https://doi.org/10.18778/8142-261-1

Jedna Rosja w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Michał Słowikowski

Jedna Rosja w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO
Łódź 2018

POLITOLOGIA

Michał Słowikowski – Uniwersytet Łódzki
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Instytut Politologii
Katedra Systemów Politycznych, 90-131 Łódź, ul. Lindleya 3

RECENZENCI
Jakub Potulski, Roman Bäcker

REDAKTOR INICJUJĄCY
Agnieszka Kałowska

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ
Bogusław Pielat

SKŁAD I ŁAMANIE
AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA
Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI
Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/ActiActi

© Copyright by Michał Słowikowski, Łódź 2018
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.08135.17.0.M

Ark. wyd. 35,5; ark. druk. 34,375

ISBN 978-83-8142-261-1
e-ISBN 978-83-8142-262-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wstęp 9

Rozdział 1

WYMIARY DOMINACJI PARTII POLITYCZNYCH WE WSPÓŁCZESNYCH SYSTEMACH AUTORYTARNYCH 39

1. Główne wątki analizy politologicznej w odniesieniu do zjawiska „partii władzy" w Rosji 43
   - 1.1. „Partia władzy": wyjątkowe rosyjskie doświadczenia polityczne? 48
   - 1.2. „Partia władzy" jako produkt rosyjskiej kultury politycznej 49
   - 1.3. Dualistyczna natura „partii władzy" w Rosji 52
   - 1.4. Podejście ewolucyjne w studiach nad „partią władzy" w Rosji 56
2. Konceptualizacja pojęcia „partia władzy" z uwzględnieniem cech istotnościowych systemów politycznych obszaru poradzieckiego 58
   - 2.1. Dywersyfikacja rodziny „partii władzy" na obszarze poradzieckim: przyczyny i próby operacjonalizacji zjawiska 63
   - 2.2. Dominujące i niedominujące „partie władzy" na obszarze poradzieckim 66
3. Problem dominacji partii politycznych we współczesnych systemach autorytarnych 70
   - 3.1. Wymiary dominacji partii politycznych w ujęciu Giovanniego Sartoriego 72
   - 3.2. Sartoriański model systemu partii hegemonicznej 77
4. Główne wątki współczesnej narracji politologicznej w odniesieniu do partii dominujących w systemach autorytarnych 80
   - 4.1. Ustalenia teoretyczno-definicyjne w odniesieniu do partii dominujących w systemach autorytarnych 80
   - 4.2. Miejsce systemów partii hegemonicznej w rodzinie współczesnych autorytaryzmów 87
   - 4.3. Funkcje partii dominujących w systemach autorytarnych 89
   - 4.4. Geneza partii dominujących w systemach autorytarnych 94

5. Znaczenie wyborów i legitymacji społecznej z punktu widzenia funkcjonowania partii dominujących w systemach autorytarnych 99
5.1. Wybory w systemach autorytarnych: bilans zysków i strat 99
5.2. Społeczny wymiar legitymizacji systemu partii hegemonicznej 104
6. Miejsce „partii władzy" w rodzinie partii autorytarnych 107
6.1. Stan badań w zakresie zjawiska dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych 107
6.2. W poszukiwaniu analogii dla „partii władzy" poza obszarem poradzieckim 111
6.3. W stronę budowy modelu analizy wymiarów dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych 115

Podsumowanie 122

Rozdział 2

ZAGADNIENIA EWOLUCJI, KLASYFIKACJI I STABILNOŚCI ROSYJSKIEGO SYSTEMU POLITYCZNEGO W LATACH 2001–2016 125

1. Przemiany współczesnych systemów niedemokratycznych 126
2. Ewolucja rosyjskiego reżimu politycznego: między typem idealnym skonsolidowanego i nieskonsolidowanego autorytaryzmu 142
2.1. Konsolidacja autorytaryzmu w Rosji w latach 2001–2016: nadużycia wyborcze, przemoc i konflikty w łonie elity władzy 147
2.2. „Anomalie wyborcze" w Rosji 160
2.3. Dywersyfikacja regionalnych reżimów politycznych Rosji 163
3. Cechy istotnościowe rosyjskiego reżimu politycznego 173
3.1. Wzrost znaczenia struktur siłowych i militaryzacja polityki w Rosji pod rządami Władimira Putina 174
3.2. Instytucjonalizacja rosyjskiego systemu politycznego i wzrost znaczenia substytutów politycznych 179
3.3. Miejsce rosyjskiego autorytaryzmu w istniejących typologiach reżimów niedemokratycznych 187
4. Wymiary stabilności rosyjskiego autorytaryzmu 193
4.1. Antynomiczny model stabilnego i niestabilnego autorytaryzmu 193
4.2. Społeczny wymiar legitymacji rosyjskiego autorytaryzmu 198
4.3. Kłamstwo i strach w kontekście stabilności rosyjskiego autorytaryzmu 216

Podsumowanie 222

Rozdział 3

INSTYTUCJONALIZACJA JEDNEJ ROSJI W LATACH 2001–2016 225

1. „Partia władzy" w rosyjskim systemie politycznym w latach 90. XX w.
   1.1. Ewolucja modelu „partii władzy" 227
   1.2. Perspektywy rozwoju „partii władzy" w rosyjskim dyskursie akademickim 230
   1.3. Miejsce partii w rosyjskim systemie politycznym – słabość i siła 232
   1.4. „Partie władzy"/„substytuty partii politycznych" w rosyjskich regionach 236
   1.5. Nasz Dom – Rosja jako przykład „partii władzy" 238
2. Instytucjonalizacja Jednej Rosji w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej w latach 2001–2016 244
   2.1. Etapy instytucjonalizacji Jednej Rosji 245
   2.2. Analiza wymiaru ilościowego dominacji Jednej Rosji kształtującej się w procesie jej instytucjonalizacji 252
   2.3. Autonomia decyzyjna Jednej Rosji 257
      2.3.1. Problem dominacji ośrodków zewnętrznych w życiu partii i awansu w hierarchii partyjnej 261
   2.4. Zasoby administracyjne w służbie Jednej Rosji 271
      2.4.1. Nadużywanie zasobów instytucjonalnych na korzyść Jednej Rosji na przykładzie prawyborów w partii 278
      2.4.2. „Lokomotywy wyborcze" partii – zasoby ustawodawcze i instytucjonalne w służbie Jednej Rosji 287
      2.4.3. Zasoby finansowe Jednej Rosji na tle ogólnych zasad i praktyki finansowania partii politycznych w Rosji 287
   2.5. Legitymizacja zewnętrzna Jednej Rosji: wpływ związków Władimira Putina z partią na kształtowanie się jej społecznego wizerunku 300

Podsumowanie 313

Rozdział 4

FUNKCJE JEDNEJ ROSJI W SYSTEMIE POLITYCZNYM FEDERACJI ROSYJSKIEJ 315

1. Przewodzenie wspólnocie politycznej 320
   1.1. Tożsamość programowo-ideologiczna Jednej Rosji 321

1.2. Aktywność ustawodawcza Jednej Rosji w Dumie Państwowej 332
1.3. Współpraca Jednej Rosji z partiami opozycji prosystemowej 343
2. Rozszerzanie bazy społecznego poparcia reżimu 353
3. Kooptacja i rekrutacja elit z udziałem Jednej Rosji 360
4. Ogólnorosyjski Front Narodowy: partner czy rywal Jednej Rosji? 372
Podsumowanie 379

Rozdział 5

MIĘDZY CENTRALIZACJĄ A DECENTRALIZACJĄ STRUKTURY JEDNEJ ROSJI – MIEJSCE I ROLA PARTII W PROCESIE KSZTAŁTOWANIA SIĘ RELACJI CENTRUM – REGIONY 383

1. Przemiany w obrębie systemu stosunków federacyjnych w Rosji w latach 1990–2016 391
2. Status Jednej Rosji w kontekście ewolucji formalno-prawnych zasad rywalizacji partyjno-wyborczej na szczeblu regionalnym i stosunków Kreml – elity regionalne 401
2.1. Wzrost znaczenia Jednej Rosji w regionalnych systemach politycznych w toku ewolucji ustawodawstwa partyjno-wyborczego w latach 2001–2009 402
2.2. Wpływ ewolucji stosunków Kreml – elity regionalne na status Jednej Rosji 413
2.3. Jedna Rosja w obliczu prób modernizacji systemu partyjno-wyborczego po roku 2012 423
3. Problem systemowości Jednej Rosji w wymiarze regionalnym 443

Podsumowanie 463

Zakończenie 469

Bibliografia 515

Bibliografia – publikacje elektroniczne 515

Wykaz tabel i rysunków 547

Od redakcji 549

Wstęp

Zainteresowanie problematyką funkcjonowania systemu politycznego współczesnej Rosji od chwili rozpadu Związku Radzieckiego nie słabnie, co znajduje odzwierciedlenie w literaturze przedmiotu. W znacznym stopniu uwaga politologów, analityków i publicystów skoncentrowana jest na zagadnieniach dotyczących polityki zagranicznej czy też szeroko rozumianej aktywności Rosji w systemie stosunków międzynarodowych. Jest to zupełnie zrozumiałe biorąc pod uwagę czynniki strukturalne (potencjał państwa, doświadczenie historyczne miejsca i roli Rosji na arenie międzynarodowej) i procesualne (dążenie do „odnalezienia się" w nowych, pozimnowojennych realiach międzynarodowych; poszukiwanie przez rządzących Rosją dodatkowej społecznej legitymacji). Proces kształtowania tożsamości międzynarodowej Rosji dokonywał się pod silnym wpływem transformacji systemowej toczącej się w niej od początku lat 90. XX w.[1]

Ewolucja rosyjskiego systemu politycznego również przyciąga uwagę środowiska naukowego, analitycznego i dziennikarskiego, częściowo ze względu na wpływ przemian wewnątrzpolitycznych na politykę zagraniczną[2], lecz w większym stopniu z powodu jej wyraźnie niedemokratycznego kierunku. Rozważaniom dotyczącym kierunku zmian w obrębie rosyjskiego systemu politycznego towarzyszą studia nad różnymi aspektami: idei oraz wartości politycznych, organizacji i instytucji politycznych, norm regulujących i organizujących wcielanie w życie idei i wartości politycznych, a także regulujących strukturę oraz funkcjonowanie organizacji i instytucji politycznych[3]. Spośród tych wszystkich elementów systemu politycznego Rosji, zaskakująco mało miejsca w polskiej literaturze przedmiotu poświęca się partiom

---

1 S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA -JR, Warszawa 2006.

2 E. D. Mansfield, J. Snyder, *Democratization and War*, „Foreign Affairs" 1995, vol. 74, No 3.

3 Autor interpretuje więc rozumienie systemu politycznego w formie zaproponowanej przez Wojciecha Sokoła i stosowanej przez wspomnianego badacza w kontekście analizy roli partii politycznych w demokracjach i niedemokracjach. Por. W. Sokół, *Partie w systemach politycznych*, [w:] W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005, s. 128–129.

politycznym, a w szczególności fenomenowi „partii władzy" i jej roli z punktu widzenia konsolidacji w Rosji systemu niedemokratycznego. Tymczasem we współczesnych politologicznych studiach komparatywnych poświęconych autorytaryzmom, problem ten nie tylko nie jest bagatelizowany, ale – wręcz przeciwnie – jest przedmiotem wnikliwej analizy. Przyjmuje się bowiem, że dominująca partia polityczna może być fundamentem długotrwałego systemu autorytarnego.

Aktualność wybranej problematyki badawczej podkreśla więc fakt znaczącego udziału systemów autorytarnych wspartych na partii politycznej lub z ich wyraźnie zaznaczonym udziałem (*party-based authoritarianism*) z punktu widzenia ich funkcjonowania, w ogólnej liczbie współcześnie istniejących autorytaryzmów. Popularność partyjnych autorytaryzmów łączy się z ich znaczącą stabilnością (i co za tym idzie – długowiecznością), będącą pochodną odporności na wszelkiego rodzaju wstrząsy, w tym także kryzysy ekonomiczne, oznaczające spadek realnych dochodów społeczeństwa. Światowy ład polityczny jest w niemal równym stopniu zagospodarowany przez systemy niedemokratyczne i demokratyczne i – co ciekawe – przestrzeń niedemokratyczna była bardzo długo zdominowana przez partyjne autorytaryzmy. Partyjne autorytaryzmy utrzymywały stałą dynamikę wzrostu swej liczby, podczas gdy rozszerzanie się wpływów demokracji uległo zahamowaniu w połowie lat 90. Wspomniany, szczególny model systemu autorytarnego stanowił 57% ogółu autorytaryzmów latach 1950–2006 i 33% ogółu wszystkich systemów politycznych[4]. Jednak w ostatnich latach zaczął dawać o sobie znać kryzys partyjnych autorytaryzmów. Jeśli w roku 1989 stanowiły one 37% ogółu systemów autorytarnych, to już w roku 2010 ich udział w globalnej strukturze tego rodzaju systemów politycznych zmniejszył się do 25%. Równolegle w danym okresie z 23 do 45% wzrosła liczba spersonifikowanych autorytaryzmów[5].

Wielu zachodnich politologów – mimo obecności silnych cech spersonifikowanego autorytaryzmu – upatrywało w rosyjskim systemie politycznym również symptomów partyjnego autorytaryzmu, ze względu na podobieństwo

---

[4] B. Magaloni, R. Kricheli, *Political Order and One-Party Rule*, „Annual Review of Political Science" 2010, vol. 13, s. 123.

[5] B. Geddes, J. Wright, E. Frantz, *Autocratic Breakdown and Regime Transitions. A New Data Set*, „Perspectives on Politics" 2014, vol. 12, No 2, s. 313–331; *Autocratic Regime Data*, http://sites.psu.edu/dictators/ [dostęp: 27.05.2018]; A. Kendall-Taylor, E. Frantz, J. Wright, *The Global Rise Personalized Politics*, „The Washington Quarterly" 2017, vol. 40, No 1; К. Рогов, *Политический режим и социальный порядок. Проблемное поле посттранзитологической парадигмы*, „Контрапункт" 2017, № 9, s. 9.

Jednej Rosji do partii rządzących w Meksyku, Malezji czy też Singapurze[6]. W zachodniej literaturze przedmiotu Jedna Rosja jest postrzegana w charakterze partii hegemonicznej lub partii dominującej w systemie autorytarnym[7]. W odniesieniu do Rosji stosuje się więc w związku z tym określenia system partii-państwa, system partii hegemonicznej lub też system partii dominującej[8]. Jak można się domyślać wywołuje to krytykę, autentyczny charakter dominacji Jednej Rosji może być bowiem zakwestionowany[9].

---

[6] Autor zamierza stosować w dalszej części pracy termin Jedna Rosja. Jest to jedna z najbardziej rozpowszechnionych w Polsce, choć niejedyna, form tłumaczenia nazwy partii. Pełna, oficjalna nazwa partii w języku rosyjskim to – *Всероссийская политическая партия „Единая Россия"*. Do innych, stosowanych w literaturze przedmiotu nazw należy zaliczyć np. Wspólną Rosję, czy też *Jediną Rossiję*. Sprzeczności translatorskie nie omijają literatury anglojęzycznej, w której rozpowszechnione jest użycie nazwy *United Russia*, chociaż u części autorów wywołuje to sprzeciw i wskazują oni na konieczność stosowania nazwy *One Russia*. Por. *Porady językowe. Sowiety i Jedna Rosja*, http://sjp.pwn.pl/slowniki/Jedinaja-Rossija.html [dostęp: 27.01.2016]; M. Bader, *Understanding Party Politics in the Former Soviet Union. Authoritarianism, Volatility, and Incentive Structures*, „Demokratizatsiya" 2009, vol. 17, No 2, s. 110; *Устав Всероссийской политической партии „Единая Россия", 2016*, http://er.ru/party/rules/ [dostęp: 18.02.2016]; R. Bäcker, *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007; M. Kacewicz, *Pokolenie Putina – młodzi nie chcą zmian?*, „Newsweek" 2011, 08.12, https://www.newsweek.pl/swiat/wybory-w-rosji-pokolenie-putina/kgq0hev [dostęp: 18.10.2018]; B. Pietrzko, *System partyjny Federacji Rosyjskiej*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis" 2005, nr 1, s. 143.

[7] Będzie o tym mowa w dalszej części pracy, warto już jednak w tym miejscu zaznaczyć, że terminy hegemonia i dominacja są ze sobą blisko związane i łącznie wykorzystywane w literaturze przedmiotu dla uchwycenia specyfiki określonego modelu partii politycznej funkcjonującego w środowisku niedemokratycznym. „System partii hegemonicznej to niedemokratyczny system, w którym (1) rządy sprawowane są za pomocą partii dominującej i (2) organizowane są wielopartyjne wybory". O. J. Reuter, J. Gandhi, *Economic Performance and Elit.* Por. *Defection from Hegemonic Parties*, „British Journal of Political Science" 2011, vol. 41, No 1, s. 83.

[8] M. Bader, *Hegemonic Political Parties in post-Soviet Eurasia: Towards Party-based Authoritarianism?*, „Communist and Post-Communist Studies" 2011, vol. 44, No 3, s. 189 i n.; O. J. Reuter, *Regional Patrons and Hegemonic Party Electoral Performance in Russia, University of Wisconsin – Milwaukee – Department of Political Science; National Research University Higher School of Economics, May 16, 2012*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2060830 [dostęp: 18.02.2017]; J. Gandhi, O. J. Reuter, *Economic Performance and the Unraveling of Hegemonic Parties, Prepared for a conference on Constitutions and Markets, European University Institute, San Domenico di Fiesole, June 14–15, 2007*, http://www.eui.eu/Documents/MWP/Conferences/Constitutions-Markets/GandhiReuterConstitutionsMarkets.pdf [dostęp: 19.02.2017].

[9] S. P. Roberts, *United Russia and the dominant-party framework: understanding the Russian party of power in comparative perspective*, „East European Politics" 2012, vol. 28, No 3.

Percepcja Jednej Rosji jest w samej Rosji co najmniej ambiwalentna. Krytyczni wobec Kremla publicyści nie szczędzili negatywnych ocen pod adresem tej partii. Oleg Kaszyn pisze np.:

> Kiedyś o „Jednej Rosji" będzie się wspominać jako o jednej z największych anomalii okresu rządów Putina – partii, która sprawiała wrażenie, że istnieje. Cała historia jej istnienia nie pozwala postrzegać jej nawet jako korporacji urzędniczej – w przypadku struktur korporacyjnych można przynajmniej mówić o interesach, wartościach, tymczasem „Jedna Rosja" niczego takiego nie ma, nie może poszczycić się ona niczym, co uzasadniałoby jej istnienie, jeśli następnego dnia zniknęłaby, nie miałoby to jakichkolwiek konsekwencji, nikt nie zauważyłby jej zniknięcia[10].

Występując 1 grudnia 2016 r. z dorocznym orędziem przed Zgromadzeniem Federalnym prezydent Federacji Rosyjskiej, Władimir Putin użył następujących słów:

> Uważam, że kierunek rozwoju systemu politycznego [Rosji – M.S.], instytucji demokracji bezpośredniej [przywrócenie mieszanego systemu wyborów do Dumy Państwowej – M.S.], zmierzający w stronę zwiększenia poziomu rywalizacyjności wyborów jest w zupełności zasadny i bez wątpienia będziemy go kontynuować. Wzrosła rola Dumy Państwowej jako organu władzy przedstawicielskiej. Generalnie wzrósł autorytet władzy ustawodawczej. Trzeba to wspierać, wspierać konkretnymi działaniami. Odnosi się to do wszystkich sił politycznych, reprezentowanych w parlamencie. Szczególna odpowiedzialność spoczywa na „Jednej Rosji", która właśnie dzisiaj świętuje swoje piętnastolecie istnienia. Partia ma konstytucyjną większość w Dumie, jest główną podporą rządu w parlamencie. Trzeba dołożyć wszelkich starań, by tak ułożyć współpracę, aby wszystkie obietnice i zobowiązania zaciągnięte wobec obywateli zostały zrealizowane[11].

Wypowiedź ta kryje w sobie szereg istotnych informacji dotyczących miejsca i roli Jednej Rosji w systemie politycznym współczesnej Rosji, a także ewolucji, jaką przeszedł we współczesnej Rosji model partii politycznej określanej mianem „partii władzy".

Słowa uznania i podziękowania ze strony Władimira Putina skierowane do partii nie odzwierciedlają całej o niej prawdy. Z jednej bowiem strony partia może poszczycić się znaczącym 15-letnim „stażem pracy"[12]. W roku 2016

---

[10] О. Кашин, *Аплодирующая массовка. Чем „Единая Россия" хуже КПСС? Партия власти как главный враг российского правящего класса*, „Republic.ru" 2016, 23.01, https://republic.ru/posts/78805 [dostęp: 28.01.2016].

[11] *Послание Президента Федеральному Собранию, 1 декабря 2016 года, Москва, Кремль*, http://special.kremlin.ru/events/president/news/53379 [dostęp: 20.05.2017].

[12] Okres ten rozpoczyna się 1 grudnia 2001 r., kiedy to odbył się III Zjazd Ogólnorosyjskiej Organizacji Społecznej Związek Jedności i Ojczyzny. W jego trakcie związek został przekształcony w Ogólnorosyjską Partię Polityczną Jedność i Ojczyzna – Jedna Rosja. 18 grudnia 2001 r. partię zarejestrowano. 24 grudnia 2003 r. w trakcie IV Zjazdu została

należało do niej ponad dwa miliony osób, posiada konstytucyjną większość w Dumie Państwowej (którą zdobyła dwukrotnie), premier rządu łączy funkcję w Rządzie z obowiązkami przewodniczącego partii, kierownicze organy partii, na czele z Biurem Rady Najwyższej, są zdominowane przez wpływowych przedstawicieli Rządu[13], najwyższe osoby urzędowe w podmiotach składowych Federacji Rosyjskiej w zdecydowanej większości należą do partii, z drugiej zaś strony, mimo że partie polityczne są z formalno-prawnego punktu widzenia kluczowym uczestnikiem procesu wyborczego w Rosji, od wyniku samych wyborów parlamentarnych nie zależy skład rządu, system konstytucyjny Rosji promuje bowiem instytucję Prezydenta, stawiając go od roku 1993 ponad innymi organami władzy państwowej. Prezydent członkiem Jednej Rosji staje się w uznaniu zasług, społeczna percepcja i legitymizacja partii jest pochodną popularności osoby Putina – relacje łączące partię i Putina mają charakter asymetryczny. Charakter tych relacji najlepiej oddają słowa pracownika naukowego Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego im. Łomonosowa, Niny Kudaszowej: „Wstąpiliśmy do »Jednej Rosji« po to żeby Was wspierać [Władimirze Putinie – M.S.]. Pamiętajcie o tym zawsze. Nie zostawiajcie nas"[14].

W rosyjskiej politologii i politycznej publicystyce Jedna Rosja w dalszym ciągu określana jest mianem „partii władzy", co jest nie tylko skrótem pojęciowym, ale także stygmatem, określeniem pejoratywnym, stosowanie którego miało podkreślać brak podmiotowości politycznej, zależność od władz wykonawczych, ideologiczno-programową bezbarwność. Niekiedy wręcz odmawia się jej statusu partii politycznej, nie tylko ze względu na podporządkowanie Kremlowi, ale też z powodu braku realizacji przez nią zadań charakterystycznych dla partii

---

przemianowana na Jedną Rosję. 31 stycznia 2003 r. Ministerstwo Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej dokonało jej rejestracji. Por. *Всероссийская политическая партия „Единая Россия"*, Министерство юстиции Российской Федерации, http://minjust.ru/nko/gosreg/partii/ER [dostęp: 20.05.2017]; *Всероссийская политическая партия „Единая Россия". Досье – Биографии и справки*, „ТАСС информационное агентство", 04.02.2016, http://tass.ru/info/2640831 [dostęp: 15.04.2017]; *История Всероссийской политической партии „Единая Россия"*, „РИА Новости" 2011, 01.12, https://ria.ru/spravka/20111201/501376946.html [dostęp: 15.04.2017].

[13] Członkostwo w Radzie Najwyższej partii, jak i przewodzenie jej, nie wymaga formalnej przynależności do samej partii, co umożliwia udział w jej pracach i określaniu strategii rozwoju grupie osób, które nie mogą być członkami partii, np. wojskowym. Por. И. Нагорных, *Глава РЖД войдет в руководство „Единой России". Олег Белозеров на съезде партии будет предложен в состав высшего совета*, „Коммерсантъ" 2017, 22.01, https://www.kommersant.ru/doc/3199403 [dostęp: 20.10.2018].

[14] И. Синергиев, И. Нагорных, *Партия веса. После попыток реформ „Единая Россия" так и осталась номенклатурной партией*, „Коммерсантъ Власть" 2017, 21.01, https://www.kommersant.ru/doc/3194836 [dostęp: 20.10.2018].

działających w systemach demokratycznych czy w końcu sprzyjanie budowie autorytaryzmu. Określa się ją w rosyjskiej literaturze przedmiotu mianem „partii instrumentu" lub też „partii administracyjnej"[15].

Wielu innych autorów rosyjskich w mniej lub bardziej świadomy sposób podnosi w swych pracach problem „substytutów partii politycznych". Jurij Korguniuk pisze np. o systemie partii (pseudo)dominującej. Wspomniany autor odwołuje się do ustaleń Kennetha F. Greena i odnosi je do panujących w Rosji warunków politycznych i charakterystyki samej Jednej Rosji, by zakwestionować tezę o istnieniu w Rosji systemu partii dominującej[16].

Pozostaje w końcu kwestia uwzględnienia rosyjskich badań nad Jedną Rosją, utrzymujących się w tradycyjnym nurcie koncepcji „partii władzy". Towarzyszą im wysiłki na rzecz uwzględnienia ewolucji miejsca i roli poszczególnych inkarnacji „partii władzy" w systemie politycznym współczesnej Rosji. Jedna Rosja jest więc „partią większości", „dominującą »partią władzy«", „monopolistyczną »partią władzy«". Odnajdziemy też w rosyjskiej literaturze przedmiotu terminy takie, jak: „partia instrument", „partia administracyjna". Ich zwolennicy implikują, że Jedna Rosja nie jest „prawdziwą" partią polityczną. Linia argumentacji opiera się w tym przypadku na podejściu funkcjonalnym. W chwili obecnej rośnie również liczba publikacji podnoszących argumentację normatywną – Jedna Rosja uniemożliwia rozwój procesów demokratycznych. Argument ten, tj. nierywalizacyjny charakter systemu politycznego Rosji, wykorzystywany jest w celu zanegowania faktu istnienia w Rosji systemu partyjnego. Relacje pomiędzy partiami politycznymi w Rosji wyraźnie podążają ścieżką charakterystyczną dla tradycyjnych, paternalistycznych wspólnot, w których partie stanowią tło dla funkcjonowania nieformalnych mechanizmów sprawowania władzy[17].

Zdaniem Jeleny Mieleszkiny dominacja polityczna osiągana jest przez Jedną Rosję z wykorzystaniem metod niedemokratycznych, ona sama nie zasługuje na miano partii rządzącej, nie ma bowiem wpływu na skład personalny organów władzy wykonawczej i nie bierze na siebie ciężaru odpowiedzialności za realizowany przez rząd program polityczny. Jej dominacja wymusza

---

[15] А. Макаркин, *„Единая Россия": партия-инструмент*, „Неприкосновенный запас" 2013, № 1 (87), http://magazines.russ.ru/nz/2013/1/m5-pr.html [dostęp: 23.05.2017]; Г. Михалева, *Партии бывают разные: „Единая Россия" как административная партия*, „Неприкосновенный запас" 2007, № 3 (53), http://magazines.russ.ru/nz/2007/3/mi5-pr.html [dostęp: 23.05.2017].

[16] Ю. Г. Коргунюк, *Как проигрывают доминирующие партии, или Чему учит мексиканский опыт Greene K.F. Why Dominant Parties Lose: Mexico's Democratization in Comparative Perspective. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007*, „Полития" 2010, № 2 (57), s. 177.

[17] В. А. Рыжков, *Партии в современной России...*, s. 45.

ograniczenie artykulacji interesów różnych grup społeczno-politycznych, logika jej powstania sprzeczna jest z normalną praktyką – powstała bowiem jako wsparcie administracji prezydenckiej, z myślą o oddziaływaniu na społeczeństwo, usprawnienie procesu ustawodawczego[18]. Władimir Ryżkow, który aktywnie uczestniczył w formowaniu poprzednich inkarnacji „partii władzy": Wyboru Rosji i Naszego Domu – Rosji twierdził, że Jedna Rosja w ogóle nie jest partią. Posiłkował się przy tym właśnie argumentacją funkcjonalną. Pisze więc:

> We współczesnym rozumieniu partia polityczna to organizacja polityczna, która proponuje pewną wizję przyszłości, najczęściej w ramach swego programu politycznego. Drugą kluczową funkcją jest rywalizacja o władzę i w końcu partia powinna wysuwać swych kandydatów na obieralne stanowiska w organach władzy państwowej. W chwili obecnej [w roku 2002 – M.S.] Jedna Rosja nie realizuje żadnego z tych założeń. Nie tworzy programu rozwoju państwa. Robi to Putin i jego otoczenie. Jedna Rosja po prostu go w tym wspiera. I jeśli prezydent dzisiaj podjął decyzję o zbliżeniu z Zachodem, a jutro zdecyduje się z tej koalicji wyjść, Jedna Rosja będzie go wspierać zarówno w jednym, jak i w drugim przypadku. I tak będzie w każdym innym przypadku. W konsekwencji Jedna Rosja nie jest partią ani programową, ani światopoglądową[19].

Przed podobnym wyzwaniem stawali politolodzy podejmujący problem indonezyjskiego Golkar. Choć sam reżim Suharto dystansował się od określania go mianem partii, jak pisze Dirk Tomsa, był on partią niezależnie od tego czy tak był oficjalnie definiowany, czy też nie. Golongan Karya lub właśnie Golkar, będący „stopem" „grup funkcjonalnych" od roku 1971, kiedy po raz pierwszy wziął udział w wyborach, był traktowany jako narzędzie wyborcze. Spełniał więc, jak pisze Tomsa, wymogi stawiane partiom politycznym w myśl chociażby definicji Giovanniego Sartoriego i Hansa-Jürgena Puhlego, którzy określali tym mianem organizacje polityczne mające oficjalne nazwy, wystawiające kandydatów do udziału w wyborach (rywalizacyjnych lub nierywalizacyjnych), którzy to kandydaci mieli obsadzać urzędy publiczne. Przy czym Golkar faktycznie nie spełniał szeregu funkcji tradycyjnie przypisywanych partiom politycznym, takich jak artykulacja i agregacja interesów grupowych, tworzenie i realizacja agendy reformowania państwa[20].

---

[18] Е. Ю. Мелешкина, *Доминирование по-русски или мировой феномен?*, [w:] Е. Ю. Мелешкина (ред.), *Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире: Сб. науч. Трудов*, Москва 2006, s. 136–162.

[19] *В. Рыжков: „Единая Россия" – это инструмент*, „Время" 2002, 04.03, http://www.vremya.ru/print/20314.html [dostęp: 16.05.2017].

[20] D. Tomsa, *Party Politics and Democratization in Indonesia: Golkar in the Post-Suharto Era*, Routledge, London–New York 2008, s. 1–2.

Jedna Rosja jest przedmiotem badań komparatywnych wraz z innymi „partiami władzy" obszaru poradzieckiego, które również klasyfikuje się jako hegemoniczne lub partie dominujące w systemach autorytarnych. Wysiłki te podejmowane są w ramach szerokiej dyskusji na temat roli instytucji nominalnie demokratycznych z punktu widzenia funkcjonowania i stabilności współczesnych systemów autorytarnych. Dyskusja na temat współczesnej Rosji, w tym także miejsca i roli Jednej Rosji w jej systemie politycznym, zdominowana jest przez rozważania dotyczące globalnych trendów w zakresie demokracji, autorytaryzmu i zasadności budowy kategorii pośredniej – hybrydy autorytarno-demokratycznej[21].

Jednocześnie warto odnotować, że te politologiczne rozważania mają charakter wielowątkowy, toczą się w odniesieniu do szerokiego zbioru państw, rozrzuconych po różnych kręgach cywilizacyjno-kulturowych, przy czym brak im dyscypliny terminologiczno-metodologicznej. Problemy trapiące studia nad zjawiskiem dominacji partii politycznych we współczesnych autorytaryzmach są ściśle związane z próbami konceptualizacji i operacjonalizacji problemu łączenia instytucji demokratycznych z autorytarnym – w ujęciu Juana J. Linza – ograniczaniem pluralizmu politycznego, uwalnianiem się od odpowiedzialności przed społeczeństwem i słabym określaniem formalnych granic władzy przywódcy lub małej grupy przywódców[22].

Stan badań nad Jedną Rosją w literaturze przedmiotu jest znaczący zarówno w Rosji, jak i poza nią, można jednak zauważyć, że w chwili obecnej budzi on większe zainteresowanie autorów spoza Rosji niż w niej samej[23].

---

[21] L. Diamond, *Thinking about Hybrid Regimes*, „Journal of Democracy" 2002, vol. 13, No 2; A. Schedler, *The Politics of Uncertainty Sustaining and Subverting Authoritarian Regimes*, Oxford University Press, Oxford 2013; J. Holzer, S. Balik, *Postkomunistyczne reżimy niedemokratyczne*, Ośrodek Myśli Politycznej we współpracy z Wyższą Szkołą Biznesu-National Louis University w Nowym Sączu, Kraków–Nowy Sącz 2009.

[22] J. J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm*, [w:] J. Szczupaczyński (red.), *Władza i społeczeństwo*, Scholar, Warszawa 1995, s. 310.

[23] Co wydaje się wynikiem traktowania problemu „partii władzy" jako wątku pobocznego z punktu widzenia funkcjonowania i ewolucji rosyjskiego systemu politycznego. Nie sposób pominąć także kwestii osobistych preferencji rosyjskich politologów podejmujących wspomnianą problematykę. Z ich punktu widzenia Jedna Rosja jest symptomem i narzędziem petryfikacji systemu autorytarnego w Rosji, przeciwko któremu wyrażają protest, i który uważają za szkodliwy z punktu widzenia interesów rosyjskiego państwa. Rządzący Rosją nie pozostają im dłużni, raz po raz stawiając pod znakiem zapytania możliwość dalszego funkcjonowania struktur naukowo-badawczych i edukacyjnych, które są ich miejscem pracy – Centrum Lewady, Europejski Uniwersytet w Sankt-Petersburgu. Dla autorów spoza Rosji sama Jedna Rosja jest wciąż interesującym przedmiotem badań i wpisuje się w nurt popularnych rozważań dotyczących funkcjonowania

Mają one charakter zarówno historyczny, jak i komparatywny, wpisują się w nurt neopatrymonialny i neoinstytucjonalny w studiach nad współczesnymi autorytaryzmami. Analizuje się jej genezę, realizowane zadania, a także wybrane aspekty struktury organizacyjnej, ewolucję jej oblicza ideologiczno-programowego, w tym także miejsce, jakie zajmuje w wielowymiarowej przestrzeni rywalizacji politycznej[24]. Szczególną uwagę poświęca się także społecznej reifikacji Jednej Rosji[25]. Jest przedmiotem studiów komparatywnych tak w odniesieniu do systemów politycznych państw obszaru poradzieckiego, jak i spoza niego (głównie meksykańskiego w okresie dominacji Partii Rewolucyjno-Instytucjonalnej – El Partido Revolucionario Institucional [PRI])[26].

Głównym wyzwaniem i najpoważniejszym problemem w studiach nad Jedną Rosją jest definicyjno-metodologiczny „wielogłos" dotyczący zjawiska dominacji partii politycznej i jednoczesne próby „wpasowania" w ramy istniejących typologii dodatkowego zbioru partii – „partii władzy". W literaturze przedmiotu spotkamy się z definiowaniem Jednej Rosji bądź jako partii

współczesnych systemów autorytarnych. Por. S. P. Roberts, *Putin's United Russia Party*, Routledge, New York 2012; И. Жегулев, Л. Романова, *Операция „Единая Россия". Неизвестная история партии власти*, Эксмо, Москва 2011.

[24] Н. В. Анохина, Е. Ю. Мелешкина, *Эволюция структуры партийного спектра России накануне парламентских выборов 2007 г.*, „Полис. Политические исследования" 2008, N° 2; Ю. Г. Коргунюк, Е. Ю. Мелешкина, *Организационное устройство „Единой России" и партии коммунистов республики молдова: взгляд изнутри*, „ПОЛИТЭКС" 2010, N° 1, http://www.politex.info/content/view/666/30/ [dostęp: 26.05.2017]; Ю. Г. Коргунюк, *Уничтожение субъектности („Единая Россия" как партийная организация: становление и инволюция)*, „Полития" 2009, N° 1; Е. Ю. Мелешкина, Г. М. Михалева (ред.), *Политическая конкуренция и партии в государствах постсоветского пространства*, ИНИОН РАН, Москва 2009; Ю. Г. Коргунюк, *Социально-демографический состав руководящих органов „Единой России" как показатель специфики организационной структуры партии*, „Полития" 2012, N° 1; В. Мартьянов, *Многопартийная партия власти*, „Неприкосновенный запас" 2007, N° 3 (53), http://magazines.russ.ru/nz/2007/3/ma3.html [dostęp: 26.05.2017].

[25] Л. Бызов, *Потребитель стабильности (о феномене "Единой России")*, „Апология" 2005, http://www.politnauka.org/library/parties/byzov.php [dostęp: 18.02.2017].

[26] Podejście to nabrało popularności z chwilą, kiedy Władimir Putin opuścił (tymczasowo) urząd prezydencki, by objąć funkcję premiera rządu. Spodziewano się, że będzie on umacniał rolę Jednej Rosji i za jej pośrednictwem kontrolował Dumę, rząd, organy władzy wykonawczej w regionach. Por. T. F. Remington, *Parliament and the Dominant Party Regime*, [w:] S. K. Wegren (ed.), *Return to Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., New York 2013, s. 46; N. K. Gvosdev, *Mexico and Russia: Mirror Images?*, „Demokratizatsiya" 2002, vol. 10, No 4, s. 488 i n.

hegemonicznej, bądź też partii dominującej w systemie autorytarnym i nie są to jedyne stosowane podejścia[27]. Problem dotyczy bowiem tak „partii władzy", jak i samych studiów nad zjawiskiem dominacji „partyjnej"[28].

Autor przyjmuje, że mamy do czynienia z dwoma wiodącymi podejściami klasyfikacyjnymi. Mowa tu o stanowisku Giovanniego Sartoriego, stosującego w ramach koncepcji systemu partii-państwa (*party-state systems*) podział na systemy jednej partii (*one party systems*) i systemy partii hegemonicznej (*hegemonic party systems*)[29] oraz Beatriz Magaloni i Ruth Kricheli, które operują koncepcją systemów jednopartyjnych (*one-party regimes*) wyodrębniając systemy z partią dominującą (*dominant-party regimes*) i systemy z pojedynczą partią (*single-party regimes*)[30]. W dalszej części pracy wymiennie stosowane będą terminy partia hegemoniczna i partia dominująca w systemie autorytarnym, definiujące – mimo wewnętrznej złożoności klasyfikacyjnej stosowanej przez Sartoriego – to samo zjawisko[31].

---

[27] Dominująca i niedominująca „partia władzy" (*dominant party of power*), „partia władzy" jako słabsza wersja partii dominującej. М. А. Завадская, *Время выбирать: манипулирование электоральными циклами в современных авторитарных режимах*, „Вестник Пермского Университета. Серия: Политология" 2015, № 4; M. Bader, *Understanding Party Politics…*

[28] Istnieje szereg prób uchwycenia fenomenu partii politycznych funkcjonujących we współczesnych autorytaryzmach. Jason Brownlee stosuje np. pojęcie partii rządzącej, do których miały należeć: egipska NDP (The National Democratic Party) i malezyjska UMNO/BN (The United Malays National Organisation/Barisan Nasional) (*partie unifie*), aby przeciwstawić ją rywalizacyjnym systemom dominującym Indii (Partia Kongresowa) i Japonii (Partia Liberalno-Demokratyczna) i partiom wyłączającym (*partie unique*). J. Brownlee, *Authoritarianism in an Age of Democratization*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 33.

[29] Termin „partia hegemoniczna" Sartori zaczerpnął od Jerzego J. Wiatra i jego rozważań nad miejscem i rolą Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w systemie politycznym Polski Rzeczpospolitej Ludowej. Por. G. Sartori, *Parties and Party Systems: a New Framework for Analysis*, ECPR Press, Colchester UK 2005, s. 204 i 252.

[30] B. Magaloni, R. Kriheli, *Political Order...*, s. 124.

[31] Warto w tym miejscu odnieść się także do innych przypadków stosowania w literaturze przedmiotu terminu hegemonia. Uczynił to również swego czasu sam Sartori, odnosząc swoje rozumienie partii hegemonicznej do Dahlowskiej koncepcji „zamkniętej" i „włączającej hegemonii". Pisał, że choć jego interpretacja hegemonii ma węższe znaczenie, odnosi się bowiem do wymiaru partyjnego, podejścia jego i Dahla są komplementarne – partia hegemoniczna oddala się od „zamkniętej hegemonii" w stronę „włączającej hegemonii". Tego samego nie da się powiedzieć o podejściu LaPalombary i Weinera i ich koncepcji systemu hegemonicznego, tj. takiego, w którym w dłuższym okresie ta sama partia lub koalicja tych samych partii sprawuje władzę. Ich podejście jest bowiem, zdaniem Sartoriego, zbyt kategoryczne, jak na tak rozbudowany scenariusz polityczny. Por. G. Sartori, *Parties and Party…*, s. 214.

W studiach nad Jedną Rosją dominuje przede wszystkim podejście funkcjonalne, co łączy się zarówno z postrzeganiem jej przez pryzmat modelu „partii władzy" – silnie związanego z instrumentalnym podejściem elit politycznych w Rosji do instytucji partii politycznych, jak i umiejscawianiem jej w rodzinie partii hegemonicznych. Studia nad partiami dominującymi w systemach autorytarnych same w sobie koncentrują się nad rolą, jaką odgrywają one w systemie politycznym, przede wszystkim w wymiarze utrzymywania jego równowagi[32]. Podejście strukturalne daje o sobie znać przede wszystkim w badaniach porównawczych w odniesieniu do partii politycznych na obszarze poradzieckim, mających charakterystyki zbliżone do Jednej Rosji. Studia te uwzględniają różne aspekty struktury organizacyjnej tego rodzaju partii, a sam problem funkcjonowania dominujących „partii władzy" w państwach regionu rozpatrywany jest przez pryzmat dyfuzji norm autorytarnych i konwergencji tamtejszych systemów politycznych[33].

Brakuje natomiast pracy, która połączyłaby obydwa nurty interpretacyjne i podjęła problematykę roli Jednej Rosji w systemie politycznym, łącznie z zagadnieniem jej instytucjonalizacji, co jest zastanawiające biorąc pod uwagę istnienie prac analizujących instytucjonalizację systemów partii hegemonicznej – głównie w Azji Południowo-Wschodniej[34]. Na szczególną uwagę zasługuje praca Dirka Tomsa poświęcona instytucjonalizacji indonezyjskiego Golkaru (partii hegemonicznej wykazującej uderzające podobieństwo do Jednej Rosji) w warunkach procesu demokratyzacji[35]. Porównania Rosji i Indonezji zyskują ostatnio coraz większą popularność w środowisku politologicznym[36].

Pojawiają się pierwsze próby typologii przedstawicieli rodziny „partii władzy" oraz połączenia zbiorów „partii władzy" i partii dominujących w systemach autorytarnych[37]. Są one niewątpliwie inspirujące – utwierdzają w przekonaniu, że jest to właściwy kierunek badań nad Jedną Rosją. Wymagają jednak uporządkowania i skoncentrowania uwagi w większym stopniu na problemie wymiarów dominacji, w ujęciu ilościowym i jakościowym, i wykorzystania

---

32 B. Magaloni, *Voting for Autocracy: Hegemonic Party Survival and its Demise in Mexico*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

33 S. P. Roberts, *Converging Party Systems in Russia and Central Asia: A Case of Authoritarian Norm Diffusion?*, „Communist and Post-Communist Studies" 2015, vol. 48, No 2–3.

34 D. Tomsa, A. Ufen (eds.), *Party Politics in Southeast Asia: Clientelism and Electoral Competition in Indonesia, Thailand and the Philippines*, Routledge, London 2013.

35 D. Tomsa, *Party Politics and Democratization*…

36 D. N. Lussier, *Constraining Elites in Russia and Indonesia. Political Participation and Regime Survival*, Cambridge University Press, Cambridge 2016.

37 N. Laverty, *The „Party of Power" as a Type*, „East European Politics" 2015, vol. 31, No 1, s. 71–87.

w celu określenia rzeczywistego statusu partii obserwacji dotyczących pełnionych przez nią funkcji i stopnia instytucjonalizacji.

Na tle szeroko rozbudowanych studiów dotyczących „partii władzy" i Jednej Rosji wyjątek stanowi Polska, w której to – mimo znaczącego zainteresowania współczesną Rosją – dominuje problematyka bezpieczeństwa i stosunków międzynarodowych. Nie oznacza to, że nie powstały i nie powstają w Polsce wartościowe prace poświęcone rosyjskiemu systemowi politycznemu. Wymienić tu należy przede wszystkim opracowania autorstwa Janusza Adamowskiego, Marka Barańskiego, Andrzeja Czajowskiego, Albina Głowackiego, Anny Jach, Włodzimierza Marciniaka, Olgi Nadskakuły, Andrzeja Stelmacha, Andrzeja Skrzypka, Alicji Stępień-Kuczyńskiej czy Eugeniusza Zielińskiego[38]. Rzecz w tym, że są to prace powstałe na podstawie doświadczeń procesu pieriestrojki i demokratyzacji Rosji, w których z małymi wyjątkami pomijane są kwestie roli „partii władzy", a w szczególności Jednej Rosji, w systemie politycznym[39]. Mało uwagi przyciąga w polskiej politologii problematyka ewolucji idei federalizmu w Rosji, rozwoju stosunków centrum – regiony, etnopolityki, wyjątek na tym tle stanowią książki powstające z inspiracji Tadeusza Bodio, Andrzeja Wierzbickiego czy Arkadiusza Żukowskiego[40].

---

[38] A. Czajowski, *Demokratyzacja Rosji w latach 1987–1999*, Atla 2, Wrocław 2001; J. Adamowski, A. Skrzypek (red.), *Federacja Rosyjska 1991–2001*, ASPRA-JR, Warszawa 2002; A. Jach, *Rosja 1991–1993. Walka o kształt ustrojowy państwa*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013; W. Marciniak, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Arcana, Warszawa 2001; O. Nadskakuła, *Kategorie swój i obcy w rosyjskim myśleniu politycznym*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013; A. Stelmach, *Zmiana i stabilność w systemie politycznym Rosji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003; A. Stępień-Kuczyńska, A. Głowacki (red.), *Rosja Putina: Leksykon*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004; A. Stępień-Kuczyńska, *Michaił Gorbaczow a idea i praktyka pieriestrojki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016; E. Zieliński, *Współczesna Rosja: studium polityczno-ustrojowe*, Elipsa, Warszawa 1995.

[39] D. Wilczewski, *Fenomen „partii władzy" w systemie partyjnym Federacji Rosyjskiej*, „Polityka Wschodnia" 2013, t. II, nr 4; J. Potulski, *System partyjny Rosji. Tradycja i współczesność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007.

[40] T. Bodio, *Kaukaz: transformacja przywództwa i elit politycznych*, Seria Władza Elity Przywództwo, t. VI, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012; idem, *Kaukaz: mechanizmy legitymizacji i funkcjonowania elit politycznych*, Seria Władza Elity Przywództwo, t. VII, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012; A. Wierzbicki, *Rosja. Etniczność i polityka*, Seria Władza Elity Przywództwo, t. V, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2011; A. Żukowski (red.), *Polska a Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej. Teraźniejszość i wyzwania przyszłości*, Toruń 2008.

Jest to o tyle zrozumiałe, że:

1) rozwiązania konstytucyjno-prawne (reżim konstytucyjny) obowiązujące w Rosji od roku 1993 stawiają Prezydenta w szczególnej (uprzywilejowanej) pozycji względem innych organów władzy państwowej;
2) rola partii politycznych była w latach 90. silnie ograniczona w wymiarze formalnym. Sprawiło to, że problematyka partii i systemu partyjnego straciła na atrakcyjności w oczach polskich badaczy Rosji.

Co więcej, studia nad rosyjskim systemem partyjnym (przyjmując, że takowy istnieje w świetle zgłaszanych wątpliwości natury teoretycznej) i generalnie rosyjskim systemem politycznym znajdują się w fazie przejściowej, pomiędzy paradygmatem demokratyzacyjnym a paradygmatem autorytarnym.

Można w tym miejscu zaryzykować tezę, że zainteresowanie Rosją utrzymywało się tak długo, jak długo istniało wyobrażenie, iż procesy polityczne dokonujące się w niej będą podążały ścieżką demokratyzacji. Rodziło to naturalne wysiłki na rzecz realizacji badań porównawczych i w celu wykorzystania doświadczeń rosyjskich z myślą o rozbudowaniu wiedzy na ten temat w odniesieniu do demokratyzacji i z korzyścią dla wzmocnienia procesów demokratyzacyjnych w Polsce. W chwili obecnej straciły one rację bytu na skutek wzrostu tendencji autorytarnych w Rosji[41]. Nie można jednak powiedzieć, że tendencje autorytarne nie budzą w Polsce zainteresowania[42] – często jednak ciężar odpowiedzialności za studia nad współczesną Rosją biorą na siebie przedstawiciele innych dyscyplin naukowych, podejmując problem m.in. z perspektywy filozoficzno-kulturowej[43].

---

[41] Lukę tą starają się wypełnić autorzy prac poświęconych stosunkom polsko-rosyjskim realizowanych przez Międzyinstytutową Pracownię Badań nad Rosją i Państwami Poradzieckimi WDiNP UW. Por. np. S. Bieleń, A. Skrzypek (red.), *Geopolityka w stosunkach polsko-rosyjskich*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2011.

[42] R. Bäcker, *Rosyjskie myślenie polityczne...*; S. Bieleń, A. Skrzypek (red.), *Rosja. Refleksje o transformacji*, ASPRA, Warszawa 2010; A. Skrzypek, *Putinada: Rosja – kraj kierowanej demokracji*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2014; idem, *Druga smuta: zarys dziejów Rosji 1985–2004*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2004; A. Bartnicki, *Demokratycznie legitymizowany autorytaryzm w Rosji 1991–2004*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007.

[43] M. Broda, *„Zrozumieć Rosję"? O rosyjskiej zagadce-tajemnicy*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2011; idem, *Rosja – autorytaryzm – demokracja – między iluzją i realnością*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne" 2014, nr 2. Spojrzenie kulturowe i semiotyczne staje się nie tylko coraz popularniejsze w badaniach nad Rosją – także w wymiarze polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, ale dostarcza politologii możliwości nabrania dystansu i odejścia od technicznego i sformalizowanego podejścia do badań nad rosyjską polityką. Por. A. Makarychev, *Russian (In)Security: Cultures, Meanings and Contexts*, SiT/DP/07/16, http://

Niekwestionowane zainteresowanie budzi natomiast polityka zagraniczna Kremla, przede wszystkim w odniesieniu do obszaru poradzieckiego, którą to politykę postrzega się głównie przez pryzmat ambicji międzynarodowych Rosji[44], co tłumaczy znaczną liczbę prac powstających w tym obszarze problemowym, z drugiej zaś strony silny jest nurt podejmujący problem kształtowania się polityki zagranicznej Rosji pod wpływem czynników wewnątrzpolitycznych, kulturowych, do którego należą prace Stanisława Bielenia, Agnieszki Bryc, Kazimierza Malaka, Macieja Rasia i Przemysława Żurawskiego *vel* Grajewskiego[45].

Głównym obszarem zainteresowania autora jest problem instytucjonalizacji Jednej Rosji i jej roli w systemie politycznym, będącej pochodną szeregu funkcji, które pełni. Analiza funkcji i struktury partii (w szczególności w odniesieniu do relacji łączących ją z innymi aktorami systemu politycznego) pozwala przyjąć, że istotą wysiłków badawczych jest problem dominacji Jednej Rosji w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej. Obydwa aspekty, kluczowe dla analizy miejsca i roli Jednej Rosji w systemie politycznym, należy badać przede wszystkim z uwzględnieniem dynamiki zmian dokonujących się w obrębie rosyjskiego systemu politycznego w omawianym okresie, z uwzględnieniem tendencji, które się w nim zarysowały przed rokiem 2001, a także z wzięciem pod uwagę rozwoju stosunków centrum – regiony, a szerzej ewolucji rozwiązań federalistycznych w Rosji od roku 2000.

Środowisko politologiczne tak w Rosji, jak i poza jej granicami, koncentruje się w swych rozważaniach dotyczących rosyjskiego systemu politycznego na takich kwestiach, jak zasadność stosowania w odniesieniu do przypadku Rosji kategorii reżimu hybrydalnego, konsolidacja autorytarna, a także cechy istotnościowe reżimu politycznego. W debacie na

---

www.securityintransition.org/wp-content/uploads/2016/12/WorkingPaper_Makarychev.pdf [dostęp: 15.02.2017].

44 A. Bryc, *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004; A. Bryc, A. Legucka, A. Włodkowska-Bagan (red.), *Bezpieczeństwo obszaru poradzieckiego. Księga poświęcona pamięci Profesora Kazimierza Malaka*, Difin, Warszawa 2014; A. Włodkowska-Bagan, *Rywalizacja mocarstw na obszarze poradzieckim*, Difin, Warszawa 2013; I. Topolski, *Siła militarna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004.

45 S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej...*; A. Bryc, *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej...*; P. Żurawski *vel* Grajewski, *Polityka Unii Europejskiej wobec Rosji a interesy Polski 1991–2004*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2008; K. Malak, *Czynnik wojskowy w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej (1991–2000)*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2001; M. Raś, *Ewolucja polityki zagranicznej Rosji wobec Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej w latach 1991–2001*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.

temat kierunku zmian w obrębie rosyjskiego systemu politycznego można wyodrębnić trzy główne „szkoły"[46].

Pierwsza z nich toczy rozważania dotyczące reżimów hybrydalnych[47]. Należą do niej prace m.in. Henry'ego E. Hale'a, Graeme'a Gilla, Beatriz Magaloni i Joakima Ekmana[48]. Hale na potrzeby studiów nad Rosją przyjmuje, że zjawisko hybrydalności może przybierać różne formy. Rosyjski model reżimu politycznego można by określić mianem wyborczo-patronalnego[49]. Magaloni i Ekman podejmują problem Jednej Rosji w kontekście rozważań nad rolą partii hegemonicznych i wyborów autorytarnych z punktu widzenia stabilności reżimów partii hegemonicznej, tzw. *hegemonic party regimes*, traktowanych jako forma hybrydy autorytarno-demokratycznej, a dokładniej rzecz biorąc – rywalizacyjnego autorytaryzmu[50]. Ekman wykorzystuje rosyjski przypadek w komparatywnych badaniach nad związkami pomiędzy polityczną partycypacją a stabilnością systemów hybrydalnych[51]. W dyskusji nad charakterem systemu politycznego współczesnej Rosji silnie obecna jest koncepcja wyborczego autorytaryzmu. Choć przez wielu autorów klasyfikowany jako przykład myślenia hybrydalnego, na równi chociażby z ułomną demokracją, w rzeczywistości stanowi fragment rozważań nad procesem konsolidacji autorytarnej[52].

---

[46] Na temat innych możliwych podejść interpretacyjnych w odniesieniu do rosyjskiego systemu politycznego patrz: Г. Хейл, *Эволюция гибридного режима*, [w:] Г. Хейл, И. Курилла (ред.), *Россия „двухтысячных": стереоскопический взгляд*, Планета, Москва 2011, s. 19–20.

[47] J. Holzer, S. Balik, *Postkomunistyczne reżimy…*, s. 72.

[48] G. Gill, *Russia and the Vulnerability of Electoral Authoritarianism?*, „Slavic Review" 2016, vol. 75, No 2.

[49] Hybryda w wydaniu wyborczo-patronalnym cechuje się obecnością trzech elementów: najwyższe urzędy w państwie zdobywa się i utrzymuje dzięki wyborom; istnieje opozycja, której przedstawicielom daje się możliwość uczestniczenia w wyborach; władza w państwie realizowana jest za pośrednictwem złożonych sieci patronalno-klientelistycznych. Г. Хейл, *Эволюция гибридного режима…*, s. 21–22.

[50] B. Magaloni, *The Game of Electoral Fraud and the Ousting of Authoritarian Rule*, „American Journal of Political Science" 2010, vol. 54, No 3; eadem, *Voting for Autocracy, Hegemonic Party Survival and It's Demise in Mexico*, Cambridge University Press, Cambridge 2006; N. Tan, *Why No Liberalizing Outcome? Singapore's Hegemonic Party Regime After 2011 Elections, Paper prepared for presentation at the „Dominant Party Systems" Conference, University of Michigan, 9–10 May 2014*; A. Schedler, *The Politics of Uncertainty Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*, Oxford Studies in Democratization, Oxford 2015, s. 5.

[51] J. Ekman, *Political Participation and Regime Stability: A Framework for Analyzing Hybrid Regimes*, „International Political Science Review" 2009, vol. 30, No 1.

[52] G. Golosov, *The 2012 Political Reform in Russia. The Interplay of Liberalizing Concessions and Authoritarian Corrections*, „Problems of Post-Communism" 2012, vol. 59, No 6, s. 624.

Schedler umiejscawia wyborczy autorytaryzm w gronie systemów autorytarnych określanych mianem współczesnych autorytaryzmów[53], a idący za nim tacy politolodzy, jak Gelman czy Gołosow dostrzegają wyraźne związki pomiędzy wspomnianą kategorią a rosyjskim reżimem politycznym, rozważając na ile zbliża się on do tego typu idealnego wyborczego autorytaryzmu.

Druga „szkoła" powraca, analizując rosyjski przypadek, do klasycznej teorii i typologii autorytaryzmu Juana J. Linza. W tym nurcie utrzymane są więc prace J. Holzera i S. Balika – *Postkomunistyczne reżimy niedemokratyczne* i Tatiany Worożejkiny – *Autorytarne systemy XX wieku a współczesna Rosja: podobieństwa i różnice.* Znajdziemy tu obszerną krytykę paradygmatu hybrydalnego (wyodrębnianie nowej kategorii politologicznej, nadmierna koncentracja na problemie wyborów)[54]. W ten nurt wpisują się również opracowania porównujące reżim polityczny Rosji Putina z innymi autorytaryzmami[55]. Kiriłł Chołodkowski określał rosyjski reżim polityczny pod rządami Putina mianem autorytaryzmu plebiscytowo-biurokratycznego, charakterystycznego dla rządów Napoleona III czy też obecnego w wielu państwach Ameryki Łacińskiej w wieku XX[56].

Trzecia „szkoła" poszukuje oryginalnych definicji na potrzeby charakterystyki systemu politycznego współczesnej Rosji, wyjątkowej samej w sobie ze względu na szczególny model historycznego rozwoju procesów społeczno-politycznych, kulturowych i geograficznych[57]. Czerpie ona tak z nurtu autorytarnego, jak i hybrydalnego w zakresie tworzenia nowej kategorii pojęciowej, choć tylko i wyłącznie na potrzeby Rosji. Znajdziemy tu więc rozważania poświęcone m.in. „putinizmowi" Lwa Gudkowa, zjawisku monocentryzmu rosyjskiego systemu politycznego Aleksieja Zudina czy też „(prze)sterowanej demokracji" Nikołaja Pietrowa[58]. W tym nurcie mieszczą się przede wszystkim opracowania

---

[53] Więcej na ten temat por. A. Schedler, *The Logic of Electoral Authoritarianism*, [w:] A. Schedler (ed.), *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado 2006, s. 4–5.

[54] W Polsce zdecydowanym wrogiem koncepcji hybrydalnej był swego czasu Roman Bäcker, z którym polemizowała Maryana Prokop. Por. M. Prokop, *Demokratyczno-autorytarna hybryda: redefinicja kategorii teoretycznej*, „Historia i Polityka" 2015, t. XX, nr 13.

[55] N. K. Gvosdev, *Mexico and Russia: Mirror Images?*, „Demokratizatsiya" 2002, vol. 10, No 4.

[56] К. Г. Холодковский, *К вопросу о политической системе современной России*, tłum. M. Kluźniak, „Полис. Политические исследования" 2009, № 2, s. 9.

[57] J. Afanasjew, *Groźna Rosja*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005; P. Kennedy, *Mocarstwa świata: narodziny, rozkwit, upadek. Przemiany gospodarcze i konflikty zbrojne w latach 1500–2000*, tłum. M. Kluźniak, Książka i Wiedza, Warszawa 1994, s. 105.

[58] А. Ю. Зудин, *Новая публичность: моноцентризм и „режим консультаций"*, Библиотека РАПН, 2006, 04.01, http://www.rapn.ru/library.php?d=291&n=35&p=12 [dostęp: 24.03.2017]; N. Petrov, M. Lipman, H. E. Hale, *Overmanaged Democracy in Russia:*

rosyjskich socjologów skupionych wokół Centrum Lewady, analizujących narodziny i regres demokracji w Rosji przez pryzmat procesów dokonujących się w rosyjskim społeczeństwie. Z tego środowiska napływają także (w szczególności po aneksji Krymu) ostrzeżenia przed rozszerzeniem się wpływu zjawiska „totalitarnej recydywy" w Rosji, uwarunkowanego wolniejszym tempem rozstawania się z przeszłością totalitarną niż w innych państwach regionu postkomunistycznego[59]. Szczególnie istotna jest w ramach tej „szkoły" koncepcja „putinizmu". Warto zaznaczyć, że rosyjski system polityczny postrzegany jest jako zjawisko wyjątkowe, nieopisane dotychczas w literaturze przedmiotu. Jego wyjątkowość daje o sobie znać w dwóch płaszczyznach: systemu legitymizacji dominacji (autorytetu) i mechaniki sprawowania władzy (zarządzania). Sam Gudkow definiuje „putinizm", jako nową kategorię politologiczną, obok totalitaryzmu, autorytaryzmu i demokracji[60].

Wymiar przestrzenny analizy miejsca i roli Jednej Rosji w rosyjskim systemie politycznym związany jest z próbą uzupełnienia studiów realizowanych przez autora w odniesieniu do kształtowania się stosunków federacyjnych w Rosji w latach 1991–2006. Badając ten problem autor doszedł do wniosku, że charakter relacji centrum – regiony korespondował z kształtem systemu politycznego Rosji i wpływał na rzeczywistą pozycję urzędu Prezydenta w systemie władzy. Zależności te miały obustronny charakter – słabość centrum powodowała wzrost znaczenia elit regionów, spontaniczną, niekontrolowaną decentralizację, co czyniło centrum federalne zakładnikiem elit regionalnych[61]. W literaturze przedmiotu zagadnienie instytucjonalizacji Jednej Rosji rozważane jest w kontekście procesu centralizacji stosunków federacyjnych w Rosji po roku 1999. Uznawany jest on za jeden z kluczowych czynników konsolidacji autorytaryzmu w Rosji ze względu na próby podporządkowania Kremlowi regionalnych elit i wykorzystania ich potencjału w celu zapewnienia ciągłości władzy jego gospodarzowi i partii politycznej reprezentującej interesy obozu władzy. Obóz władzy nie był bowiem zainteresowany eliminacją zjawiska subnarodowego autorytaryzmu, a podporządkowaniem sobie regionalnych reżimów[62]. Sukcesy wyborcze Jednej Rosji uznawane są za wynik ustanowienia ścisłych relacji pomiędzy Kremlem a elitami regionalnymi. Utrzymane

---

Governance Implications of Hybrid Regimes, „Carnegie Papers" 2010, No 106, http://carnegieendowment.org/files/overmanaged_democracy_2.pdf [dostęp: 24.03.2010].

59 Л. Гудков, *Природа „путинизма"*, „Вестник общественного мнения" 2009, № 3 (101), s. 7.

60 *Ibidem*, s. 7.

61 M. Słowikowski, *Polityka federacyjna Borysa Jelcyna i Władimira Putina*, Wydawnictwo Naukowe GRADO, Toruń 2009.

62 *The Politics of Sub-national Authoritarianism in Russia…*, s. 11–12.

były one w duchu koncepcji neojarłyku i łączyły fakt podporządkowania regionów centrum i ograniczonej suwerenności elit regionalnych[63]. Decentralizacja funkcji władczych i dekoncentracja zasobów charakterystyczna dla rozwiązań federalistycznych wydają się, zdaniem niektórych badaczy, czynnikami szczególnie sprzyjającymi powstawaniu partii dominujących[64]. Problem instytucjonalizacji Jednej Rosji w regionach może być analizowany z wykorzystaniem zarówno koncepcji neojarłyku, jak i z uwzględnieniem kształtowania się w Rosji nowego modelu federalizmu. Przydatna w związku z tym staje się koncepcja Williama H. Rikera pozycjonowania rozwiązań federalistycznych na osi *continuum* federalizmu maksymalnego i minimalnego[65]. Warto w tym miejscu wskazać również na ustalenia wspomnianego autora dotyczące związków pomiędzy stopniem centralizacji systemu partyjnego a kształtowaniem się określonego modelu federalizmu. Rozważając natomiast zagadnienie roli, jaką odgrywała Jedna Rosja w procesie centralizacji stosunków federacyjnych, warto zwrócić uwagę na problemy stosunków zleceniodawca – zleceniobiorca (*principle – agent*) i poszukiwania przez centrum optymalnego mechanizmu monitoringu poczynań organów władzy państwowej szczebla regionalnego model „patrolu policyjnego" *versus* model „alarmu przeciwpożarowego". Ten nurt badań nad współczesną Rosją spopularyzował Brian Taylor analizujący procesy państwowotwórcze w Rosji po roku 1991, z uwzględnieniem pojęć potencjału państwa i jakości rządzenia.

Analiza miejsca i roli Jednej Rosji w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej może być realizowana z uwzględnieniem koncepcji instytucjonalizacji partii politycznej. Autorstwo koncepcji instytucjonalizacji partii politycznej zwykło przypisywać się dwóm politologom: Samuelowi Huntingtonowi

---

[63] Przyjmując perspektywę neojarłyku należy zauważyć, że idealne założenia tego typu umowy obejmują możliwość sprawowania niepodzielnej władzy na danym terytorium w zamian za gwarancję lojalności i utrzymywania porządku na tym terytorium – zapewnienie stabilności i dostarczanie zasobów. Suwerenność polityczną można rozumieć za R. Bäckerem, „jako zdolność do podejmowania ostatecznych decyzji politycznych, a więc takich, od których nie ma odwołania". „Brak suwerenności oznacza, że zarówno procedury, jak i same decyzje są rozstrzygane bądź podejmowane w ośrodku lub ośrodkach władczych innego państwa. Chodzi tu o to, kto podejmuje najważniejsze z nich. Do tych najistotniejszych należą generalne zasady funkcjonowania najważniejszych instytucji oraz skład personalny ośrodków kierowniczych danego państwa". R. Bäcker, *Nietradycyjna teoria polityki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012, s. 128.

[64] O. J. Reuter, *The Politics of Dominant Party Formation: United Russia and Russia's Governors*, „Europe-Asia Studies" 2010, vol. 2, No 62.

[65] W. E. Riker, *The Development of American Federalism*, Kluwer Academic Publisher, Boston 1987, s. 9–10.

i Angelo Panebianco. Pierwszy z nich przyjmował, że instytucjonalizacja to proces, w trakcie którego organizacja (w tym partia) zyskuje wartość i nabiera stabilności. Wskazywał jednocześnie na cztery wymiary instytucjonalizacji: zdolność do adaptacji (wynikająca z długowieczności partii i funkcjonalnej płynności odgrywanych ról); organizacyjną złożoność; autonomię w stosunku do innych grup społecznych; spójność, odnoszącą się do konsensusu w obrębie organizacji, co do jej funkcji i sposobów rozwiązywania narastających w niej sporów. Panebianco, który koncentrował się już tylko na partii politycznej w systemie demokratycznym, uznawał instytucjonalizację za proces, w którym ulega ona wzmocnieniu, przestaje być narzędziem osiągania określonych celów i nabiera wartości sama w sobie. Wyróżniał on dwa kryteria instytucjonalizacji: autonomię w stosunku do jej otoczenia zewnętrznego i stopień wewnętrznej systemowości lub też współzależności pomiędzy jej częściami składowymi. Tak jak w przypadku Huntingtonowskiej autonomii i spójności, autonomia zewnętrzna i systemowość u Panebianco były ze sobą wzajemnie powiązane[66].

Koncepcja instytucjonalizacji w ujęciu Vicky Randal i Lårsa Svasanda opiera się na połączeniu podejścia strukturalnego i postaw, z uwzględnieniem wymiaru wewnętrznego, jak i zewnętrznego funkcjonowania partii politycznych. W konsekwencji otrzymujemy kombinację czterech zmiennych procesu instytucjonalizacji partii politycznej, którą obrazuje poniższa tabela (tab. 1).

Tabela 1. Wymiary instytucjonalizacji partii politycznej

Wyszczególnienie	Wewnętrzny	Zewnętrzny
Strukturalny	Systemowość	Autonomia decyzyjna
Postawa	Infuzja wartości	Reifikacja

Źródło: V. Randall, L. Svåsand, *Party Institutionalization in New Democracies*, „Party Politics" 2002, vol. 8, No 1, s. 13.

Analizując przypadek Jednej Rosji pod kątem jej miejsca w rodzinie partii autorytarnych, tj. próby udzielenia odpowiedzi, w którym miejscu na osi *continuum* wyznaczanym przez partię dominującą i „partię władzy" będzie się ona znajdować, autor przyjął założenie, że koncepcja instytucjonalizacji partii politycznej, w wersji wypracowanej przez Vicky Randall

[66] Por. V. Randall, L. Svåsand, *Party Institutionalization and the New Democracies, Paper for the ECPR Joint Session of Workshops, Mannheim, 26–31.03.1999*, s. 5–6, https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/2184ac97-23a6-40fd-9e83-1603c3bd59bb.pdf [dostęp: 06.05.2017].

i Larsa Svåsanda[67], będzie jednym z użytecznych narzędzi w tym zakresie. W trakcie dyskusji nad instytucjonalizacją partii politycznej autorzy ci formułują pytania o jej genezę, dostępne zasoby, rolę lidera, zjawisko klientelizmu, podziałów wewnętrznych w partii (spójności jej struktury) i kondycję wewnątrzpartyjnej demokracji (systemowość), autonomię decyzyjną w stosunku do aktorów zewnętrznych, a także sferę postaw i wartości, mających związek z celami programowymi i organizacyjnymi partii (infuzja wartości), jak i o społeczną percepcję partii (reifikacja), mającą wpływ na jej legitymację. Mają to być kluczowe elementy z punktu widzenia rozwoju i funkcjonowania każdej partii – przesądzające o jej trwałości, a także wyborczych sukcesach.

Podejście badawcze do problemu miejsca Jednej Rosji w rodzinie partii autorytarnych, m.in. z wykorzystaniem koncepcji instytucjonalizacji partii politycznej, jest użyteczne, ponieważ zwraca uwagę na te elementy, które wymagają szczególnej uwagi z punktu widzenia „życia partii". Dostarcza ona swego rodzaju mapy obszarów badawczych aktywności partii, które powinny zostać poddane analizie zarówno w ogóle, w stosunku do każdej partii politycznej, jak i w szczególe, w odniesieniu do „partii władzy". Wykorzystanie koncepcji instytucjonalizacji partii politycznej to także możliwość odpowiedzi na pytanie o sukcesy wyborcze Jednej Rosji.

Zagadnienie instytucjonalizacji partii politycznych jest problemem złożonym, czego dowodzą prace chociażby polskich autorów, m.in. Ryszarda Herbuta i Katarzyny Sobolewskiej-Myślik[68]. Warto zauważyć, że koncepcja Randall i Svåsanda była twórczo rozwijana. Przykładem tego mogą być wysiłki Matthiasa Basedau i Alexandra Stroha traktujących ustalenia Randall i Svåsand jako punkt wyjścia dalszych rozważań nad problemem instytucjonalizacji partii politycznych w krajach rozwijających się[69]. W kontekście modyfikacji metody Randall i Svåsanda oraz ustaleń Panebianco warto

---

[67] *Idem*, *Party Institutionalization in New Democracies*, „Party Politics" 2002, vol. 8, No 1, s. 13.

[68] R. Herbut, *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 42–65; idem, *Partie Polityczne*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997, s. 78–84; K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne na świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 42–56.

[69] M. Basedau, A. Stroh, *Measuring Party Institutionalization in Developing Countries: A New Research Instrument Applied to 28 African Political Parties*, „GIGA Working Paper" 2008, No 69, https://www.giga-hamburg.de/en/system/files/publications/wp69_basedau-stroh.pdf [dostęp: 30.01.2017].

chociażby zwrócić uwagę za Katarzyną Sobolewską-Myślik na poniższe kwestie:

1) relacji pomiędzy strukturami lokalnymi a organami centralnymi partii – czy cieszą się one autonomią, czy też są podporządkowane „centrali"[70];
2) zakres zgodności między wewnętrznymi regułami rekrutacji przywództwa a faktyczną strukturą władzy w partii – czy pozycje przywódcze zajmowane są przez osoby czerpiące poparcie spoza partii, np. ze względu na ważne funkcje pełnione w innych organizacjach;
3) problem legitymacji wewnętrznej i zewnętrznej partii, ujawniającej się w początkowym okresie istnienia partii i związanej z obecnością „organizacji sponsorującej"[71].

Pierwsza z poruszonych kwestii ma, zdaniem autora, istotne znaczenie w kontekście dyskusji na temat roli Jednej Rosji w ujęciu przestrzennym, tj. z punktu widzenia centralizacji stosunków federacyjnych. Analiza poczynań partii w regionach (funkcji i instytucjonalizacji) pozwala określić, czy mamy do czynienia z partią scentralizowaną, czy zdecentralizowaną. Druga i trzecia kwestia dotyczą bezpośrednio lub pośrednio problemu autonomii decyzyjnej partii i jej społecznej legitymacji. W przypadku Jednej Rosji jest to zagadnienie kluczowe, biorąc pod uwagę to, jak związki partii z Władimirem Putinem wpływają na jej społeczną percepcję i wyborcze sukcesy i tym samym jej pozycjonowanie na osi partia dominująca – „partia władzy". Godzi się także wspomnieć, w kontekście genezy partii i jej autonomii decyzyjnej, o związkach Jednej Rosji z obozem władzy i korzystaniem z jego zasobów. Kreml jest w tym przypadku „organizacją sponsorującą" dla Jednej Rosji – pojęcie to swego czasu wprowadził do rozważań nad zjawiskiem instytucjonalizacji partii politycznych Angelo Panebianco[72].

---

[70] Tak jak w przypadku analizy funkcji Jednej Rosji istotny obszar badawczy wyznacza poziom regionalny analizy. Relacje w trójkącie Kreml – partia – elity regionalne mają ogromny wpływ na proces instytucjonalizacji Jednej Rosji tak w wymiarze systemowości, jak i autonomii. Z jednej strony partia jest bowiem silnie scentralizowana, z drugiej zaś – od początku jej istnienia dawały o sobie znać symptomy fragmentaryzacji w wymiarze regionalnym. Elity regionalne uznawały zwierzchnictwo Kremla, co nie przeszkadzało im toczyć konfliktów wewnętrznych również w obrębie struktury partii, a niekiedy nawet podejmować próby jej „prywatyzacji", tj. uwalniać regionalne oddziały partii spod kontroli kierownictwa Jednej Rosji. C. Ross, R. Turovsky, *Centralized but Fragmented: The Regional Dimension of Russia's „Party of Power"*, „Demokratizatsiya" 2015, vol. 23, No 2, s. 208–210.

[71] K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne...*, s. 46.

[72] A. Panebianco, *Modelli di partito. Organizzazione e potere nei partiti politici*, Il Mulino, Bologna 1982, s. 103–133; M. Maor, *Political Parties and Party Systems: Comparative Approaches and the British Experience*, Routledge, London 1997, s. 74–75.

Autor, podejmując się analizy miejsca i roli Jednej Rosji w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej w latach 2001–2016, koncentruje swą uwagę na kwestii instytucjonalizacji partii, nie zaś systemu partyjnego Rosji. Są ku temu co najmniej dwa powody; pierwszy związany jest z samą definicją systemu partyjnego i normatywnymi ograniczeniami towarzyszącymi próbom ich klasyfikowania; drugi odnosi się do możliwości adaptowania koncepcji instytucjonalizacji systemu partyjnego do nierywalizacyjnych systemów politycznych. Autor podnosi ten problem już na wstępie, w literaturze przedmiotu wyraźnie zarysowany jest bowiem nurt interpretacyjny, odmawiający układowi relacji pomiędzy partiami politycznymi w większości państw byłego Związku Radzieckiego – w tym także w Rosji – miana systemu partyjnego[73]. Podstawową kwestią wymagającą komentarza jest pytanie, czy system partyjny pozbawiony rywalizacji jest systemem partyjnym. Sartori nie miał co do tego wątpliwości i wyodrębniał systemy partii-państwa – nierywalizacyjne i systemy partyjne – rywalizacyjne. Pisał w tym kontekście, że partie tworzą system tylko wtedy, kiedy są częścią większej całości, kiedy tworzą system interakcji, wynikający z międzypartyjnej rywalizacji[74]. Przyjmował, że można mówić o istnieniu dwóch różnych, heterogenicznych *continuach*. Pierwsze *continuum* obejmuje systemy wielopartyjne: dwupartyjne i systemy partii predominującej, drugie obejmuje wspólnoty hegemoniczne i jednopartyjne. W przypadku pierwszego *continuum* mamy do czynienia z systemami politycznymi bazującymi na

[73] Argumentacja ta opiera się na trzech następujących założeniach: 1) relacje pomiędzy partiami nie wpisują się w klasyczne rozumienie systemu partyjnego, w którym utrzymuje się ciągłość: po pierwsze „podaży" na rynku partyjno-wyborczym i po drugie w wymiarze wzorców rywalizacji. Nie mamy więc do czynienia z „chaotycznymi" czy też niezinstytucjonalizowanymi systemami partyjnymi, a raczej z nie-systemami (*party non-systems*); 2) partie polityczne w państwach regionu nie pełnią funkcji charakterystycznych dla tego typu organizacji, tj. znanych z systemów demokratycznych. Mają ograniczony zasięg oddziaływania w systemie politycznym, nie tworzą ram instytucjonalizacji rywalizacji politycznej czy też integracji wspólnoty politycznej, nie wpływają na kluczowe decyzje kadrowe, od wyniku wyborów nie zależy skład rządu czy w końcu kierunek rozwoju polityki państwa; 3) istnieją partie, ale nie ma systemu partyjnego, w rozumieniu niezależnej sfery rozwoju partii, które mogą autonomicznie osiągać cele polityczne i w ramach której toczą się konflikty polityczne, dokonują się wybory dotyczące kształtu rządu i kierunku zmian politycznych. K. Stoner-Weiss, *Resisting the State: Reform and Retrenchment in Post-Soviet Russia*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 111; O. Sanchez, „*Party Non-Systems: A Conceptual Innovation*" *(paper, Midwest Political Science Association National Conference, Chicago, IL, April 3, 2008)*, Chicago 2008; M. Bader, *Understanding Party Politics…*, s. 102–103; R. Sakwa, *Party and Power: between Representation and Mobilisation in Contemporary Russia*, „East European Politics" 2012, vol. 28, No 3, s. 311.

[74] G. Sartori, *Parties and Party Systems…*, s. 39.

systemach partyjnych, w drugim zaś z sytuacją, w której system polityczny skoncentrowany jest wokół partii-państwa. „Systemy partyjne kończą się na systemach partii predominującej, systemy partii-państwa rozpoczynają się wraz partią hegemoniczną. Pierwsze są rywalizacyjne, drugie nie”[75]. Scott Mainwaring i Timothy R. Scully podtrzymują to założenie: „Jedna partia nie tworzy systemu, ponieważ system implikuje obecność co najmniej dwóch elementów. Co najmniej dwie partie muszą ze sobą rywalizować, aby można było mówić o systemie partyjnym”[76]. Mainwaring i Scully definiują system partyjny jako zbiór trwałych interakcji pomiędzy partiami w trakcie rywalizacji. Ich podejście skoncentrowane jest na systemach demokratycznych lub zmierzających w stronę rozwiązań demokratycznych[77].

O ile koncepcja instytucjonalizacji partii politycznej w myśl modelu Randal i Svåsand, uzupełniona o krytyczne i ważne obserwacje poczynione w polskiej politologii m.in. przez Ryszarda Herbuta i Katarzynę Sobolewską-Myślik, adaptuje się do problemu partii autorytarnej[78], o tyle instytucjonalizacja systemu partyjnego wymaga szeregu komentarzy i wielu modyfikacji. Z punktu widzenia autora znacznie ważniejsze w przypadku Sartoriańskiego modelu systemów partii-państwa (*party state systems*) są relacje pomiędzy partią a liderem państwa autorytarnego i innymi strukturami odpowiadającymi za stabilność autorytarną. Inni partyjni uczestnicy systemu politycznego nie są w systemach nierywalizacyjnych samodzielnymi, autonomicznymi aktorami, a jedynie „agentami” państwa.

W odniesieniu do ram czasowych autor zdecydował się na wybór okresu 2001–2016. Zbiega się tu fakt 15 lat istnienia Jednej Rosji i czterech testów wyborczych na szczeblu federalnym, spełniających kryteria stawiane partiom dominującym zarówno przez Giovani Sartoriego (w odniesieniu do partii systemów rywalizacyjnych), jak i współcześnie przez Kennetha F. Greena (w stosunku do partii systemów nierywalizacyjnych)[79]. Dwukrotnie – w roku 2007 i 2016 – partia zdobywała konstytucyjną większość głosów w Dumie Państwowej Federacji Rosyjskiej.

---

[75] *Ibidem*, s. 250.

[76] S. Mainwaring, T. R. Scully (eds.), *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America,* Stanford University Press, Stanford 1995, s. 4.

[77] *Ibidem.*

[78] R. Herbut, *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002; K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne na świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

[79] K. F. Greene, *The Political Economy of Authoritarian Single-Party Dominance*, „Comparative Political Studies” 2010, vol. 43, No 7, s. 810.

W niniejszej pracy staram się uzupełnić istniejące w Polsce badania nad niedemokratycznym charakterem rosyjskiej *polis*, jak również szerzej – nad współczesnymi rozwiązaniami autorytarnymi i rolą partii politycznych w systemach autorytarnych, z uwzględnieniem wymiarów dominacji ilościowej i jakościowej, analizowanych z wykorzystaniem podejścia strukturalno-funkcjonalnego. Biorąc pod uwagę, jak został zarysowany temat i obszar badawczy pracy, autor formułuje następujące trzy cele.

Pierwszy cel odnosi się do określenia zależności pomiędzy rodziną „partii władzy" a partiami dominującymi w systemach autorytarnych, ze szczególnym uwzględnieniem przesłanek ich wyodrębnienia z rodziny partii autorytarnych, określenia ich funkcji i cech istotnościowych, a także ukazania faktu dywersyfikacji w obrębie każdej z rodzin. W ramach tego celu badawczego autor zamierza zdefiniować typy idealne partii dominującej i „partii władzy" poprzez wskazanie ich cech istotnościowych i dystynktywnych, z uwzględnieniem zakresu faktycznie pełnionych funkcji i stopnia instytucjonalizacji.

Drugim celem jest określenie miejsca i roli Jednej Rosji w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej. Autor dokonuje analizy ewolucji rosyjskiego systemu politycznego i kształtowania się cech istotnościowych reżimu politycznego Rosji. Umiejscawia na tym tle proces instytucjonalizacji Jednej Rosji. Jednocześnie, odwołując się do typów idealnych rodzin partii autorytarnych, autor zamierza wskazać, w którym miejscu na osi *continuum* partii autorytarnych znajduje się Jedna Rosja. Aby tego dokonać analizuje stopień instytucjonalizacji partii i faktyczny zakres spełnianych przez nią funkcji. Zamierza również odpowiedzieć na pytanie, czy obecność w rosyjskim systemie politycznym w omawianym okresie Jednej Rosji wywierała wpływ na klasyfikację rosyjskiego reżimu autorytarnego. Autor zwraca również uwagę na rolę partii w procesie centralizacji systemu stosunków federacyjnych w Rosji po roku 1999. Stara się odpowiedzieć na dwa zasadnicze pytania:

1) czy partia odgrywała istotną rolę w procesie instytucjonalizacji mechanizmu monitoringu implementacji decyzji centrum na poziomie regionalnym, tzw. policyjnego patrolu;
2) czy była w omawianym okresie partią scentralizowaną, czy też zdecentralizowaną – pozostawała pod kontrolą centralnego ośrodka decyzyjnego, czy też jej struktury regionalne uległy podporządkowaniu elitom regionalnym?

Trzeci cel polega na zweryfikowaniu istniejących w literaturze przedmiotu ustaleń dotyczących zależności pomiędzy konsolidacją systemu autorytarnego a instytucjonalizacją partii dominującej, a także związków pomiędzy centralizacją systemu stosunków federacyjnych (instytucjonalizacją modelu maksymalnego federalizmu) a obecnością silnie scentralizowanych partii

politycznych. Autor zamierza również zweryfikować dotychczasowe podejście do pozycjonowania partii autorytarnych, jako dominujących, z wykorzystaniem modelu antynomicznych typów idealnych partii politycznych w systemach autorytarnych.

W zakresie hipotez badawczych autor przyjmuje założenie, że w obrębie rodziny partii autorytarnych mamy do czynienia ze szczególnym typem partii, podstawą wyodrębnienia których jest udział w procesie stabilizowania reżimu autorytarnego. Ten typ partii autorytarnych jest wewnętrznie zróżnicowany. Wynika to z rzeczywistego wkładu pewnego zbioru partii w stabilizację systemu autorytarnego, co jest efektem faktycznie pełnionych funkcji w tym zakresie i stopnia ich instytucjonalizacji, przede wszystkim autonomii decyzyjnej.

Biorąc pod uwagę ustalenia dotyczące typów „partii władzy" i partii dominujących w systemach autorytarnych, autor przyjmuje za zasadne zweryfikowanie następującej hipotezy – mimo postępującej konsolidacji autorytaryzmu w Rosji w latach 2001–2016, ukształtowania się modelu stabilnego autorytaryzmu i centralizacji stosunków federacyjnych, Jedna Rosja nie nabrała wyraźnych cech typu idealnego partii dominującej, a rosyjski reżim polityczny – partyjnego autorytaryzmu. Zdecydowanie bliżej było jej w omawianym okresie do typu idealnego „partii władzy", mimo że różniła się dość wyraźnie od „partii władzy" istniejących w rosyjskim systemie politycznym w latach 90. Reżim zaś polityczny Rosji ukształtował się w omawianym okresie jako amalgamat spersonifikowanego, populistycznego i biurokratyczno-wojskowego autorytaryzmu.

Praca ma charakter problemowo-empiryczny. Autor wykorzystuje w niej m.in. metodę ilościowo-jakościową, instytucjonalno-prawną, a także komparatywną. Łączy w pracy podejście badania nad regionem (*area studies*) z elementami badań porównawczych (*comparative studies*). Przyjmuje, że wiele łączy rozwiązania formalne i nieformalne wypracowane we współczesnym systemie politycznym Rosji z tymi obowiązującymi w innych, współczesnych i historycznych systemach autorytarnych. Tak ma się rzecz m.in. w odniesieniu do instrumentalnego wykorzystywania instytucji nominalnie demokratycznych do osiągania celów autorytarnych, co polega w rosyjskich warunkach na „lokalizacji" tychże instytucji – dostosowywaniu ich do rosyjskiej tradycji i kultury politycznej. Celem autora jest odniesienie przypadku Jednej Rosji do istniejących typologii partii autorytarnych i wykorzystanie obserwacji poczynionych w stosunku do partii i systemów politycznych uznawanych za pokrewne do Jednej Rosji, z myślą o rozbudowaniu stanu wiedzy empirycznej na temat zjawiska dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych i uporządkowaniu istniejących podejść badawczych w omawianym obszarze problemowym. Podejmując problem miejsca i roli Jednej Rosji w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej autor przyjmuje, że umożliwi to pełniejsze

zrozumienie mechanizmów nim rządzących. W takim ujęciu praca nie jest li tylko analizą utrzymaną w duchu Sartoriańskiej koncepcji *party-as-a-system*[80] – służy zebraniu argumentów na rzecz budowy wniosków natury ogólnej i dotyczących m.in. relacji centrum – regiony i charakteru systemu politycznego Rosji zarówno w odniesieniu do klasyfikacji reżimu politycznego, jak i zjawiska jego stabilności.

W aspekcie studiów nad partią polityczną stosowane jest podejście funkcjonalno-strukturalne. Analiza funkcji Jednej Rosji pozwala nie tylko określić jej rolę w systemie politycznym, ale także „skonfrontować" jej rzeczywiste dokonania z innymi partiami funkcjonującymi w systemach autorytarnych. Wymiar strukturalny studiów nad Jedną Rosją dostarcza natomiast wiedzy na temat relacji łączących ją z innymi aktorami systemu politycznego – partia jest bowiem subsystemem rosyjskiego systemu politycznego. Zastosowanie koncepcji instytucjonalizacji partii politycznej pozwala uporządkować istniejące obserwacje na ten temat i w sposób spójny oraz czytelny zobrazować fakt braku politycznej podmiotowości Jednej Rosji.

Połączenie podejścia funkcjonalnego i strukturalnego pozwala skoncentrować się na problemie wymiarów dominacji Jednej Rosji i podjąć próbę wpisania modelu „partii władzy" w istniejące typologie partii autorytarnych. W tym celu autor odwołuje się do metody idealizacyjnej polegającej na skonstruowaniu antynomicznych typów idealnych analizowanych w pracy zjawisk politycznych, w celu umieszczenia na osi *continuum* rosyjskich przypadków, z wykorzystaniem zebranego w pracy materiału empirycznego. Dotyczy to zarówno:

1) modelu rosyjskiego reżimu politycznego – autorytaryzm skonsolidowany *versus* autorytaryzm nieskonsolidowany,
2) miejsca Jednej Rosji w rodzinie partii autorytarnych – partia dominująca *versus* „partia władzy",
3) jej roli w procesie kształtowania stosunków federacyjnych i wpływu jej zaangażowania w ten proces na stopień centralizacji struktury organizacyjnej – partia scentralizowana *versus* partia zdecentralizowana[81].

Metoda idealizacyjna jest szeroko stosowana w badaniach nad zjawiskiem suwerenności, decentralizacji funkcji władczych i rozwiązań federalistycznych (koncepcja Williama E. Rikera federalizmu maksymalnego *versus* federalizmu minimalnego), a także w odniesieniu do mechanizmów monitorowania

[80] „Każda partia może być postrzegana (od środka lub badana w oderwaniu), jako system, co oznacza, że jest ona mikrokosmosem samym w sobie, systemem politycznym w miniaturze". G. Sartori, *Parties and Party Systems...*, s. 39.

[81] R. Bäcker, *Metodologia badań politologicznych*, Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych, Warszawa 2016, s. 49–52.

poczynań podmiotów składowych państwa zdecentralizowanego przez centrum – model zewnętrzny (patrol policyjny) *versus* wewnętrzny (alarm przeciwpożarowy)[82].

Rozdział pierwszy podejmuje problematykę wymiarów dominacji partii politycznych we współczesnych systemach autorytarnych. Autor analizuje zarówno zjawisko polityczne określane mianem „partii władzy", jak i partii dominującej w systemie autorytarnym. Pod uwagę brane są przede wszystkim zagadnienia dotyczące ich funkcji i instytucjonalizacji, a także zależności pomiędzy ich obecnością w systemie politycznym a jego konsolidacją autorytaryzmu. Odwołując się do opisanych w literaturze przypadków partii dominujących, wykazujących znaczne podobieństwo do niektórych z „partii władzy" istniejących w regionie poradzieckim, autor wskazuje na możliwość umieszczenia tych ostatnich w zbiorze partii autorytarnych. W rozdziale tym, posiłkując się metodą idealizacyjną, skonstruowana została oś *continuum* partii autorytarnych, uczestniczących bezpośrednio w procesie stabilizacji reżimu autorytarnego. Przyjmując założenie o prymacie wymiaru jakościowego nad ilościowym w dyskusji nad dominacją partii autorytarnych, autor konstruuje typy idealne: partii dominującej i „partii władzy". Cechy istotnościowe obydwu typów są pochodną faktycznie pełnionych przez nie funkcji w ramach budowy autorytarnego *equilibrium*, takich jak przewodzenie wspólnocie politycznej, rozszerzanie bazy społecznego poparcia dla reżimu, rekrutacji elit władzy i kooptacji kontroli oraz ich instytucjonalizacji, ze szczególnym uwzględnieniem genezy, autonomii decyzyjnej, dominacji ośrodków pozapartyjnych w ich działalności i społecznej percepcji.

W rozdziale drugim autor podejmuje trzy problemy: ewolucji systemu politycznego Rosji w okresie 2001–2016, cech istotnościowych reżimu politycznego i jego legitymizacji, jako istotnego elementu jego stabilności. W odniesieniu do pierwszego problemu przyjęte zostało założenie, że rosyjski system polityczny, wykazując jeszcze w latach 90. XX w. symptomy autorytarne, podlegał autorytarnej konsolidacji. W związku z tym autor stara się umiejscowić rosyjski reżim polityczny na osi *continuum* skonsolidowanego i nieskonsolidowanego autorytaryzmu. Przy tworzeniu typów idealnych obydwu modeli autorytarnych pod uwagę brane są zarówno zagadnienia uczciwości procedur wyborczych, instytucjonalizacji form rozwiązywania konfliktów w łonie elity władzy i przemocy. Analiza cech istotnościowych rosyjskiego autorytaryzmu dokonywana jest w odniesieniu do istniejących typologii w tym zakresie, przede wszystkim

[82] J. Khan, *Federalism, Democratization, and the Rule of Law in Russia*, Oxford University Press, Oxford 2002, s. 33; B. Taylor, *State Building in Putin's Russia. Policing and Coercion after Communism*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 29–35.

autorstwa Juana J. Linza. Analizowane są kwestie: instytucjonalizacji systemu politycznego, w tym płynność reguł formalno-prawnych organizujących rywalizację partyjno-wyborczą i istotę substytutów politycznych, przemocy, rosnącej roli resortów siłowych i „ludzi w pagonach", a także legitymizacji społecznej reżimu. Autor porusza w rozdziale także problem stabilności rosyjskiego reżimu politycznego, konstruując antynomiczną oś stabilnego i niestabilnego autorytaryzmu. Ocena ewoluującego społecznego stosunku w odniesieniu do osoby Władimira Putina, charakteru reżimu politycznego, celów osiąganych przez państwo, głównych instytucji politycznych, w tym partii, pozwala właściwe umiejscowić rosyjski reżim polityczny na wspomnianej osi.

Celem autora w rozdziale trzecim jest określenie zakresu faktycznie pełnionych przez Jedną Rosję funkcji w ramach szeroko pojmowanej stabilizacji reżimu autorytarnego, a także odpowiedź na pytanie, czy mamy w przypadku Jednej Rosji do czynienia z silną czy też słabą instytucjonalizacją. Analiza wspomnianych funkcji pełnionych przez Jedną Rosję w obrębie rosyjskiego systemu politycznego w latach 2001–2016, w połączeniu z oceną stopnia jej instytucjonalizacji, pozwoli określić miejsce, jakie zajmowała ona na osi *continuum* partii autorytarnych. Odpowiedź na pytania dotyczące instytucjonalizacji i funkcji partii pozwoli określić miejsce i rolę Jednej Rosji w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej, ale także dostarczy wiedzy pozwalającej zweryfikować założenia dotyczące związków pomiędzy konsolidacją reżimu autorytarnego a instytucjonalizacją partii dominujących. Na tym tle pojawiają się dwa zasadnicze pytania:

1) czy rosyjski przypadek potwierdza, czy też przeczy założeniu o istnieniu tego rodzaju zależności?
2) czy swą stabilność rosyjski autorytaryzm zawdzięczał działaniom podejmowanym przez Jedną Rosję i czy rosyjski reżim polityczny nabierał w jakimś stopniu cech istotnościowych partyjnego autorytaryzmu?

Rozważania dotyczące instytucjonalizacji i funkcji Jednej Rosji w systemie politycznym Rosji w latach 2001–2016 poprzedzane są ustaleniami dotyczącymi zjawiska „partii władzy" w rosyjskim systemie politycznym lat 90. i charakterystyki Naszego Domu – Rosji, partii, która zbliżała się do typu idealnego „partii władzy". Autor w rozdziale tym zamierza wskazać różnice pomiędzy Jedną Rosją a Naszym Domem – Rosją i przyczyny, które miały wpływ na przemieszczenie się Jednej Rosji – w ograniczonym stopniu – w stronę typu idealnego partii dominującej na osi *continuum* partii autorytarnych.

W rozdziale czwartym autor poddaje analizie funkcje i instytucjonalizacje Jednej Rosji, kształtujące się w procesie centralizacji stosunków federacyjnych w Rosji w latach 2001–2016, skutkującej ustanowieniem modelu unitarnego federalizmu (maksymalnego federalizmu). Analizując funkcje

i instytucjonalizacje Jednej Rosji na poziomie regionalnym, autor kieruje się podejściem Wiliama E. Rikera do zjawiska zależności pomiędzy defederalizacją a centralizacją systemu partyjnego. Koncepcji Rikera towarzyszy zastosowanie modelu neojarłyku do analizy relacji pomiędzy Kremlem a elitami regionalnymi – stopień autonomii tych ostatnich można bowiem uznać za kluczowy wyznacznik stopnia centralizacji systemu stosunków federacyjnych, co pozostaje zgodne z duchem koncepcji Rikera federalizmu maksymalnego i minimalnego.

Celem dociekań w rozdziale piątym jest znalezienie odpowiedzi na pytania:

- jak kształtował się proces instytucjonalizacji Jednej Rosji w wymiarze przestrzennym?
- czy była ona partią scentralizowaną, reprezentującą interesy Kremla i zachowującą przy tym pełną niezależność od elit regionalnych?
- czy partia uległa decentralizacji, a jej struktury regionalne zostały podporządkowane regionom, Kreml zaś nie był w stanie zapanować nad konfliktami pojawiającymi się w jej strukturach regionalnych?

Odpowiedź na te pytania pozwoli zweryfikować – na gruncie rosyjskiego systemu politycznego – ważność założenia Rikera dotyczącego związków między centralizacją systemu partyjnego a stopniem federalizacji systemu politycznego. Autor zwraca uwagę także na poszukiwanie przez centrum federalne mechanizmu monitoringu działań organów władzy państwowej szczebla regionalnego.

ROZDZIAŁ 1

WYMIARY DOMINACJI PARTII POLITYCZNYCH WE WSPÓŁCZESNYCH SYSTEMACH AUTORYTARNYCH

W rozdziale autor zamierza dokonać analizy i syntezy istniejących teorii i podejść badawczych w odniesieniu do stosunkowo mało zbadanego w polskiej literaturze politologicznej zjawiska, jakim jest „partia władzy", powstałego na skutek rozpadu Związku Radzieckiego i transformacji systemowej w państwach regionu poradzieckiego. Jednocześnie autor stara się umiejscowić „partie władzy" w rodzinie partii hegemonicznych (partii dominujących w systemach autorytarnych). Przede wszystkim dlatego, że obydwie rodziny partii politycznych umiejscawia się w ramach rodziny partii autorytarnych, a także dlatego, że ich „ścieżki" zaczynają się zbiegać.

W epoce krytyki paradygmatu demokratyzacji i rosnącej liczby tzw. współczesnych autorytaryzmów, „partie władzy" coraz częściej określane są w literaturze przedmiotu mianem partii hegemonicznych i włączane do studiów komparatywnych nad zjawiskiem autorytarnej dominacji partii politycznej. Tak też dzieje się w odniesieniu do Jednej Rosji, której równolegle przypisuje się status „partii władzy" i partii hegemonicznej (biorąc pod uwagę dywersyfikację pojęciową w obszarze partii autorytarnych, najwłaściwsze byłoby stosowanie terminu partia dominująca w systemie autorytarnym). Rodzi się pytanie, czy jest to działanie uzasadnione?

Próbując umiejscowić „partie władzy" i Jedną Rosję w rodzinie partii autorytarnych, przede wszystkim pod kątem ich przystawalności do zbioru partii hegemonicznych, należy wziąć pod uwagę cztery kluczowe okoliczności:

1) koncepcja partii hegemonicznej jest niezwykle złożona wewnętrznie – wystarczy w tym miejscu wspomnieć o przypadkach przenikania się ujęć definicyjnych – partie hegemoniczne (*hegemonic party regimes*) bywają określane w literaturze przedmiotu zbiorczym pojęciem partii dominujących w systemach autorytarnych (*dominant party*)[1];
2) w niektórych studiach nad partiami hegemonicznymi (systemami partii hegemonicznych) – tymi, w odniesieniu do których Giovani Sartori

[1] Ze względu na przewagę opracowań anglojęzycznych w studiach nad współczesnymi partiami autorytarnymi i troskę o przejrzystość wywodu, terminom polskim towarzyszyć będzie niekiedy oryginalna, anglojęzyczna definicja danego zjawiska politologicznego. Jest to o tyle istotne, że pozwoli podkreślić podobieństwa i różnice w podejściach terminologiczno-metodologicznych w stosunku do zjawiska dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych, występujące w literaturze problemu. Por. P. G. Roessler, M. M. Howard, *Post-Cold War Political Regimes: When Do Elections Matter?*, [w:] S. I. Lindberg (ed.), *Democratization by Elections*: *A New Mode of Transition*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2009, s. 112–113.

stosował ów termin, on sam nie występuje w ogóle; spotkamy się natomiast z terminami: system pojedynczej partii (*single party regimes*) i system partii dominującej (*dominant-party regimes*), które łącznie należeć będą do zbioru systemów jednopartyjnych (*one-party regimes*)[2];

3) rodzina „partii władzy" również nie jest monolitem, różni je chociażby „staż" polityczny i skala dominacji;
4) mówiąc o partiach autorytarnych trzeba zwrócić uwagę, że rodzina rozwiązań autorytarnych jest niezwykle rozbudowana, wystarczy wspomnieć o istnieniu podziału na autorytaryzmy skonsolidowane i nieskonsolidowane bądź też metodę klasyfikacji reżimów autorytarnych zaproponowanych przez Juana J. Linza z uwzględnieniem po pierwsze stopnia oraz typu uczestnictwa w reżimie i po drugie stopnia ograniczenia pluralizmu[3].

Przedmiotem badań w niniejszym rozdziale jest szereg partii politycznych określanych mianem „partii władzy" i partii hegemonicznych/dominujących w systemach autorytarnych[4]. Autor zakłada, że status Jednej Rosji jest odmienny od innych przypadków rosyjskich „partii władzy". Z całą pewnością dominacja Jednej Rosji na arenie partyjno-wyborczej w porównaniu z innymi „partiami władzy", istniejącymi w Rosji w latach 90., jest wyraźna – co nie oznacza, że całkowita. Wiele zdaje się ją łączyć z przedstawicielami drugiej części rodziny partii autorytarnych – partii hegemonicznych. Niektórzy członkowie rodziny partii hegemonicznych ze swej strony istotnie różnią się od pozostałych jej przedstawicieli. Obserwacja ta prowadzi do – podejmowanych przez środowisko politologiczne – prób klasyfikacji członków rodziny partii hegemonicznych *vide* partie dominujące w systemach autorytarnych – silne i słabe[5].

---

[2] B. Magaloni, R. Kricheli, *Political Order and One-Party Rule*, „Annual Review of Political Science" 2010, vol. 13, s. 124.

[3] *Democracy Index 2015 Democracy in an Age of Aanxiety*, *A Report by The Economist Intelligence Unit*, s. 1, https://www.yabiladi.com/img/content/EIU-Democracy-Index-2015.pdf [dostęp: 20.02.2017]; J. J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm*, [w:] J. Szczupaczyński (red.), *Władza i społeczeństwo*, Scholar, Warszawa 1995, s. 321.

[4] Autor przyjmuje do wiadomość fakt istnienia podejścia, w myśl którego partia hegemoniczna łączona jest z reżimem totalitarnym, a także uznającego za niedopuszczalne „mieszanie" pojęć partia hegemoniczna i partia dominująca. Jednak w świetle ustaleń Sartoriego partia hegemoniczna charakterystyczna jest właśnie dla reżimów autorytarnych; autor uważa mimo wszystko za zasadne stosowanie terminu partia dominująca, aby uniknąć tego typu nieporozumień. W literaturze przedmiotu pojęcia te wykorzystywane są często w celu określenia jednej i tej samej partii.

[5] O. J. Reuter, R. Turovsky, *Dominant Party Rule and Legislative Leadership in Authoritarian Regimes*, „Party Politics" 2012, s. 3, http://ojreuter.com/wp-content/uploads/2015/06/Party-Politics-2012-Reuter-1354068812448689.pdf [dostęp: 29.02.2017].

Próby stworzenia klasyfikacji w odniesieniu do członków rodziny partii autorytarnych (np. wyodrębnienie zbioru *dominant party regimes* i *non-dominant regime parties* w systemach niedemokratycznych) i tym samym dokonania pełniejszej systematyki, są nieustannie podejmowane[6]. Coraz częściej włączane są do nich „partie władzy" – poszukuje się zarazem dla nich analogicznych przykładów poza obszarem poradzieckim[7].

Autor będzie się starał dokonać w niniejszym rozdziale próby przedstawienia własnej interpretacji miejsca Jednej Rosji w rodzinie „partii władzy" i jej związków z innymi partiami określanymi mianem hegemonicznych. Wymaga to jednak zrealizowania następujących przedsięwzięć, przesądzających o strukturze rozdziału:

1) przedstawienia oryginalnej koncepcji Giovani Sartoriego w odniesieniu do nierywalizacyjnych systemów, systemów partii-państwa (*noncompetetive*, *party-state systems*)[8] – uznawanej przez autora za wciąż relewantną i użyteczną w zakresie studiów nad Jedną Rosją i rosyjskim „systemem partyjnym";
2) zarysowania charakterystyki pojęcia partia hegemoniczna/dominująca i dywersyfikacji terminologiczno-metodologicznej w kontekście zjawiska dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych;
3) umiejscowienia problemu funkcjonowania partii hegemonicznych/dominujących w szerszej perspektywie tranzytologicznej, związanej z kształtowaniem się nowych podejść w badaniach nad systemami autorytarnymi;
4) wyodrębnienia kluczowych kryteriów pozwalających przyporządkować lub wykluczyć „partie władzy" z grona partii hegemonicznych/dominujących w systemach autorytarnych – zarysowanie cech istotnościowych partii hegemonicznych/dominujących w systemach autorytarnych;
5) zdefiniowania typów idealnych „partii władzy" i partii dominującej, z uwzględnieniem wymiaru ilościowego i jakościowego dominacji, a w obrębie wymiaru jakościowego poprzez odwołanie do zagadnień funkcji i instytucjonalizacji partii.

---

6 B. Magaloni, R. Kricheli, *Political Order…*, s. 124.

7 M. Resende, H. Kraetzschmar, *Parties of Power as Roadblocks to Democracy. The Cases of Ukraine and Egypt*, „CEPS Policy Brief" 2005, No 91, https://www.ceps.eu/publications/parties-power-roadblocks-democracy-cases-ukraine-and-egypt [dostęp: 20.02.2017].

8 G. Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, ECPR Press, Colchester UK 2005, s. 252.

1. Główne wątki analizy politologicznej w odniesieniu do zjawiska „partii władzy" w Rosji

Fenomen politologiczny znany pod nazwą „partii władzy" zajmuje jedno z poczesnych miejsc w dyskursie politycznym, publicystycznym i akademickim współczesnej Rosji. „Partia władzy" stała się nieodłącznym elementem narracji w przypadku opisu charakteru współczesnej rosyjskiej polityki. Żadne liczące się opracowanie politologiczne dotykające natury rosyjskiego systemu politycznego nie pomija kwestii „partii władzy". Zjawisko to jest przy tym niezwykle trwałe – zaistniało w latach 90. ubiegłego wieku i nic nie wskazuje, by chciano się szybko wyrzec stosowania tego terminu[9].

Mimo istotnego miejsca, które „partia władzy" zajmuje w rozważaniach polityków, publicystów, politologów i socjologów, interpretacja jej istoty, miejsca i roli w rosyjskim systemie politycznym wywołuje szereg sporów. Dotyczą one zarówno znaczenia „partii władzy" z punktu widzenia systemu politycznego, systemu partii, kultury politycznej, jak i samej klasyfikacji „partii władzy" w kontekście teorii partii i systemów partyjnych zarówno w wymiarze strukturalnym, jak i funkcjonalnym.

Niektórzy politolodzy negują zasadność stosowania pojęcia „partia władzy", zwracając uwagę, że termin „partia polityczna" ma korzenie europejskie, wywodzi się z łacińskiego *pars* (fragment, część) i w warunkach rosyjskich jest *contradictio in adiecto.* Jako że termin ten nie jest stosowany w charakterze oksymoronu, jego użycie musi być traktowane jako błąd logiczny. W rosyjskich warunkach społeczno-politycznych, jak pisze Irina Glebowa: „władza jest jedna i niepodzielna, nie może być rozszczepiana"[10]. Jej podejście nie jest w tym względzie odosobnione[11]. Część rosyjskich politologów stara się znaleźć dla

[9] Termin ten po raz pierwszy miał pojawić się na łamach rosyjskiej prasy za sprawą Michaiła Karpowa w październiku 1991 r., w artykule pod tytułem: *W Rosji powstanie jeden, wspólny blok polityczny.* W artykule autor przewidywał, że w obliczu napięcia politycznego w państwie i konieczności dokonania reform, Borys Jelcyn powoła do życia blok złożony z partii politycznych, które popierają jego wizję reformowania państwa. „Pierwsze, co przychodzi do głowy w związku z prezydencką inicjatywą to, że mamy do czynienia z kolejną próbą stworzenia partii władzy". М. Карпов, *В России будет единый политблок*, „Независимая газета" 1991, 29.10, cyt. za: К. Вишнепольский, А. Моченов, С. Никулин, *Партия власти. Словарь русского публичного языка конца XX века*, „Коммерсантъ Власть" 2003, 23.06, s. 64.

[10] „Rosyjska władza nie może mieć partii. Wszak władza to wszystko". И. И. Глебова, *Партия Власти*, „Полис. Политические исследования" 2004, № 2, s. 85.

[11] Rościsław Turowski pisze, że: stosowanie terminu „partia władzy" jest nieuzasadnione, ponieważ jej własna władza jest ograniczona. Są to partie należące do grup elit. Jednocześnie proponuje dość karkołomne alternatywne definicje, mające lepiej oddać

tego zjawiska alternatywną definicję, spośród których to prób na uwagę zasługuje m.in. koncepcja „partii administracyjnej”[12].

Istotny problem stanowi fakt określania tym samym terminem takich struktur, jak: Nasz Dom Rosja, Jedność, Ojczyzna Cała – Rosja i Jedna Rosja. Wziąwszy pod uwagę fakt kreatywności Kremla w zakresie projektów partyjnych, środowisko naukowe zdecydowało się stosować pojęcie partie władzy pierwszego i drugiego typu czy też „zapasowe partie władzy”, oddające istotę rzeczy w odniesieniu do „partii władzy drugiego typu”, o których piszą Roman Bäcker i Jarosław Ćwiek-Karpowicz[13]. Termin ten z czasem zaczął nabierać wydźwięku pejoratywnego, deprecjonującego pod względem strukturalno-funkcjonalnym (w tym przede wszystkim programowym) organizację partyjną określaną tym mianem. Sami notable Jednej Rosji kwestionowali próby nazywania partii w ten sposób[14].

Andriej Domaszenko zwraca uwagę, że w przypadku analizowanego zjawiska politologicznego można było mówić o pewnym – ograniczonym – konsensusie interpretacyjnym, który ukształtował się w rosyjskim środowisku politologicznym na podstawie doświadczeń politycznych wyniesionych z lat 90. XX w. Obszar ten zawężony był do dwóch kwestii:

1. Bezspornego faktu zależności „partii władzy” od rządzącej grupy elit, co skłaniało część badaczy do określania jej mianem bezwolnego pionka w rękach organów władzy wykonawczej, reprezentującego na rynku politycznym jej interesy – w partyjnej postaci, agenta państwa funkcjonującego z wykorzystaniem zasobów administracyjnych, „fragment” samego państwa, przedłużenie jego politycznego „ciała” adaptującego się

---

ograniczony charakter dominacji „partii władzy”, mamy więc „jakby dominację” (*dominant-like*) czy też „partię triumfującą w wyborach” (*electorally leading parties*). R. Turovsky, *Party Systems in Post-Soviet States: The Shaping of Political Competition*, „Perspectives on European Politics and Society” 2011, vol. 12, No 2, s. 209.

[12] Koncepcja jest spójna, dopracowana, budowana na podstawie analizy doświadczeń zachodnioeuropejskich, w tym modelu partii kartelu Richarda Katza. Więcej na ten temat patrz: Г. Михалева, *Партии бывают разные: «Единая Россия» как административная партия*, „Неприкосновенный запас” 2007, No 3 (53), http://magazines.russ.ru/nz/2007/3/mi5.html [dostęp: 20.02.2017].

[13] R. Bäcker, *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007, s. 62; J. Ćwiek-Karpowicz, *Rosyjska wielopartyjność w latach 1993–2003 – ewolucja systemu*, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny” 2004, nr 8/9, s. 51 i n.

[14] Por. *О планах „Единой России” корреспонденту газеты „Время новостей” Марии Никифоровой рассказал председатель генерального совета партии Александр Беспалов*, „Время Новостей Online” 2002, 04.03, http://www.vremya.ru/print/20314.html [dostęp: 19.05.2017].

do nietypowego dla niego segmentu przestrzeni politycznej. Obecność „partii władzy" dość powszechnie uznawano za sprzeczną z duchem rządów demokratycznych, jak i za znaczącą przeszkodę w procesie instytucjonalizacji pluralistycznego systemu partyjnego[15];

2. Przejściowego charakteru „partii władzy" w ówczesnym kształcie, na skutek niskiego stopnia rozwoju rodzimych instytucji politycznych[16]. W takim rozumieniu „partia władzy" postrzegana była jako reakcja na nową i nietypową dla Rosji, „sytuację demokratyczną", w jakiej znalazła się rosyjska wspólnota polityczna i jej elity.

W badaniach nad fenomenem „partii władzy" można wyszczególnić kilka kluczowych wątków. Pierwszy z nich odnosi się do podejścia funkcjonalnego, które zakłada, iż głównym celem powstania i istnienia „partii władzy" jest zapewnienie władzy (i innych dóbr rzadkich) rządzącej grupie elit – wszystkie pozostałe funkcje są pochodną tej podstawowej.

Grigorij Gołosow i Ałła Liechtensztein, jako jedni z pierwszych rosyjskich politologów podjęli się próby ustalenia genezy narodzin, rozwoju „partii władzy" i jej wpływu na system polityczny Rosji, z uwzględnieniem jej instytucjonalno-prawnej architektury – określanej mianem superprezydencjalizmu[17]. W myśli ich ustaleń „partia władzy" jest instytucją, która wzmacnia pozycję ośrodka prezydenckiego w Rosji i sprzyja bezkonfliktowemu współdziałaniu głównych organów władzy państwowej. Jednocześnie postrzegali ją jako strategię adaptacyjną elity rządzącej, pozbawionej doświadczenia udziału

---

[15] А. И. Соловьев, *Институциональные эксперименты в пространстве политической культуры: Реалии российского транзита*, [w:] *Политическа я наука в современной России: Время поиска и контуры эволюции. Ежегодник 2004*, РОССПЭН, Москва 2004, s. 321–328.

[16] А. Е. Домашенко, *„Партия власти" в современной российской политической науке: проблема эволюции подходов*, „Известия Саратовского университета. Социология. Политология " 2011, N° 3 (11), s. 98–99.

[17] Superprezydencjalizm jest definiowany jako formalno-prawny i faktyczny charakter funkcjonowania naczelnych organów władzy państwowej – przede wszystkim należących do władzy wykonawczej. Prezydent góruje konstytucyjnie nad pozostałymi organami władzy zarówno w wymiarze kompetencji, jak i zasobów, które kontroluje. Ograniczony w swych kompetencjach parlament nie ma szans w starciu z prezydentem wyposażonym w prawo wydawania dekretów z mocą ustawy, za pomocą którego może rządzić z jego pominięciem. Parlament nie ma szans na przełamanie prezydenckich dekretów, dysponuje ograniczonymi możliwościami monitorowania jego poczynań, a procedura *impeachment* jest tak skonstruowana, że usunięcie prezydenta ze stanowiska jest w praktyce niemożliwie. А. Е. Домашенко, *„Партия власти"*…, s. 99; J. T. Ishiyama, R. Kennedy, *Superpresidentialism and Political Party Development in Russia, Ukraine, Armenia and Kyrgyzstan*, „Europa-Asia Studies" 2001, vol. 53, No 8, s. 1178.

w wyborach, w nowych, demokratycznych warunkach. „Partia władzy" mogła mieć charakter zarówno partyjny, jak i quasi-partyjny, a powoływano ją z myślą o udziale w wyborach[18].

W ramach jednego z pierwszych opracowań poświęconych „partii władzy", autorstwa Siergieja Chienkina, który Nasz Dom – Rosja postrzegał właśnie w kategoriach „partii władzy", przyjmuje się, że jej powstanie związane było z funkcją zabezpieczania interesów ówcześnie rządzącej grupy elit, której zależało na tym, by przed wyborami parlamentarnymi powstała struktura organizacyjna mogąca zapewnić Kremlowi ściślejszą więź z elitami regionalnymi, lobbować w obrębie rządu, a także w szerszej perspektywie doprowadzić do zbliżenia pomiędzy społeczeństwem a władzą wykonawczą lub w końcu – uporządkować rosyjską przestrzeń polityczną[19].

W odniesieniu do fenomenu „partii władzy" najsilniej rozwijał się nurt badań traktujących je jako część systemu partyjnego, a także kształtującego się systemu elit politycznych współczesnej Rosji. Siergiej Ustimienko i Andriej Iwanow piszą o następujących funkcjach „partii władzy" w tym kontekście: konsolidacji elit politycznych, legitymacji organów władzy państwowej, kontroli nad organem władzy ustawodawczej, tworzenia rezerwuaru kadrowego, włączania w orbitę wpływu Kremla najbardziej aktywnych przedstawicieli niezależnych środowisk politycznych i ich neutralizacji[20]. A. Sołowiow, który analizuje fenomen „partii władzy" przez pryzmat kształtującego się systemu partyjnego – pisze o zarządzaniu procesami wyborczymi, uczestnictwie w pracach parlamentu, kontroli nad siłami politycznymi w regionach[21].

Część badań koncentruje się na wątkach historycznych, filozoficznych i społeczno-kulturowych w odniesieniu do zjawiska „partii władzy", odnosząc się do paradygmatu władzy w Rosji (*Русской Власти*). Wyraźna jest także skłonność rosyjskiego środowiska politologicznego do umieszczania analizy zjawiska „partii władzy" w szerszym, międzynarodowym kontekście rozważań na temat kształtujących się systemów niedemokratycznych w regionie

---

[18] Г. В. Голосов, А. В. Лихтенштейн, *„Партии власти" и российский институциональный дизайн: теоретический анализ*, „Полис. Политические исследования" 2001, № 1, s. 6 i n.

[19] С. Хенкин, *„Партия власти": российский вариант*, „Pro et Contra" 1996, № 1 (1), s. 32–33.

[20] А. Ф. Иванов, С. В. Устименко, *Самодержавная демократия: дуалистический характер российского государственного устройства*, „Полис. Политические исследования" 2007, № 5, s. 64.

[21] А. И. Соловьёв, *Квазипартийные образования в поле российской политики: Конференция „Формирование партийных систем в современной России и послевоенной Германии: сходства и различия"*, „Власть" 2003, № 12, s. 42.

poradzieckim. Znaczącym aspektem tego typu rozważań nad „partią władzy", jest próba udzielenia odpowiedzi, na ile tendencje w rozwoju rosyjskiego systemu partyjnego są porównywalne z tymi, które zachodzą na obszarze poradzieckim i poza granicami regionu[22].

Interesujący jest także wątek dynamicznego podejścia do zjawiska „partii władzy". Andriej Riabow zwracał uwagę, że w dyskursie akademickim toczącym się w Rosji pod hasłem „partia władzy", zmieniały się próby jej interpretacji, ewolucji ulegało bowiem samo pojęcie. Przypisywano mu różne funkcje – odmiennie była więc „partia władzy" postrzegana. Różne zjawiska polityczne przyjęto definiować tym samym terminem, co powodowało duże zamieszanie pojęciowe, prowadziło do licznych nieporozumień i utrudniało dokonywanie wniosków uogólniających i realizację działań komparatywnych. Wziąwszy pod uwagę dynamicznie zmieniającą się sytuację w rosyjskim systemie politycznym, konieczne było pogodzenie się z faktem, że często diametralnie różne partie – odmienne pod względem strukturalnym i funkcjonalnym – jak Jedna Rosja czy Wybór Rosji oraz Partia Jedności i Zgody mogą być określane tym samym mianem. Ewoluował bowiem w końcu zarówno sam system polityczny Rosji, jak i rola w nim „partii władzy"[23].

Początkowo postrzegano „partię władzy" jako grupę elit politycznych skupionych wokół prezydenta Rosji, wspierających go i uczestniczących w zarządzaniu państwem. Następnie dyskurs zwrócił się w stronę widzenia w niej zinstytucjonalizowanej struktury politycznej, uczestniczącej w wyborach i mającej reprezentację w organach władzy różnego szczebla, by w końcu w dyskursie akademickim zakorzeniło się przeświadczenie, że: „partia władzy" nie jest i nie musi być efemerydą, ubocznym produktem transformacji systemowej, bliżej nieokreśloną koterią, ale może być partią polityczną noszącą cechy partii hegemonicznej bądź też dominującej w systemie autorytarnym i uczestniczącej w stabilizowaniu systemu politycznego, który tymczasem zaczął zwracać się w stronę modelu skonsolidowanego autorytaryzmu[24].

---

[22] B. I. Makarenko, *The Post-Soviet Party of Power United Russia in Comparative Context*, „Russian Politics & Law" 2012, vol. 50, No 1, s. 62–66.

[23] А. Рябов, *Пока не началось*, „Полит.ру" 2006, 10.02, http://polit.ru/article/2006/02/10/ryabov [dostęp: 21.02.2017].

[24] Idem, *„Партия власти" в политической системе современной России*, [w:] M. McFaul, С. Марков, А. В. Рябов (ред.), *Формирование партийно-политической системы в России*, Московский Центр Карнеги, Москва 1998, s. 96; *Владимир Рыжков: „Единая Россия" – это инструмент*, „Vremya.ru" 2002, 04.03, http://www.vremya.ru/print/20314.html [dostęp: 20.02.2017].

1.1. „Partia władzy": wyjątkowe rosyjskie doświadczenia polityczne?

W literaturze przedmiotu powstającej w Rosji w odniesieniu do „partii władzy" rywalizują ze sobą koncepcje traktowania jej z jednej strony jako zjawiska endemicznego, wyjątkowo rosyjskiego, z drugie strony istnieją prace wskazujące, że jest ono charakterystyczne dla całego obszaru poradzieckiego. Jednocześnie – o czym była już mowa – „partia władzy" ewoluuje, przybierając różne formy. Tym samy należy zwrócić uwagę na konieczność dokonania dywersyfikacji w obrębie członków tejże rodziny partii politycznych. Przypadek Jednej Rosji, porównywany z „partiami władzy" funkcjonującymi w latach 90. jest pod tym względem symptomatyczny.

Przeświadczenie o unikalnej, typowo rosyjskiej naturze fenomenu „partii władzy", ma źródło historyczne. Irina Glebowa wskazuje, że struktura polityczna o analogicznej nazwie miała się pojawić w rosyjskiej myśli politycznej jeszcze w drugiej połowie wieku XIX, a następnie w przededniu wybuchu rewolucji bolszewickiej[25]. Co prawda pojawiła się tylko jako część dyskursu politycznego, ale miała być projektem *stricte* partyjnym. Po raz pierwszy termin „partia władzy" pojawił się w rosyjskim dyskursie politycznym na początku XX wieku – a dokładniej 24 września 1905 r., kiedy to Dmitrij Fiodorowicz Triepow (cieszący się zaufaniem cara i piastujący wysokie stanowisko w ministerstwie spraw wewnętrznych) wysłał do Mikołaja II list, w którym zawarł koncepcję „partii władzy" – „ściśle zintegrowanej konserwatywnej partii porządku". List i koncepcja partii politycznej były odpowiedzią na *Manifest o powołaniu Dumy Państwowej z 6 sierpnia 1905 roku*, zawierający m.in. obietnicę zwołania Dumy Państwowej z prawem głosu doradczego w kwestiach legislacyjnych[26]. Triepow proponował w swoim projekcie stworzenie w Dumie partyjnej większości złożonej z deputowanych oddanych monarsze. Należało włączyć w jej szeregi *gienierał-gubiernatorow* i *gradonaczalnikow*, którzy wskutek swojego służbowego statusu zawsze będą w stanie skupić wokół siebie krąg wpływowych w danej miejscowości osób. Z myślą o rozbudowie partii w wymiarze organizacyjnym na prowincję trzeba byłoby wysyłać osoby cieszące

[25] Więcej na temat kształtowania się „systemu partyjnego" w Rosji carskiej, stosunku rządzących do instytucji partii i przyczyn braku partii „rządowej" patrz: И. И. Глебова, *Партия Власти*...; J. Potulski, *System partyjny Rosji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007, s. 55–57; Ю. С. Пивоваров, *Русская Власть и публичная политика (Заметки историка о причинах неудачи демократического транзита)*, „Полис. Политические исследования" 2006, № 1, s. 12 i n.

[26] Por. L. Jaśkiewicz, *Manifest carski z 17 października 1905 r. a sprawa jego realizacji*, „Przegląd Historyczny" 1971, t. LXII, z. 1, s. 64–65.

się szczególnym zaufaniem, pod kontrolą partii powinna znaleźć się prasa, by za jej pomocą kształtować prorządową atmosferę opinii publicznej. Zdaniem Triepowa, „partia porządku" miała w istotny sposób różnić się od „zwykłych" konstrukcji partyjnych – reprezentowałaby bowiem fundamentalne interesy absolutnej większości mieszkańców Imperium Rosyjskiego, podczas gdy wszystkie pozostałe partie – egoistyczne interesy małych grup społecznych[27].

Projekt „partii władzy" nie doczekał się w owym czasie realizacji, ówczesny obóz władzy był zbyt słaby, utracił swoją wewnętrzną energię. Nie był gotów do funkcjonowania w warunkach obcych jej, nietradycyjnych, europejskich standardów politycznych. Mikołaj II nie umiał przystosować się do nich, nie rozumiał, w jaką epokę wkracza Rosja. Traktował partie polityczne, wybory jako zbędne zakłócenie istniejącego porządku rzeczy, z którym przez czas jakiś należy się godzić. Triepow rozumiał konieczność adaptacji modelu rządów w Rosji do nadchodzącej epoki masowej polityki i „przechwycenia" kontroli nad Dumą, tak aby rządzący Rosją utrzymali swój status, tymczasem car uważał, że z punktu widzenia Rosji najlepszym dla niej rodzajem polityki jest… brak polityki. Triepow u progu wieku XX, podobnie jak i jego duchowi następcy na przełomie XX i XXI w., miał świadomość tego, że przyszło mu żyć w czasach, kiedy – jeśli chce się pozostać u władzy – należy instrumentalnie posłużyć się we własnym interesie mechanizmem konstytucyjno-przedstawicielskim – tak by wykorzystać go jako źródło legitymacji własnych wpływów[28].

1.2. „Partia władzy" jako produkt rosyjskiej kultury politycznej

Interesujący wkład w rozważania na temat fenomenu „partii władzy" we współczesnej Rosji stanowią przemyślenia Jurija Piwowarowa, który rozpatruje jej genezę przez pryzmat specyfiki „rosyjskiej władzy"[29]. W myśl jego ustaleń rosyjski system władzy ma charakter monocentryczny i jest „niekompatybilny" z modelem publicznej polityki. Niemniej jednak władzy do osiągania zakładanych celów potrzebne są struktury specjalne, pośredniczące, realizujące jej interesy, takie właśnie jak „partia władzy". Rosyjska kultura polityczna ma charakter władzo-centryczny i bywa określana mianem „samodzierżawnej".

---

[27] И. И. Глебова, *Партия Власти*..., s. 86.

[28] Ю. С. Пивоваров, *Русская Власть*..., s. 16; И. И. Глебова, *Партия Власти*..., s. 86–87; eadem, *Русская власть и ее партии*, „Политическая концептология" 2011, № 3, s. 116–117.

[29] W oryginale stosowane jest pisanie słowa „władza" wielką literą *vide*: *Русская Власть*. Por. Ю. С. Пивоваров, *Русская Власть*..., s. 16; И. И. Глебова, *Партия Власти*..., s. 85.

Władza w Rosji jest siłą przewodnią i głównym podmiotem rozwoju procesu historycznego, w trakcie którego zmienia jedynie swoją nazwę – car, imperator, sekretarz generalny, prezydent. Rosyjska władza zawsze ma spersonalizowaną naturę – ma swego określonego nosiciela, w przeciwieństwie do Zachodu, gdzie władza ma charakter abstrakcyjny, tzn. jest oddzielona, niezależna od rządzącego, nie jest jego wyłączną prerogatywą[30].

W odniesieniu do fenomenu władzy samodzierżawnej w Rosji jeszcze w wieku XIX ówcześni myśliciele zwracali uwagę, że pełnia władzy państwowej należy do *Gosudara*, Imperatora i nie ma takiej sfery zarządzania, która nie byłaby mu podporządkowana. Nie wynika z tego jednak, że Imperator realizuje swoje prawa osobiście (bezpośrednio). Przewiduje się istnienie pośredniczących organów władzy, działających w jego imieniu, ale samodzielnie w ramach poruczonych im kompetencji. Suwerenność w Rosji pozostaje niepodzielnie w rękach władzy, a tzw. władze pośredniczące dysponują swoimi kompetencjami, tj. określonymi pełnomocnictwami[31].

Samodzierżawna władza rządzi poza systemem rozdziału władzy, funkcjonuje w innej przestrzeni, innym wymiarze. Ona jest formą substancjalną, jak pisze Piwowarow, a „władze pośredniczące" formą funkcjonalną. W konsekwencji w Rosji na przestrzeni ostatnich pięciuset lat funkcjonowały niemal równolegle dwa rodzaje wyższych struktur administracyjnych zarządzających państwem. Z jednej strony od wieku XVI w systemie administracyjnym Rosji pojawiają się instytucje w rodzaju *prikazów*, kolegiów, ministerstw będących w istocie organami funkcjonalnymi, „pośredniczącymi", „podporządkowanymi władzy"; są one jednocześnie organami wyspecjalizowanymi – powołanymi z myślą o osiągnięciu określonego celu (np. ministerstwo spraw zagranicznych). Pomiędzy tymi instytucjami a samodzierżawną władzą funkcjonują struktury pośredniczące, zapewniające więź między nimi i kierujące niżej stojącymi instytucjami: Dwór, Kancelaria, Komitet Centralny, Administracja Prezydenta. Zajmują się one przy tym wszystkim, ich sfera pełnomocnictw nie jest ograniczona, działają w imieniu i z woli nieograniczonej władzy. Przesądza to o specyfice rosyjskiego systemu administrowania państwem[32].

Oceniając ewolucję rosyjskiego systemu władzy Piwowarow stwierdza, że przeszedł on w swej historii na przestrzeni ostatnich pięciu stuleci trzy fazy rozwojowe. Pierwsze dwie stanowiły samodzierżawie i okres radziecki (tzw. władzopopulacja). O ile samodzierżawie było przemocą jednostki wobec mas,

---

30 Ю. С. Пивоваров, *Партия власти: от идеи к воплощению*, „Независимая газета" 2005, 12.10, http://www.ng.ru/ideas/2005-10-12/7_party.html [dostęp: 22.10.2018].

31 *Ibidem.*

32 *Ibidem.*

o tyle totalitaryzm był przemocą mas wobec jednostki. W okresie istnienia ZSRR lud wziął rządy w swoje ręce – nastąpiła synteza dwóch fundamentalnych elementów rosyjskiego systemu władzy, tj. władz jako monopodmiotu z populacją. W chwili obecnej Rosja ma wchodzić w nowy etap rozwoju systemu władzy, który rodzi się na gruzach poprzedniej konstrukcji. Etap ten określany jest mianem etapu „plazmy władzy"[33].

System zarządzania państwem z udziałem „partii władzy" – system partii władzy – to próba spełniania funkcji władczych za pomocą tzw. plazmy władzy (*властной плазмой*), przez analogię do „plazmy społecznej" Ralfa Dahrendorfa. Piwowarow przywołuje koncepcję Dahrendorfa dotyczącą teorii konfliktu społecznego i zarządzania nim pojawiającego się w obrębie wspólnoty politycznej pomiędzy różnymi grupami. Pisał on (polemizując z marksizmem), że uwaga powinna koncentrować się na formach konfliktu, nie zaś jego przyczynach. Konflikty społeczne są jednym z istotnych elementów funkcjonowania społeczeństwa, w dalszym ciągu są jednak niebezpieczne z punktu widzenia jego działania, dlatego też należy umiejscowić je w określonym środowisku, wpisać w pewne ramy, aby zminimalizować ich destrukcyjny potencjał. Głównym elementem tego środowiska, lub też „plazmy społecznej", jest obecność znaczącej klasy średniej. Charakteryzuje się ona zachowaniem określonego poziomu rozwarstwienia społecznego, obecnością rywalizujących ze sobą grup interesów i poglądów. Podstawowymi zasadami organizującymi wspomniane środowisko kontrolowanego konfliktu są instytucje i procedury regulowania konfliktów, czytelne reguły gry obowiązujące wszystkich jej uczestników. Rosja, zdaniem Piwowarowa, została skonfrontowana z szeregiem konfliktów społecznych, które wymagają „społecznej inżynierii" w stylu Dahrendorfa. Współczesne „rosyjskie władze" nie mogą i nie chcą walczyć z konfliktami, jako takimi – zmuszone są funkcjonować w warunkach ostrych społecznych napięć oraz sprzeczności i są przy tym zmuszone je minimalizować.

Andriej Fursow i Jurij Piwowarow kontynuując rozważania dotyczące koncepcji „partii władzy" w ramach paradygmatu „rosyjskiej władzy" przyjmują, że jej funkcją pozostaje regulowanie stosunków pomiędzy grupami elit i odziaływanie na społeczeństwo[34]. Dla Glebowej natura „partii władzy" nie ma charakteru partyjnego, przez co można rozumieć, że nie jest „produktem" interakcji pomiędzy aktorami systemu partyjnego, a raczej efektem oddziaływania władzy, której potrzebne są instytucje służebne z punktu widzenia kontroli nad

[33] J. Piwowarow, *W Rosji jedynym liberałem jest państwo*, „Newsweek.pl" 2008, 12.04, http://www.newsweek.pl/europa/w-rosji-jedynym-liberalem-jest-panstwo,44236,1,1.html [dostęp: 20.02.2017].

[34] Ю. С. Пивоваров, А. И. Фурсов, *„Русская Система" как попытка понимания русской, истории*, „Полис. Политические исследования" 2001, № 4, s. 37.

społeczeństwem. Rosyjska kultura polityczna koncentruje się wokół zjawiska władzy, jest władzo-centryczna, ona sama jest, jeśli nie jedynym to bez wątpienia dominującym podmiotem rosyjskiej historii. Oznacza to, że pochłania energię innych podmiotów rosyjskiej historii, staje się głównym „rozgrywającym" rosyjskiej polityki – nie potrzebuje przy tym nikogo i niczego. W pewnych jednak historycznych momentach rządzący Rosją zmuszeni są „grać w gry", okresowo, wbrew swej woli, na zasadach europejskich, tj. w warunkach wolnej gry politycznej. Dzieje się tak wtedy, kiedy brakuje jej zasobów i musi szukać pomocy ze strony innych aktorów[35]. Powołuje wówczas do życia struktury wspomagające ją, zdecydowanie od niej słabsze, zależne od niej, ale w danym momencie konieczne, np. „partie władzy". Glebowa pisze, że o ile rosyjskie samodzierżawie na początku wieku XIX próbowało stworzyć nową formę monarchii, z prawnymi ograniczeniami absolutyzmu, przy jednoczesnym zachowaniu niepodzielnej władzy cara, o tyle na początku wieku XXI rosyjska demokracja próbuje stworzyć nową formułę monarchii z prawnymi ograniczeniami absolutyzmu, przy jednoczesnym zachowaniu pełni władzy prezydenta[36]. Tendencji tej nadaje się takie nazwy, jak: wyborcze samodzierżawie czy też demokratyczne samodzierżawie[37].

Powołanie do życia „partii władzy" należy traktować jako wyraz godnej podziwu umiejętności adaptowania się rządzących Rosją do zmieniających się w toku historii uwarunkowań społeczno-politycznych. „Partia władzy" jawi się jako instrument przezwyciężenia „smuty" (jest to tym bardziej istotne, kiedy towarzyszy jej proces społecznej, oddolnej samoorganizacji), mający na celu stworzenie przewidywalnej, odgórnie kontrolowanej, przestrzeni politycznej[38]. Klucza do zrozumienia tego fenomenu należy szukać nie w sferze systemu partyjnego czy systemu wyborczego, lecz poprzez diagnozę natury współczesnego rosyjskiego systemu władzy, ukształtowanego przez doświadczenia historyczne.

1.3. Dualistyczna natura „partii władzy" w Rosji

W rosyjskiej literaturze odnajdziemy przykłady integrujących i zarazem pojemnych definicji „partii władzy", które można również określić mianem minimalistycznych. Dzięki ich zastosowaniu do grona „partii władzy" można zaklasyfikować wiele różnych projektów partyjnych, które zaistniały w przestrzeni poradzieckiej, z myślą o pozyskiwaniu większego zasobu danych empirycznych

[35] *Ibidem.*

[36] И. И. Глебова, *Русская власть и ее партии...*, s. 112–113.

[37] А. Ф. Иванов, С. В. Устименко, *Самодержавная демократия...*, s. 56 i n.

[38] *Ibidem*, s. 116.

w celu dokonywania realizacji zadań komparatywnych[39]. Mowa może być w tym miejscu m.in. o koncepcji Władimira Gelmana, który pisał, że „partia władzy" to: „organizacja polityczna, powołana do życia przez rządzącą grupę elit, z myślą o udziale w wyborach, zrośnięta z instytucją państwa i wykorzystująca jednostronnie jego zasoby w celu zagwarantowania sobie statusu siły dominującej"[40]. Przywołana definicja kieruje dyskusję dotyczącą „partii władzy" na tory rozważań odnoszących się do dychotomicznej natury rosyjskiej „partii władzy". Jest ona bowiem postrzegana jako:

1) grupa elit rządzących;
2) sformalizowana struktura polityczna realizująca interesy grupy elit rządzących.

Już bowiem w połowie lat 90. Siergiej Chienkin, jako jeden z pierwszych, zwracał uwagę, że o rosyjskiej „partii władzy" można mówić w dwojakim rozumieniu: szerokim i wąskim. Dokonał tym samym syntezy interpretacji genezy, narodzin i funkcji „partii władzy"[41]. W konsekwencji w rosyjskiej literaturze przedmiotu, przynajmniej od połowy lat 90. ubiegłego wieku funkcjonuje dwojaka interpretacja fenomenu „partii władzy". Z jednej strony mówi się o „partii władzy" *sensu largo*, z drugiej zaś – *sensu stricto*. W szerokim rozumieniu „partia władzy" jest synonimem ogółu rosyjskiej elity władzy, na którą składa się szerokie spektrum grup i klientel, łączy w sobie zarówno partyjnych, jak i bezpartyjnych przedstawicieli tejże elity. W wąskim rozumieniu mówi się o politycznej, zinstytucjonalizowanej „partii władzy", tj. partiach politycznych i/lub organizacjach społeczno-politycznych, które reprezentują interesy członków rosyjskiej elity władzy „partii władzy".

---

[39] Ten metodologiczny zabieg służyć może temu samemu celowi, co stosowanie przez politologów spoza Rosji pojemnej (minimalistycznej) definicji partii hegemonicznej i włączanie do grona tego typu partii „partii władzy" funkcjonujących w Rosji, Kazachstanie czy Azerbejdżanie.

[40] В. Гельман, *Перспективы доминирующей партии в России*, „Pro et Contra" 2006, № 4 (10), s. 70.

[41] Wielu przedstawicieli studiów nad fenomenem „partii władzy", w tym m.in. Oksana Gaman-Gołutwina, kontynuuje studia nad dychotomiczną naturą „partii władzy". Analizuje przy tym wpływ takich czynników na funkcje pełnione przez „partię władzy", jak jej potencjał, słabość, ograniczenia narzucane przez innych aktorów systemu politycznego. Wspomniana autorka pisze m.in. o pełnej zależności Jednej Rosji (jako egzemplifikacji „partii władzy") od elity rządzącej i odnotowuje fakt istnienia szeregu funkcji, które się na nią nakłada – reprezentowanie interesów władzy w parlamencie, uczestnictwo w wyborach w charakterze „machiny wyborczej", ograniczanie władzy liderów regionalnych. О. В. Гаман-Голутвина, *Российские партии на выборах: картель „хватай-всех"*, „Полис. Политические исследования" 2004, № 1, s. 22–25.

Chienkin, którego należy uznać za pioniera w odniesieniu do tego podejścia badawczego, jeszcze w roku 1996 przedstawił charakterystykę „partii władzy", z której wynikało, że jest: „to ogół skoncentrowanych wokół głowy państwa instytucji, struktur i organizacji realizujących oficjalny kurs [polityki państwa – M.S.], a także uczestniczących w definiowaniu celów i strategii rozwoju Rosji"[42]. Zwracał on uwagę, że przynależność do „partii władzy" nie jest automatycznym skutkiem realizacji określonych zadań w strukturach władzy państwowej, lecz odgrywania przez przedstawicieli organów władzy państwowej zależnych ról, realizujących politykę „zgodną z oczekiwaniami Prezydenta i Rządu Rosji". W takim rozumieniu do grona członków „partii władzy" zalicza się ogół osób pełniących zróżnicowane funkcje w ramach pionowo zintegrowanej struktury władzy państwowej: szefów i zastępców ministerstw, ale także reprezentantów organów władzy przedstawicielskiej (ustawodawczej) szczebla federalnego – Dumy Państwowej i Rady Federacji, a także szefów władz szczebla regionalnego[43]. „Partię władzy" konstytuują również przedstawiciele elit gospodarczych, zrastając się z grupą elit politycznych, tworząc jedną warstwę rządzącą.

Ustalenia Chienkina należy interpretować następująco – „partia władzy" wypełnia funkcje tradycyjnie przypisywane partiom politycznym, które to funkcje spełniają partie polityczne w państwach demokracji zachodnioeuropejskich. Z powodów historycznych i społeczno-politycznych rosyjskie państwo od wieków tradycyjnie odgrywało rolę jedynego i niepodzielnego depozytariusza władzy i podstawowego systemowego źródła przemian w obrębie systemu społecznego, i w ramach systemu demokratycznego realizuje więc zadania partii politycznych: „na skutek ograniczonej instytucjonalizacji systemu partyjnego, »partia władzy« pozostawała politycznie i organizacyjnie nieustrukturyzowana i była swego rodzaju *quasi*-partią"[44]. Na poziomie regionalnym sytuacja kształtowała się podobnie. Tam funkcje partii politycznych wypełniali lokalni liderzy polityczni (gubernatorzy i prezydenci republik narodowościowych) i zbudowane wokół nich struktury quasi-partyjne, „substytutu partii politycznych". W konsekwencji we współczesnej Rosji (tj. w latach 90. XX w.) w przypadku tak rozumianej „partii władzy" mieliśmy do czynienia z odpowiednikiem angielskich koterii arystokratycznych i klubów notabli, poprzedzających narodziny nowoczesnych partii. Funkcje przynależne partii politycznych spełniały bowiem jednostki, które już władzę sprawowały

[42] С. Хенкин, *„Партия власти"...*

[43] Więcej na temat genezy i interpretacji pojęcia patrz: К. Вишнепольский, А. Моченов, С. Никулин, *Вертикаль власти, властная вертикаль. Словарь русского публичного языка конца XX века*, „Коммерсантъ Власть" 2003, 23.06, s. 64.

[44] *Ibidem.*

– zawłaszczyły ją za pomocą narzędzi demokratycznych lub rządzą w imieniu osób, które władzę zdążyły zawłaszczyć już wcześniej.

W warunkach rosyjskich w powszechnym użyciu w latach 90. znajdowały się takie terminy, jak dwór, rodzina, koteria, klan, car, samodzierżawie, za pomocą których starano się oddać ducha epoki i wpływu rosyjskich tradycji politycznych na politykę realizowaną z wykorzystaniem narzędzi demokratycznych. Symbolizowały one elitarny, hermetyczny, arystokratyczny charakter sprawowania władzy w Rosji. Jurij Piwowarow podnosząc wątek roli „rosyjskiej władzy" w kontekście rozważań nad „partią władzy" przywołuje opinię Wasyla Kluczewskiego, który pisał, że w Rosji nie mamy do czynienia z rywalizacją partii, ale raczej rywalizacją urzędów (*учреждений*) – brak rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Rosji pociąga za sobą negatywne konsekwencje z punktu widzenia rozbudowy systemu partyjnego. Partie polityczne zaczęły powstawać w Rosji bardzo późno (w stosunku do innych państw europejskich) i nie odgrywały istotnej roli w życiu politycznym Imperium. Co więcej, to, co w Rosji przyjęto określać mianem partii politycznej, nie jest nią w ogólnie przyjętym znaczeniu – rolę partii odgrywają bowiem podmioty administracyjne, tj. urzędy (ministerstwa, komitety). Klasycznym przykładem może być ostra rywalizacja będąca udziałem liberalnego Ministerstwa Finansów i konserwatywnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w drugiej połowie wieku XIX. Wspomniane ministerstwa odgrywały w rosyjskiej polityce w tamtym okresie podobną rolę, jaką w Wielkiej Brytanii odgrywali wigowie (Partia Liberalna) i torysi (Partia Konserwatywna). „Tam partie – w Rosji urzędy" – konstatował Piwowarow[45].

Chienkin wskazuje, że członkowie najbliższego otoczenia politycznego Borysa Jelcyna poszukiwali sposobności, by powołać do życia strukturę polityczną w formie partii politycznej, która realizowałaby ich interesy w ramach demokratycznie zaprogramowanej rywalizacji partyjno-wyborczej. Podjęto w tym celu kilka mniej lub bardziej udanych prób. Członkowie rosyjskiej elity rządzącej, czyli „partii władzy", już po upadku puczu Janajewa w sierpniu 1991 r. zaczęli rozważać możliwość powołania do życia własnej partii politycznej – jej celem był udział w demokratycznych wyborach, zdobycie odpowiedniego lobby w parlamencie i ustanowienie więzi z regionalnym *establishmentem*. Na późniejszym etapie podejmowano szereg dalszych prób zarówno w odniesieniu do zinstytucjonalizowanych „partii władzy", jak i szerokich koalicji poparcia – *casus* wyborów prezydenckich w roku 1996 i budowy koalicji opartej na konsensusie negatywnym w postaci groźby powrotu komunistów do władzy. Przywołane powyżej próby stworzenia „partii władzy" stanowią nawiązanie do

[45] Ю. С. Пивоваров, *Партия власти...*

podobnych prób podejmowanych w schyłkowym okresie istnienia Imperium Romanowów, kiedy to samodzierżawna władza zmuszona była do wyrażenia zgody na ograniczenie swej władzy i powołanie do życia parlamentu. Rosyjscy politolodzy, m.in. Glebowa, podzielają pogląd, że podejmowane na początku lat 90. próby stworzenia „partii władzy" – struktury pośredniczącej – realizujące interesy elity rządzącej, były nieodzowne w obliczu słabości i wyzwań, przed jakimi stanęła ówczesna władza w Rosji, wywołanych nowymi warunkami społeczno-politycznymi oraz instytucjonalnymi[46].

1.4. Podejście ewolucyjne w studiach nad „partią władzy" w Rosji

W dostępnych pracach poświęconych fenomenowi „partii władzy" w Rosji odnotować można szereg innych terminów, autorzy podejmujący wątek „partii władzy" posługują się takimi pojęciami, jak partia hegemoniczna czy też „protopartia władzy", „partia większości" lub „partia predominująca". Jednocześnie zauważalny jest nurt badawczy podkreślający ewolucję miejsca i roli „partii władzy" w systemie politycznym Rosji.

Świetnym przykładem syntezy ewolucji fenomenu „partii władzy" i terminologii stosowanej w odniesieniu do różnych jej „stadiów" jest koncepcja autorstwa Jekatieriny Noskowej[47]. O ile można polemizować ze stosowaną przez Noskową terminologią, o tyle metodologia i klasyfikacja poszczególnych etapów ewolucji „partii władzy" w Rosji nie wywołują zastrzeżeń. Autorka wyszczególnia trzy podstawowe etapy ewolucji „partii władzy"[48]. Pierwszy – przypadający na lata 1991–1995 określa mianem powstania i rozwoju „protopartii władzy"; drugi, trwający w latach 1996–1999, to tzw. okres przejściowy. W roku 2000 rozpoczyna się, a w roku 2003 kończy, etap przepoczwarzania się „partii władzy" w „partię dominującą". Między rokiem 2004 a 2008 (data publikacji artykułu) zdaniem autorki „partia władzy" osiąga swój upragniony cel i staje się „partią większości"[49]. W każdym z omawianych okresów mieliśmy do czynienia z różnymi organizacjami określanymi tym mianem: Wybór Rosji, Nasz Dom – Rosja, Jedność, Jedna Rosja.

Jeśli chodzi o sam termin „partia władzy", wspomniana autorka rozumie go w klasyczny sposób, jako synonim nowej rosyjskiej elity politycznej lub ogół różnych grup (klanów) tworzących elitę rządzącą Rosji, aktywnie uczestniczących

---

[46] И. И. Глебова, *Партия Власти*..., s. 87.

[47] Е. Ю. Носкова, *От „партии власти" к „партии большинства": этапы эволюции „партии власти"*, „Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова" 2008, № 4 (14), s. 263–267.

[48] *Ibidem*, s. 263 i n.

[49] *Ibidem*, s. 266.

w sferze polityki publicznej w charakterze samodzielnych podmiotów aktywności politycznej, a także jako strukturę partyjną tworzoną bezpośrednio przez elitę polityczną i będącą głównym wyrazicielem jej interesów w sferze polityki publicznej. Znacznie ciekawsze jest jej rozróżnienie dotyczące kategorii „partii dominującej" i „partii większości"[50]. Termin „partia dominująca" ma charakter „instrumentalny" i związany jest właściwie tylko i wyłącznie z rezultatami osiąganymi podczas wyborów, utrzymującymi się w przedziale 30–40% głosów poparcia. Dominacja ma charakter dynamiczny i może stać się udziałem zarówno „partii władzy", jak i partii opozycyjnej. Przynależność do rodziny „partii władzy" determinują czynniki wrodzonej natury partii, nie zaś poziom społecznego poparcia podczas wyborów.

Poniżej uzyskania poziomu poparcia 30% „partia władzy" traci status dominującej, po przekroczeniu progu 40% staje się „partią większości". Tego typu partia w pełni wspiera politykę prezydenta i rządu, jednocześnie zaś dysponuje większością parlamentarną. Partia parlamentarnej większości realizuje z punktu widzenia władzy wykonawczej szereg istotnych zadań: zapewnia prezydentowi maksimum kontroli nad procesem ustawodawczym, zwalnia go z konieczności bezpośredniego włączania się we wspomniany proces ustawodawczy, a nawet daje możliwość sondowania nastrojów społecznych i elit tworzących obóz władzy za pośrednictwem inicjatyw ustawodawczych „partii władzy", bez konieczność brania na siebie odium ewentualnej ich krytyki.

W takim ujęciu mamy do czynienia z dwoma aspektami definicji „partii władzy". Pierwszy z nich ma charakter strukturalny: „partia władzy" nabiera swych cech istotnościowych ze względu na ścisłe związki z obozem władzy (Kremlem), drugi jest związany z osiąganymi rezultatami wyborczymi. Partia większości to w dalszym ciągu „partia władzy", jednak nie każda „partia władzy" musi (i może) zajmować pozycję dominującą w systemie politycznym. Odrębną kwestią jest charakter tejże dominacji w znaczeniu jej zakresu (faktycznego zakresu pełnienia funkcji związanych ze stabilizacją systemu autorytarnego), a także autonomii decyzyjnej – swobody w odniesieniu do pełnienia wspomnianych funkcji.

Należy więc przyjąć, że o ile istnieją pewne generalne ustalenia na temat „partii władzy", to zmienia się, ewoluuje potencjał każdej z partii przypisywanych do tej rodziny partii, a także ich miejsce i rola odgrywana w systemie politycznym Rosji. Jest to niezwykle istotne z punktu widzenia rozważań nad Jedną Rosją i stanowi ważki argument na rzecz definiowania jej jako „partii władzy", przy jednoczesnym doszukiwaniu się u niej cech partii hegemonicznej, ze względu na wzrost jej znaczenia w systemie politycznym. Jej polityczny status ulegał

[50] С. В. Устименко, А. Ф. Иванов, *Российская многопартийность и место „партии власти" в партийной системе*, „Власть" 2005, N° 4, s. 22–29.

znaczącej zmianie w stosunku do takich partii, jak Nasz Dom – Rosja czy Jedność. Stadium określane mianem „partii większości" – w myśl zasad metodologii stosowanej przez Noskową – odpowiadałoby bowiem modelowi partii hegemonicznej, za taką jest zresztą uznawana przez zachodnią politologię.

2. Konceptualizacja pojęcia „partia władzy" z uwzględnieniem cech istotnościowych systemów politycznych obszaru poradzieckiego

Mimo pojawiających się w rosyjskiej literaturze przedmiotu tez jakoby „partia władzy" była zjawiskiem endemicznym, wyjątkowym dla Rosji, poza Rosją, jak i w niej samej silnie obecny jest nurt badań nad „partiami władzy" w innych państwach obszaru poradzieckiego. Doświadczenia rosyjskie w tym zakresie są z całą pewnością znaczące, ale nie można ignorować faktu, że w Kazachstanie i Azerbejdżanie proces kształtowania się partii proprezydenckich wykazywał szereg podobieństw (choć i różnic) w stosunku do tego, który zachodził właśnie w Rosji. Szersze spojrzenie na fenomen „partii władzy", z uwzględnieniem przypadków innych państw poradzieckich, nie tylko wzbogaca wiedzę na temat Jednej Rosji, ale pozwala odpowiedzieć na pytanie, na ile spójna i jednolita jest rodzina „partii władzy", jak również, jakie jest jej miejsce w rodzinie partii dominujących w systemach autorytarnych?

Pionierem, zdaniem Borysa Makarenki, jeśli chodzi o badania nad fenomenem „partii władzy" na obszarze poradzieckim, miał być mołdawski politolog Władimir Bruter, który w roku 1999 scharakteryzował system polityczny z udziałem „partii władzy" jako: „post-radziecki fenomen, który zawiera w sobie instytucję bezpartyjnej prezydentury, częściowo bezpartyjny parlament i zdepolityzowany rząd, który tylko w ograniczonym stopniu podporządkowany jest parlamentowi"[51]. W rzeczywistości badania te były prowadzone równolegle w wielu byłych republikach Związku Radzieckiego, rozpoczęły się na długo przed rokiem 1999, a różni politolodzy związani z tym obszarem geograficzno-politycznym dochodzili do podobnych wniosków.

Andriej Mieleszewicz stosuje np. dwie koncepcje definiowania „partii władzy", z uwzględnieniem obserwacji i badań komparatywnych realizowanych w odniesieniu do obszaru poradzieckiego, które zaczęły się za jego sprawą upowszechniać także na gruncie zachodniej politologii. Pierwsza z nich stwierdza

[51] В. Брутер, *Партии власти уходят? О предстоящх, выборах в государствах СИГУ*, „Содружество. Независимая газета" 1999, № 5 (17).

że jest to blok polityczny obejmujący pragmatyczną i pozbawioną ideologicznego *credo* grupę wyższych członków nomenklatury, urzędników państwowych, przedstawicieli mediów, dyrektorów zakładów przemysłowych i rolno-spożywczych (określanych mianem nieformalnej „partii władzy"). W przypadku drugiej definicji mowa jest o blokach wyborczych sformowanych przez aktorów państwowych, z myślą o udziale w rywalizacji wyborczej i budowie ogólnonarodowych platform poparcia kandydatów w wyborach prezydenckich, korzystających z zasobów państwa w procesie kształtowania struktur organizacyjnych i wykorzystujących w znacznym stopniu w swej działalności charyzmatyczną retorykę lidera politycznego państwa (formalna „partia władzy")[52].

Mieleszewicz dokonał syntezy istniejących definicji „partii władzy" – przyjmując, że jest to zjawisko charakterystyczne dla obszaru poradzieckiego, a sama „partia władzy" jest strukturą polityczną:

- mającą pragmatyczną, pozbawioną ideologii naturę programową;
- stworzoną (założoną i/lub wykorzystywaną) przez organy władzy wykonawczej, w interesie których działa;
- wykorzystującą zasoby państwa pozostające do dyspozycji członków organów władzy wykonawczej w procesie rywalizacji wyborczej;
- opierającą swą popularność i sukcesy wyborcze na oddziaływaniu jednostek (silnych i popularnych osobowości politycznych) na nastroje społeczne[53].

Wspomniany autor niezwykle trafnie identyfikuje wszystkie konstytutywne elementy fenomenu „partii władzy" i jednocześnie dostarcza pogłębionej analizy każdej z nich. W przypadku programowego wymiaru funkcjonowania „partii władzy" Mieleszewicz zwraca uwagę, że ideologia, czy też „wyrazisty" program polityczny, jest z punktu widzenia tego rodzaju struktury politycznej niepotrzebna, jako że jej obecność zbytecznie ogranicza poczynania obozu władzy. Pragmatyzm zastępuje „partii władzy" ideologię i jednocześnie zapewnia jej zdolność manewrowania i dopasowywania się do ciągle zmieniającego się środowiska politycznego, ekonomicznego oraz społecznego. „Partiom władzy" z racji ich pragmatyzmu i braku gotowości do akceptacji „ideologicznych zobowiązań" przypisuje się status partii centrum. Niekiedy ten najbardziej optymalny i zarazem wymuszony status w ramach wielowymiarowej osi rywalizacji politycznej uznaje się za jedno ze źródeł społecznego poparcia i sukcesów wyborczych „partii władzy"[54].

Rosyjski przypadek jest w tym względzie dobrą egzemplifikacją założeń Mieleszewicza. W latach 2001–2016 nastąpił bowiem w Rosji wyraźny zwrot

---

[52] A. A. Meleshevich, *Party Systems in Post-Soviet Countries: A Comparative Study of Political Institutionalization*, Palgrave Macmillan, New York 2007, s. 195.

[53] *Ibidem*.

[54] Por. *Ibidem*; *И. И.* Глебова, *Партия Власти...*, s. 120.

sympatii społecznych (popytu społecznego) w stronę partii centrowych, uosabianych z „partią władzy" – abstrahując od szeregu czynników, które wywarły istotny wpływ na wyborcze sukcesy Jednej Rosji. Szereg rosyjskich i zachodnich studiów umieszcza ją w centrum wielowymiarowej przestrzeni rywalizacji politycznej[55]. Jednocześnie warto zauważyć, że doszło wówczas do znaczącego spadku popularności wszystkich rodzin partii politycznych – kosztem centrum. Najbardziej dramatyczny był on oczywiście w przypadku liberałów (por. tab. 2), których obarczano winą za społeczno-gospodarczy regres trwający w Rosji w latach 90., w tym za „kradzież majątku narodowego i spuścizny Związku Radzieckiego"[56]. Warto zwrócić uwagę, że ogromny zastrzyk energii w przypadku „partii władzy" w roku 1999 związany był z łącznym analizowaniem wyników dwóch rywalizujących ze sobą projektów „partii władzy" centrum i regionów[57].

Tabela 2. Poparcie dla głównych rodzin programowych partii politycznych w Rosji w latach 1993–2016

Rok wyborów	Rodzina programowa			
	lewica	liberałowie	nacjonaliści	„partie władzy"
1993	20,3	34,3	22,9	–
1995	32,2 (+11,9)	18,3 (–16)	18,1 (4,8)	11,2 (–)
1999	26,5 (–5,7)	14,5 (–3,8)	6 (–12,1)	37,8 (+26,4)
2003	16,5 (–10)	8,3 (–6,2)	20,5 (+14,5)	40,7 (+2,9)
2007	21,61 (–5,11)	1,59 (–6,71)	8,14 (12,36)	64,3 (+23,6)
2011	34,67 (+13,06)	(–1,59)	12,45 (+4,31)	52,88 (11,42)
2016	23,56 (–11,11)	1,29 (+1,29)	14,65 (+2,2)	54,2 (+1,32)

Źródło: oprac. własne na podstawie V. Gelman, *From „Feckless Pluralism" to „Dominant Power Politics"? The Transformation of Russia's Party System*, „Democratization" 2006, vol. 13, No 1, s. 547; dane Centralnej Komisji Wyborczej Federacji Rosyjskiej.

[55] D. S. Hutcheson, *Party cartels beyond Western Europe: Evidence from Russia*, „Party Politics" 2012, vol. 19, No 6, s. 10, http://journals.sagepub.com/doi/.1177/1354068811436033 [dostęp: 11.05.2017].

[56] Więcej na ten temat: W. Marciniak, *Rozgrabione imperium*: *Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Arcana, Kraków 2001.

[57] Р. Туровский, *Выборы–2016: новые и старые тенденции в регионах*, „Политком.ru" 2016, 26.09, http://politcom.ru/21554.html [dostęp: 11.05.2017].

Jeśli mowa o zaangażowaniu organów władzy wykonawczej w proces budowy i funkcjonowania „partii władzy", to Mieleszewicz podkreśla, że nie ma niczego zastanawiającego czy niezwykłego w fakcie, że partie polityczne są zakładane przez przedstawicieli elity politycznej, ale o ile zazwyczaj powstawały one w ramach struktur parlamentarnych, o tyle w przypadku „partii władzy" mamy do czynienia z działaniami podejmowanymi przez organy władzy wykonawczej. W przypadku Rosji istnieje wiele przykładów potwierdzających tę tezę: Nasz Dom Rosja powstał z inicjatywy Wiktora Czernomyrdina przy cichym wsparciu ze strony Borysa Jelcyna, Ojczyzna – Cała Rosja była efektem współpracy przedstawicieli korpusu prezydencko-gubernatorskiego: Mintimera Szajmijewa – prezydenta Tatarstanu, Jurija Łużkowa – mera Moskwy, Władimira Jakowlewa – gubernatora Sankt-Petersburga i byłego premiera Jewgienija Primakowa. Za Jednością stała ówczesna administracja prezydencka (na czele z Aleksandrem Wołoszynem) i „rodzina kremlowska" (Borys Bieriezowski, Roman Abramowicz), sam zaś projekt firmowali ówczesny premier – Władimir Putin i minister ds. sytuacji nadzwyczajnych Siergiej Szojgu[58].

Kolejnym, konstytutywnym elementem definicji „partii władzy" jest jej zdolność do pozyskiwania „zasobów administracyjnych" czy też wykorzystywania „zaplecza administracyjnego". Cecha ta jest powiązana z poprzednią, bez której nie byłaby możliwa do realizacji. Definicji zjawiska „zasobów administracyjnych"/„zaplecza administracyjnego" jest wiele, autorzy rosyjscy doszukują się powinowactwa tegoż z zachodnioeuropejską koncepcją *political machines*. W każdym razie obydwa te zjawiska łączy: nadużycie kompetencji przez wysokich rangą urzędników państwowych szczebla federalnego i/lub regionalnego, przekierowanie podległych im środków finansowych, dostępu do infrastruktury administracyjnej państwa, kompetencji, wpływów nieformalnych, na rzecz partii politycznej z myślą o uzyskaniu przez nią przewagi nad pozostałymi rywalami politycznymi[59].

---

[58] И. Жегулев, Лю. Романова, *Операция „Единая Россия". Неизвестная история партии власти*, *Операция „Единая Россия". Неизвестная история партии власти*, Эксмо, Москва 2011, s. 9 i n.

[59] Przykładów tego typu działań w regionie postradzieckim jest niezliczenie wiele, różnią się one jednak od siebie stopniem, w jakim dochodzi do łamania prawa w trakcie wykorzystywania „zaplecza administracyjnego" i tego, jakiej dziedziny życia publicznego dotyczą. W grę może wchodzić manipulacja czasem antenowym, zniekształcanie wizerunku opozycji w mediach kontrolowanych przez obóz władzy, wykorzystywanie do walki z partiami i politykami opozycyjnymi „skarbówki", prokuratury, służb specjalnych. Inwencja twórcza elit rządzących w państwach poradzieckich wydaje się nie mieć granic, często uderza także w struktury organizacji, które nie mają bezpośredniego wpływu na politykę. Los rosyjskich NGOs czerpiących środki finansowe na swoją działalność od zagranicznych sponsorów jest w tym względzie symptomatyczny. Por. G. Golosov, *Machine Politics: The Concept and Its Implications for Post-Soviet*

Jeśli chodzi o spersonifikowaną naturę rywalizacji wyborczej z udziałem „partii władzy", to po przyjęciu założenia, że może ona mieć naturę formalną i nieformalną, pierwsze z jej wcieleń korzystało z całą mocą z dobrodziejstw oferowanych przez tryb wyborów większościowych, realizowanych w jednomandatowych okręgach wyborczych. Członkowie tego rodzaju partii uczestnicząc w rywalizacji wyborczej budują swój wizerunek poprzez bezpośredni kontakt z wyborcami i odwoływanie się do swoich indywidualnych osiągnięć oraz cech osobowości. Sformalizowane „partie władzy" zazwyczaj także budują swój wizerunek i gromadzą społeczne poparcie poprzez odwoływanie się do wizerunku wpływowego i popularnego polityka i/lub grupy kluczowych urzędników państwowych pionu wykonawczego. Jednocześnie ich nadrzędnym celem pozostaje gromadzenie społecznego poparcia na rzecz kluczowych przedstawicieli wykonawczych organów władzy państwowej, prezydentów, premierów, prezydentów i gubernatorów podmiotów składowych państwa federacyjnego, jak to dzieje się w przypadku Rosji.

Kierując się obserwacjami na temat zależności pomiędzy naturą systemu politycznego a funkcjonowaniem „partii władzy" można więc przyjąć, że jej obecność w systemie jest świadectwem narastania tendencji autorytarnych, co jednak nie wyklucza scenariusza, w którym postępującej konsolidacji systemu politycznego nie towarzyszy instytucjonalizacja „partii władzy". Podobne stwierdzenie wymaga jednak pewnego komentarza, tak jak zróżnicowane są bowiem poradzieckie systemy polityczne, tak też różne były i są tamtejsze „partie władzy". „Partia władzy" wymaga odpowiednich warunków do swego funkcjonowania, w rozumieniu przewagi egzekutywy nad legislatywą, psychologicznych predyspozycji społecznych, pasywności, braku sprzeciwu wobec łamania procedur demokratycznych, naruszania zasady pluralizmu politycznego, wolnych i rywalizacyjnych wyborów. W takim rozumieniu pojawienie się „partii władzy" może być uznane za świadectwo narastania tendencji autorytarnych. Jednocześnie instytucjonalizacja „partii władzy" pociąga za sobą szereg określonych konsekwencji z punktu widzenia:

1) instytucjonalizacji systemów partyjnych – oddalenie jej poprzez wykreowanie partii całkowicie pozbawionej autonomii i pojawienie się zjawiska chwiejności zachowań wyborczych w wyniku zastępowania jednych „partii władzy" innymi projektami o podobnym charakterze;

2) instytucjonalizacji systemu autorytarnego – obecność „partii władzy" może (ale nie musi) sprzyjać konsolidacji systemu autorytarnego i zapewnić mu trwałość oraz odporność na wstrząsy, można także przyjąć, że umacnia zdobycze systemu autorytarnego[60].

Studies, „Demokratizatsiya" 2013, vol. 21, No 4, s. 459 i n.; А. Б. Воронцова, В. Б. Звоновский, *Административный ресурс как феномен российского избирательного процесса*, „Полис. Политические исследования" 2003, № 6, s. 114 i n.

[60] A. A. Meleshevich, *Party Systems in Post-Soviet Countries...*, s. 208.

2.1. Dywersyfikacja rodziny „partii władzy" na obszarze poradzieckim: przyczyny i próby operacjonalizacji zjawiska

W ostatnim okresie szczególne zainteresowanie politologów zachodnioeuropejskich podejmujących problematykę transformacji systemowej w regionie poradzieckim zaczęła budzić instytucjonalizacja tamtejszych partii i systemów partyjnych. Dostrzegając podobieństwa pomiędzy partiami autorytarnymi w Rosji, Kazachstanie i – z pewnymi zastrzeżeniami – w innych państwach regionu (Uzbekistan, Tadżykistan), tacy badacze, jak Sean P. Roberts wprowadzili na potrzeby ich opisania termin: hierarchiczny system partyjny[61]. Konwergencja w zakresie instytucjonalizacji autorytarnych partii politycznych, a szerzej także budowy „suwerennych demokracji", związana jest z dyfuzją określonego zbioru wartości i koniecznością stawienia czoła takim wyzwaniom, jak rosnące znaczenie tamtejszej klasy średniej, potrzeba rozładowania napięcia społecznego i budowy pozytywnego wizerunku międzynarodowego[62]. Inni, jak Max Bader, poświęcili sporo wysiłku na przeanalizowanie przypadków azerbejdżańskiego – Partia Nowego Azerbejdżanu (Yeni Azerbaycan Partisi – YAP), kazachstańskiego – Światła Ojczyzny (Nur Otan – Нур Отан) i rosyjskiego – głównie w wymiarze funkcjonalnym, pod kątem ich podobieństw i realizacji zadań stawianych partii hegemonicznej[63].

Tym samym odnotowuje się fakty istotnej dywersyfikacji rozwiązań w odniesieniu do partii i systemów partyjnych w regionie. Tyczy się to nie tylko samych „partii władzy", ale w ogóle konstrukcji systemów partyjnych i stosunku liderów politycznych do instytucji partii i członkostwa w niej. Mieleszewicz

---

[61] „W tego rodzaju systemie partyjnym rywalizacja partyjna jest kontrolowana i nierówna, wyraźnie daje o sobie znać stratyfikacja pomiędzy partiami, uzależniona od ich relacji z reżimem autorytarnym. Szczyt piramidy okupują »partie władzy« lub też partie reżimowe, które są niekwestionowanym liderem w obrębie systemu partyjnego, ale są podporządkowane prezydentom i władzom wykonawczym. Kolejne piętro w strukturze ważności zajmuje koteria partii opozycyjnych, systemowych lub »miękkich«, zapewniających systemowi partyjnemu pozory pluralizmu, nie stanowią one jednak żadnego zagrożenia dla reżimu. Ostatni, najniższy szczebel, przewidziany jest dla partii »twardej«, albo antysystemowej opozycji, mieszanki mniej znaczących partii miękkiej opozycji, które są marginalizowane, odmawia się im oficjalnej rejestracji i/lub ich liderzy są więzieni lub wydalani z kraju". Por. S. P. Roberts, *Converging Party Systems in Russia and Central Asia: A Case of Authoritarian Norm Diffusion?*, „Communist and Post-Communist Studies" 2015, vol. 48, No 2–3, s. 147.

[62] *Ibidem*, s. 148–149.

[63] M. Bader, *Hegemonic Political Parties in post-Soviet Eurasia: Towards Party – based Authoritarianism?*, „Communist and Post-Communist Studies" 2011, vol. 44, No 3, s. 189 i n.

przyjmuje, że zjawisko „partii władzy" jest charakterystyczne dla całego obszaru poradzieckiego, choć przybiera ono różne formy. W niektórych państwach regionu było ono jednak niemal całkowicie nieobecne, w innych istniała cała ich sieć[64]. Mimo wspólnego, „radzieckiego dziedzictwa" politycznego, kulturowego i społeczno-gospodarczego nie tylko nastąpiła dywersyfikacja w obrębie charakteru systemów politycznych państw należących w przeszłości do Związku Radzieckiego: demokracje (wyborcze lub też ułomne w myśl koncepcji Wolfganga Merkla[65]) i niedemokracje (skonsolidowane i nieskonsolidowane autorytaryzmy, np. wyborcze), lecz również dało o sobie znać istotne zróżnicowanie w obrębie samych systemów niedemokratycznych. Jedną z takich osi podziału było miejsce i rola „partii władzy" w systemie politycznym[66]. Należy bowiem pamiętać, że na obszarze poradzieckim istniały i istnieją systemy polityczne, które – choć autorytarne – miały charakter spersonifikowany, skutecznie obywały się bez „partii władzy", bazując na osobie bezpartyjnego lidera, zespalały rządy jednostki, partii, struktur siłowych. Białoruski autorytarny reżim polityczny łączył zjawisko bezpartyjności lidera państwa i bezpartyjny charakter jego parlamentarnego zaplecza[67].

Bezpartyjności lidera państwa może towarzyszyć szereg lojalnych wobec niego partii politycznych i ruchów. W niektórych przypadkach istniało bardzo wiele partii spełniających wymogi stawiane „partiom władzy", które tworzyły „sterowany" lub też „hierarchiczny" system partyjny i dopiero później mogły się jednoczyć i przekształcać w partię dominującą (Kazachstan, Kirgistan). Przypadek Uzbekistanu miał być świadectwem tego, że istnienie szeregu lojalnych wobec prezydenta „partii władzy" może być stanem trwałym – żadna z nich nie dysponowała większością parlamentarną. Sam Isłam Karimow „odbierał" prezydencką nominację z rąk różnych partii[68].

Jeśli już zapadała decyzja o budowie dominującej „partii władzy", pojawiała się kwestia „wyłączności", polegająca na konieczności ustalenia,

---

[64] Jedna Rosja zdaniem wspomnianego autora zasługiwała na miano monopolistycznej „partii władzy" (*single monopolistic party of power*), w Ukrainie istniało szereg regionalnych „partii władzy", rywalizujących o wpływy polityczne i ekonomiczne zarówno ze sobą nawzajem, jak i z innymi partiami politycznymi. Por. A. A. Meleshevich, *Party Systems in Post-Soviet Countries*…, s. 208.

[65] W. Merkel, *Embedded and Defective Democracies*, „Democratization" 2004, vol.11, No 5, s. 48–52.

[66] Więcej na ten temat por.: А. Рябов, *Распадающаяся общность или целостный регион?*, „Pro et Contra" 2011, № 3–4 (15), s. 11–13.

[67] Г. Иоффе, *Авторитаризм без олигархии*, „Pro et Contra" 2011, № 3–4 (15), s. 35; R. Turovsky, *Party Systems*…, s. 207.

[68] R. Turovsky, *Party Systems*…, s. 207.

czy dominująca „partia władzy" cieszyć się będzie wyłącznymi względami ośrodka prezydenckiego, czy też będą istnieć zapasowe „partie władzy" („partie władzy drugiego typu"/partie satelickie), którym też poświęcano uwagę i zasoby? Turowski skłaniał się ku tezie, że na obszarze poradzieckim decydowano się na całościowe kontrolowanie i manipulowanie systemem partyjnym[69].

Patrząc na niektóre z „partii władzy", do których pasuje określenie partie dominujące, w tym także na Jedną Rosję, widać doskonale wszystkie te różnice, o których była mowa. YAP od razu powstał jako spójny projekt polityczny dążący do dominacji, ściśle związany z rodziną Alijewów. Choć jego dominacja w parlamencie jest ograniczona do zwykłej większości, reszta deputowanych zachowuje lojalność wobec Alijewów. Nur Otan w swej obecnej formie istnieje dopiero od roku 2006[70].

Godne odnotowania są związki pomiędzy ewolucją „partii władzy" a transformacją systemową noszącą znamiona procesów demokratyzacji. O ile bowiem autorytaryzm może być partyjny lub bezpartyjny, o tyle trudno wyobrazić sobie pogodzenie istnienia systemu demokratycznego z dominującą „partią władzy", będącą synonimem kresu idei pluralizmu politycznego, a także wolnych i rywalizacyjnych wyborów. Obecność „partii władzy" w niedemokratycznych systemach politycznych państw poradzieckich mogła manifestować się pod różnymi postaciami. Na Ukrainie w okresie rządów Leonida Kuczmy funkcjonowało wiele regionalnych „partii władzy", zdecydowanie ze sobą rywalizujących o władzę i wpływ na osobę ówczesnego prezydenta. Jednocześnie nie doszło do wykształcenia się sytuacji, w której na szczeblu ogólnonarodowym monopolistyczny status wywalczyłaby któraś z nich. Status Partii Regionów Wiktora Janukowycza był pod wieloma względami nieporównywalny z tym, którym cieszyła się Jedna Rosja. W Rosji w okresie prezydentury Borysa Jelcyna również istniało szereg struktur politycznych, tworzonych przez szefów władz regionalnych, które w pełni zasługiwały na miano „partii władzy". Były trwałymi i skutecznymi strukturami politycznymi, osiągały relatywnie lepsze wyniki w wyborach regionalnych niż federalne „partie władzy". Miały jednak regionalny i lokalny zasięg oddziaływania – pozbawione były ambicji uczestnictwa w polityce szczebla ogólnonarodowego, przynajmniej do roku 1999. Pojawienie się bloku Ojczyna – Cała Rosja mogło przypominać sytuację ukraińską i powstanie Partii Regionów, ale tylko na pierwszy rzut oka, blok

[69] *Ibidem*.

[70] *Polity IV Country Report 2010:* Azerbaijan, http://www.systemicpeace.org/polity/Azerbaijan2010.pdf [dostęp: 29.02.2017].

stanowił bowiem koalicję sił regionalnych, nie zaś reprezentację paru konkretnych regionów.

Porównanie przypadków Ukrainy i Rosji jest niezwykle interesujące, gdyż o ile w latach 90. obydwa systemy polityczne wykazywały (jeszcze) pewne podobieństwa, o tyle na początku XXI w. ich drogi zaczęły się zdecydowanie rozchodzić. Widać to nie tylko przez pryzmat ogólnej charakterystyki samych systemów politycznych, ale także właśnie miejsca i roli w nich „partii władzy". W obydwu państwach w pierwszych latach XXI w. zaczął się proces budowy i konsolidacji scentralizowanej ogólnonarodowej „partii władzy" (Partia Regionów, Jedna Rosja), której celem było wywalczenie dominującej pozycji w ramach systemu partyjnego i wspieranie działań prezydentów oraz premierów obydwu państw. Losy tych państw, w kontekście ewolucji systemów politycznych i „partii władzy" potoczyły się jednak odmiennie. Biorąc pod uwagę globalne mechanizmy klasyfikacji systemów politycznych Ukraina i Rosja w chwili obecnej „grają w różnych ligach". W przypadku tych państw mamy do czynienia z odmiennymi modelami rozwiązań konstytucyjnych i znaczeniem parlamentów, a co za tym idzie, frakcji parlamentarnych[71].

2.2. Dominujące i niedominujące „partie władzy" na obszarze poradzieckim

W praktyce mieliśmy w regionie poradzieckim do czynienia z „partiami władzy", które funkcjonowały w środowisku autorytarnym i quasi-demokratycznym. Jednocześnie pozycja tych pierwszych w systemie politycznym była znaczniejsza – niemniej jedna i druga grupa „partii władzy" bardzo długo była określana tym samym terminem, co należy uznać z perspektywy czasu za błędne ze względu na niebranie pod uwagę istniejących pomiędzy nimi różnic.

Można przyjąć, że w obrębie rodziny „partii władzy" istniały partie cieszące się wyjątkowym i uprzywilejowanym statusem oraz takie, którym zwycięstwo przychodziło z dużym trudem. Spośród wszystkich rosyjskich „partii władzy" dopiero Jedna Rosja zdołała osiągnąć pozycję dominującą na „rynku partyjnym". Władimir Gelman, podobnie jak Mieleszewicz, określa ją w związku z tym mianem monopolistycznej „partii władzy". Nie jest to najszczęśliwszy termin. Z punktu widzenia rozważań nad wymiarami dominacji partii politycznych we współczesnych systemach autorytarnych i prób osadzenia „partii władzy" w rodzinie partii dominujących w systemach autorytarnych, lepszym byłby – dominująca „partia władzy". Biorąc pod uwagę bezsporny fakt istnienia

[71] Więcej na temat instytucjonalizacji ukraińskiego systemu partyjnego patrz: W. Baluk, *Kształtowanie systemu partyjnego Ukrainy w okresie transformacji ustrojowej (1987–2004)*, Arboretum, Wrocław 2006.

dywersyfikacji w obrębie rodziny „partii władzy", można je podzielić na dominujące i niedominujące.

Pamiętając, że „partie władzy" funkcjonowały zarówno w środowisku niedemokratycznym (autorytarnym) i tzw. ułomnych demokracji, można przyjąć, że najskuteczniejsze, tj. dominujące „partie władzy" pojawiać się będą (i funkcjonować z powodzeniem przez wiele lat) w środowisku niedemokratycznym. Niedominujące „partie władzy" charakterystyczne były dla okresu transformacji systemowej w latach 90., kiedy to tendencje autorytarne nie były jeszcze wyraźnie zarysowane i ukierunkowane. Oddalenie się od bieguna autorytarnego powoduje, że „partiom władzy" zaczyna brakować zasobów, słabnie bowiem pozycja patrona (osoby lub grupy osób kontrolujących ośrodek prezydencki) bądź wręcz zmianie ulegają rozwiązania konstytucyjne: z promujących rozwiązania prezydencjalne na rzecz systemu parlamentarno-gabinetowego. Istotne znaczenie przy dokonywaniu systematyki rodziny „partii władzy" ma więc zarówno charakter systemu politycznego, w jakim operuje „partia władzy", przesądzający o możliwości wykorzystywania np. zaplecza administracyjnego w celu zdobywania dominacji, jak i zagadnienie skali oraz trwałości tejże dominacji (por. rys. 1).

Postępująca konsolidacja systemu autorytarnego, o czym więcej w dalszej części pracy, poświęconej ewolucji i cechom istotnościowym rosyjskiego systemu politycznego, jest utożsamiana w literaturze problemu z rosnącymi możliwościami obozu władzy w zakresie tak formalnego, jak i nieformalnego modyfikowania reguł gry politycznej, które ograniczają do minimum zjawisko nieprzewidywalności wyniku wyborów. Same wybory zamieniają się w farsę, obóz władzy ma wpływ na to, kto w nich wystartuje. Prawa polityczne i obywatelskie są konsekwentnie ograniczane, a opozycja działa w warunkach ciągłego zagrożenia lub zmuszona jest do emigracji. Instytucje polityczne są zastępowane przez substytuty: wybory nabierają cech plebiscytu[72]. Fronda elit jest ryzykowna i w przeciwieństwie do nieskonsolidowanych autorytaryzmów istnienie rywalizujących „partii władzy" jest nie do pomyślenia. Wybory nie stanowią formy rozwiązywania istniejących konfliktów pomiędzy grupami elit. Innymi słowy, jeśli zapada decyzja o powołaniu do życia „partii władzy" jej sukcesy wyborcze są zagwarantowane poprzez zaangażowanie zasobów państwa.

[72] Por. S. Levitsky, L. A. Way, *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes After the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge, UK 2010, s. 13; W. Zimmerman, *Ruling Russia: Authoritarianism from the Revolution to Putin*, Princeton University Press, Princeton–Oxford 2016, s. 5.

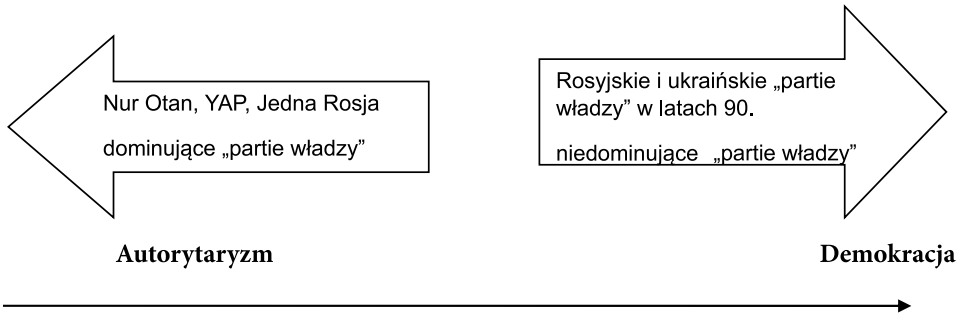

Rysunek 1. Zależności pomiędzy statusem „partii władzy” a charakterem systemu politycznego

Źródło: opracowanie własne.

Jaka jest geneza najskuteczniejszych, dominujących „partii władzy” i dlaczego część liderów politycznych państw obszaru poradzieckiego rezygnuje ze „sterowanego systemu wielopartyjnego” na rzecz jednej partii dominującej, integrującej wszystkie rozproszone „partie władzy”?

Jedną z prób odpowiedzi na to pytanie jest teoria autorstwa Gelmana, który wpisuje genezę powstania tego rodzaju partii w szerszy plan, jakim jest ewolucja wzorców rywalizacji elit na obszarze poradzieckim, podobnie jak mechanizmów ich rozwiązywania. W Rosji, według Gelmana, doszło do sytuacji, w której istotny konflikt pomiędzy zwaśnionymi grupami elit udało się przezwyciężyć właśnie dzięki wykorzystaniu „partii władzy”. Kompromis w tym przypadku oznaczał (wymuszoną przez triumfatora) integrację obydwu skłóconych projektów politycznych, jednocześnie podjęto decyzję o utrzymaniu projektu partyjnego przy życiu. Inne możliwe scenariusze rozwoju koncepcji miejsca i roli „partii władzy” w systemie politycznym obejmują odejście w stronę rywalizacji wielopartyjnej i dalszą demokratyzację lub budowę spersonifikowanego autorytaryzmu[73].

Turowski podtrzymuje tezę o zależnościach pomiędzy strukturą systemu partyjnego a relacjami w gronie najbardziej wpływowych grup elit i istnieniem punktów bifurkacji otwierających drogę do modeli bezpartyjnych lub wielopartyjnych: „sterowany system partyjny” bez dominującej „partii władzy” lub z dominującą „partią władzy”. Jego zdaniem najpotężniejsze (jak na warunki obszaru poradzieckiego) partie powstają z chwilą, kiedy silny prezydent konsoliduje elitę polityczną państwa i jednocześnie decyduje się otwarcie udzielić

[73] V. Gelman, *From „Feckless Pluralism” to „Dominant Power Politics”? The Transformation of Russia's Party System*, „Democratization” 2006, vol. 13, No 4, s. 555.

poparcia takiej strukturze kosztem inwestowania w „sterowany system wielopartyjny". W roku 2011 takie systemy miały istnieć w Azerbejdżanie, Turkmenistanie i Tadżykistanie, na najlepszej drodze do nich były Rosja i Kazachstan[74].

Próby dokonania typologii przedstawicieli rodziny „partii władzy" mogłyby stać się pełniejsze po uwzględnieniu szerszej perspektywy politologicznej, w tym analizy zjawiska koncepcji systemów partii hegemonicznej, będących częścią systemów partii-państwa. Jest to o tyle aktualne, że część „partii władzy" – tych, które można określić mianem dominujących – klasyfikowanych jest jako partie hegemoniczne. Umiejscowienie problemu taksonomii „partii władzy" w kontekście analizy systemów partii hegemonicznej wymaga jednak dokonania kilku uwag wstępnych.

Pierwsza odnosi się do roboczej hipotezy, którą można sformułować na podstawie analizy dyskursu dotyczącego komparatystyki „partii władzy" na obszarze poradzieckim. Zgodnie z nią „partie władzy" ewoluowały, część z nich – niedominujące „partie władzy" – opuściło „rodzinę partii autorytarnych", zadomowiły się w ramach ułomnych demokracji, by z czasem zaniknąć. Były efemerydami, partiami tworzonymi *ad hoc*, projektami jednorazowymi. Druga grupa „partii władzy" (dominujące) trwale zakorzeniła się w środowisku partii autorytarnych i ze względu na swój status wykazuje powinowactwo z partiami hegemonicznymi.

Druga kwestia odnosi się do pytania, czy w rodzinie partii hegemonicznych/dominujących w systemach autorytarnych jest miejsce dla dominujących „partii władzy"? Czy stosowanie terminu dominacja jest w ich przypadku uzasadnione? Czy systemy partyjne państw regionu poradzieckiego: Rosji, Kazachstanu i Azerbejdżanu zasługują na miano systemów partii hegemonicznej/dominującej? Wielu autorów, w tym np. Turowski, kwestionuje samodzielność „partii władzy" funkcjonujących we wspomnianych państwach i tym samym sugeruje ograniczony charakter ich dominacji, zawężony do obszaru rywalizacji partyjno-wyborczej w trakcie wyborów do politycznie ubezwłasnowolnionych organów władzy państwowej, takich jak parlament, tudzież jednostek samorządu lokalnego[75].

Trzecia uwaga związana jest z koncepcją substytutów politycznych i społeczno-kulturowych obecnych w Rosji, także w obrębie systemu partyjnego (nie tylko na przykładzie samej „partii władzy", ale także zapasowych „partii władzy"/„partii władzy drugiego typu", opozycji prosystemowej, organizacji

[74] R. Turovsky, *Party Systems*…, s. 208.

[75] *Ibidem*, s. 209; Ю. Г. Коргунюк, *Как проигрывают доминирующие партии, или чему учит мексиканский опыт Greene K. F. Why Dominant Parties Lose: Mexico's Democratization in Comparative Perspective, Cambridge University Press, Cambridge 2007*, „Полития " 2010, № 2 (57), s. 177.

młodzieżowych: Nasi, Młoda Gwardia, Ogólnorosyjski Front Narodowy). Zastosowanie koncepcji substytutu pozwoliłoby uwzględnić wątpliwości towarzyszące posługiwaniu się terminem dominacja i nadmiernemu rozciąganiu tego określenia w odniesieniu tak do Jednej Rosji, jak i partii jej pokrewnych poza obszarem poradzieckim, czy w końcu zaproponować, z uwzględnieniem tego typu partii politycznych, poszerzenie istniejącej kategorii partii hegemonicznych/dominujących w systemach autorytarnych, przy jednoczesnym wyraźnym zaznaczeniu ich odmiennego statusu.

Odpowiedź na wszystkie sformułowane powyżej pytania i wątpliwości wymaga dokonania w pierwszej kolejności analizy ustaleń teoretycznych w odniesieniu do zjawiska dominacji partii politycznych w systemach niedemokratycznych, tj. uwzględnienia istniejących w literaturze przedmiotu teorii i podejść badawczych dotyczących partii oraz systemów partii hegemonicznej i systemów partii-państwa.

3. Problem dominacji partii politycznych we współczesnych systemach autorytarnych

Rozważania dotyczące zjawiska dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych rozpocząć należy od przywołania opinii Maurice'a Duvergera, uznawanego za pioniera w tym obszarze badań, na temat kategorii partii dominującej i systemu partii dominującej. Dla Duvergera partia dominująca to taka, która wyraźnie dystansuje swoich rywali w pewnym okresie (nawet gdyby się wyjątkowo zdarzyło, że w konkretnych wyborach została pokonana) i która identyfikuje się z całością narodu. Jej doktryny, idee oraz styl winny w pewien sposób być zbieżne z cechami całej epoki. Partia dominująca to produkt danego etapu dziejów, i jako taka jest zjawiskiem przejściowym, odejdzie do historii, kiedy ustąpią okoliczności, uwarunkowania, wywołujące zapotrzebowanie na nią[76]. Motyw *Zeitgeist* jest niezwykle istotnym elementem w debacie nad zjawiskiem partii dominujących, także w przypadku współczesnej Rosji i genezy Jednej Rosji, powstającej w epoce przezwyciężania *smuty* lat 90.[77]

David White dodaje, komentując rozważania nad pojęciem systemu partii dominującej, że Duverger zwracał uwagę na fakt, że o dominacji można mówić nie tylko w wymiarze obiektywnym, ale także subiektywnym. Mamy bowiem do czynienia z partią dominującą w sytuacji, kiedy opinia publiczna postrzega

[76] M. Duverger, *Political Parties: Their Organisation and Activity in the Modern State*, Methuen, London 1954, s. 308–312.

[77] Por. M. Broda, *Pierestrojka znaczy smuta? O mentalno-społecznym kontekście sposobu pojmowania przez Rosjan gorbaczowowskich przemian*, „Eastern Review" 2016, t. V, s. 76.

którąś z partii w podobnych kategoriach. Przeciwnicy partii dominującej, wyborcy, którzy deklarują, że nie oddają na nią głosu, akceptują jednocześnie jej dominujący status[78].

Marka Sobolewskiego rażą w odniesieniu do rozważań Duvergera ogólnikowe i podlegające całkowicie subiektywnej ocenie terminy: „identyfikacja z całością narodu" i „zbieżność z cechami całej epoki". Odnosząc się krytycznie do wyróżnionej przez Duvergera kategorii systemu jednej partii dominującej, polski politolog zauważa, że pojęcie to „nadawałoby się raczej do typologii partii niż do typologii systemów partyjnych". Duverger przekształca bowiem pojęcie partii dominującej w kategorię systemu partyjnego – system jednej partii dominującej. Wspomniany autor zarzuca mu także brak konsekwencji w stosowaniu wspomnianej kategorii, tj. systemu partii dominującej, np. w odniesieniu do charakterystyki systemu partyjnego Indii, gdy pisząc o dominacji wyborczej Partii Kongresowej, zapewniającej jej możliwość samodzielnego sprawowania rządów, pomija kwestie ideologii i wprowadza pojęcie systemu partyjnego pośredniego „między jednopartyjnością a systemem kilkupartyjnym"[79].

Sam Sobolewski pisząc o systemie partii dominującej ma na myśli taki system wielopartyjny, w którym tylko jedna partia ma zdecydowaną przewagę nad pozostałymi uczestnikami rywalizacji partyjno-wyborczej (ponad 50% głosów i mandatów), a pozostałe partie są tak skłócone wzajemnie, albo tak słabe, że nie stanowią dla partii rządzącej realnej alternatywy w zakresie tworzenia rządu[80]. Zaakcentowane są więc dwie cechy: dominacja wyborcza jednej partii oraz brak zwartej koalicji opozycyjnej dostatecznie silnej, aby mieć szanse wygrania wyborów i przejęcia władzy.

T. J. Pempel – badający tzw. *uncommon democracies* – wskazuje na cztery konstytutywne kryteria tej kategorii politologicznej:

1) ilościowe – tylko wtedy, kiedy partia zdobywa większość głosów może być uznana za dominującą;
2) relewancji politycznej w wymiarze przetargów koalicyjnych – aby utrzymać władzę musi posiadać strategiczną przewagę nad mniejszymi partiami;
3) temporalne – musi być w stanie utrzymać przez dłuższy okres wypracowaną dominację;

[78] D. White, *Dominant Party Systems: a Framework for Conceptualizing Opposition Strategies in Russia*, „Democratization" 2011, vol. 18, No 3, s. 658–659.

[79] M. Sobolewski, *Partie i systemy partyjne świata kapitalistycznego*, PWN, Warszawa 1977, s. 477–479.

[80] *Ibidem*, s. 479.

4) przywództwa programowo-ideologicznego – partia realizuje „projekt historyczny", kształtuje charakter i kierunek debaty publicznej[81].

Podsumowując, jedynie partia, która równocześnie ma przewagę w czasie i przestrzeni wyborczej nad innymi partiami politycznymi, określa kształt rządu i głównych kierunków debaty publicznej może być określana mianem partii dominującej.

Wątpliwości, które pojawiały się w dyskusjach nad definicją partii dominujących lub też systemów partii dominującej skłaniały część politologów do dalszych poszukiwań bardziej precyzyjnych definicji dotyczących tego fenomenu, w tym także do podjęcia prób doprecyzowania terminologii pojęciowej z uwzględnieniem takich uwarunkowań, jak charakter systemu konstytucyjnego i systemu politycznego. Celem tych wysiłków było umiejscowienie problemu dominacji w zróżnicowanym środowisku instytucjonalno-prawnym i *stricte* politycznym.

3.1. Wymiary dominacji partii politycznych w ujęciu Giovanniego Sartoriego

Giovanni Sartori zwracał uwagę, że termin dominacja pomimo swej popularności i rozpoznawalności jest podatny na przypadki błędnej interpretacji, przede wszystkim ze względu na to, że mamy z nią do czynienia tak w systemach rywalizacyjnych, jak i nierywalizacyjnych. Przyjął on m.in., że pojęcie „dominująca" stosowane jest w odniesieniu do trzech scenariuszy, wzajemnie ze sobą niepowiązanych:

1) predominacji – związanej z systemem rywalizacyjnym;
2) hegemonii – tj. predominacji zachodzącej w systemach nierywalizacyjnych;
3) przewagi jednej z partii nad pozostałymi, bez względu na charakter systemu politycznego, w którym dochodzi do podobnej sytuacji[82].

---

[81] T. J. Pempel (ed.), *Uncommon Democracies: The One-Party Dominant Regimes*, Cornell University Press, Ithaca 1990, s. 3–4.

[82] Rozważania dotyczące dominacji należy rozpocząć od słów wyjaśnienia tego, czym jest rywalizacyjny i nierywalizacyjny system partyjny. Pojęcia „rywalizacja" i „rywalizacyjność" mają charakter dyskursywny i wymagają pewnej klaryfikacji, szczególnie w odniesieniu do systemu partyjnego. Sartori pisze więc, że system polityczny funkcjonuje według zasad rywalizacyjności, kiedy w okresie wyborów większość, jeśli nie wszystkie mandaty są przedmiotem rywalizacji z udziałem co najmniej dwóch konkurentów. Wspomina on także, że konkurencja może być nie tylko zbyt mała, ale także zbyt duża. Jakie kryteria muszą zostać spełnione, by rywalizacyjność pozostała znacząca? Partie mniejsze powinny być autentycznie suwerennymi podmiotami opozycyjnymi wobec partii dominującej, walka toczy się w każdym okręgu wyborczym pomiędzy dwoma lub

Zdaniem Sartoriego, powinny zostać wyodrębnione trzy kategorie przypadków dominacji, ze względu na:

1) okoliczności, w jakich jedna z partii osiąga dominację nad pozostałymi;
2) to, czy (i w jakim stopniu) dopuszcza się istnienie innych partii politycznych i
3) jaki jest ich status w procesie rywalizacji politycznej i w rządzeniu państwem[83].

więcej kandydatami. Rywalizacja jest faktyczna, jeśli kandydaci ubiegający się o wybieralne urzędy w państwie z ramienia partii predominującej ścierają się z przedstawicielami opozycji, którzy nie odczuwają strachu i mają równe szanse w starciu z nimi. Sartori poczynił dość interesującą uwagę w kontekście sytuacji, w której wybieralne urzędy w państwie mogą nie być przedmiotem rywalizacji między siłami partii urzędującej i opozycji. Możemy mieć bowiem do czynienia z tzw. subrywalizacją, która w przeciwieństwie do braku rywalizacji oznacza sytuację, w której kandydat/lista obozu rządzącego nie ma rywala, gdyż potencjalni rywale partii predominującej wychodzą z założenia, iż „nie warto marnować czasu i pieniędzy" na walkę wyborczą. Innymi słowy, kandydatowi partii rządzącej zawsze może „wyrosnąć konkurencja", która swobodnie i bez strachu może rzucić mu wyzwanie, a tym samym bezpieczny okręg wyborczy stanie się areną rywalizacji. System staje się nierywalizacyjny wtedy i tylko wtedy, gdy nie są w nim przeprowadzane rywalizacyjne wybory i mowa tu o realnych, nie zaś nominalnych warunkach umożliwiających ich realizację – muszą być więc zagwarantowane równe prawa wszystkim stronom uczestniczącym w wyborach, a jednocześnie wyeliminowane wszelkie przeszkody uniemożliwiające otwartą i równą konkurencję, brak jest gróźb, przypadków zastraszania, odbierania prawa głosu. Na marginesie warto dodać, że dla Sartoriego terminy „rywalizacja" i „rywalizacyjność" są pojęciami odrębnymi, jednocześnie pozostającymi we wzajemnie „bliskich relacjach". Rywalizacja jest strukturą – reprezentuje wizję określonych „zasad gry" (*rule of the game*), tymczasem rywalizacyjność jest szczególnym „rodzajem gry" (*state of game*). W konsekwencji rywalizacja zawiera w sobie nierywalizacyjność. Dla przykładu system partyjny z partią predominującą pozostaje wierny zasadom rywalizacji, jednak dowodzi istnienia niskiej rywalizacyjności lub wręcz jej braku. Na drugim końcu skali mamy do czynienia z rywalizacyjną rywalizacją, kiedy to dwie lub więcej partii uzyskuje podobne wyniki wyborcze, a zwycięstwo jednej z nich nad pozostałymi jest nieznaczne. O systemie mówić można, że jest rywalizacyjny, jeśli wybory są wolne od ograniczeń i są zajadłe. O ile gwałtowny charakter walki wyborczej dowodzi, iż zasady rywalizacji są w pełni operacyjne, o tyle jednak wynik tejże walki wyborczej przesądza, do jakiego stopnia jest on rywalizacyjny. Rywalizacja obejmuje rywalizacyjność, jako zjawisko potencjalne, rywalizacja jest równa lub może być definiowana jako potencjalna rywalizacyjność. Rywalizacyjność natomiast zakłada obecność rywalizacji i może być mierzona na podstawie rezultatów swej efektywności. Rywalizacyjność jest więc jedną z cech lub atrybutów rywalizacji. G. Sartori, *Parties and Party Systems: a New Framework for Analysis*, ECPR Classics, Colchester UK 2005, s. 194–195.

[83] Klasyfikacja systemów partyjnych dokonywana tylko i wyłącznie na podstawie liczby partii (a więc analiza ilościowa) daje zaledwie zarys, wyobrażenie o istocie, prawdziwej

Mowa jest tu o systemach jednopartyjnych (*one-party systems*), systemach partii hegemonicznej i systemach partii predominującej. Nadrzędny w stosunku do niego jest podział na systemy rywalizacyjne i nierywalizacyjne. Dwie pierwsze grupy systemów należą do grona systemów nierywalizacyjnych – system partii predominującej zaliczany jest do grona systemów rywalizacyjnych.

Systemy jednopartyjne nie mają charakteru rywalizacyjnego, nie dopuszcza się w nich żadnej formy pluralizmu i w związku z tym także pluralizmu i rywalizacji partyjnej. Pluralizm jest wyeliminowany zarówno *de iure*, jak i *de facto*[84]. Według Sartoriego systemy jednej partii są niezwykle zróżnicowane, jako że mogą one być mniej lub bardziej represyjne; mniej lub bardziej nietolerancyjne, mniej lub bardziej wykluczające, mniej lub bardziej przenikające wspólnotę polityczną. Mamy więc do czynienia z założeniem, że systemy jednopartyjne różnią się stopniem i skalą intensywności represji, stosowania przemocy i egzekwowania kontroli z jednopartyjnością: totalitarną, autorytarną i pragmatyczną.

Podkreślić należy jeszcze raz stosunek Sartoriego do sytuacji, w której w danym systemie politycznym funkcjonuje tylko jednak partia – taki przypadek nie daje podstaw, by mówić o systemie partyjnym. Sartori akceptuje jedynie, i to z rezerwą, fakt, że jedna partia pozostaje partią, przede wszystkim ze względów strukturalnych. System partyjny to według niego system interakcji między partiami, a jedna partia działająca na zasadzie monopolu, niszcząc konkurencję i zasady rywalizacji – nie ma partnerów do podobnego rodzaju relacji. Wprowadza pojęcie system partii-państwa (*party-state systems*)[85] – wzajemne stosunki zachodzą w takim systemie właśnie między państwem i partią, która jest instrumentem państwa (narzędziem przymusu), służy jego celom – zdecydowanie nie jest narzędziem ekspresji interesów grup społecznych[86].

---

naturze systemu partyjnego, nie dostarczając wiedzy na temat specyfiki jego działania, którą zapewnia analiza ilościowo-jakościowa.

[84] Ścisłe trzymanie się przywołanej klasyfikacji może prowadzić jednak do szeregu nieporozumień badawczych. Między rokiem 1962 a 1968 w 33 państwach odbyły się wybory, w wyniku których tamtejsze legislatury zostały obsadzone przez członków tylko jednej partii. W tej grupie państw znalazły się: Albania, Bułgaria, Chiny, Czechosłowacja, Hiszpania, Jugosławia, Liberia, Niemiecka Republika Demokratyczna, Portugalia, Północny Wietnam, Rumunia, Tunezja, Węgry, Związek Radziecki. Jak łatwo się domyślić, skład legislatury nie może być jedynym kryterium przyporządkowania pewnego systemu politycznego do grona systemów jednej partii. *Ibidem*, s. 209.

[85] W polskiej literaturze przedmiotu funkcjonuje też pojęcie „system partyjno-państwowy". Por. J. J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm*..., s. 318.

[86] Gwoli ścisłości, Sartori używa wymiennie także innych terminów na określenie nierywalizacyjnych systemów politycznych, w których mamy do czynienia z rządami jednej partii (*single-party states*, *unipartism*). G. Sartori, *Parties and Party Systems*..., s. 203.

Systemy jednej partii są klasyfikowane na podstawie pięciu zmiennych będących wynikiem przyjęcia założenia o możliwości ich pozycjonowania opartego na takich kategoriach, jak ogólne cechy dyktatur (totalitaryzm *versus* autorytaryzm), w których funkcjonuje jedna partia, znaczenie ideologii w życiu partii, wewnątrzpartyjna i wewnątrzsystemowa autonomia. W wyniku rozwinięcia tych trzech kluczowych kategorii otrzymujemy pięć zmiennych:

1) rolę ideologii w funkcjonowaniu partii i systemu politycznego w całości;
2) (nie)obecność strategii przymusu, mobilizacji, wykorzystywania w działaniach partii;
3) stosunek do innych organizacji/grup pozostających w opozycji i/lub niezależnych od partii;
4) wewnętrzna autonomia;
5) arbitralność działań. Wyodrębnienie wspomnianych kategorii i zmiennych pozwoliło Sartoriemu na stworzenie modelowych (typów idealnych) systemów jednopartyjnych, które obrazuje poniższa tabela (tab. 3).

Tabela 3. Sartoriańska koncepcja totalitarnej, autorytarnej i pragmatycznej jednopartyjności

Kryteria	Totalitarna jednopartyjność	Autorytarna jednopartyjność	Pragmatyczna jednopartyjność
Ideologia	silna i totalna	słaba i nietotalna	nieznacząca lub bardzo słaba
Przymus, mobilizacja, eliminacja	znaczące	umiarkowane	niskie
Stosunek wobec grup zewnętrznych	destruktywny	wykluczający	włączający
Wewnętrzgrupowa autonomia	brak	ograniczona do grup niepolitycznych	dopuszczalna lub tolerowana
Arbitralność	nieograniczona i nieprzewidywalna	przewidywalna	ograniczona

Źródło: G. Sartori, *Parties and Party Systems: a New Framework for Analysis*, ECPR Classics, Colchester UK 2005, s. 202.

Jednopartyjny system totalitarny cechuje się nieograniczoną władzą, która w żaden sposób nie jest przewidywalna, wykazuje tendencje do totalnej kontroli, penetracji i upolitycznienia społeczeństwa. System ten charakteryzuje się obecnością silnie zideologizowanej partii politycznej, zbudowanej na

przymusie i eksploatacji, ma charakter mobilizacyjny i dąży do przeprowadzenia odgórnie zaplanowanej politycznej przebudowy. W odniesieniu do drugiej kategorii – relacji z innymi organizacjami: zewnętrznymi i pośredniczącymi – mamy do czynienia z totalną i konsekwentną walką z wszelkimi przejawami autonomii.

Autorytarna jednopartyjność cechuje się natomiast istnieniem partii politycznej charakteryzującej się zmniejszoną intensywnością działań w płaszczyźnie ideologicznej, w sferze eksploatacji i przymusu ma ona mniejsze zdolności mobilizacyjne. W przeciwieństwie do totalitarnej jednopartyjności nie ma ambicji do totalnej kontroli i przebudowy systemu politycznego. Realizuje politykę ekskluzji – wykluczenia innych grup politycznych, ograniczenia ich politycznej aktywności. Nie wykazuje natomiast tendencji do całościowej kontroli wspólnoty politycznej – nie ma ku temu ani zasobów, ani ambicji. Nawet jeśli partia autorytarna dysponuje zasobami koniecznymi do mobilizacji społeczeństwa, mobilizacja ta ma charakter powierzchowny. Fasadowy efekt mobilizacji jest w pełni satysfakcjonujący. W odniesieniu do autonomii subsystemowej i subgrupowej jednopartyjny autorytaryzm powstrzymuje tę pierwszą, ale toleruje *de facto* tę drugą[87].

Pragmatycznym systemom jednopartyjnym brakować ma, według Sartoriego, ideologicznej legitymacji, co w konsekwencji pozbawia je w porównaniu z systemami totalitarnym i autorytarnym zdolności stosowania przymusu – wymuszania posłuszeństwa. Pragmatyczna jednopartyjność nie radzi sobie z realizacją polityki ekskluzji w stosunku do innych grup i sił politycznych – podejmuje próby stosowania polityki absorpcji. Charakteryzuje się też brakiem spójności ideologicznej. Ma to przełożenie na wewnętrzną strukturę tego rodzaju partii (jest ona luźna i pluralistyczna) i jej relacje ze środowiskiem zewnętrznym. W relacjach ze wspomnianym środowiskiem dominuje wzorzec inkluzji/agregacji interesów różnych grup społecznych i politycznych, nie zaś destrukcji). Tego rodzaju partia nie niszczy subgrupowej ani subsystemowej autonomii, jeśli ma do czynienia z koniecznością stawienia czoła wyzwaniu, np. ze sprzeciwem wobec swej polityki. Nie dławi opozycji w sposób fizyczny (jak dzieje się w totalitaryzmie), nie uniemożliwia krytyki i nie wyklucza z życia politycznego w sposób administracyjno-prawny (jak w systemach autorytarnych), lecz stara się włączyć kontestatorów w strukturę grupy rządzącej[88].

---

[87] *Ibidem*.

[88] Por. J. J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm*..., s. 318; G. Sartori, *Parties and Party Systems*..., s. 203 i n.

3.2. Sartoriański model systemu partii hegemonicznej

W ujęciu Sartoriego obecność w systemie politycznym kilku partii politycznych nie przesądza jednak jeszcze definitywnie o tym, że nie należy określać podobnego systemu mianem systemu jednej partii (*one-party centred*). Niekiedy obecność w systemie mniejszych partii, tzw. drugiego rzędu czy też satelickich, jest czystą fikcją – fasadą skrywającą totalną dominację jednej partii. Ich istnienie nie zmienia niczego z punktu widzenia funkcjonowania systemu. Z drugiej jednak strony Sartori podkreśla, że obecność ta może zapowiadać narodziny pluralizmu partyjnego. W niektórych przypadkach wspomniane partie drugiego rzędu nie są jedynie dekoracją i niezależnie od faktu swego podporządkowania najsilniejszej partii, są relewantne, gdyż mogą w ten czy inny sposób odgrywać istotną rolę z punktu widzenia funkcjonowania systemu politycznego.

W odniesieniu do systemów hegemonicznych mamy do czynienia z dominacją jednej partii politycznej. Są to systemy, w których dopuszcza się istnienie innych partii politycznych, o ile nie manifestują one chęci rywalizacji z partią hegemoniczną. Partia hegemoniczna nie dopuszcza pojawienia się rywalizacji o władzę w systemie politycznym, ani w wymiarze formalnym, ani nominalnym. Inne istniejące partie są licencjonowane, nie mają bowiem możliwości rywalizacji z partią hegemoniczną – tym bardziej na równych zasadach. W systemie hegemonicznym nie ma mowy o alternacji władzy – nie ma prawa się ona zdarzyć. Sartori pisze wprost: „partia hegemoniczna utrzyma władzę niezależnie od tego, czy cieszy się popularnością, czy też nie”[89].

Sartori stosując pojęcie „partia hegemoniczna” powołuje się na ustalenia Jerzego Wiatra dotyczące polskiego systemu partyjnego, w kształcie w jakim istniał on w latach 70. XX w. i opartego na dominacji Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, której podporządkowane były partie satelickie, w tym ZSL i Stronnictwo Demokratyczne. System hegemoniczny, jak widać to na przykładzie systemu partyjnego komunistycznej Polski, nie jest systemem wielopartyjnym, a co najwyżej dwupoziomowym, w którym jedna z partii toleruje i dzieli się częścią swej władzy z innymi podporządkowanymi jej grupami politycznymi[90]. Formuła systemu partii hegemonicznej dopuszcza pozory rywalizacji

[89] Kryterium to spotyka się z najsilniejszą krytyką kontynuatorów rozważań poświęconych partii dominującej w systemach autorytarnych. Z drugiej strony badacze meksykańskiej PRI, podkreślający znaczenie społecznej legitymacji jej dominacji (*voting for autocracy*), stosują termin „partia hegemoniczna”, co pozostaje w wyraźnym konflikcie z tezami Sartoriego. Sartori „wychodzi z tego obronną ręką” dodając kategorię pragmatycznej hegemonii. *Ibidem*, s. 205; B. Magaloni, *Voting for Autocracy: Hegemonic Party Survival and its Demise in Mexico*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

[90] Z punktu widzenia Wiatra: „system partii hegemonicznej stoi w połowie drogi pomiędzy systemem monopartii a systemem partii dominującej w ujęciu Maurice'a

politycznej, wyklucza natomiast faktyczne urzeczywistnianie zasad rywalizacji politycznej. Tego rodzaju systemy nie dopuszczają otwartej rywalizacji i krytyki władzy, nie zbliżają się nawet do Dahlowskiego modelu rywalizacyjnej oligarchii. Partie „zewnętrzne" (*out parties*) nigdy nie staną się partiami „wewnętrznymi" (*in parties*), ich opozycyjność jest licencjonowana.

Tak jak w przypadku jednopartyjnych systemów politycznych, także systemy polityczne z partią hegemoniczną mogą demonstrować zróżnicowane nasilenie tendencji autorytarnych, poddając się tym samym dywersyfikacji. Nie ma mowy o totalitarnej partii hegemonicznej, byłoby to wewnętrzną sprzecznością, niemniej można mówić o mniej lub bardziej represyjnych systemach partii hegemonicznej.

Podobnie ma się rzecz ze stosunkiem do ideologii w systemach autorytarnych opartych na partii dominującej. Sartori wyróżnia więc zideologizowane i pragmatyczne partie hegemoniczne. Polska miała być przykładem funkcjonowania modelu zideologizowanej partii hegemonicznej, w ramach którego partie peryferyjne są partiami rzeczywiście satelickimi, a najistotniejszym pytaniem z punktu widzenia analizy systemu politycznego opartego na partii hegemonicznej jest to, czy i/lub do jakiego stopnia mają możliwość uczestnictwa w procesie decyzyjnym. Samo bowiem sprawowanie urzędów państwowych przez przedstawicieli partii satelickich nie oznaczało, zdaniem Sartoriego, iż rzeczywista władza była dzielona, a nie monopolizowana przez jedną partię. Partie satelickie, pomimo przyznania im stanowisk ministerialnych, administracyjnych, parlamentarnych, nie były pełnoprawnymi uczestnikami systemu politycznego, jak by to miało wynikać z przyjętych rozwiązań prawnych[91].

Duvergera", „wszystkie istniejące partie tworzą trwałą koalicję, w ramach której jedna z nich jest uznawana za lidera koalicji". Warto także zwrócić uwagę, że w swej typologii systemów partyjnych Wiatr wspomina o tzw. *suspended party systems* – jest to sytuacja, w której partie polityczne istnieją, ale uniemożliwia im się wpływania na politykę, rolę tę odgrywają inne siły, np. armia. Por. J. J. Wiatr, *The Hegemonic Party System in Poland*, [w:] E. Allardt, S. Rokkan (eds.), *Mass Politics. Studies in Political Sociology*, Free Press, New York 1970; *idem*, *Political Parties, Interest Representation and Economic Development in Poland*, „American Political Science Review" 1970, vol. 64, No 4, s. 1239.

[91] Można mieć wątpliwości, szczególnie w odniesieniu do koncepcji zideologizowanej partii hegemonicznej na przykładzie Polski – czy nie powinna ona być kwalifikowana jako system jednopartyjny. Sartori broni jednak zdecydowanie swojej typologii, argumentując, że nawet w swym ideologicznym i autorytarnym kształcie, hegemoniczny, dwupoziomowy układ partyjny uznaje odrębność innych struktur politycznych i tym samym otwiera w przyszłości drogę rozbudowanej sieci podmiotów politycznych. Więcej na temat Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej patrz: D. Stoli, K. Persak (red.), *PZPR jako machina władzy,* Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2012.

Innym przykładem systemu politycznego opartego na partii hegemonicznej był pragmatyczny system hegemoniczny, który, według Sartoriego, funkcjonował w roku 1973 w Meksyku. Do grona pragmatycznych systemów Sartori zaliczał także – w omawianym okresie – Koreę Południową, Paragwaj i Portugalię. Próbując ukazać istotę pragmatycznego modelu systemu partii hegemonicznej Sartori zwracał uwagę, że tego typu rozwiązanie stanowi wariację na temat monopolu władzy partii politycznej. O ile jednak w przypadku totalitarnej jednopartyjności można pytać, jak „monolityczna" może być partia monopolizująca władzę, o tyle w przypadku systemu hegemonicznego należy zastanowić się, jak „niemonopolistyczny" (pluralistyczny) może być system nierywalizacyjny. Pragmatyczny system partii hegemonicznej stanowić ma znacząco złagodzoną odmianę zideologizowanej partyjnej hegemonii zaobserwowanej przez Sartoriego w regionie Europy Środkowej i Wschodniej, w tzw. bloku wschodnim, na przykładzie Polski. Tego typu system pozbawiony miałby być dominującej ideologii, dawać bez porównania większe możliwości i swobodę, jeśli chodzi o krytykę partii rządzącej, zarówno uczestniczącym w wyborach przedstawicielom opozycji, jak i prasie, która publikowała obszernie stanowisko „przeciwników reżimu" (Portugalia) czy też gwarantujące opozycji znaczącą reprezentację polityczną w parlamencie (Meksyk)[92].

Mimo wszystkich zastrzeżeń i uwag poczynionych przez Sartoriego na temat unikalnego charakteru rozwiązań meksykańskich, także przy założeniu, że koncepcja pragmatycznej hegemonii jest raczej koncepcją analityczną, aniżeli realnym (i trwałym) bytem politycznym, może być ona postrzegana jako sytuacja przejściowa, w której znajdują się wspólnoty polityczne odchodzące od systemu władzy jednej partii lub też takie, w których armia dzieli się władzą ze strukturami cywilnymi. Każde wypaczenie zasad uczciwej rywalizacji politycznej powodować będzie, według Sartoriego, konieczność sklasyfikowania partii predominującej jako hegemonicznej, system przestaje być bowiem systemem demokratycznym a staje się autorytarnym. W realiach Meksyku jednym z (wielu) symptomów braku poszanowania zasad rywalizacji demokratycznej było ustanowienie kwot mandatów, które trzy opozycyjne partie polityczne mogły zdobyć w parlamencie. W latach 1958–1973 ich udział w ogólnej liczbie mandatów systematycznie rósł[93].

---

[92] G. Sartori, *Parties and Party Systems...*, s. 206. Więcej na temat hegemonii Partii Rewolucyjno-Instytucjonalnej patrz: A. J. Olvera, *The Elusive Democracy. Political Parties, Democratic Institutions, and Civil Society in Mexico*, „Latin American Research Review" 2010, vol. 45, s. 79 i n.; G. W. Grayson, J. L. Klesner, S. T. Wuhs, F. E. González, *Evolution of Mexico and Other Single-Party States*, „International Studies Review" 2007, vol. 9, No 2, s. 322 i n.; D. Wallis, *The End of the PRI in Mexico?* „Politics"1998, vol. 18, No 3, s. 165 i n.

[93] G. Sartori, *Parties and Party Systems...*, s. 206–207; D. J. Solinger, *Ending One-Party Dominance: Korea, Taiwan, Mexico*, „Journal of Democracy" 2001, vol. 12, No 1, s. 33.

Podsumowując, w rozważaniach Sartoriego zjawisko jednopartyjności (*one party*) i hegemonii partii (*hegemony party*) zawiera się w zbiorze rozwiązań nierywalizacyjnych systemów partii-państwa (*party-state systems*). Jednopartyjność cechuje tak rozwiązania totalitarne, jak i autorytarne, hegemonia partii daje o sobie znać w odniesieniu do rozwiązań autorytarnych, te natomiast manifestuje się w rozwiązaniach zideologizowanych (PZPR/PRL) i pragmatycznych (PRI/Meksyk)[94].

4. Główne wątki współczesnej narracji politologicznej w odniesieniu do partii dominujących w systemach autorytarnych

Termin „partia hegemoniczna" jest szeroko wykorzystywany we współczesnych badaniach politologicznych. Wysiłki teoretyczne Giovani Sartoriego w dalszym ciągu pozostają źródłem inspiracji dla badaczy systemów niedemokratycznych, a jego koncepcja partii hegemonicznej stanowi podstawę wszelkich znaczących ustaleń teoretycznych i praktycznych, odnoszących się do zjawiska dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych, w tym także tych łączących ducha autorytaryzmu – zachowania władzy i minimalizacji wyborczej nieprzewidywalności wyników wyborów – z demokratyczną dekoracją.

We współczesnej dyskusji nad zjawiskiem partii hegemonicznych można wyróżnić następujące węzłowe zagadnienia:

1) definicja partii i systemu partii hegemonicznej, a także terminologiczne zróżnicowanie ujęć zjawiska dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych;
2) miejsce autorytarnych systemów politycznych opartych na partii politycznej w rodzinie autorytarnych systemów politycznych;
3) funkcje partii hegemonicznych i ich geneza.

4.1. Ustalenia teoretyczno-definicyjne w odniesieniu do partii dominujących w systemach autorytarnych

Od czasu opublikowania przez Sartoriego w roku 1976 pracy *Partie i systemy partyjne* podejmowane są konsekwentnie próby doprecyzowania definicji partii dominujących w systemach autorytarnych – wyznaczenia pewnych cech istotnościowych pozwalających zaklasyfikować pewne partie polityczne do zbioru partii hegemonicznych. Jednocześnie panuje duża rozbieżność, jeśli chodzi o klasyfikowanie rozwiązań zdiagnozowanych przez Sartoriego jako

[94] G. Sartori, *Parties and Party Systems...*, s. 252.

hegemoniczne. Duży wpływ na dający o sobie znać terminologiczno-definicyjny wielogłos w kontekście danego problemu mają toczące się równocześnie dyskusje w odniesieniu do typologii współczesnych systemów autorytarnych. Na samym wstępie trzeba podkreślić, że w rozważaniach na temat systemów autorytarnych zbudowanych wokół partii politycznej pojawiać się będzie wiele różnych definicji i interpretacji. Wydawać by się mogło na pierwszy rzut oka, że koncepcja Sartoriego *party-state systems*, obejmująca kategorię jednopartyjną (*one-party*) i hegemoniczną (*hegemonic*) będzie dostatecznie pojemna i powszechnie akceptowana. Tak jednak nie jest. Wciąż wyodrębnia się np. *hegemonic party system* (wymienia się tu Malezję, Kambodżę i Singapur), a z drugiej strony Wietnam i ChRL klasyfikuje się jako państwa mające *party-state systems*[95].

Rodzina partii hegemonicznych czy szerzej partii dominujących w systemach autorytarnych nie stanowi monolitu – od czasu, kiedy Sartori zaproponował wyodrębnienie dwóch modeli systemów partii hegemonicznej (zideologizowanego i pragmatycznego), idea dywersyfikacji tegoż zbioru partii cieszy się niesłabnącą popularnością. Sam Sartori stosował wspomniany wyżej podział na partie hegemoniczne pragmatyczne i zideologizowane. Współcześnie istnieje natomiast chociażby koncepcja podziału rodziny partii hegemonicznych ze względu na dobór narzędzi (fałszerstw wyborczych, przemocy, patronażu) wykorzystywanych w celu zachowania dominacji[96]. Jedna i ta sama partia może być odmiennie klasyfikowana ze względu na to, jakiej nomenklaturze terminologicznej wierny jest dany badacz.

Problem kodyfikowania pewnych zjawisk w obrębie systemów autorytarnych sięga głębiej. Politologów dzielą na przykład poglądy na to, kto w danym systemie sprawuje realną władzę: dyktator czy partia polityczna. Skutkuje to odmienną klasyfikacją tego samego systemu politycznego funkcjonującego w danym okresie. Tak to wygląda w przypadku Filipin w latach 1972–1986, klasyfikowanych bądź jako system dyktatury jednostki (przez Barbarę Geddes)[97], bądź też jako hybryda jednopartyjna (co czyni Benjamin Smith)[98].

---

[95] Por. S. Mainwaring, *Party System Institutionalization: Reflections Based on the Asian Cases*, [w:] A. Hicken, E. M. Kuhonta (eds.), *Party System Institutionalization in Asia Democracies, Autocracies, and the Shadows of the Past*, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s. 335.

[96] B. Magaloni, *Voting for Autocracy*…, s. 21.

[97] B. Geddes, *Authoritarian Breakdown: Empirical Test of a Game Theoretic Argument*, *Paper prepared for presentation at the annual meeting of the American Political Science Association, Atlanta, September 1999*, Los Angeles, California 1999, s. 6–10.

[98] B. Smith, *Life of the Party: The Origins of Regime Breakdown and Persistence under Single-Party Rule*, „World Politics" 2005, vol. 57, No 3, s. 423–424.

Last but not least, termin „partia hegemoniczna" potrafi być zastąpiony innym, np. „partia dominująca w systemie autorytarnym". Dla przykładu Jennifer Gandhi i Ora John Reuter stosują definicję, z której wynika, że systemy partii hegemonicznej to systemy autorytarne, w których partia związana z aparatem władzy („reżimem") wspiera dyktatora, konsekwentnie wygrywa w wielopartyjnych wyborach i kontroluje ponad 50% miejsc w kluczowej izbie parlamentu.

Podobne podejście prezentuje Beatriz Magaloni, określa ona jednak mianem systemu partii hegemonicznej system polityczny, w którym jedna partia polityczna pozostaje nieprzerwanie u władzy w warunkach semiautorytarnych, przy jednoczesnym przeprowadzaniu wielopartyjnych wyborów. Jeśli jednak Gandhi i Reuters mówią o partii dominującej, która wspiera dyktatora, nie akcentując szczególnie kwestii sprawowania władzy, to Magaloni buduje swą definicję na podstawie obserwacji poczynań PRI i zdecydowanie podkreśla fakt nieprzerwanego sprawowania władzy.

Kontynuując ten wątek można odnotować, że Gandhi i Reuters zwracają np. uwagę, że dla Geddes systemy jednopartyjne (*single-party regimes*) to takie systemy, w których jedna partia kontroluje dostęp do stanowisk publicznych i wytycza kierunek rozwoju polityki państwa, przy jednoczesnym zagwarantowaniu legalności istnienia opozycji i udziału w wyborach. Autorzy ci argumentują, że definicja Geddes łączy w sobie to co oni sami określają mianem systemów jednopartyjnych (*single-parties regimes*), w których rządzi jedna partia nie dopuszczając do przeprowadzania wielopartyjnych wyborów, i systemy partii hegemonicznej, w których dopuszcza się ich realizację[99].

W badaniach realizowanych przez Magaloni i Kircheli (dotyczących fenomenu trwałości systemów autorytarnych z udziałem partii politycznej), nieobecne jest np. w ogóle pojęcie partii hegemonicznej – używa się bowiem terminologii „system polityczny jednej partii" (*one-party regime*), obejmujący zarówno:

1) systemy pojedynczej partii (*single-party regime*), czyli te systemy autorytarne, które nie przewidują wyborów wielopartyjnych, tj. nie dopuszczają do udziału w wyborach partii opozycyjnych i
2) systemy partii dominującej (*dominant-party regime*), które obydwie autorki utożsamiają z kategorią wyborczych autorytaryzmów, a także rywalizacyjnych autorytaryzmów.

[99] J. Gandhi, O. J. Reuters, *Opposition Coordination in Legislative Elections under Authoritarianism, Prepared for presentation at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Boston, MA, August 27–31, 2008*, s. 3, http://ojreuter.com/wp-content/uploads/2015/06/Gandhi_Reuter_Coordination_Legislative_Elections_APSA08.pdf [dostęp: 26.10.2018].

Wspomniany już system partii dominującej to autorytarny system polityczny, w którym wybory mają charakter wielopartyjny, tj. odbywają się z udziałem partii opozycyjnych, ale ich rezultat nie prowadzi do alternacji władzy. Przykładami państw charakteryzujących się takimi systemami politycznymi miałyby być: Meksyk przed rokiem 2000, Malezja, Zimbabwe, Wenezuela pod rządami Hugona Cháveza. W innej pracy powstałej pod kierownictwem Magaloni[100], wykorzystywany jest już jednak ponownie termin „system partii hegemonicznej" (*hegemony party regime*), w której to definicji, w myśl słów autorów, zawierają się zarówno terminy: „system jednej partii" (*single party regime*) i „system partii dominującej" (*dominant party regime*)[101]. Typologia ta ma podkreślać różnice w fakcie funkcjonowania partii hegemonicznej w systemach autorytarnych zarówno skonsolidowanych, jak i nieskonsolidowanych.

Interesującym i zarazem złożonym przykładem podejścia do problemu partii dominujących w systemach autorytarnych są studia realizowane w tym zakresie przez Benjamina Smitha. W jego ujęciu termin *single party* (system jednopartyjny), w przeciwieństwie np. do ustaleń Magaloni i Kircheli oznacza system polityczny, w którym przeprowadza się wybory wielopartyjne. Smith stosuje dość złożoną klasyfikację systemów jednopartyjnych. Wyodrębnia m.in. systemy: *single party*, *party hybrid*, *triple threat*. Kluczowe znaczenie z punktu widzenia dokonywanego podziału ma udział w procesie rządzenia obok samej partii również innych aktorów politycznych. Partia może bowiem rządzić sama lub z udziałem innego bądź innych aktorów: dyktatora albo armii, lub też w proces rządzenia zaangażowanych jest równocześnie trzech aktorów: dyktator, partia i armia[102].

W pracach Geddes znajdziemy podobne rozróżnienie w odniesieniu do rodziny systemów autorytarnych zarówno przeprowadzających wybory wielopartyjne, jak i ich pozbawionych. Mamy więc podział na aż siedem różnych kategorii autorytarnych systemów politycznych, uwzględniających możliwość sprawowania władzy z udziałem armii, partii i jednostki. Jednocześnie wprowadza ona niezwykle użyteczną kategorię politologiczną z punktu widzenia rozważań nad postradzieckimi „partiami władzy" – *regime support party*, organizację wspierającą politycznie i organizacyjnie lidera i/lub grupę elit, która za nim stoi. Larry Diamond zwraca uwagę na to samo zjawisko. Pisze on w kontekście rozważań nad autorytaryzmami, w których istnieją wielopartyjne wybory mające charakter fasadowy, tj. hegemonicznymi wyborczymi autorytaryzmami

[100] A. Diaz-Cayeros, B. Magaloni, B. R. Weingast, *Democratization and the Economy in Mexico: Equilibrium (PRI) Hegemony and its Demise*, s. 1–2, http://web.stanford.edu/class/polisci313/papers/demz0.07.06.pdf [dostęp: 09.03.2017].

[101] *Ibidem*, s. 2.

[102] B. Smith, *Life of the Party…*, s. 423–425.

(*hegemonic electoral authoritarian regime*), że należy dokonać ich rozróżnienia na partie rządzące i dominujące[103].

Część politologów-orientalistów, podejmujących problematykę autorytarnych systemów politycznych i partii hegemonicznych funkcjonujących w państwach Azji Południowo-Wschodniej, wprowadza pojęcie „państwa wyborczej partii hegemonicznej" (*elective hegemonic party state*). Jest to tego rodzaju system polityczny, w którym partia polityczna zajmuje centralne miejsce. Nie jest to jednak system polityczny noszący znamiona dyktatury wojskowej czy cywilnej, w ramach której partia polityczna jest instrumentalnie wykorzystywana w celu zapewnienia sobie legitymizacji do rządzenia przez tamtejsze elity. „Partia, nie zaś armia, jednostka, czy też rodzina jest centralnym organem politycznym. Armia i struktury mogą odgrywać istotną rolę w uśmierzaniu nastrojów opozycyjnych, ale w ten czy inny sposób podlegają woli partii hegemonicznej"[104]. Co ciekawe, wybory w tego typu państwach mają się odbywać regularnie i być stosunkowo uczciwe. Nie mamy tu do czynienia z ewidentnymi fałszerstwami, kwestionowaniem przez obóz władzy wyników wyborów czy wręcz ich unieważnianiem w chwili, kiedy ich rezultaty są dla nich niekorzystne, jak dzieje się to często w systemach autorytarnych, zdominowanych przez armię, dyktaturach jednostki czy rodzinnych. Różnica pomiędzy takimi państwami jak Malezja, Singapur czy Tajwan pod rządami partii hegemonicznej a Meksykiem w okresie dominacji PRI, polega na odmiennym w każdym z tych przypadków podejściu do modernizacji systemu społeczno-gospodarczego. Wspominany model państwa, tj. *elective hegemonic party state* jest w istocie przykładem Linzowskiego modelu modernizacyjnego autorytaryzmu[105].

Warto podsumować analizę stanu wiedzy w odniesieniu do dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych w zakresie metodologiczno-terminologicznym odwołując się do ustaleń Kennetha Greena. Green, „biorąc na warsztat" meksykańską PRI i inne podobne do niej partie, stosuje wobec nich pojęcie *authoritarian single-party dominance*[106]. Rozważając kryteria pozwalające zaklasyfikować partię do grona partii dominujących (hegemonicznych) akcentuje: kwestie wieku partii, udziału w procesie rządzenia i otoczenia

[103] L. Diamond, *Thinking About Hybrid Regimes*, „Journal of Democracy" 2002, vol. 13, No 2, s. 29.

[104] D. Florig, *The Hegemonic Party-State, Democratization, and East Asian Political Institutions*, http://www.dflorig.com/CHAP8.html [dostęp: 09.10.2017].

[105] *Ibidem*; J. J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm...*, s. 319.

[106] K. F. Green, *Creating Competition: Patronage Politics and the PRI's Demise*, „Kellog Institute Working Paper" 2007, No 345, s. 3 i 34, https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/345.pdf [dostęp: 28.05.2017].

politycznego partii – charakteru systemu politycznego, w jakim funkcjonuje dana partia.

Pierwszy i najważniejszy element dominacji to efektywna kontrola nad procesem decyzyjnym, niekoniecznie związana z jasno określoną liczbą miejsc w parlamencie, utrudniającą uchwycenie i porównania zjawiska dominacji w systemach prezydenckim i parlamentarnym. W systemach prezydenckich dominacja wymaga kontroli nad egzekutywą oraz absolutnej większości miejsc w parlamencie, w systemach federalnych – większości w obu izbach zgromadzenia federalnego. W systemach parlamentarnych i mieszanych status dominacji oznacza kontrolę przez partię urzędu premiera, co najmniej większości parlamentarnej, a sformowanie rządu jest niewyobrażalne bez udziału partii dominującej[107].

Kolejnym istotnym elementem definicji partii hegemonicznej i zarazem poważnym wyzwaniem badawczym jest wytyczenie ram czasowych koniecznych do zamanifestowania przez partię polityczną swej dominacji. Drugi z warunków dominacji wprowadza kryterium zwycięstwa w czterech kolejnych wyborach lub okres 20 lat rządów. Green uznawał te warunki czasu za udany kompromis pomiędzy zbyt pojemnym kryterium drugiej elekcji i kryterium wykluczającym: 30–50 lat. Wytyczenie adekwatnych ram czasowych jest o tyle istotne, że jego brak grozi wykluczeniem z badań komparatywnych ewidentnych przypadków partii dominujących w systemach autorytarnych – jak tajwański *Kuomintang* – lub też włączeniem przypadków partii i systemów, w których urzędująca ekipa polityczna „miała na tyle dużo szczęścia lub umiejętności"[108], by dwukrotnie z rzędu wygrać wybory[109].

Trzeci i ostatni warunek odnosi się do „progu demokratyczności" i jest chyba najbardziej sporny spośród wszystkich. Dotyczy bowiem fundamentalnego pytania o demokratyczność wyborów, w trakcie których dochodzi do utrzymania władzy przez partię dominującą. Podstawowe pytanie brzmi, czy charakter wyborów pozwala w adekwatny sposób dać odpowiedź, z jakim systemem politycznym mamy do czynienia, tj. czy dany system polityczny jest skonsolidowanym autorytaryzmem (wybory są farsą, rywalizacja – jeśli istnieje – jest zaaranżowana i kontrolowana, obóz władzy wyeliminował zjawisko nieprzewidywalności wyniku wyborów), czy też wyborczym autorytaryzmem (rywalizacja, choć ograniczona, występuje, a obóz władzy nie zdołał wyeliminować zjawiska nieprzewidywalności wyniku wyborów). Green proponuje zwrócić uwagę na trzy elementy pozwalające odróżnić obydwa systemy:

---

[107] *Ibidem*, s. 3.

[108] K. F. Green, *The Political Economy of Authoritarian Single-Party Dominance*, „Comparative Political Studies" 2010, vol. 43, No 7, s. 81.

[109] Idem, *Creating Competition*…, s. 34.

1) władza wykonawcza (nie)ma możliwości jednostronnego rozwiązania organu władzy ustawodawczej;
2) opozycja (nie)ma możliwości tworzenia partii i uczestnictwa w wyborach;
3) fałszerstwa wyborcze (nie)zmieniają radykalnie wyniku wyborów – nawet bez uciekania się do fałszerstw partia rządząca wygrałaby wybory[110].

Powracając jeszcze raz do koncepcji systemu partii hegemonicznej Sartoriego, należy przyjąć, że termin „partia hegemoniczna" odnosi się do systemu autorytarnego, który dopuszcza istnienie i udział opozycji w wyborach, bez żadnych realnych konsekwencji dla układu sił w państwie. Ośrodek decyzyjny (faktyczny, nie zaś nominalny) zdominowany jest przez partię polityczną, podobnie jak kierunek działania państwa. Tego typu definicja mogłaby zostać określona według O. J. Reutera mianem maksymalistycznej. Zwracał on uwagę, sam forsując minimalistyczną definicję partii hegemonicznej, że system partii hegemonicznej to system autorytarny, w którym partia powiązana z rządzącą grupą elit triumfuje w wielopartyjnych wyborach; partia hegemoniczna kontroluje dostęp do wielu, choć niekoniecznie wszystkich, kluczowych stanowisk publicznych w państwie, współuczestniczy w procesie decyzyjnym i stanowi część systemu patron – klient, korzystając jednocześnie z dostępu do zasobów państwa, umożliwiających zachowanie dominującej pozycji[111].

Godne odnotowania jest, że:

– niewiele partii hegemonicznych odpowiada w pełni definicji maksymalistycznej, w myśl której partia polityczna kontroluje cały proces polityczny decyzyjny i kadrowy państwa[112];
– definicja minimalistyczna pozwala dokonywać rozróżnienia pomiędzy silnymi i słabymi; długowiecznymi i efemerydalnymi partiami hegemonicznymi[113].

Nakazuje to zastosowanie podejścia gradualistycznego do badania partii politycznych funkcjonujących w systemach autorytarnych, wykazujących tendencje do dominacji, z wykorzystaniem metody idealizacyjnej. Konieczne jest jednak wskazanie cech istotnościowych typów idealnych partii dominujących – w szczególności ich funkcji, a także umieszczenie ich w przestrzeni współczesnych systemów niedemokratycznych.

---

[110] Idem, *The Political Economy*…, s. 810–811.

[111] O. J. Reuter, *Regional Patrons and Hegemonic Party Electoral Performance in Russia*, s. 5, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2060830 [dostęp: 09.03.2017].

[112] O. J. Reuter, R. Turovsky, *Dominant party rule*…, s. 17–18.

[113] O. J. Reuter, *Regional Patrons*…, s. 5.

4.2. Miejsce systemów partii hegemonicznej w rodzinie współczesnych autorytaryzmów

Systemy autorytarne oparte na partii dominującej (systemy partii hegemonicznej) uznawane są za łagodniejszą formę współczesnych rozwiązań autorytarnych. Stanowią one część rozrastającej się rodziny systemów politycznych, które łączą rozwiązania demokratyczne z autorytarnymi lub dokładniej takie, w których demokratyczna fasada skrywa tendencje autorytarne: „współczesne autokracje pragną zbierać owoce wyborczej legitymacji bez konieczności podejmowania ryzyka demokratycznej niepewności"[114]. Systemy partii hegemonicznej przyjmuje się utożsamiać m.in. z tzw. wyborczymi autorytaryzmami, w których dochodzi do prób połączenia żywiołu autorytarnego z demokratyczną legitymacją, tj. obserwujemy brak faktycznej alternacji władzy i starania o zminimalizowanie zagrożeń pojawiające się w okresie wyborów.

Wbrew pozorom obecność wyborów w systemach autorytarnych nie jest zjawiskiem ani nowym, ani też zaskakującym[115]. Z całą pewnością rację mają tacy politolodzy jak Larry Diamond, którzy piszą, że owe hybrydy autorytarno-demokratyczne są szczególnym produktem współczesnego świata. Wynika to choćby z faktu, że mają charakter masowy, zastąpiły tradycyjne rozwiązania autorytarne i cieszą się *de facto* międzynarodową akceptacją. Na pewno nie są zjawiskiem nowym. Już bowiem w latach 60. i 70. istniały tzw. systemy hybrydalne (łączące elementy demokratyczne i niedemokratyczne). Określane były one mianem niedemokratycznych, mimo że odbywały się w nich wybory i istniał pluralizm partyjny. Współczesne studia nad tzw. hybrydami czy też wyborczymi autorytaryzmami poprzedzały prace m.in. Guillermo O'Donnella i Philippa Schmittera, którzy zwracali uwagę, że transformacje systemowe mają to do siebie, iż cechuje je brak pewności, co do ich ostatecznego wyniku i zarazem znaczna różnorodność. Pożegnanie z porządkiem autorytarnym może zakończyć się ustanowieniem demokracji, lecz równie dobrze zaledwie liberalizacją systemu autorytarnego (*dictablanda*) lub też restrykcyjną, nieliberalną demokracją (*democardura*). Autorstwo pojęcia „hybryda" może być przypisane Terry Lyn Karl, która krytykowała tendencje to stawiania znaku równości pomiędzy demokracją a wielopartyjnymi wyborami – dominacja armii w życiu politycznym i tendencja do łamania praw człowieka sprawiały, że wiele systemów politycznych w latach 80. i na początku lat 90. XX w. mogło

[114] A. Schedler, *The Menu of Manipulation*, „Journal of Democracy" 2002, vol. 13, No 2, s. 37.

[115] L. Diamond, *Thinking About Hybrid...*, s. 23–25; B. Geddes, *Why Parties and Elections in Authoritarian Regimes?*, Revised version of a paper prepared for presentation at the annual meeting of the American Political Science Association, Washington DC 2005.

być, co najwyżej, określanych mianem „systemów hybrydalnych", nie zaś demokracji[116].

Problem miejsca systemów politycznych opartych na partii hegemonicznej w szerokiej rodzinie systemów niedemokratycznych stanowi fragment ożywionej dyskusji na temat cech istotnościowych systemów hybrydalnych i odnosi się m.in. do pytania, gdzie kończy się system autorytarny a zaczyna demokracja, kiedy wybory kwalifikują się jako demokratyczne, kiedy są istotnym elementem życia politycznego, a kiedy farsą?

Green – stosujący termin *authoritarian single-party dominance* – umieszcza tego rodzaju system jednocześnie w dwóch zbiorach systemów politycznych, które uznaje za tożsame, tj. w ramach rywalizacyjnych autorytaryzmów i wyborczych autorytaryzmów[117]. Schedler zdecydowanie stoi na stanowisku, że system partii hegemonicznej należy do rodziny wyborczych autorytaryzmów, rozpadającej się na dwie kategorie: systemy rywalizacyjne i systemy hegemoniczne[118]. Łączy je fakt nieprzekraczania progu demokratyczności wyborów, dzieli natomiast sposób i intensywność autorytarnej kontroli oraz dopuszczalny zakres rywalizacji międzypartyjnej[119]. System partii hegemonicznej jest uosobieniem systemu wyborczego autorytaryzmu – w jego hegemonicznym wymiarze – partia obozu władzy wygrywa wybory czy to się komuś podoba, czy nie, jak pisał Sartori[120].

Partie hegemoniczne, zdaniem autorów podejmujących tę problematykę, mogą pojawiać się w mniej lub bardziej restrykcyjnych systemach autorytarnych. Niemniej jednak autor stoi na stanowisku, że system partii hegemonicznej

---

[116] T. L. Karl, *The Hybrid Regimes of Central America*, „Journal of Democracy" 1995, vol. 6, No 3, s. 72 i n.

[117] K. F. Greene, *The Political Economy*…, s. 5–6.

[118] A. Schedler, *The Menu of Manipulation*…, s. 36.

[119] Idem, *The Politics of Uncertainty Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 105.

[120] Systemy określane mianem hegemonicznych wyborczych autorytaryzmów (*hegemonic authoritarian regimes*) nie przeprowadzają rywalizacyjnych wyborów, z wyjątkiem partii rządzącej żadna inna partia efektywnie nie uczestniczy w wyborach – partie opozycyjne są prześladowane, ich członkowie zmuszani są do opuszczenia kraju lub więzieni. Zbliżają się one do skonsolidowanych autorytaryzmów. W przypadku rywalizacyjnych autorytaryzmów wybory odbywają się regularnie, uczestniczy w nich wiele partii opozycyjnych, jednak rządzący dokładają wszelkich starań, by opozycja nie odniosła zwycięstwa, stosując fałszerstwa wyborcze, represje, słowem zniekształcając reguły gry na swoją korzyść. Por. S. Levitsky, L. Way, *The Rise of Competetive Authoritarianism*, „Journal of Democracy" 2002, vol. 13, No 2, s. 53; M. M. Howard, P. G. Roessler, *Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes*, „American Journal of Political Science" 2006, vol. 50, No 2, s. 367; A. Schedler, *The Politics of Uncertainty*…, s. 106.

nie powinien być utożsamiany ze skonsolidowanymi autorytaryzmami – odpowiednikiem systemu partii hegemonicznej będzie więc, zgodnie z typologią Magaloni i Kricheli, system partii typu *dominant-party regimes* (Meksyk), nie zaś system *single-party regimes* (Chiny, Wietnam).

Podejście to nie jest jednak powszechnie akceptowane. Warto zwrócić uwagę na opracowanie poświęcone problemowi instytucjonalizacji systemów partyjnych w państwach azjatyckich z roku 2013. Tam też spotkamy się z podejściem, w myśl którego w systemie autorytarnym może funkcjonować zarówno system partii hegemonicznej (Singapur), jak i system partii-państwa (*party-state system*) (ChRL) w rozumieniu *single-party regime*. Jednocześnie autorzy tego opracowania mają świadomość, że autorytaryzm autorytaryzmowi jest nierówny i dla pełnego obrazu sytuacji politycznej załączają wyniki badań *Freedom House*, pozwalające te różnice wyeksponować[121].

4.3. Funkcje partii dominujących w systemach autorytarnych

Systemy autorytarne zbudowane wokół partii politycznej (*party-based authoriarianism*) budzą zainteresowanie politologów, ze względu na ich powszechność i trwałości, w tym również odporność na zamachy stanu/przewroty pałacowe i działania zapobiegające próbom obalenia porządku niedemokratycznego podejmowane przez siły opozycyjne. W takim ujęciu partia dominująca może być postrzegana jako trafny wybór z punktu widzenia troski o stabilność reżimu autorytarnego. Według Magaloni i Kricheli systemy autorytarne zbudowane wokół partii dominującej (*one-party regimes* lub *one-party dictatorships*) stanowiły w latach 1950–2006 57% ogółu systemów autorytarnych i jednocześnie 33% ogólnej liczby wszystkich systemów politycznych państw świata. Podobnej obserwacji dokonali Treisman i Guriewicz, którzy ponadto wykazali fakt spadku popularności tradycyjnych reżimów autorytarnych, tj. skonsolidowanych autorytaryzmów, pozbawionych wyborów[122].

Można przyjąć – na podstawie literatury podejmującej problematykę systemów autorytarnych – że nadrzędnym celem partii hegemonicznej jest stabilizacja systemu autorytarnego. W grę wchodzi nie tylko wyeliminowanie tendencji liberalizacyjnych i demokratyzacyjnych, ale także przeciwstawienie się gwałtownym zmianom w obrębie obozu władzy, np. utracie dominującej pozycji przez jedną z grup elit, przy jednoczesnym zwiększaniu społecznej legitymacji

[121] Por. S. Mainwaring, *Party System Institutionalization*…, s. 335.

[122] S. M. Guriev, D. Treisman, *How Modern Dictators Survive: An Informational Theory of the New Authoritarianism, May 1, 2016*, https://ssrn.com/abstract=2571905 [dostęp: 10.03.2017].

reżimu. Wbrew rozpowszechnionemu w literaturze przedmiotu poglądowi wykluczającemu możliwość stosowania pojęcia legitymacja do reżimów autorytarnych, w niektórych przypadkach obóz władzy zabiega o społeczną akceptację i np. organizuje wybory mające charakter plebiscytu zaufania do rządzących. Partie hegemoniczne/dominujące w systemach autorytarnych realizują zadanie stabilizacji autorytarnej w swoim własnym interesie i/lub wspomagają innych aktorów systemu. Cel ten osiągany jest przez te partie za pośrednictwem rozległego zbioru działań, które często zazębiają się ze sobą. Działania, o których mowa, układają się również w zbiór typów idealnych funkcji partii dominujących w systemach autorytarnych.

Sarah Whitmore i Rico Isaacs, uznający za idealny przykład partii hegemonicznej meksykańską PRI, Zjednoczoną Narodową Organizację Malajów (UMNO) czy singapurską Partię Akcji Ludowej (PAL), przyjmują, że spełniane przez wspomniane partie funkcje są klasycznymi funkcjami partii hegemonicznych. Zaliczają do nich:

1) dystrybucję dóbr i przywilejów w celu kooptacji członków elit opozycyjnych i
2) pozyskiwanie społecznego poparcia dla obozu rządzącego[123].

Max Bader wskazuje w tym kontekście na takie funkcje partii hegemonicznej, jak

1) eliminację rywali politycznych;
2) rekrutację osób spoza grona elity rządzącej w jej szeregi;
3) pozyskiwanie społecznej legitymacji dla systemu politycznego[124].

Zdaniem Magaloni trwałość systemów autorytarnych opartych na partii dominującej wynika z:

1) postawy elit politycznych tworzących szeroką i zróżnicowaną koalicję sił;
2) kalkulacji wyborczych dokonywanych przez społeczeństwo, sprzyjających poparciu dla urzędujących władz,
3) braku koordynacji działań po stronie opozycji w walce z partią dominującą. Partii politycznej przypisuje się kluczową rolę w każdym z wymienionych obszarów[125].

Klasyfikacja funkcji partii dominującej w systemie autorytarnym autorstwa Jennifer Gandhi i Ora James Reutersa mówi o:

---

[123] S. Whitmore, R. Isaacs, *The Limited Agency and Life-Cycles of Personalized Dominant Parties in the Post-Soviet Space: The Cases of United Russia and Nur Otan*, „Democratization" 2014, vol. 21, No 4, s. 703.

[124] M. Bader, *Hegemonic Political Parties*…, s. 189–190.

[125] B. Magaloni, *Voting for Autocracy*…, s. 15–28.

1) kooptacji na rzecz systemu politycznego potencjalnych sojuszników i zacieśnianiu więzi z już istniejącymi sympatykami;
2) realizacji zadania utrzymywania systemu patronażu i dystrybucji nominacji politycznych;
3) gromadzeniu informacji na temat nastrojów społecznych i pośród elit;
4) kontroli organu władzy ustawodawczej[126].

Jeśli pokusić się o wskazanie wspólnego zakresu wszystkich wyszczególnionych funkcji – to sprowadzać mogą się one do dwóch kluczowych funkcji:

1) budowy szerokiej koalicji elit na bazie partii politycznej i
2) utrzymywania przez partię rozbudowanych kontaktów z szeregiem grup społecznych opartych na modelu patron – klient i rozszerzania społecznego poparcia dla reżimu politycznego.

Wszystkie pozostałe funkcje zawierają się w tych dwóch, które można określić inaczej mianem funkcji kooptacji/neutralizacji elit politycznych i legitymizacji społecznej.

W praktyce obydwie wyróżnione funkcje nierozerwalnie się ze sobą łączą, gwarantując systemowi partii dominującej stabilność. Jedność elity rządzącej trwa tak długo, jak długo reżim cieszy się poparciem społecznym – dopóki cieszy się poparciem społecznym opozycja nie ma szans na zwycięstwo, które to szanse pojawiłyby się, gdyby zaczął pękać monolit obozu władzy. Brak podziałów w łonie elity rządzącej państwem sprzyja trwałości rządów partii hegemonicznej i/lub innym aktorów współrządzących, lecz osiągnięcie podobnego komfortu w rządzeniu państwem wymaga znaczącego zaangażowania ze strony samej partii, a także, o czym mowa dalej – zasobów.

Magaloni i Geddes piszą, że trwałość partyjnych autorytaryzmów jest większa niż pozostałych rodzin autorytarnych, takich jak rządy junt wojskowych czy dyktatur jednostki, wskutek większej odporności na podziały w łonie elity politycznej. Odporność ta wynika z chłodnej kalkulacji politycznej, która podpowiada, że wszystkie istniejące frakcje elit politycznych wolą współpracować ze sobą, niż rywalizować. Frakcje polityczne w partyjnych autorytaryzmach powstają w wyniku rywalizacji o stanowiska kierownicze bądź na skutek różnic programowych, podobnie jak dzieje się to we wszystkich innych systemach

[126] Należy również pamiętać, że poszczególni autorzy przypisują często te same funkcje odmiennie zdefiniowanym kategoriom partii. Niekiedy do „jednego koszyka" wrzucane są funkcje partii dominujących funkcjonujących w systemach autorytarnych skonsolidowanych i nieskonsolidowanych. Magaloni i Kricheli piszą natomiast w kontekście *one-party regime* o funkcji 1) kooptacji przedstawicieli opozycji i negocjowania z elitami i 2) budowie masowego poparcia dla reżimu. Dwie pierwsze klasyfikacje Maxa Badera i Gandhi oraz Reutersa dotyczą partii hegemonicznych, podejście Magaloni i Kricheli odnosi się zarówno do *single-party regimes*, jak i *dominant party regimes*.

politycznych, w interesie wszystkich grup jest jednak zachowanie spójności i utrzymanie zajmowanych stanowisk. Obydwie autorki podkreślają, że w ustabilizowanych systemach partyjnych mamy do czynienia z kooptacją, nie zaś z wykluczeniem. Żadna z frakcji nie odniesie korzyści, nie skorzysta rządząc samodzielnie, żadna z nich nie zdecyduje się dobrowolnie opuścić zajmowanych urzędów, dopóki nie pojawią się czynniki zewnętrzne, zmieniające bilans zysków i strat wynikających ze współpracy dwustronnej. Elity polityczne są zainteresowane współpracą i posiadają zachętę do jej utrzymania tak długo, jak długo partia rządzącą jest zdolna gwarantować sobie poparcie zdecydowanej większości wyborców. To poparcie wyborcze musi być znaczne – nie wystarczy zwykłe zwycięstwo, o czym więcej w dalszej części rozdziału. Jeśli ono słabnie, zmniejsza się także wola współpracy i jedność w łonie partii rządzącej. Biorąc pod uwagę fakt, że mamy do czynienia z systemami niedemokratycznymi, dowodzić to może, że słabną możliwości obozu władzy w zakresie mobilizowania środków administracyjnych i manipulowania wyborami.

Kluczowym celem partii dominujących w systemach autorytarnych jest eliminacja rywali politycznych. Wspomniany cel może być osiągany zarówno w sposób bezpośredni, jak i pośredni. Kiedy mowa jest o bezpośrednich formach eliminacji politycznych rywali w grę wchodzą praktyki kooptacji tak rekrutujących się ze środowisk elit politycznych, jak i gospodarczych. Pod uwagę brani są zarówno ci przeciwnicy, którzy stanowią realne zagrożenia dla partii politycznej i jej dominacji w systemie politycznym, jak również ci, w odniesieniu do których istnieje podejrzenie, że mogliby w przyszłości rzucić wyzwania partii dominującej – posiadają bowiem ku temu predyspozycje w postaci wystarczających zasobów do uzyskania statusu autonomicznej siły politycznej. Kooptacja realizowana jest za pośrednictwem różnego rodzaju „zachęt": stanowisk publicznych, korzyści materialnych, udostępnianych przedstawicielom elit, których lojalność należy sobie zapewnić.

Problemowi kooptacji towarzyszy zagadnienie skutecznych negocjacji między dyktatorem (liderem politycznym) a potencjalnymi rywalami wywodzącymi się z obozu rządzącego. Elity partyjne zachowają lojalność wobec dyktatora – nie pojawią się pęknięcie w strukturze władzy – jeśli będą miały pewność, że ten system będzie działał i przynosił im zyski. W takim ujęciu celem istnienia partii politycznej nie jest zwalczanie opozycji antysystemowej, ale raczej neutralizowanie zagrożeń płynących z wnętrza systemu, ze strony elity rządzącej. Partia dominująca staje przed wyzwaniem stworzenia koalicji elit i zapewnienia jej członkom długofalowego udziału w procesie rządzenia państwem oraz korzystania z jego zasobów.

Skuteczne rządzenie w niedemokratycznym systemie politycznym z udziałem partii politycznej polega na utrzymaniu systemu dzielenia się władzą

między dyktatorem a kierownictwem partii, w ramach którego dochodzi do nominacji i udzielania promocji, zgodnie z układem norm formalnych i nieformalnych istniejących w ramach partii. Elity partyjne nie będą spiskowały przeciwko dyktatorowi, rzadziej będzie dochodziło do rozłamów w szeregach elity rządzącej, a cały system będzie cechowała większa stabilność, jeśli będą one miały poczucie realnego wpływu na zasady funkcjonowania reżimu politycznego i czerpały z tego faktu zyski. Z tego też względu partie polityczne w systemach autorytarnych mają charakter inkluzywny, przypominają szerokie, „przeładowane" koalicje, nie zaś koalicje minimalnie zwycięskie. Ich liderzy poświęcają bardzo wiele zasobów i energii na rzecz budowania szerokich koalicji i zdobycia absolutnej większości głosów podczas wyborów, także jeśli pociąga to za sobą znaczący wzrost kosztów kampanii wyborczej czy konieczność kupowania głosów, nawet przy założeniu, że wybory i tak nie mają charakteru rywalizacyjnego. Podobne działania uzasadniane są w dwojaki sposób:

1) sukcesy wyborcze partii dominującej muszą być oszałamiające z myślą o budowie wrażenia siły niepokonanej, co ma zniechęcać opozycję do działania, a także oddalać perspektywę rozłamu w partii – któż porzuciłby tak skutecznie funkcjonującą koalicję?
2) partie hegemoniczne troszczą się o absolutną większość głosów z myślą o zapewnieniu sobie dogodnej pozycji w odniesieniu do wprowadzania zmian formalno-prawnych, w tym także konstytucyjnych, gwarantujących im dogodne warunki przedłużania swej dominacji, z wykorzystaniem rozwiązań formalnie demokratycznych[127].

Kolejną funkcją, którą powinna spełniać partia dominująca w systemie autorytarnym, a która jest związana z eliminacją rywali politycznych, jest

[127] Barbara Geddes w kontekście (służebnej) roli, jaką w systemach autorytarnych odgrywają partie polityczne z punktu widzenia innych aktorów politycznych (armii, liderów), zwraca uwagę, że w połączeniu z instytucją wyborów, rządzący w systemach autorytarnych odnosząc przytłaczające zwycięstwa demobilizują potencjalnych rywali – jeśli już opozycja się wykształciła – lub jeśli do tego jeszcze nie doszło – prawdopodobni rywale zrezygnują pod wpływem sukcesów partii dominującej z prób jej tworzenia: „Ewentualni rywale otrzymują w trakcie wyborów informację, że partia polityczna, która reprezentuje interesy dyktatora jest jedyną liczącą się siłą polityczną i bezcelowe są wysiłki na rzecz budowy ruchu opozycyjnego". Jeśli do tego wysokiej wygranej towarzyszy duża frekwencja, to do potencjalnych i rzeczywistych przeciwników reżimu trafia czytelna informacja, że machina wyborcza partii rządzącej jest niepokonana, ponieważ posiada społeczne poparcie. Uciekanie się do fałszerstw wyborczych uznaje się za niewystarczające z punktu widzenia trwałości partii hegemonicznej – jej wpływowi członkowie natychmiast odkryliby jej słabość i szukali dla siebie szansy poza jej strukturami. Por. B. Geddes, *Why Parties and Elections*…, s. 5.

rekrutacja osób spoza grona elity w jej szeregi[128]. Nie jest ona tożsama z funkcją kaptowania w szeregi elity rządzącej przedstawicieli kontrelit. Abstrahując od charakterystycznej także dla systemów demokratycznych korzyści wynikającej dla partii z tytułu zasilania jej struktur „nowym rekrutem", co przydaje jej dynamiki i witalności, z punktu widzenia systemów niedemokratycznych nie do przecenienia jest sprawa rozładowywania napięcia generowanego przez młode ambitne jednostki znajdujące się poza „układem", dzięki udostępnieniu im korzyści (udziałów) w systemie patronażu. Zwraca się jednak przede wszystkim uwagę na możliwość trwałego uwikłania maksymalnie dużej liczby aktywnych politycznie jednostek w istniejący system sprawowania władzy, którym ze względu na uzyskiwane korzyści zależeć będzie osobiście na jego przetrwaniu[129]. Skąd można mieć poczucie, że partia w systemie autorytarnym istotnie pełni rzeczoną funkcję? Dzieje się tak wówczas, kiedy partia jest kluczowym, jeśli nie jedynym, dostępnym kanałem kariery polityczno-zawodowej. Członkostwo w partii powinno dawać możliwość odnoszenia sukcesów zawodowych w strukturach władzy państwowej.

Gandhi i Reuters zwracają także uwagę, że realizując to zadanie partia hegemoniczna ponosi ciężar efektywnego zarządzania polityką personalną w skali całego systemu władzy w odniesieniu do stanowisk politycznych i urzędniczych, zgodnie ze schematem: dobór, rekrutacja, nominacja, weryfikacja. Partia hegemoniczna pozyskuje i dba o interesy najbardziej wartościowych osób, których zdolności mogą przysłużyć się obozowi władzy, jednostki te nie powinny „wpaść w ręce" opozycji, należy stworzyć im dogodne warunki rozwoju, tak by wspierały trwanie systemu[130].

4.4. Geneza partii dominujących w systemach autorytarnych

Z zagadnieniem funkcji pełnionych przez partie dominujące w systemach autorytarnych silnie związany jest problem ich genezy. Partie te, mając do zrealizowania określony zbiór zadań, nie powstają spontanicznie. Wojciech Sokół pisze np., że historycznie większość monopartii w państwach autorytarnych powstawała raczej po zdobyciu władzy przez grupę elit. Były tworzone z myślą o scaleniu różnych grup o odmiennej bazie społecznej i tradycji ideologicznej,

[128] Aczkolwiek funkcja ta jest spełniana także w systemach demokratycznych, z tą wszakże różnicą, że w systemach autorytarnych partia dominująca powinna być, jeśli nie jedynym, to z całą pewnością kluczowym kanałem rekrutacji do grona elity politycznej i w takich kategoriach powinna być powszechnie postrzegana.

[129] B. Geddes, *Why Parties and Elections*…, s. 11; M. Bader, *Hegemonic Parties*…, s. 190.

[130] J. Gandhi, O. J. Reuters, *Opposition Coordination*…, s. 4.

a nie z myślą o podporządkowaniu wszystkich grup jednemu, dominującemu ośrodkowi władzy[131]. Nie jest to jednak regułą, cześć partii dominujących ma bowiem korzenie w partyzantce czy ruchu narodowo-wyzwoleńczym. Należy w związku z tym podkreślić, że instytucjonalizacja partii dominującej w systemie autorytarnym silnie związana jest z jej genezą, np. z kształtowaniem się jej struktury organizacyjnej w początkowym okresie istnienia w trudnym środowisku politycznym. Smith podkreśla wyraźne związki pomiędzy dostępem do zasobów finansowych państwa i obecnością silnej opozycji a budową partii dominującej, trwałej i odpornej na kryzysy gospodarcze państwa, którym przyjdzie jej rządzić lub współrządzić[132]. Im trudniejszy start ma partia, która z czasem nabiera cech partii dominującej, tym większe prawdopodobieństwo, że poradzi ona sobie z kryzysami w zarządzaniu państwem. Partiom wywodzącym się z np. z ruchów narodowowyzwoleńczych sprzyja także mit założycielski, który pozytywnie wpływa na ich legitymację do rządzenia.

Tego rodzaju partie stanowią odpowiedź na konkretne zapotrzebowanie ze strony elit politycznych, tworzone są np. z myślą o rozwiązywaniu konfliktów pomiędzy grupami elit, centralizacji relacji centrum – regiony, rozszerzeniu bazy społecznego poparcia, wprowadzeniu do systemu politycznego instytucji wyborów. Narodziny partii dominujących związane są jednak nie tylko z samym istnieniem konfliktu pomiędzy grupami elit, sposobami ich rozwiązywania i próbami instytucjonalizacji współpracy pomiędzy nimi, ale także z dominującymi wzorcami legitymacji władzy, strukturą społeczną, okolicznościami historycznymi i społeczno-gospodarczymi, w jakich znalazła się dana wspólnota polityczna, w tym także obecnością alternatywnych struktur, które mogą stać się podstawą funkcjonowania systemu politycznego i utrzymywania jego stabilności[133].

W jakich okolicznościach powstają partie dominujące? Najczęściej są to sytuacje dramatyczne, przełomowe z punktu widzenia funkcjonowania wspólnoty politycznej, związane z przewrotami wojskowymi, walkami o niepodległość, wyzwalaniem się spod dominacji obcego mocarstwa, budowaniem samodzielnej państwowości. W szczególności epoka dekolonizacji sprzyjała powstawaniu partyjnych autorytaryzmów. Proces budowy partii rządzącej – jak Brownlee przyjmuje określać partie dominujące – w systemie autorytarnym może być rozciągnięty w czasie i obejmować kilka etapów. We wszystkich przypadkach

[131] W. Sokół, *Partie w systemach politycznych*, [w:] W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005, s. 149.

[132] B. Smith, *Life of the Party…*, s. 449.

[133] J. Brownlee, *Authoritarianism in an Age of Democratization*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 33–37.

rozpoczyna się on jednak od stworzenia zaczątków partii – w postaci partii masowej, stanowiącej trwały mechanizm podejmowania decyzji, łączenia zwaśnionych frakcji i łagodzenia ambicji liderów politycznych. Może on być niezwykle krótki, jak w przypadku Egiptu (1952–1954) lub zajmować całe dekady jak to wyglądało w Malezji (1946–1957). Jest to etap otwartego konfliktu, definiowania kształtu systemu politycznego, wytyczania reguł gry i ich instytucjonalizacji. Liderzy polityczni budują struktury, które umożliwiają im mobilizację i gromadzenie poparcia ze strony swoich zwolenników[134].

Biorąc pod uwagę rolę, jaką przypisuje się w systemach autorytarnych partii politycznej, warto zwrócić uwagę na fakt, że partie dyktatorskie (*dictatorial parties*), zdaniem Magaloni, mogą powstawać zarówno przed zdobyciem władzy przez dyktatora – co było częstą praktyką w wielu przypadkach, jak i powstawać *ex post*, z inicjatywy liderów, którzy dokonali zamachu stanu lub przewrotu pałacowego. W drugim z tych przypadków wojskowi szukają współpracy z cywilami i oferują im udział w koalicji odpowiedzialnej za rozdział przywilejów i gwarantującej dostęp do władzy. Partie rządzące w systemach autorytarnych mogą być też rodzajem platformy, za pomocą której watażkowie (*warlords*) dzielą się ze sobą władzą w cywilizowany sposób, rezygnując z dalszych, bezowocnych prób wzajemnej eliminacji[135].

Geneza partii dominującej i jej zdolność do efektywnego funkcjonowania pozostaje – przynajmniej w ujęciu neopatrymonialistów – w ścisłym związku z rozwiązaniami instytucjonalno-prawnymi, m.in. w zakresie kształtu systemu wyborczego i norm regulujących stosunki pomiędzy partiami a najwyższymi organami władzy państwowej. Neil Robinson zwraca uwagę, że inne czynniki, tradycyjnie odpowiadające za kształt i rozwój partii i jej zakorzenienie w systemie politycznym, jak podziały społeczno-polityczne, będą miały mniejsze znaczenie[136]. Pod względem skali ważności będą ustępowały miejsca czynnikom instytucjonalnym, jako że „reguły gry" będą zmieniane, będzie się nimi manipulować w celu osiągnięcia przez lidera maksimum korzyści z wykorzystaniem partii – z myślą o wspieraniu jego agendy. Partie nie mają określonej, stale przypisanej roli w systemach neopatrymonialnych, są poddawane ciągłej

[134] *Ibidem*, s. 33.

[135] B. Magaloni, *Credible Power-Sharing and the Longevity of Authoritarian Rule*, „Comparative Political Studies" 2008, vol. 41, No 4/5, s. 11, https://cddrl.fsi.stanford.edu/sites/default/files/3.pdf [dostęp: 11.03.2017].

[136] Lub też rozłamy społeczno-polityczne, jak proponuje tłumaczyć angielski termin *cleavage* Radosław Markowski. Por. R. Markowski, B. Stanley, *Rozłamy socjopolityczne w Polsce: iluzja czy rzeczywistość?*, „Studia Socjologiczne" 2016, nr 4, t. CCIII, s. 17–18.

presji zmian, pod wpływem oczekiwań lidera politycznego – co nie znaczy, że zmiany, które on narzuca, zawsze służą jego interesom[137].

Neopatrymonializm ściśle związany jest z praktykami kładącymi nacisk na wykorzystywanie relacji osobistych w celu osiągania korzyści materialnych, dzięki dostępowi do procesu sprawowania władzy. Jednocześnie w tego typu systemach politycznych obecnych jest kilka bardzo charakterystycznych praktyk nieformalnych, umożliwiających liderom rozbudowę i umacnianie panowania i jednoczesnego dystrybuowania zasobów. Zalicza się do nich klanowość, klientelizm i patronaż. Najczęściej są one stosowane równolegle, niemniej, jak pisze Szkiel, w każdym konkretnym przypadku lub na określonym etapie rozwoju systemu neopatrymonialnego daje o sobie znać wyraźna dominacja jednej z tych praktyk[138]. Chociaż wszystkie wspomniane praktyki łączy fakt, że stanowią część zhierarchizowanego, obopólnie korzystnego systemu wymiany dóbr materialnych i selektywnego rozdziału renty administracyjnej, istnieją między nimi znaczące różnice. Odnoszą się one do charakteru i kręgu osób zaangażowanych w proces wymiany i dystrybucji dóbr i renty. Patronaż ma charakter najbardziej bezosobowy – obejmuje nie tyle konkretne osoby, ich krewnych i znajomych, co raczej całe grupy społeczne. Dystrybuuje się *social goods*, nie zaś tylko *club goods*[139]. Bardziej bezosobowy charakter praktyk nieformalnych wymusza pojawienie się odpowiednich struktur organizacyjnych na poziomie społecznym, politycznym i gospodarczym, które będą pośredniczyły i usprawniały proces realizacji polityki patronażu. Należą do nich partie polityczne, organizacje społeczne, prywatne firmy, korporacje państwowe. Przywódcy tych struktur są klientami lidera autorytarnego i wykorzystują swoje położenie w celu bogacenia się, jednocześnie beneficjentami dystrybucji dóbr są nie tylko oni sami, ale także niżej stojące w hierarchii społecznej grupy. Oczywiście, państwo musi mieć dostatecznie dużo zasobów, by można się nimi było dzielić z szerszym kręgiem osób.

W systemach autorytarnych liderzy polityczni budują – a z całą pewnością powinni to robić, jeśli chcą utrzymać władzę i autorytarny charakter systemu – szerokie koalicje poparcia. W ich skład wchodzą nie tylko najbliżsi współpracownicy i znajomi (zasilający rząd, administrację prezydencką, organy doradcze), ale także instytucje wymiany dóbr o podłożu polityczno-administracyjnym (legislatury, partie polityczne), jak i ekonomiczne (korporacje

[137] N. Robinson, *Institutional Factors and Russian Political Parties: the Changing Needs of Regime Consolidation in a Neo-patrimonial System*, „East European Politics" 2012, vol. 28, No 3, s. 301.

[138] С. Н. Шкель, *Неопатримониальные практики и устойчивость авторитарных режимов евразии*, „Полития " 2016, N° 4, s. 95.

[139] *Ibidem*, s. 99.

państwowe). Polityka patronażu może być realizowana z udziałem szerokiego zbioru instytucji formalnych, w takiej roli występują partie polityczne. Jak pisze Szkiel mogą to być partie dominujące. W Kazachstanie był to proprezydencki Nur Otan (Promień Światła Ojczyzny), a do grudnia 2006 r. Otan. Zjednoczeniu rozproszonych sił proprezydenckich towarzyszyło zniesienie ograniczeń w stosunku do urzędników państwowych, jeśli chodzi o członkostwo w partiach politycznych. Interpretowano to jako wyraźny sygnał, że dostęp do stanowisk w administracji państwowej uzależniony jest od członkostwa w partii. Nur Otan stał się synonimem służby państwowej. Zmiany ustawodawcze utrudniające wejście na rynek wyborczy nowym partiom, w połączeniu z ustanowieniem 7% progu wyborczego, spowodowały, że partia nie miała realnej konkurencji. W roku 2007 zdobyła wszystkie miejsca w Mażylisie – niższej izbie kazachstańskiego parlamentu, w roku 2012 zdobyła natomiast 83 spośród 98 miejsc w parlamencie[140].

Politycy funkcjonujący we wspólnotach neopatrymonialnych mają mieć spore pole manewru w zakresie adaptowania się do egzogennych i endogennych prób nacisku oraz ograniczania zakresu ich władzy. Partie polityczne mogą odgrywać służebną rolę w tym względzie lub wręcz stać się centralnym elementem systemu, odpowiadającym za jego stabilność. Powstają z myślą o tym, aby liderzy państwa mogli skutecznie odpowiedzieć na wyzwania płynące z otoczenia wewnętrznego i zewnętrznego systemu lub wspierać ich ambicje umacniania władzy poprzez promocję roli biurokracji kosztem tradycyjnego personalizmu czy też uwolnienia procesów gospodarczych od nacisków politycznych i „prywatyzacji" przez urzędników państwowych. Partia polityczna może stać się organizacyjnym środkiem zmiany równowagi pomiędzy różnymi typami legitymizacji. W takim ujęciu partia będzie umacniać tendencje zmierzające do jednego z idealnych typów legitymizacji w obrębie systemu neopatrymonialnego i zarazem go stabilizować. Jeśli, jak pisze Robinson, partia ma charakter partii wodzowskiej (*leader-centred vehicle*) i ma promować charyzmatyczny autorytet lidera, jej funkcjonowanie ograniczy tendencje bezosobowe i będzie przesuwać system w stronę rozwiązań utożsamianych z tradycyjnym personalizmem. Partia może rozwijać się jako bezosobowy zbiurokratyzowany podmiot, jeśli jest partią koalicyjną, służącą łagodzeniu sporów pomiędzy grupami interesu. Daje to szansę na ewolucję całego systemu w stronę rozwiązań mniej spersonalizowanych i w większym stopniu zinstytucjonalizowanych[141].

Czasami jednak liderzy państw autorytarnych obawiają się nadmiernej autonomii organizacji partyjnej, która ma im pomóc osiągnąć zakładane cele.

[140] *Ibidem*, s. 102; S. Whitmore, R. Isaacs, *The Limited Agency and Life-Cycles...*, s. 704.
[141] N. Robinson, *Institutional Factors and Russian...*, s. 300–301.

Jeśli wziąć pod uwagę fakt, że celem nadrzędnym jest stworzenie partii dominującej, lider państwa autorytarnego musi liczyć się z koniecznością przekazania jej części zasobów państwa, zapewnienia autonomii w zakresie decyzji personalnych i wyborów ideologiczno-programowych. Ora John Reuter i Thomas Remington piszą, że istnienie nawet najsłabszych z partii autorytarnych oznacza, że lider państwa traci część swej władzy i kontroli nad dystrybucją renty administracyjnej. Liderzy autorytarni ponoszą koszty delegowania części swych funkcji na rzecz partii dominującej[142]. W układzie zleceniodawca – zleceniobiorca (*principal [the ruler]) and the agent [the party]*), lider narażony jest na znaczne ryzyko związane z:

1) utratą poniesionych kosztów – członkowie partii mogą wykorzystywać ją do osiągania własnych partykularnych celów, nie inwestując w jej rozwój;
2) utratą dotychczas zajmowanej pozycji w systemie politycznym – partia może stać się na tyle silna i niezależna, że uwolni się spod kontroli lidera i przejmie kontrolę nad jego zasobami, a nawet pozbawi go zajmowanego miejsca.

Lęk przed realizacją tego typu scenariusza powstrzymywał zarówno liderów państw niedemokratycznych, jak i wchodzących na ścieżkę procesów demokratyzacyjnych, przed nadmiernym inwestowaniem czy wręcz akceptacją jakichkolwiek struktur, które mogłyby wzmocnić ich potencjał zarządzania państwem, w obawie, że ograniczą one ich własną pozycję[143]. Jeśli nawet nie rezygnowano całkowicie z pomocy partii politycznej, to dbano o to, by nie zyskała ona podmiotowości, a ją samą można było zastąpić jakąś inną organizacją.

5. Znaczenie wyborów i legitymacji społecznej z punktu widzenia funkcjonowania partii dominujących w systemach autorytarnych

5.1. Wybory w systemach autorytarnych: bilans zysków i strat

Z funkcjami partii dominujących w systemach autorytarnych ściśle wiąże się kwestia znaczenia wyborów[144], wpływająca pozytywnie na ich stabilność. Wbrew obiegowej opinii, wybory we współczesnych systemach autorytarnych nie są niczym wyjątkowym – przeciwnie, są pożądane.

---

[142] O. J. Reuter, T. F. Remington, *Dominant Party Regimes and the Commitment Problem The Case of United Russia*, „Comparative Political Studies" 2009, vol. 42, No 4, s. 509.

[143] *Ibidem*, s. 509.

[144] W tych systemach autorytarnych, w których się one odbywają.

W przypadku systemów autorytarnych przyjmuje się, że funkcjonują one z wykorzystaniem dość zróżnicowanego poziomu społecznego zaangażowania. Część autorów skłonna jest rozumieć pojęcie „społeczne zaangażowanie" w kategoriach mobilizacji społeczeństwa na rzecz pozyskania legitymacji systemu politycznego. Należy jednak podkreślić, że mobilizacja społeczna może dokonywać się w systemach niedemokratycznych, charakteryzujących się znacząco odmiennymi warunkami instytucjonalno-prawnymi, jeśli chodzi o rywalizację polityczną[145].

Wybory są pożądanym – stabilizującym – elementem funkcjonowania systemu politycznego opartego na partii hegemonicznej. W większość studiów dotyczących stabilności autorytarnej wskazuje się, że partie dominujące pełnią swoje funkcje za pośrednictwem wyborów. Systemy partii hegemonicznej eksperymentują z procedurami wyborczymi w celu pobudzania kontrelit do współpracy z obozem władzy, umożliwiają one też wynagradzanie członków koalicji elit tworzących obóz władzy za lojalność. Wybory dostarczają wiedzy, komu należy się za nią nagroda, komu zaś kara za jej brak. Bez wiedzy uzyskiwanej w trakcie realizacji procedur wyborczych na temat realnych nastrojów społecznych, jak i siły elit na prowincji nie można adekwatnie reagować na tendencje zagrażające ciągłości władzy. Nie inaczej jest w przypadku kwestii testowania spójności obozu władzy państwa autorytarnego.

Warto zwrócić uwagę na ustalenia Magaloni dotyczące preferencji wyborczych w systemach autorytarnych. Autorka zwraca uwagę, że w systemach autorytarnych wyborcy „kalkulują" odmiennie niż w przypadku systemów demokratycznych, chociaż wciąż dążą do maksymalizacji zysków w ramach aktu głosowania. Inny charakter ma bowiem kwestia popytu i podaży na rynku wyborczym. Przede wszystkim partie opozycyjne są mało wiarygodne dla wyborców, jako że nigdy do tej pory nie rządziły, po drugie – partia rządząca monopolizuje zasoby państwa i nie waha się z nich korzystać w swoim interesie, po

[145] Na jednym z krańców osi *continuum* wyznaczanej przez stosunek obozu władzy systemów niedemokratycznych do kwestii mobilizacji społeczeństwa mamy więc tradycyjne monarchie, tyranie, obywające się niemal całkowicie bez udziału społeczeństwa, drugi koniec skali okupują reżimy totalitarne, które wykorzystują instytucję partii politycznej w celu penetracji i kontroli wszystkich aspektów życia publicznego, a jednocześnie nieustannie mobilizują społeczeństwo do działania, chcąc by manifestowało przy każdej nadarzającej się okazji swoje oddanie, szacunek i zaufanie dla rządzących. Klasyczne reżimy autorytarne oszczędnie i okresowo pobudzają swe społeczeństwa do aktywności. Wynika to często z cech mentalnych samych elit pozbawionych wyraźnej, przewodniej ideologii, heterogenicznej natury koalicji elit politycznych rządzących systemem czy w końcu z lęku przed nadmiernym rozbudzeniem społeczeństwa i zakłócenia równowagi politycznej. J. J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm*..., s. 313–317.

trzecie w końcu – partia rządząca może dopuszczać się fałszerstw wyborczych lub zagrozić przeciwnikom politycznym użyciem przemocy. Magaloni pisze o możliwości skonstruowania modelu analizy zachowań wyborczych w systemach autorytarnych. Ma tutaj zastosowanie termin: *tragic brilliance*, jako że społeczeństwo odgrywa istotną rolę w podtrzymywaniu systemu autorytarnego, pomimo oczywistej korupcji zżerającej system, dowodów niekompetencji rządzących i niskiego poziomu wzrostu gospodarczego. Decyzje podejmowane przez ludzi w trakcie wyborów są co prawda wolne, ale jednocześnie ograniczone przez cały szereg uwarunkowań, które nakazują im zachować lojalność wobec obozu władzy[146].

Teoretycy współczesnych systemów autorytarnych dowodzą, że tylko dzięki wyborom partia dominująca może spełniać większość swoich funkcji: budować wizerunek niepokonanej siły politycznej, rekrutować w szeregi partii ludzi spoza polityki, pozyskiwać informacje na temat nastrojów społecznych, wynagradzać najbardziej zaangażowanych i najwartościowszych członków i sympatyków partii. Sporny pozostaje natomiast problem, na ile fakt organizowania wyborów wielopartyjnych generuje wzrost ryzyka utraty władzy przez dyktatora i/lub partię rządzącą?

W literaturze przedmiotu ścierają się stanowiska analizujące korzyści i zagrożenia płynące dla obozu władzy w systemach autorytarnych ze strony wyborów, a także okoliczności towarzyszące podwyższaniu tego ryzyka. Wybory stanowią niewątpliwie szczególny moment mobilizacji sił opozycji i społeczeństwa, dla reżimu jest to natomiast test, na który się jednak decyduje, biorąc pod uwagę zyski płynące z faktu ich przeprowadzania[147].

Dopuszczenie istnienia elementów rywalizacji politycznej i pewnych form manifestacji krytyki rządu zapewnia liderom w systemach autorytarnych wiele

[146] B. Magaloni, *Voting for Autocracy*…, s. 19.

[147] Por. K. F. Greene, *Why Dominant Parties Lose. Mexico's Democratization in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge 2007. Więcej na temat rosyjskiej specyfiki problemu patrz: Ю.Г. Коргунюк, *Как проигрывают доминирующие партии*…; М. Гайдар, М. Снеговая, *Познается в сравнении: Зачем нужны выборы*, „Ведомости" 2013, 02.09, https://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2013/09/02/zachem-nuzhny-vybory [dostęp: 28.10.2018]; D. Donno, *Elections and Democratization in Authoritarian Regimes*, „American Journal of Political Science" 2013, vol. 57, No 3, s. 703; E. Malesky, P. Schuler, *Why do Single-Party Regimes Hold Elections? An Analysis of Candidate Data in Vietnam's 2007 National Assembly Contest*, https://www.researchgate.net/publication/228869053_Why_do_Single-Party_Regimes_Hold_Elections_An_Analysis_of_Candidate_Data_in_Vietnam%27s_2007_National_Assembly_Contest [dostęp: 13.03.2017]; A. Schedler, *The Menu of Manipulation*…, s. 37; K. Kalandadze, M. A. Orenstein, *Electoral Protests and Democratization Beyond the Color Revolutions*, „Comparative Political Studies" 2009, vol. 42, No 11, s. 1403–1405.

korzyści. Przyjmuje się, że wybory wpływają pozytywnie na międzynarodowy wizerunek systemu politycznego, łagodzą go, a przynajmniej jego istnienie nie wywołuje tylu negatywnych emocji, co w przypadku skonsolidowanych autorytaryzmów, w których nie istnieje pluralizm polityczny, partie opozycyjne nie są dopuszczane do wyborów, a ich przedstawiciele zmuszani są do emigracji. Część autorów pisze, że demokratyczna fasada służy manipulowaniu decyzjami aktorów politycznych i gospodarczych, ważnych z punktu widzenia trwałości systemu autorytarnego, np. międzynarodowych darczyńców[148]. Niektórzy z nich rzeczywiście przejawiają tendencje do wspierania reżimów autorytarnych. Przyczyn takiego stanu rzecz upatruje się w braku zainteresowania ze strony darczyńców promowaniem demokracji, jako takiej, kosztem utrzymywania stabilności politycznej, nawet w istocie autorytarnej, gwarantującej zwrot poniesionych inwestycji. Zdaniem Kricheli podejmowanie przez autokratów wyzwania wyborczego dowodzi stabilności ich pozycji i zasługuje na nagrodę[149].

Autorytarne wybory, jeśli dają opozycji pro- i antysystemowej możliwość udziału w zyskach płynących ze współpracy z obozem władzy, znacząco rozładowują napięcie polityczne i podnoszą koszty siłowych, antysystemowych działań opozycyjnych. Służą w końcu budowie wizerunku partii dominującej jako siły niepokonanej. Rozpropagowanie wizerunku partii dominującej, triumfującej konsekwentnie w wyborach, działa zapobiegawczo z punktu widzenia ryzyka pojawienia się podziałów w łonie partii rządzącej. Regularne organizowanie wyborów i ich wygrywanie, manifestowanie partyjnej symboliki i mobilizowanie wyborców na rzecz uczestnictwa w wyborach, popieranie partii w trakcie wieców przedwyborczych, skutecznie studzi wysiłki i koordynację działań niezadowolonej części członków elity rządzącej[150].

Wybory dostarczają precyzyjnej wiedzy na temat zakresu rzeczywistego poparcia dla partii politycznej i reżimu, w tym także geograficznego zakresu poparcia lub niezadowolenia[151]. Sprzyjają też dokonywaniu podziałów

---

[148] Magaloni, *Voting for Autocracy*…, s. 7.

[149] R. Kricheli, *Rewarding Illiberal Elections? Electoral Autocracies and the International Community*, „Department of Political Science, Stanford University Working Paper", cyt. za: B. Magaloni, R. Kricheli, *Political Order.*…, s. 135.

[150] Wysoka frekwencja wyborcza i znaczący poziom poparcia wyborczego udzielanego partii rządzącej są sygnałem, iż partyjna machina wyborcza jest nie do pokonania. Partia rządząca sygnalizuje wszystkim sfrustrowanym i zbuntowanym członkom partii, że jedyna droga kariery politycznej wiedzie przez partię. Por. B. Magaloni, *Voting for Autocracy*..., s. 9.

[151] Informacja rządzącym w systemach autorytarnych jest niezbędna dla utrzymania władzy – jeśli przywódca jest pogardzany przez społeczeństwo, staje się łatwym celem dla

w łonie opozycji. Stanowią one dla niej również pułapkę, w którą wpada, decydując się na udział w nich bądź wprost na „współpracę z reżimem", a porzucając plany jego siłowego demontażu[152]. Ustanawianie wyborów w systemach autorytarnych wystawia opozycję, a przynajmniej jej część, na wielką pokusę, by stać się częścią systemu, tj. przyjąć rolę „lojalnej opozycji" lub jak w Rosji – „opozycji pro-systemowej". Umiejętnie podsycane ambicje członków opozycji antysystemowej rodzą pęknięcia w jej strukturze, podczas gdy jej największym atutem jest występowanie wspólnym frontem w obliczu „reżimu" i wystawianie jednego (wspólnego) kandydata podczas kluczowych dla przyszłości systemu autorytarnego wyborów, czego dowiodły przykłady zakończonych sukcesem „kolorowych rewolucji" w Serbii, Ukrainie, a także porażki opozycji demokratycznej w Armenii, Azerbejdżanie, Białorusi i w Kazachstanie[153]. Elita rządząca w państwach określanych mianem wyborczych autorytaryzmów ma do dyspozycji szeroki wachlarz możliwości manipulacji przebiegiem i wynikami wyborów, za pośrednictwem „miękkiego" regulowania udziału opozycji w wyborach, bez konieczności uciekania się do tak skrajnych form, jak delegalizacja partii czy fizyczna eliminacja przedstawicieli opozycji[154].

---

potencjalnych wrogów. O ile w komunistycznych dyktaturach źródłem informacji była tajna policja i rozbudowana sieć informatorów, o tyle w przypadku systemów partii hegemonicznej w grę wchodzą również wybory jako jedno z kluczowych źródeł informacji o kondycji reżimu. Uzyskane informacje na temat skali poparcia społecznego lub jego braku, pomagają rządzącym wynagradzać lojalność poprzez włączanie w system państwowych dotacji i „łupów", a także wykluczanie z niego nielojalnych jednostek i grup. Jak pisze Magaloni, w ten sposób: „partia hegemoniczna tworzy rynek politycznej lojalności i zachęca obywateli do inwestowania w trwałość systemu". *Ibidem*, s. 9.

[152] Jeśli klasyczne instytucje polityczne charakterystyczne dla systemów demokratycznych: partie czy legislatury nie realizują swoich oryginalnych zadań w dyktaturach, to jaka jest ich rola? Gandhi z Przeworskim zadając to pytanie, natychmiast odpowiadają, że dyktatorzy oferują grupie potencjalnych opozycjonistów miejsce w organach władzy państwowej, głównie ustawodawczej. Por. J. Gandhi, *Political Institutions under Dictatorship*, Cambridge University Press, Cambridge 2008; J. Gandhi, A. Przeworski, *Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats*, „Comparative Political Studies" 2007, vol. 40, No 11, s. 1281–1283.

[153] A. Polese, D. Ó. Beacháin *The Color Revolution Virus and Authoritarian Antidotes. Political Protest and Regime Counterattacks in Post-Communist Spaces*, „Demokratizatsiya" 2011, vol. 19, No 3, s. 123–125.

[154] A. Schedler, *Menu of Manipulation…*, s. 42.

5.2. Społeczny wymiar legitymizacji systemu partii hegemonicznej

Partia hegemoniczna lub, jak ujmują to inni autorzy, partia dominująca w systemie autorytarnym, podejmuje wysiłki na rzecz rozszerzenia społecznej bazy poparcia dla reżimu. Choć oczywiście budzi to kontrowersje w literaturze przedmiotu, jako że przemoc czy brak alternacji władzy mają wykluczać możliwość stosowania terminów „legitymacja" i „legitymizacja" w odniesieniu do reżimów niedemokratycznych, które mają być zarezerwowane dla reżimów demokratycznych[155]. Cześć autorów dokonuje w związku z tym rozróżnienia pomiędzy Lipsetowskim rozumieniem legitymacji, jako zdolności systemu politycznego do stworzenia i utrzymania poczucia, że istniejące instytucje polityczne są najwłaściwsze dla danego społeczeństwa, a roszczeniem do legitymacji zgłaszanym przez obóz władzy odnośnie do słuszności budowanych porządków politycznych i społecznych[156].

Partia dominująca może cieszyć się w pewnych okolicznościach społeczną legitymacją na skutek odczuwanego przez obywateli wzrostu gospodarczego, sukcesów odnoszonych przez państwo na arenie międzynarodowej, ale równie dobrze jej sukcesy wyborcze mogą być wynikiem fałszerstw wyborczych i represji wobec sił opozycji[157]. W ramach rozważań nad źródłami stabilności systemów autorytarnych i preferencji wyborczych ujawniających się w trakcie wyborów autorytarnych Magaloni pisze, że są one zdeterminowane przez kwestie ekonomiczne, ale kondycja gospodarcza państwa nie może być w całości obarczana odpowiedzialnością za stabilność lub krach systemów autorytarnych.

Poparcie dla partii dominującej zależy od kombinacji szeregu czynników, kluczowe znaczenie przypisuje się obecności rozbudowanego systemu kupowania głosów i dystrybucji środków państwowych z wykorzystaniem mechanizmu gróźb, że opozycyjni wyborcy i politycy zostaną wykluczeni z systemu podziału łupów (*spoils*). System ten określa się mianem *punishment regime*[158]. Aby funkcjonował on efektywnie konieczna jest obecność silnej struktury partyjnej, która dociera bezpośrednio do wyborców – nawiązuje z nimi więź

[155] Por. A. Antoszewski, *Empiryczna teoria legitymizacji władzy D. Eastona*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon Politologii*, Wrocław 1996, s. 185–186.

[156] C. von Soest, J. Grauvogel, *Comparing Legitimation Strategies in Post-Soviet Countries*, [w:] M. Brusis, J. Ahrens, M. Schulze Wessel (eds.), *Politics and Legitimacy in Post-Soviet Eurasia*, Palgrave Macmillan, London, UK 2016, s. 19.

[157] Por. L. Sobkowiak, *Legitymizacja polityczna*, [w:] A. W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki*, t. II, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998, s. 150–154; W. Sokół, *Legitymizacja polityczna*, [w:] B. Szmulik, M. Żmigrodzki (red.), *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Lublin 2002, s. 221–222.

[158] B. Magaloni, *Voting for Autocracy*…, s. 20.

i monitoruje zachowanie zidentyfikowanych sympatyków partii. System autorytarny pozbawiony zdolności właściwej alokacji zasobów („łupów"), nie będzie zdolny „stworzyć rynku dla politycznej lojalności i powstrzymywania rozłamu". Fałszerstwa wyborcze służą zwiększeniu poziomu zwycięstwa partii hegemonicznej (budowa statusu siły niepokonanej) lub zapobiegają utracie dominacji dającej swobodę w stanowieniu prawa (większość konstytucyjna) – jako jedyne i same w sobie nie generują dominacji partii w systemie politycznym. System ten funkcjonuje w wielu różnych konfiguracjach, jest w związku z tym mniej lub bardziej stabilny, co można zaobserwować w poniższej tabeli-modelu (tab. 4).

Tabela 4. Model autorytarnej równowagi (*equilibrium*)

		Obecność *punishment regime*	
		Nie	Tak
Długoterminowy wzrost gospodarczy	Wysoki	**Autodestrukcyjne autorytarne *equilibrium*** Autorytaryzm trwa dzięki wzrostowi gospodarczemu i selektywnemu wykorzystywaniu represji i fałszerstw wyborczych (Rosja pod rządami Władimira Putina)	**Samoumacniające się autorytarne *equilibrium*** Autorytaryzm trwa dzięki wzrostowi gospodarczemu i skutecznej dystrybucji „łupów" (Meksyk w latach 1940–1980; Malezja przed rokiem 1998, Tajwan – KMT, Singapur – PAL).
	Niski	**Niestabilne *equilibrium* autorytarne** Autorytaryzm trwa tylko i wyłącznie dzięki fałszerstwom wyborczym i represjom (Gwinea-Bissau – PAIGC)	**Autodestrukcyjne autorytarne *equilibrium*** Autorytaryzm trwa dzięki dystrybucji łupów i selektywnemu wykorzystywaniu represji i stosowaniu fałszerstw wyborczych (Meksyk po roku 1982, większość reżimów partii hegemonicznej: Senegal – PS, Kenia – KANU, Tanzania – CCM, Malezja po roku 1998).

Źródło: B. Magaloni, *Voting for Autocracy: Hegemonic Party Survival and its Demise in Mexico*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 21.

Zasadniczy cel funkcjonowania partii dominujących w systemach autorytarnych odnosi się do generowania przez nie znaczącego społecznego poparcia dla istniejącego reżimu politycznego. Zwiększanie społecznej legitymacji reżimu może się odbywać w drodze rekrutacji w szeregi elity politycznej osób

spoza niej, ale także przyrostu liczby członków partii. Rozszerzanie społecznego zaangażowania w życie partii lub podejmowanie chociażby działań agitacyjnych na jej korzyć w okresie przedwyborczym jest realizowane za pośrednictwem form klientelizmu, np. oferty pracy w strukturach administracji państwa czy też dóbr materialnych. Wysoki poziom członkostwa w partii, w połączeniu z wyraźnymi zwycięstwami wyborczymi, a także, jeśli to możliwe, eksploatowaniem chwalebnych wydarzeń z historii państwa, w którym udział brała partia lub jej późniejsi członkowie, sprzyja budowie wrażenia, że jest ona niepokonana i niezastąpiona[159].

Magaloni zwraca uwagę, że:

> elity [partii hegemonicznej/dominującej – M.S.] odczuwają chęć współpracy tak długo, jak długo partia rządząca cieszy się społeczną popularnością. Kiedy społeczne poparcie zaczyna się kurczyć, podobnie rzecz ma się z wolą współpracy. Zniechęceni i zbuntowani członkowie partii stają przed następującym wyborem: zachować lojalność wobec rządzących w nadziei na stanowiska i zyski materialne w przyszłości lub wystąpić z partii i rzucić jej wyzwanie w trakcie wyborów[160].

„Rebelianci" mają szansę w wyborczej konfrontacji z grupą rządzącą dopiero wtedy, kiedy pojawi się znacząca liczba wyborców niezadowolonych z rządów partii.

Partie dominujące w systemach autorytarnych monitorują nastroje społeczne obywateli za pośrednictwem swoich komórek działających w zakładach pracy czy szkołach. Szczególnie ważną informacją dla rządzących jest decyzja obywateli o gotowości do wstępowania w szeregi partii lub jej odmowie i (nie)uczestnictwie w wyborach. Podobnie rzecz ma się z elitami politycznymi. Funkcję tę można określić mianem informacyjnej, ale także transmisyjnej, partia przenosi bowiem na niższe szczeble struktury społecznej informację na temat najbardziej pożądanych zachowań z punktu widzenia obozu władzy.

W konsekwencji partie dominujące przyczyniają się do obniżenia kosztów związanych z pozyskiwaniem informacji i wytyczenia czytelnych reguł postępowania w obrębie danego systemu autorytarnego. Wspomniana funkcja spełniana jest w dużej mierze właśnie za pośrednictwem wyborów, które – podobnie jak partia polityczna – wydają się obce systemowi niedemokratycznemu. Utożsamiane są bowiem z porządkiem demokratycznym, pluralizmem politycznym, reprezentacją interesów społecznych i alternacją władzy. Niemniej odgrywają one istotną rolę w funkcjonowaniu współczesnych systemów autorytarnych, ze szczególnym uwzględnieniem ich stabilizacji.

---

[159] M. Bader, *Hegemonic political parties*…, s. 190–191.
[160] *Ibidem*, s. 22.

6. Miejsce „partii władzy" w rodzinie partii autorytarnych

6.1. Stan badań w zakresie zjawiska dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych

Osiągnięcie celu badawczego polegającego na umiejscowieniu „partii władzy" w rodzinie partii autorytarnych powinno zostać poprzedzone podsumowaniem dotychczasowych ustaleń na temat zjawiska dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych, z uwzględnieniem faktu zróżnicowanego podejścia do tego problemu w ujęciu politologów kontynuujących studia zainicjowane przez Sartoriego.

Na plan pierwszy wysuwa się kwestia relewantności Sartoriańskiego modelu partii i systemu partii hegemonicznej. Ustalenia Sartoriego, mimo swej niezaprzeczalnej wartości, ulegają zrewidowaniu. Część autorów otwarcie polemizuje z nim, wskazując, że jego koncepcja partii hegemonicznej nie przystaje do rzeczywistości, przede wszystkim ze względu na fakt zakładania przez niego, że partia taka odnosi zwycięstwo czy to się komuś podoba, czy nie. Najnowsze ustalenia wskazują tymczasem, że takie partie hegemoniczne, jak PRI wygrywały wybory nie uciekając się do fałszerstw wyborczych.

We współczesnych rozważaniach na temat partii autorytarnych termin „partia hegemoniczna" wypierany jest coraz częściej przez pojęcie „partia dominująca w systemie autorytarnym". Analiza literatury przedmiotu pozwala stwierdzić, że w dalszym ciągu jedna i ta sama partia może być odmiennie klasyfikowana ze względu na to, jakiej nomenklaturze terminologicznej wierny jest dany badacz. W wielu przypadkach pojęcia te są tożsame, czego przykładem jest meksykańska PRI. Odwołując się do modelu Magaloni i Kricheli *single-party regimes* i *dominant-party regimes*, widać wyraźnie, że kategoria pragmatycznego systemu partii hegemonicznej koresponduje ze zbiorem *dominant-party regimes*. Zideologizowana wersja, konstruowana według ustaleń Jerzego Wiatra dotyczących hegemonii PZPR, komponuje się z modelem *single-party regimes*. W takim ujęciu należy zauważyć, że termin „partia hegemoniczna" powinien być zarezerwowany dla partii dominujących, funkcjonujących w środowisku nieskonsolidowanych autorytaryzmów (np. wyborczych autorytaryzmów)[161]. Wyraźnie trzeba jednak podkreślić, że mówimy w tym przypadku raczej o hegemonicznym wyborczym autorytaryzmie, tj. systemie, w którym wybory są w pełni kontrolowane przez obóz władzy, a nie rywalizacyjnym wyborczym autorytaryzmie, w którym ta kontrola jest niepełna.

[161] K. F. Green, *Why Dominant Parties Lose*…, s. 13–14.

Problem dominacji partii politycznych we współczesnych systemach politycznych tak demokratycznych, jak i niedemokratycznych doskonale uchwycił Reuter[162]. Wspomniany autor czerpiąc wiedzę z dotychczasowego stanu badań nad problemem dominacji partii politycznych dokonał klasyfikacji systemów politycznych, wyodrębniając:

1) demokracje z partią dominującą (*one-party dominant democracies*);
2) systemy partii dominującej (*dominant party regimes*), a w obrębie tej grupy systemy partii hegemonicznej (*hegemonic party regimes*) i systemy pojedynczej partii (*single party regimes*);
3) systemy niedemokratyczne bez partii dominującej (*non-dominant regime parties in non-democracies*)[163].

Warto także zwrócić uwagę na fakt, że typ idealny, w tym przypadku partii hegemonicznej, nie ma odpowiednika w konkretnym bycie. Z ustaleń politologów badających partie hegemoniczne, m.in. Meksyku i Singapuru, wynika, że ich monopol na władzę jest w mniejszym lub większym stopniu ograniczony[164]. Podawana jest w wątpliwość hegemoniczność tak meksykańskiej PRI, jak i malezyjskiej UMNO. W przypadku pierwszej z dwóch partii podnoszona jest np. kwestia jej podporządkowania osobie prezydenta, w tym także marginalizacji roli notabli partyjnych w procesie nominacji następcy ustępującego prezydenta. W przypadku UMNO zwraca się uwagę na problem zdominowania partii przez klientelę malezyjskiego premiera Seri dr Mahathir bin Mohammeda[165]. Prowadzi to do wzrostu popularności definicji minimalistycznej partii hegemonicznej, tj. takiej, w myśl której jest to partia funkcjonująca w systemie autorytarnym, która co prawda kontroluje dostęp do wielu – ale nie do wszystkich – istotnych instytucji politycznych, partycypuje w procesie decyzyjnym i rozdziale dóbr, a także korzysta z zasobów państwa, zapewniających jej dominującą pozycję w systemie politycznym[166].

---

[162] Uwzględniając przy tym wszystkich znaczących autorów podejmujących problem dominacji partii politycznych (Almonda, Chienkina, Brownlee, Geddes, Gelmana, Greena, Pempela, Sartoriego), jak i wszystkie najczęściej spotykane przypadki przenikana się pojęć takich, jak dominacja, jednopartyjność, hegemonia, partia władzy.

[163] O. J. Reuter, *The Origins of Dominant Parties*…, s. 60.

[164] J. A. Hernández, *Parallel Authoritarian Institutions: An Explanation of Mexico's Authoritarian Regime Durability and Breakdown*, https://pdfs.semanticscholar.org/7520/afc7980f6ee04d2f7526906a835866ed703c.pdf?_ga=1.48840678.1799935634.1489219428 [dostęp: 13.03.2017].

[165] Por. A. W. Jelonek, *W stronę nieliberalnej demokracji: szkice z antropologii politycznej Azji Południowo-Wschodniej*, Scholar, Warszawa 2002, s. 39–43; O. J. Reuter, R. Turovski, *Dominant Party Rules*…, s. 18.

[166] *Ibidem*, s. 3.

Pamiętać należy również o znaczeniu, jakie w literaturze przedmiotu przywiązuje się do wymiaru funkcjonalnego w analizie partii hegemonicznych. Podejście to zdominowało studia nad dominacją partii politycznych w systemach autorytarnych – realizowane badania skoncentrowane są przede wszystkim na ich wkładzie w utrzymywanie stabilności autorytarnej. Nie wszystkie partie hegemoniczne realizują z powodzeniem pełen zestaw zadań hegemonicznych[167]. Jeśli chodzi o zbiór funkcji charakterystycznych dla partii hegemonicznych to obejmuje on takie działania, jak: przewodzenie wspólnocie politycznej, artykulacji i agregacji interesów grupowych – typowe dla systemów demokratycznych, jak i utożsamiane z systemami autorytarnymi, które związane są z podtrzymywaniem ciągłości systemu: kooptowanie/zwalczanie opozycji, budowa poczucia, że rządząca grupa elit/partia jest siłą niepokonaną – zniechęcanie elit wewnątrzsystemowych do frondy, penetracja terytorialna, gromadzenie informacji, rozbudowa sieci patronalno-klientelistycznych. Partie te będą się dzieliły na silne i słabe. Ma to bowiem związek zarówno z pełnym lub częściowym pełnieniem wskazanych funkcji, jak też z ich instytucjonalizacją, przede wszystkim genezą i autonomią decyzyjną. Zdaniem autora należy doprecyzowywać koncepcję partii dominujących i odwołując się do kategorii nadrzędnej, tj. dominacji, mówić o dominacji pełnej, częściowej lub ograniczonej w odniesieniu do partii w systemach autorytarnych. W ten sposób łatwiej będzie również dokonać klasyfikacji istniejących modeli „partii władzy" i umiejscawiać je na osi *continuum* partii autorytarnych.

Można założyć, że „partie władzy" – a przynajmniej część z nich – łączy z partiami hegemonicznymi fakt skutecznego pokonywania przeciwników politycznych na arenie partyjno-wyborczej, kooptacji i przyciągania w szeregi partii najbardziej wpływowych przedstawicieli elit zarówno szczebla federalnego, jak i regionalnego; tworzenie rezerwy kadrowej; budowy społecznej legitymacji systemu politycznego czy to w sposób aktywny (budowa partii masowej), czy zaledwie pasywny (głosowanie na „partię władzy"); umożliwiania rządzącej grupie elit skuteczne zarządzenie państwem poprzez przejmowanie kontroli nad organami władzy państwowej stanowiącymi prawo[168].

W rozważaniach nad „partiami władzy" i partiami hegemonicznymi na plan pierwszy powinna wysuwać się kwestia funkcji, jakie spełniają w systemie, ale również pochodzenia zasobów, które umożliwiają im osiągnięcie statusu siły dominującej lub dzielenia się nią z innym aktorem[169]. Można mówić – tak

[167] G. Sartori, *Parties and Party Systems...*, s. 206.

[168] M. Bader, *Hegemonic Political Parties*…, s. 190–191.

[169] W związku z tym godny odnotowania jest termin „protodominujące partie w systemach autorytarnych" – kategoria wprowadzona przez Greena na potrzeby zaznaczenia tendencji hegemonicznych w systemach autorytarnych z partią dominującą, którym

w przypadku „partii władzy", jak i innych partii autorytarnych – o dominacji własnej i delegowanej, a także dominacji pełnej i ograniczonej.

Jeśli chodzi o charakter systemu politycznego, w jakim funkcjonują (i który do pewnego stopnia kształtują) „partie władzy" państw obszaru poradzieckiego, zaobserwować można określoną prawidłowość. Poziom dominacji „partii władzy" i trwałości organizacji określanych tym mianem wyraźnie skorelowany był z charakterem systemu politycznego. Najtrwalsze i najsilniejsze (przynajmniej w wymiarze rywalizacji partyjno-wyborczej) były te „partie władzy", które funkcjonowały w warunkach postępującej konsolidacji reżimu autorytarnego. Konsolidacja władzy w rękach jednego ośrodka politycznego (głównie prezydenckiego) sprzyjała pojawieniu się dominującej „partii władzy" lub, jak pisze Noskowa, „partii większości". Rozwiązań w tym zakresie było w regionie poradzieckim wiele, „hierarchiczne" systemy partyjne czy też „sterowane" systemy partyjne nie we wszystkich przypadkach funkcjonowały opierając się na partii dominującej. Gelman podkreśla, że powstanie dominującej (monopolistycznej, w myśl jego i Mileszewicza nomenklatury terminologicznej) „partii władzy" nie było przesądzone. Szereg reżimów autorytarnych na obszarze poradzieckim wykazywało wyraźne cechy spersonifikowanego, nie zaś partyjnego, autorytaryzmu, mimo iż zdecydowanie ciążyły ku biegunowi skonsolidowanego autorytaryzmu.

Analiza specyfiki politycznej obszaru poradzieckiego pozwala na próbę uchwycenia zależności pomiędzy zbiorami „partii władzy" i partii hegemonicznych, istniejących poza obszarem byłego Związku Radzieckiego, z uwzględnieniem cech tamtejszych systemów politycznych. Ilustruje to poniższy rysunek (rys. 2), umiejscawiający takie partie, jak Jedna Rosja, YAP, Nur Otan w zbiorze wspólnym „partii władzy" i partii hegemonicznych. Wspomniane partie i systemy polityczne, w których funkcjonowały, miało wiele łączyć: nie były samodzielne, tj. brak było im autonomii decyzyjnej, istniały w systemach autorytarnych, które uznawano za należące do bardziej skonsolidowanych w regionie, w dalszym ciągu przeprowadzano w nich wybory wielopartyjne, ich rozwiązania konstytucyjne cechował superprezydencjalizm, gospodarki przeżywały w ostatnim okresie wzrost gospodarczy napędzany sprzedażą węglowodorów, co dawało możliwość zaspokajania materialnych potrzeb społeczeństwa i elit, a poziom rywalizacji politycznej był silnie ograniczony[170].

brakuje dojrzałości, by mogły zostać jednoznacznie zaklasyfikowane, jako partie hegemoniczne. K. F. Greene, *The Political Economy…*, s. 4.

[170] M. Bader, *Hegemonic political parties…*, s. 191.

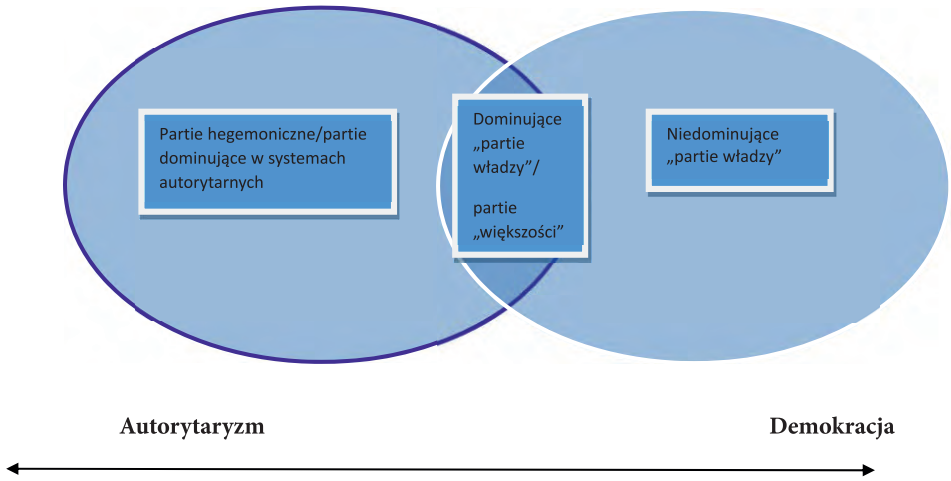

Rysunek 2. Związki w obrębie rodziny partii autorytarnych pomiędzy zbiorem partii hegemonicznych a zbiorem „partii władzy”

Źródło: opracowanie własne.

Poza obszarem poradzieckim istniało wiele partii, które tak pod względem pełnionych funkcji, jak i stopnia instytucjonalizacji, w pierwszym rzędzie autonomii decyzyjnej, wykazywały podobieństwo do Jednej Rosji, YAP i Nur Otan. Z jednej strony pozwala to krytycznie spojrzeć na próby łączenia zjawiska „partii władzy” z obszarem poradzieckim, z drugiej zaś zweryfikować zasadność kwalifikowania tychże partii spoza obszaru poradzieckiego jako hegemoniczne/dominujące w systemach autorytarnych. Uwypukla to w końcu konieczność skonstruowania osi *continuum* partii autorytarnych z wykorzystaniem antynomicznych typów idealnych partii dominujących, przy jednoczesnym zrezygnowaniu z koncepcji zbiorów partii, niedającej tak dobrej możliwości zobrazowania hipotetycznych zmian mogących zachodzić w przypadku partii autorytarnych w zakresie pełnionych funkcji czy też posiadanej autonomii decyzyjnej. O tym, że zmiany te mogą faktycznie zachodzić świadczy ewolucja, jakiej uległ model „partii władzy” w Rosji w okresie rządów Władimira Putina w stosunku do lat 90.

6.2. W poszukiwaniu analogii dla „partii władzy” poza obszarem poradzieckim

Próby połączenia dominujących „partii władzy” z rodziną partii dominujących w systemach autorytarnych nabiorą uzasadnienia, jeśli uwzględni się fakt istnienia poza obszarem poradzieckim szeregu partii, których charakterystyka

pozwala porównywać je do dominujących „partii władzy" istniejących w Azerbejdżanie, Kazachstanie i Rosji. Dwie partie zasługują tu na szczególną uwagę: indonezyjski Golkar (w okresie rządów generała Hadjiego Mohameda Suharto) i egipska Partia Narodowo-Demokratyczna – NDP. Przypadek indonezyjski uznawany jest w literaturze przedmiotu za szczególnie interesujący z punktu widzenia perspektyw rozwoju Jednej Rosji, egipski *case*, zdaniem autora, również zaskakuje podobieństwem z punktu widzenia wpływu urzędu prezydenckiego na strukturę i funkcje partii i tym samym jej autonomię decyzyjną. Sama NDP określana jest niekiedy mianem „partii władzy"[171].

Golkar pojawił się w ramach tzw. Nowego Porządku w następstwie dominacji armii w systemie politycznym Indonezji w latach 60. XX w. Nowy Porządek był przykładem autorytaryzmu biurokratyczno-militarnego. Reżim Suharto traktował partię instrumentalnie, służyła ona bowiem głównie budowie większości parlamentarnej i utrzymywaniu spójności elity, zapewniała autorytarną stabilność i legitymizację. Partia, mimo parlamentarnej dominacji, uzależniona była od decyzji Suharto (i interesów administracji) i nie miała autonomicznego wpływu na politykę państwa. Rządzący Indonezją kwestionowali jej status jako partii politycznej – miała być tzw. strukturą funkcjonalną, zdystansowaną wobec podziałów partyjnych. Partia przetrwała jednak upadek reżimu Suharto i funkcjonowała dalej w warunkach demokratyzacji indonezyjskiego systemu politycznego, odnosząc triumfy wyborcze. Mimo braku autonomii decyzyjnej, faktycznego wpływu na proces decyzyjny, a nawet inicjatywy ustawodawcze, określa się ją mianem partii rządzącej lub też hegemonicznej[172]. Golkar miał mieć natomiast istotny wpływ na rozszerzanie się społecznej bazy poparcia dla reżimu Suharto, stał się bowiem „kanałem dystrybucji dóbr w układzie patronalno-klientelistycznym i miejscem akomodacji różnych grup społecznych i elit, co sprzyjało spójności reżimu"[173].

Egipska NDP powstała w chwili, kiedy w roku 1977 Anwar Sadat zdecydował się zamknąć epokę rządów jednej partii na rzecz ograniczonego pluralizmu partyjnego. NDP została wyodrębniona z Arabskiego Związku Socjalistycznego.

---

[171] Por. A. Соловьев, *Российский партогенез, современные практики*, „Обозреватель – Observer" 2004, № 3 (170), http://observer.materik.ru/observer/N3_2004/3_13.htm [dostęp: 14.03.2017]; D. Tomsa, *Party Politics and Democratization in Indonesia Golkar in the Post-Suharto Era*, Routledge, London–New York 2008; M. Resende, H. Kraetzschmar, *Parties of Power…*

[172] W latach 1971–1998 Golkar miał być „partią hegemoniczną reżimową, funkcjonującą w systemie partii hegemonicznej (*hegemonic regime party, acting in a hegemonic party system*)". Por. D. Tomsa, *Party Politics and Democratization…*, s. 2.

[173] M. Ayako, *The End of Personal Rule in Indonesia. Golkar and the Transformation of the Suharto Regime*, Kyoto University Press, Kyoto 2015, s. 39.

Nie było jej jednak dane przekształcić się w autonomiczną siłę polityczną, o silnej organizacji i z własnymi prawami czy wyraźnym profilem ideologicznym. Elita rządząca podówczas Egiptem, a prezydent Sadat w szczególności, potrzebowali partii, która byłaby podporządkowana oczekiwaniom rządu i od niego zależna. NDP w praktyce miała funkcjonować jako mechanizm hegemoni politycznej i kooptacji, zapewniała obozowi władzy kontrolę nad procesem ustawodawczym, przy jednoczesnym ułatwianiu ustanawiania więzi pomiędzy reżimem a głównymi organizacjami reprezentującymi interesy grup społeczno-zawodowych, jak związki zawodowe czy organizacje przedsiębiorców. Zarówno Sadat, jak i Mubarak zainteresowani byli podtrzymaniem stanu zależności partii od ośrodka prezydenckiego i dokładali wszelkich starań, by partia była mało wyrazista w wymiarze programowym, pozbawiona odpowiedniego zaplecza kadrowego, a kluczowe stanowiska w niej były obejmowane na podstawie sankcji samego prezydenta. NDP brak było wyraźnego profilu programowo-ideologicznego, co było – jak wspomniano – celowym działaniem, biorąc pod uwagę fakt, jak wiele różnych grup społecznych i elit reżim próbował skłonić do współpracy w ramach NDP. Do chwili upadku reżimu Mubaraka nie zostały podjęte działania na rzecz programowego zjednoczenia wewnętrznie podzielonej na frakcje i nurty ideologiczne partii. NDP była partią, w której obecni byli zarówno etatyści – dawni sympatycy Nassera, zwolennicy gospodarki wolnorynkowej, umiarkowani „islamiści", technokraci, jak i „pasożytnicza burżuazja". Program polityczny podobnej partii nie mógłby przedstawiać się inaczej niż tylko jako zbiór luźno ze sobą powiązanych zasad i haseł. Spoiwem (jedynym) NDP ma być etatyzm, rozumiany jako wiara w legitymację istniejącego porządku i konieczność jego utrzymania, przy jednoczesnym podtrzymaniu więzi współpracy z najpotężniejszym aktorem – ośrodkiem prezydenckim i udział w zyskach z renty administracyjnej oraz w systemie relacji patron – klient.

Brak ideologiczno-programowej wyrazistości NDP był więc wynikiem przemyślanej strategii politycznej i służył równolegle dwóm celom. Pierwszym z nich było zapobieganie powstaniu wokół partii ideologicznie zaangażowanej bazy członkowskiej, która mogłaby przekształcić ją w nowy ośrodek władzy, potencjalnie niebezpieczny z punktu widzenia dominacji prezydenta. Drugi z powodów odnosił się do legitymizacji decyzji politycznych zapadających w ramach prac rządu – które, niezależnie od swego rzeczywistego wydźwięku, nie powodowały wyłomu w oficjalnej doktrynie partii; „partii przypisywano rolę (instrumentalną) legitymizacji *post-factum* polityki prowadzonej przez rząd". NDP nie uczestniczyła w procesie decyzyjnym, nie inicjowała rozwiązań ustawodawczych[174]. W trakcie wyborów tradycyjnie wystawiała kandydatów osobiście wskazanych przez prezydenta, nie zaś wyłanianych w drodze we-

[174] M. Resende, H. Kraetzschmar, *Parties of Power*…, s. 4–6.

wnątrzpartyjnej demokracji, lub już po wyborach włączała w swe szeregi najpopularniejszych kandydatów niezależnych, tzw. *NDPendents*[175].

Jedna Rosja jest również w rosyjskiej literaturze przedmiotu porównywana z autorytarnymi partiami politycznymi funkcjonującymi w państwach międzywojennej Europy Środkowej i Wschodniej, w tym także do polskiego Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem[176]. Środkowo- i wschodnioeuropejskie partie autorytarne okresu dwudziestolecia międzywojennego, w tym rzeczony BBWR czy też węgierska Narodowa Partia Jedności (*Nemzeti Egység Pártja*) nie były, jak zauważa Wojciech Sokół,

> dobrze zorganizowane ideologicznie, nie monopolizowały wszystkich dróg dostępu do władzy [...], były natomiast odgórnie montowane, charakteryzowały się brakiem dynamiki, urzędniczym charakterem ich kadr. [Ten sam autor zauważa, że:] partia była zdominowana przez państwo i stawała się ciałem pomocniczym administracji, [...] znaczna część elity nie miała związków z partią i nie identyfikowała się z nią[177].

Charakterystyka BBWR autorstwa Władysława Pobóg-Malinowskiego nie pozostawia złudzeń, że mógł on być postrzegany jako przykład „partii władzy":

> Była to [BBWR – M.S.] nowa forma działania obozu piłsudczyków, mająca rozszerzyć jego zasięg, skupić w nim wszystkie warstwy społeczne i sięgnąć po własną reprezentację w Izbach parlamentarnych. […] Wysuwał Blok zasady nadrzędności interesów państwa i konieczność stosowania się do jego możliwości. W tych granicach miał Blok dawać rządowi łączny wysiłek dla sprostania wewnętrznym i zewnętrznym zadaniom. […] Szukając stabilizacji i wzmocnienia władzy wykonawczej, nie upatrywał jej Blok ani w systemie monopartyjnym, ani w aktach prawno-konstytucyjnych, dających specjalne przywileje jednej partii lub nadrzędną władzę jej przywódcy[178].

Podsumowując można w związku z tym przyjąć, że nie tylko rodzina „partii władzy" nie jest zjawiskiem endemicznym dla obszaru poradzieckiego, ani też nie jest zjawiskiem historycznie nowym. Względnie nowe jest natomiast stosowanie samego terminu „partii władzy", który na dodatek w dyskursie politologicznym trwale zrósł się z obszarem poradzieckim. Niesłusznie, biorąc pod uwagę pobieżną analizę funkcji i struktury organizacyjnej NDP, Golkar czy BBWR.

---

[175] М. А. Завадская, *Время выбирать: манипулирование электоральными циклами в современных авторитарных режимах*, „Вестник Пермского Университета. Серия: Политология" 2015, № 4, s. 10.

[176] Pisze o tym Jelena Mieleszkina: Е. Ю. Мелешкина, *Доминирование по-русски или мировой феномен?*, „Политическая наука" 2006, № 1, s. 136 i n. Por. W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski. Okres 1914–1939*, Oficyna Wydawnicza Graf, Gdańsk 1990, s. 685.

[177] W. Sokół, *Partie w systemach politycznych*..., s. 148.

[178] W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna*..., s. 685.

6.3. W stronę budowy modelu analizy wymiarów dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych

W literaturze przedmiotu dotyczącej systemów autorytarnych pojawiają się pierwsze próby usystematyzowania badań nad zależnością pomiędzy „partiami władzy" a partiami hegemonicznymi i miejscem tych pierwszych w rodzinie partii autorytarnych. Pionierem w tym względzie jest Nicklaus Laverty. Jego model badawczy, w kształcie przedstawionym w poniższej tabeli (tab. 5), podejmuje problem nadużyć wyborczych w przypadku różnych kategorii partii autorytarnych i w ten sposób podkreśla istnienie pomiędzy nimi związków. Wspomnianego autora interesują przede wszystkim zasoby państwa wykorzystywane przez partie w kontekście relacji partia – państwo, a także stopień manipulacji wyborczych konieczny do odnoszenia przez partie zwycięstw i budowy statusu partii dominującej[179]. Zaproponowane przez wspomnianego autora podejście badawcze skutkuje umieszczeniem w tej samej grupie partii Jednej Rosji, Nur Otan i indonezyjskiego Golkar, nieodległe miejsce zajmuje też egipska NDP.

Tabela 5. Model analizy „partii władzy" i partii hegemonicznych

Model relacji państwo – partia	Stopień manipulacji wyborczych	
Umiarkowany		Wysoki
Partia dominuje nad państwem	UMNO	KMT
Fuzja	PRI	
Państwo dominuje nad partią	Jedna Rosja, Nur Otan, Golkar	NDP

Źródło: N. Laverty, *The „Party of Power" as a Type*, „East European Politics" 2015, vol. 31, No 1, s. 84.

Kierunek wytyczony przez Laverty'ego jest interesujący, chociażby ze względu na wskazanie istnienia podobieństw między Golkar i NDP a Jedną Rosją – tym samym przełamana zostaje silnie zarysowana w literaturze przedmiotu tendencja do utożsamiania kategorii „partii władzy" z systemami politycznymi państw obszaru poradzieckiego. Ustalenia Laverty'ego mogłyby również posłużyć jako podstawa do skonstruowania osi *continuum* relacji pomiędzy partią polityczną a państwem w systemach autorytarnych. Jednak, zdaniem autora,

[179] N. Laverty, *The „Party of Power" as a Type*, „East European Politics" 2015, vol. 31, No 1, s. 12–13; por. А. Соловьев, *Российский партогене*…

problem ten właściwiej jest rozpatrywać w kontekście instytucjonalizacji partii politycznych, z uwzględnieniem zagadnień obecności organizacji sponsorującej, genezy narodzin partii, jej autonomii decyzyjnej i źródeł zasobów.

Zaproponowany model nie jest doskonały. O ile nie wywołuje bowiem wątpliwości założenie, że zarówno „partie władzy", jak i partie dominujące funkcjonują w systemach autorytarnych, stosujących w mniejszym lub większym stopniu manipulacje wyborcze, o tyle można mieć zastrzeżenia, co do argumentu wspomnianego autora na temat umiarkowanej skali manipulacji wyborczych w przypadku wyborów z udziałem Jednej Rosji[180]. Jeszcze poważniejszy problem związany jest z pozycjonowaniem partii autorytarnych z uwzględnieniem przywołanego stopnia manipulacji wyborczych. Z punktu widzenia autora stopień ten jest istotny o tyle, o ile wskazuje na siłę partii – im większy stopień manipulacji wyborczych, tym większa zależność od zasobów państwa pozostających do dyspozycji obozu władzy. Może być to także świadectwem niskiej społecznej legitymacji partii, zmuszonej odwoływać się do fałszerstw wyborczych w celu utrzymania swej dominującej pozycji.

W modelu Laverty'ego, jak i w zdecydowanej większości przypadków prac poświęconych partiom dominującym i „partiom władzy" pomijana jest kwestia instytucjonalizacji partii. Ma to zapewne związek z przyjętym założeniem, że ta kategoria pojęciowa odnosi się przede wszystkim do partii funkcjonujących w systemach demokratycznych. Tymczasem jednak wybrane aspekty instytucjonalizacji partii autorytarnych są podnoszone w literaturze przedmiotu. Są to m.in. zagadnienia genezy partii, autonomii decyzyjnej, społecznej percepcji partii czy w końcu spójności struktury organizacyjnej (partia scentralizowana *versus* partia zdecentralizowana). Samo pojęcie instytucjonalizacji ulega rozbiciu na poszczególne elementy składowe, z których tacy autorzy jak Randall i Svåsand próbują zbudować całościowy model analizy politologicznej. Najpoważniejszy zarzut dotyczy jednak pominięcia przez Laverty'ego problemu funkcji pełnionych przez wspomniane partie polityczne.

Odwołując się do zebranych w niniejszym rozdziale informacji konieczne i możliwe zarazem jest, zdaniem autora, stworzenie modelu analizy wymiarów

[180] Powstało w Rosji w ciągu ostatnich kilku lat wiele prac, które dowodzą faktu istnienia znacznych nadużyć w okresie całego procesu wyborczego do Dumy Państwowej i regionalnych zgromadzeń ustawodawczych, sprzyjających sukcesom Jednej Rosji. Określane są one mianem „anomalii wyborczych". Wykorzystanie zaplecza administracyjnego i stosowanie fałszerstw wyborczych miało być, zdaniem autorów tych prac, na tyle duże, że istotnie przesądzały o rozmiarze wyborczego zwycięstwa „partii władzy" i liczbie kontrolowanych przez nią mandatów. Por. А. Е. Любарев, *Соответствуют ли российские выборы своему конституционному предназначению*, „Право и политика" 2013, Nº 13, s. 1911.

dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych. Model ten to oś *continuum*, której krańce wyznaczają typy idealne partii funkcjonujących w systemach autorytarnych. Podstawą ich wyodrębnienia, jako oddzielnej kategorii, jest bezpośredni udział tych partii w stabilizowaniu systemu autorytarnego. Pojęcie „bezpośredni udział" może być rozumiane jako wyraźny związek partii politycznej z obozem władzy i korzystanie z zasobów państwa z jego błogosławieństwem. Partie koncesjonowanej opozycji lub też *quasi*-opozycji odgrywają pewną rolę w stabilizowaniu systemu autorytarnego, ale ma ona charakter pośredni, a obóz władzy może odżegnywać się od związków z nim.

Stabilność autorytarną można zdefiniować na wiele sposobów, wskazując – jak czynią to Steven Levitsky i Lucan Way – na test wyborczej stabilności autorytaryzmu lub, co czyni autor w dalszej części pracy, poprzez stworzenie dwóch modeli autorytaryzmu: stabilnego i niestabilnego, z uwzględnieniem m.in. czynnika jego legitymacji społecznej. Ten typ autorytaryzmu charakteryzuje się obecnością cech istotnościowych pozwalających przyjąć, że jest mu bliżej do typu idealnego skonsolidowanego niż nieskonsolidowanego autorytaryzmu, jednocześnie zmiany w obrębie obozu władzy – jeśli następują – mają charakter ewolucyjny, nie zaś rewolucyjny, tj. nie dokonują się w postaci przewrotu pałacowego. Odrębną kwestią jest pytanie, jaka kombinacja czynników przemocy, kooptacji, propagandy, pasywności/aktywności społeczeństwa sprawia, że zachowuje on równowagę.

W dyskusji nad procesem instytucjonalizacji dominujących „partii władzy", stabilnością autorytarną i miejscem „partii władzy" w rodzinie partii autorytarnych pojawia się kwestia reżimu politycznego, w jakim funkcjonują. Z całą pewnością musi to być reżim autorytarny, który z jednej strony ulega konsolidacji, ale z drugiej nie rezygnuje z wielopartyjnych wyborów. W toku konsolidacji autorytarnej obóz władzy monopolizuje zasoby państwa, poddaje represjom siły opozycji, kontroluje w coraz większym stopniu proces wyborczy zarówno na etapie kształtowania zasad formalno-prawnych rywalizacji politycznej, jak i przeprowadzania samej procedury wyborczej. Więcej informacji na ten temat znajduje się w dalszej części pracy, warto jednak już teraz wskazać, że współczesne autorytaryzmy są tzw. reżimami wyborczymi i umiejętnie manipulując instytucjami wyborów i partii politycznych zapewniają sobie trwałość. W niektórych przypadkach (Wietnam) mamy do czynienia z partiami dominującymi w systemach, które nie organizują wyborów wielopartyjnych i mogą być kwalifikowane jako skonsolidowane autorytaryzmy, jednak inne elementy funkcjonowania tego typu systemów politycznych, jak represje czy rola parlamentu, pozwalają zakwestionować tezę o ich skonsolidowanej autorytarnej naturze.

Dokonując próby stworzenia typów idealnych należy wziąć pod uwagę dwa wymiary nominacji: ilościowy i jakościowy.

Pierwszy z nich odnosi się do poziomu zwycięstw wyborczych, którymi może poszczycić się partia dominująca/partia władzy, okresu, w którym wspomniane zwycięstwa (nie) są odnoszone. Tyczy się to zarówno szczebla federalnego, jak i regionalnego czy w końcu municypalnego. W przypadku partii dominujących zwycięstwa te muszą być wyraźne, rozciągnięte w czasie i przestrzeni, co więcej w grę wchodzą wybory do tych organów władzy państwowej, które uznawane są za kluczowe w obrębie danego reżimu konstytucyjnego. „Partie władzy" nie odnoszą spektakularnych zwycięstw – nie zdobywają ponad połowy głosów w wyborach parlamentarnych, a ich kandydaci nie obejmują najwyższych urzędów w państwie. Biorąc pod uwagę fakt, że długość istnienia „partii władzy" jest ograniczona, czasami trudno jest porównać wyniki wyborcze tej samej partii. Analiza wymiaru ilościowego dominacji partii politycznej w systemie autorytarnym nie dostarcza całościowego obrazu miejsca i roli partii w systemie autorytarnym. Dlatego też musi być uzupełniona o analizę jakościową.

W wymiarze jakościowym brane będą pod uwagę funkcje faktycznie pełnione przez wspomniane partie, a także stopień ich instytucjonalizacji, w tym przede wszystkim zakres autonomii decyzyjnej, geneza narodzin, poziom społecznej legitymacji, spójność struktury organizacyjnej.

Podejmując problem funkcji partii autorytarnych wpływających na stabilność systemu autorytarnego punktem wyjścia niech będzie podejście maksymalistyczne, zakładające możliwość wskazania szerokiego zbioru funkcji, które są konieczne z punktu widzenia budowy trwałego autorytarnego *equilibrium*.

Obejmują one:

1) przewodzenie wspólnocie politycznej;
2) rozszerzanie społecznej bazy poparcia dla reżimu politycznego;
3) przekształcenie partii w główny kanał rekrutacji elit rządzących;
4) eliminowanie zagrożeń płynących dla obozu władzy ze strony opozycji pro- i antysystemowej.

Partie dominujące nie tylko realizują szeroki zbiór zadań mających wpływ na stabilność autorytaryzmu, ale są w tych wysiłkach skuteczne – istnieją namacalne dowody tego typu działalności. Zaliczyć można do nich:

1) wytyczanie głównych kierunków rozwoju państwa, w tym także tworzenie mniej lub bardziej spójnej programowo-ideologicznej platformy mającej legitymować przemiany w państwie i odpowiadanie za implementację wspomnianych założeń – implikujące kontrolę nad organem władzy ustawodawczej;
2) rosnący poziom członkostwa w partii, a także – co związane jest ze stopniem jej instytucjonalizacji – istnienie wewnętrznej legitymacji do rządzenia, wynikającej z braku „organizacji sponsorującej";

3) fakt, iż z szeregów partii wywodzą się członkowie elity rządzącej, partia obsadza swoimi członkami wszystkie kluczowe urzędy w państwie, członkostwo w partii jest warunkiem koniecznym objęcia stanowiska w administracji państwowej;
4) skuteczność partii, jeśli chodzi o kooptację przedstawicieli elit opozycyjnych, rozszerzanie o ich członków swojego składu osobowego; w skrajnym przypadku partie opozycyjne przestają istnieć, partie opozycji akceptują, poddają się dyktatowi partii, jeśli chodzi o wyznaczoną im rolę w systemie politycznym, o ile z pewnych względów obóz władzy uznaje za pożądane utrzymanie pozorów pluralizmu politycznego. W przypadku zdecentralizowanych autorytarnych systemów politycznych partia kontroluje elity regionalne, monitoruje nastroje społeczne, wpływa na politykę kadrową w regionie. Sprzyja centralizacji państwa, realizując model patrolu policyjnego.

Drugi wymiar analizy zjawiska dominacji partii politycznej w systemie autorytarnym w ujęciu jakościowym dotyczy problemu stopnia instytucjonalizacji partii, w szczególności jej autonomii decyzyjnej. Podnosząc kwestię autonomii decyzyjnej, warto jednak zarazem zwrócić uwagę na genezę partii, społeczną percepcję, a także zależności pomiędzy formalnym członkostwem w partii a sprawowaniem najwyższych urzędów w państwie. Przesądzać mogą one o wzroście społecznej legitymacji partii do rządzenia i wpływać w szczególnych przypadkach na legitymację całego reżimu politycznego, jeśli obóz władzy jest utożsamiany z partią polityczną, a jej powstanie zbiega się np. z powstaniem niepodległej państwowości. Ważnym elementem procesu instytucjonalizacji jest spójność organizacyjna partii. Nabiera ona szczególnego wymiaru w przypadku zdecentralizowanych systemów politycznych, wówczas rodzi się pytanie o stopień jej centralizacji, w tym przede wszystkim fragmentaryzacji jej struktury i wpływu elit regionalnych na poczynania regionalnych oddziałów partii.

W takim ujęciu można przyjąć, że partia dominująca jest silnie zinstytucjonalizowana tak w wymiarze wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Tego rodzaju partie powstają w szczególnych okolicznościach historycznych, co wiąże się z ich funkcją przewodzenia wspólnocie politycznej. Partie dominujące rodzą się w szczególnym, przełomowym momencie dla danego narodu, państwa i istotnie wpłynęły na ukształtowanie się nowej wspólnoty politycznej, cele partii są podzielane przez większość społeczeństwa, utrzymuje się wysoki poziom społecznego zaufania do partii i przeświadczenie, że jest ona siłą dominującą i autonomiczną. Partia dominująca cechuje się znaczną autonomią decyzyjną, korzystając z zasobów państwa samodzielnie określa kierunki swych działań, zasady uczestnictwa w wyborach, kontroluje swoją strukturę organizacyjną

– przede wszystkim w wymiarze regionalnym. Członkostwo w partii jest nie tylko konieczne do objęcia funkcji w strukturach administracji państwowej, ale jest czymś naturalnym, partia wpływa bowiem na strukturę i kierunek działań naczelnych organów władzy państwowej. W wymiarze regionalnej płaszczyzny analizy partia dominująca jest silnie scentralizowana – elity centralne partii w pełni kontrolują poczynania elit jej regionalnych oddziałów.

W przypadku „partii władzy" zdefiniowanie cech istotnościowych wymiaru funkcji i instytucjonalizacji jest zdecydowanie bardziej skomplikowanym wyzwaniem, ze względu znaczną różnorodność partii politycznych kwalifikowanych, jako „partie władzy", począwszy od Naszego Domu Rosji przez Ojczyznę – Całą Rosję po Jedną Rosję. Tym mianem określano również egipską NDP czy międzywojenny polski BBWR.

W polskiej literaturze przedmiotu przyjęło się stosowanie w odniesieniu do partii politycznych w systemach autorytarnych pojęcia „partii władzy pierwszego i drugiego typu", pomiędzy którymi istnieją wyraźne różnice z punktu widzenia funkcji, jakie przypisuje im ośrodek decyzyjny sprawujący władzę państwową. O ile owym pierwszym partiom przypisuje się zadanie popierania działań centralnego ośrodka decyzyjnego, o tyle drugie mają za zadanie: „zbierać zatomizowane niezadowolenie społeczne wobec centralnego ośrodka politycznego i przekształcać je w poparcie wyborcze dla tego ostatniego"[181].

Nie kwestionując prawidłowości tej obserwacji warto zauważyć, że ten dualistyczny model „partii władzy" mógł być aktualny w przypadku Rosji tylko dla okresu 2001–2016. Tymczasem w latach 90. istniały inne modele „partii władzy". Mieliśmy więc do czynienia w Rosji z regionalnymi „partiami władzy"/substytutami partii politycznych, a także pojawiła się w roku 1999 „partia władzy" reprezentująca interesy większej grupy regionów – Ojczyzna – Cała Rosja. Dostrzegalna jest także różnica, na przykładzie Rosji w latach 90. XX i pierwszej dekadzie XXI w., pomiędzy modelem dominującej i niedominującej „partii władzy". Powstaje też pytanie, czy „partie władzy drugiego typu" można klasyfikować jako „partie władzy" i czy nie byłoby lepszym rozwiązaniem stosowanie wobec nich pojęcia opozycji wewnątrzsystemowej czy też koncesjonowanej?

Skonstruowanie typu idealnego „partii władzy" wymaga wzięcia pod uwagę cech istotnościowych przypadków skrajnych i/lub endemicznych przedstawianych w literaturze przedmiotu, w tym także takich, które przestały istnieć w toku tranzycji systemowej w regionie poradzieckim. Uwzględnić należy przypadki partii politycznych funkcjonujących poza tym obszarem, którym przypisuje się

[181] R. Bäcker, *Nietradycyjna teoria polityki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2011, s. 75.

podobieństwo do „partii władzy". Konieczne jest dokonanie syntezy zjawiska i zaproponowanie charakterystyki typu „partii władzy" w najbardziej reprezentatywnej formie. Konstruowany poniżej model stanowi absolutne minimum możliwości „partii władzy" w zakresie pełnionych funkcji i instytucjonalizacji, lecz wciąż jest mu bliżej do koncepcji „partii władzy pierwszego typu" niż typu „drugiego".

Przyjąć można, że „partia władzy" realizuje określony zbiór zadań, który do pewnego stopnia może być zbliżony do zbioru spełnianego przez partię dominującą, z drugiej jednak strony brak jest namacalnych dowodów, by wysiłki podejmowane przez „partie władzy" były uwieńczone sukcesami w takich kluczowych obszarach, jak przewodzenie wspólnocie politycznej czy rozszerzanie społecznej bazy poparcia dla reżimu politycznego. Często nie mają one nawet takich ambicji, nie dążą do zdobycia władzy państwowej, stanowią część obozu władzy, który już ją sprawuje. Czy stanowią jego podstawę? Zdecydowanie nie. Nie są jedynym kanałem rekrutacji elit władzy, a jej zdolności kooptacji przedstawicieli elit opozycyjnych są ograniczone. Choć dążą do tego, by wspierać wysiłki egzekutywy w procesie legislacyjnym, odnoszą umiarkowane sukcesy wyborcze, co czyni je mało przydatnymi w tej roli. Nie odgrywają również istotnej roli w procesie zarządzania procesami politycznymi na poziomie regionalnym, ustępują w tym aspekcie innymi instytucjom, np. strukturom siłowym.

W wymiarze instytucjonalizacji geneza partii władzy" jest związana z próbami rozszerzenia zakresu oddziaływania i rozbudowy wpływów obozu władzy, w tym jego prób podporządkowania sobie organów władzy ustawodawczej. Skład osobowy takiej partii jest dość zróżnicowany, a jej program rozmyty i synkretyczny. Kwestia autonomii decyzyjnej partii nie jest przedmiotem poważniejszych sporów. Mimo że stanowi nieodłączną część obozu władzy pozostawia się jej jednak, paradoksalnie, dość dużo swobody w zakresie działalności i np. organizacji kampanii wyborczych – nie oczekuje się od niej spektakularnych sukcesów. Jej członkami, w szczególności gremiów kierowniczych, są przedstawiciele obozu władzy, którzy wykorzystują swoje zasoby do rozszerzania wpływów partii. Jest postrzegana przez opinię publiczną jako nieodłączna część obozu władzy i odmawia się jej samodzielności. Jeśli chodzi o kwestię spójności struktury organizacyjnej, widoczna jest wyraźna fragmentaryzacja, będąca wynikiem słabości centralnego ośrodka partii i znaczącego wpływu regionalnych notabli. Podsumowując, uwzględniając fakt dużego zróżnicowania tak w obrębie modelu „partii władzy", jak i partii dominującej, mamy do czynienia z dwoma typami idealnymi partii uczestniczących w stabilizacji systemu autorytarnego. Są to partia dominująca i „partia władzy". Można więc zaproponować następujący układ antynomiczny (rys. 3).

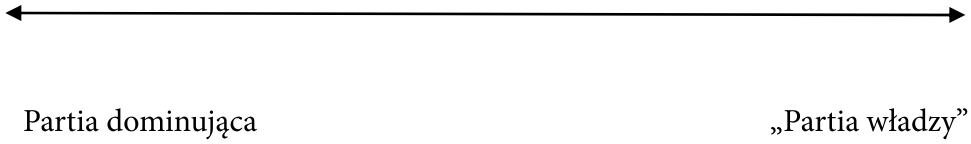

Rysunek 3. Oś *continuum* antynomicznych typów partii autorytarnych: partia dominująca *versus* „partia władzy”

Źródło: opracowanie własne.

Pomiędzy nimi znajdują się partie, które będą zbliżały się to do jednego, to do drugiego typu idealnego, ich miejsce na osi będzie określane na podstawie oceny stopnia ich instytucjonalizacji i faktycznie pełnionych funkcji w systemie politycznym.

Podsumowanie

Pojęcie „partia władzy” łączy się ściśle z transformacją systemową dokonującą się w regionie poradzieckim i choć w samej Rosji często przyjmuje się, że jest to zjawisko endemiczne dla niej, symptomów jego obecności doszukiwano się też w innych państwach regionu. W żadnym razie nie jest więc fenomenem typowo rosyjskim, produktem rosyjskiej kultury politycznej.

Genezy zjawiska należy upatrywać przede wszystkim w porażce procesów demokratyzacyjnych, ograniczaniu zjawiska pluralizmu politycznego, wzroście manipulacji procesem wyborczym, będących skutkiem postępującej konsolidacji władzy w rękach jednego ośrodka decyzyjnego. W regionie poradzieckim rolę tę odgrywają ośrodki prezydenckie, a tamtejsze rozwiązania konstytucyjno-prawne określano mianem superprezydencjalizmu („poradzieckiego prezydencjalizmu”), dla podkreślenia różnic z klasycznym prezydencjalizmem. W modelu „poradzieckiego prezydencjalizmu” nie są bowiem stosowane np. rozwiązania powstrzymywania i równoważenia władzy, charakterystyczne dla amerykańskiego modelu prezydenckiego.

W literaturze przedmiotu mamy do czynienia z „partiami władzy” w dwojakim rozumieniu:

1) niezinstytucjonalizowanej – będącej synonimem szeroko rozumianej grupy elit rządzących i
2) zinstytucjonalizowanej – struktury partyjnej realizującej interesy niezinstytucjonalizowanej „partii władzy”.

Z drugiej zaś strony w polskiej literaturze „partia władzy” jest synonimem partii autorytarnej i dzieli się na partie władzy pierwszego i drugiego stopnia

– te ostatnie przypominają pod względem funkcji partie drugiego rzędu, satelickie w ujęciu Sartoriego.

Już w latach 90. rodzina „partii władzy" była wewnętrznie zróżnicowana, w ciągu zaś następnych lat w toku transformacji systemowej zmiany te pogłębiły się jeszcze bardziej. W systemach rywalizacyjnych, tzw. ułomnych demokracjach, straciły one rację bytu na skutek ograniczenia roli ośrodków prezydenckich, wzrostu pluralizmu politycznego i rywalizacji wyborczej. W tych spośród systemów politycznych, w których rozpoczął się proces konsolidacji reżimu autorytarnego, znaczenie „partii władzy" wzrosło. W takich państwach, jak Azerbejdżan, Kazachstan i Rosja coraz częściej mówi się o narodzinach nowego typy „partii władzy" – dominującej „partii władzy". W literaturze zachodnioeuropejskiej partie te – nawiązując do ustaleń Sartoriego – określa się mianem hegemonicznych lub dominujących.

Poza obszarem poradzieckim istniało szereg partii politycznych, które określano mianem partii hegemonicznych/dominujących w systemach autorytarnych (Egipt, Indonezja), a których cechy istotnościowe w znacznym stopniu zbliżały je do dominujących „partii władzy" obszaru poradzieckiego pod względem reżimu autorytarnego, którego stanowią integralną część, realizowanych zadań, wykorzystywania zasobów państwa, ograniczonej autonomii decyzyjnej.

Jednej Rosji, Nur Otan czy YAP było zdecydowanie bliżej do egipskiej NDP bądź indonezyjskiego Golkar niż do meksykańskiej PRI czy singapurskiej Partii Akcji Ludowej. Różnice te związane były przede wszystkim z zadaniami realizowanymi przez obydwie grupy partii i stopniem ich instytucjonalizacji.

Pod wpływem niektórych ustaleń dostępnych w literaturze przedmiotu można by przyjąć założenie, że możliwe jest włączenie „partii władzy" do zbioru partii dominujących w systemach autorytarnych, biorąc pod uwagę ich wewnętrzną różnorodność i tym samym znaczną pojemność, a także pewne podobieństwa w zakresie pełnionych funkcji.

Jednak, jak zostało to już zaznaczone, dominujące „partie władzy" wykazują pokrewieństwo tylko w stosunku do tych partii dominujących, które w literaturze przedmiotu określa się mianem słabych lub też wspierających obóz władzy.

Rozwiązaniem tego problemu byłoby odwołanie się do istniejących ustaleń w zakresie zjawiska dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych, wskazanie ich głównych wymiarów i – z wykorzystaniem metody idealizacyjnej – stworzenie osi *continuum* partii autorytarnych.

Możliwość pozycjonowania poszczególnych partii politycznych na osi *continuum* wyznaczanej przez typ idealny partii dominującej i „partii władzy" możliwa jest po zweryfikowaniu, że funkcjonują one w systemie autorytarnym

i poczynieniu wstępnego założenia, iż mają bezpośredni wpływ na jego stabilizację, nie są zaś przykładem partii drugiego rzędu/koncesjonowanej opozycji wewnątrzsystemowej.

Kluczowe znaczenie w trakcie osadzania partii politycznej na osi *continuum* partii autorytarnych ma faktyczny zakres pełnionych funkcji, związanych z: przewodzeniem wspólnocie politycznej, rozszerzaniem społecznej bazy poparcia dla reżimu, odgrywaniem roli głównego zasobu kadrowego reżimu, kooptacji kontrelit.

Istotne różnice między partią dominującą a „partią władzy" w zakresie pełnionych funkcji i instytucjonalizacji związane są z tym, że pierwsza z nich jest podstawą ośrodka decyzyjnego, druga nie, partia dominująca jest trwale „zrośnięta" z reżimem politycznym, „partie władzy", choć tworzone przez członków obozu władzy, są konstrukcjami nietrwałymi, o ile partia dominująca ma istotny wpływ na legitymację reżimu politycznego, o tyle „partie władzy" czerpią swą legitymację z popularności, jaką cieszy się reżim polityczny.

Partia dominująca jest silnie zinstytucjonalizowana, „partia władzy" – słabo, kluczową zmienną jest autonomia decyzyjna. Na podstawie obserwacji stopnia instytucjonalizacji partii autorytarnej można założyć, czy realizuje ona funkcje przypisywane partii dominującej czy też nie. Nie ma w tym przypadku prostej zależności. Spełnianie część funkcji partii dominującej nie implikuje silnej instytucjonalizacji – obóz władzy może wyposażać „partię władzy" w dość zasobów, by faktycznie pełniła ona cześć funkcji partii dominującej. Możemy więc mieć do czynienia z amalgamatami partii łączących cechy partii dominujących i „partii władzy", np. dominującymi „partiami władzy".

Obecność w systemie politycznym partii dominującej lub, co bardziej prawdopodobne, partii zmierzającej w stronę jej typu idealnego, ma wpływ na to, czy będzie zbliżał się do modelu partyjnego czy bezpartyjnego autorytaryzmu. W niektórych przypadkach partia autorytarna współrządzi razem z armią i/lub dyktatorem. W końcu istotne znaczenie przy określaniu faktycznej roli partii politycznych będzie miał charakter obowiązującego reżimu konstytucyjnego, a także to, czy mamy do czynienia z federalistycznym, czy unitarnym ustrojem politycznym państwa.

ROZDZIAŁ 2

ZAGADNIENIA EWOLUCJI, KLASYFIKACJI I STABILNOŚCI ROSYJSKIEGO SYSTEMU POLITYCZNEGO W LATACH 2001–2016

1. Przemiany w obrębie współczesnych systemów niedemokratycznych

Kluczowe z punktu widzenia dynamiki zmian w obrębie systemów politycznych współczesnego świata były lata 1989–1991. Wyjątek stanowiły liberalne demokracje, których liczba uległa zmianie w najmniejszym stopniu, zwiększyła się bowiem zaledwie o 15% w okresie 1987–2006[1]. Koniec „zimnej wojny" spowodował, że autorytaryzm znalazł się w nowych, niesprzyjających mu warunkach międzynarodowych. Jednocześnie zaczęła zmieniać się jego natura, w dużej mierze właśnie pod wpływem nowej polityki aktorów globalnych, do której to zmiany autorytaryzm zaczął się skutecznie dostosowywać.

W okresie „zimnej wojny" reżimy autorytarne mogły liczyć na protekcję i wsparcie materialne któregoś z dwóch mocarstw świata dwubiegunowego, np. Stanów Zjednoczonych, w zamian za udział w wysiłku powstrzymywaniu „groźby komunizmu". Z drugiej zaś strony, państwa Europy Środkowej i Wschodniej stanowiły część „zewnętrznego imperium" Związku Radzieckiego, funkcjonowały w warunkach ograniczonej suwerenności polityki zagranicznej i wewnętrznej, a ich systemy polityczne określano mianem komunistycznych[2]. Okres ten sprzyjał rozwojowi skonsolidowanych autorytaryzmów, w obrębie tej kategorii szczególnie dynamicznie rosła liczba reżimów z dominującą rolą armii.

Rozpad Związku Radzieckiego i uzyskanie przez Stany Zjednoczone w latach 90. ubiegłego wieku statusu jedynego supermocarstwa, wpłynęły na pojawienie się demokratycznego *Zeitgeist*, w ramach którego, jak zakładał Lucan Way, demokracja stała się jedyną legitymowaną przez społeczność

---

[1] P. G. Roessler, M. M. Howard, *Post-Cold War Political Regimes: When Do Elections Matter?*, [w:] S. I. Lindberg (ed.), *Democratization by Elections*: *A New Mode of Transition*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2009, s. 112–113.

[2] Komunizm można interpretować, za Mirosławą Grabowską, jako jeden z podtypów reżimu autorytarnego, charakteryzującego się: „po pierwsze, władzą jednej, komunistycznej partii, po drugie, gospodarką posiadaną i zarządzaną przez państwo oraz, po trzecie, totalną niemal kontrolą społeczeństwa przez państwo-partię, która to kontrola wykorzystywała wszelkie środki: izolowanie od wpływów zewnętrznych i zwykłą przemoc, niszczenie pluralizmu i nonkonformizmu, cenzurę i ideologizację życia społecznego". Warto dodać, że reżim ten został narzucony z zewnętrz i odzwierciedlał fakt geopolitycznej dominacji Związku Radzieckiego w Europie Środkowej i Wschodniej. Por. M. Grabowska, *Podział postkomunistyczny*, Scholar, Warszawa 2004, s. 97 i 100.

międzynarodową formą rządu[3]. Państwa Zachodu zaczęły uzależniać swą pomoc finansową od postępów w procesie demokratyzacji. W roku 1993 Rada Europejska ustanawiając kryteria kopenhaskie wskazała na stabilność instytucji gwarantujących demokrację, praworządność, prawa człowieka oraz poszanowanie i ochronę mniejszości jako warunek ubiegania się o członkostwo w Unii Europejskiej[4]. Pod koniec wieku XX ukrywanie tendencji autorytarnych stało się o wiele trudniejsze niż dotychczas za sprawą rozwoju środków komunikowania, telewizji satelitarnej, sieci komórkowych, Internetu, ale także powstania wyspecjalizowanych organizacji monitorujących postępy (bądź ich brak) w procesie demokratyzacji, w tym przede wszystkim śledzących przypadki naruszeń wyborczych i wolności mediów.

Szybko jednak zauważono, że tylko część państw, głównie z Europy Wschodniej i Ameryki Łacińskiej, pozostawała pod prodemokratycznym wpływem świata Zachodu[5]. Co gorsza, rządy zachodnie udzielały poparcia liderom niedemokratycznym w Rosji, Ukrainie, Armenii, często z obawy przed jeszcze gorszą alternatywą – najczęściej związaną z szeroko rozumianymi rządami nacjonalistów i armii. Aktorzy państwowi oficjalnie promujący agendę demokratyczną nie wywiązywali się należycie ze swych zobowiązań tam, gdzie w grę wchodziły interesy gospodarcze i/lub geopolityczne – agenda normatywna musiała ustąpić im miejsca.

W rzeczywistości koniec konfrontacji między Stanami Zjednoczonymi i Związkiem Radzieckim uwolnił dwa przeciwstawne wektory w kontekście rozwoju systemów politycznych – demokratyczny i autorytarny. Współczesna odsłona autorytaryzmu zaczęła się adaptować do dominującego dyskursu demokratycznego. Zaczęto instrumentalnie wykorzystywać instytucje nominalnie demokratyczne, w tym przede wszystkim organizować wielopartyjne wybory. Ci spośród współczesnych dyktatorów, którzy zainteresowani byli pomocą zagraniczną, mieli szczególne powody, by organizować wielopartyjne wybory – zagraniczni darczyńcy, państwa narodowe, organizacje międzynarodowe, jak pisze Kricheli, nie zwracali uwagi na to, czy proces wyborczy jest zniekształcany i czy wybory nie są fałszowane. Z ich punktu widzenia kluczowa była stabilność systemu politycznego, nie zaś zmiany demokratyczne. Stabilność była pożądana z punktu widzenia zwrotu poniesionych kosztów inwestycyjnych. Liderzy państw autorytarnych organizując i wygrywając wybory

[3] L. Way, *The New Authoritarianism in the Former Soviet Union*, „Communist and Post-Communist Studies" 2010, vol. 43, No 4, s. 335.

[4] *Rozszerzenie Unii Europejskiej*, http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/pl/FTU_6.5.1.pdf [dostęp: 17.03.2017].

[5] S. Levitsky, L. A. Way, *Linkage versus Leverage. Rethinking the International Dimension of Regime Change*, „Comparative Politics" 2006, vol. 38, No 4.

sygnalizowali swoją dojrzałość polityczną i umiejętność kontroli procesów politycznych, społecznych oraz gospodarczych[6]. W niektórych przypadkach działania wymierzone w opozycję, jeśli dochodziło do nich w państwach borykających się z terroryzmem lub korupcją, mogły być przedstawiane społeczności międzynarodowej jako uzasadnione środki zaradcze.

Rozpoczynająca się w roku 1974 „trzecia fala demokratyzacji" zaczęła tracić swój impet w latach 90. Po upływie 35 lat od jej rozpoczęcia niemal połowa systemów politycznych świata miała charakter autorytarny[7]. Świat pozimnowojenny wszedł w epokę kryzysu optymistycznych założeń dotyczących demokratyzacji i konieczności ich przewartościowania[8], a także pogodzenia się z faktem, że autorytaryzm będzie wygrywał walkę z demokracją „o rząd dusz" – miliony ludzi będą żyć w państwach autorytarnych, wierząc lub chcąc wierzyć, że doświadczają demokracji[9]. W roku 2015 na 167 istniejących podówczas państw, 88 nie spełniało wymogów stawianych reżimowi demokratycznemu. Były w tej grupie zarówno skonsolidowane, jak i nieskonsolidowane autorytaryzmy. W państwach autorytarnych mieszkało 51,7 procent ludności świata[10].

Nabierające popularności zjawisko łączenia instytucji demokratycznych, takich jak wielopartyjne wybory, z brakiem alternacji władzy i ograniczaniem pluralizmu politycznego, cechujące się trwałością tych rozwiązań, spowodowało, że zaczęto zastanawiać się nad zasadnością wyodrębnienia nowej kategorii politologicznej – hybrydy autorytarno-demokratycznej. Chociaż pojęcie

---

6 R. Kricheli, *Rewarding Illiberal Elections? Electoral Autocracies and the International Community*, „Department of Political Science, Stanford University Working Paper" 2009, cyt. za: B. Magaloni, R. Kricheli, *Political Order and One-Party Rule*, „Annual Review of Political Science" 2010, vol. 13, s. 135.

7 L. Diamond, *Is the Third Wave Over?*, „Journal of Democracy" 1996, vol. 7, No 3, s. 20.

8 T. Carothers, *The End of the Transition Paradigm*, „Journal of Democracy" 2002, vol. 13, No 1, s. 5–6.

9 „Człowiek radziecki, w większości przypadków szczerze wierzył, że żyje w warunkach niesłychanej swobody w systemie demokracji socjalistycznej. Współczesne badania socjologiczne dowodzą, że liczba osób przeświadczonych o tym, że żyją w państwie demokratycznym rośnie wraz ze skalą »przykręcania śruby«". А. Колесников, *Плюс гибридизация всей страны. Мы преувеличиваем управляемость процессов в России*, „Ведомости" 2016, 18.01, https://www.vedomosti.ru/opinion/columns/2017/01/18/673417-gibridizatsiya [dostęp 28.10.2018]. Meksyk pod rządami PRI był w myśl słów Maria Vargasa Llosy „doskonałą dyktaturą", jako że Meksykanie mieli nie zauważać faktu, że żyją w systemie autorytarnym. Por. B. Magaloni, *Voting for Autocracy: Hegemonic Party Survival and its Demise in Mexico*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 11.

10 *Democracy Index 2015. Democracy in an Age of Anxiety, A report by The Economist Intelligence Unit*, s. 1, http://www.yabiladi.com/img/content/EIU-Democracy-Index-2015.pdf [dostęp: 23.03.2017].

hybrydy nie było niczym nowym, zaczęto z ogromną energią nadawać im nowe nazwy w ramach tzw. nurtu przymiotnikowego. W początkowej fazie trzeciej fali demokratyzacji dominowało podejście polegające na dodawaniu przymiotników do terminu demokracja (pseudodemokracja, semidemokracja)[11]. Skutkowało to nadużywaniem („rozciąganiem") pojęcia demokracja[12]. W chwili obecnej obserwujemy natomiast lawinowy wzrost przymiotnikowych autorytaryzmów, np.: semiautorytaryzm, rywalizacyjny autorytaryzm czy w końcu wyborczy autorytaryzm[13].

W reakcji na dynamiczny rozwój „studiów hybrydalnych" dała o sobie znać krytyka tego podejścia, w myśl której nie ma konieczności budowy nowej kategorii systemu politycznego, na pograniczu autorytaryzmu i demokracji, czy też rekonstrukcji istniejącej klasyfikacji systemów autorytarnych i rozbudowy podtypów w ramach kategorii autorytarnej[14]. Jan Holzer i Stanislav Balik zwracają w tym kontekście uwagę na następujące okoliczności: wszystkie pojęcia i terminy to typy idealne – tak demokracja, jak i autorytaryzm nie są ani absolutnie nieobecne, ani absolutnie obecne, wszystko jest kwestią konfrontacji z konkretną zmienną rzeczywistością. Konkurencyjność w autorytaryzmie to sprzeczność, która realizuje się poprzez istnienie wyborów, jest więc najważniejszą oznaką demokracji; wybory mogą służyć do odróżnienia demokracji i autorytaryzmu, ale tylko pod warunkiem spełnienia pewnych przesłanek, co nakazuje np. krytycznie obserwować inne, praktyczne czynniki związane ze zjawiskiem konkurencyjności[15].

Ci spośród badaczy, którzy zaangażowali się w studia nad hybrydami, mieli wpaść w pułapkę elektoralizmu, tj. nadmiernej koncentracji na kwestiach wyborczych z punktu widzenia rozważań nad autorytaryzmem i demokracją. Demokracja potrzebuje do istnienia czegoś więcej niż tylko (nieodzownych, co prawda) wolnych i sprawiedliwych wyborów, argumentowali krytycy koncepcji hybryd autorytarno-demokratycznych[16]. Również demokratyczne wybory

[11] L. Diamond, *Is the Third Wave Over*…

[12] D. Collier, S. Levitsky, *Democracy with Adjectives. Conceptual Innovation in Comparative Research*, „World Politics" 1997, vol. 49.

[13] M. Ottaway, M. B. Olcott, *Challenge of Semi-Authoritarianism*, „Carnegie Working Papers" 1999, No 7, http://carnegieendowment.org/1999/10/01/challenge-of-semi-authoritarianism-pub-142 [dostęp: 06.05.2017].

[14] J. Holzer, S. Balik, *Postkomunistyczne reżimy niedemokratyczne*, tłum. V. Petrilák, Ośrodek Myśli Politycznej we współpracy z Wyższą Szkołą Biznesu-National Louis University w Nowym Sączu, Kraków–Nowy Sącz 2009, s. 197–198.

[15] *Ibidem*, s. 89–91.

[16] P. G. Roessler, M. M. Howard, *Post-Cold War Political Regimes*…, s. 106; M. M. Howard, P. G. Roessler, *Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes*, „American Journal of Political Science" 2006, vol. 50, No 2, s. 366–367.

same w sobie nie są wystarczające do budowy demokracji liberalnej, o czym pisał Wolfgang Merkel. W wielu przypadkach stanowią one fasadę rządów autorytarnych. Najczęściej w dyskusji nad demokratycznym charakterem systemów politycznych marginalizowane jest znaczenie rządów prawa i horyzontalnej odpowiedzialności władz[17]. Demokratyczne wybory są niepełne, okaleczone, nieprawdziwe, jeśli nie są spełniane inne warunki, takie jak: gwarancja praw człowieka i obywatela, prawo do uczestnictwa w życiu politycznym i efektywne prawo do rządzenia[18].

Andreas Schedler w swych rozważaniach nad zbiorem technik manipulacji w odniesieniu do areny wyborczej i studiami nad wyborczym autorytaryzmem zwracał uwagę, że wybory nie są demokratyczne, jeśli nie są zagwarantowane wolny popyt i podaż, a triumfatorzy wyborów nie mają możliwości objęcia władzy lub sformowania rządu[19]. Stosowanie pojęcia „wyborczy autorytaryzm" w odniesieniu do konkretnego reżimu autorytarnego implikuje, że mamy do czynienia z reżimem „jawnie autorytarnym, który funkcjonuje jednak w sposób odmienny od tego, do którego przyzwyczaiły nas znane autorytaryzmy"[20]. Zaakcentowanie terminu „autorytaryzm" w ramach przywołanej definicji ma służyć odróżnieniu go od demokracji wyborczych, użycie terminu „wyborczy" pozwoli przeciwstawić tego rodzaju reżim skonsolidowanym autorytaryzmom. Demokracjom wyborczym brakuje szeregu atrybutów demokracji liberalnych, jednak przeprowadzane w nich wybory są wolne i uczciwe, czego nie da się powiedzieć o wyborach w systemach będących wyborczymi autorytaryzmami. Skonsolidowane autorytaryzmy nie organizują wyborów będących oficjalnym kanałem dostępu do stanowisk w organach władzy wykonawczej i ustawodawczej[21].

Wyborczy autorytaryzm nie jest monolitem. Rozpada się na dwie zasadnicze kategorie: system hegemoniczny (*hegemonic authoritarian regimes*), w ramach którego osoba sprawująca najwyższy urząd w państwie lub partia polityczna cieszy się przytłaczającą przewagą nad pozostałymi uczestnikami rywalizacji wyborczej (najczęściej w granicach 70–75% głosów lub mandatów) i system rywalizacyjny (*competitive authoritarian regimes*), w którym partie opozycyjne

---

[17] F. Zakaria, *Rise of Illiberal Democracy*, „Foreign Affairs" 1996, vol. 76, No 6, s. 30–31.

[18] W. Merkel, *Embedded and Defective Democracies*, „Democratization" 2004, vol. 11, No 5, s. 55.

[19] Por. S. Mainwaring, *Party System Institutionalization: Reflections Based on the Asian Cases*, [w:] A. Hicken, E. M. Kuhonta (eds.), *Party System Institutionalization in Asia Democracies, Autocracies, and the Shadows of the Past*, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s. 335; A. Schedler, *The Menu of Manipulation*, „Journal of Democracy" 2002, vol. 13, No 2, s. 37.

[20] *Ibidem*, s. 5.

[21] *Ibidem*.

stanowią większe wyzwanie dla urzędujących i zdobywają znacznie większy udział głosów[22]. System hegemoniczny, ze względu na swą charakterystykę w obrębie praktyk wyborczych, zbliża się więc do typu idealnego skonsolidowanego autorytaryzmu, w którym wyborów nie ma lub są farsą.

Jason Brownlee przyjmuje, że wprowadzenie plebiscytarnych form legitymowania władzy do systemów autorytarnych niczego nie zmienia z punktu widzenia treści ich funkcjonowania. To w dalszym ciągu, jak pisał Linz:

> systemy polityczne o ograniczonym, zwolnionym z odpowiedzialności przed społeczeństwem pluralizmie politycznym, pozbawione dopracowanej, wiodącej ideologii, ale z wyraźnymi cechami mentalnymi, wolne (z wyjątkiem pewnych okresów swego rozwoju) od ekstensywnej i intensywnej mobilizacji politycznej, i takie, w których przywódca lub niekiedy mała grupa przywódcza dysponuje władzą o słabo określonych, formalnych granicach, które jednak w istocie łatwo przewidzieć[23].

Dodaje on jednak, że pojawienie się hybryd autorytarno-demokratycznych czy też nowych (przymiotnikowych) autorytaryzmów stosujących plebiscytowe, pseudodemokratyczne procedury oznacza długo oczekiwane uznanie „słabo określonych, formalnych granic", w ramach których funkcjonują autorytaryzmy, mogące jednocześnie być niezwykle trwałe[24]. Brownlee stawia jednocześnie kilka ważnych pytań natury teoretycznej. Pierwsze pytanie jest retoryczne: czy (pseudo)wybory zmieniają logikę funkcjonowania autorytaryzmu? Nie. Łączenie mechanizmu wyborczego oraz dopuszczenie ograniczonej konkurencji partii i kandydatów opozycyjnych jest bowiem jedną z form instytucjonalizacji ograniczonego pluralizmu[25]. Drugie pytanie odnosi się do kwestii stabilności tego typu systemów – czy dzięki obecności takich instytucji, jak wybory, partie polityczne, parlamentaryzm stają się one stabilniejsze, bardziej odporne na prodemokratyczne zmiany – w tym przypadku odpowiedź jest twierdząca[26].

W odniesieniu do współczesnych autorytaryzmów mamy w literaturze przedmiotu do czynienia z dwoma zasadniczymi podejściami. Jedno z nich koncentruje uwagę na zmiennych rywalizacji i partycypacji, które zaproponowali Philip Roessler i Marc Howard, odwołując się do koncepcji Roberta Dahla,

---

[22] D. Donno, *Elections and Democratization in Authoritarian Regimes*, „American Journal of Political Science" 2013, vol. 57, No 3, s. 703.

[23] J. J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm*, [w:] J. Szczupaczyński (red.), *Władza i społeczeństwo*, Scholar, Warszawa 1995, s. 310.

[24] J. Brownlee, *Authoritarianism in an Age of Democratization*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 27.

[25] Ł. Fyderek, *Autorytarny system polityczny. Przegląd ujęć teoretycznych*, „Politeja" 2011, vol. 3, nr 17, s. 126.

[26] *Ibidem*, s. 28.

Josepha Schumpetera i Larrego Diamonda. Mamy więc typologię obejmującą skonsolidowane autorytaryzmy (pozbawione wyborów) i wyborcze autorytaryzmy, w których przeprowadzane są wybory niemające jednak charakteru demokratycznego. Dzielą się one na dwie kategorie: hegemoniczne autorytaryzmy i rywalizacyjne autorytaryzmy. Rozróżnienie to jest dokonywane na podstawie ustaleń, na ile rządząca grupa elit zniekształca „reguły gry" i umożliwia opozycji udział w wyborach[27].

Inną próbą podejścia do analizy współczesnych autorytaryzmów jest spojrzenie na nie przez pryzmat instytucji dominujących w danym systemie politycznym. Mamy więc kategorię autorytaryzmów partyjnych, spersonifikowanych, rządy wojska. Towarzyszą im monarchie i liczne kategorie pośrednie (hybrydy) – odzwierciedlające udział w procesie rządzenia wojska, jednostki i partii politycznej[28]. To podejście należy uznać za istotne z punktu widzenia analizy stabilności systemów autorytarnych – perspektyw ich demokratyzacji czy też, szerzej, tranzycji w stronę innego modelu reżimu politycznego[29].

Niektóre z autorytaryzmów były bowiem uznawane za stabilniejsze od innych. Partyjnych autorytaryzmów było najwięcej tak w obrębie skonsolidowanych, jak i nieskonsolidowanych autorytaryzmów – w tych, w których są organizowane wielopartyjne wybory, lecz rywalizacja toczy się pomiędzy członkami rządzącej grupy elit, jak i w tych, w których ich nie ma w ogóle lub mają charakter fasadowy. Ich stabilność związana jest przede wszystkim z tym, że były głęboko zakorzenione w systemie społeczno-politycznym danego państwa, kontrolując zarówno administrację państwa, jak i społeczeństwo. Aktywność aparatu administracyjnego i społeczeństwa była podporządkowana

---

[27] Opisu wyraźnych różnic pomiędzy podkategoriami wyborczego autorytaryzmu dostarczają przypadki Etiopii i Egiptu w latach 2005–2006. O ile w Etiopii siły opozycyjne przegrywały na ostatnim etapie rywalizacji (fałszerstwa wyborcze, nieprawidłowości przy organizacji wyborów), mając swobodę w prowadzeniu kampanii wyborczej, o tyle pod rządami Husniego Mubaraka były z góry skazane na porażkę. W wyborach uczestniczyła ograniczona liczba licencjonowanych partii. Decyzję o tym, kto weźmie w nich udział, a kto nie, podejmował Komitet ds. Partii Politycznych, kontrolowany przez NDP – „partię rządzącą". Kandydaci niezależni musieli zdobyć podpisy 5% obieralnych urzędników w państwie – należących do NDP. Towarzyszyły temu zakaz funkcjonowania partii religijnych i brak monitoringu międzynarodowego wyborów. P. G. Roessler, M. M. Howard, *Post-Cold War Political Regimes*…, s. 107–108.

[28] J. Brownlee, *Authoritarianism...*, s. 30; B. Geddes, *What Do We Know about Democratization after Twenty Years?*, „Annual Review of Political Science" 1999, vol. 2, s. 121–124 i 133.

[29] A. Hadenius, J. Teorell, *Authoritarian Regimes: Stability, Change, And Pathways To Democracy, 1972–2003*, „Kellogg Working Paper" 2006, No 331, s. 3–4, https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/331.pdf [dostęp: 23.03.2017].

kierownictwu partii za pośrednictwem rozbudowanej sieci organizacji partyjnych w miejscach pracy, szkołach, armii[30].

Rządy wojska (*military regimes*) mogły poszczycić się średnią długością funkcjonowania wynoszącą dziewięć lat, w przypadku rządów spersonifikowanych (*personalistic regimes*) był to okres 15 lat, jednopartyjne autorytaryzmy (*one-party regimes*) istniały najdłużej, średnio bowiem aż 23 lata[31]. W przypadku reżimów militarnych, ich ograniczone w czasie funkcjonowanie związane było przede wszystkim z tym, że nie były one społecznie zakorzenione, co utrudniało armii kontrolowanie i zapobieganie wybuchom społecznych protestów. Armia miała także możliwość wycofania się z polityki, dosłownie i w przenośni, do koszar i nie musiała troszczyć się o swoje bezpieczeństwo. Jej autonomia i zasoby były zabezpieczone[32].

Jednoosobowe autorytaryzmy częściej sięgają po radykalne środki w celu utrzymania władzy, szerzej stosują represje i odwołują się do „ręcznego sterowania", a zarazem częściej stają się obiektem społecznych protestów i utraty legitymacji niż inne, bardziej zinstytucjonalizowane formy rozwiązań autorytarnych. Mają one utrudniony dostęp do wiarygodnej informacji na temat nastrojów panujących w społeczeństwie i w elitach, nie mają „infrastruktury", która pozwalałaby im skutecznie „zarządzać" wyborami i prowadzić negocjacje pomiędzy zwaśnionymi grupami elit[33]. Badania komparatywne wykazują, że to nie wybory, a instytucja partii politycznej odpowiada za trwałość konstrukcji autorytarnej. Autorytaryzmy takie rozpadają się nie dlatego, że organizują wybory, ale dlatego, że nie skorzystały z dobrodziejstw oferowanych przez partię polityczną, tj. nie dokonały integracji elit politycznych, nie stworzyły spójnej koalicji i nie nadały systemowi cech instytucjonalnych, umożliwiających gromadzenie informacji, prowadzenie negocjacji, osiąganie kompromisów, rozładowywanie konfliktów i rozwiązywanie problemu sukcesji władzy[34].

W ostatnim okresie ustalenia na temat stabilności partyjnych i spersonifikowanych autorytaryzmów zaczęły być jednak rewidowane. Analiza ilościowa wykazała, że liczba partyjnych autorytaryzmów po roku 1989 zaczęła się kurczyć wskutek procesów demokratyzacji i tranzycji w stronę modelu spersonifikowanego autorytaryzmu. Model rządów silnej ręki (ojca narodu) zaczął zyskiwać na popularności w obliczu upadku zideologizowanych reżimów

---

30 B. Geddes, *What Do We Know About Democratization After Twenty Years?*, „Annual Review of Political Science" 1999, vol. 2, s. 121–134.

31 *Ibidem*, s. 132.

32 A. Hadenius, J. Teorell, *Authoritarian Regimes*…, s. 3.

33 B. Geddes, J. Wright, E. Frantz, *Autocratic Breakdown and Regime Transitions: A New Data Set*, „Perspectives on Politics" 2014, vol. 12, No 2, s. 325.

34 J. Brownlee, *Authoritarianism...*, s. 41.

socjalistycznych, a z drugiej strony był wyrazem kryzysu modelu gospodarczej i politycznej liberalizacji końca wieku XX, triumfu nacjonalizmu i neopopulizmu. Właśnie dlatego spersonifikowane autorytaryzmy zaczęły powstać na gruzach systemów politycznych, w których nie dokonała się demokratyczna konsolidacja[35].

Dzisiejsze autorytaryzmy w większym stopniu niż ich historyczne odpowiedniki dążą do budowania fasadowych instytucji demokratycznych (przede wszystkim organizowania wielopartyjnych wyborów), nie opierając się przede wszystkim na sile organów represji. Te nominalnie demokratyczne instytucje zaspokajają nie tylko „estetyczne potrzeby" społeczeństwa, ale także wychodzą naprzeciw bardzo konkretnym potrzebom liderów państw autorytarnych[36]. W przypadku funkcjonowania systemów niedemokratycznych instytucje mają znaczenie z punktu widzenia utrzymania ich stabilności. Obejmuje ona dwa wymiary: skuteczności rządzenia (akumulacji władzy) i przetrwania (reprodukcji władzy). Rządzący – niezależnie od tego czy mamy do czynienia z prenowoczesnym państwem hierarchicznym, czy też nowoczesnym, wzniesionym na fundamencie złożonej struktury biurokratycznej – stają przed tymi samymi wyzwaniami: rządzenia (*the challenge of governance*) i utrzymania władzy (*the challenge of political survival*). Ich przetrwanie wymaga tworzenia solidnych sojuszy politycznych. Zagrożenia, przed którymi stają, mają wymiar zarówno wertykalny (rewolucje, powstania, wojny domowe), jak i horyzontalny („przewroty pałacowe", wojskowe zamachy stanu). Praktyka polityczna pokazuje jednak, że głównym źródłem, z którego napływa zagrożenie dla ciągłości rządów danej grupy elit w systemie autorytarnym są szeregi własnych sojuszników i fronda elit (*elite defections*)[37].

Współczesne autorytaryzmy są złożonymi konstrukcjami instytucjonalnymi, których poszczególne wymiary są (lub przynajmniej powinny być) tak przemyślane i zaaranżowane, by ograniczać ryzyko tak wertykalne, jak i horyzontalne, zapewniać realizacje efektu zgody i współpracy, przede wszystkim z udziałem własnych sojuszników. Schedler pisze w tym kontekście

---

[35] К. Рогов, *Политический режим и социальный порядок. Проблемное поле посттранзитологической парадигмы*, „Контрапункт" 2017, № 9, s. 9.

[36] A. Schedler, *The New Institutionalism*…, s. 325.

[37] *Ibidem*, s. 326. Prognozy dotyczące perspektyw rosyjskiego systemu politycznego także wskazują, że prawdopodobieństwo upadku obecnego modelu władzy, na skutek pojawienia się polityka spoza obozu rządzącego, wydają się mało prawdopodobne. Por. *Алексей Макаркин: „Внешнеполитическая мобилизация слабеет, но ощущение величия сохраняется, так как связано с более глубинными чувствами, чем просто крымский эффект"*, „Политком.RU" 2016, 29.12, http://politcom.ru/21926.html [dostęp: 18.02.2017].

o konieczności dokonywania szeregu wyborów w systemach autorytarnych, dotyczących kształtu instytucji politycznych, a także sposobów manipulowania nimi, w celu zminimalizowania niepożądanych skutków podjętych decyzji. Liderzy państw autorytarnych stają przed szeregiem wyborów instytucjonalnych, odnoszących się do takich instytucji, jak legislatury, sądy, wybory, partie polityczne, media, społeczeństwo obywatelskie, polityka regionalna[38]. W kontekście każdego z wymiarów pojawia się szczególny, typowy dla niego „dylemat". W odniesieniu do pluralizmu partyjnego jest to pytanie o zasadność budowy organizacji wspierającej obóz władzy, która będzie wystawiała kandydatów do udziału w wyborach lub wskazywała, kto ma objąć nieobieralne stanowiska. Jednocześnie pojawia się wątpliwość, czy ma to być jedna partia, czy też możliwa jest do zaakceptowania jakaś forma „pluralizmu partyjnego", w ramach którego będą istnieć partie, jakie można by określić mianem opozycji antysystemowej, funkcjonujące poza kontrolą ze strony państwa. W przypadku relacji centrum – regiony problem kształtuje się następująco: jak nadać elitom regionalnym autonomię, przy jednoczesnym utrzymaniu nad nimi kontroli – jest to istotne o tyle, że z punktu widzenia skuteczności partii dominującej wspomniane elity muszą zachować spory zakres swobody w odniesieniu do procesów politycznych, społecznych i gospodarczych zachodzących w ich „domenie"[39].

Stabilność autorytarną osiągać można poprzez skuteczne rozwiązywanie szeregu zadań związanych z przeciwstawianiem się zagrożeniu ze strony opozycji – tej, która funkcjonuje we własnych szeregach, jak i działa poza obozem rządzącym, co rodzi konieczność umiejętnego praktykowania technik represji i kooptacji. Wymusza to budowę efektywnych instytucji (aparatu przemocy, partii politycznej, biurokracji), które będą implementować koncepcje represji i kooptacji. W literaturze przedmiotu istnieje wiele różnych podejść do problemu autorytarnej równowagi, z uwzględnieniem czynnika społecznego i społecznego ugruntowania autorytaryzmu[40]. Znaczna część rozważań poświęconych autorytarnej równowadze nawiązuje do ustaleń Adama Przeworskiego zawartych w pracy z roku 1991 pt. *Demokracja i rynek*, podnoszących kwestie kłamstwa, przemocy i dobrobytu w odniesieniu do wybranych autorytarnych systemów politycznych „demokracji ludowych" Europy Wschodniej i Meksyku[41].

---

[38] A. Schedler, *The New Institutionalism*…, s. 328.

[39] *Ibidem*, s. 332–336.

[40] T. Ambrosio, *Beyond the Transition Paradigm: A research Agenda for Authoritarian Consolidation*, „Demokratizatsiya" 2014, vol. 22, No 4, s. 471 i n.

[41] A. Przeworski, *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge 1991, s. 58–59.

Założenia Przeworskiego są wykorzystywane w celu zrozumienia trwałości współczesnych autorytaryzmów – z czasem zaczęły być w literaturze przedmiotu rozbudowywane o nowe elementy i nowe podejścia, ze szczególnym uwzględnieniem roli przemocy i manipulacji informacyjnej[42]. Do elementów składowych konstrukcji odpowiedzialnej za budowę stabilności autorytarnej wielu badaczy włącza kwestie wzrostu gospodarczego i dobrobytu materialnego społeczeństwa, a ujmując szerzej – społecznej legitymizacji reżimu[43]. Autorytaryzm w ujęciu Linza to: „nie tylko bowiem system polityczny, ale i społeczny, w którym struktura polityczna, jak i świadomość społeczna oraz poziom i rodzaj aktywności społecznej są silnie od siebie uzależnione"[44].

Koncepcja autorytarnego *equilibrium* autorstwa Beatrix Magaloni łączy kwestie istnienia długoterminowego wzrostu gospodarczego ze skutecznym systemem dystrybucji dóbr, ograniczonym stosowaniem fałszerstw wyborczych i represji w celu osiągniecia efektu stabilności i tym samym trwałości rządów autorytarnych[45]. Wolfgang Merkel i Johannes Gereshewski wprowadzają do rozważań nad problemem stabilności autorytarnej koncepcję trzech filarów, którymi są: legitymacja, represje i kooptacja. Koncepcja ta jest w rzeczywistości kontynuacją ujęcia Przeworskiego, z tą tylko różnicą, że obydwaj autorzy zasadnie wprowadzają pojęcie legitymacji społecznej w miejsce kłamstwa, które niewątpliwie odgrywa znaczącą rolę w budowie społecznej akceptacji charakteru i kierunku rozwoju systemu politycznego.

Mówiąc o źródłach równowagi autorytarnej w Rosji należy zwrócić baczną uwagę na kwestię legitymacji systemu politycznego. Merkel i Gerschewski przyjmują, że legitymacja ma w tym przypadku dwa wymiary: normatywno-ideologiczny i skuteczności. Biorąc pod uwagę, jak trudno jest w chwili obecnej stworzyć i realizować spójną ideologię, współczesnym autorytaryzmom pozostaje, ich zdaniem, głównie skuteczność rządzenia, m.in. w zakresie dostarczania obywatelom dóbr materialnych[46]. W praktyce legitymacja systemu

[42] J. Gereshewski, *The Three Pillars of Stability: Legitimation, Repression, and Co-Optation in Authoritarian Regimes*, „Democratization" 2013, vol. 20, No 1, s. 13–38; S. Guriev, D. Treisman, *How Modern Dictators Survive: Cooptation, Censorship, Propaganda, and Repression*, http://econ.sciences-po.fr/sites/default/ files/file/guriev/GurievTreisman-Feb19.pdf [dostęp: 21.06.2015]; C. Davenport, *State Repression and Political Order*, „Annual Review of Political Science" 2007, vol. 10, No 1, s. 1–23.

[43] V. Gelman, *The Rise and Decline of Electoral Authoritarianism in Russia*, „Demokratizatsiya" 2012, vol. 22, No 4, s. 506.

[44] R. Bäcker, *Nietradycyjna teoria polityki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012, s. 75.

[45] B. Magaloni, *Voting for Autocracy*…, s. 19–24.

[46] W. Merkel, J. Gerschewski, *Autocracies at Critical Junctures: A Model for the Study of Dictatorial Regimes*, „WZB Mitteilungen" 2011, vol. 133, s. 16.

autorytarnego nie musi mieć wymiaru ideologicznego, może mieć charakter normatywny i pozytywnie wpływać na stabilność systemu autorytarnego, nawet jeśli jego efektywność jest ograniczona. Kluczowe znaczenie ma bowiem komplementarność norm i wartości obywateli wobec istniejącego reżimu[47]. Represje w ujęciu obydwu autorów dzielą się na miękkie i twarde, w pierwszym przypadku obserwujemy ograniczenie praw politycznych, selektywne represje wobec najbardziej aktywnych przedstawicieli opozycji, włącznie z fizyczną przemocą. W drugim przypadku dochodzi do ograniczania praw obywatelskich i masowych represji.

Lucan Way i Steven Levitsky wykorzystują w rozważaniach nad współczesnymi autorytaryzmami i problemem ich stabilności pojęcie przemocy, którą dzielą na dwie kategorie: charakteryzującą się wysoką i niską intensywnością (*high-intensity coercion* vs *low-intenstity coercion*). W rzeczywistości zarówno Merkel i Gerschewski, jak i Way oraz Levitsky rozumieją problem podobnie. Jednak według tych ostatnich do kategorii przemocy o wysokim stopniu intensywności oprócz fizycznego unicestwiania przedstawicieli opozycji i zabijania uczestników demonstracji opozycyjnych zaliczane są również kwestie fałszerstw wyborczych. W przypadku przemocy o niskiej intensywności mowa jest o działaniach, które mają charakter mniej widoczny, długofalowy, całościowy i obejmują: inwigilację opozycji, areszty, prześladowanie opozycji za pośrednictwem służb podatkowych czy procesów o zniesławienie. Przemoc może być także stosowana wobec członków elity rządzącej, w celu wymuszenia ich lojalności i zniechęcenia do współpracy z opozycją lub prób obalenia dyktatora[48]. Warto zwrócić uwagę, że obydwie kategorie form przemocy wiążą się z dwoma okolicznościami. Po pierwsze skuteczne stosowanie każdej z nich wymusza istnienia określonego potencjału po stronie państwa – spójności elity (*cohesion*) w przypadku działań siłowych i odpowiedniego zasięgu oddziaływania ze strony państwa (*scope*) w przypadku miękkich represji. Po drugie odwoływanie się do twardych form represji dowodzi słabości reżimu i siły opozycji – stabilne autorytaryzmy nie muszą uciekać się do tak radykalnych środków, jak rozstrzeliwanie demonstrantów, przyciągające uwagę i zwiększające presję społeczności międzynarodowej na reżim[49].

Kooptacja stanowi trzeci filar stabilności autorytarnej – umiejętna polityka zachęt rozszerza bazę politycznego poparcia dla systemu władzy, jak i szeregi elity władzy o nowych członków. Chodzi tu o przedstawicieli elit

---

[47] L. A. Way, S. Levitsky, *The Dynamics of Autocratic Coercion after the Cold War*, „Communist and Post-Communist Studies" 2006, vol. 39, s. 390–392.

[48] *Ibidem*, s. 393–394.

[49] *Ibidem*.

gospodarczych, wojskowych, policji, ale także świata nauki i kultury. Otrzymują oni dostęp do „renty politycznej". Korupcja, klientelizm, zależności patronalno-klientelistyczne są widomym znakiem, że machina kooptacji została wprawiona w ruch. Studia nad dominacją meksykańskiej PRI realizowane przez Magaloni czy Greena unaoczniają jak duże znaczenie z punktu widzenia utrzymania równowagi autorytarnej ma umożliwianie ograniczonego udziału przedstawicieli opozycji w wyborach, przyznawania im stanowisk w organach władzy ustawodawczej, dystrybuowania dóbr (pochodzących z budżetu państwa) w odniesieniu do lojalnych członków elity rządzącej i stosowania kar dla próbujących wyłamać się z obowiązujących reguł rządzących reżimem[50].

Mówiąc o kłamstwie należy przyjąć, że współczesne autorytaryzmy stają się mniej gwałtowne i jednocześnie lepiej zaadaptowane do zglobalizowanego świata, zdominowanego przez media i wyrafinowane technologie komunikacyjne. Konsolidacja władzy dokonuje się bez konieczności izolowania się od świata zewnętrznego i gospodarki światowej czy też masowych represji. Tego rodzaju systemy „symulują" demokrację, przeprowadzając wielopartyjne wybory, dokładając wszelkich starań, by je wygrać, korumpują i cenzurują media prywatne, unikając przy tym ich zamykania. Liderzy współczesnych autorytaryzmów zabiegają o społeczną popularność. Budują swą pozycję na sukcesach, jakie mają odnosić w dziele rozwoju społeczno-gospodarczego i troski o bezpieczeństwo zewnętrzne tudzież wewnętrzne państwa i narodu. Współcześni dyktatorzy utrzymują swą popularność i władzę nie dlatego, że skutecznie stosują przemoc czy ideologię, ale dlatego, że udaje im się przekonać opinię publiczną, że są kompetentni, godni zaufania, niezastąpieni. Społeczeństwo buduje swoje wyobrażenie na temat dyktatora i prawomocności jego rządów (akceptuje jego roszczenie do legitymacji), na podstawie percepcji własnej kondycji materialnej, przekazu ze strony propagandy państwowej, jak również mediów niezależnych[51].

Problem stabilności autorytaryzmu w Rosji powinien być w związku z tym rozważany z uwzględnieniem zagadnienia legitymacji i legitymizacji reżimu autorytarnego. Poczynić należy jednak kilka uwag wstępnych w odniesieniu do terminów legitymacja i legitymizacja. Należą do nich:

- rozumienie pojęć legitymacja i legitymizacja;
- istnienie związków pomiędzy legitymizacją a stabilnością systemu politycznego;

[50] A. Diaz-Cayeros, B. Magaloni, B. R. Weingast, *Democratization and the Economy in Mexico: Equilibrium (PRI) Hegemony and its Demise*, June 2000, Stanford University 2000, s. 5–6, http://web.stanford.edu/class/polisci313/papers/demz0.07.06.pdf [dostęp: 24.03.2017].

[51] S. M. Guriev, D. Treisman, *How Modern Dictators…*

– pojawienie się zależności pomiędzy typem reżimu politycznego (demokracja *vs* autorytaryzm) a dopuszczalnością stosowania obu pojęć.

Legitymizacja rozumiana jest w literaturze przedmiotu wielorako, w tym m.in. jako proces uzyskiwania poparcia dla systemu politycznego i jego elementów składowych, legitymacja zaś oznacza efekt tego procesu. Jest to, jak pisze Leszek Sobkowiak:

> realnie istniejący stan akceptacji społeczeństwa bądź jego znaczących kręgów dla systemu politycznego i jego elementów składowych (reżimu politycznego, poszczególnych instytucji, elity politycznej, podmiotu władzy), wynikający z pozytywnej oceny genezy i/lub sposobów i skutków ich funkcjonowania[52].

W myśl empirycznej teorii legitymizacji władzy Davida Eastona jest to proces polegający w dużym stopniu na uzyskaniu społecznej aprobaty dla różnych aspektów funkcjonowania życia politycznego, m.in. w wymiarach: ideologicznym, oznaczającym uznanie wartości i zasad leżących u podłoża systemu politycznego; strukturalnym – wynikającym z akceptacji dla norm proceduralnych składających się na reżim polityczny czy w końcu personalnym – wyrażającym szacunek dla osób sprawujących funkcje publiczne[53]. Jest to, jak zauważał Seymour Lipset, zbiór działań wiodących do wykształcenia i utrzymania wśród członków wspólnoty politycznej przeświadczenia, że istniejący system polityczny jest dla danego społeczeństwa najwłaściwszy[54].

Przyjmując obecność tego pojęcia w literaturze prawniczej warto odnotować, że legitymizacja to zespół argumentów, działań, procedur i symboli, wykorzystywanych w danym systemie politycznym do osiągnięcia prawomocności władzy obozu rządzącego w oczach ogółu społeczeństwa[55]. Mówiąc o prawomocności w kontekście stabilności systemu politycznego, należy poczynić za Wojciechem Sokołem zastrzeżenie, że: „uprawomocnienie władzy nie jest warunkiem wystarczającym ani koniecznym do utrzymania stabilności ładu społecznego”[56]. Stabilność powstaje bowiem m.in. wskutek wykształcenia się

---

[52] L. Sobkowiak, *Legitymizacja polityczna*, [w:] A. W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki*, t. II, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998, s. 154.

[53] Por. A. Antoszewski, *Empiryczna teoria legitymizacji władzy D. Eastona*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii,* Wrocław 1996, s. 185–186.

[54] S. M. Lipset, *Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Development*, „American Political Science Review” 1959, vol. 53, No 1, s. 86.

[55] W. Paruch, *Autorytaryzm w Europie XX wieku. Zarys analizy politologicznej cech systemu politycznego*, „Annales UMCS, Sectio K: Politologia” 2009, vol. 16, nr 1, s. 138.

[56] W. Sokół, *Legitymizacja polityczna*, [w:] B. Szmulik, M. Żmigrodzki (red.), *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Lublin 2002, s. 221–222.

konsensusu głównych podmiotów polityki w odniesieniu do podstawowych wartości, reguł i instytucji systemu[57].

Interesujący jest, szczególnie w rozważaniach dotyczących Rosji, problem dopuszczalności stosowania pojęć legitymacja i legitymizacja do analizy niedemokratycznych systemów politycznych. Władza legitymowana miała opierać się na czynnym, dobrowolnym przyzwoleniu rządzących, co wykluczało przemoc i strach, jako dominujące źródło podporządkowania[58]. W przypadku systemów niedemokratycznych czynnikiem stabilizującym ma być nie poparcie, ale raczej pragmatycznie motywowane przystosowanie, posłuszeństwo czy przyzwolenie. Nie znaczy to jednak, że systemy te są owej zdolności pozbawione, nawet jeśli mają problemy z jej nabyciem i utrzymaniem. Zdaniem Sobkowiaka, każdy „niedemokratyczny system dąży do wytworzenia legitymacji i może uzyskać w pewnym okresie poparcie większości społeczeństwa"[59]. Christian von Soest i Julia Grauvogel zwracają uwagę, że reżimy autorytarne zgłaszają roszczenia do legitymacji odnośnie do słuszności ich porządków politycznych i społecznych[60]. Poważne wyzwanie staje natomiast, zdaniem autora, przed zwolennikami koncepcji nieprzystawalności pojęcia legitymacji i autorytaryzmu w przypadku systemu politycznego państw niedemokratycznych, który znaczna część obywateli identyfikuje jako demokrację, co – zdaje się – występowało w Rosji w omawianym okresie.

W literaturze przedmiotu przyjmuje się założenie, że współczesne autorytaryzmy poszukują legitymacji i odwołują się do dość zróżnicowanego zbioru mechanizmów legitymacji swej władzy. W ujęciu Christiana von Soest i Julii Grauvogel strategia legitymizacyjna reżimów autorytarnych ma współcześnie sześć „idealnych wymiarów", do których zalicza się:

1) mit założycielski – liderzy państw autorytarnych, elity polityczne, partie polityczne w państwach autorytarnych odwołują się do swej roli w znaczących okresach historii danej wspólnoty politycznej: wojnach, rewolucjach, procesach narodowo-wyzwoleńczych;
2) ideologię – legitymacja jest pozyskiwana w wyniku realizacji określonej narracji, podkreślającej słuszność, prawomocność danego porządku społecznego;

[57] L. Sobkowiak, *Legitymizacja polityczna...*, s. 150.
[58] A. Antoszewski, *Empiryczna teoria legitymizacji...*, s. 185.
[59] L. Sobkowiak, *Legitymizacja polityczna...*, s. 152.
[60] C. von Soest, J. Grauvogel, *Comparing Legitimation Strategies in Post-Soviet Countries*, [w:] M. Brusis, J. Ahrens, M. Schulze Wessel (eds.), *Politics and Legitimacy in Post-Soviet Eurasia*, Palgrave Macmillan, London UK 2016, s. 19.

3) personalizm – w grę wchodzi charyzma lidera państwa, afirmowanie jego szczególnej roli (misji) z punktu widzenia rozwoju państwa, dobrobytu, stabilności;
4) aktywność międzynarodowa – rządzący w państwach autorytarnych wykorzystują aktywność państwa w sferze polityki międzynarodowej w celu wzmocnienia legitymacji swego panowania w obrębie danego systemu politycznego, na użytek wewnętrzny;
5) procedury – odwołanie się do wyborów i norm prawnych w celu zwiększenia legitymacji reżimu, co nie jest tożsame demokratycznej legitymizacji, jako że w grę nie wchodzą efektywny wybór polityczny ani pełna wolność zrzeszania się i wyrażania opinii;
6) efektywność – rządzący odwołują się do swych sukcesów w dziele rozwiązywania doniosłych problemów trapiących daną wspólnotę polityczną, odnosząc się do kwestii bezpieczeństwa, wzrostu gospodarczego, stabilności materialnej[61].

W związku z powyższym autor stawia sobie w niniejszym rozdziale za cel, przyjmując założenie, że konsolidacja autorytarna oznacza ugruntowanie systemu politycznego i osiągnięcie przezeń pewnej stabilności:

– określenie cech istotnościowych typów idealnych autorytaryzmu skonsolidowanego i nieskonsolidowanego, umiejscowienie rosyjskiego reżimu politycznego na osi wyznaczanej przez obydwa bieguny, z uwzględnieniem dokonującej się w okresie 2001–2016 ewolucji systemu politycznego Rosji;
– odpowiedź na pytanie o miejsce rosyjskiego autorytaryzmu w ramach istniejących typologii reżimów autorytarnych, ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska jego niskiej instytucjonalizacji;
– postawienie problemu i zdefiniowanie typów idealnych: autorytaryzmu stabilnego i niestabilnego oraz przyporządkowanie rosyjskiego reżimu politycznego do którejś z tych kategorii, z uwzględnieniem zagadnienia legitymizacji systemu politycznego, kooptacji elit, przemocy i kontroli przekazu informacyjnego.

[61] Iidem, *How Do Non-Democratic Regimes Claim Legitimacy? Comparative Insights from Post-Soviet Countries*, „GIGA Working Paper" 2015, No 277, s. 8–9, https://www.giga-hamburg.de/en/publication/how-do-non-democratic-regimes-claim-legitimacy-comparative-insights-from-post-soviet [dostęp: 03.06.2018].

2. Ewolucja rosyjskiego reżimu politycznego: między typem idealnym skonsolidowanego i nieskonsolidowanego autorytaryzmu

Analizując istniejące ustalenia teoretyczne w zakresie charakterystyki współczesnych niedemokracji i dynamikę zmian w obrębie rosyjskiego systemu politycznego, można sformułować hipotezę, iż reżim polityczny Rosji oddalał się konsekwentnie w latach 2001–2016 od bieguna nieskonsolidowanego autorytaryzmu, zmierzając w stronę skonsolidowanego autorytaryzmu. Od typu idealnego demokracji Rosja oddaliła się znaczenie jeszcze przed rokiem 2001. W tym roku w rankingu *Freedom House* straciła 1 punkt w stosunku do roku 2000, wskutek nadużyć podczas przedterminowych wyborów prezydenckich i była określana mianem państwa częściowo wolnego[62].

Próbując określić cechy szczególne obydwu typów idealnych reżimów autorytarnych, warto zwrócić jeszcze raz uwagę na definicję rywalizacyjnego autorytaryzmu (wyborczego autorytaryzmu) – utożsamianego z nieskonsolidowanym autorytaryzmem, a także zamkniętych autorytaryzmów. To, co różni autorytaryzmy skonsolidowane i nieskonsolidowane, w ujęciu Lucana Waya i Stevena Levitsky'ego, to przede wszystkim zagadnienia wyborów, praw obywatelskich i reguł rywalizacji politycznej (*field of play*), które rozumie się jako obecność legalnych form udziału opozycji w rywalizacji o władzę, poszanowanie praw obywatelskich i zagwarantowanie wszystkim ubiegającym się o władzę takich samych praw. W skonsolidowanych autorytaryzmach wyborów nie ma lub są zwykłą farsą; prawa obywatelskie są regularnie naruszane, przedstawiciele partii opozycyjnych, niezależnych mediów, organizacji pozarządowych nie są w żaden sposób chronieni przed nadużyciami ze strony państwa, ich działalność ma charakter podziemny lub jest realizowana na wychodźstwie. W odniesieniu do kwestii zasad rywalizacji politycznej przyjmuje się, że nieskonsolidowane autorytaryzmy dopuszczając pewne formy rywalizacji i ochrony praw obywatelskich, zniekształcają na korzyść ośrodka decyzyjnego reżimu autorytarnego i jego reprezentantów obowiązujące rozwiązania ustawodawcze, m.in. w zakresie uczestnictwa w wyborach, dostępu do mediów, ochrony prawnej[63]. W skonsolidowanych autorytaryzmach ten problem nie istnieje, triumfator wyborów może być bowiem tylko jeden, o ile w ogóle taka instytucja polityczna pojawia się w systemie politycznym. Jeśli nawet wybory

[62] Por. *Freedom in the World. Russia. 2001*, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2001/russia [dostęp: 03.06.2018].

[63] S. Levitsky, L. A. Way, *Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism*, „Journal of Democracy" 2002, vol. 13, No 2, s. 53–54.

są organizowane, to skala fałszerstw czyni ich wynik bezwartościowym, a partie i kandydaci rzeczywiście opozycyjni nie mogą wziąć w nich udziału[64].

Bardziej rozbudowaną i bezpośrednią typologię autorytaryzmu skonsolidowanego i nieskonsolidowanego zaproponował Alexander J. Motyl (tab. 6).

Tabela 6. Typy systemów autorytarnych: skonsolidowany i nieskonsolidowany autorytaryzm

Cechy klasyfikacyjne reżimu	Rywalizacyjny (hybrydalny) autorytaryzm	Pełny (skonsolidowany) autorytaryzm
Instytucje polityczne	partia dominująca, manipulowane wybory, podporządkowany parlament, quasi-niezależne sądownictwo w sferze pozapolitycznej	partia dominująca, sfałszowane wybory, bezwolny parlament, quasi-niezależne sądownictwo w sferze pozapolitycznej
Typ przywódcy	szara eminencja, junta	szara eminencja, junta
Światopogląd	niespójny z dominacją statokratyzmu	niespójny z dominacją statokratyzmu
Społeczny stosunek do reżimu	uległość	uległość
Model gospodarczy	sojusz państwa z dominującymi podmiotami gospodarki rynkowej	sojusz państwa z dominującymi podmiotami gospodarki rynkowej
Opozycja	zastraszana	zneutralizowana całkowicie lub częściowo
Prawa obywatelskie	znacząco ograniczane	regularnie naruszane
Aparat przymusu	stanowi część obozu władzy	stanowi część obozu władzy
Propaganda	znacząca, lecz ograniczona	znacząca, lecz ograniczona
Przemoc i represje	skoncentrowana przemoc i szerokie represje	skoncentrowana przemoc i szerokie represje

Źródło: A. J. Motyl, *Putin's Russia as a Fascist Political System*, „Communist and Post-Communist Studies" 2016, vol. 49, No 1, s. 31.

[64] S. Levitsky, L. A. Way, *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes After the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge, UK 2010, s. 365.

Jednak wiele elementów typologii reżimów autorytarnych tego autora wymaga krytycznego komentarza. W świetle ogromnego zróżnicowania reżimów autorytarnych, budowa tak rozbudowanego schematu wydaje się nieuzasadniona, jest w nim za wiele elementów, tym samym jest zbyt szczegółowy. Pojawiają się wątpliwości, co do jego przydatności – zarysowane przez autora różnice pomiędzy rywalizacyjnym i pełnym autorytaryzmem są na dobrą sprawę nieznaczne. Problem przemocy w reżimach określanych mianem skonsolidowanych autorytaryzmów wcale nie jest kwestią przesądzoną. W rywalizacyjnych autorytaryzmach przemoc natomiast jest utrzymywana na niskim poziomie, często jest znacząco ograniczona i stosowana w sposób selektywny, np. tylko w okresach poprzedzających wybory. Między skonsolidowanym i nieskonsolidowanym autorytaryzmem znajduje się np. reżim autorytarny określany mianem hegemonicznego i o nim jest mowa, kiedy Motyl charakteryzuje skonsolidowany autorytaryzm.

Pozycję parlamentu w reżimach autorytarnych uznaje się za drugorzędną i niestanowiącą reprezentacji narodu politycznego[65]. Tymczasem w szczególnych przypadkach, typowych dla systemów jednopartyjnych, będących reżimami hegemonicznymi, jak np. Wietnam, rola Zgromadzenia Narodowego może być dość istotna w procesie ustawodawczym, w zakresie kontroli pracy rządu, współpracy ze strukturami decyzyjnymi partii czy wreszcie interakcji z lokalnymi wspólnotami politycznymi. W Rosji w omawianym okresie Duma Państwowa, w myśl słów Borysa Gruzłowa „przestała być miejscem dyskusji", a w latach 2011–2016 zamieniła się w „maszynę do drukowania ustaw", procedowanie zaś ustaw poprzedzało tzw. zerowe czytanie. Tymczasem w Wietnamie parlament stawał się w ostatnim okresie coraz bardziej „asertywny", a jego rola znacząco rosła z punktu widzenia legitymacji rządów Partii Komunistycznej Wietnamu, ze względu na znaczącą efektywność prac i interakcję jego deputowanych z lokalnymi wspólnotami (por. tab. 7)[66].

W przypadku problemu opozycji Motyl nie dostrzega możliwości sterowania sferą opozycyjną, tj. tworzenia „partii władzy drugiego typu" i licencjonowania udziału opozycji prosystemowej w organach ustawodawczych, co było typowe dla systemu politycznego Meksyku w okresie dominacji PRI. Stosunek społeczeństwa do reżimu autorytarnego w modelu rywalizacyjnym najczęściej

---

[65] Jest np. postrzegany jako jedna z kilku instytucjonalnych form reprezentacji poszczególnych grup interesów funkcjonujących w ramach danego systemu autorytarnego. R. Bäcker, *Nietradycyjna teoria polityki*…, s. 74.

[66] E. J. Malesky, *Understanding the Confidence Vote in Vietnamese National Assembly: An Update on „Adverse Effects of Sunshine"*, [w:] J. D. London (ed.), *Politics in Contemporary Vietnam Party, State, and Authority Relations*, Palgrave Macmillan, London 2014, s. 85–88.

jest zupełnie odmienny od skonsolidowanego. W pierwszym przypadku dominuje aktywna delegitymizacja, obejmująca protesty, głosowanie na partie i kandydatów opozycyjnych, unikanie płacenia podatków, w drugim, faktycznie w grę wchodzi pasywne podporządkowanie, apatia.

W końcu również kwestia partii dominującej i jej znaczenie z punktu widzenia tego, czy mamy do czynienia ze skonsolidowanym, czy nieskonsolidowanym autorytaryzmem wydaje się zagadnieniem spornym. Z jednopartyjnością można się zetknąć zarówno w rywalizacyjnych autorytaryzmach, jak i w tych, w których rywalizacja toczy się tylko pomiędzy członkami obozu władzy (hegemoniczny wyborczy autorytaryzm), jak dzieje się to w Wietnamie[67]. Większy wpływ ma fakt jej obecności na stabilność reżimu i określenie miejsca danego reżimu w rodzinie reżimów autorytarnych, w których uwzględnia się kryterium kształtu elit rządzących.

Tabela 7. Charakterystyka autorytaryzmu w Azji Południowo-Wschodniej w roku 2015

Typ reżimu autorytarnego	Państwo
Skonsolidowany	Brunei, Tajlandia
Hegemoniczny	Laos, Wietnam
Rywalizacyjny	Kambodża, Malezja, Myanmar, Singapur
Charakterystyka instytucjonalna reżimu autorytarnego	**Państwo**
Rządy wojska	Myanmar, Tajlandia
Monarchia	Brunei
Rządy jednostki	Kambodża
Jednopartyjność	Kambodża, Laos, Wietnam, Mynmar, Singapur

Źródło: L. Morgenbesser, *Behind the Facade: Elections under Authoritarianism in Southeast Asia*, State University of New York Press, Albany 2016, s. 193.

Biorąc pod uwagę przywołane próby skonstruowania typów idealnych autorytaryzmu skonsolidowanego i nieskonsolidowanego, należy skoncentrować się na dwóch głównych obszarach problemowych: wyborów i przemocy[68].

[67] L. Morgenbesser, *Behind the Facade: Elections under Authoritarianism in Southeast Asia*, State University of New York Press, Albany 2016, s. 195.

[68] V. Gelman, *The Politics of Fear: How Russia's Rulers Counter Their Rivals*, „Russian Politics" 2016, vol. 1, No 1, s. 30.

Wyznaczają one dwa konstytutywne elementy typów idealnych reżimów autorytarnych. W praktyce decydujące znaczenie ma przede wszystkim stosunek ośrodka decyzyjnego do stosowania przemocy w celu wzmocnienia monizmu struktur państwa i spójności podejmowanych działań, a także stopnia zintegrowania samego obozu władzy. Wybory dostarczają częściowej wiedzy na temat roli przemocy w systemie politycznym. Innym dobrym obszarem obserwacji tendencji w sferze ewolucji autorytaryzmu jest stosunek obozu władzy do organizacji pozarządowych, mediów prywatnych czy też szeroko rozumiana strategia instytucjonalizacji konfliktów narastających w łonie ośrodka decyzyjnego pomiędzy różnymi frakcjami elit tworzących go. W szerszej perspektywie spójność elity politycznej i zdolność reżimu do stworzenia zinstytucjonalizowanych form rozwiązywania pojawiających się konfliktów wpływają pozytywnie na stabilność reżimu autorytarnego i jego ciągłość, o czym więcej w dalszej części rozdziału. Zagadnienie spójności elit w reżimie autorytarnym jest kluczowe zarówno w trakcie jego konsolidacji – odrzucenia rywalizacji politycznej i wolnych wyborów, jak i jego stabilizacji, kiedy konieczne jest użycie siły wobec protestujących lub przeprowadzanie fałszerstw wyborczych na znaczną skalę.

W konsekwencji mamy więc do czynienia z dwoma idealnymi sytuacjami. W przypadku skonsolidowanych autorytaryzmów wyborów nie ma, przemoc jest znaczna, jeśli w grę wchodzą rządy armii lub jednoosobowe dyktatury. W przypadku monarchii i tradycyjnej formy legitymizacji władzy, przemoc nie jest konieczna – prawo do rządzenia się dziedziczy, nie zdobywa w trakcie wyborów. Jednocześnie prawa polityczne i obywatelskie nie istnieją lub są konsekwentnie łamane. Z całą pewnością monarchiom i rządom armii decyzja o rezygnacji z wyborów przychodzi łatwiej, a z drugiej strony ich wprowadzenie w ograniczonej formie nie stanowi wyzwania z punktu widzenia legitymizacji ich władzy, co pokazują przykłady niektórych bliskowschodnich monarchii, armia zaś może powrócić do koszar, deklarując, że pod jej rządami nastały już odpowiednie warunki do przeprowadzenia wyborów. Była to postawa charakterystyczna w przypadku arbitrażowego modelu rządów armii, jednego z wielu obowiązujących w nieodległej przeszłości w systemach politycznych Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej[69].

Na drugim krańcu osi *continuum* znajduje się rywalizacyjny autorytaryzm – wybory nie są rywalizacyjne, nie ma mowy o alternacji władzy, lecz poziom nieprzewidywalności wyników jest dość znaczny. Opozycja może zdobywać miejsca w organach władzy ustawodawczej i ma możliwość funkcjonowania

[69] Por. A. Perlmutter, *The Praetorian State and the Praetorian Army. Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities*, [w:] N. Provizer (ed.), *Analyzing the Third World: Essays from Comparative Politics*, G. K. Hall & Co., Boston 1978, s. 312–313.

i krytykowania obozu rządzącego, a także zdobywania nowych sympatyków. Krytycy reżimu opuszczający obóz władzy z łatwością dołączają do opozycji, czego przykładem były chociażby postawy Wiktora Juszczenki i Micheila Saakaszwilego.

Pomiędzy obu typami idealnymi znajduje się przestrzeń polityczna państw, w których wybory określane są mianem plebiscytu lub też nazywane „procedurą wyborczą"[70]. Są one w przypadku partyjnych autorytaryzmów formą instytucjonalizacji konfliktu w łonie obozu rządzącego lub farsą, gdy wszystkie siły polityczne, które w nich uczestniczą, albo stanowią jego część, albo uzyskały jego akceptację do udziału w nich. Wyniki tego typu wyborów mogą też być regularnie fałszowane, choć opozycji udzielono prawa do udziału w nich. W takich reżimach prawa polityczne i obywatelskie są konsekwentnie ograniczane i/lub łamane. Przemoc, zgodnie z podejściem Lucana i Waya, ma zakres szeroki i jednocześnie umiarkowanie intensywny. Tego typu systemy mogą być klasyfikowane jako hegemoniczne wyborcze autorytaryzmy. Hegemoniczne autorytaryzmy są jednak silnie zróżnicowane. W Wietnamie, mimo istnienia jednopartyjności, toczyła się ostra rywalizacja o dominację w reżimie pomiędzy frakcjami tworzącymi ośrodek decyzyjny[71]. W Rosji, o czym będzie mowa w dalszej części rozdziału, w wyborach do Dumy Państwowej mandaty deputowanych, oprócz członków „partii władzy" pierwszego typu, zdobywali przedstawiciele „partii władzy" drugiego typu i partie opozycji prosystemowej. Sukcesy wyborcze „partia władzy" pierwszego typu zawdzięcza w dużym stopniu wyborczym fałszerstwom. Rywalizacja między grupami elit tworzącymi obóz władzy toczyła się z użyciem przemocy, np. aresztów i procesów pod zarzutem korupcji czy tworzenia zorganizowanych grup przestępczych mających na celu zawłaszczenie środków z budżetu państwa.

2.1. Konsolidacja autorytaryzmu w Rosji w latach 2001–2016: nadużycia wyborcze, przemoc i konflikty w łonie elity władzy

W analizowanym w pracy okresie 2001–2016 system polityczny Rosji ulegał daleko idącym zmianom. Wektor tych zmian miał zdecydowanie autorytarny charakter: wzmocnienie monizmu struktur państwowych, zlikwidowanie podziału władz publicznych, eliminacja autonomii władz regionalnych i ich przedstawicielstwa na szczeblu federalnym. Działania te odbywały się pod hasłem „budowy pionowej struktury władz". Sprzyjało temu ograniczanie praw politycznych

[70] *Выборы глав регионов в 2017 году: сценарии кампаний и прогнозы*, „Фонд развития гражданского общества" 2017, 28.08, http://civilfund.ru/mat/105 [dostęp: 03.06.2017].

[71] L. Morgenbesser, *Behind the Façade*…, s. 195.

i obywatelskich: wolności słowa i zgromadzeń, nieuczciwe praktyki wyborcze, manipulacje rozwiązaniami ustawodawczymi w celu osiągania pożądanych skutków politycznych, ustanowienie monopolu informacyjnego państwa połączone z przejmowaniem przez Kreml kontroli nad mediami prywatnymi, ograniczanie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, wykorzystywanie zasobów państwa przez osoby prywatne związane z ośrodkiem decyzyjnym[72].

Rosyjski reżim polityczny jednak już przed rokiem 2001 wykazywał wyraźne cechy miękkiego autorytaryzmu, co było skutkiem dekady rządów Borysa Jelcyna i podejmowanych przezeń działań mających na celu utrzymanie jego dominacji w systemie politycznym. Problem z budową demokracji w Rosji pojawił się już na samym początku lat 90., kiedy to opozycja antykomunistyczna na czele z Borysem Jelcynem przejąwszy władzę odrzuciła ideę wolnych wyborów, które mogły stać się sposobem na nowy początek, tj. być ostatecznym akordem legitymizacji nowego systemu politycznego. W roku 1993 reżim polityczny Rosji zszedł ze ścieżki demokratyzacji, w momencie kiedy ośrodek prezydencki dokonał siłowej rozprawy z ośrodkiem opozycyjnym – parlamentarnym i poddał pod referendum konstytucję odzwierciedlającą Jelcynowską wizję reżimu konstytucyjnego (superprezydencjalizm), charakteryzującego się dominująca pozycją głowy państwa, wykraczającą poza rozwiązania typowe dla reżimu konstytucyjnego określanego mianem prezydencjalizmu. Wybory prezydenckie, które odbyły się w roku 1996, dostarczyły argumentów, że Kreml będzie przeprowadzał wybory, ale zachowa nad nimi kontrolę, eliminując zjawisko alternacji władzy. Tym samym wytyczony został kierunek ewolucji rosyjskiego systemu politycznego, zmierzającego w stronę nieskonsolidowanego autorytaryzmu.

Szeroko rozpowszechniona jest w literaturze przedmiotu opinia, że Rosja była skazana na porażkę już wstępując na ścieżkę demokratyzacji w latach 90. Miały o tym przesądzać głównie czynniki strukturalne, m.in. brak doświadczeń demokratycznych w przeszłości i totalitarne dziedzictwo Związku Radzieckiego. Z drugiej zaś strony marginalizowano znaczenie wysokiego poziomu industrializacji i urbanizacji Rosji, a także skali wykształcenia Rosjan. Rzeczywistych przyczyn, dla których procesy demokratyzacyjne w Rosji zakończyły się niepowodzeniem, upatrywać należy jednak w płaszczyźnie procesualnej. Ośrodek decyzyjny wybrał siłowe rozwiązanie konfliktu toczącego się wokół ustrojowego kształtu Rosji, w drodze tzw. narzuconego przejścia (*winner takes*

[72] V. Gelman, *Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime Changes*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2016, s. 2.

all)[73]. Warto także odnotować, że w przeciwieństwie do innych państw regionu Europy Środkowej i Wschodniej, w których tendencje autorytarne również były obecne, nie napotkały one na swej drodze skutecznych ograniczeń instytucjonalnych i politycznych[74]. Zwrot w stronę monizmu struktur państwowych ułatwiony był w Rosji słabością narodu politycznego u progu lat 90. Pod rządami Borysa Jelcyna w roku 1993 użyto siły w celu rozwiązania konfliktu politycznego, co było czytelnym sygnałem dla rosyjskiego społeczeństwa, jeśli chodzi o determinację Kremla w zakresie możliwych działań w celu utrzymania władzy.

Starając się uchwycić specyfikę rozwoju rosyjskiego systemu politycznego w latach 90. XX w. rosyjscy autorzy starli się równocześnie osiągnąć kilka celów, a zwłaszcza wykazać wyjątkowość Rosji na tle tendencji globalnych i podkreślić jej wyjątkowość. Przykładem tego rodzaju prób jest koncepcja „wyborczego samodzierżawia", inspirowana projektem „delegacyjnej demokracji" Guillermo O'Donella[75]. Z punktu widzenia rozważań nad skonsolidowanymi i nieskonsolidowanymi autorytaryzmami można przyjąć, że mamy w tym przypadku do czynienia z wyborczym autorytaryzmem. „Wyborcze samodzierżawie" akcentuje fakt, że ośrodek decyzyjny w Rosji – uosabiany przez urząd prezydencki – łączy w sobie sprzeczne elementy. Z jednej strony jest to bowiem próba, tradycyjna dla Rosji, wyposażenia najwyższej osoby urzędowej w państwie w ogromne uprawnienia, pełnomocnictwa charakterystyczne bardziej dla monarchy niż prezydenta, dożywotni okres sprawowania niemal nieograniczonej władzy. Z drugiej zaś strony chce on pozyskania nietradycyjnej dla niej formy legitymizacji demokratycznej. Jednocześnie ryzykuje się utratę władzy i/lub jej desakralizacji. „Wyborcze samodzierżawie", miało być metaforą odzwierciedlającą położenie, w jakim znalazł się rosyjski ośrodek decyzyjny w latach 90., z uwzględnieniem kontekstu historii politycznej Rosji, nie zaś terminem ściśle naukowym[76].

Rozważając problem ewolucji rosyjskiego systemu politycznego w latach 90., z uwzględnieniem nowych wyzwań stojących przed rosyjskim ośrodkiem decyzyjnym, należy podkreślić znaczenie dokonującej się wówczas decentralizacji funkcji władczych. Można odwołać się tu do koncepcji anokracji.

---

[73] В. Гельман, *Трансформации и режимы. Неопределенность и ее последствия*, [w:] В. Гельман, С. Рыженков, М. Бри (ред.), *Россия регионов: трансформация политических режимов*, Весь мир, Москва 2000, s. 45.

[74] V. Gelman, *Authoritarian Russia*…, s. 9–10.

[75] G. O'Donnel, *Delegative Democracy*, „Journal of Democracy" 1994, vol. 5, No 1, s. 59–62.

[76] И. М. Клямкин, *Постсоветская политическая система в России (возникновение, эволюция и перспективы трансформации)*, „Acta Slavica Iaponica" 2000, N° 17, s. 202–203.

Rozumiana może być ona jako hybryda anarchii i autorytaryzmu[77]. Rządzący zmuszeni są poszukiwać wsparcia ze strony aktorów niepolitycznych w sposób nieformalny, niezgodny z prawem, w celu utrzymania lub zdobycia władzy z wykorzystaniem metod demokratycznych, tj. za pośrednictwem wyborów. Rosja w latach 90. była przykładem takiego właśnie systemu politycznego, ze względu zwłaszcza na długą tradycję rządów autorytarnych, wielkość terytorium, utrudniającą kontrolę odległych regionów, wzrost znaczenia „oligarchów" i „regionalnych baronów"[78].

Konflikt polityczny na szczeblu federalnym, wymuszający konieczność poszukiwania wsparcia ze strony elit regionalnych przez ośrodek decyzyjny skupiony wokół Jelcyna, spowodował rozwój procesów, które umocniły jeszcze bardziej autonomię części regionów w stosunku do centrum federalnego. Samodzielność tę zawdzięczały procesowi rozpadu Związku Radzieckiego i konfliktowi między Gorbaczowem a Jelcynem. W okresie „parady suwerenności" niektóre z regionów uzyskały od centrum federalnego szereg koncesji, które doczekały się w ciągu następnych lat kodyfikacji w ramach umów o rozgraniczeniu pełnomocnictw i zakresów działania.

Regionalne organy władzy doprowadziły do realizacji procesu prywatyzacji i gospodarczej restrukturyzacji, co przyczyniło się do powstania korporacyjnych konglomeratów „oligarchów" mających wpływ na politykę lokalną i regionalną, a ich status związany był ze wsparciem ze strony struktur władzy państwowej. Zmianom gospodarczym towarzyszyły istotne zmiany polityczne – demokratyzacja systemu politycznego rosyjskiej prowincji umożliwiła elitom regionalnym czerpanie legitymizacji bezpośrednio ze strony społeczeństwa w wyborach powszechnych i jednocześnie zagwarantowała im kontrolę nad znaczną częścią regionalnych gospodarek. Dostając do dyspozycji szereg narzędzi kontroli przedsiębiorstw w regionach, rządzący regionami zaczęli wykorzystywać je w celu zabezpieczania swojej dominującej pozycji w regionalnych systemach politycznych. Zaczęło kształtować się zjawisko subnarodowego autorytaryzmu[79]. Tendencje autorytarne dawały o sobie znać w całym okresie rządów Borysa Jelcyna w wielu rosyjskich regionach, najsilniej w republikach narodowościowych, w których kształtowały się systemy

[77] K. von Beyme, *On Political Culture, Cultural Policy, Art and Politics*, Springer, Hamburg 2014, s. 85.

[78] W praktyce rosyjski system polityczny dalej bywa określany mianem anokracji (*open anocracy*) w ramach projektu badawczego *Polity IV. Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800–2013*, http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm [dostęp: 24.03.2017].

[79] C. Ross, V. Gelman (eds.), *The Politics of Sub-National Authoritarianism in Russia*, Routledge, London 2013.

etnokratyczno-autorytarne[80]. Dla zobrazowania tych tendencji warto przywołać *casus* tamtejszych norm ustawodawstwa wyborczego, w których pojawił się szereg ograniczeń i cenzusów (wieku, osiadłości, znajomości języka) uniemożliwiających – przede wszystkim etnicznym Rosjanom – ubieganie się o najwyższe urzędy w republikach[81].

Reżim polityczny Rosji w latach 2001–2016 ulegał zmianom ewolucyjnym. Kluczowe wydarzenia z punktu widzenia ewolucji rosyjskiego autorytaryzmu datować możemy na lata 2003–2005; 2007–2008; 2011–2012 i 2014. Każde z nich wyznaczało pewien etap w rozwoju jednopodmiotowości życia społecznego, tworzenia się monizmu struktur państwowych. Można także przyjąć inną klasyfikację etapów ewolucji rosyjskiego systemu politycznego, związaną z osobą sprawującą najwyższy urząd w państwie. W takim ujęciu pierwszy etap zmian nastąpił w okresie pierwszej i drugiej prezydentury Władimira Putina, drugi rozpoczął się wraz z jego powrotem na urząd prezydencki w roku 2012 i rozpoczęciem trzeciej kadencji. Szczególnie istotny w tym okresie jest fakt przeciągającego się militarnego zaangażowania Rosji w Ukrainie i w Syrii.

Pierwszy ze wspomnianych okresów charakteryzował się działaniami na rzecz ograniczania pluralizmu politycznego, centralizacji władzy (ograniczania autonomii władz regionalnych), ograniczania swobody zgromadzeń i wolności słowa. Wówczas to zniesiono wybory powszechne najwyższych osób urzędowych w regionach (w roku 2004). Ustawa o przedsięwzięciach masowych z roku 2004 znacząco ograniczała możliwości organizacji akcji protestu w pobliżu Kremla, sądów, itp. W roku 2005 reforma ustawodawstwa wyborczego do Dumy Państwowej doprowadziła do likwidacji jednomandatowych okręgów wyborczych – znacząco ograniczając bierne prawo wyborcze Rosjan; w tym samy roku wprowadzono zakaz tworzenia bloków wyborczych, a także ustanowiono siedmioprocentowy próg wyborczy w wyborach do Dumy Państwowej[82]. Działania te miały na celu wyeliminowanie ograniczeń stojących na drodze pełnej dominacji ośrodka decyzyjnego w systemie politycznym. W roku 2005 *Freedom House* określił Rosję mianem państwa pozbawionego swobód ze względu na utrzymującą się presję na partie opozycyjne i prześladowanie niezależnych przedsiębiorców i naukowców, a także zniesienie powszechnych wyborów najwyższych osób urzędowych

[80] Por. T. Bodio, P. Zuzankiewicz, *Etnokratyczno-klanowy wymiar reżimu politycznego Tatarstanu*, „Studia Politologiczne" 2014, nr 33, s. 313 i n.

[81] C. Ross, *Federalism and Democratisation in Russia*, Manchester University Press, Manchester 2002, s. 159.

[82] Por. А. Трофимов, *Краткая история закручивания гаек в России*, „Forbes.ru", http://www.forbes.ru/sobytiya-slideshow/vlast/84393-kratkaya-istoriya-zakruchivaniya-gaek-v-rossii/slide/9?photo=2 [dostęp: 15.04.2017].

w regionach)[83]. Od roku 2007 wybory parlamentarne zaczęły być fałszowane. W końcu na przełomie lat 2007/2008 doszło do zaaranżowanego przekazania formalnego przywództwa politycznego w państwie. Putin, zachowując kontrolę nad ośrodkiem decyzyjnym, ustąpił funkcji prezydenta swemu zaufanemu współpracownikowi Miedwiediewowi. Proces ten był skrupulatnie zaplanowany i miał na celu obejście konstytucyjnych ograniczeń związanych z możliwością sprawowania przez jedną osobę władzy w czasie tylko dwóch kadencji z rzędu.

W okresie 2011–2012 następuje powrót Putina na urząd prezydencki. Towarzyszą temu gwałtowne protesty społeczne, wywołane przeświadczeniem o fałszerstwach wyborczych podczas wyborów parlamentarnych w roku 2011 i rozczarowaniem części Rosjan decyzją Putina. „The Economist" nazwał rok 2011 momentem zwrotnym z punktu widzenia ewolucji rosyjskiego systemu politycznego. Rosyjski reżim polityczny zaczął być określany mianem autorytarnego. Decyzja Władimira Putina, by ponownie ubiegać się o urząd prezydencki, który sprawował już dwukrotnie w latach 2000–2008 miała być świadectwem ostatecznego przejścia Rosji na stronę autorytaryzmu, jako że: „demokracja to przede wszystkim zjawisko alternacji władzy"[84]. Putin, jak wskazywano, miał przed sobą kolejne dwie sześcioletnie kadencje, co dawało mu możliwość rządzenia Rosją do roku 2024[85]. We wspomnianym okresie daje o sobie znać gotowość ośrodka decyzyjnego do zdecydowanych czynności na rzecz powstrzymania protestów społecznych i ograniczenia możliwości działania krytyków reżimu zarówno ze strony sił politycznych, jak i organizacji pozarządowych. W roku 2012 przyjęto ustawę „o obcym agencie" – stygmatyzującą i nakładającą nowe obowiązki na organizacje pozarządowe pozyskujące finanse z zagranicy i zarazem angażujące się w politykę. Jednocześnie Kreml podjął decyzję o modyfikacji istniejących formalno-prawnych reguł rywalizacji partyjno-wyborczej, m.in. złagodzono zasady tworzenia partii politycznych, przywrócono mieszaną formułę wyborczą w wyborach do Dumy Państwowej, a także wybory najwyższych osób urzędowych w regionach. Działania te miały na celu konserwację reżimu autorytarnego i wychodziły naprzeciw konkretnym zagrożeniom stojącym przez ośrodkiem decyzyjnym tak w obliczu zarządzania procesami politycznymi na szczeblu federalnym, jak i regionalnym.

Trzeci etap konsolidacji autorytaryzmu wiąże się z aneksją Krymu i militarnym zaangażowaniem Rosji w południowo-wschodniej Ukrainie i Syrii.

---

[83] *Russia. Country Report. Freedom in the World. 2005*, „Freedom House", https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2005/russia [dostęp: 23.03.2017].

[84] *Democracy index 2011. Democracy under stress, A report from the Economist Intelligence Unit*, s. 21, http://akgul.bilkent.edu.tr/eiu/Democracy_Index_Final_Dec_2011.pdf [dostęp: 23.03.2017].

[85] *Ibidem.*

W okresie tym na fali społecznego entuzjazmu i wzrostu nastrojów patriotycznych doszło do serii dalszych aktów walki z opozycją wobec Kremla. Coraz częściej działania te toczyły się w atmosferze otwartej konfrontacji z Zachodem i pod hasłami: „szukania wrogów ojczyzny", „zdrady interesów Rosji", „naruszania tradycyjnych wartości". Intensyfikacji uległo stosowanie ustawy o obcych agentach, których liczba znacznie wzrosła[86]. Tuż przed wyborami do Dumy Państwowej, 5 września 2016 r. ministerstwo sprawiedliwości Rosji poinformowało o wynikach kontroli w Centrum Lewady i ujawnieniu faktu finansowania ośrodka z zagranicy, a tym samym wpisaniu go na listę „obcych agentów"[87]. Wytyczony wówczas kierunek zmian w odniesieniu do regulowania zasad funkcjonowania organizacji pozarządowych w Rosji był kontynuowany w następnych latach. W maju 2015 r. przyjęta została ustawa „o niepożądanych organizacjach", która wymierzona była w działalność zagranicznych i międzynarodowych organizacji pozarządowych funkcjonujących w Rosji. Podstawą zakazu działalności miał być fakt, że podważają one: „bezpieczeństwo państwowe", „porządek narodowy" lub „porządek konstytucyjny". Ustawa umożliwiała karanie rosyjskich aktywistów i grup pracujących na rzecz społeczeństwa obywatelskiego za podtrzymywanie więzi z „niepożądanymi" organizacjami[88]. Przyjęte zostały nowe regulacje dotyczące funkcjonowania Internetu, dające m.in. możliwość blokowania stron i serwisów internetowych dostarczających informacji krytycznych wobec rosyjskich działań w Ukrainie. Ich skutków doświadczyły np. „Grani.ru" czy „Ежедневный журнал". Ustanowiono nowe sankcje za organizowanie nielegalnych zgromadzeń i rozszerzono zasady obowiązywania ustawy o przeciwdziałaniu ekstremizmowi, w tym także nawoływaniu do separatyzmu[89]. W ten nurt działań wpisywała się tzw. ustawa Jarowoj, która nakładała na telekomy i firmy internetowe w Rosji obowiązek

---

[86] V. Gelman, *The Politics Of Fear: How Russia's Rulers Counter Their Rivals*, „Russian Politics" 2016, vol. 1, No 1, s. 42.

[87] *Замечания директора Левада-центра Л. Д. Гудкова по поступившему Акту проверки*, „Levada.ru" 2016, 07.09, http://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2016/09/Zamechaniya-direktora-k-Aktu-proverki.pdf [dostęp: 03.06.2018].

[88] *Nowa ustawa dotycząca „niepożądanych organizacji" zniszczy społeczeństwo obywatelskie*, Amnesty International, 02.06.2015, https://amnesty.org.pl/rosja-nowa-ustawa-dotycz%C4%85ca-niepo%C5%BC%C4%85danych-organizacji-zniszczy-spo%C5%82ecze%C5%84stwo-obywatelskie/ [dostęp: 03.06.2018]. Więcej na temat funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego w Rosji po roku 1999 patrz: S. Brechenmacher, *Civil Society Under Assault. Repression and Responses in Russia, Egypt, and Ethiopia,* Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC 2017.

[89] В. Кичанова, *Более 70% россиян поддержали право регионов на самоопределение*, „Slon.ru" 2014, 18.11, http://slon.ru/fast/russia/ 71-rossiyan-podderzhal-pravo-regionov-na-samoopredelenie-1185554.xhtml [dostęp: 03.06.2018].

przechowywania wszystkich wiadomości tekstowych i multimedialnych wysłanych przez użytkowników przez okres sześciu miesięcy[90].

Represyjność nie była cechą szczególną rosyjskiego autorytaryzmu w pierwszym okresie jego postępującej konsolidacji. Wiązało się to zarówno ze znaczącym wzrostem gospodarczym i poprawą kondycji materialnej Rosjan, atrakcyjnością agendy politycznej i społeczno-gospodarczej pierwszej prezydentury Putina, kontrastującej z rządami Jelcyna, możliwością kooptacji przedstawicieli opozycji i dystrybuowaniem renty surowcowej pomiędzy członkami elit tworzących obóz władzy. Protesty społeczne miały ograniczony charakter i dotyczyły przede wszystkim kwestii materialnych (monetyzacja ulg), nie zaś politycznych (eliminacja wyborów gubernatorskich). Rosyjskie społeczeństwo pozostawało niewzruszone w obliczu ogólnonarodowych tragedii, które dotykały wówczas Rosji: zatonięcie okrętu podwodnego „Kursk", atak terrorystyczny na Teatr na Dubrowce czy tragedia dzieci w szkole w Biesłanie. Kreml był jednak w stanie wykorzystać te wydarzenia na swoją korzyść. Nie odbywały się głośne procesy z udziałem przedstawicieli opozycji. Konflikty w łonie elity rządzącej były rozwiązywane polubownie, z wyjątkiem aresztu Michaiła Chodorkowskiego. Większość oligarchów pogodziła się z koniecznością opuszczenia kraju lub współpracy z obozem rządzącym. Jednocześnie konsekwentnie toczyła się wymiana elit – kohortę Jelcynowską (określaną również mianem „rodziny"), zastępowali ludzie związani z Putinem, głównie wywodzący się z Sankt-Petersburga i resortów siłowych. Miała ona mimo wszystko charakter ewolucyjny i koncyliacyjny – wielu członków dawnej ekipy, jak chociażby Władysław Surkow, utrzymało swe stanowiska. Przed rokiem 2008 elita polityczna Rosja stała się „elitą Putina" – 82,1% przedstawicieli elity politycznej państwa zawdzięczało swą nominacje prezydentowi[91].

Proces konsolidacji elity politycznej wokół Putina postępował jednak wolno. Jego działania wywoływały krytykę wśród jej przedstawicieli, w szczególności na poziomie regionalnym. Zjawisko to miało charakter wymuszony, związane było z brakiem alternatywy dla jego osoby. Wątpliwości wywoływał przebieg koncentracji władzy w rękach Putina i szeroko rozumiany proces budowy reżimu monocentrycznego. Przed rokiem 2008 wielu przedstawicieli elity uzasadniało te działania troską o powodzenie modernizacji Rosji i jednocześnie nie dostrzegało w tym, co zachodziło negatywnego wpływu na

[90] D. Walczak, *Komisja ekspercka rosyjskiego rządu uznała za niemożliwe odrzucenie antyterrorystycznego prawa Jarowoj*, „PAI" 2017, 20.01, http://interpresspai.pl/pl/rosja/item/7794-komisja-ekspercka-rosyjskiego-rzadu-uznala-za-niemozliwe-odrzucenie-antyterrorystycznego-prawa-jarowoj [dostęp: 03.06.2018].

[91] O. Kryshtanovskaya, *An Exhausted Resource*, „Russia in Global Affairs" 2008, No 3, http://eng.globalaffairs.ru/number/n_13582 [dostęp: 03.06.2018].

demokrację. Bezwarunkowe poparcie Władimira Putina deklarowały przede wszystkim osoby związane ze strukturami siłowymi[92]. Na poziomie regionalnym w omawianym okresie, tj. przed rokiem 2008, dokonała się dość istotna zmiana w postrzeganiu skutków procesu centralizacji stosunków federacyjnych z punktu widzenia interesów elit regionalnych. O ile początkowo dominował opór, pojawiały się konflikty z centrum federalnym, wywołane przez ograniczenie autonomii władz regionalnych, pozbawienie ich możliwości wpływania na proces ustawodawczy na szczeblu federalnym czy w końcu wyeliminowanie powszechnych wyborów szefów regionów, z czasem dokonało się istotne przewartościowanie stosunku do polityki federacyjnej Putina. Jeśli w roku 2004 koncepcję budowy „pionowo zintegrowanej struktury organów władzy państwowej" pozytywnie postrzegało zaledwie 40% przedstawicieli elity regionalnej, o tyle w roku 2008 aż 80% członków elity regionów deklarowało poparcie dla działań Putina[93].

Z punktu widzenia elit regionalnych budowa „pionowej struktury władz", w połączeniu ze wzrostem dochodów budżetu federalnego, okazała się bowiem pod wieloma względami sprzyjająca. Przede wszystkim Kreml nie spieszył się z odwoływaniem urzędujących gubernatorów i prezydentów republik narodowościowych. Przed rokiem 2008 dość ostrożnie odsuwał od władzy urzędujących szefów regionów. U progu prezydentury Miedwiediewa na 83 szefów regionów tylko 34 miało nowe nominacje[94]. Proces ten nabrał dynamiki dopiero w okresie prezydentury Miedwiediewa, ale nawet wówczas odsuwani od władzy wieloletni szefowie regionów mieli niekiedy możliwość wskazania swoich następców, stało się tak np. w przypadku Tatarstanu. Jednak w większości takich sytuacji odchodzący szefowie regionów tracili kontrolę nad regionalnymi reżimami (Moskwa, Baszkortostan), a dodatkowo dotychczasowe grupy elit często wyrażały swe niezadowolenie z powodu decyzji centrum federalnego (obwód swierdłowski)[95]. Choć gubernatorzy epoki Jelcyna często żegnali się ze

---

92 Por. Л. Д. Гудков, Б. В. Дубинин, Ю. А. Левада, *Проблема „элиты" в сегодняшней России*, Фонд Либеральная миссия, Москва 2007; А. Е. Чирикова, *Российская элита и ее роль в общественном развитии: вызовы XXI века*, s. 8–9, http://www.imepi-eurasia.ru/baner/Chirikova.doc [dostęp: 03.06.2018].

93 А. Е. Чирикова, *Российская элита...*, s. 18.

94 *Ibidem*, s. 15.

95 Н. Осипов, *„Ельцинская гвардия" уходит на покой: региональную власть ждут перемены*,„Вести.Ру"2009,11.11,http://www.vesti.ru/doc.html?id=325197&tid=74515 [dostęp: 04.06.2018]; А. Родионов, А. Белянин, Т. Пашкова, *2,5 года с Мишариным – итоги работы губернатора Свердловской области Подробный анализ ситуации от „Нового Региона"*, https://newdaynews.ru/ekb/386498.html [dostęp: 03.06.2018].

stanowiskiem szefa regionu w atmosferze oskarżeń o korupcję, nie spotykały ich sankcje karne[96].

Afirmacja rosnącej roli centrum federalnego dla wielu rządzących regionami oznaczała faktyczne przedłużenie rządów, część z nich z zadowoleniem przyjęła brak konieczności poddawania się społecznej ocenie podczas wyborów. Niektórzy z przedstawicieli elity regionalnej wskazywali, że centralizacja stosunków federacyjnych uprościła stojące przed nimi zadanie rządzenia regionem. W nowej sytuacji musieli jedynie wypełniać polecenia centrum, dostając do ręki odpowiednie do tego środki. Co więcej, okazało się, że realizacja projektów narodowych sprzyjała pojawieniu się w regionach dodatkowych środków finansowych na rozwój np. infrastruktury. Regionalne machiny polityczne nie uległy demontażowi – zmienił się tylko ich główny kierunek działania, tj. zaspokajanie wyborczych oczekiwań obozu władzy. Generalnej akceptacji rozwiązań proponowanych przez Kreml towarzyszyła jednak ich krytyka. Podnosiły się głosy wyrażające obawę, że implementowany model relacji centrum – regiony eliminuje możliwość wpływania regionów na decyzje centrum; jest nieefektywny z punktu widzenia modernizacji państwa; skutkuje wzrostem znaczenia rozwiązań nieformalnych nad formalnymi; sprzyja wzrostowi liczebności aparatu biurokratycznego i ograniczeniu jego efektywności[97].

Okres rządów Miedwiediewa zbiegał się z kryzysem finansowym i spadkiem dochodów do budżetu, a także rozpoczęciem dyskusji na temat modernizacji i liberalizacji Rosji. Rozbudzone oczekiwania zostały ostudzone decyzją o powrocie Putina na fotel prezydencki i społecznym niezadowoleniem z wyników wyborów do Dumy Państwowej. Kreml odpowiedział siłą na falę protestów i procesami wytoczonymi w stosunku do niektórych z ich organizatorów, w szczególności tych z 6 maja 2012 r.[98] W obliczu pogarszającej się sytuacji finansowej i braku pozytywnej reakcji społecznej na wzrost represji Kreml zdecydował się na poszukiwania dodatkowych źródeł legitymacji swej władzy[99]. Zakończyły się one aneksją Krymu, przeciągającym się konfliktem w Donbasie, a także udziałem w walce z Państwem Islamskim w Syrii. Mimo

---

96 G. Sharafutdinova, *Elite Management in Electoral Authoritarian Regimes: A View From Bashkortostan and Tatarstan*, „Central Asian Affairs" 2015, vol. 2, No 2, s. 124–126.

97 А. Е. Чирикова, *Вертикаль власти в оценках региональных элит: динамика перемен*, „Полис" 2008, № 6, s. 106.

98 *Доклад Комиссии „Круглого стола 12 декабря" по Общественному расследованию событий 6 мая 2012 года на Болотной площади*, 2013, 22.04, http://rt12dec.ru/bolotnoe-delo/doklad-komissii-kruglogo-stola-12-dekabrya-po-obshhestvennomu-rassledovaniyu-sobytij-6-maya-2012-goda-na-bolotnoj-ploshhadi-22-04-2013/ [dostęp: 04.06.2016].

99 K. Rogov, *Russia's 2016 Duma Elections. Ambiguous Triumph and New Challenges for the Regime*, „FIIA Briefing Paper" 2016, No 205, s. 3–4.

że wspomniane działania w sferze polityki zagranicznej przyniosły pozytywny skutek – wzrost społecznego poparcia dla Putina – represje nie osłabły – zarówno w wymiarze stanowienie prawa, jak jego implementacji.

Jednocześnie dawała o sobie znać całkiem nowa tendencja w obrębie relacji pomiędzy grupami elit tworzącymi obóz rządzący. Znacząco wzrosła liczba działań siłowych (zatrzymania, przesłuchania, areszty domowe) wobec osób sprawujących wysokie stanowiska w administracjach regionalnych (gubernatorzy i zastępcy gubernatorów), korporacjach państwowych, rządzie czy w końcu szefów resortów siłowych w regionach[100]. Powiększeniu uległa nie tylko liczba zatrzymywanych członków elity władzy, ale także rosła ranga zatrzymywanych osób. Od roku 2013 coraz częściej pojawiały się zarzuty o tworzenie zorganizowanych grup przestępczych mających na celu zawłaszczanie środków państwowych w obrębie korporacji państwowych (*Росграницы*, *Росгранстрой*, *Курорты Северного Кавказа*), ministerstw (ministerstwo rozwoju regionalnego), agencji federalnych (Federalna Służba Bezpieczeństwa – Centrum Bezpieczeństwa Informacyjnego, Służba Bezpieczeństwa Gospodarczego), regionów (Komi, Udmurcja), a zatrzymanym urzędnikom zasądzano wieloletnie kary więzienia[101]. Represje te przybierały różne formy, mogły to być działania jednorazowe wobec skorumpowanych członków kadry kierowniczej struktury państwa, np. korporacji, lub być rozciągnięte w czasie i mieć na celu przejęcie i ustanowienie nad nimi efektywnej kontroli[102].

Reżim polityczny Rosji – przynajmniej do roku 2013 – był stosunkowo permisywny w odniesieniu do członków elity władzy. Przedkładano lojalność ponad efektywność, korupcja, niegospodarność, nieskuteczność w zarządzaniu powierzonym zakresem obowiązków nie stanowiły podstawy do reakcji ze strony Kremla, które skutkowałyby aresztem. Dyscyplinowanie elit zaczęło się dopiero w roku 2013. Symbolicznym początkiem tego procesu było przyjęcie, z inicjatywy samego Putina, ustawy o „nacjonalizacji elity" i rozszerzanie kręgu osób sprawujących funkcje publiczne[103]. Do grona osób, którym rosyjski ustawodawca odmawiał prawa posiadania kont bankowych za granicą, aktywów

---

[100] Н. Петров, *Методы репрессий отрабатываются в регионах*, „Ведомости" 2017, 05.09, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2017/09/06/732503-metodi-repressii [dostęp: 28.10.2018].

[101] Idem, *Репрессии стали механизмом контроля элиты*, „Ведомости" 2017, 30.08, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2017/08/30/731537-repressii-kontrolya-eliti [dostęp: 28.10.2018].

[102] *Ibidem.*

[103] Idem, *Репрессии стали механизмом контроля элиты*, „Ведомости" 2017, 30.08, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2017/08/30/731537-repressii-kontrolya-eliti [dostęp: 28.10.2018].

i instrumentów finansowych w okresie 2013–2015, tj. urzędników szczebla federalnego, regionalnego, korporacji państwowych, dołączyli urzędnicy i deputowani rejonów municypalnych[104]. Działanie to było związane z narastającym konfliktem z Zachodem, który wkrótce miał się jeszcze bardziej zaostrzyć. Członkowie obozu władzy mieli nie tylko zademonstrować swoją lojalność wobec reżimu, ale także uniezależnić się od wpływu państw Zachodu, które mogłyby chcieć wykorzystać fakt posiadania przez nich środków finansowych za granicą w celu podważenia wspomnianej lojalności wobec Kremla. Innym aspektem nacjonalizacji elit były jej wydźwięk propagandowy i odwołanie się przez Putina do tej części rosyjskiego społeczeństwa, która afirmowała tradycyjne wartości, była zależna od państwa i nie odczuwała więzi z Zachodem[105]. W takim znaczeniu nacjonalizacja elity nie była symbolem początku moralnej odnowy. Jej znaczenie miało bowiem wymiar czysto propagandowy, jako że przedstawiciele rosyjskiej elity nie pozbyli się swych majątków na Zachodzie[106]. Środki zgromadzone w „rajach podatkowych" przez członków rosyjskiej elity wykorzystywane były do wielu przedsięwzięć z zakresu zarządzania państwem (wspieranie rozwoju infrastrukturalnego i gospodarczego Dalekiego Wschodu) i procesami politycznymi (finansowanie działalności Jednej Rosji)[107].

Warto także odnotować fakt, że grupa elit związanych z Miedwiediewem znalazła się w polu zainteresowań służb specjalnych, oficjalnie w związku z finansowaniem flagowego projektu okresu modernizacji – Skołkowem, a w rzeczywistości, jako wyraz niezadowolenia z powodu liberalizacji reżimu i doprowadzenia do wzrostu nastrojów protestu w społeczeństwie. Z urzędem pożegnał się choćby Władysław Surkow, któremu Komitet Śledczy Rosji zarzucał finansowanie opozycji ze środków przeznaczonych na rozwój rosyjskiej Silikonowej Doliny[108]. Poważne zmiany dały o sobie znać także w podejściu do

---

[104] *Ibidem.*

[105] В. Дятликович, А. Беляева, А. Веселов, А. Смирнова, *„Чтобы здесь были их деньги, жены и любовницы"*, „Expert.ru" 2013, 11–17.04, N° 14 (292), http://expert.ru/russian_reporter/2013/14/chtobyi-zdes-byili-ih-dengi-zhenyi-i-lyubovnitsyi/ [dostęp: 04.06.2018].

[106] А. Байдакова, *Национализация элит достигла дна*, „Новая газета" 2015, 21.10, s. 9; И. Родин, *Национализация элит, видимо, не состоялась*, „Независимая газета" 2014, 06.10, http://www.ng.ru/politics/2014-10-06/2_elite.html [dostęp: 04.06.2018].

[107] V. Morozov, *Nationalization of the Elites' and its Impact on Russian Foreign Policy*, „PONARS Eurasia Policy Memo" 2013, No 251, http://www.ponarseurasia.org/memo/%E2%80%9Cnationalization-elites%E2%80%9D-and-its-impact-russian-foreign-policy [dostęp: 04.06.2018].

[108] *Проект национализации элиты можно сказать провалился полностью. Незыгарь*, https://rusmonitor.com/proekt-nacionalizacii-ehlity-mozhno-skazat-provalilsya-polnostyu-nezygar.html [dostęp: 12.11.2017].

najwyższych osób urzędowych w regionach. W okresie nominacji szefów regionów nie zdarzały się sytuacje, aby gubernator był aresztowany i dostarczany w kajdankach do aresztu w Moskwie. Z chwilą, kiedy przywrócono – z pewnymi ograniczeniami – wybory powszechne szefów regionów, areszty zaczynały stawać się niemal normą (Komi, obwód kirowski i sachaliński).

Mimo rosnącego zakresu i skali przemocy w Rosji, a także narastających konfliktów w łonie elity, które pozwalały niektórym obserwatorom rosyjskiego systemu politycznego kwestionować założenie o jej spójność i gotowości do odparcia poważnej fali protestów społecznych[109], reżim polityczny był na poziomie elit skonsolidowany wokół osoby Putina. Zdecydowana większość przedstawicieli elity politycznej deklarowała w roku 2016, że nie widzi alternatywy dla jego osoby na stanowisku prezydenta po roku 2018. Rosła też wyraźnie na przestrzeni lat 2004–2016 afirmacja istniejącego reżimu politycznego, przede wszystkim kosztem zliberalizowanego modelu radzieckiego. W latach 2004 i 2008 przedstawiciele rosyjskiej elity utrzymywali, że najlepiej odpowiadałby potrzebom Rosji zmodyfikowany model radziecki. Jednak w roku 2012 już 30,8% wskazywało na obecny model reżimu, jako najbardziej optymalny dla Rosji. W roku 2016 42,8% uczestniczących w badaniu Rosjan afirmowało ówczesne rozwiązania polityczne[110]. Również inne studia nad postawami rosyjskiej elity władzy wskazywały na spadek, w analogicznym okresie, popularności założenia, że demokracja sprzyja rozwojowi rosyjskiej państwowości. Sentyment ten odnotowywano również w najmłodszej kohorcie elity władzy, do której należały osoby urodzone w latach 80., afirmujące rozwiązania autorytarne i to w dodatku zgodne z modelem spersonifikowanym[111].

Z drugiej jednak strony w ciągu ostatnich kilku lat wykształciło się w dyskursie akademickim i analitycznym stanowisko głoszące, że o ile Putin w omawianym okresie odgrywał kluczową rolę w funkcjonowaniu systemu politycznego – jako arbiter sporów, inicjator zmian, osoba mająca ostatnie słowo w kwestiach kadrowych – o tyle można przyjąć, że jego odejście z polityki nie

---

[109] Е. Крючкова, О. Сапожков, Т. Едовина, *Дальний Восток разменял рубль на двенадцать. Президенту доложили об инвестиционном буме с господдержкой*, „Коммерсантъ" 2016, 05.05, s. 1; В. Дергачев, А. Винокуров, Н. Галимова, *КПРФ просит ЕР выйти из офшоров*, „Газета.Ру" 2015, 01.09, https://m.gazeta.ru/politics/2015/09/01_a_7734731.shtml [dostęp: 04.06.2018]; *Кто финансирует российские партии?*, 2015, 05.09, http://inance.ru/2015/09/finansi-partij/ [dostęp: 04.06.2018].

[110] B. Taylor, *Putin's Crackdown: Sources, Instruments, and Challenges*, „PONARS Eurasia Policy Memo" 2013, No 277, s. 2, http://www.ponarseurasia.org/memo/putin%E2%80%99s-crackdown-sources-instruments-and-challenges [dostęp: 04.06.2018].

[111] *Ibidem*, s. 3–4.

będzie miało negatywnego wpływu na stabilność reżimu autorytarnego[112]. Stał się bowiem częścią systemu, którego zasady funkcjonowania zaczęły się kształtować na długo przedtem nim objął najwyższy urząd w państwie i które będą obowiązywać po jego formalnym odejściu od polityki[113]. Putin firmował swoją osobą określony model zarządzania państwem i jeśli tylko zostaną spełnione określone warunki materialne, jego miejsce może zająć dowolny następca („Putin – 2") lub grupa osób („kolegialny Putin"), którzy będą kontynuować wypracowane rozwiązania[114]. Ewolucja stosunku rosyjskiego społeczeństwa w latach 2001–2016 w odniesieniu do osoby Putina, oczekiwań względem państwa, osiągania celów i wartości afirmowanych przez Rosjan, analizowana w dalszej części rozdziału, umożliwi zweryfikowanie tego założenia.

Podsumowując, choć w danym okresie konsolidacja rosyjskiej elity władzy wokół Władimira Putina stała się faktem, nie oznaczało to jednak braku istnienia ostrych konfliktów w jej obrębie[115]. Konsolidacja ta była rezultatem zarówno wdzięczności członków elity wobec Putina, któremu zdecydowana jej większość zawdzięczała swój status, rosnącego zaufania, co do kierunku zmian, w jakim zmierzał rosyjski system polityczny pod jego kierownictwem, jak również świadomości, że jego reżim cieszył się społeczną legitymacją, choć analiza matematyczno-statystyczna wyników wyborów parlamentarnych i prezydenckich w latach 2001–2016 podważa to założenie.

2.2. „Anomalie wyborcze" w Rosji

Wybory przeprowadzane w analizowanym okresie (2001–2016) w Rosji nie były ani wolne, ani sprawiedliwe, co jest cechą istotną nieskonsolidowanych autorytaryzmów. Z czasem jednak zaczęły pojawiać się opracowania, w których

[112] *The Russian Elite 2016, Российская Элита 2016. Perspectives On Foreign And Domestic Policy*, 2016 Hamilton College Levitt Poll Supported by The Arthur Levitt Public Affairs Center Hamilton College, Clinton, NY May 11, 2016 Version 2.0, s. 4–5, https://www.hamilton.edu/documents/russianelite2016final.pdfHamiltonCollege Levitt Pol [dostęp: 30.05.2017].

[113] *Russian elite – 2020*, Valdai Discussion Club Grantees Analytical Report, 2013, s. 56–58, http://vid-1.rian.ru/ig/valdai/Russian_elite_2020_eng.pdf [dostęp: 04.06.2018].

[114] Y. Minchenko, K. Petrov, *Vladimir Putin's Big Government and the „Politburo 2.0"*, http://minchenko.ru/netcat_files/File/Big%20Government%20and%20the%20Politburo%202_0.pdf [dostęp: 04.06.2018]; K. Gaaze, *Court and Politburo: Putin's Changing Inner Circle*, Carnegie Moscow Center, 2017, 22.09, http://carnegie.ru/commentary/73193 [dostęp: 04.06.2017].

[115] A. L. Ledeneva, *Can Russia Modernise? Sistema, Power Networks and Informal Governance*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, s. 19–22 i 249–250; G. Pavlovsky, *Russian Politics Under Putin. The System Will Outlast the Master*, „Foreign Affairs" 2016, vol. 95, No 3, s. 10.

z wykorzystaniem metod analizy matematyczno-statystycznej zaczęto potwierdzać ustalenia jakościowe – wybory w Rosji zaczęły być fałszowane[116].

W przypadku wyborów do Dumy Państwowej fakt ten miał daleko większe znaczenie niż w sytuacji wyborów prezydenckich. W odniesieniu do tych ostatnich – mimo fałszerstw na korzyść zarówno Miedwiediewa w roku 2008 (miał on zdobyć nie 69,7% głosów a 56%, a z 52,5 miliona głosów oddanych na jego osobę 14,8 miliona traktuje się jako „anomalie"), jak i Putina w roku 2004 (zdobył łącznie poparcie tylko około 46% uprawnionych do głosowania) i w 2012 (biorąc poprawkę na sfałszowanie około 10–15 milionów głosów, zdobył poparcie około 28–32% ogółu uprawnionych do głosowania) – obydwaj odnieśliby i tak zwycięstwo w pierwszej turze wyborów[117]. Tymczasem uciekanie się do fałszerstw i wykorzystywanie zasobów administracyjnych sprawiło, że wyniki wyborcze Jednej Rosji uległy znaczącej zmianie.

Rosyjscy autorzy zwracają uwagę, że nadużywanie zasobów administracyjnych, fałszerstwa wyborcze na poziomie głosowania i liczenia głosów towarzyszyły rosyjskim wyborom od momentu ich narodzin, tj. od roku 1989. Jednak do roku 2007 nie miały one masowego charakteru i nie były stosowane w sposób planowy. Przełomem w tym względzie miał być federalny cykl wyborczy z przełomu lat 2007/2008. Informacje o nadużyciach wyborczych zaczęły napływać równocześnie z wielu regionów. Analiza matematyczno-statystyczna oficjalnych wyników wyborów pozwoliła sformułować wniosek, iż spośród 44,7 miliona głosów oddanych na Jedną Rosję podczas wyborów parlamentarnych, 13,8 miliona nosiło charakter „anomalii". Rozumie się przez to albo jawne fałszerstwa – dorzucanie głosów do urn wyborczych, fałszowanie protokołów komisji wyborczych, albo oddziaływanie zasobów administracyjnych, deformujących wolę wyborców w okresie poprzedzającym wybory. „Anomalie" miały realny wpływ na liczbę mandatów zdobytych przez Jedną Rosję. Zamiast 315 partia otrzymałaby ich 277[118]. Rzeczywiste

---

[116] С. Сухова, *От соратников к исполнителям. Глава аналитического департамента Центра политических технологий Татьяна Становая — о трансформации путинских элит*, „Огонёк" 2017, 07.08, s. 16.

[117] М. Лауринавичюс, Л. Кащюнас, В. Кяршанскас, *Пирамида путинской власти: кто на самом деле управляет Россией?*, „Delfi.ru" 2014, 04.08, http://inosmi.ru/russia/20140805/222160424.html [dostęp: 04.06.2018].

[118] Szczególną uwagę przykuwały przypadki gwałtownego przyrostu frekwencji wyborczej i jednoczesnego zwiększenia się liczby głosów oddawanych w tym czasie na Jedną Rosję. Por. С. А Шпилькин, *Статистическое исследование результатов российских выборов 2007–2009 гг.*, „Троицкий вариант" 2009, 27.10, https://trv-science.ru/2009/10/27/statisticheskoe-issledovanie-rezultatov-rossijskix-vyborov-2007-2009-gg/ [dostęp: 12.12.2017]; K. Kalinin, W. R. Mebane Jr., *Worst Election Ever in Russia?*, 2016, 18.12, http://www-personal.umich.edu/~wmebane/Russia2016.pdf [dostęp: 04.06.2016].

poparcie wyborcze, liczone w stosunku do ogółu uprawnionych do głosowania, wyniosłoby 29%[119].

W roku 2011 efekt oddziaływania „anomalii wyborczych" był jeszcze poważniejszy. W trakcie wyborów dało o sobie znać szereg „anomalii wyborczych", które pozwoliły Jednej Rosji zachować status partii dominującej. W przededniu wyborów doszło do częstych przypadków przymuszania wyborców do głosowania na „partię władzy". W trakcie samych wyborów zdarzały się licznie bezpośrednie formy zniekształcania wyniku wyborów: wielokrotne głosowanie przez te same osoby w różnych punktach wyborczych („karuzela"), dorzucanie głosów do urn wyborczych czy fałszowanie protokołów komisji wyborczych. Na 32,4 miliona głosów oddanych na „partię władzy", 15,3 miliona miało być „anomaliami". Oznaczałoby to, że partia traciła większość w Dumie Państwowej otrzymując 166 zamiast 238 mandatów[120]. Jedna Rosja miała w rzeczywistości zdobyć poparcie wyborcze w granicach 30–35%, gdy oficjalne wyniki wskazywały, że zdobyła poparcie 52,98% wyborców. Realne społeczne poparcie Jednej Rosji oceniano wówczas na 15–20%[121].

W roku 2016 obóz władzy podjął decyzję, by zmienić atmosferę społeczno-polityczną wokół wyborów. Zdecydowano nie pobudzać nadmiernej frekwencji w regionach znanych z nastrojów opozycyjnych, przy jednoczesnej mobilizacji mieszkańców tych regionów, w których machiny polityczne były najskuteczniejsze w wykorzystywaniu zasobów administracyjnych[122]. Wybory

---

[119] Ю. А. Нисневич, *Политико-правовой анализ парламентских и президентских выборов 2007–2008 гг.*, Издательский дом ГУ ВШЭ, Москва 2009, s. 66–67; Т. Хэлпин, *Эксперт-компьютерщик утверждает: Медведеву „накрутили" лишние голоса*, „The Times" 2008, 18.04, https://www.inopressa.ru/article/18Apr2008/times/medvedev.html [dostęp: 04.06.2018]; *Фальсификации на выборах-2012: факты, интриги, расследования*, „РосБизнесКонсал-тинг" 2012, 05.03, http://top.rbc.ru/society/05/03/2012/640439.shtml [dostęp: 04.06.2018].

[120] Por. R. Coalson, *Statistics Point To Massive Fraud In Russia's Duma Vote*, „Radio Free Europe/Radio Liberty" 2016, 20.09, https://www.rferl.org/a/statistics-point-to-massive-fraud-russia-state-duma-elections/28002750.html [dostęp: 04.06.2018]; А. Ю. Бузин, А. Е. Любарев, *Преступление без наказания: Административные технологии федеральных выборов 2007–2008 годов*, Никколо, Москва 2008; У. Мебейн, К. Калинин, *Электоральные фальсификации в России: комплексная диагностика выборов 2003–2004, 2007–2008 гг.*, „Российское электоральное обозрение" 2009, № 2, s. 57–70; А. Е. Любарев, *Соответствуют ли российские выборы своему конституционному предназначению*, „Право и политика" 2013, № 13, s. 1911.

[121] Ю. А. Нисневич, *Политико-правовой анализ...*, s. 99.

[122] Por. А. Ю. Бузин, А. Е. Любарев, *Преступление без наказания: Административные технологии федеральных выборов 2007–2008 годов*, Никколо, Москва 2008; У. Мебейн, К. Калинин, *Электоральные фальсификации в России: комплексная диагностика выборов 2003–2004, 2007–2008 гг.*, „Российское электоральное обозрение"

przeniesiono z grudnia na wrzesień i ograniczono przedwyborczą kampanię informacyjną. Skutkiem tych działań był wyraźny spadek frekwencji wyborczej w skali całego kraju, w porównaniu z wyborami w roku 2003 – 55,7%, 2007 – 59%, 2011 – 62%. Według danych oficjalnych frekwencja wyniosła około 47,88%. Same wybory były w takim samym stopniu poddane działaniom nadużywania zasobów administracyjnych i fałszerstw wyborczych, co w poprzednich latach. Niektórzy badacze twierdzili wręcz, że były najgorsze w okresie 2000–2016[123]. Matematycy i fizycy analizujący fałszerstwa wyborcze w Rosji spierali się o liczby ukradzionych głosów. Siergiej Szpilkin pisał, że faktyczna frekwencja wyniosła około 35%, a 12 z 28 milionów głosów oddanych na Jedną Rosję było sfałszowanych[124]. Liczba mandatów zdobytych w proporcjonalnej części głosowania kurczyła się ze 140 do około 110[125]. Tymczasem Kirył Kalinin i Walter R. Mebane przyjmowali, że w przypadku głosowania na listy partyjne poziom fałszerstw sięgał około dwu milionów głosów, tj. około 3,6%[126]. Obóz władzy już w roku 2008 poczuł się w obowiązku odpowiedzieć na zarzuty krytyków reżimu wskazujących, że obecność „anomalii" wyborczych implikuje stosowanie fałszerstw wyborczych na znaczną skalę. Z opracowania opublikowanego przez Centralną Komisję Wyborczą Rosji w roku 2008 wynikało, że „anomalie" były „zjawiskiem naturalnym w Rosji, ze względu na różnorodność systemów wyborczych i oddziaływania na wyborców szeregu czynników o zmiennej intensywności"[127].

2.3. Dywersyfikacja regionalnych reżimów politycznych Rosji

Wbrew zapewnieniom ze strony rządzących, większość obserwatorów rosyjskich wyborów nie miało jednak wątpliwości co do tego, że „anomalie wyborcze" były skutkiem zaplanowanych, skoordynowanych i spójnych działań,

---

2009, N° 2, s. 57–70; А. Е. Любарев, *Соответствуют ли российские выборы своему конституционному предназначению*, „Право и политика" 2013, N° 13, s. 1911.

[123] Por. Ю. А. Нисневич, *Электоральная коррупция в России...*, s. 145–159.

[124] В. Резунков, *Самая скучная кампания*, „Радио Свобода" 2016, 16.09, https://www.svoboda.org/a/27991655.html [dostęp: 20.08.2018].

[125] K. Kalinin, W. R. Mebane Jr., *Worst Election Ever…*

[126] *Вижу много графиков о фальсификации на выборах. Что они значат?*, „Meduza" 2016, 19.09, https://meduza.io/cards/vizhu-mnogo-grafikov-o-falsifikatsii-na-vyborah-chto-o-ni-znachat [dostęp: 04.06.2018]; В. Цыбульский, *Итоги выборов в Госдуму оказались слишком идеальными Ученые нашли подозрительные числа в явке избирателей и результатах голосования*, „Meduza" 2017, 13.01, https://meduza.io/feature/2017/01/13/itogi-vyborov-v-gosdumu-okazalis-slishkom-idealnymi [dostęp: 04.06.2017].

[127] R. Coalson, *Statistics Point…*

podejmowanych przez regionalne i lokalne struktury władzy pozostające pod kontrolą administracji prezydenckiej. Co więcej dał się zaobserwować określony wzorzec geograficzny, jeśli chodzi o rozmieszczenie regionów, w których najczęściej dochodziło w latach 2001–2016 do nadużyć. W zestawieniach dotyczących nadużyć wyborczych tak w ujęciu jakościowym, jak i ilościowym, regularnie pojawiały się mniej więcej te same regiony.

Pionierem badań nad wyborczymi nadużyciami w Rosji był Instytut Geografii Rosyjskiej Akademii Nauk. Badania zaczęto prowadzić w roku 1995 zarówno na szczeblu federalnym, jak i regionalnym. Jego czołowy przedstawiciel – Dmitrij Orieszkin wskazywał np. w kontekście wyborów parlamentarnych z grudnia 2007 r., że można było mówić o ustabilizowaniu się określonych tendencji w wybranej grupie regionów w ujęciu historycznym. Porównanie to, dokonywane na tle badania realizowanego w latach 1995–2004[128], pozwalało na wyszczególnienie grupy regionów, w których wskaźnik sterowności wyborczej był zdecydowanie najwyższy, tj. w których znaczenie zasobów administracyjnych było największe. Namacalnymi dowodami takiej prawidłowości miały być: nienaturalnie wysoki odsetek głosów przeciwko wszystkim kandydatom, kiedy jeszcze taka pozycja figurowała w kartach do głosowania; nienaturalnie niski procent nieważnych głosów, wysoki odsetek osób głosujących poza miejscem zamieszkania, zaokrąglone liczby oddanych głosów[129]. W grupie regionów najbardziej podatnych na oddziaływania ze strony administracji regionalnych wymieniano głównie, choć nie tylko, republiki narodowościowe. W tzw. indeksie wyborczej sterowności regionów znalazły się: Czeczenia, Dagestan, Inguszetia, Kałmucja, Mordwa, Tuwa, obwody: kemerowski, orłowski i Moskwa[130].

W roku 2006 opublikowane zostały wyniki badań takich ośrodków naukowych, jak: Instytut „Ekspertyza Społeczna", Fundacja „INDEM", Centrum „Merkator", realizowanych w ramach projektu pt. *Demokratyczny audyt Rosji*, a dotyczących m.in. demokratyczności wyborów w regionach. Badania uwzględniały siedem ostatnich federalnych kampanii wyborczych przeprowadzonych w Rosji i wszystkich wyborów regionalnych z ostatnich dziesięciu lat, z uwzględnieniem m.in. zjawiska alternacji władzy, swobody wyboru (mierzonej na podstawie wysokości progu wyborczego i liczby osób głosujących przeciw wszystkim kandydatom/listom wyborczym), obecności politycznej konkurencji (obejmującej dystans pomiędzy zwycięzcą wyborów a drugim

[128] K. Kalinin, W. R. Mebane Jr., *Worst Election Ever*…

[129] В. Е. Чуров, В. Л. Арлазаров, А. В. Соловьев, *Итоги выборов. Анализ электоральных предпочтений*, ЦИК России, 2008, 15.09, http://cikrf.ru/activity/relevant/detail/29380/ [dostęp: 04.06.2018].

[130] Д. Б. Орешкин, Д. Д. Орешкина, *География электоральной культуры России*, „Общественные науки и современность" 2006, № 5, s. 20–34.

kandydatem/partią i liczbę uczestników wyborów), monopolu władzy jednej partii, wykorzystywania zasobów administracyjnych (o jego nadużywaniu świadczyć miała bardzo wysoka frekwencja), nadreprezentacji najsilniejszej partii. Wynikało z nich, że tzw. najniższy wskaźnik demokratyczności wyborów charakteryzował republiki narodowościowe: Baszkortostan, Inguszetię, Kabardyno-Bałkarię, Kałmucję, Mordwę, Tatarstan, Tuwę, okręgi autonomiczne: agińsko-buriacki, czukocki, jamało-nieniecki i części podmiotów etnicznie rosyjskich: obwody kemerowski, orłowski[131].

W ciągu następnych lat badania nad tzw. strefami szczególnego reżimu wyborczego z uwzględnieniem zwłaszcza wyborów do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych w latach: 2003–2005 i 2007–2012, doprowadziły do wyłonienia podobnej grupy regionów, w przypadku których wybory były farsą, charakterystyczną dla hegemonicznego autorytaryzmu. Należały do nich: okręgi autonomiczne jamało-nieniecki i czukocki, obwody: biełogrodzki, kemerowski, rostowski, saratowski, tambowski; republiki: Inguszetia, Kabardyno-Bałkaria, Kałmucja, Mordwa, Baszkortostan, Tatarstan, Tuwa. W pozostałych regionach Rosji konfrontacja wyborcza była ograniczona, ale wciąż istniała, przypominając rozwiązania charakterystyczne dla rywalizacyjnego autorytaryzmu[132].

Wyniki analizy matematyczno-statystycznej zrealizowane w odniesieniu do wyborów do Dumy Państwowej z roku 2016 przez Kalinina i Mebane potwierdzały wcześniejsze obserwacje w zakresie przestrzennego rozmieszczenia „anomalii wyborczych". Wysoki poziom fałszerstw wyborczych zaobserwowano w przypadku republik Północnego Kaukazu, obwodów na południe od Moskwy, w republikach Powołża: Baszkortostanie, Marii-El, Tatarstanie, niektórych regionach Syberii – jamało-nienieckim okręgu autonomicznym, obwodzie tiumeńskim i kemerowskim, w Tuwie, a także Kraju Ałtajskim i obwodzie amurskim[133].

Podsumowując rozważania dotyczące nadużyć wyborczych w ujęciu regionalnym warto zwrócić uwagę na następującą kwestię. W gronie regionów najbardziej narażonych na manipulacje wyborcze systematycznie pojawiały się te same podmioty, podstawą wyodrębnienia których było kryterium etnoterytorialne, tj. takie, w których czynnik etniczny istotnie wpływał na procesy polityczne i kulturę polityczną, charakteryzujące się agrarnym profilem gospodarki, pozbawione w większości przemysłu i dużych ośrodków miejskich. Istotne znaczenie miał w tym przypadku również brak konfliktów w obrębie

[131] *Ibidem*, s. 22.

[132] P. Panov, C. Ross, *Patterns of Electoral Contestation in Russian Regional Assemblies: Between „Competitive" and „Hegemonic" Authoritarianism*, „Demokratizatsiya" 2013, No 3, s. 398–399; *Демократический аудит регионов...*

[133] K. Kalinin, W. R. Mebane Jr., *Worst Election Ever…*, s. 7.

regionalnych systemów politycznych i dominacja jednej grupy elit lub też fakt ścisłej współpracy (zmowy) wszystkich grup elit. Z punktu widzenia procesu legitymizacji reżimu politycznego Rosji, dokonującego się w latach 2001–2016, wyrażanej w formie uczestnictwa w wyborach i głosowania na kandydatów oraz partię polityczną bezpośrednio związaną z obozem władzy, można przyjąć, że źródło poparcia dla reżimu przesuwało się faktycznie w stronę południa kraju i koncentrowało się w regionach agrarnych, pozbawionych dużych ośrodków miejskich i podatnych na manipulację.

Badania nad jakością procesu wyborczego stanowiły fragment szerszej analizy charakteru regionalnych systemów politycznych. Warto zaznaczyć, że były one w omawianym okresie znacznie utrudnione, ze względu na niską instytucjonalizację zasad rywalizacji partyjno-wyborczej, obejmującą m.in. eliminację wyborów gubernatorskich, zmiany zasad wyborów do regionalnych organów władzy ustawodawczej (przedstawicielskiej), przejście w obrębie formuły wyborczej z mieszanej na proporcjonalną, wyeliminowanie możliwości głosowania przeciwko wszystkim listom/kandydatom[134]. Zmieniały się także zasady funkcjonowania samorządu terytorialnego – od roku 2014 ustawodawca federalny przyznawał regionalnym organom władzy ustawodawczej prawo samodzielnego określania zasady wyborów merów miast, w tym m.in. dopuszczał możliwość, by zrezygnować z ich wyborów w drodze głosowania powszechnego[135].

Należy w związku z tym odnotować obecność dwóch badań dotyczących demokratyczności regionów Rosji, zrealizowanych w latach 2001–2014[136]. Przeprowadzane były one przez niemal ten sam zespół naukowców. W pierwszym przypadku badanie toczyło się w ramach Moskiewskiego Centrum Carnegie z udziałem Nikołaja Pietrowa i Aleksieja Titkowa, w drugim – w ramach Wyższej Szkoły Ekonomii w Moskwie. Dodatkowo wziął w nich udział Aleksander Kyniew. Projekty realizowane były w dwóch różnych przedziałach czasu, w latach 2001–2010 i 2010–2014, ale z wykorzystaniem niemal tej samej metodologii, tj.

[134] Н. Петров, А. Титков, *Рейтинг демократичности регионов Московского Центра Карнеги: 10 лет в строю*, Московский центр Карнеги, Москва 2013, http://carnegieendowment.org/files/CP_Petrov_Rus_2013.pdf [dostęp: 05.06.2018].

[135] М. Епифанова, *Народу не оставляют выборов*, „Новая газета" 2014, 17.10, s. 6–7.

[136] „Demokratyczność" w tym przypadku nie oznaczała, że realizujący projekt naukowcy zakładali, że rosyjski system polityczny nosił cechy demokracji lub mógł być kwalifikowany jako pewna forma ułomnej demokracji. Uczestnicy obydwu projektów badawczych traktowali demokrację jako typ idealny i rozważali, na ile Rosja oddalała się od niego. Podobnie czynił zresztą Freedom House, pozycjonując państwa na siedmiostopniowej skali demokratyczności. Z jednej strony w roku 2016 Rosja była klasyfikowana jako skonsolidowany reżim autorytarny, z drugiej zaś przyznano jej 6,5 punktu w skali demokratyczności. Por. *Russia. Nations in Transit 2016*, https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/russia [dostęp: 05.06.2018].

na podstawie podobnych zmiennych, rozbudowanych przede wszystkim o kwestie kondycji samorządu terytorialnego, instytucjonalizacji autonomii deputowanych regionalnych zgromadzeń ustawodawczych, ochrony parlamentarnych praw opozycji[137]. Przed rokiem 2010 do grona regionów, w przypadku których można było mówić o relatywnie wysokim poziomie demokracji zaliczano: Kraj Permski, obwody irkucki i swierdłowski, Kraj Krasnojarski, Sankt Petersburg, Karelię, obwody nowosybirski i jarosławski, niżegorodzki, samarski, tomski. Charakteryzowały się one daleko idącą industrializacją i urbanizacją, a także obecnością licznych konfliktów przebiegających wzdłuż różnych osi: gubernator – mer, centrum – region, organy władzy ustawodawczej – organy władzy wykonawczej[138]. Późniejsze badanie wskazało nowych i starych liderów demokratyczności: Karelia, obwód moskiewski, murmański, swierdłowski, leningradzki, kaliningradzki, nowosybirski, Kraj Chabarowski, Sacha (Jakucja), Sankt Petersburg. W dalszym ciągu były to więc regiony północne, głównie etnicznie rosyjskie, w których toczyła się rywalizacja pomiędzy grupami elit, między innymi w płaszczyźnie obrony autonomii samorządu terytorialnego[139]. Poziom frekwencji wyborczej w tych regionach podczas ostatnich dwóch wyborów do Dumy Państwowej był zdecydowanie mniejszy od średniej rosyjskiej, podobnie jak wyniki głosowania na Jedną Rosję[140].

W Rosji funkcjonowały więc równolegle w omawianym okresie subsystemy polityczne, którym z jednej strony bliżej było do rywalizacyjnych autorytaryzmów i takie, które wyraźnie ciążyły ku przeciwnemu biegunowi – skonsolidowanemu autorytaryzmowi. Większość regionów w latach 2001–2016 wykazywała bardzo wyraźne pokrewieństwo, z wyjątkiem regionów skrajnie odstających od typu idealnego demokracji lub też zbliżającego się do niego. Niewątpliwie w wielu rosyjskich regionach, mimo dominacji centrum federalnego (centralizacji stosunków federacyjnych), daleko idącej unifikacji w zakresie rozwiązań formalno-prawnych i podobieństw w obszarze procesualnym,

---

[137] *Откуда ушла демократия. Политолог Александр Кынев об уровне демократичности российских регионов и качестве политических институтов*, „Ведомости" 2015, 12.05, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2015/05/12/otkuda-ushla-demokratiya [dostęp: 28.10.2018]; *Обновленный рейтинг демократичности регионов*, 2015, 12.05, https://alexander-kynev.livejournal.com/230047.html [dostęp: 05.06.2018].

[138] *Демократический аудит регионов*...; Н. Петров, А. Титков, *Рейтинг демократичности регионов*..., s. 6–7.

[139] *Откуда ушла демократия*...

[140] *Выборы депутатов Государственной Думы 4 декабря 2011 года*, „Карты итогов выборов", http://2011.kartaitogov.org/p/99 [dostęp: 05.06.2018]; *Выборы депутатов Государственной Думы 4 декабря 2011 года. Единая Россия*, „Карты итогов выборов", http://2011.kartaitogov.org/p/23 [dostęp: 05.06.2018].

np. w odniesieniu do wzorców konkurencyjności podczas wyborów, istniały takie, w których funkcjonowała opozycja. Jedna Rosja musiała walczyć w nich o większość w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych, przegrywała wybory lokalne, przede wszystkim jednak obecne były tam konflikty pomiędzy grupami elit, które czyniły ich systemy rywalizacyjnymi w stopniu daleko większym niż system polityczny Rosji w całości.

Świadomość tego faktu nakazuje z dystansem podchodzić do ferowania wyroków na temat, wydawałoby się oczywistej i konsekwentnie postępującej, konsolidacji autorytaryzmu w Rosji. Jest to tym bardziej uzasadnione założenie, że stosunek obozu władzy do wyborów w omawianym okresie był niejednoznaczny. Podejmując decyzję o ich przeprowadzaniu na szczeblu federalnym, regionalnym i lokalnym, Kreml starał się jednocześnie modyfikować reguły rządzące nimi i kontrolować ich przebieg, decydując o skali fałszerstw wyborczych, zakresie wykorzystania zasobów administracyjnych i ich konkurencyjności, ustalając którzy kandydaci i partie polityczne zostaną dopuszczone do udziału w wyborach. Przebieg wyborów do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych w okresie 2008–2011 dowodził, że obóz władzy wykazywał się konsekwencją w ścisłym regulowaniu doboru uczestników rywalizacji wyborczej – nie było w tym względzie żadnej przypadkowości. Najczęściej stosowanym wybiegiem prawno-administracyjnym mającym na celu wyeliminowanie niepożądanych kandydatów było w tym okresie kwestionowanie ważności podpisów na listach poparcia przedstawicieli partii opozycyjnych tak prosystemowych, jak i antysystemowych[141]. Odsiew kandydatów reprezentujących partie nieparlamentarne (partie parlamentarne zwolnione były z obowiązku zbierania podpisów wyborców) w wyborach w okręgach jednomandatowych wynosił w tym okresie 58–60% procent, a w przypadku kandydatów niezależnych – 40–47%[142].

Mimo szeregu ograniczeń nakładanych na partie polityczne niezwiązane z Kremlem i stosowanych fałszerstw w Dumie Państwowej reprezentowane były partie opozycyjne. Niektórzy z rosyjskich publicystów i politologów wskazywali, że reprezentowały tzw. opozycję prosystemową lub były „partiami władzy drugiego i trzeciego stopnia" i nie stanowiły zagrożenia z punktu widzenia dominacji Jednej Rosji. Decydując się na przedłużenie okresu sprawowania władzy w charakterze prezydenta Putin i elita skupiona wokół jego osoby przyjęli wariant obejmujący dostosowanie się do norm konstytucyjnych. Polegał on na objęciu stanowiska premiera przez Putina i ponownym ubieganiu się o urząd prezydencki w roku 2012. Choć uznawano to powszechnie za

[141] Д. Камышев, *Семь чудес единого дня*, „Коммерсантъ Власть" 2010, 18.10, s. 26.
[142] А. Е. Любарев, *Соответствуют ли российские выборы...*, s. 1909.

polityczną farsę, obóz władzy nie zrezygnował z wyborów najwyższej osoby urzędowej w Rosji, ani nie przyjął modelu dożywotniej prezydentury.

Opozycja antysystemowa nie była bez szans, jeśli chodzi o możliwość udziału w wyborach[143]. W niektórych przypadkach w grę wchodziło nawet zwycięstwo kandydatów opozycyjnych. Wysoce prawdopodobne było ono w trakcie rywalizacji na poziomie municypalnym i to w całym niemal omawianym okresie, a przynajmniej do roku 2014. Jedna Rosja w omawianym czasie wielokrotnie przegrywała wybory na poziomie lokalnym. Sukcesy, jakie odnosiła na szczeblu federalnym i regionalnym, nie przekładały się wprost na poziom lokalny. Porażki w wyborach lokalnych, w tym podczas wyborów metrów miast, zdarzały się np. w latach 2005–2010 i były nawet powszechne. Zdarzały się zarówno na wschodzie Rosji (Kraj Nadmorski), jak i na zachodzie kraju (obwód kaliningradzki); w regionach określanych mianem rywalizacyjnych, jak i w tych, w których dominowało zjawisko „anomalii wyborczych" (Karaczajewo-Czerkiesja). Szczególnie widoczne były porażki „partii władzy" w walce o fotele merów Murmańska, Smoleńska w 2009 i Irkucka w 2010 roku[144]. Przedstawiciele opozycji antysystemowej od roku 2012 wygrywali wybory na stanowiska merów: Jarosławia (Jewgienij Urszałow), Jekaterynburga (Jewgienij Rojzman) i Pietrozawodska (Galina Szyrszyna). Ten pierwszy wkrótce został zresztą aresztowany pod zarzutem korupcji[145]. Borys Niemcow zdobył mandat deputowanego w regionalnym zgromadzeniu ustawodawczym obwodu jarosławskiego. Aleksy Nawalny wziął udział w wyborach mera Moskwy, zdobywając 27% głosów[146]. Dopuszczając Nawalnego do udziału w rywalizacji

---

[143] Z punktu widzenia Rościsława Turowskiego, opozycja systemowa w reżimie autorytarnym jest tym typem opozycji, który: „ma ograniczony dostęp do władzy, przyjmuje zasady gry narzucane przez rządzącą elitę, z którą utrzymuje mniej lub bardziej regularne, formalne i nieformalne kontakty. Opozycja antysystemowa lub też niesystemowa działa na rzecz istotnej zmiany reżimu politycznego, najczęściej nie jest reprezentowana w organach władzy państwowej, jej zinstytucjonalizowane struktury są często delegalizowane lub nie mogą doczekać się rejestracji. Por. R. Turovsky, *The Systemic Opposition in Authoritarian Regimes: A Case Study of Russian Regions*, [w:] C. Ross (ed.), *Systemic and Non-Systemic Opposition in the Russian Federation. Civil Society Awakens?*, Routledge, London 2015, s. 122.

[144] O. Подвинцев, *„Глиняные ноги" партии власти*, „Pro et Contra" 2010, vol. 14, № 3, s. 98–99.

[145] *Arrested mayor haunts Russia's Yaroslavl election*, „BBC News" 2013, 06.09, http://www.bbc.com/news/world-europe-23984725 [dostęp: 05.06.2018]; A. Foxall, *Assessing the State of Russian Politics 2013: the Moscow Mayoral Election*, http://henryjacksonsociety.org/2013/09/13/assessing-the-state-of-russian-politics-2013-the-moscow-mayoral-election/ [dostęp: 05.06.2018].

[146] K. Rogov, *Russia's 2016 Duma Elections*…, s. 4.

wyborczej, rządzący nie wahali się go jednocześnie dyskredytować, zarzucać mu korupcję, nękać członków jego rodziny czy w końcu aresztować.

Po okresie konsekwentnego ograniczania liczby partii politycznych mogących funkcjonować i uczestniczyć w wyborach, w roku 2012 dokonano liberalizacji zasad rywalizacji partyjno-wyborczej i przywrócono zniesione wybory najwyższych osób urzędowych w regionach. Przywracając wybory szefów regionów ustanowiono filtry, które kandydaci opozycyjni byli w stanie niekiedy pokonać. W obliczu powtarzających się porażek przedstawicieli Jednej Rosji w walce o fotele merów miast w roku 2014 przyjęto rozwiązanie, na mocy którego decyzję o utrzymaniu wyborów powszechnych merów miast powierzono władzom regionalnym. W większości przypadków skorzystały one z tej możliwości. Dawało to Kremlowi sposobność do rozwiązania przynajmniej jednego z dwóch problemów trapiących obóz władzy w odniesieniu do lokalnego i regionalnego poziomu zarządzania procesami politycznymi:

- niedoboru i/lub braku efektywności w stosowaniu zasobów administracyjnych koniecznych do wygrywania wyborów do jednostek samorządu lokalnego, w tym na merów miast;
- pojawiających się konfliktów w łonie elit regionalnych, których przedmiotem było sprawowanie kontroli nad jednostkami samorządu lokalnego[147].

Pierwszy problem został częściowo rozwiązany poprzez zniesienie w absolutnej większości przypadków do roku 2016, wyborów merów miast-stolic regionów. Jedna Rosja po roku 2014 w dalszym ciągu przegrywała wybory do jednostek samorządu lokalnego, w tym wybory na stanowiska merów mniejszych miast, ponosząc niekiedy prestiżowe porażki, jak podczas wyborów do rady rejonowej w Bałtijsku w roku 2015, gdzie nie zdobyła żadnego z 15 mandatów. Drugi z problemów nie doczekał się pozytywnego rozwiązania[148].

W Rosji funkcjonowały w omawianym okresie organizacje monitorujące naruszenia procedur wyborczych, same wybory były nadzorowane przez organizacje międzynarodowe, ale nie do wszystkich komisji wyborczych obserwatorzy

[147] Było to przede wszystkim związane z dużą liczbą wyborów odbywających się równolegle, z ograniczoną liczbą środków finansowych i małą efektywnością przekazu medialnego. Wyborcy na poziomie lokalnym osobiście znali kandydatów ubiegających się o stanowiska w jednostkach samorządu lokalnego. Ta ostatnia okoliczność sprawiała, że podejmowali oni decyzje wyborcze na podstawie doświadczeń wyniesionych z bezpośrednich kontaktów z danym kandydatem. Wybory te nie były więc zniekształcane przez ingerencję ze strony Kremla. Poziom lokalny nie przyciągał znaczącego zainteresowania obozu władzy. Na pewno zaś nie w takim stopniu jak wybory federalne i regionalne. Por. О. Подвинцев, *„Глиняные ноги”*..., s. 100–101.

[148] *Рейтинг Фонда „Петербургская политика” за май 2015 года*, https://fpp.spb.ru/fpp-rating-2015-05 [dostęp: 05.06.2018].

mieli dostęp. Rządzący często ignorowali informacje dotyczące naruszeń wyborczych napływające od obserwatorów, nawet w tak wydawałoby się oczywistych przypadkach, jak nagrania z kamer zainstalowanych w punktach wyborczych. Często bagatelizowano ich znaczenie, przyjmując, że nie miały one wpływu na wynik wyborów. Skargi wyborcze były odrzucane lub wyciągano konsekwencje tylko wobec osób bezpośrednio odpowiedzialnych za kierowanie daną komisją wyborczą[149]. Odwołując się do statystyk dotyczących naruszeń wyborczych zarówno w odniesieniu do stosowania zasobów administracyjnych, kampanii wyborczej, jak i samego aktu głosowania, podczas wyborów parlamentarnych w roku 2011 i 2016, można przyjąć, że ich liczba malała, rosła natomiast liczba odpowiedzi na skargi składane przez wyborców[150].

***

Podsumowując rozważania dotyczące ewolucji rosyjskiego systemu politycznego w latach 2001–2016 można zaobserwować, że wektor zmian w obrębie rosyjskiego systemu politycznego nie był początkowo wyraźnie określony. Zaczął on ulegać zmianie w okresie drugiej kadencji Władimira Putina na stanowisku prezydenta i uległ konsolidacji po roku 2012, a w szczególności po aneksji Krymu.

W całym omawianym okresie wybory w Rosji były przedmiotem nadużyć. Nie były ani wolne, ani równe, towarzyszyły im manipulacje związane zarówno z wykorzystaniem zasobów administracyjnych w przededniu wyborów, jak i w ich trakcie. Z czasem jednak, tj. od federalnego cyklu wyborczego przełomu lat 2007/2008 sytuacja zaczęła się zmieniać – pojawiło się szereg opracowań wskazujących na fakt ich fałszowania. Miały one znacząco zmieniać rezultat wyborczy „partii władzy", co staje się m.in. podstawą do zweryfikowania, w dalszej części pracy, istniejących założeń dotyczących jej dominacji w wymiarze ilościowym. Obecność w omawianym okresie zjawiska „anomalii wyborczych" nakazuje również z większym dystansem podchodzić do założenia o wysokiej społecznej legitymacji reżimu politycznego i osoby Władimira Putina, rozpatrywanej przez pryzmat wyników badań opinii publicznej.

Okres 2012–2016 charakteryzował się wyraźnym wzrostem znaczenia przemocy w rosyjskim systemie politycznym. Przemoc, w rozumieniu zaproponowanym przez Lucana Waya i Stevena Levitsky'ego, miała przed rokiem 2012 zasięg ograniczony i cechowała się umiarkowanym poziomem intensywności.

[149] *Выборы 4 декабря 2011 года. Карта нарушений на выборах*, https://www.kartanarusheniy.org/2011-12-04 [dostęp: 05.06.2018]; *Выборы 18 сентября 2016 года. Карта нарушений на выборах*, https://www.kartanarusheniy.org/2016-09-18/stat/812384676 [dostęp: 05.06.2018].

[150] *Ibidem.*

Od roku 2012 ulega rozszerzeniu zasięg stosowania przemocy, zwiększa się też znacząco poziom jej intensywności. Proces ten obejmował tworzenie prawa ustanawiającego surowe konsekwencje za jego nieprzestrzeganie, rozszerzającego uprawnienia resortów siłowych i dającego jednocześnie duże pole manewru do wybiórczego i arbitralnego jego stosowania.

Głównymi ofiarami użycia przez obóz władzy przemocy po roku 2012 były przede wszystkim organizacje pozarządowe, określane mianem „obcego agenta", międzynarodowe i zagraniczne organizacje uznane za „niepożądane", media rozpowszechniające niepożądane z punktu widzenia rządzących informacje – podważające wiarygodność przekazu mediów państwowych, niesankcjonowana aktywność obywatelska. Jednak rosnąca rola resortów siłowych w rosyjskiej polityce, mentalność charakteryzująca ich członków – o czym więcej w dalszej części rozdziału – i tocząca się pomiędzy strukturami (resortami) władzy rywalizacja o wpływy w systemie politycznym, powodowały, że ofiarami represji padali coraz częściej też członkowie elity władzy. Pojawiające się w łonie elity władzy konflikty nie były już ukrywane. Jednocześnie brak było zinstytucjonalizowanych form ich rozwiązywania. Spory w łonie elity władzy coraz częściej kończyły się w sposób siłowy, co propagandowo było przedstawiane jako walka z korupcją. Przemoc stała się cechą istotnościową rosyjskiego systemu politycznego. O ile liczba przypadków zabójstw politycznych, więźniów politycznych, wymuszonych migracji opozycjonistów była w Rosji stosunkowo niewielka[151], o tyle uderzająco duża była liczba przypadków aresztów, wieloletnich kar więzienia, w szczególności w odniesieniu do przedstawicieli elit regionalnych: członków władz wykonawczych i ustawodawczych regionów oraz jednostek samorządu lokalnego[152].

Rosyjskiemu autorytaryzmowi było w roku 2016 zdecydowanie bliżej do skonsolidowanego niż nieskonsolidowanego bieguna osi *continuum* reżimu autorytarnego. Jednak twierdzenie, że uległ on pełnej konsolidacji wywołuje wątpliwości, przede wszystkim ze względu na wciąż obecną instytucję wyborów na szczeblu federalnym, regionalnym i lokalnym. Jeśli wziąć pod uwagę fasadowy charakter wyborów, rosyjski reżim polityczny mógł być określony

---

[151] *В России растет количество политзаключенных – центр „Мемориал"*, „Крым. Реалии" 2015, 4.06, https://ru.krymr.com/a/news/27053923.html [dostęp: 04.06.2018].

[152] *Рейтинг Фонда «Петербургская политика» за февраль 2015 года. Активность правоохранительных органов в отношении высокопоставленных региональных и муниципальных чиновников в 2014–2015 гг. (губернаторы, вице-губернаторы, министры, депутаты ЗС, представители в регионах, руководители представительств федеральных ведомств, главы, заместители глав, главы администраций муниципальных образований – без учета случаев ДТП и бытовых инцидентов)*, https://fpp.spb.ru/fpp-rating-2015-02 [dostęp: 05.06.2018].

mianem hegemonicznego wyborczego autorytaryzmu. Wyniki wyborów na szczeblu federalnym, podobnie jak regionalnym, a w mniejszym stopniu lokalnym, były rezultatem konsekwentnego nadużywania zasobów administracyjnych, odsiewu niepożądanych kandydatów i fałszerstw wyborczych: dorzucania kart do głosowania, przepisywania protokołów komisji wyborczych. Fakt ten zbliżał Rosję do takich państw, jak Egipt czy Indonezja w okresie rządów odpowiednio: Husniego Mubaraka i NDP, a także Suharto i Golkar.

Dokonując uogólniających wniosków na temat charakteru rosyjskiego systemu politycznego i kierunków jego ewolucji, z uwzględnieniem osi *continuum* autorytaryzm skonsolidowany *vs* autorytaryzm nieskonsolidowany, należy wziąć pod uwagę federalistyczny charakter systemu politycznego Rosji i fakt istnienia regionalnych systemów politycznych, z których część wyraźnie zbliżała się do bieguna skonsolidowanego autorytaryzmu, inne zaś cechowała ograniczona rywalizacyjność, zrodzona przez konflikty toczące się pomiędzy zwaśnionymi grupami elit.

3. Cechy istotnościowe rosyjskiego reżimu politycznego

Przyjmując założenie, że rosyjski reżim polityczny ulegał postępującej konsolidacji autorytarnej, należy wskazać na obecność w jego obrębie szeregu cech istotnościowych, które upodabniają go do niektórych idealnych podtypów reżimów niedemokratycznych[153]. Godne podkreślenia jest też to, że rosyjski system polityczny ewoluował w okresie 2001–2016. Dość wspomnieć, że w omawianym czasie zmieniał się status służb specjalnych i technokratów z punktu widzenia znaczenia każdej z tych grup w zarządzaniu państwem. Oczekiwania związane z autorytarną modernizacją ustąpiły miejsca zaspokajaniu paternalistycznych roszczeń społeczeństwa, trosce o stabilność i apelowi „konserwatywnemu". Afirmacja pasywnej postawy politycznej została wyparta przez mobilizację społeczną utrzymaną w duchy patriotyczno-nacjonalistycznym, ułatwioną przez fakt aneksji Krymu.

Z punktu widzenia prób klasyfikowania rosyjskiego reżimu politycznego wyjątkowo ważne jest zwrócenie szczególnej uwagi na dwie kwestie, które

[153] K. Brzechczyn, *Metodologiczny status koncepcji totalitaryzmu a modelowanie dynamiki systemu komunistycznego*, [w:] T. Błaszczyk, K. Brzechczyn, D. Ciunajcis, M. Kierzkowski (red.), *Uwikłania historiografii. Między ideologizacją dziejów a obiektywizmem badawczym* (Studia i materiały poznańskiego IPN, t. XVIII), Instytut Pamięci Narodowej, Poznań 2011, s. 67–68.

zostały już częściowo poruszone w trakcie rozważań dotyczących stopnia konsolidacji rosyjskiego autorytaryzmu:

- ograniczoną instytucjonalizację systemu politycznego, cechującą się tendencją do wykorzystywania w procesie rządzenia substytutów instytucji demokratycznych, manipulowania prawem i „ręcznego sterowania";
- rosnącą rolę służb specjalnych w rosyjskiej polityce i nasycenie systemu politycznego przemocą tak w stosunku do sił opozycyjnych wobec obozu władzy, jak i w odniesieniu do członków samej elity władzy.

3.1. Wzrost znaczenia struktur siłowych i militaryzacja polityki w Rosji pod rządami Władimira Putina

Nie ulega wątpliwości, że w latach 2001–2016 znacząco wzrosło znaczenie resortów siłowych w rosyjskiej polityce. Nie chodzi tu tylko o wyraźny, ilościowy wzrost liczby osób w tym okresie w stosunku do lat 90. XX w., mających związki z resortami siłowymi i sprawujących najwyższe urzędu w państwie, należących do elity politycznej i gospodarczej, ale i o znaczący wpływ, jaki ich członkowie wywierali na podejmowanie decyzji państwowych tak w polityce zagranicznej, jak i wewnętrznej. Ilościowa analiza wpływu czynnika siłowego w rosyjskim systemie politycznym traci zresztą, zdaniem autora, na znaczeniu, jeśli weźmie się pod uwagę fakt, że w systemach autorytarnych „rzeczywisty ośrodek decyzji politycznej może się mieścić gdzie indziej niż by to wynikało z konstytucyjnie zapisanych kompetencji organów państwowych"[154]. Kluczowym ośrodkiem podejmowania decyzji politycznych, zarządzania procesami politycznymi (w tym partyjno-wyborczymi i centrum – regiony) była zarówno w latach 90., jak i w omawianym okresie 2001–2016 Administracja Prezydenta Rosji. Na podstawie lektury tekstu *Konstytucji Federacji Rosyjskiej* można by jednak dojść do wniosku, że był to organ zaledwie techniczny, wspomagający pracę prezydenta, o ograniczonych uprawnieniach. Tymczasem w rankingach politycznego znaczenia członkowie prezydenckiej administracji zajmowali tradycyjnie wysokie miejsca[155].

Warto także odnotować istotną zmianę, jaka dokonała się w odniesieniu do postrzegania przedstawicieli resortów siłowych z punktu widzenia ich roli w zarządzaniu państwem. Do czasu objęcia przez Putina po raz trzeci urzędu prezydenckiego, technokraci nie dominowali co prawda w pełni w strukturze elit władzy, ale ich obecność była bezdyskusyjna. Przedstawiciele resortów

[154] R. Bäcker, *Nietradycyjna teoria polityki*..., s. 73.

[155] *„Политический класс России": Рейтинг политического влияния от Центра политических технологий. Выпуск 3*, „Politcom.ru" 2017, 25.04, http://politcom.ru/22348.html [dostęp: 04.06.2018].

siłowych stanowili istotną, lecz zaledwie ważną rezerwę kadrową. W okresie po roku 2012 pojawiają się opinie, że to z ich grona pochodzi coraz większa liczba osób sprawujących funkcje publiczne, także w stopniowo narastającym stopniu w regionach[156]. W roku 2016 liczba gubernatorów mających doświadczenie pracy w resortach siłowych (w rozumieniu pracy na rzecz KGB, FSB, MON, MSW, Prokuratury, FSO) była mimo wszystko ograniczona. Spośród 85 szefów regionów jedynie 16 miało związki z służbami. Był to więc zaledwie co piąty z gubernatorów[157]. Nasycenie „ludźmi w pagonach" regionalnych systemów politycznych nie rozkładało się przy tym równomiernie, należy także wziąć pod uwagę fakt, że o ile dla części nowo mianowanych urzędników poprzednim miejscem pracy był resort siłowy, o tyle w przypadku innych związki te były obecne, ale nie bezpośrednie[158]. Przedstawiciele resortów siłowych niekiedy piastowali stanowiska w nietradycyjnych dla nich obszarach zarządzania państwem, jak to stało się w przypadku generał majora MSW Tatiany Moskalkowej, która w roku 2016 objęła urząd Pełnomocnika ds. Praw Człowieka w Rosji[159].

Zaangażowanie Rosji w szereg konfliktów zbrojnych poza jej granicami przyczyniło się do generalnej militaryzacji życia społecznego, zmiany nastrojów społecznych, a nawet charakteru konsumpcji dóbr, z uwagi na sankcje nakładane na Rosję przez państwa Zachodu i rosyjskie antysankcje. Rosnąca obecność przedstawicieli struktur siłowych w strukturach zarządzania państwem wywoływała określone konsekwencje z punktu widzenia

---

[156] Е. Винокурова, *„В элитах состояние истерии. Вид машины СК вызывает панику". В регионах – резкий рост влияния силовиков. „Они уже пытаются назначать своих губернаторов"*, „Znak" 2013, 25.11, https://www.znak.com/2013-11-22/v_regionah___rezkiy_rost_vliyaniya_silovikov_oni_uzhe_pytayutsya_naznachat_svoih_gubernatorov [dostęp: 05.06.2018].

[157] *Сколько силовиков среди российских губернаторов*, „Meduza", https://meduza.io/short/2016/07/28/skolko-silovikov-sredi-rossiyskih-gubernatorov-v-odnoy-kartinke [dostęp: 05.06.2018].

[158] К. Титаев, *Силовые люди. Какие ценности привносят силовики в российскую бюрократию*, „Огонёк" 2016, 19.12, s. 14.

[159] W trakcie swojego pierwszego wystąpienia w Dumie Państwowej nowa ombudsman zapowiedziała, że głównym celem jej działalności będzie obrona praw Rosjan i Rosji poza jej granicami, a także systemu wartości ukształtowanego w Rosji. Jeszcze przed objęciem urzędu zasłynęła propozycją wprowadzenia do Kodeksu Karnego zapisu o naruszeniu moralności – w odpowiedzi na performance Pussy Riot w Soborze Chrystusa Zbawiciela. А. Винокуров, А. Братерский, Е. Маетная, *Из МВД в правозащитники. Генерал-майор МВД Татьяна Москалькова стала новым омбудсменом*, „Gazeta.ru" 2016, 21.04, https://m.gazeta.ru/politics/2016/04/21_a_8189525.shtml [dostęp: 04.06.2018].

funkcjonowania systemu politycznego. Działo się tak na skutek ich specyficznego podejścia do ludzi, informacji i procesów społeczno-politycznych. Był on, ujmując to w największym uogólnieniu, nacechowany podejrzliwością, brakiem zaufania do opracowań analityczno-ilościowych i doszukiwaniem się ukrytych zamiarów i znaczeń[160]. Z drugiej strony „ludzie w pagonach" byli doskonałym zasobem w rękach obozu władzy – nie manifestowali swoich poglądów politycznych, nie angażowali się w działalność partyjną, kompromitujące fakty z ich życia osobistego i zawodowego były utajnione, mieli doświadczenie zarówno w wydawaniu, jak i przyjmowaniu rozkazów. Z łatwością odnajdywali się w pionowo zintegrowanej strukturze zarządzania państwem[161].

Proces wyraźnego wzrostu znaczenia „ludzi w pagonach", z punktu widzenia funkcjonowania rosyjskiego systemu politycznego, zarysował się na początku trzeciej kadencji prezydenckiej Władimira Putina, choć już w pierwszych latach prezydentury Putina byli oni wykorzystywani przez Kreml, np. w sferze zarządzania procesami społeczno-politycznymi i prawno-gospodarczymi na poziomie regionalnym. Napływ „ludzi w pagonach" do polityki wpłynął nie tylko na zaostrzenie stosunku do opozycji politycznej, ruchów społecznych i organizacji pozarządowych, ale również na formy rozwiązywania pojawiających się napięć w obozie władzy. Był on natomiast niewątpliwie pochodną rozczarowania resortów siłowych okresem rządów Miedwiediewa i zbytnim jakoby rozbudzeniem oczekiwań części społeczeństwa co do możliwości modernizacji i liberalizacji reżimu politycznego, ale także militarnego zaangażowania Rosji poza jej granicami. To ostatnie spowodowało okresowy spadek zainteresowania i kontroli ze strony Kremla nad procesami wewnętrznymi i narastanie negatywnych zjawisk związanych z korupcją i zarządzaniem państwem w ujęciu regionalnym[162].

Wzrostowi znaczenia resortów siłowych w rosyjskiej polityce towarzyszyła rosnąca liczba aktów represji wobec członków elity władzy. Aparat represji, tzw. nowa *opriczina*, odwołując się do aktów przemocy w stosunku do członków elity władzy, realizowała szereg istotnych funkcji stabilizujących system autorytarny: zastraszenia, kontroli nad elitami, zwiększania mobilności wertykalnej w obrębie struktur państwa[163]. Skutkiem tego były wyraźnie odczuwalne po stronie cywilnych członków elity władzy nastroje: niepewności, lęku,

---

[160] К. Титаев, *Силовые люди*..., s. 14.

[161] *Ibidem*.

[162] Т. Становая, *Трансформация путинских элит: 2014–2024*, Московский Центр Карнеги, 2017, 26.07, http://carnegie.ru/2017/07/26/ru-pub-72625 [dostęp: 21.08.2018].

[163] Н. Петров, *Репрессии стали механизмом контроля*...

demobilizacji. Rosnąca liczba działań podejmowanych przez struktury siłowe, szczególnie silnie była odczuwana i przeżywana w regionach[164].

Podstawowym, choć nie jedynym, problemem Kremla, związanym z rosnącą rolą resortów siłowych, był fakt łączenia przez ich członków funkcji gromadzenia informacji i przeciwdziałania zagrożeniom dla bezpieczeństwa państwa i samego obozu władzy, z działalnością gospodarczą. Realizowali oni zadania ogólnopaństwowe i partykularne: korporacyjne i grupowe. O ile dostęp do zasobów i prerogatyw państwa – możliwość stosowania przemocy – ułatwiał im osiąganie korzyści materialnych, o tyle równocześnie powodował konflikty z innymi członkami struktur siłowych, również podejmującymi działalność gospodarczą, najczęściej w tych samych obszarach gospodarki[165]. Szefowie regionów wywodzący się z szeregów służb specjalnych nie byli również szczególnie skuteczni, w zgodnej ocenie politologów zachodnioeuropejskich i rosyjskich, jeśli chodzi o rozwiązywanie istniejących problemów polityki regionalnej, w rozumieniu bądź rozwoju społeczno-gospodarczego Rosji, bądź też budowania lepszych mechanizmów zarządzania państwem. Lepiej także radzili sobie w sytuacjach szczególnych, nadzwyczajnych, nie zaś z codziennym, mozolnym administrowaniem[166]. Cieszyli się natomiast zaufaniem Putina[167].

W latach 2001–2016 zarysowała się również tendencja do dekoncentracji bloku siłowego reżimu, dająca o sobie znać za pośrednictwem tworzenia nowych struktur, takich jak: Komitet Śledczy Rosji czy Federalna Służba Gwardii Narodowej. Proces ten odzwierciedlał istnienie konfliktów w obrębie elity siłowej Rosji i dynamiki znaczenia poszczególnych jej przedstawicieli. Niektóre grupy doświadczały spadku znaczenia, jak Federalna Służba Ochrony, inne rosły w siłę, np. Komitet Śledczy Rosji. Wcześniej zarysowane osie konfliktów zyskiwały nowych uczestników. Tradycyjnie konflikt toczył się pomiędzy Federalną Służbą Ochrony, Federalną Służbą Obrotu Narkotykami, Służbą Bezpieczeństwa Prezydenta z jednej strony, a Federalną Służbą Bezpieczeństwa i Prokuraturą z drugiej[168].

Nie zawsze w grę wchodził, oczywisty wydawałoby się, motyw walki o wpływy gospodarcze. Niekiedy skonfliktowane ze sobą resorty siłowe rywalizowały wprost o wpływy w państwie, co tworzyło różne osie konfliktów: grupa

---

164 Е. Винокурова, *В элитах состояние истерии...*; *Рейтинг Фонда „Петербургская политика" за февраль 2015 года...*

165 Н. Петров, *Репрессии стали механизмом контроля...*

166 B. Taylor, *State Building in Putin's Russia: Policing and Coercion after Communism*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 35.

167 *Песков о назначении „силовиков" в регионах: Путин им доверяет*, 2016, 28.07, https://ria.ru/politics/20160728/1473088914.html [dostęp: 10.06.2018].

168 Т. Становая, *Трансформация путинских элит...*

Gazpromu kontra grupa Rosnieft', a z drugiej strony Federalna Służba Bezpieczeństwa Rosji kontra Federalna Służba Ochrony Rosji[169]. Często granica pomiędzy sporami o podłożu materialnym (biznesowym) a politycznymi, w środowisku elity Rosji, była płynna, co pokazuje przypadek konfliktu ministra rozwoju gospodarczego Aleksieja Uliukajewa z Igorem Sieczinem, gdzie w grę wchodziła niechęć tego pierwszego do fikcyjnej prywatyzacji Basznieft'[170].

Powstanie Federalnej Służby Gwardii Narodowej, będącej strukturą przygotowaną do przeciwdziałania zagrożeniom dla stabilności reżimu, w tym wystąpieniom społecznym, nie musiało oznaczać wzrostu poczucia zagrożenia ze strony Kremla i gotowości do użycia broni wobec protestujących opozycjonistów. Jej narodziny mogły być postrzegane przez pryzmat instytucjonalizacji nowego układu sił w obrębie siłowej grupy elit. Uchwalanie represyjnego ustawodawstwa nie skutkowało uniwersalnym podejściem do jego implementacji, czego dowodem mógł być zróżnicowany stosunek poszczególnych resortów siłowych do ustawy o „obcym agencie"[171].

Militaryzację rosyjskiej polityki, a w jej ramach wojskowe zaangażowanie w Ukrainie i w Syrii, powstanie Gwardii Narodowej, rosnące znaczenie służb w polityce wewnętrznej (obejmujące wzrost liczby szefów regionów i pełniących obowiązki mających związki ze służbami specjalnymi), należy rozpatrywać w kontekście prób legitymizacji reżimu politycznego – odbudowy społecznego wizerunku Putina, ale także rosnących konfliktów w łonie elity władzy. Wzrost aktywności rosyjskich służb specjalnych był np. wyraźny, ale miał niejednoznaczny charakter. Represje, które uderzały w członków samego obozu władzy, mogły być odczytywane, jako „porachunki" lub próby zaprowadzenia porządku, samowolne działania część elity siłowej lub też wynik zaplanowanych poczynań chociażby w stosunku do regionów, które unikały podporzadkowania się woli centrum federalnego.

Pojawiało się w tym okresie wiele opinii głoszących, że konflikty w obrębie elity władzy narastały w obliczu kurczących się zasobów pochodzących z renty surowcowej. Przynależność do obozu władzy, bliskie związki z Putinem, lojalność wobec reżimu nie gwarantowały już bezpieczeństwa czy chociażby godnej rekompensaty z tytułu utraty wysokiego stanowiska urzędniczego, jak stało się w przypadku szefa Rosyjskich Kolei Władimira Jakunina. W każdym konkretnym przypadku represji wobec członka elity władzy w Rosji można było doszukać się innego motywu. O ile zatrzymanie gubernatora obwodu sachalińskiego Aleksandra Choroszawina miało związek z podziałem

[169] *Ibidem.*
[170] *Ibidem.*
[171] B. Taylor, *Putin's Crackdown*…, s. 4.

zysków z renty surowcowej, o tyle w przypadku gubernatora obwodu kirowskiego Nikity Biełycha w grę wchodziło wiele różnych przyczyn: jego związki z liberałami, możliwość skorzystania przez FSB z nadarzającej się sposobności, by złapać skorumpowanego gubernatora na gorącym uczynku, chęć udowodnienia skuteczności i bezkompromisowości obozu władzy w walce z korupcją w przededniu wyborów[172]. Wszystkie te wydarzenia łączyło natomiast zaangażowanie FSB, która wyraźnie wyrastała po roku 2014 na dominujący „klan" w obrębie grupy siłowej, mający niemal wolną rękę w walce z korupcją. Działania resortów siłowych spotykały się ze społeczną akceptacją. Od roku 2013 konsekwentnie rosło poparcie dla struktur siłowych, zwłaszcza armii i FSB, w przypadku których był to wzrost znaczący i związany przede wszystkim z ich zaangażowaniem w aneksję Krymu[173].

3.2. Instytucjonalizacja rosyjskiego systemu politycznego i wzrost znaczenia substytutów politycznych

Istotną cechą rosyjskiego systemu politycznego w omawianym okresie była jego niska instytucjonalizacja. Szczególnie dobrze to zjawisko było widoczne na przykładzie tworzenia reguł rywalizacji partyjno-wyborczej. Brak instytucjonalizacji, sztywnych zasad gry, świadczył o jego elastyczności i trosce rządzących o utrzymanie stabilności systemu, której źródeł upatrywano m.in. w nieustannych zmianach rozwiązań formalno-prawnych funkcjonowania systemu politycznego, przy równoczesnym arbitralnym i wybiórczym stosowaniu prawa, a także tworzeniu substytutów instytucji politycznych. Działania obozu rządzącego, o których mowa, mogły sprawiać wrażanie, że postępował on sprzecznie czy też chaotycznie, w rzeczywistości były jednak świadectwem poszukiwań najbardziej optymalnych rozwiązań mających stabilizować reżim.

Rosyjski system polityczny cechował się nieustannymi zmianami wynikającymi z konieczności adaptacji do zmieniającego się otoczenia wewnętrznego i zewnętrznego systemu. Niekiedy rodziło to dezorientację, co do intencji rządzących i kierunku ewolucji rosyjskiego reżimu politycznego, a nawet budziło nadzieję na jego liberalizację i decentralizację, jak choćby w chwili zapowiedzi

[172] *Почему арестован губернатор Сахалина. Экономист Наталья Зубаревич о начале „разборок по понятиям" для отъема региональной нефтегазовой ренты*, „Ведомости" 2015, 04.03, https://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2015/03/04/geografiya-gubernator-ne-po-ponyatiyam [dostęp: 05.06.2018].

[173] *„Левада-центр": уровень доверия россиян к силовикам вырос с 2013 года*, „Лента новостей (Москва)" 2017, 12.10, 11:08, https://www.kommersant.ru/doc/3435944 [dostęp: 05.06.2018].

przywrócenia wyborów gubernatorskich i liberalizacji zasad rejestracji partii politycznych[174].

Dynamika zmian formalno-prawnych w Rosji od roku 2001 była znacząca. Jeśli chodzi o zmiany w ustawodawstwie wyborczym, nie licząc modyfikacji dotyczących zasad funkcjonowania partii politycznych, to w okresie 1988–2015 było ich aż 138, zdecydowana większość przypadała na czas po roku 2000[175]. Jeśli uwzględnić tylko okres dwóch kadencji prezydenckich Władimira Putina i prezydentury Dmitrija Miedwiediewa, tj. lata 2000–2013, to system partyjno-wyborczy był modyfikowany 243 razy. Po roku 2013 rozpoczął się zresztą nowy etap wprowadzania istotnych zmian w odniesieniu do systemu partyjno-wyborczego, który modyfikował inicjatywy z roku 2012. Sama ustawa o partiach politycznych z roku 2001 była do grudnia 2013 r. modyfikowana 32 razy[176]. Szczególnym przykładem ograniczonej instytucjonalizacji rosyjskiego systemu politycznego jest analizowana w dalszej części pracy liczba zmian zasad powoływania najwyższych osób urzędowych w regionach[177].

Zmiany w stosunku do formalnych zasad rywalizacji partyjno-wyborczej, o których mowa, od roku 2001 często miały radykalny charakter, obejmowały m.in.:

1) podnoszenie wymaganej liczby członków partii politycznej (z 10 000 w roku 2001, do 50 000 w roku 2006) poprzez ich zmniejszenia (od 45 000 i 40 000 na podstawie zmian, które weszły w życie w roku 2012), aż po radykalną redukcję do poziomu 500 osób na podstawie poprawek wniesionych do ustawy *O partiach politycznych* w kwietniu 2012)[178];

---

[174] А. Кынев, *Особенности межпартийной борьбы в российских регионах: борьба групп влияния и имитация партийности*, „Вестник общественного мнения" 2009, Nº 4 (102), s. 25.

[175] *Как изменялось избирательное законодательство за последние 27 лет*, „Golosinfo.org", http://www.golosinfo.org/timeline/#34 [dostęp: 25.03.2017].

[176] S. P. Roberts, *Putin's Reactive Reforms. Unfavourable Conditions are forcing the Kremlin to Change the Rules of the Game*, „FIIA Briefing Paper" 2013, No 146, s. 4, http://www.fiia.fi/en/publication/386/putin_s_reactive_reforms/ [dostęp: 25.03.2017].

[177] С. Самохина, *Изменения на местах. Почему прежний формат общения федерального центра с губернаторами больше не работает*, „Коммерсантъ Власть" 2016, 01.08, s. 18.

[178] A. Kurochkin, *Legal Environment for Political Parties in Modern Russia*, „Asian Social Science" 2015, vol. 11, No 22; *Opinion on the Law On Political Parties of the Russian Federation, Adopted by the Council for Democratic Elections at its 40th meeting (Venice, 15 March 2012) and by the Venice Commission at its 90th Plenary Session (Venice, 16–17 March 2012) on the basis of comments by Strasbourg*, 20 March 2012, Opinion No 658/2011, http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2012)003-e [dostęp: 30.03.2017].

2) przejście od systemu mieszanego podczas wyborów do Dumy Państwowej do proporcjonalnego i następnie powrót do systemu mieszanego, z jednoczesnym zwiększaniem i zmniejszaniem wysokości progu wyborczego z 5 do 7 i z powrotem do 5%;
3) rezygnacja z powszechnych wyborów najwyższych osób urzędowych od roku 2004 i ponowny do nich powrót, z wyłączeniem określonej grupy regionów[179];
4) wprowadzenie zasady proporcjonalnych wyborów na poziomie regionalnym (ustanowienie obowiązkowych procentowych kwot deputowanych, którzy mieli być wybierani z list partyjnych) i wycofywanie się z niej poprzez zmniejszanie wysokości kwoty.

Zmianom w obszarze zasad funkcjonowania systemu partyjno-wyborczego w Rosji, znaczącym tak w wymiarze jakościowym, jak i ilościowym, towarzyszyły modyfikacje regulacji dotyczących udziału obywateli w życiu politycznym i aktywności organizacji pozarządowych. Miały one istotny wpływ na ograniczenie pluralizmu politycznego i poziomu rywalizacyjności w obrębie systemu politycznego Rosji. Często, choć nosiły znamiona liberalizacji, w rzeczywistości miały wbudowane mechanizmy zabezpieczające przed „niekontrolowanym" otwarciem systemu. Najlepszym dowodem na potwierdzenie tego rodzaju tezy były losy zmian w odniesieniu do liberalizacji ustawodawstwa partyjno-wyborczego. Zostały one wprowadzone po roku 2012, w następstwie protestów społecznych, których powodem były podejrzenia dotyczące możliwości dopuszczenia się przez Kreml fałszerstw podczas wyborów do Dumy Państwowej VI kadencji. Obejmowały zwiększenie liczby podmiotów politycznych (partii) uprawnionych do udziału w wyborach; powrót do bezpośrednich wyborów gubernatorskich, przywrócenie mieszanego systemu wyborczego do Dumy Państwowej czy w końcu zmniejszenie obowiązkowej procentowej kwoty deputowanych regionalnych organów władzy ustawodawczej wybieranych na podstawie głosowania na listy partyjne z 50 do 25%. W Moskwie i w Sankt-Petersburgu całkowicie zrezygnowano z formuły proporcjonalnej[180].

Biorąc pod uwagę wszystkie elementy nowo tworzonych reguł „gry wyborczej", w tym: ustanowienie instytucji „filtra municypalnego" podczas wyborów gubernatorskich, możliwość wycofania się przez region z wyborów gubernatorskich, zakaz tworzenia koalicji wyborczych, a także postępujący spadek społecznej popularności „partii władzy" w okresie poprzedzającym wybory

[179] Do których należały: Adygea, Dagestan, Inguszetia, Kabardyno-Bałkaria, Karaczajewo-Czerkiesja, Krym i okręgi autonomiczne: chanty-mansyjski i jamało-nieniecki. *Выборы глав регионов в 2017 году...*

[180] *Федеральный закон № 303-ФЗ „О внесении изменений в отдельные законодательные акты РФ"*, „Российская газета" 2015, 06.10.

do Dumy Państwowej w roku 2011 i rosnącą nieefektywność wyborczą mianowanych najwyższych osób urzędowych w regionach, wielu politologów jednoznacznie definiowało te działania jako przykład prób konserwacji reżimu autorytarnego. Pozorna liberalizacja zasad funkcjonowania systemu partyjno-wyborczego po roku 2011, skutkująca m.in. zwiększeniem liczby partii politycznych ubiegających się o miejsca w Dumie Państwowej, zmniejszyła część napięcia politycznego i presji na Kreml. O ile w roku 2011 było siedem partii politycznych mających możliwość udziału w wyborach do Dumy Państwowej, o tyle w roku 2016 było ich już 73. Ostatecznie do wyborów dopuszczone zostały 22 partie[181]. Tego rodzaju działania nie sprzyjały wzrostowi poziomu legitymacji rosyjskiego systemu politycznego, rosła natomiast akceptacja politycznego *status quo*, zmniejszała się gotowość do protestów, a nowe partie odbierały głosy swym ideologiczno-programowym odpowiednikom – często były one partiami „spojlerami"[182].

Z niskim poziomem instytucjonalizacji systemu politycznego Rosji związany był proces rozprzestrzeniania się zjawiska substytutów, które wypierały instytucje polityczne. Problem substytutów zajmuje poczesne miejsce w pracach wielu rosyjskich i zachodnich politologów podejmujący problematykę współczesnej Rosji. Część z nich doszukuje się historycznych korzeni tego zjawiska, szeroko rozpowszechnionego w Rosji Putina. Emil Pain zwracał np. uwagę, że rządzący Rosją od co najmniej dwóch stuleci starali się przeciwstawić innowacjom społeczno-politycznym, napływającym do Rosji z Zachodu, uznawanym za szkodliwe. Zapobieganie rozprzestrzenianiu się zachodnich innowacji przybierało postać próby wpasowania zagranicznych elementów w znajome szablony. Dokonywało się to w drodze zastępowania rzeczonych innowacji lokalnymi produktami, mającymi podobną specyfikację, przynajmniej jeśli chodzi

[181] Por. *Список политических партий, имеющих право в соответствии с Федеральным законом от 11 июля 2001 г. № 95-ФЗ „О политических партиях" принимать участие в выборах депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации в качестве избирательных объединений*, „Российская газета" 2011, 31.08; *Список политических партий, принимающих участие в выборах депутатов Государственной Думы*, *Выборы депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации седьмого созыва*, ЦИК России, http://www.vybory.izbirkom.ru/region/region/izbirkom?action=show&root=1&tvd=100100067795854&vrn=100100067795849&region=0&global=1&sub_region=0&prver=0&pronetvd=0&vibid=100100067795849&type=236 [dostęp: 25.03.2017].

[182] Por. A. Czajowski, *Opozycja polityczna w mentalności rosyjskiej*, [w:] A. Stępień-Kuczyńska, M. Słowikowski (red.), *Na gruzach Imperium... W stronę nowego ładu międzynarodowego i społeczno-politycznego w regionie Europy Środkowej i Wschodniej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 308–310.

o formę zewnętrzną, nasyconymi jednak odmienną treścią[183]. Wspomniany już Pain przywołuje jeden z najstarszych przypadków kulturowego substytutu, jakim była modyfikacja dziewiętnastowiecznej koncepcji narodu, a dokładniej rzecz biorąc, idei „oficjalnego nacjonalizmu" zrodzonego we Francji na fali rewolucji. O ile francuskie środowiska intelektualne miały promować ideę narodu jako wspólnoty obywateli wzniesionej na idei powszechnej suwerenności, o tyle w rosyjskim wydaniu nie było mowy o narodzie jako suwerenie. Naród miał być dzieckiem oddanym pod opiekę kochającego, lecz surowego ojca. Taka interpretacja idei nowoczesnego narodu miała zapobiec wykluczeniu klasy panującej ze „wspólnoty wyobrażonej" lub jej marginalizacji i związana była z wysiłkami na rzecz utrzymania imperium[184].

Historycznym obserwacjom na temat genezy substytutów kulturowych w Rosji towarzyszą analizy aktualnych tendencji w tym obszarze. Zwraca się np. uwagę, że dynamicznie rośnie ich liczba i znaczenie z chwilą, kiedy rosyjski system zaczyna nabierać coraz wyraźniej cech autorytarnych. Nie ulega bowiem wątpliwości, że substytuty były dogodnym instrumentem w rękach rządzącej Rosją elity, ułatwiającym zachowanie dominującej pozycji w państwie. Pozycja ta była zabezpieczana m.in. poprzez demokratyczną legitymację rozwiązań autorytarnych. „Suwerenna demokracja" miała być np. próbą autokratycznego definiowania demokracji i wpisuje się w koncepcję wyborczego autorytaryzmu. „Suwerenna demokracja" – uwzględniając przy tym wewnętrzne zróżnicowanie interpretacyjne pojęcia – stanowiła idealny przykład takiego instrumentu walki politycznej. Dla apologetów „suwerennej demokracji" była to koncepcja walki z zewnętrzną demokratyzacją, mającą prowadzić do ograniczenia suwerenności Rosji. Przyjmowanie zewnętrznych procedur (innowacji), w tym także demokratycznych, miało być przyczyną wspomnianej utraty suwerenności, należało więc korzystać z własnych procedur i wzorców kulturowych. Próba zaproponowania quasi-ideologii, akcentującej wyjątkowy charakter rosyjskiej kultury politycznej, przy jednoczesnym dokonaniu demokratycznego „wyznania wiary", nie mogła nie wywołać krytyki ze strony opozycyjnie nastawionych do Kremla przedstawicieli środowiska rosyjskich politologów[185]. „Suwerenna demokracja" była – o czym więcej w dalszej części rozdziału – urzeczywistnieniem społecznych wyobrażeń o demokratycznym reżimie politycznym uwzględniającym rosyjską specyfikę historyczno-kultu-

[183] Э. Паин, *Политический режим в России 2000-х гг.: особенности наследственные и приобретенные*, „Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии" 2009, № 4 (102), s. 47.

[184] *Ibidem*, s. 47.

[185] R. Bäcker, *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007, s. 80.

rową z jednej strony i mającym zaspokajać oczekiwania Rosjan w odniesieniu do sprawiedliwości społecznej, rządów prawa, wolności słowa z drugiej.

Warto podkreślić, na co zwrócił uwagę Ivan Krastev, że „suwerenna demokracja" – mająca być substytutem zachodniej koncepcji liberalnej demokracji – w rzeczywistości nie bazowała na rosyjskiej myśli filozoficznej, ale miała raczej zakorzenienie w zachodniej teorii. Krastev pisał:

> Budując intelektualne uzasadnienie dla modelu suwerennej demokracji, kremlowscy ideolodzy zwrócili się ku intelektualnemu dziedzictwu kontynentalnej Europy – francuskiemu racjonalizmowi politycznemu François Guizota i „decyzjonizmowi" Carla Schmitta. Tym, co pociągało Surkowa i pozostałych filozofów u Guizota i Schmitta, była ich antyrewolucyjność i głęboka nieufność wobec dwóch zasadniczych pojęć współczesnej demokracji: idei reprezentacji, jako wyrazu pluralistycznego charakteru współczesnego społeczeństwa, oraz idei suwerenności ludu, która definiuje demokrację jako rządy tegoż ludu. Antyludowość i antypluralizm to cechy wyróżniające obecny reżim w Moskwie. Jego ideologowie w ślad za Schmittem wolą definiować suwerenną demokrację, jako „identyczność rządzących i rządzonych"[186].

W ślad za Guizotem za suwerenny uważają nie lud (wyborców), lecz rozum znajdujący swój wyraz w konsensusie osiągniętym przez odpowiedzialne elity narodowe. W kremlowskiej miksturze antyludowości Guizota i antyliberalizmu Schmitta wybory nie służą do wyrażania różnych, często sprzecznych ze sobą interesów, lecz są narzędziem do ukazania identyczności rządzących i rządzonych. Wybory nie mają zastosowania do reprezentowania ludzi, lecz do reprezentowania władzy przed ludźmi[187]. Instytut Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, rosyjski *think tank*, blisko związany z obozem władzy, zakłada, że:

> wybory nie przestają być wyborami, nawet jeśli z góry wiadome jest, kogo wybierze większość głosujących […] głównym celem wyborów jest związanie narodu (konstytucyjnego źródła władzy) z bezpośrednimi jej nosicielami[188].

Substytuty obecne były w Rosji na wielu poziomach funkcjonowania systemu politycznego, m.in. w relacjach centrum – regiony. Andriej Zacharow twierdził, że w Rosji idea federalizmu uległa przekształceniu w substytut, do którego pasuje określenie „unitarny federalizm"[189]. Henry E. Hale wprowadził do dyskusji nad rosyjskimi partiami politycznymi pojęcie „substytutu partii politycz-

---

[186] I. Krastev, *Suwerenna demokracja*, „Newsweek" 2008, 26.08, s. 11.

[187] *Ibidem.*

[188] *Выборы глав регионов в 2017 году...*

[189] А. Захаров, *Российский федерализм как „спящий" институт*, „Неприкосновенный запас" 2010, № 3 (71), http://magazines.russ.ru/nz/2010/3/za12.html [dostęp: 27.05.2017]; idem, *Унитарная федерация. Пять этюдов о российском федерализме*, Московская школаполитических исследований, Москва 2008.

nej", mające bezpośrednie odniesienie do rozważań nad miejscem Jednej Rosji w rodzinie partii dominujących w systemach autorytarnych. Hale dostrzegał ich obecność na poziomie regionalnym w Rosji w latach 90. *Machine politics* powstawały w rosyjskich regionach z inicjatywy gubernatorów i prezydentów republik narodowościowych, a także dyrektorów wielkich przedsiębiorstw. Wspomniane *machine politics* tworzyły „substytuty partii politycznych", mające ogromny wpływ na popyt i podaż na rynku partyjno-wyborczym lat 90. XX w. i determinowały charakter instytucjonalizacji rosyjskiego systemu politycznego w wymiarze regionalnym. Wraz z konsolidacją władzy Władimira Putina i w wyniku szeregu reform systemu partyjno-wyborczego na szczeblu regionalnym, tamtejsze *machine politics* miały znaleźć się pod kontrolą Kremla[190].

Doskonałym przykładem wzajemnego uzupełniania się obydwu zjawisk jest ewolucja, jakiej – zdaniem Chołodkowskiego – ulegała instytucja wyborów w Rosji. Miały one ulec przekształceniu się w plebiscyt. Plebiscyt nie był tożsamy z referendum, nie służył rekrutacji nowych osób w szeregi elity rządzącej, nie miał na celu rozwiązania jakichkolwiek problemów z zakresu funkcjonowania wspólnoty politycznej, a jego jedynym zadaniem było uzyskanie społecznej akceptacji dla decyzji/wyborów podjętych wcześniej przez wąską grupę elity władzy. Innymi słowy, wybór dokonywany z udziałem formalnych – przewidzianych przez konstytucję – instytucji stanowił istotny co prawda, ale jedynie dopełniający element nieformalnego wyboru poczynionego wcześniej, z udziałem aktorów, którzy nie będą w przyszłości ponosić konstytucyjnej odpowiedzialności za swoje decyzje[191]. Wybory prezydenckie, noszące charakter plebiscytu, ustanawiają:

> bezpośrednią więź pomiędzy każdym wyborcą a prezydentem, z pominięciem instytucji pośrednich, są same w sobie substytutem instytucjonalnych form ochrony i reprezentacji praw i interesów społeczeństwa[192].

Pojawienie się substytutów społeczno-politycznych we współczesnej Rosji było konsekwencją hipertrofii urzędu prezydenckiego i osłabiania instytucji politycznych, takich jak parlament, partie polityczne, sądownictwo, regionalne organy władzy państwowej. Instytucje te najpierw uległy osłabieniu, kiedy zaś okazało się, że nie są w stanie pełnić dalej swych funkcji w ramach systemu politycznego, zaczęły być zastępowane przez substytuty, będące funkcjonalnymi odpowiednikami instytucji, niedysponującymi jednak własną legitymacją

[190] H. E. Hale, *Why Not Parties? Electoral Markets, Party Substitutes, and Stalled Democratization in Russia*, „Comparative Politics" 2005, vol. 37, No 2, s. 147 i n.

[191] К. Г. Холодковский, *К вопросу о политической системе современной России*, „Полис" 2009, № 2, s. 9.

[192] *Ibidem*, s. 10.

i pozostającymi w pełnej zależności od Kremla. Do grona substytutów zaliczyć można: Radę Państwa, Radę Bezpieczeństwa, Izbę Społeczną, pełnomocnych przedstawicieli prezydenta w okręgach federalnych i ich struktury administracyjne oraz dziesiątki rad konsultacyjnych funkcjonujących przy prezydencie. Powstały one na mocy dyskrecjonalnych uprawnień Prezydenta FR, na podstawie wydawanych przez niego dekretów. W odróżnieniu od instytucji, nie mogły być one wiarygodną konstrukcją, na której opierałby się system polityczny. Były jedynie pasami transmisyjnymi, dającymi liderowi politycznemu państwa kontrolę nad podstawowymi sferami życia publicznego[193]. Jako że były to struktury nieuwzględnione w konstytucji lub ustawodawstwie federalnym, zdane były na łaskę prezydenta, który określał ich faktyczną rolę w systemie[194].

Część rosyjskich autorów zwracała uwagę, że rosyjska konstytucja została tak napisana, by w zależności od koniunktury politycznej akceptować takie rozwiązania, które nie wymagały jej zmiany, a jednocześnie gwarantowały utrzymanie monizmu władzy państwowej. Przykładami tego typu rozwiązań konstytucyjnych były zasady dotyczące sprawowania urzędu prezydenckiego przez jedną osobę w ciągu dwóch kadencji z rzędu, powoływania najwyższych osób urzędowych w podmiotach składowych Federacji Rosyjskiej, funkcjonowania samorządu lokalnego[195].

Co było najbardziej charakterystyczne dla zjawiska substytutów politycznych w Rosji? Często rodziły się one jako instytucje, by z czasem zmienić swą dotychczasową rolę. „Wypłukiwana" była ich treść, pozostawała jedynie zewnętrzna powłoka. Stawały się elementem dekoracji, nie przekształcały się w instytucje, nie ulegały instytucjonalizacji, nie zyskiwały niezależnej legitymacji. Substytuty nie zastępowały samych instytucji, lecz „wyręczały" je w pełnionych przez nie funkcjach. Warto również zauważyć, że choć większość substytutów miała „Putinowski" rodowód, niektóre z nich powstały jeszcze pod rządami Borysa Jelcyna – mowa tu przede wszystkim o sztandarowym substytucie politycznym, jakim jest Administracja Prezydenta Federacji Rosyjskiej. Administracja prezydencka, określana niekiedy mianem superrządu, skupiała najbardziej wpływowe osoby, należące do elity władzy w Rosji, była centralnym ośrodkiem „politycznej szarej strefy". Powszechnie akceptowana jest teza, że

[193] Н. Петров, *Политическая механика российской власти: субституты против институтов*, „Вестник общественного мнения" 2009, № 4 (102), s. 7.

[194] A. Gabuev, *Russia's Policy Towards China: Key Players and the Decision-making Process*, „Asian Forum" 2015, 05.03, http://carnegie.ru/2015/03/05/russia-s-policy-towards-china-key-players-and-decision-making-process/i4ek [dostęp: 26.03.2017].

[195] Ф. Крашенинников, *Порочная Конституция. Конституция России: почему она не работает и что с этим делать*, „Intersection" 2017, 01.09, http://intersectionproject.eu/ru/article/politics/porochnaya-konstituciya [dostęp: 05.06.2017].

nadzorowała ona zarówno rozwój procesów wyborczych, partyjnych, jak i polityki regionalnej w Rosji, przy czym jej konstytucyjny status był nad wyraz skromny[196].

Zjawisko substytutów politycznych stanowiło jeden z symptomów niskiej instytucjonalizacji systemu politycznego Rosji i miało bezpośredni związek z przewagą rozwiązań nieformalnych nad formalnymi, które tkwiły korzeniami w historii politycznej Rosji[197]. Historycznie uwarunkowana była także dominująca rola jednostki w systemie politycznym współczesnej Rosji. Przejawami takiego stanu rzeczy były m.in. w okresie 2001–2016: bezpośredni wpływ Putina na politykę kadrową dotyczącą najwyższych osób urzędowych w regionach w odniesieniu do tych osób, które od roku 2012 ubiegały się o to stanowisko w wyborach powszechnych; przemieszczenie się faktycznego centrum podejmowania decyzji politycznych w stronę rządu w czasach „tandemokracji", kiedy funkcję prezydenta sprawował Miedwiediew, a premiera Putin; gotowość zdecydowanej większości rosyjskich obywateli do głosowania na kandydata wskazanego przez Putina, wpływ wzrostu społecznej popularności Putina na poziom społecznego zaufania do innych instytucji politycznych, szczególnie widoczny od momentu zaostrzenia się sytuacji politycznej w Ukrainie, nasilenia konfrontacji w relacjach z Zachodem i aneksji Krymu[198].

3.3. Miejsce rosyjskiego autorytaryzmu w istniejących typologiach reżimów niedemokratycznych

Rosyjski reżim w swym kształcie z całą pewnością znacząco odbiegał w latach 2001–2016 od klasycznej koncepcji autorytaryzmu Juana J. Linza. Ciążył chociażby ku totalitaryzmowi – w znaczeniu niemożności pełnego uwolnienia się od jego dziedzictwa[199]. Mógł być w związku z tym uznany za autorytaryzm

---

[196] И. Барабанов, Г. Черкасов, *16 лет редакции N° 6. Как изменилась администрация президента России и ее задачи*, „Коммерсантъ" 2016, 07.05, https://www.kommersant.ru/doc/2980456 [dostęp: 28.10.2018].

[197] К. Г. Холодковский, *К вопросу о политической системе...*, s. 7–10.

[198] Е. Мухаметшина, *Доверие к властным институтам после выборов резко снизилось – «Левада-центр». Больше других потеряли в рейтинге правительство и Госдума*, „Ведомости" 2016, 13.10, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/10/13/660744-doverie-vlastnim-institutam [dostęp: 05.06.2018]; К. Г. Холодковский, *К вопросу о политической системе...*, s. 10.

[199] Interpretacja totalitaryzmu ma charakter dyskursywny i dynamiczny. Warto też zwrócić uwagę, jak duży wpływ na rozumienie tego pojęcia miały powstanie III Rzeszy i Związku Radzieckiego, intensyfikacja badań nad państwem totalnym (*sistema totalitario*) po drugiej wojnie światowej i wysiłki metodologiczne podejmowane przez Carla J. Friedricha i Zbigniewa Brzezińskiego.

posttotalitarny. Państwa było nader dużo w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym współczesnej Rosji. Wzrastało jego znaczenie w rosyjskiej gospodarce – państwo kontrolowało w roku 2015 70% rosyjskiej gospodarki, w ciągu dziesięciu lat nastąpił wzrost tego wskaźnika o połowę, z 35%[200]. Jego hipertrofia była wyraźnie odczuwalna – dawały o sobie znać próby budowy ideologii państwowej i mobilizacji społecznej z wykorzystaniem w tym celu aktywności rosyjskich sił zbrojnych poza granicami państwa.

W dalszym też ciągu obecnych było w Rosji wiele instytucji systemu totalitarnego, które nie uległy transformacji, a jedynie dostosowały się do nowych realiów społeczno-politycznych, gospodarczych i technologicznych XXI w. Część instytucji politycznych i społecznych współczesnej Rosji miała korzenie totalitarne (sądownictwo, armia, ministerstwo spraw wewnętrznych). Realizowały one już jednak inne zadania. Przede wszystkim struktury siłowe nie zaspokajały interesów innych ośrodków władzy, lecz wytyczały i dążyły do osiągnięcia własnych celów w obszarze polityki wewnętrznej i zagranicznej oraz gospodarki, jako że same stały się częścią systemu władzy[201]. Warto zwrócić uwagę na obecność szeregu cech „syndromu" totalitarnego w Rosji, o których piszą Carl J. Friedrich i Zbigniew Brzeziński. Spośród sześciu podstawowych cech totalitarnej dyktatury należy odnotować fakt obecności i rosnącego znaczenia systemu kontroli policyjnej (przemoc w coraz większym stopniu dotyka członków elity władzy), środków komunikacji, środków przymusu i gospodarki, która co prawda nominalnie była podporządkowana państwu, ale zyski czerpały z niej osoby prywatne, podczas gdy straty ulegały „nacjonalizacji". Problem monopartii wydaje się natomiast nieaktualny, o czym więcej w dalszej części pracy[202].

Odwołując się do typologii Axela Hadeniusa i Jana Teorella, w której uwzględniają oni kwestię dominującego modelu utrzymywania władzy

---

[200] Е. Мереминская, *Государство и госкомпании контролируют 70% российской экономики. ФАС признала государство главным врагом конкуренции*, „Ведомости" 2016, 29.09, https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2016/09/29/658959-goskompanii-kontroliruyut-ekonomiki [dostęp: 28.10.2018].

[201] Л. Гудков, *Природа „путинизма"*, „Вестник общественного мнения" 2009, № 3 (101), s. 14.

[202] Dość wspomnieć w tym miejscu, że nawet jeśli spojrzeć na ten problem przez pryzmat koncepcji szeroko rozumianej „partii władzy", jako grupy elity rządzącej Rosją, nie mieliśmy do czynienia z monopartią. Jedna Rosja zdecydowanie bardziej przypominała Linzowski model partii *unife* (szczególnie widoczne było to na poziomie regionalnym), co zresztą było jednym z argumentów wykluczających możliwości klasyfikowania rosyjskiego autorytaryzmu jako partyjnego. Z całą pewnością nie pełniła nadrzędnej funkcji wobec administracji państwowej, co jest charakterystyczne dla totalitaryzmu. K. Brzechczyn, *Metodologiczny status*..., s. 68–69.

(dziedziczenie – użycie lub groźba użycia siły – wybory), można przyjąć, że w przypadku Rosji mieliśmy do czynienia z reżimem wyborczym (*electoral regime*). Biorąc pod uwagę heterogeniczny charakter tej subkategorii reżimów autorytarnych, należy wskazać, że rosyjski reżim wykazywał wyraźne symptomy reżimu ograniczonej wielopartyjności (*limited multiparty regime*)[203]. Uwzględniając rozważania dotyczące stopnia konsolidacji rosyjskiego autorytaryzmu zasadne jest twierdzenie, że rosyjski reżim wyborczy zbliżał się do ideału hegemonicznego wyborczego autorytaryzmu.

Zwracając uwagę na problem dominującej roli jednostki w systemie autorytarnym, wyodrębnia się tzw. reżimy spersonifikowane, określane również mianem sułtańskich. Ich cechą istotnościową jest koncentracja władzy w rękach jednej osoby i szeroki zakres uprawnień dyskrecjonalnych. Hadenius i Teorell przyjmują, że jest to zaledwie jedna z wielu występujących cech istotnościowych reżimów autorytarnych, niedostateczna jednak do wyodrębnienia oddzielnej kategorii. Proponują oni podejście gradualistyczne do tej cechy (może być ona mniej lub bardziej zarysowana), w ramach którego uwzględnia się częstotliwość zmian na stanowisku szefa państwa i zakresu uprawnień przyznawanych osobie sprawującej ten urząd[204]. Stosując te kryteria do rosyjskiego systemu politycznego i uwzględniając faktyczny wpływ Putina na jego funkcjonowanie, można przyjąć, że system ten w omawianym okresie był silnie spersonifikowany. Zjawisko jedności władzy politycznej i kontroli nad zasobami państwa, realizowanej zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio, łączy rosyjski system polityczny z tradycjonalistycznymi autorytaryzmami. Spersonifikowany charakter podejmowania decyzji, arbitralne i często niekonsekwentne stosowanie przemocy, uzależnienie kariery i dostępu do aktywów od łaskawości prezydenta, a także wykorzystywanie przez Putina do umacniania władzy coraz to nowych formacji siłowych i paramilitarnych, zbliżały Rosję do modelu sułtańskiego[205].

Te jego cechy oddalały natomiast perspektywę autorytarnej modernizacji Rosji[206]. Rosyjski system polityczny miał bowiem niewiele wspólnego z modernizacyjnymi autorytaryzmami, tj. systemami, w których przeprowadzo-

[203] A. Hadenius, J. Teorell, *Authoritarian regimes: Stability, change, and pathways to democracy. 1972–2003*, „Kellogg Institute Working Paper" 2006, No 331, s. 5–7, https://kellogg.nd.edu/sites/default/files/old_files/documents/331_0.pdf [dostęp: 05.06.2018].

[204] *Ibidem*, s. 9.

[205] J. J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Lynne Rienner Publishers, Boulder 2000, s. 159. Więcej na temat sułtańskiej formy rządów patrz: H. E. Chehabi, J. J. Linz (eds.), *Sultanistic Regimes*, The Johns Hopkins University Press, London–Baltimore 1998, s. 27 i n.

[206] *Ibidem*, s. 67.

no (mniej lub bardziej skuteczną) separację władzy państwowej i własności, a także dokonano autorytarnej instytucjonalizacji władzy. Autorytarna modernizacja następująca swego czasu w Korei Południowej czy w Chile, realizowana przez przedstawicieli chicagowskiej szkoły ekonomii, nigdy się w Rosji na dobre nie rozpoczęła. Początkowa fala reform neoliberalnych zakończyła się z chwilą ujawnienia się społecznego stosunku do reform społeczno-gospodarczych, w tym do tzw. monetyzacji ulg społecznych[207].

Mimo stosowania represji, konstruowania rozbudowanych sieci patronalno-klientelistycznych i koncentracji reżimu wokół osoby Putina, rosyjski system polityczny zbliżał się w stronę rozwiązań charakterystycznych dla modelu wojskowo-biurokratycznego. Koalicja służb specjalnych i technokratów (cywili) rządziła pragmatycznie. Jeśli jednak technokraci (cywile) mieli więcej do powiedzenia w okresie pierwszych dwóch kadencji prezydentury Putina i prezydentury Miedwiediewa, o tyle powrót Putina na Kreml oznaczał znaczący wzrost roli resortów siłowych w wymiarze jakościowym. Choć podkreślenia wymaga także fakt postępującej od roku 2004 degradacji rangi rządu i przekształcenia go w techniczny dodatek do urzędu prezydenckiego, przypieczętowany złożeniem urzędu premiera przez Putina w roku 2012. Rosnąca waga służb specjalnych w systemie politycznym Rosji powoduje, że nabierał on cech reżimu wojskowego, z zaznaczeniem jednak, że lider państwa był wybierany w wyborach powszechnych, a w roli armii występowały w przypadku Rosji przede wszystkim służby specjalne. Sama zaś przemoc stała się tam istotnym elementem systemu stosunków społecznych, choć w dalszym ciągu była ona utrzymywana na relatywnie niskim poziomie, przynajmniej w stosunku do szeroko pojmowanego społeczeństwa[208].

Niski poziom instytucjonalizacji systemu politycznego Rosji łączył jej reżim polityczny z typem autorytaryzmu populistycznego. Obecność substytutów wypierających instytucje również wiąże rosyjski autorytaryzm z modelem populistycznym[209]. W przypadku reżimów spersonifikowanych zmniejsza się rola instytucji i norm prawnych z punktu widzenia ich funkcjonowania. Z populistycznymi systemami autorytarnymi łączyła Rosję kwestia plebiscytarnej formy organizowanych w Rosji wyborów, a także obecność kanałów zwrotnych interakcji ze społeczeństwem, takich jak telemosty, spotkania Putina ze społecznościami miast, regionów, pracownikami zakładów pracy, organizacji

[207] M. Mcfaul, *Odwrót rosyjskiego liberalizmu*, [w:] *Imperium Putina*, red. W. Konończuk, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2007, s. 50.

[208] T. Ворожейкина, *Авторитарные режимы XX века и современная Россия: сходства и отличия*, „Вестник общественного мнения" 2009, N° 4 (102), s. 67.

[209] *Ibidem*, s. 67.

młodzieżowych czy powstanie Ogólnorosyjskiego Frontu Narodowego[210]. Działania te miały podtrzymywać bezpośrednią więź lidera ze społeczeństwem. Symptomatyczny był w tym względzie dramatyczny apel Jeleny Łapszyny, prządki z obwodu iwanowskiego, skierowany do delegatów VII Zjazdu Jednej Rosji, aby Putin utrzymał stanowisko prezydenta również po roku 2008:

> Lata waszej prezydentury szanowny Władimirze Władimirowiczu były dla wielu okresem zmian na lepsze: i dla takich prostych robotników, jak ja, i dla rolników, jak moi rodzice. Chcielibyśmy, aby te zmiany miały swój ciąg dalszy. Niestety, mamy wątpliwości, czy tak się stanie, jako że, Władimirze Władimirowiczu, odmówiliście ubiegania się po raz trzeci o urząd prezydencki. Widzę na tym zjeździe bardzo wielu kierowników i mądrych ludzi. Zwracam się do was wszystkich: wymyślmy coś razem, żeby Władimir Władimirowicz Putin pozostał naszym prezydentem po roku 2008![211]

Nawet jeśli wziąć pod uwagę fakt, że medialne wydarzenia z udziałem Putina, pytania i prośby ze strony zatroskanych obywateli i pracowników

---

[210] Ogólnorosyjski Front Narodowy zaczęto tworzyć w roku 2011. Za symboliczną datę jego narodzin uznaje się dzień 6 maja 2011 r., kiedy to Władimir Putin, podczas międzyregionalnej konferencji Jednej Rosji w Wołgogradzie, zaproponował sformowanie szerokiego frontu narodowego, zrzeszającego ludzi, którzy nie będąc członkami partii chcieliby uczestniczyć w kształtowaniu polityki państwa za jego pośrednictwem. Putin zaprosił do udziału w prawyborach Jednej Rosji bezpartyjnych sympatyków partii, przedstawicieli związków zawodowych, organizacji kobiecych i młodzieżowych oraz innych organizacji społecznych. Ogólnorosyjski Front Narodowy miał, w myśl słów Putina, jednoczyć wszystkich tych, którym na sercu leżało dobro Rosji. Front doczekał się bardzo szybko wielu prób interpretacji. Przypisywano mu wiele funkcji: równoważenie wpływów szefów regionów przejmujących kontrolę nad filiami Jednej Rosji, monitoring poczynań szefów regionów – śledzenie przypadków nadużyć, korupcji; rozszerzanie poparcia społecznego dla Putina. Dostrzegano wiele historycznych analogii, choćby Narodowy Front w Niemieckiej Republice Demokratycznej, widziano w nim echa korporacyjnej koncepcji państwa Benito Mussoliniego. Por. А. Колесников, *Владимир Владимирович приступил к реализации программы Бенито Муссолини. Чай с Путиным-2*, „Новая газета" 2011, 06.05, https://www.novayagazeta.ru/articles/2011/05/09/5704-vladimir-vladimirovich-pristupil-k-realizatsii-programmy-benito-mussolini [dostęp: 15.04.2017]; *Председатель Правительства Российской Федерации В. В. Путин принял участие в Межрегиональной конференции партии „Единая Россия" на тему „Стратегия социально-экономического развития Юга России до 2020 года. Программа на 2011–2012 годы" 6 мая 2011 года*, Архив сайта председателяправительства рф В. В. Путина 2008–2012, 2011, 06.05, http://archive.premier.gov.ru/events/news/15104/ [dostęp: 27.05.2017]; Ю. А. Нисневич, *Электоральная коррупция в России*..., s. 132–133.

[211] О. Проскурнина, *Хроники 1999–2009 гг.: Выбор президента*, „Ведомости" 2009, 17.08, https://www.vedomosti.ru/library/articles/2009/08/17/hroniki-19992009-gg-vybor-prezidenta [dostęp: 06.06.2018].

niewywiązujących się ze swych zobowiązań finansowych zakładów prac, były sprawnie wyreżyserowane, nie można było odmówić Kremlowi dbania o to, by był on postrzegany jako bliski problemom przeciętnego Rosjanina i manifestował wrażliwość na jego potrzeby[212].

Choć w literaturze przedmiotu pojawiały się argumenty, iż rosyjski autorytaryzm – mimo szeregu cech populistycznego autorytaryzmu – pozostawał ekskluzywny i oligarchiczny, zdaniem autora mamy w Rosji do czynienia z obecnością takich charakterystycznych elementów populistycznych autorytaryzmów, jak np. redystrybucja dochodu narodowego na rzecz szerokich mas społecznych. Społeczna legitymacja reżimu autorytarnego w Rosji – co będzie omawiane w dalszej części rozdziału – bazowała w znacznym stopniu na zaspokajaniu paternalistycznych oczekiwań Rosjan. Działania te wydają się w pełni uzasadnione z punktu widzenia troski o stabilność reżimu politycznego, biorąc pod uwagę liczbę ponad 60 milionów Rosjan zależnych finansowo od środków wydatkowanych z budżetu państwa, w tym 43 milionów emerytów i 20 milionów pracowników sektora państwowego i przedsiębiorstw państwowych[213].

***

Odwołując się do klasyfikacji autorstwa Juana J. Linza, obejmującej podział reżimów autorytarnych na reżimy tradycjonalistyczne *vs* wojskowo-biurokratyczne i spersonifikowane *vs* populistyczne, można w przypadku rosyjskiego systemu politycznego dopatrywać się szeregu elementów konstytutywnych przywołanych typów idealnych. Rosyjski autorytaryzm nie może być jednoznacznie identyfikowany z którymkolwiek z istniejących w wieku XX idealnych typów autorytarnych. Nie należy jednak dać się zwieść mylnemu wrażeniu, że jest wyjątkowy[214]. Łączył w sobie bowiem elementy szeregu różnych systemów autorytarnych. Można w nim było odnaleźć wiele znanych, autorytarnych mechanizmów rządzenia. W praktyce rosyjski reżim polityczny był w omawianym okresie synkretyczny, co zresztą samo w sobie nie przeczy tezie o jego wyjątkowości. Jeszcze na początku lat 90. XX w. Samuel Huntington pisał, że:

> Systemy polityczne nigdy nie dopasują się do idealnie intelektualnie zdefiniowanych szufladek, a każdy system klasyfikacji musi pogodzić się z istnieniem niejednoznacznych,

[212] Więcej na ten temat patrz. A. Curanović, S. Kardaś, *Prezydent on-line*, Rambler, Warszawa 2017.

[213] M. Domańska, *Kryzys w Rosji. Degradacja modelu zarządzania gospodarką*, „Prace OSW" 2017, nr 61, s. 34–35, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_61_pl_kryzys-w-rozji_net.pdf [dostęp: 06.06.2017].

[214] Т. Ворожейкина, *Авторитарные режимы*..., s. 67.

granicznych i mieszanych przypadków. Historycznie system Kuomintangu na Tajwanie, dla przykładu, zawierał w sobie elementy autorytaryzmu, demokracji i totalitaryzmu[215].

Jedyne, co czyniło rosyjski system polityczny na swój sposób wyjątkowym, to jego geneza – powstał bowiem w wyniku jedynego w historii pokojowego demontażu (implozji) systemu totalitarnego[216]. Zgodnie z założeniem Juana J. Linza, rosyjski autorytaryzm był system złożonym, który charakteryzował się heterogenicznością, a poszukiwanie modeli legitymizacji i proces jego instytucjonalizacji odcisnęły na nim swój wyraźny ślad. Wynikało to z prób łączenia różnych elementów pod wpływem wymagań danego okresu historycznego[217]. W konsekwencji ulegał konsolidacji, nabierając w latach 2001–2016 coraz wyraźniejszych cech hybrydy personalistyczno-populistycznej i wojskowo-biurokratycznej[218].

4. Wymiary stabilności rosyjskiego autorytaryzmu

4.1. Antynomiczny model stabilnego i niestabilnego autorytaryzmu

Jednym z kluczowych problemów dotyczących funkcjonowania rosyjskiego systemu politycznego, podobnie jak każdego innego systemu politycznego noszącego cechy autorytarne, jest pytanie o skuteczność mechanizmu umożliwiającego utrzymanie zawłaszczonego, a nie „nabytego" w drodze rywalizacyjnych wyborów, prawa do rządzenia. Jest to zbiór instytucji, zasobów i strategii stosowanych w tym celu przez kluczowych aktorów systemu, najbardziej zainteresowanych utrzymaniem *status quo*. Biorąc pod uwagę autorytarny charakter rosyjskiej *polis* coraz częściej pojawiało się w narracji na temat rosyjskiego systemu politycznego pojęcie stabilności autorytarnej.

Autorzy podejmujący problematykę funkcjonowania rosyjskiego systemu politycznego i tendencji autorytarnych zarysowujących się w nim, w zależności od uprawianej dyscypliny naukowej koncentrowali swą uwagę na odmiennych wymiarach jego równowagi. Dla politologów najistotniejsze były zagadnienia efektywności i skuteczności zarządzania wspólnotą polityczną. Rosyjski

[215] S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 18–19.

[216] *Ibidem*, s. 67.

[217] J. J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm*…, s. 324–325.

[218] M. J. Gasiorowski, *The Political Regimes Project*, [w:] *On Measuring Democracy: Its Consequences and Concomitants*, ed. A. Inkeles, Transaction Publishers, New Brunswick NJ 2006, s. 111.

autorytaryzm opierał się, ich zdaniem, na permanentnej i wszechogarniającej kontroli ze strony obozu władzy, obejmującej aktorów, instytucje i zasady gry. Wznosił się na trzech filarach:

1) dominującej pozycji lidera państwa – prezydenta, którego miejsce i rola w systemie politycznym rosła kosztem pozostałych instytucji i aktorów;
2) kontroli państwa nad mediami, pozwalającej manipulować nastrojami opinii publicznej, polegającej na filtrowaniu i doborze informacji;
3) skutecznym zarządzaniu procesami wyborczymi – wybory były instrumentem *post factum* legitymizacji decyzji podejmowanych przez rządzących[219].

Pisząc o autorytarnej równowadze Gelman wskazywał np., że system polityczny Rosji miał funkcjonować na podstawie wspomnianych już klasycznych filarów autorytarnych, takich jak kłamstwo, przemoc, dobrobyt materialny ludności[220]. Jednocześnie dodawał, że wspomnianym filarom równowagi autorytarnej towarzyszyły szczególne rozwiązania:

1) superprezydencki reżim konstytucyjny;
2) subnarodowy autorytaryzm;
3) partia dominująca[221].

Z punktu widzenia socjologów i psychologów polityki badających świadomość zbiorową i kulturę polityczną Rosjan, ograniczone znaczenie z puntu widzenia ciągłości systemu autorytarnego w Rosji będą miały kwestie instytucjonalno-prawne, zdecydowanie większe zaś społeczno-kulturowe: pamięć historyczna, manipulacja nastrojami społecznymi – mobilizacja nastrojów narodowo-patriotycznych i religijnych, tworzenie sprzyjającego władzy klimatu społecznego, (od)budowanie mitów, podtrzymywanie zbiorowych lęków, oczekiwania społeczne względem dobrobytu materialnego, oceny osób rządzących. Składały się one na szeroko rozumiany proces społecznej legitymizacji reżimu. Określona konstrukcja polityczna i instytucjonalno-prawna (superprezydencjalizm, subnarodowy autorytaryzm, partia dominująca) nie utrzymałaby się w Rosji tak długo bez społecznego przyzwolenia czy raczej – społecznej kapitulacji w obliczu zdecydowanych działań podejmowanych przez najbardziej przedsiębiorczą grupę elit. Symptomatyczne było w tym względzie społeczne podejście do centralizacji systemu stosunków federacyjnych w Rosji i superprezydenckiej formy reżimu konstytucyjnego, o czy więcej w dalszej części

[219] N. Petrov, M. Lipman, H. E. Hale, *Overmanaged Democracy in Russia: Governance Implications of Hybrid Regimes*, „Carnegie Papers" 2010, No 106, s. 3–5, http://carnegieendowment.org/files/overmanaged_democracy_2.pdf [dostęp: 24.03.2010].

[220] *Ложные сигналы. Политолог Владимир Гельман о том, почему думское голосование не позволяет судить о предпочтениях граждан*, „Ведомости" 2016, 22.09.

[221] *Ibidem.*

pracy. Dość wspomnieć, że ani na poziomie społecznym, ani wśród elit regionalnych u progu trzeciej kadencji prezydenckiej Władimira Putina nie dało się dostrzec wyraźnego zapotrzebowania na decentralizację funkcji władczych i przywrócenie autonomii regionów. Wyjątek stanowiła kwestia zasad wyboru najwyższych osób urzędowych w regionach – ponad połowa mieszkańców czterech regionów, w których prowadzono badania poświęcone sentymentowi w stosunku do federalizmu w Rosji, wskazywała na konieczność przywrócenia trybu wyborów powszechnych[222]. Jeśli zaś chodzi o najbardziej pożądany typ reżimu konstytucyjnego, z punktu widzenia rozwoju rosyjskiej państwowości, to – zdaniem Rosjan – powinien być nim prezydencjalizm: głowa państwa wybierana w wyborach powszechnych i samodzielnie formująca rząd[223].

Podejmując się zadania określenia cech stabilnego i niestabilnego systemu autorytarnego należy zwrócić uwagę na następujące wymiary tego zjawiska:

1) legitymację systemu politycznego, w tym także uwzględnianie przez rządzących społecznych oczekiwań tak w zakresie norm (także proceduralnych, związanych z nabyciem prawa do rządzenia i jego sprawowaniem), wartości, jak i personaliów osób sprawujących najwyższe urzędy w państwie;
2) przemoc charakteryzującą relacje społeczno-polityczne, z uwzględnieniem odpowiedzi na pytanie, czy jest niska i ograniczona w zasięgu, niezauważalna lub sprawiedliwa, tj. uzasadniona w odczuciu społecznym;
3) jak dokonuje się proces kooptacji elit i czy utrzymywany jest on na umiarkowanym poziomie – zasobów jest bowiem zawsze za mało, by nieustannie rozszerzać zbiór osób, którym należy się gratyfikacja – czy też ma charakter spontaniczny (włączenie do koalicji autorytarnej grup mających skrajne interesy i poglądy może doprowadzić ostatecznie do jej rozpadu);
4) czy państwo kontroluje przekaz informacyjny w zakresie treści i kanałów ich rozprzestrzenienia, pozostawiając pewne obszary wolne od ingerencji, które i tak pozostają przedmiotem zainteresowania ograniczonej liczby osób.

Można zaproponować układ antynomiczny, w którym oś *continuum* równowagi autorytarnej wieńczą dwa typy idealne autorytaryzmów. Mogą być

[222] *К новой модели российского федерализма: взгляд из регионов. Доклады проекта – 2011*. Горбачев-фонд, Москва 2011, s. 5–7 i s. 13–14; *Какая форма правления, на Ваш взгляд, в наибольшей степени подходит для Российского государства*?, ВЦИОМ, 2005, http://www.journal-apologia.ru/rnews.html?id=385&id_issue=121 [dostęp: 06.06.2018].

[223] Л. Бызов, *Потребитель стабильности (о феномене „Единой России")*, http://www.politnauka.org/library/parties/byzov.php [dostęp: 06.06.2018].

one umiejscowione bliżej bieguna skonsolidowanego autorytaryzmu. Wynika to z założenia, że skonsolidowany autorytaryzm jest stabilny i z językowej interpretacji słowa „skonsolidowany", wskazującej na trwałość. Niemniej jednak konsolidacja autorytaryzmu wymaga spełnienia określonych założeń i obecności pewnych zasobów. Budowanie prostej zależności: skonsolidowany autorytaryzm = stabilny autorytaryzm jest błędem. Brak wyborów w połączeniu z krwawym pacyfikowaniem manifestacji opozycyjnych może spowodować rewolucję lub interwencję z zewnątrz, a tym samym upadek skonsolidowanego autorytaryzmu.

Badania nad koncepcjami skonsolidowanego i nieskonsolidowanego autorytaryzmu poruszają co prawda kwestie fałszerstw wyborczych, represji, propagandy, społecznego stosunku do reżimu, nie przesądzają jednak o ich trwałości, tak jak czynią to badania nad rządami armii, jednostki i partii w systemach autorytarnych. Sytuacja zmienia się wraz z wprowadzeniem typu pośredniego, hybrydy skonsolidowanego i nieskonsolidowanego autorytaryzmu, czyli hegemonicznego autorytaryzmu. Dostępne wyniki badań dotyczące związków pomiędzy stopniem konsolidacji autorytaryzmu i dywersyfikacji rozwiązań autorytarnych a poziomem ich stabilności wskazują, że najstabilniejsze są hegemoniczne wyborcze autorytaryzmy, relatywnie rzadko ulegają one z jednej strony dalszej konsolidacji autorytarnej, a także liberalizacji i/lub demokratyzacji z drugiej[224].

Rywalizacyjne autorytaryzmy upadają na dwa główne sposoby – przekształcają się w formy bardziej skonsolidowane lub ulegają demokratyzacji w wyniku wyborów. Rządzący w tego typu reżimach starają się połączyć dwie kwestie, które pozostają ze sobą w głębokim konflikcie: organizują wybory, które nie mają charakteru fasadowego i zarazem pragną utrzymać władzę, co czyni je niestabilnymi. Tego typu reżimy są wewnętrznie sprzeczne:

> zderzają się w nich ze sobą procedury legitymizacji prawno-wyborczej (regularne, rywalizacyjne wybory) i praktyki stanowiące ich zaprzeczenie (fałszerstwa wyborcze, nadużycia w trakcie kampanii wyborczej)[225].

Hegemoniczne wyborcze autorytaryzmy wolne są od tej skazy. Choć praktykują te same rozwiązania: zawłaszczenie władzy i odwołanie się do demokratycznej legitymizacji, proces wyborczy jest w ich przypadku w pełni kontrolowany zarówno na

1) etapie rejestracji kandydatów i partii chcących uczestniczyć w wyborach,

[224] P. G. Roessler, M. M. Howard, *Post-Cold War Political Regimes: When Do Elections Matter?*, [w:] *Democratization by Elections: A New Mode of Transition*, ed. S. I. Lindberg, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2009, s. 122–124.

[225] *Ibidem*, s. 122.

2) w trakcie głosowania,
jak i
3) podczas zliczania głosów.

Kluczowe znaczenie w przypadku weryfikacji hipotezy o stabilności reżimu autorytarnego ma czas i wyzwania, które rządzący w tego typu reżimie napotykają. Tak jak demokracje, również autorytaryzmy przechodzą przez określone wyzwania: kryzysy gospodarcze, wojny domowe, śmierć dyktatorów, przewroty pałacowe, które negatywnie wpływają na ich legitymizację. Rosnąca liczba autorytaryzmów odwołujących się do demokratycznej legitymizacji powoduje, że godny odnotowania i uwzględnienia jest tzw. wyborczy test stabilności autorytarnej, o której piszą Way i Levitsky. W ich ujęciu

> reżim określany jest mianem stabilnego autorytaryzmu, jeśli obóz władzy lub wskazany następca pozostaje u władzy przez co najmniej trzy kadencje prezydenckie lub parlamentarne, od momentu ustanowienia rywalizacyjnego autorytaryzmu[226].

Mówiąc o typach idealnych reżimów autorytarnych należy przyjąć, że pierwszy z nich jest w pełni stabilny, cechuje go elastyczność, której symptomem jest m.in. płynność rozwiązań ustawodawczych w zakresie reguł rywalizacji partyjno-wyborczej: dba o monitorowanie społecznych nastrojów, poszukuje różnych form legitymizacji, właściwie rozpoznaje normy i wartości cenne dla obywateli, przemoc jest w nim obecna, lecz ma charakter miękkich represji i cechuje się dość szerokim zasięgiem oddziaływania, rządzący zachęcają obywateli do postawy pasywnej, zniechęcają do udziału w polityce i oszczędnie rozbudowuje się szeregi elity władzy, wykorzystując w tym celu instytucje partii politycznych i wyborów, docenia się też rolę przekazu informacyjnego.

Typ niestabilnego autorytaryzmu odznacza się: nieelastycznością, marginalizuje znaczenie kwestii legitymizacji społecznej, odwołuje się do twardych represji, eliminuje wybory *de iure* i nie uwzględnia konieczności dzielenia się zasobami państwa z reprezentantami opozycji zakazując działalności partii opozycyjnych, nie podejmuje prób tworzenia „partii władzy", bagatelizuje znaczenie bądź nie stać go na wysokiej jakości przekaz informacyjny, budujący pozytywny wizerunek rządzących.

Namacalnym dowodem stabilności (lub niestabilności) współczesnych reżimów autorytarnych, klasyfikowanych jako reżimy wyborcze przez Hadeniusa i Teorella, w dalszym ciągu jest skuteczność, z jaką pokonują one test wyborczy, o którym pisali Levitsky i Way.

Warto zadać sobie w związku z tym pytanie, w którym miejscu na osi *continuum* typów idealnych stabilnego i niestabilnego autorytaryzmu znajdował się

[226] S. Levitsky, L. A. Way, *Competitive Authoritarianism*…, s. 368–369.

Rysunek 4. Oś *continuum* antynomicznych typów idealnych równowagi autorytarnej: stabilny *versus* niestabilny autorytaryzm

Źródło: opracowanie własne.

rosyjski autorytaryzm? Pytanie to jest zasadne, przyjmując bowiem założenia Magaloni z roku 2006, rosyjski autorytarny reżim polityczny już dawno powinien się załamać. Był on bowiem bliski typowi idealnemu rozwiązań, określanych przez nią mianem autodestrukcyjnego *equilibrium*. Rozbudzonym w pierwszej dekadzie XXI w. oczekiwaniom materialnym Rosjan, które wywołane były rosnącymi dochodami z eksportu surowców naturalnych, towarzyszył powolny wzrost znaczenia wielkomiejskiej klasy średniej. Jednocześnie Magaloni przypisywała Kremlowi brak umiejętności realizacji zasady rozdawnictwa dóbr i wymierzania kar członkom elity władzy. Co więcej, w świetle jej ustaleń w ciągu następnych lat powinniśmy zacząć obserwować w Rosji wzrost społecznego pragnienia wolności, chęć uwolnienia się od transferów budżetowych. Na powstrzymanie tych tendencji dzięki wykorzystaniu Jednej Rosji nie można było liczyć, gdyż rosyjska partia dominująca była, zdaniem Magaloni, nieskuteczna, jeśli chodzi o rozszerzanie społecznego poparcia dla reżimu[227].

4.2. Społeczny wymiar legitymacji rosyjskiego autorytaryzmu

Słabość rosyjskiego społeczeństwa obywatelskiego u progu lat 90. była jedną z przyczyn porażki procesów demokratyzacyjnych w Rosji. W toku postępującej konsolidacji autorytarnej w okresie 2001–2016, działalność jego pozostałości była konsekwentnie ograniczana. Niemniej jednak stosunek społeczeństwa do reżimu politycznego jest przedmiotem szczególnej troski rządzących Rosją. Rosyjski reżim polityczny był przykładem reżimu wyborczego. Rządzący Rosją przykładali szczególną wagę do plebiscytarnych form wyłaniania najwyższych osób urzędowych, jak również deputowanych organów władzy ustawodawczej. Wybory pozostawały jedyną legitymowaną formą obsadzania najwyższego urzędu w państwie. Jednocześnie poziom nadużyć wyborczych i manipulacji formalno-prawnymi regułami rywalizacji partyjno-wyborczej był tak znaczny, że trudno było mówić o jakiejkolwiek niepewności co do wyniku tego rodzaju wyborów. Przestrzeń informacyjna Rosji była nasycona wiadomościami o nadużyciach podczas wyborów, a one same

[227] B. Magaloni, *Voting for Autocracy*…, s. 21.

wskutek znaczącego w skali nadmiernego wykorzystywania zasobów administracyjnych, pochłaniały znaczne zasoby środków finansowych i energii. Mimo to podtrzymywano fasadę rywalizacyjnych wyborów.

Nastroje opinii publicznej w Rosji były w oczach Kremla na tyle ważne z punktu widzenia funkcjonowania reżimu politycznego w omawianym okresie, że ich monitorowanie i utrzymywanie na wysokim poziomie stało się wręcz fetyszem obozu władzy. W pierwszej kolejności odnosiło się to do społecznej popularności osoby Władimira Putina. Rosję zaczęto określać mianem „ratingokracji". Pragnąc uzyskać wiarygodną informację na temat nastrojów społecznych, Kreml zaczął tworzyć własne struktury monitorujące na bieżąco nastroje społeczno-polityczne w regionach, jednocześnie w ramach działań przeciwko „obcym agentom" podjęto wysiłki na rzecz zdyskredytowania Centrum Lewady, tak by nie mogło ono rozpowszechniać informacji na temat np. słabnącego zaufania społecznego dla Jednej Rosji[228]. Biorąc pod uwagę znaczenie społecznego poparcia (lub co najmniej akceptacji) dla kształtujących się w Rosji rozwiązań społeczno-politycznych i gospodarczych w okresie rządów Władimira Putina, warto zastanowić się, jakie działania polityczne podejmowane przez obóz władzy i afirmowane przezeń wartości były dla Rosjan najbardziej cenne.

Jednym z pierwszych opracowań naukowych poświęconych społecznej legitymizacji reżimu politycznego Rosji Putina były opublikowane w roku 2006 wyniki badań realizowanych przez Katedrę Psychologii Politycznej Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego. Z ustaleń psychologów politycznych wynikało, że w Rosji wykształcił się typ normatywnej legitymizacji systemu politycznego, mającej silny wydźwięk patriotyczny, związany z kształtowaniem się tożsamości rosyjskiej państwa[229]. Przyczyną społecznego poparcia dla rządzących Rosją była duma z historii Rosji i jej osiągnieć kulturowych, a także realizowanej przez Kreml polityki zagranicznej[230]. Legitymacja reżimu politycznego, o której mowa, w opracowaniu moskiewskich badaczy spoczywać miała na czterech filarach:

- pierwszy związany był z polityką społeczną Kremla, korespondującą z paternalistycznymi postawami rosyjskiego społeczeństwa;

---

[228] А. Шмелёв, *Перспективы авторитаризма в России*, „Отечественные записки" 2007, No 6, s. 55.

[229] Rosyjski przypadek wspiera istniejące ustalenia, w myśl których: „impulsy zewnętrzne, debata na temat polityki zagranicznej, są często najważniejsze z punktu widzenia kształtowania się tożsamości narodowej". Por. A. Sergunin, *Explaining Russian Foreign Policy Behavior. Theory and Practices*, ibidem-Verlag, Stuttgart 2016, s. 14.

[230] М. В. Крымчаникова, *Проблемы легитимности власти во „второй путинской республике"*, [w:] *Психологические аспекты политического процесса во „второй Путинской республике"*, ред. Е. Б. Шестопал, Аспект Пресс, Москва 2006, s. 30.

- drugi to wzmocnienie pozycji międzynarodowej Rosji i zachowanie prawa do realizacji suwerennej polityki zagranicznej i wewnętrznej;
- trzeci to odwołanie się do historii Rosji i kształtowanie jej dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego oraz politycznego z uwzględnieniem tradycji i tożsamości narodowej;
- czwarty to gotowość Putina do dialogu ze społeczeństwem, którą nieustannie demonstrował, m.in. odbywając doroczne telekonferencje i podróżując po kraju.

Poparcie dla Władimira Putina i realizowanej przez niego polityki opierało się więc na zgodności pomiędzy wartościami i oczekiwaniami w zakresie działań, podzielanymi przez większość członków rosyjskiego społeczeństwa, a deklaracjami i działaniami ze strony władz państwowych Rosji[231]. Otwarte pozostaje pytanie, na które odpowiedź zdecydowanie wykracza poza podejmowaną w pracy problematykę, na ile wspomniane wartości i pożądane działania były kreowane przez sam obóz władzy, za pośrednictwem mediów państwowych, na ile zaś miały charakter autoteliczny i odzwierciedlały rzeczywisty społeczny sentyment w tym zakresie. Część z nich, jak chociażby oczekiwanie materialnego wsparcia ze strony państwa, miało na pewno taki charakter. Z drugiej zaś strony należy jednak wziąć pod uwagę fakt, że w świetle ustaleń realizowanych od roku 2001 przez Centrum Lewady badań nastrojów rosyjskiej opinii publicznej poświęconych przyczynom głosowania na Putina, społeczne zaufanie Rosjan do niego ma bezpośredni związek z wyobrażeniami będącymi udziałem ludności, skrupulatnie pielęgnowanymi przez media państwowe, a dotyczącymi braku alternatywy dla elity rządzącej Rosją[232].

Wbrew obiegowej opinii głoszącej, że wskutek rosnących od roku 2000 dochodów Rosjanie bezwarunkowo afirmowali system polityczny, mieli oni w rzeczywistości dość krytyczny wobec niego stosunek[233]. Krytyce poddawani byli zarówno rządzący Rosją, jak i ustrój społeczny ówczesnej Rosji, który pozbawiony miał być „paternalistycznej troski rządzących o społeczeństwo"[234]. Sprzeczność ta, rozpatrywana w szerszej perspektywie porównawczo-teoretycznej, jest rozpoznaną prawidłowością, jak bowiem zakładał Easton, poziom legitymacji systemu politycznego w poszczególnych wymiarach (ideologicznym, strukturalnym i personalnym) nie musi się pokrywać – akceptacji

[231] *Ibidem*, s. 32.

[232] Л. Гудков, Л. Гудков, *Путинский рецидив тоталитаризма,* „Pro et Contra" 2014, № 3–4 (63), s. 142.

[233] *Граждане и государство*, „Левада-Центр" 2017, 25.04, https://www.levada.ru/2017/04/25/grazhdane-i-gosudarstvo/ [dostęp: 21.08.2018].

[234] Л. Гудков, *Природа „путинизма"*…, s. 135.

wartości politycznych może towarzyszyć dezakceptacja rozwiązań proceduralnych i brak uznania lub wręcz niechęć do polityków[235].

Rozbudzone oczekiwania Rosjan wobec państwa były w ich odbiorze w coraz większym stopniu zaspokajane. Od roku 2001 rosła liczba osób podzielających tę opinię. W dalszym jednak ciągu Rosjanie uważali, że jest jeszcze sporo do nadrobienia w tym obszarze działań ze strony państwa. W roku 2016, w opinii 25% badanych, państwo miało dług wobec obywateli, nie wywiązywało się ze swych zobowiązań i w związku z tym obywatele nie są mu nic winni. Kolejne 25% przyznawało, że „co prawda państwo daje sporo swoim obywatelom, ale i tak można by oczekiwać więcej"; 19% badanych uważało wręcz, że: „rosyjscy obywatele powinni zmusić państwo, by służyło ono jego interesom"[236].

Tabela 8. W jakim stopniu państwo realizuje swoje zobowiązania wobec obywateli?

Wyszczególnienie	Okres								
	styczeń 2001	**luty 2006**	**luty 2010**	**kwiecień 2011**	**styczeń 2012**	**styczeń 2013**	**styczeń 2014**	**marzec 2015**	**marzec 2016**
W pełni wywiązuje się ze swych zobowiązań	2	1	2	1	2	2	2	3	1
W większości wywiązuje się ze swych zobowiązań	8	8	14	20	15	12	11	21	17
W takim samym stopniu wywiązuje się z nich, jak i się z nich nie wywiązuje	29	33	36	39	35	36	38	42	37
W dużym stopniu nie wywiązuje się z nich	41	39	32	27	29	32	29	21	29
W ogóle się z nich nie wywiązuje	16	15	10	9	13	14	12	7	10
Brak odpowiedzi	3	4	5	3	6	4	9	7	6

Źródło: *Граждане и государство, „Левада-Центр"* 2017, 25.04, 13:31 https://www.levada.ru/2017/04/25/grazhdane-i-gosudarstvo/ [dostęp: 07.06.2018].

[235] *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1996, s. 185–186.
[236] *Государство не выполняет…*

Zdecydowanie największe sukcesy z punktu widzenia pozyskiwania społecznej legitymacji Kreml odnosił realizując asertywną politykę zagraniczną, zwieńczoną aneksją Krymu. Działania wobec Ukrainy poprzedziły: wystąpienie Putina na konferencji ds. bezpieczeństwa w Monachium i wojna rosyjsko-gruzińska, a towarzyszyła im interwencja zbrojna w Syrii[237]. Antyzachodnia retoryka i działania przyniosły Kremlowi namacalne wizerunkowe sukcesy. Zdecydowanie zwiększył się dzięki nim poziom społecznego zaufania dla Putina, który uległ zachwianiu w skutek fali protestów z przełomu lat 2011–2012[238]. W sierpniu roku 2014 poziom tego zaufania przekroczył próg 50%, jego zaś działania akceptowało 87% badanych. Podobny poziom społecznej popularności odnotowano po raz ostatni u progu pierwszej kadencji Putina w roku 2000[239].

Sama retoryka kremlowska w odniesieniu do polityki zagranicznej nie zdołałaby jednak przyczynić się do wygenerowania tak dużego poparcia dla Putina, gdyby nie podążały za nią namacalne dowody gotowości do przeciwstawiania się Zachodowi i skuteczność w obronie żywotnych interesów Rosji i jej suwerenności – stanowiących część procesu odbudowy mocarstwowej pozycji Rosji na świecie. Rywalizacja z Zachodem, odmawiającym Rosji prawa do odzyskania utraconej w wyniku rozpadu Związku Radzieckiego dominującej pozycji w systemie stosunków międzynarodowych, była bowiem w oczach rosyjskiego społeczeństwa „uzasadniona i nieunikniona"[240]. Rosjanie oczekiwali, że Kreml będzie bronił interesów Rosji nawet wtedy, gdyby oznaczało to wejście na drogę konfrontacji z innymi państwami. Wspólne badanie Fundacji Opinia Publiczna i Ogólnorosyjskiego Centrum Badania Opinii Publicznej z marca roku 2014 wykazało, że 83% spośród biorących w nim udział Rosjan akceptowało podobne założenie[241]. Kiedy więc Kreml zadeklarował, że przyłączenie Krymu do Rosji stanowi formę ochrony tamtejszej ludności rosyjskiej i rosyjskojęzycznej, można się było spodziewać, iż znajdzie to zrozumienie w oczach

---

[237] А. Казаков, *Идеология партии Путина (глобальный инновационный проект)*, Москва 2009, s. 45.

[238] K. Rogov, *Russia's 2016 Duma Elections*…, s. 4.

[239] *„Левада-центр": Рейтинг одобрения Путина в июне вырос еще на три пункта*, http://www.vedomosti.ru/politics/news/28194261/levada-centr-rejting-doveriya [dostęp: 04.01.2018].

[240] *Почему для россиян конфликт с Западом – это вроде спорта*, „Левада-Центр" 2014, 09.04, http://www.levada.ru/09-08-2014/pochemu-dlya-rossiyan-konflikt-s-zapadom-eto-vrode-sporta [dostęp: 07.06.2018].

[241] А. Токарев, В. Тимаков, П. Казарин, *Двойная Россия. Как изменился взгляд россиян на мир, на себя и друг на друга за последний год*, „Коммерсантъ Власть" 2014, 01.12, s. 11.

większości Rosjan. Przyłączenie Krymu do Rosji spotkało się z entuzjastycznym odzewem w rosyjskim społeczeństwie. Działania, które doprowadziły do jego realizacji sprawiły, że Putinowi udało się przełamać negatywną tendencję w społecznej ocenie kierunku rozwoju procesów społeczno-politycznych i gospodarczych w państwie, mających swój początek w roku 2010 i pozyskać reżimowi polityczny zastrzyk niezwykle silnej legitymacji. Jeśli w roku 2010 liczba zwolenników tezy, iż sprawy w kraju zmierzają w dobrym kierunku i stronników założenia, że kraj podąża drogą donikąd były wyrównane, to w grudniu roku 2014 stosunek optymistów i pesymistów kształtował się w proporcjach 62 do 23%. Optymizm Rosjan przekładał się również na wysoki poziom pozytywnych ocen prac rządu, gubernatorów, a nawet Dumy Państwowej[242].

To, co wydarzyło się w świadomości zbiorowej Rosjan po aneksji Krymu dowodzić miało, że Kreml właściwie rozpoznał nastroje panujące w rosyjskim społeczeństwie. Działania Rosji wobec Ukrainy i Krymu spotkały się z niemal absolutną akceptacją społeczną. Decyzje obozu władzy wspierało według różnych obliczeń od 80 do 88% Rosjan. Skala społecznego poparcia świadczyć mogła o niemal totalnej jednomyślności w obrębie wspólnoty politycznej – sytuacji skrajnie rzadko obserwowanej przez socjologów. Podobne sytuacje zdarzać się mają tylko wtedy, „kiedy poruszane są najważniejsze symboliczne momenty z punktu widzenia funkcjonowania zbiorowości, np. grozi jej rozpad lub inne poważne zagrożenia"[243].

Jeśli odwołać się do problemu normatywnej legitymizacji systemu politycznego Rosji związanej z zagadnieniem tradycji i wyjątkowości kulturowej tego kraju, a także troski o modernizację rosyjskiej państwowości, to Kreml odpowiedział na to wyzwanie koncepcją „konserwatywnej modernizacji". Rozczarowanie rosyjskiego społeczeństwa „terapią szokową" i ideologią quasi-liberalną, będącą podstawą przemian społeczno-gospodarczych dokonujących się w Rosji w latach 90. XX w., wywołało zapotrzebowanie na takie wartości, jak stabilność, porządek społeczny, paternalizm[244]. Elita rządząca Rosją nie mogła nie dostrzec tej zależności i nie wykorzystać jej do swoich celów, tym bardziej że znaczącej część rosyjskiej biurokra-

---

[242] *Ibidem.*

[243] С. Подосенов, *„Нынешняя Россия наиболее близка к идеальной". Согласно опросу Левада-центра, 86% россиян гордятся своей страной*, „Gazeta.ru" 2014, 19.11, http://www.gazeta.ru/politics/2014/11/18_a_6305885.shtml [dostęp: 27.05.2017]; А. Токарев, В. Тимаков, П. Казарин, *Двойная Россия...*

[244] Można polemizować z tą tezą, jako że obraz ideału wspólnoty politycznej w świadomości zbiorowej Rosjan, obejmujący wspomniane wartości, zaczął kształtować się dużo wcześniej, gdyż jeszcze w okresie istnienia Związku Radzieckiego. A. Lukin, *Russia's New Authoritarianism and the Post-Soviet Political Ideal*, „Post-Soviet Affairs" 2009, vol. 25, No 1, s. 66 i n.

cji, w pierwszym rzędzie regionalnej, bliżej było do rozwiązań konserwatywnych aniżeli liberalnych[245]. Sam Putin dał się poznać – szczególnie od roku 2012 – jako zwolennik obrony tradycyjnych wartości, moralności i narodowych tradycji. Otwarcie deklarował podziw dla myśli politycznej Nikołaja Bierdiajewa[246].

Określanie retoryki i działań Kremla (i Jednej Rosji, która podjęła się włączania do swojego programu haseł Putina), mianem konserwatyzmu wywołuje jednak w literaturze przedmiotu krytykę. Retoryka ta określana jest raczej mianem „biurokratycznego konserwatyzmu"[247]. Znacząco różnił się on bowiem od rosyjskiej myśli konserwatywnej[248]. Uznać należy go raczej za próbę połączenia w warstwie deklaratywnej wartości świata liberalno-demokratycznego (zasady wolnorynkowe, rządy prawa, prawa człowieka i obywatela, federalizm), z obroną rosyjskiej tradycji narodowo-państwowej i afirmacją takich wartości konserwatywnych, jak patriotyzm, statokratyzm, stabilność, porządek, wyjątkowość historycznej drogi społeczno-gospodarczego i politycznego rozwoju Rosji oraz przeciwstawienie się radykalizmowi i eksperymentom społecznym[249]. Reprezentantami „biurokratycznego konserwatyzmu" były poprzednie „odsłony" rosyjskiej „partii władzy", poczynając od Naszego Domu – Rosji[250]. Do grona znaczących różnic zaliczyć można także fakt, że partie nurtu „biurokratycznego konserwatyzmu" powstawały odgórnie, z inicjatywy rządzących Rosją i z wykorzystaniem jej organizacyjnych i finansowych zasobów. Związki „biurokratycznego konserwatyzmu" z tradycjami rosyjskiego konserwatyzmu były bardzo słabe, co więcej, jego przedstawiciele, dążąc do utrzymania *status quo*, dostrzegali pozytywne aspekty współczesności, nie odczuwając nostalgii za czasami Imperium Rosyjskiego czy Związku Radzieckiego, brak mu więc było „retroutopizmu"[251].

---

[245] Б. А. Мантиков, *Консерватизм в постсоветской России: между ностальгией и утопией*, „Полития" 2012, № 1 (64), s. 49.

[246] Por. *Президент взял курс на консерватизм. Владимир Путин окончательно сформулировал идеологическую доктрину государства*, „Независимая газета" 2013, 30.12, http://www.ng.ru/politics/2013-12-30/3_conservative.html [dostęp: 28.10.2018]; *Послание Президента Федеральному Собранию*, Президент России, 12 декабря 2013 года, 13:15, Москва, Кремль, http://kremlin.ru/events/president/news/19825 [dostęp: 28.10.2018].

[247] Б. А. Мантиков, *Консерватизм в постсоветской России*..., s. 49–52.

[248] Więcej na temat myśli konserwatywnej w Rosji patrz: R. Bäcker, *Rosyjskie myślenie polityczne*..., s. 250–256.

[249] Б. А. Мантиков, *Консерватизм в постсоветской России*..., s. 49–50.

[250] *„План Путина – достойное будущее великой страны", Принята VIII Съездом Всероссийской политической партии „Единая Россия" 1 октября 2007 года, г. Москва, Предвыборная Программа, Всероссийской политической партии „Единая Россия"*, „Российская газета" 2007, 09.11, s. 14–15.

[251] Б. А. Мантиков, *Консерватизм в постсоветской России*..., s. 50.

Pojawienie się na rosyjskiej scenie politycznej pod koniec roku 1999 nowego lidera politycznego, fizycznie różniącego się od schorowanego Jelcyna, który na dodatek dał się od razu poznać jako polityk zdecydowany i chcący zmieniać kraj, zmieniło nastroje społeczne w Rosji, oceny tego, w jakim kierunku zmierza państwo. Na dodatek wszystko to dokonywało się w momencie, kiedy Rosja znajdowała się w stanie głębokiego społecznego, gospodarczego i moralnego kryzysu[252]. Rosjanie postrzegali okres rządów Putina przez pryzmat doświadczeń lat 90., transformacji systemowej, wywołanej rozpadem Związku Radzieckiego. Poparcie dla Putina było silnie skorelowane ze społeczną akceptacją dla kierunku rozwoju spraw w państwie. W marcu roku 1999 przeświadczenie, że sprawy w Rosji zmierzają we właściwym kierunku deklarowało zaledwie 6% badanych Rosjan, przeciwnego zdania było 80%. Dla porównania – w okresie 2001–2017 liczba osób rozczarowanych sytuacją w Rosji nigdy nie osiągała wskaźników odnotowywanych przed rokiem 2000. W marcu roku 2017 stosunek ten kształtował się w proporcjach 52 do 33%. Jednakże dla pełnego obrazu nastrojów społecznych warto wziąć pod uwagę fakt, że poczucie satysfakcji z kierunku rozwoju rosyjskiej państwowości silnie związane jest z politycznymi preferencjami respondentów i wpływa na ogólny obraz społecznego stosunku do sytuacji społeczno-gospodarczej i politycznej w Rosji. W roku 2012 44% badanych było zdania, że Rosja zmierza we właściwym kierunku, z czego w grupie sympatyków Jednej Rosji aż 72% pytanych podzielało tę opinię. Podobnie kształtowała się sytuacja w przypadku społecznego stosunku do reżimu politycznego – w gronie sympatyków Jednej Rosji było najwięcej osób deklarujących, że Rosja jest demokracją[253].

Jak zostało już zaznaczone, Rosjanie mieli krytyczny stosunek do obozu władzy i organów władzy państwowej, których skład – jak w przypadku rządu – powstawał w wyniku personalnych decyzji szefa państwa, cieszącego się wysokim społecznym zaufaniem. W latach 2000–2014 zdecydowanie przeważała w rosyjskim społeczeństwie opinia, że „ludzie znajdujący się u władzy, troszczą się tylko o swoją karierę i materialny dobrobyt"[254]. Nasilanie się krytyki wobec obozu władzy przerwały dopiero wydarzenia z roku 2014 – w marcu 2013 r. 50% badanych podzielało wspomnianą wyżej opinię, tymczasem w maju

[252] Л. Гудков, *Путинский рецидив*..., s. 131.

[253] Por. *Мартовские рейтинги одобрения и доверия. Дела в стране идут сегодня в целом в правильном направлении, или страна движется по неверному пути?*, „Левада-Центр" 2017, 05.04, http://www.levada.ru/2017/04/05/martovskie-rejtingi-odobreniya-i-doveriya-5/ [dostęp: 11.05.2017]; Л. Д. Гудков, Б. В., Дубин, Н. А. Зоркая, *Российские парламентские выборы: электоральный процесс при авторитарном режиме*, „Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии" 2012, № 1 (111), s. 21.

[254] *Власть: оценки и ожидания*, „Левада-Центр" 2014, 11.06, http://www.levada.ru/2014/06/11/vlast-otsenki-i-ozhidaniya/ [dostęp: 07.06.2018].

2014 r. było to już tylko 36%[255]. W okresie 2001–2016 pytano też o cechy charakterystyczne obozu władzy, pierwsze dwa miejsce zajmowały na tej liście terminy: przestępcza i skorumpowana, a także biurokratyczna. Również w świetle tego badania widać, że efekt aneksji Krymu podział korzystnie na spadek społecznej krytyki wobec osób sprawujących w Rosji władzę[256].

Rosyjscy socjolodzy zwracają uwagę na paradoks towarzyszący społecznej legitymacji systemu politycznego, z jednej strony mamy do czynienia z wysokim poziomem społecznego zaufania do Putina, a z drugiej – z krytycznym stosunkiem do osób znajdujących się u władzy. Putin był nieustającym „prezydentem nadziei". Wysokiemu poziomowi deklaracji społecznych, że w przyszłości Putin poradzi sobie z problemami państwa, stanie się gwarantem stabilizacji (który utrzymywał się powyżej 35% odpowiedzi w ciągu lat 2001–2015) towarzyszyło przeświadczenie o braku alternatywy dla jego rządów. W roku 2005 i 2013 aż 42% badanych było tego zdania, średnia za cały okres wynosiła w przybliżeniu 32%. Teza o ukształtowaniu się tzw. Putinowskiej większości propagowanej przez prokremlowskie *think tanki*, jak Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, z wykorzystaniem danych ośrodków badania opinii publicznej, nie przystaje jednak do rzeczywistości. Staje się to jasne w świetle przywołanych wcześniej w rozdziale danych dotyczących rzeczywistego poparcia wyborczego dla Putina i Jednej Rosji – liczonego w stosunku do ogółu uprawnionych do głosowania i z uwzględnieniem znaczącego poziomu fałszerstw wyborczych i wykorzystania zasobów administracyjnych podczas wyborów w omawianym okresie[257]. Warto także zauważyć, że optymizm Rosjan związany był przede wszystkim ze wzrostem poziomu życia, jednocześnie krytycznie oceniano walkę z przestępczością i korupcją[258].

---

[255] *Владимир Путин: доверие и оценка деятельности*, „Левада-Центр" 2015, 07.10, http://www.levada.ru/2015/10/07/vladimir-putin-doverie-i-otsenka-deyatelnosti/ [dostęp: 24.03.2017].

[256] *Власть: оценки и ожидания...*

[257] „Putinowska większość" była definiowana jako: „Szeroka społeczna i polityczna koalicja obywateli, reprezentujących wszystkie warstwy i grupy rosyjskiego społeczeństwa, będąca zwolennikiem W. W. Putina, podzielająca jego ideologię, konsekwentnie wspierająca jego program i linię polityczną. »Putinowska większość« – to najbardziej aktywna i zauważalna część elektoratu, wokół której dokonuje się konsolidacja szerokich mas wyborców". *Путинское большинство: структура, динамика, политические предпочтения*, Фонд развития гражданского общества, 2016, 05.05, http://civilfund.ru/mat/view/100 [dostęp: 07.06.2018].

[258] М. Афанасьев, *Есть ли в России спрос на модернизацию. Часть II. Принцип политического плюрализма приходит в головы россиян „от противного"*, „Газета.ru" 2009, 16.06, https://m.gazeta.ru/comments/2009/06/16_x_3211160.shtml [dostęp: 06.06.2018].

W świetle dostępnych ustaleń dotyczących dopuszczalności stosowania pojęć legitymacja i legitymizacja w odniesieniu do autorytarnych systemów politycznych warto zwrócić uwagę, że dla blisko połowy Rosjan w roku 2015 reżim polityczny państwa mógł być określony mianem demokracji, owa zaś forma reżimu politycznego była, ich zdaniem, najbardziej pożądana z punktu widzenia Rosji. Co więcej, rosyjska demokracja mogła być porównywana z niemiecką czy amerykańską[259]. Większości Rosjan była też zdania, że jeśli kiedykolwiek w swej historii Rosja była demokracją, to właśnie w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku[260]. W grupie osób, które odmawiały Rosji miana demokracji przeważała opinia, że „demokracji nie ma nigdzie na świecie", drugie miejsce zajmowało natomiast stanowisko, że Rosjanie do niej nie dorośli[261].

Zdecydowana większość Rosjan konsekwentnie deklarowała na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat, że Rosji potrzebna jest demokracja. Na pytanie, jaki model demokracji jest jej potrzebny, w latach 2005–2014 dominowała odpowiedź, że chodzi o „szczególny rodzaj demokracji, odpowiadający narodowym tradycjom i specyfice Rosji". Zwolenników „suwerennej demokracji" było w latach 2005–2014 zawsze więcej niż apologetów demokracji liberalnej i „demokracji radzieckiej"[262]. Analiza wyników badań opinii publicznej w Rosji w stosunku do oceny *pierestrojki*, w tym przeprowadzanych konsekwentnie przez Centrum Lewady od lat 90. XX., pozwala przyjąć, że zmodyfikowany (zliberalizowany) model radziecki był od końca lat 90. „najbliższy sercu Rosjan"[263]. Innymi słowy zapotrzebowanie na system polityczny zbliżony do modelu radzieckiego, a jednocześnie pozbawiony typowego dlań rozbudowanego mechanizmu represji, pojawiło się w rosyjskim społeczeństwie już w połowie lat 90.[264]

Interesujące poznawczo odpowiedzi otrzymywano w latach 2005–2009 na pytanie o kierunek rozwoju rosyjskiego systemu politycznego. W tym okresie

---

[259] Д. Волков, С. Гончаров, *Демократия в России: установки населения. Сводный аналитический отчет*, Аналитический Центр Юрия Левады 2015, s. 6, http://www.levada.ru/sites/default/files/report_fin.pdf [dostęp: 27.05.2017].

[260] Н. Эппле, *Кто большие европейцы – россияне или турки. Что думают граждане двух стран о свободе, демократии, рынке и религии*, „Ведомости" 2016, 28.09, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2016/09/28/658769-evropeitsi-rossiyane-turki [dostęp: 28.10.2018]

[261] *Ibidem.*

[262] Д. Волков, С. Гончаров, *Демократия в России...*, s. 3.

[263] *Ibidem*, s. 3–5; Б. Дубин, *Коллективная амнезия как форма адаптации: перестройка и девяностые годы в оценках „нулевых"*, „Вестник общественного мнения" 2011, № 2 (108), s. 93 i n.; T. Colton, M. McFaul, *Are Russians Undemocratic?*, „Carnegie Working Papers" 2001, No 20, s. 7, http://carnegieendowment.org/files/20ColtonMcFaul.pdf [dostęp: 26.05.2017].

[264] Э. Паин, *Политический режим в России...*, s. 47.

doszło do szeregu wydarzeń, które wpływały na wyobrażenie o charakterze rosyjskiego autorytaryzmu. Zdecydowana większość Rosjan nie postrzegała przemian politycznych dokonujących się w tym okresie w Rosji w układzie dychotomicznym demokracja *versus* autorytaryzm, ale raczej na zasadzie dychotomii porządek *versus* anarchia (tab. 9).

Tabela 9. Co twoim zdaniem odbywa się w Rosji?

Kierunek rozwoju rosyjskiego systemu politycznego	Okres			
	maj 2005	grudzień 2006	listopad 2007	grudzień 2009
Budowa reżimu autorytarnego	7	8	13	11
Wprowadzanie porządku	22	30	42	42
Narastanie nieporządku, anarchii	43	30	14	19
Budowa demokracji	11	12	15	9
Brak odpowiedzi	17	21	15	20

Źródło: *Что такое демократия и нужна ли она России?* 2010, 20.01, 20:00, http://www.levada.ru/2010/01/20/chto-takoe-demokratiya-i-nuzhna-li-ona-rossii/ [dostęp: 06.06.2018].

Demokracja postrzegana była przez Rosjan teleologicznie, miała gwarantować wolność słowa, rozwój gospodarczy, dobrobyt, opiekę ze strony państwa, równość wobec prawa, a także porządek i stabilność (tab. 10).

Tabela 10. Czym charakteryzuje się demokracja?

Cechy demokracji	Okres							
	styczeń 2000	luty 2004	maj 2005	październik 2007	grudzień 2009	grudzień 2010	luty 2012	marzec 2015
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Wolność słowa i wyznania	37	44	44	44	38	35	47	39
Rozwój gospodarczy państwa	33	31	32	26	39	27	24	27
Porządek i stabilność	28	29	30	30	37	29	24	25

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Rządy prawa	29	24	24	21	29	21	20	22
Bezpośrednie wybory najwyższych osób urzędowych w państwie	15	18	13	17	13	13	18	20
Możliwość robienia tego, co się chce	10	6	10	10	7	8	10	7
Pustosłowie	10	11	9	11	5	9	10	6
Gwarancja praw mniejszości	5	6	6	6	7	8	6	5
Anarchia i nieporządek	6	6	5	4	3	4	2	4
Podporządkowanie mniejszości większości	6	3	4	3	3	6	6	3
Inne	1	1	1	1	1	1	2	1
Brak odpowiedzi	8	7	6	5	5	6	5	6

Źródło: *Д. Волков, С. Гончаров, Демократия в России: установки населения. Сводный аналитический отчет, Аналитический Центр Юрия Левады* 2015, s. 6, http://www.levada.ru/sites/default/files/report_fin.pdf [dostęp: 27.05.2017].

Kluczowymi pojęciami z punktu widzenia rozważań dotyczących stosunku Rosjan do kształtującego się charakteru systemu politycznego i zarazem jego legitymacji, była dychotomia porządek *versus* demokracja. Dokładniej rzecz biorąc mieliśmy do czynienia z szeregiem konfliktów toczących się w świadomości zbiorowej Rosjan w odniesieniu do rozumienia pojęć demokracja i porządek. Z jednej strony demokracja łączona była z okresem *smuty* lat 90. (i ówczesnymi, bolesnymi w skutkach, reformami wolnorynkowymi), z drugiej zaś Rosjanie pielęgnowali pewnego rodzaju wyobrażenie na temat pożądanego kształtu demokracji, jako systemu społeczno-politycznego zaspokajającego oczekiwania w zakresie powszechnego poszanowania prawa, dostępu do dóbr publicznych, dostępu do informacji o poczynaniach rządzących i prawa do ich krytyki czy w końcu możliwości wyboru najwyższych osób urzędowych w państwie[265]. Demokrację utożsamiano z pluralizmem, wolnością, mającą jednak swoje koszty i skutki uboczne, do których można było zaliczyć wzrost znaczenia grup przestępczych, ryzyko utraty bezpieczeństwa materialnego i stabilności społeczno-politycznej. Poszanowanie tych ostatnich wartości gwaranto-

[265] Д. Волков, С. Гончаров, *Демократия в России...*, s. 5.

wać miał szeroko rozumiany porządek, który zdaje się być synonimem reżimu autorytarnego. Świadomość tego faktu była jednak wypierana przez znaczną część Rosjan. Podział społeczno-polityczny przebiegający wzdłuż osi demokracja – porządek (autorytaryzm) był bardzo wyraźnie zaznaczony w rosyjskiej polityce w pierwszej dekadzie XXI w., przenikał się z klasycznym podziałem społeczno-ekonomicznym: lewica – prawica i wpływał na pozycjonowanie partii politycznych w wielowymiarowej przestrzeni rywalizacji politycznej[266].

Zwolennicy porządku, nawet jeśli jego osiągnięcie oznaczać miało ograniczenia zasad demokratycznych i swobód obywatelskich, liczebnie zdecydowanie górowali w rosyjskim społeczeństwie nad sympatykami demokracji, oznaczającej niekiedy w praktyce przyznanie swobody działania siłom destrukcyjnym i grupom przestępczym[267]. Proporcje te ulegały nieznacznej zmianie w czasie – rozziew pomiędzy tymi dwoma grupami społecznymi był jednak wyraźny i trwały w okresie 2001–2016. Rosjanie przedkładali potrzebę porządku nad demokrację w stosunku 61 do 12% w roku 2015[268]. U progu pierwszej prezydentury Putina, w kwietniu roku 2000 stosunek ten wynosił nawet 81 do 9%[269]. Przyjęcie założenia, że Rosjanie afirmują demokrację, wymaga podkreślenia, że po pierwsze jest ona w Rosji specyficznie postrzegana i po drugie nie oznacza to, że Rosjanie nie zrezygnują z niej na rzecz modelu „rządów silnej ręki". W świetle badania prowadzonego w latach 1989–2016 dostrzec można np., że radykalnie zmienił się stosunek Rosjan do koncentracji pełni władzy państwowej w rękach jednej osoby. Na początku lat 90. 44% badanych nie wyobrażało sobie takiej sytuacji, w roku 2016 już tylko 21% było przeciwnych monocentryzmowi politycznemu. W tym samym okresie ponad dwukrotnie wzrosła liczba Rosjan deklarujących, że: „są takie sytuacje (np. teraz), kiedy należy skoncentrować pełnię władzy w rękach jednej osoby"[270].

Warto odnotować, że kluczowy proceduralny wymiar zdobywania i utrzymywania władzy, jakim w reżimie demokratycznym są wybory, zajmował dość odległe miejsce w rankingu ważności cech istotnościowych demokracji w Rosji na

[266] Y. Korgunyuk, *Classification of Russian Parties*, „Russian Politics" 2017, vol. 2, N° 3, s. 273–274.

[267] О. Чуракова, *Непорядок с демократией*, „Ведомости" 2015, 15.04, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2015/04/15/bolshinstvo-rossiyan-predpochitayut-demokratii-poryadok-levada-tsentr [dostęp: 28.10.2018].

[268] Porządek rozumiany był w rosyjskim społeczeństwie dwojako, z jednej strony dla 44% badanych w roku 2015 było to przede wszystkim przestrzeganie prawa, tymczasem dla 42% pytanych o zdanie – porządek oznaczał polityczną i gospodarczą stabilność. *Ibidem.*

[269] Д. Волков, С. Гончаров, *Демократия в России*..., s. 3 i n.

[270] *Власть и общество*, „Levada.ru" 2016, 12.12, https://www.levada.ru/2016/12/12/vlast-i-obshhestvo/ [dostęp: 07.06.2018].

poziomie społecznej interpretacji. Rosyjscy socjolodzy mówią, jeśli chodzi o legitymację społeczną wyborów w Rosji, o dominacji podejścia rytualnego z jednej strony („głosuję z przyzwyczajenia") – 21% i poczuciu obowiązku z drugiej – 39% w roku 2016. Dla znacznej grupy Rosjan wybory były świętem, ale nie demokracji, większość z nich miała bowiem świadomość, że np. wybory parlamentarne nie miały większego znaczenia z punktu widzenia rozwoju sytuacji w państwie[271]. Tę opinię potwierdzają wyniki badań socjologicznych. Spośród grona osób deklarujących niechęć do uczestnictwa w wyborach parlamentarnych najczęstszą przyczyną na przestrzeni ostatnich 11 lat był brak zaufania do klasy politycznej (31% wskazań w październiku 1995 i czerwcu 2016 r.), jak również przeświadczenie, że „od mojego udziału w wyborach nic nie zależy" (30%). Do tych dwóch najpopularniejszych odpowiedzi dołączyła w roku 2003 teza (jako jedna z możliwych odpowiedzi), że – „i tak wygra Jedna Rosja"[272].

Podsumowując, o ile Rosjanie rozumieli doniosłą rolę wyborów i traktowali je jako jedyną legitymowaną formę uzyskiwania statusu osoby urzędowej, o tyle nie mieli zaufania do rosyjskiego systemu wyborczego. Niemniej jednak, niezależnie od tego, jakie nadużycia towarzyszyły wyborom, musiały się one zdaniem Rosjan odbywać. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na dylemat, przed jakim stanęła rosyjska elita władzy skupiona wokół Putina, w obliczu „problemu roku 2008". Spośród pięciu rozpatrywanych w owym czasie wariantów prolongacji sprawowania przez Putina funkcji prezydenta Rosji, Kreml wybrał jedną z dwóch cieszących się najmniejszą dezaprobatą społeczną – tymczasowo urząd prezydencki powierzony został zaufanemu politykowi, tak by Putin mógł ponownie objąć to stanowisko w roku 2012, nie łamiąc norm konstytucji. Odrzucono drugą najpopularniejszą opcję – stworzenie państwa związkowego Rosji i Białorusi, ale także zmianę zasady wyboru najważniejszej osoby w państwie w drodze wyborów powszechnych – na rzecz wyboru przez parlament; zniesienia konstytucyjnej normy ograniczającej okres sprawowania urzędu prezydenta przez jedną osobę do dwóch kadencji. Społeczną akceptacją nie cieszyła się również koncepcja zmiany typu reżimu konstytucyjnego z prezydenckiego na parlamentarno-gabinetowy, w którym głową państwa jest premier, nominowany przez parlament[273]. War-

[271] Е. Мухаметшина, *Ноль влияния*, „Ведомости" 2016, 24.08, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/08/24/654243-rossiyane-mogut-ne-hotyat-vliyat-vlast-levada- tsentr [dostęp: 28.10.2018].

[272] *Мотивация участвовать в выборах*, „Levada.ru" 2016, 12.07, http://www.levada.ru/2016/07/12/motivatsiya-uchastvovat-v-vyborah/ [dostęp: 24.03.2017].

[273] М. Хазин, *Как решать проблему-2008? Опрос ВЦИОМ зафиксировал два противоречащих друг другу желания населения – и Путина оставить, и Конституцию не менять*, 2005, 11.05, https://khazin.ru/articles/137-arhivnye-materialy/2937-kak-reshat-problemu-2008-opros-vtsiom-zafiksiroval-dva-protivorechacshih-drug-dru-

to w tym miejscu zwrócić uwagę, że podobnie jak w okresie poprzedzającym wybory prezydenckie w roku 1996, Kreml w roku 2007 za pośrednictwem Siergieja Mironowa, sprawującego wówczas funkcję przewodniczącego Rady Federacji, sondował możliwość zmiany konstytucji i umożliwienia Putinowi startu w wyborach w roku 2008. Służyły temu konsultacje Mironowa z przewodniczącymi regionalnych organów władzy ustawodawczej[274].

Zdaniem Rosjan powinna istnieć możliwość zaprotestowania przeciwko nadużyciom ze strony rządzących. Wolność słowa, a więc i krytyka rządzących, w przeciwieństwie do wielopartyjnych wyborów, zajmowała poczesne, pierwsze miejsce w rankingu cech konstytuujących demokrację w jej społecznej interpretacji w Rosji. Badania prowadzone w Rosji już po masowych protestach społecznych z przełomu lat 2011/2012, będących odpowiedzią na fałszerstwa wyborcze z roku 2011 i deklarację Putina o chęci ponownego ubiegania się o najwyższy urząd w państwie, wykazały istnienie związków pomiędzy wyborami, fałszerstwami wyborczymi, protestami społecznymi przeciwko nim, a legitymacją społeczną reżimu autorytarnego. W świetle wyników tych badań stało się jasne, że dla Rosjan kluczowe znaczenie ma możliwość protestowania przeciwko wynikom nieuczciwych wyborów. Na postawę Rosjan nie miały wpływu nadużycia i fałszerstwa wyborcze, bo się ich spodziewali. Liczyli jednak, że będą mogli wyrazić swoje niezadowolenie z powodu takich praktyk[275].

Roszczeniowa postawa Rosjan w stosunku do państwa nie była obarczona gotowością do działania w obronie swoich praw polityczny i obywatelskich czy też korekty polityki społecznej państwa. Rosjanie bowiem – jeśli przyjrzeć się materiałowi socjologicznemu – wierzyli, że nie mogą i deklarowali, że nie chcą, wpływać na decyzje władz państwowych tak w skali państwa, jak i swego regionu. Spośród pytanych o zdanie w tej sprawie w roku 2016, aż 87% badanych mówiło o swej bezsilności, jednocześnie 80% deklarowało, że nie jest gotowych do bezpośredniego udziału w polityce, tłumacząc się, że: „ich zaangażowanie i tak niczego nie zmieni", „polityka nie jest dla zwykłych obywateli", „nic to nie zmieni"[276]. Pokusa, by dokonać „odnowy władzy" jest ryzykowana – grozi chaosem[277].

---

gu-zhelanija-naselenija-–-i-putina-ostavit-i-konstitutsiju-ne-menjat [dostęp: 07.06.2018]; Л. Бызов, *Потребитель стабильности...*

[274] О. Проскурнина, *Хроники 1999–2009 гг...*

[275] T. Frye, E. Borisova, *Elections, Protest and Trust in Government: A Natural Experiment from Russia*, 2016, 31.03, http://econ.sciences-po.fr/sites/default/files/file/t-frye.pdf [dostęp: 24.03.2017].

[276] Е. Мухаметшина, *Ноль влияния...*

[277] Jak pisze Marek Adamiec: „Faktem jest nieusuwalne ludzkie dążenie do porządku, traktowanie go jako obiektu pierwszej potrzeby: dla większości ludzi jakikolwiek porządek jest lepszy niż jego brak, niż chaos w negatywnym znaczeniu »braku porządku«. Umysł

Rosjanie mieli przeświadczenie, że rosyjska elita władzy była skorumpowana i troszczyła się wyłącznie o własny dobrobyt. Szereg przypadków aresztów i wyroków skazujących urzędników państwowych szczebla federalnego i regionalnego, popularność hasła „Jedna Rosja – Partia Żuli i Złodziei" czy raport Ilii Jaszyna z Partii Narodowej Wolności PARNAS zatytułowany *Partia „Kryminalna Rosja"*, dokumentujący przestępczy charakter działań członków „partii władzy" – od korupcji po udział w strukturach zorganizowanej przestępczości, umacniały ich w tym przekonaniu[278]. Rosjanie nie chcieli jednak podjąć ryzyka wymiany skorumpowanych elit i akceptowali narrację obozu władzy odnośnie do braku alternatywy dla rządzącej elity i samego Putina. Tyczy się to także oficjalnego przekazu mediów kontrolowanych przez państwo w stosunku do opozycji politycznej w Rosji, która była przez rządzących Rosją poddawana konsekwentnie dyskredytacji. Zarzucano jej brak moralności, chciwość i co gorsza nieodpowiedzialność[279]. Członkowie innych partii, w przeciwieństwie do Jednej Rosji, jak zauważał wielokrotnie Putin, jedynie Rosję krytykują, nie formułując alternatywnych rozwiązań. Opozycjoniści rosyjscy nie są gotowi do wzięcia odpowiedzialności za przyjęcie niepopularnych, a niezbędnych z punktu widzenia rozwoju państwa decyzji[280].

Nawet w krytycznym dla Kremla momencie, przypadającym na przełom lat 2011/2012, kiedy w społeczeństwie rosły nastroje protestu, dawał o sobie znać istotny i zarazem trwały socjologiczny fenomen współczesnej Rosji – dążenie Rosjan do utrzymania za wszelką cenę stabilności politycznej i związanej z nią stabilności materialnej. Rosjanie udzielali np. poparcia kandydatom reprezentującym „partię władzy", a jednocześnie nie ufali rządzącym Rosją. Była to rosyjska odpowiedź na meksykański fenomen głosowania na autorytaryzm. Rosyjskie społeczeństwo wybierało mniejsze zło, obawiając się zmian na gorsze. Choć nie mieli żadnych powodów do zadowolenia z ówczesnej sytuacji,

---

ludzki to »maszyna« wykrywająca i tworząca porządek". M. Adamiec, *Dynamika (nie) wiedzy, chaos, kultura*, „Chowanna" 2010, nr 2, s. 60.

[278] И. Яшин, *Независимый экспертный доклад. Партия «Криминальная Россия»*, http://putin-itogi.ru/f/IlyaYashin-PartyCriminalRussia.pdf [dostęp: 24.03.2017]; Т. Курбатова, *Илья Яшин доложил о „Единой России". В партии не увидели в документе ничего нового*, „Коммерсантъ" 2016, 30.08, https://www.kommersant.ru/doc/3076948 [dostęp: 28.10.2018].

[279] A. Kolesnikov, *Navalny Has Alleged the Russian Prime Minister Is Corrupt. Now What?*, „The Moscow Times" 2017, 06.03, https://themoscowtimes.com/articles/navalny-has-exposed-the-russian-prime-ministers-corruption-now-what-57336 [dostęp: 28.10.2018].

[280] М. Иванов, И. Нагорных, *Президент сказал за „Единую Россию". Владимир Путин защитил партию от критики оппонентов*, „Коммерсантъ" 2016, 06.09, https://themoscowtimes.com/articles/navalny-has-exposed-the-russian-prime-ministers-corruption-now-what-57336 [dostęp: 28.10.2018].

woleli jednak nie ryzykować. W Rosji konsekwentnie tzw. partia stabilności góruje nad tzw. partią pluralizmu.

Z badań zrealizowanych w roku 2006 przez Fundację Opinii Publicznej wynikało, że aż 35% Rosjan było przeciwnych systemowi wielopartyjnemu, w tym 19% stało na stanowisku, że partie polityczne generalnie nie są Rosji w ogóle potrzebne – 16% zadowoliłoby się jedną partią polityczną. Zwolennicy wielopartyjności nieznacznie przeważali nad jej przeciwnikami – stanowili 40% badanych. 14% uważało, że byłoby idealnie, gdyby w kraju funkcjonowały tylko dwie partie, 26% życzyłoby sobie większego pluralizmu, tj. trzech lub większej liczby podmiotów partyjnych. Niemal połowa pytanych Rosjan – 47% – twierdziła, że rywalizacja, konkurencja pomiędzy partiami politycznymi przynosi państwu więcej szkody niż pożytku. Jak można się domyślać przeciwnicy rywalizacji partyjnej byli automatycznie przeciwnikami partii politycznych w ogóle lub zwolennikami funkcjonowania w Rosji jednej partii. Dla 78% zdeklarowanych przeciwników instytucji partii politycznych rywalizacja partyjna wydawała się bezsprzecznie szkodliwa – w przypadku zwolenników systemu politycznego z obecnością jednej partii była to wartość 80%. W gronie zwolenników systemu dwupartyjnego i wielopartyjnego również znalazła się spora grupa przeciwników rywalizacji partyjnej – odpowiednio 37 i 20%[281].

Na podstawie badań realizowanych przez Centrum Lewady w latach 2001–2009 można było przyjąć, że „mimo braku w państwie [w Rosji – M.S.] rozwiniętego systemu wielopartyjnego, niskiego poziomu aktywności społeczno-politycznej i udziału ludności w życiu politycznym"[282], odczuwana była przez Rosjan potrzeba istnienia w rosyjskim systemie politycznym partii opozycyjnej w stosunku do obozu rządzącego. W analizowanym okresie zapotrzebowanie na opozycję wyraźnie przeważało nad poczuciem, że jest ona zbędna[283]. W ciągu następnych lat nic się w tej kwestii miało nie zmienić – w roku 2015 i 2016, odpowiednio 58 i 52% badanych uważało, że opozycja jest w Rosji potrzebna[284]. Dopuszczenie do rywalizacji politycznej po roku 2012 w ramach tzw. autorytarnej liberalizacji systemu politycznego szeregu partii, małych „spoilerów", niekiedy

[281] Б. И. Макаренко, *Партийная система и перспективы политического плюрализма в России,* „Политком.ru" 2010, 08.10, s. 25–27, http://politcom.ru/10851.html [dostęp: 11.05.2017].

[282] *Ibidem*, s. 12.

[283] *Политическая оппозиция в России*, „Левада-Центр" 2008, 31.07, http://www.levada.ru/press/2008073102.print.html [dostęp: 01.05.2017]; „Общественное мнение-2009", Левада-Центр, Москва 2009, s. 99; *Сколько партий нужно России?*, „ВЦИОМ. Пресс-выпуск" 2008, 26.09, № 1056, http://wciom.ru/arkhiv/tematicheskii-arkhiv/item/single/10746.html?no_cache=1&cHash=e4d43fbcf3 [dostęp: 12.04.2012].

[284] Д. Волков, С. Гончаров, *Демократия в России...*, s. 32.

egzotycznych, umocniło jednak negatywne wyobrażenie Rosjan na temat pluralizmu partyjnego i krytyczną ocenę instytucji opozycji, związaną z koniecznością finansowania z budżetu państwa kolejnych „partyjnych darmozjadów"[285].

W ciągu pięciu lat, od roku 2010 do 2015, z 59 do 43% zmniejszyła się liczba Rosjan dostrzegających potrzebę funkcjonowania dwóch bądź trzech partii politycznych, na rzecz jednopartyjności. W roku 2015 jedynie 27% uważało za zasadne istnienie jednej partii rządzącej, 5% nie dostrzegało konieczności istnienia jakichkolwiek partii[286]. Jeśli więc system wielopartyjny nie zapewnia należytego zainteresowania i troski ze strony państwa, partie oddają się bowiem sporom politycznym, to stabilny system dwupartyjny gwarantowałby istnienie niezbędnej opozycji wobec władzy (nawet, jeśli nie przewidywał zjawiska alternacji władzy). Odpowiedzi padające z ust Rosjan na pytanie, dlaczego Rosji jest (nie)potrzebna opozycja zdają się w pełni potwierdzać tę tezę. Podstawowy argument przemawiający za koniecznością istnienia opozycji to założenie, że jest ona potrzebna po to, aby patrzeć władzy na ręce i nie dać się jej „okopać" – ma służyć ludziom; argument zaś przeciw niej – opozycja jest symptomem rozpraszania sił, dekoncentracji uwagi, Rosja nie może sobie na to pozwolić. Pojawiają się też opinie czysto pragmatyczne: „kto te wszystkie partie wykarmi?"[287]

Odwołując się do kwestii obecności substytutów w rosyjskim systemie politycznym na poziomie „systemu partyjnego", warto zwrócić uwagę, że model wyborów jako plebiscytu współgrał z najbardziej pożądaną przez Rosjan liczbą partii istniejących w systemie[288]. Proces instytucjonalizacji rosyjskiego „systemu partyjnego" zmierzał w stronę modelu dwupartyjnego i miał obejmować: „partię władzy pierwszego typu" (dominującą „partię władzy") i „partię(e) władzy drugiego typu", z którymi miała rywalizować opozycja antysystemowa. Grigorij Kertman, odnosząc się do badań realizowanych przez Fundację Opinia Publiczna w roku 2006, zwracał uwagę, że już wcześniejsze badania tego ośrodka dostarczyły informacji, z których wynikało, że:

> Rosjanie afirmują system dwupartyjny, daje on bowiem możliwość implementacji modelu plebiscytu w trakcie wyborów parlamentarnych. Uważają oni oddanie głosu na jedyną [uczestniczącą w wyborach – M.S.] partię opozycyjną za formę wyrażenia wotum nieufności w stosunku do partii rządzącej[289].

---

[285] Е. Мухаметшина, *Малопартийная стабильность*, „Ведомости" 2015, 27.04.

[286] *Ibidem.*

[287] Por. *Оппозиция: необходимость, узнаваемость и доверие*, „Левада-Центр" 2016, 14.03, http://www.levada.ru/2016/03/14/oppozitsiya-neobhodimost-uznavaemost-i-doverie/ [dostęp: 12.05.2017].

[288] *Ibidem*, s. 25.

[289] G. Kertman, *The Status of the Party in Russian Political Culture*, „Russian Social Science Review" 2008, vol. 49, No 4, s. 39.

Połączenie dwupartyjnego formatu systemu z modelem wyborów jako plebiscytu było niezwykle użyteczne z punktu widzenia rosyjskiego wyborcy. Z jednej strony

> dawało to możliwość wyrażenia swoich poglądów na temat rządu [a także jego polityki – M.S.] bez konieczności zagłębiania się w polityczne niuanse, analizowania programów politycznych partii[290].

Podejmując problem społecznego stosunku do kształtu systemu partyjnego i percepcji Jednej Rosji (omawianej w dalszej części pracy) należy mieć świadomość, że instytucja partii politycznych cieszyła się w Rosji ograniczonym społecznym zaufaniem. Przed rokiem 2013 akceptację dla działalności partii politycznych deklarowało mniej niż 30% Rosjan. Wydarzenia w Ukrainie, tak jak w przypadku innych instytucji politycznych i organów władzy państwowej, znacząco zmieniły stosunek Rosjan do nich – poziom pozytywnej oceny działalności partii politycznych w drugiej połowie roku 2013 wzrósł do 38%, a w następnych latach przekroczył 40% i utrzymywał się na poziomie blisko dwukrotnie wyższym niż przed rokiem 2014[291]. Niskiemu poziomowi zaufania do partii politycznych towarzyszyła zdecydowana społeczna niechęć do parlamentarno-gabinetowej formy reżimu konstytucyjnego i podporządkowywania triumfującej w wyborach partii politycznej procesu formowania rządu[292]. Takie społeczne sentymenty w Rosji miały zapewne wpływ na podjęcie ostatecznej decyzji o prolongacji sprawowania urzędu prezydenckiego przez Putina po roku 2008.

4.3. Kłamstwo i strach w kontekście stabilności rosyjskiego autorytaryzmu

Przekaz informacyjny w Rosji był niewątpliwie istotnym filarem stabilności systemu politycznego w omawianym okresie, z punktu widzenia niektórych badaczy wręcz kluczowym[293]. Polityka informacyjna Kremla rozciągała się zarówno na kwestie polityki wewnętrznej, jak i zagranicznej, ze szczególnym uwzględnieniem budowy pozytywnego wizerunku Putina, umacniania poczucia zagrożenia ze strony Zachodu, eksploatacji syndromu „oblężonej twierdzy". Z przekazem informacyjnym wiązała się także kwestia legitymizacji działań

---

[290] *Ibidem*.

[291] *Государственные и общественные институты: оценки деятельности*, „ВЦИОМ" 2016, 28.10, https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=115926 [dostęp: 06.06.2018].

[292] Л. Бызов, *Потребитель стабильности*...

[293] А. Левинсон, *Важнейшее из искусств: как телевидение формирует сознание россиян*, „РБК" 2016, 24.08, http://www.rbc.ru/opinions/politics/24/08/2016/57bd601b9a7947df992a83c1 [dostęp: 24.03.2017].

obozu władzy i umiejętność przekonywania społeczeństwa, że korespondują one z jego interesami i potrzebami[294].

Niezależnie od niewątpliwie znaczących zdolności kremlowskich specjalistów od technik informacyjnych, rządzącym Rosją sprzyja koncentracja w rękach państwa stacji telewizyjnych, masowa dostępność sygnału telewizyjnego, spadek czytelnictwa gazet, połączony ze zmniejszającym się poziomem zainteresowania polityką, tendencją do pozyskiwania informacji tylko i wyłącznie za pośrednictwem telewizji. Przewaga telewizji, jako głównego źródła informacji, nad drugim medium – Internetem – była ogromna[295]. Dostęp do niezależnych od państwa mediów szacowano na 30% w skali całego kraju (w Moskwie był on znacznie wyższy – 60%)[296]. W omawianym okresie dochodziło w związku z tym do paradoksów w zakresie społecznej percepcji zdarzeń politycznych. Znacząca część Rosjan uznawała np. wybory cyklu 2007–2008 za uczciwe, pomimo faktu jawnych i dobrze udokumentowanych fałszerstw oraz manipulacji wyborczych[297].

Przekaz informacyjny stanowił część zasobu administracyjnego w Rosji, za jego pomocą starano się wypływać na postawy wyborcze Rosjan. Chodziło tu przede wszystkim o przedstawianie kandydatów i partii politycznych związanych z obozem władzy w pozytywnym świetle, przy jednoczesnym budowaniu negatywnego wizerunku medialnego sił opozycyjnych, uczestniczących w rywalizacji wyborczej. Ale nie tylko o samą treść przekazu chodziło w strategii oddziaływania informacyjnego obozu władzy. Pod uwagę należy wziąć także jego intensywność, w odniesieniu do wyborów do Dumy Państwowej w latach 2001–2016 we wszystkich przypadkach, poza jednym (w roku 2016), obóz władzy starał się maksymalnie zmobilizować Rosjan do udziału w nich. W roku 2016 nie mobilizowano wyborców w regionach znanych ze swych nastrojów antykremlowskich, a same wybory przeniesiono z grudnia na wrzesień.

Konsekwentne medialne i prawno-administracyjne zwalczanie opozycyjnych partii i organizacji pozarządowych, w tym ośrodków monitorujących wybory (Gołos) i nastroje społeczne (Centrum Lewady), można potraktować jako element łączący dwa filary stabilności autorytarnej: kłamstwo i strach. Strach oznacza w tym przypadku stygmatyzację np. organizacji pozarządowych – finansowo niezależnych od rosyjskiego państwa – jako obcych agentów,

---

[294] M. Y. Omelicheva, *Authoritarian Regimes Use Rhetoric to Legitimize Their Power*, „EurekAlert!" 2016, 30.11, https://www.eurekalert.org/pub_releases/2016-11/uok-aru113016.php [dostęp: 24.03.2017].

[295] Д. Волков, С. Гончаров, *Демократия в России*..., s. 18–19.

[296] *Ibidem*, s. 20–23.

[297] V. Gelman, *The Rise and Decline*…, s. 510.

utrudniające działalność tak w wymiarze formalno-prawnym, jak i psychologicznym[298]. Kłamstwo może być w tym kontekście rozumiane jako próba dezinformacji, wyeliminowania wiarygodnej (na ile to tylko możliwe) informacji o nastrojach społecznych, która wytrąciłaby rosyjskie społeczeństwo z marazmu. Organizacjom takim, jak Centrum Lewady, które monitorowało nastroje społeczne, na Kremlu przypisywano aktywność polityczną, publikowane wyniki sondaży mogły bowiem wpływać na społeczne nastroje w odniesieniu do preferencji i postaw politycznych podczas wyborów. Z drugiej zaś strony wielu pracowników Centrum nie zachowywało faktycznie politycznej bierności, angażowało się otwarcie w krytykę polityki Kremla, udzielając wywiadów prasowych czy też publikując teksty publicystyczne krytyczne wobec reżimu.

Przekaz informacyjny był z kolei użyteczny w momentach, gdy konieczna była mobilizacja społeczeństwa, tj. w okresach spadku społecznego zaufania do osoby Władimira Putina (w latach 2011–2013)[299]. Wymagało to skonstruowania odpowiedniej narracji, wiarygodnej i zarazem dopasowanej do już istniejących w rosyjskim społeczeństwie wyobrażeń w danym obszarze problemowym. Uzasadnienie rosyjskiej interwencji w Ukrainie i inkorporacji Krymu zyskało społeczną aprobatę na skutek informacji o rzekomym łamaniu tam praw ludności rosyjskojęzycznej. Jednak społeczny odzew nie byłby tak znaczący, gdyby nie pielęgnowane wyobrażenie o rosyjskich prawach do Krymu i pozycjonowanie konfliktu Ukraina – Rosja w kategoriach kolejnej odsłony starcia Zachodu i Rosji[300]. W przypadku wojny rosyjsko-gruzińskiej zdecydowana większość Rosjan – przynajmniej w świetle ustaleń Ogólnorosyjskiego Centrum Badania Opinii Publicznej – była zdania, że za wybuch konfliktu w zdecydowanym stopniu od-

---

[298] О. Кашин, *Комментарий: Без „Левады" станет тяжелее и кремлевским социологам*, „Deutsche Welle" 2016, 08.09, http://www.dw.com/ru/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B9-%D0%B1%D0%B5%D0%B7-%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D1%8B-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%82-%D1%82%D1%8F%D0%B6%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B5-%D0%B8-%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%BC-%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D0%BC/a-19533387 [dostęp: 06.06.2018].

[299] *Государственные и общественные институты...*

[300] *„Friends and Foes: Russian Views on Russia's Relations with Other Countries", Russia Balance Sheet Speaker Series Emerging Russian Futures: Transformation, Evolution, or Stasis?*, 2012, 05.06, CSIS Russia and Eurasia Program, http://csis.org/event/friends-and-foes-russian-views-russias-relations-other-countries [dostęp: 07.06.2018]; P. Koshkin, *Why Russia and the West Continue to View the World Very Differently*, „Russia Direct.org" 2014, 05.12, http://www.russia-direct.org/analysis/why-russia-and-west-continue-view-world-very-differently [dostęp: 06.06.2018].

powiadają Gruzja i Stany Zjednoczone[301]; przyczyną jego wybuchu było „rozszerzanie wpływów amerykańskich w państwach sąsiadujących z Rosją"[302]. Spośród osób mających wiedzę na temat wydarzeń w Osetii Południowej aż 78% popierało decyzję o wysłaniu wojsk do Gruzji[303]. Gruzja podjęła działania w Osetii przede wszystkim w celu rozwiązania sporów granicznych utrudniających jej członkostwo w NATO – tak uważało 43% badanych w roku 2008, Zachód zaś wspierał Gruzję, aby wypchnąć Rosję z regionu Kaukazu (66% Rosjan wskazało ten motyw jako dominujący), dla 61% respondentów przekaz informacyjny dotyczący konfliktu z Gruzją nie był wypaczony[304].

Rosyjscy socjolodzy analizujący społeczną dynamikę stosunku do demokracji i jej komponentów, zwracali uwagę, że w wyraźny sposób była ona skorelowana z charakterem narracji na jej temat, jak również z udziałem w wyborach i konsekwencjami protestów wobec wyborczych nadużyć ze strony Kremla. Zależność tę analizowano w latach 2012–2015, dochodząc do wniosku, że spadło znaczenie wolnych wyborów z punktu widzenia oceny demokratyczności systemu politycznego (z 28 do 19%)[305]. Zmniejszyła się również w tym czasie liczba osób wierzących, że demokracja pozwala obywatelom kontrolować rządzących – z 39 do 18%[306].

Strach pozostawał istotnym filarem reżimu autorytarnego Rosji, jednak miał on co najmniej dwa wymiary. Z jednej strony był to lęk przed udziałem w protestach, zatrzymaniem, przesłuchaniami czy wręcz udzielaniem szczerych odpowiedzi na temat swych preferencji społeczno-politycznych w trakcie badań socjologicznych[307], drugi wymiar strachu miał podłoże materialne i wyrażał troskę o utrzymanie stabilności państwa.

---

301 *Survey Conducted by the Russian Public Opinion Research Center VTsIOM*, 2008, August 10–13, http://wciom.ru/novosti/press-vypuski/press-vypusk/single/10500.htm [dostęp: 06.06.2018].

302 *Survey Conducted by the Russian Public Opinion Research Institute Levada-Center*, 2008, August 15–18, http://www.levada.ru/press/2008082100.htm [dostęp: 06.06.2018].

303 *Survey Conducted by the Public Opinion Foundation*, 2008, August 10–11, http://bd.fom.ru/report/cat/osetia01 [dostęp: 06.06.2018].

304 *Survey Conducted by the Russian Public Opinion Research Institute Levada-Center*, 2008, August 15–18...

305 https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2015/04/15/bolshinstvo-rossiyan-predpochitayut-demokratii-poryadok-levada-tsentr; *Survey Conducted by the Russian Public Opinion Research Institute Levada-Center*, 2008, August 15–18; *Survey Conducted by the Public Opinion Foundation*, 2008, August 16–17, http://bd.fom.ru/report/map/projects/dominant/dom0833/d083321 [dostęp: 06.06.2018].

306 Е. Мухаметшина, *Малопартийная стабильность...*

307 Н. Галимова, *„Президенту надо выйти из круга старых друзей". Политолог Глеб Павловский о том, насколько стабильна ситуация в России*, „Газета.ru" 2014, 18.11, http://www.gazeta.ru/politics/2014/11/18_a_6305113.shtml [dostęp: 06.06.2018].

Przemoc miała w warunkach rosyjskiego systemu politycznego charakter w większym stopniu selektywny niż masowy, częściej administracyjno-prawny niż fizyczny. Z jednej strony niewątpliwie dotykała najbardziej aktywnych krytyków reżimu (zabójstwa Borysa Niemcowa, Anny Politkowskiej), instytucje finansowane z zagranicy lub mające charakter międzynarodowy i niepodlegające kontroli ze strony państwa, z drugiej zaś, o czym była już mowa, członkowie elity władzy padali coraz częściej ofiarą walki z korupcją. Represje dotykały również osób nieprzestrzegających „wartości prawosławnych", zachowujących się niemoralnie (jak Pussy Riot) czy kwestionujących oficjalną wykładnię historii Związku Radzieckiego, zasadność polityki zagranicznej Rosji, łapiących Pokemony w cerkwi. Przemoc w Rosji była niewątpliwie ukierunkowana w stronę tych grup społecznych i instytucji, które dążyły do zachowania lub zwiększenia swej autonomii w stosunku do rządzących, takich jak mała i średnia przedsiębiorczość; kultura masowa, cyfrowe media i środki komunikacji, konsumpcjonizm. Aktywność społeczna stawała się coraz bardziej złożona, coraz trudniej było ją sobie podporządkować i kontrolować, rządzący na bieżąco uczyli się tej sztuki, reagowali jednak agresywnie, stosując represje, cenzurę i ideologiczną kontrolę[308].

Stosowanie przemocy odbywało się w sposób niespójny, a Kreml, dostrzegając nieskuteczność działań siłowych, np. brak wzrostu wskaźników społecznego poparcia dla reżimu w roku 2012, szukał innych form odbudowy społecznego zaufania. Należy również podkreślić, że stosowana była ona przez Rosję w polityce zagranicznej i służyła tyleż zaspokajaniu ambicji geopolitycznych, co i społecznie afirmowanej potrzebie wzmocnienia pozycji państwa na arenie międzynarodowej.

Przemocy towarzyszył w Rosji strach, ale w znacznej mierze była to obawa o jutro, lęk przed utratą stabilizacji. Kreml nauczył się budować atmosferę niepewności, a istotną rolę w tym procesie odgrywała również polityka zagraniczna. Jej realizacja pozostawała w bliskim związku z polityką wewnętrzną, Istniało szereg aspektów wpływu polityki zagranicznej i zewnętrznego otoczenia rosyjskiego systemu politycznego na proces budowy systemu autorytarnego w Rosji, najciekawszy stanowi niewątpliwie przypadek ukraiński. Konsekwentna destabilizacja sytuacji politycznej w Ukrainie podejmowana przez Kreml – chwiejnej nawet bez rosyjskiego zaangażowania – z punktu widzenia stabilizacji reżimu autorytarnego dostarczała licznych korzyści. Zwraca się uwagę na próby geopolitycznego

[308] Drugi z podsystemów był obiektem wytężonego działania – „biurokratycznej reglamentacji" – ze strony Kremla. Gudkow zakładał, iż Kreml nie będzie miał innego wyjścia, jak tylko coraz silniej prześladować te grupy społeczne, które pretendują do większej autonomii, jak intelektualiści, elity naukowe i kulturalne, biznes, blogosfera, organizacje pozarządowe. Por. Л. Гудков, *Путинский рецидив*..., s. 133.

powstrzymywania Zachodu – syndrom „oblężonej twierdzy", zahamowanie procesu demontażu sfery oddziaływania postradzieckiego kapitalizmu, dającego możliwości ekspansji rosyjskiemu kapitałowi prywatno-państwowemu, odwrócenie uwagi od wewnętrznych problemów społeczno-gospodarczych czy w końcu zamanifestowanie troski o obronę interesów Rosji na arenie międzynarodowej, a szerzej o obronę jej suwerenności. Część tych działań wyraźnie wpisuje się w normatywny nurt legitymizacji systemu autorytarnego. Podkreślenia wymaga jednak również fakt, że polityka Rosji na odcinku ukraińskim zmierzała w stronę zdyskredytowania wysiłków proeuropejskich i prodemokratycznych Ukrainy – państwa, którego społeczeństwo i elity (a przynajmniej pewna ich część) zapragnęły pożegnać się z autorytaryzmem i kleptokracją. Scenariusz ukraiński miał dobitnie unaocznić Rosjanom, że bezrefleksyjne importowanie zachodnich wzorców politycznych, bez uwzględnienia narodowej specyfiki, prowadzi do napięć społecznych i destabilizacji.

***

Podsumowując rozważania dotyczące społecznej legitymacji systemu politycznego współczesnej Rosji można przyjąć, że bardzo silnie zaznaczony był w omawianym okresie personalny wymiar legitymizacji rosyjskiego systemu politycznego. Zaufanie do Władimira Putina związane było ze społecznymi wyobrażeniami na temat celów, jakie powinno osiągać państwo, przede wszystkim w zakresie zaspokajania potrzeb materialnych obywateli.

Mimo krytycznego stosunku Rosjan do osób rządzących Rosją, Putin pozostawał „prezydentem nadziei", wierzono, że pod jego przewodnictwem kraj zmierza we właściwym kierunku i polityk poradzi sobie z istniejącymi problemami. Szacunki dotyczące realnej frekwencji i wyborczego poparcia dla Putina, Miedwiediewa i Jednej Rosji pozwalają zakwestionować istnienie zjawiska społecznego określanego mianem „Putinowskiej większości", tj. obecności trwałej i znaczącej grupy Rosjan bezwarunkowo ufającej Władimirowi Putinowi.

Efektywność systemu politycznego – w rozumieniu zaspokajania paternalistycznych oczekiwań Rosjan – była kluczowym wymiarem jego legitymizacji i zarazem stabilności. Innym istotnym wymiarem legitymizacji systemu politycznego była aktywność międzynarodowa Rosji, w tym zdecydowane działania na rzecz przeciwstawienia się ograniczaniu jej suwerenności przez Zachód i w obronie jej interesów. Budowa wyobrażenia o Rosji jako o „oblężonej twierdzy" nie tylko wpływała na wzrost społecznego zaufania do Putina, ale pośrednio również do innych organów władzy państwowej i instytucji politycznych.

Obóz władzy przywiązywał duże znaczenie do wyborczej legitymizacji, jednak z punktu widzenia Rosjan ten aspekt funkcjonowania systemu politycznego nie był kluczowy. Warto odnotować, że Rosjanie deklarują, iż chcą dla Rosji

demokracji i że jest nią ona, ale jednocześnie afirmują model rządów „silnej ręki", oczekują wolności słowa i rządów prawa, lecz wybory i pluralizm polityczny wywołują u nich mniejszy entuzjazm. Niewątpliwie brak zaufania do charakteru (uczciwości) wyborów w Rosji ma swój wpływ na ukształtowanie się takiego, a nie innego podejścia do wyborów, jako czynnika istotnościowego demokracji.

W szczególności instytucja partii politycznych i parlamentarno-gabinetowego reżimu konstytucyjnego wzbudzały u Rosjan brak akceptacji. Prezydencjalizm jawił się im jako ten model reżimu konstytucyjnego, który w największym stopniu gwarantował utrzymanie stabilności społeczno-gospodarczej. Opozycja w rosyjskim systemie politycznym była uznawana za nieodzowną, jednak sami Rosjanie nie byli gotowi do działania w obronie swoich praw.

Nie ulega wątpliwości, że mimo słabości społeczeństwa obywatelskiego w Rosji, zdecydowanych działań na rzecz ograniczenia jego rozwoju i powstrzymania działalności organizacji zagranicznych i międzynarodowych koncentrujących się na wspieraniu procesów demokratyzacyjnych, obóz władzy przywiązywał duże znaczenie do społecznych nastrojów i zabiegał o społeczną legitymację. Zadanie to ułatwiał fakt rosnącej roli państwa w gospodarce i materialnego uzależnienia większości Rosjan od niego. Zarówno troska obozu władzy o nastroje społeczne, jak i fakt zależności Rosjan od państwa miały daleko idący pozytywny wpływ na stabilność rosyjskiego systemu politycznego, jak i jego miejsce w obrębie istniejących typologii autorytaryzmu.

Podsumowanie

Rosyjski system polityczny ulegał w latach 2001–2016 istotnym zmianom. Wektor tych zmian miał wyraźnie autorytarny charakter. Reżim polityczny Rosji oddalał się od bieguna nieskonsolidowanego (rywalizacyjnego) autorytaryzmu w stronę bieguna skonsolidowanego. Przesądzały o tym następujące okoliczności: rosnący poziom nadużyć wyborczych („anomalie wyborcze" istotnie wpływały na wynik Jednej Rosji podczas wyborów do Dumy Państwowej w latach 2007, 2011, 2016) i przemocy – tak wobec partii opozycyjnych, jak i społeczeństwa obywatelskiego, a także członków elity władzy. Przemoc była stosowana w sposób szeroki i intensywny, jednocześnie miała charakter selektywny, a w obliczu stosowania jej wobec skorumpowanych przedstawicieli obozu władzy i w celu wzmocnienia pozycji międzynarodowej Rosji, rosnąca rola służb specjalnych cieszyła się społeczną akceptacją.

Analizując cechy istotnościowe rosyjskiego autorytaryzmu można przyjąć, że nosił on wyraźne atrybuty hegemonicznego wyborczego autorytaryzmu. Parafrazując słowa Valerie J. Bunce na temat istoty demokracji, rosyjski

reżim polityczny był pozbawiony swobód, rezultaty wyniku wyborczego były przewidywalne, procedury rywalizacji politycznej nieustannie się natomiast zmieniały[309]. Jednocześnie był także hybrydą rozwiązań populistycznego, spersonifikowanego i biurokratyczno-wojskowego autorytaryzmu.

Rosyjski autorytaryzm dowiódł swej trwałości w czasie, odporności na kryzysy ekonomiczne i spadki dochodów budżetowych. W okresie 2001–2016 dochodziło wielokrotnie do wyborów najwyższej osoby urzędowej w państwie, a nawet zmiany osoby piastującej ten urząd. Rosyjski system polityczny zdał test wyborczej stabilności autorytarnej, przy założeniu, że w roku 2001 nosił już znamiona rywalizacyjnego autorytaryzmu, którego cech nabrał jeszcze w latach 90.

Rosyjski reżim polityczny zbliżał się do typu idealnego stabilnego autorytaryzmu. Był to zarazem elastyczny autorytaryzm, balansujący pomiędzy mobilizacją a pasywnością, konsolidujący elity polityczne, umiejętnie odwołujący się do przemocy, presji informacyjnej, zaspokajający oczekiwania społeczne tak w wymiarze materialnym, jak i symbolicznym. Magaloni podając swego czasu w wątpliwość stabilność rosyjskiego autorytaryzmu nie doceniała jednak rosnącego znaczenia państwa i korporacji państwowych w rosyjskiej gospodarce, a także szeregu specyficznych cech rosyjskiego społeczeństwa, np. postaw paternalistycznych[310], słabości rosyjskiej klasy średniej, znaczącego uzależnienia ogromnej liczby Rosjan od pomocy państwa – ułatwiających wywieranie na nie presji politycznej, w postaci zasobów administracyjnych czy wreszcie zapotrzebowania na stabilność.

Zagadnienie stabilności rosyjskiego systemu politycznego nie było przedmiotem troski tylko i wyłącznie Kremla. Zainteresowanie jego utrzymaniem było również udziałem rosyjskiego społeczeństwa. Popularność terminu „stabilność" tłumaczy się często w przypadku Rosji natłokiem informacji i czynników tworzących świat polityki i utrudniających odnalezienie się w nim. Na plan pierwszy wysuwały się tu wartości uniwersalne, wspólne, integrujące, jednoczące obywateli, niezależnie od ich osobistych politycznych identyfikacji, takie jak stabilność, porządek, sprawiedliwość społeczna, statokratyzm. Popularność stabilności wynikała więc ze słabej politycznej segmentacji społeczeństwa i jego gotowości do popierania tej grupy elit, która zagwarantuje wolność osobistą jednostce i zwiększy poziom jej dobrobytu, nie zmuszając do refleksji i aktywności politycznej. W takim ujęciu coraz częściej mówi się w Rosji,

[309] V. Bunce, *Democratization and Economic Reform*, „Annual Review of Political Science" 2001, vol. 4, s. 45.

[310] *Государство не выполняет свои обязанности перед гражданами, считают россияне*, „Levada.ru" 2016, 20.04, http://www.levada.ru/2016/04/20/gosudarstvo-ne-vypolnyaet-svoi-obyazannosti-pered-grazhdanami-schitayut-rossiyane/ [dostęp: 28.11.2016].

że stabilność nie była li tylko wynikiem reakcji na lata 90., ale tkwiła głęboko w historycznie ukształtowanym systemie wartości rosyjskiego społeczeństwa. Konsensus społeczny nie miał więc charakteru procesualnego, lecz strukturalny. Znaczna część rosyjskiego społeczeństwa nie uczestniczyła w polityce, ufała Putinowi, które to zaufanie w pewnym stopniu rozprzestrzeniało się na inne organy władzy państwowej i na instytucje polityczne – w szczególności od przełomu lat 2013/2014. Rosjanie przerzucali na rządzących odpowiedzialność za zadanie zagwarantowania dobrobytu materialnego i gwarancji wolności osobistej oraz społeczno-gospodarczej. Zaangażowanie polityczne można było poświęcić na rzecz stabilności.

ROZDZIAŁ 3

INSTYTUCJONALIZACJA JEDNEJ ROSJI W LATACH 2001–2016

Autor przyjął, że w przypadku partii politycznych funkcjonujących w systemach autorytarnych i bezpośrednio powiązanych z obozem władzy można mówić o dwóch antynomicznych typach idealnych: partii dominującej i „partii władzy". Różni je stopień instytucjonalizacji i zakres pełnionych funkcji. Dominację partii autorytarnych można badać z uwzględnieniem wymiarów ilościowego i jakościowego. Celem autora jest odpowiedź na pytanie, czy w przypadku Jednej Rosji mamy do czynienia z silną, czy też ze słabą instytucjonalizacją. W tym celu odwołuję się przede wszystkim do takich obszarów procesu instytucjonalizacji partii, jak geneza powstania partii, autonomia decyzyjna, systemowość i jej legitymacja. Analiza zadań realizowanych przez Jedną Rosję w obrębie rosyjskiego systemu politycznego w okresie 2001–2016, którą autor podejmuje się przeprowadzić w następnym rozdziale, w połączeniu z oceną stopnia jej instytucjonalizacji pozwoli określić miejsce, jakie zajmowała ona na osi *continuum* partii autorytarnych.

Odpowiedź na pytania dotyczące instytucjonalizacji i funkcji partii umożliwi ocenę miejsca i roli Jednej Rosji w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej. Dostarczy także wiedzy pozwalającej zweryfikować założenia odnoszące się do związków pomiędzy konsolidacją reżimu autorytarnego a instytucjonalizacją partii dominujących. W świetle poczynionych dotychczas obserwacji można bowiem przyjąć, że rosyjski system polityczny nie tylko ulegał konsolidacji autorytarnej, ale nabierał cech stabilnego autorytaryzmu. Jednocześnie analiza wyróżników istotnościowych rosyjskiego autorytaryzmu pozwalała stwierdzić, że mamy do czynienia z reżimem hybrydalnym łączącym cechy autorytaryzmu spersonifikowanego, populistycznego i biurokratyczno-wojskowego.

Na tym tle rodzą się dwa pytania dotyczące miejsca i roli Jednej Rosji w systemie politycznym Rosji w latach 2001–2016. Pierwsze związane jest z procesem autorytarnej konsolidacji, która może sprzyjać instytucjonalizacji partii dominujących. Nie jest to jednak powszechnie obowiązująca reguła. W związku z tym pytanie brzmi: czy rosyjski przypadek potwierdza tę prawidłowość, czy też negatywnie ją weryfikuje? Drugie pytanie dotyczy tego, czy swą stabilność rosyjski autorytaryzm zawdzięczał działaniom podejmowanym przez Jedną Rosję i czy w związku z tym rosyjski reżim polityczny nabierał w jakimś stopniu znamion istotnościowych partyjnego autorytaryzmu?

Niniejszy rozdział poświęcony jest przede wszystkim analizie procesu instytucjonalizacji Jednej Rosji. Rozważania te poprzedzają ustalenia dotyczące statusu partii politycznych w systemie politycznym Rosji w latach 90., obecności zjawiska „partii władzy" i charakterystyki Naszego Domu – Rosji, partii, która

– zdaniem autora – zbliżała się do typu idealnego „partii władzy". Dzięki wykorzystaniu tych ustaleń możliwe będzie wskazanie: różnic pomiędzy Jedną Rosją a Naszym Domem – Rosją, zmian, jakie dokonały się w odniesieniu do statusu partii politycznych w Rosji po roku 1999, modelu „partii władzy" i przyczyn, które miały wpływ na przemieszczenie się Jednej Rosji – choć w ograniczonym stopniu – w stronę typu idealnego partii dominującej na osi *continuum* partii autorytarnych.

1. „Partia władzy" w rosyjskim systemie politycznym w latach 90. XX w.

1.1. Ewolucja modelu „partii władzy"

Transformacji rosyjskiego systemu politycznego w latach 90. i pierwszej dekadzie XXI w. towarzyszyły znaczące przemiany w sferze relacji pomiędzy partiami politycznymi, a także pomiędzy partiami politycznymi a głównymi organami władzy państwowej, jednostkami i grupami elit tworzącymi obóz władzy. Charakter tych zmiany pozwalał przyjąć, że rosyjski reżim polityczny oddała się od bieguna demokratycznego w stronę autorytarnego w latach 90., a pod rządami Władimira Putina od nieskonsolidowanego (rywalizacyjnego) autorytaryzmu w kierunku skonsolidowanego, przybierając cechy hegemonicznego autoryaryzmu. W okresie tym obóz władzy podejmował szereg decyzji związanych z utrzymaniem przywództwa, zwalczaniem opozycji, kooptacją elit, utrzymaniem/rozszerzaniem bazy społecznego poparcia. Miały one pośredni lub bezpośredni wpływ na instytucjonalizację i funkcje partii politycznych, w tym także tę mającą wyraźne związki z obozem władzy i określaną mianem „partii władzy". Z punktu widzenia analizy miejsca i roli „partii władzy" w systemie politycznym Rosji, w latach 90. wyodrębnić można dwa główne okresy, przyjmując jednocześnie za punkt odniesienia kryterium analizy wymiaru dominacji ilościowej:

1) powstanie i rozwój modelu „protopartii władzy" (1991–1995);
2) rozwój i dywersyfikacja rozwiązań w obrębie modelu „partii władzy" (1996–1999).

W pierwszym okresie rozpoczynającym się u progu transformacji systemowej w Rosji, tj. w latach 90., kiedy rozpoczynał się proces instytucjonalizacji rosyjskiej elity politycznej, brak było mechanizmów skutecznej koordynacji jej działań. W rosyjskim społeczeństwie dominowały nastroje demokratyczne i reformatorskie. Jednocześnie system polityczny rozdzierał głęboki konflikt pomiędzy dwoma głównymi grupami elit szczebla federalnego, który przybrał ostatecznie postać sporu pomiędzy dwoma gałęziami władzy państwowej – Prezydentem i Radą Najwyższą. Konflikt ten doczekał się rozwiązania w drodze

realizacji scenariusza „narzuconego przejścia", w tym przypadku dosłownie z użyciem siły i wsparcia struktur siłowych. Wypracowany w konstytucji federalnej model reżimu konstytucyjnego określany był mianem superprezydenckiego, od klasycznego amerykańskiego modelu różnił się m.in. odrzuceniem funkcjonalnej i organizacyjnej separacji władz. Wokół ośrodka prezydenckiego skupiła się znaczna część federalnych elit politycznych i biznesowych. Jednocześnie nie podjęto wówczas bardziej zdecydowanych działań na rzecz stworzenia jednej sformalizowanej struktury partyjnej, która reprezentowałaby interesy kształtującego się wokół Borysa Jelcyna obozu władzy. Jelcyn nie zamierzał trwale wiązać się z jakąkolwiek partią polityczna ani formować własnej partii (partii prezydenckiej). Wiązało się to przede wszystkim ze stylem przywództwa politycznego, jaki preferował. W wymiarze relacji centrum – regiony dokonywał się w tym okresie gwałtowny proces decentralizacja funkcji władczych, rozwijał się model asymetrycznego federalizmu, a wprowadzenie wyborów powszechnych najwyższych osób urzędowych w regionach poskutkowało w niektórych z nich rozwojem zjawiska rywalizacyjnego autorytaryzmu i narodzinami regionalnych „partii władzy" (określanych zarówno machinami politycznymi, jak i „substytutami partii politycznych").

Pomiędzy organizacjami politycznymi definiowanymi w literaturze przedmiotu jako „partie władzy" toczyła się rywalizacja. O ile regionalne „partie władzy" z powodzeniem uczestniczyły w wyborach regionalnych i reprezentowały interesy najbardziej wpływowych grup elit regionalnych w organach władzy ustawodawczej szczebla regionalnego, o tyle federalne „partie władzy" nie mogły poszczycić się znaczącymi osiągnięciami. Do grona „protopartii władzy" zalicza się Wybór Rosji, Partię Rosyjskiej Jedności i Zgody, Demokratyczny Wybór Rosji – Zjednoczeni Demokraci, a także Nasz Dom – Rosja. W wyniku wyborów do Dumy Państwowej w roku 1993 Wybór Rosji zdobył 15,51% głosów poparcia (40 mandatów) i 24 mandaty w okręgach jednomandatowych, natomiast Partia Rosyjskiej Jedności i Zgody – 6,73% głosów (18 mandatów) i cztery mandaty w okręgach jednomandatowych. W efekcie przeprowadzonych w roku 1995 wyborów Demokratyczny Wybór Rosji – Zjednoczeni Demokraci zdobył 3,86% głosów – nie przekraczając 5% progu wyborczego i dziewięć mandatów w okręgach jednomandatowych, Partia Rosyjskiej Jedności i Zgody – jeden mandat w okręgu jednomandatowym, Nasz Dom – Rosja – 10,13% głosów (45 mandatów) i dziesięć mandatów w okręgach jednomandatowych[1].

Drugi z omawianych okresów związany był z wyraźnym oddalaniem się rosyjskiego systemu politycznego od bieguna demokratycznego, na rzecz

[1] *Results of Previous Elections to the Russian State Duma. 12 December 1993 17 December 1995*, http://www.russiavotes.org/duma/duma_elections_93-03.php [dostęp: 22.08.2018].

rywalizacyjnego autorytaryzmu – znaczący wpływ na to miał przebieg drugiej tury wyborów prezydenckich w roku 1996. „Partia władzy" – rozumiana szeroko, jako niezinstytucjonalizowana grupa elit, zdołała przeprowadzić zakończoną sukcesem kampanię wyborczą, zmobilizować zasoby, zastosować skuteczną strategię, odwołać się do szerokiego grona wyborców o zróżnicowanym statusie społecznym, przy jednoczesnym wykorzystaniu w celu odniesienia zwycięstwa technik niedemokratycznych, bez których triumf Jelcyna stanąłby pod znakiem zapytania.

Wybory te nie wpłynęły jednak znacząco na przewartościowanie przez obóz władzy dotychczasowej strategii polegającej na niepowoływaniu do życia jednej, silnej, zinstytucjonalizowanej „partii władzy". Na poziomie regionalnym instytucja partii politycznej miała wciąż ograniczone znaczenie – główną formą rywalizacji pomiędzy elitami politycznymi Rosji była rywalizacja klanów, zbudowanych z wykorzystaniem organizacji *quasi*-partyjnej „substytutu partii politycznej" i skupionych wokół wpływowego polityka szczebla federalnego/regionalnego, zajmującego znaczącą pozycję w strukturze organów władzy wykonawczej lub struktur kierowniczych grup kapitałowo-przemysłowych.

W wyborach parlamentarnych do Dumy Państwowej w roku 1999 wzięły udział aż trzy rodzaje „partii władzy": „protopartia" (Nasz Dom – Rosja), „kontrpartia regionów" (Ojczyzna – Cała Rosja) i „partia *ad hoc*" (Jedność). Pojawienie się „partii władzy" reprezentującej interesy najbardziej wpływowych przedstawicieli elit regionalnych, mających ambicję przejęcia pełni władzy w Rosji, pobudziło Kreml do intensyfikacji działań na rzecz budowy jednej, silnej „partii władzy". Powstanie Jedności miało jednak charakter negatywny – ostało wymuszone, a ona sama była partią defensywną. Jej powstanie i sukcesy wyborcze okazały się świadectwem istnienia znaczącego potencjału po stronie zinstytucjonalizowanej „partii władzy". Stało się także jasne, że potrzebuje ona realnego wsparcia ze strony federalnych organów władzy wykonawczej, a także afiliacji z politykami i urzędnikami państwowymi cieszącymi się społeczną popularnością. W tym okresie byli to Putin i Szojgu.

Budowa i uczestnictwo w wyborach federalnych regionalnej „partii władzy" to szczytowy moment rozwoju procesów decentralizacji rosyjskiego modelu stosunków federacyjnych i apogeum wpływów elit regionalnych. W wyborach do Dumy w roku 1999, Jedność zdobyła 23,32% głosów (64 mandaty) i 13 mandatów w okręgach jednomandatowych, Ojczyzna – Cała Rosja – 13,33% głosów (37 mandatów) i 29 mandatów w okręgach jednomandatowych, Nasz Dom – Rosja nie przekroczył progu wyborczego, zdobywając 1,19% głosów[2].

[2] *Results of Previous Elections to the Russian State Duma. 19 December 1999*, http://www.russiavotes.org/duma/duma_elections_93-03.php [dostęp: 22.08.2018].

1.2. Perspektywy rozwoju „partii władzy" w rosyjskim dyskursie akademickim

Brak w latach 90. ogólnonarodowej, silnie zinstytucjonalizowanej „partii władzy", obejmującej wszystkie segmenty elity politycznej, tłumaczono odziaływaniem czynników wpływających na niski poziom znaczenia partii politycznych w Rosji w ogóle (o czym więcej w dalszej części rozdziału), a także szeregiem szczególnych tendencji, bezpośrednio związanych z możliwością pojawienia się podobnego rodzaju projektu.

Siergiej Chienkin pisał w połowie lat 90., że powstanie szerokiej i autorytatywnej „partii władzy" wymagałoby modyfikacji zasad rządzących rosyjskim systemem politycznym, a to ze względu na znaczną koncentrację funkcji władczych w rękach prezydenta Rosji. Prezydent musiałby także zdecydować się na wyraźną identyfikację z „partią władzy" i wziąć odpowiedzialność za realizowaną przez nią politykę – tym samy pogodzić się z utratą autonomii i „swobody manewru" w polityce. Niewątpliwie wzrostowi popularności „partii władzy" sprzyjałaby decyzja o wzmocnieniu roli rządu i parlamentu w odniesieniu do procesu decyzyjnego w państwie i tym samym ewolucja reżimu konstytucyjnego Rosji w stronę modelu prezydencko-parlamentarnego. Kolejnym ważnym momentem w procesie budowy „partii władzy", która zbliżałaby się do modelu partii dominującej, byłoby przezwyciężenie wewnętrznego podziału elity rządzącej i konsolidacja interesów wszystkich jej segmentów, a także ograniczenie ambicji i presji, by interesy korporacyjne, sektorowe brały górę nad narodowymi[3].

Tymczasem Andriej Riabow upatrywał szans powodzenia realizacji projektu „partii władzy" w powstaniu jednej, stabilnej partii politycznej, reprezentującej interesy wszystkich warstw społecznych popierających władzę, w jej konsolidacji wokół jednego klanu. Tego rodzaju partia stanowiłaby jeden z członów systemu dwupartyjnego lub też dwublokowego. Musiałaby ona, tj. konsolidacja interesów grup establishmentu rządzącego, dokonywać się za pośrednictwem lub pod egidą prezydenta, albo w ramach samej partii – wówczas nośnikami korzyści poszczególnych grup interesów byłyby frakcje partii[4]. Konsolidacja segmentów elity rządzącej stałaby się możliwa (i doprowadziła do powstania partii dominującej) dopiero w warunkach skutecznej modernizacji społeczno-gospodarczej państwa. Rywalizacja między poszczególnymi segmentami elity rządzącej uległaby wygaszeniu lub co najmniej osłabieniu na skutek wzrostu dochodów państwa – dotychczas bowiem: „ich znaczenie wynikało ze zna-

[3] С. Хенкин, *„Партия власти": российский вариант*, „Pro et Contra" 1996, № 1 (1).

[4] А. Рябов, *„Партия власти" в политической системе современной России*, [w:] M. McFaul, С. Марков, А. Рябов (ред.), *Формирование партийно-политической системы в России,* Московский Центр Карнеги, Москва 1998.

czącego i szerokiego dostępu do środków budżetowych państwa i kredytów”[5]. Ograniczone środki budżetowe powodowały, że rywalizacja tych segmentów była bezpardonowa i uniemożliwiała stworzenie szerokiej koalicji elit.

Jeśli dla Chienkina przeszkodą z punktu widzenia rozwoju „partii władzy”, jako partii dominującej, była polityczna pasywność społeczeństwa, dla Riabowa była ona atutem. Uważał bowiem, że stanie się ona kluczowym elementem rosyjskiego systemu politycznego w wyniku utrzymaniu się niskiego poziomu aktywności politycznej rosyjskiego społeczeństwa. Pisał także o konieczności wynalezienia na potrzeby „partii władzy” mitu założycielskiego. Każda z partii dominujących miała swój mit założycielski i była np. utożsamiana z procesem społecznym, gospodarczym bądź politycznym dokonującym się w obrębie danego systemu politycznego, będącym fragmentem procesu modernizacji. Tak było w przypadku Japonii – Partia Liberalno-Demokratyczna Japonii (powojenny „cud gospodarczy”), Indii – Indyjski Kongres Narodowy (udział w charakterze wiodącej siły w walce narodowo-wyzwoleńczej) i Meksyku – Partia Rewolucyjno-Instytucjonalna (rewolucja lat 1910–1917 i sukcesy w budowie samodzielnej gospodarki narodowej).

W rzeczywistości Chienkin i Riabow myśleli – zdaniem autora – o dwóch różnych modelach „partii władzy” jako partii dominującej. Pierwszy z nich pisał o modelu demokratycznym (partii predominującej, będącej częścią rywalizacyjnego systemu partyjnego), drugi zaś o modelu autorytarnym (partii dominującej w nierywalizacyjnym systemie partyjnym). Riabow myślał o autorytarnej modernizacji i pasywnym społeczeństwie, Chienkin marzył o związaniu społeczeństwa i „partii władzy” w celu rozwoju społeczeństwa obywatelskiego[6].

Chienkin postulował konieczność instytucjonalizacji „partii władzy” w postaci: „ogólnonarodowej partii elity rządzącej”, która miałaby cechy rzeczywistej partii politycznej[7]. Powstanie tak zinstytucjonalizowanej „partii władzy”, realizującej interesy szeroko rozumianej elity władzy, było – według Chienkina – w latach 90. palącą koniecznością. Powołanie do życia instytucji politycznej integrującej wszystkie segmenty elity rządzącej wymuszały: pogarszający się stan zdrowia ówczesnego prezydenta Rosji, fakt uzależnienia stabilności rosyjskiego systemu politycznego od osoby sprawującej urząd prezydenta (superprezydencjalizm), brak przejrzystych zasad „dziedziczenia” władzy w Rosji i typowych dla Zachodu mechanizmów gwarancji stabilności politycznej: rządów prawa i konstytucjonalizmu. Politycznie zinstytucjonalizowana „partia

---

5 *Ibidem.*

6 С. Хенкин, *„Партия власти”*...

7 *Ibidem.*

władzy" zapewnić miałaby stabilność polityczną m.in. poprzez wzmocnienie więzi między społeczeństwem a władzą wykonawczą.

Specyfika etnokulturowa i geograficzna Rosji – znacząca powierzchnia terytorium państwa, złożona etnicznie struktura ludności, zróżnicowanie interesów elit federalnych i regionalnych – skazywała przyszłą „partię władzy", zdaniem Chienkina, na ewolucję w stronę modelu partii reprezentacji interesów heterogenicznych, opierającej się na współpracy wielu frakcji. Frakcje te swobodnie funkcjonowałyby w ramach partii, cieszyłyby się m.in. autonomią programową. Sama partia miałaby znaczącą przewagę nad innymi graczami politycznym, gdyż cechowałby ją znaczący ciężar gatunkowy wynikający z połączenia w jednej strukturze przedstawicieli wszystkich segmentów elity rządzącej. Różnorodność wewnętrzna partii powstrzymywałaby nadmiernie wybujałe ambicje jej liderów i skutecznie korygowała ich działania i kierunki aktywności. Podobne stanowisko zajmował Riabow, dla którego powstanie „partii władzy", jako partii dominującej, reprezentującej cały establishment rządzący Rosji, rozwiązujący swoje spory za pośrednictwem frakcji w ramach partii, wydawało się źródłem: „jeśli nie gospodarczej, to co najmniej politycznej stabilizacji"[8]. Wzorcem do naśladowania miałaby stać się Liberalno-Demokratyczna Partia Japonii, z jej rozbudowaną i złożoną strukturą wewnętrzną, opierającą się na instytucji frakcji. „Partia władzy" jednoczyłaby ludzi o różnym statusie: dyrektorów przedsiębiorstw państwowych, prywatnych przedsiębiorców, szefów kompanii sektora paliwowo-energetycznego i obronnego, „prozachodnich modernizatorów" i „poczwienników – tradycjonalistów". Tak rozległa pod względem programowym partia stanowiłaby gwarancję, że po zdobyciu władzy byłaby zdolna zapewnić spokój społeczny[9]. Z pojawieniem się regionalnych „partii władzy": Głosu Rosji Konstantina Titowa czy Całej Rosji Mintimera Szajmijewa, próbujących zaistnieć na scenie federalnej, wiązano ogromne nadzieje na przezwyciężenie konfliktu centrum – regiony. Zdecentralizowane partie federalne uznawano bowiem za istotny czynnik spajający państwa federalne i wzmacniający idee federalizmu[10].

1.3. Miejsce partii w rosyjskim systemie politycznym – słabość i siła

W latach 90. literatura przedmiotu poświęcona rosyjskiej polityce zdominowana była nie tyle przez problem instytucjonalizacji „partii władzy"/partii dominującej, co raczej przez zagadnienie niskiej instytucjonalizacji partii

[8] А. Рябов, *„Партия власти" в политической системе...*

[9] С. Хенкин, *„Партия власти"...*

[10] Por. D. Kempton, *Russian Federalism: Continiung Myth or Political Salvation?*, „Demokratizasiya" 2001, vol. 9, No 2, s. 225–228.

politycznych i systemu partyjnego w Rosji, a także wpływu tych tendencji na rozwój procesów demokratyzacyjnych[11].

Dość często w pracach politologicznych pojawiały się sformułowania głoszące, że w Rosji mieliśmy do czynienia ze: „słabością partii politycznych", „niskim stopniem instytucjonalizacji systemu partyjnego", „ograniczonym zaufaniem do partii politycznych". Wśród symptomów słabości partii politycznych w Rosji wymieniano fakt częstych zmian nazw partii politycznych, upadków kolejnych projektów partyjnych, niski stopień społecznego zakorzenienia partii, ograniczoną penetrację regionalnych systemów politycznych przez partie ogólnonarodowe i brak wpływu partii na skład personalny i politykę rządu federalnego[12]. Z drugiej zaś strony partie polityczne skutecznie zdominowały Dumę Państwową – wykształciła się tam spójna grupa partii (bloków) politycznych, partie polityczne były trwale obecne w przestrzeni politycznej i informacyjnej. Jelcyn namacalnie odczuwał istnienie opozycji wobec swojej osoby i realizowanej przez niego polityki, którą uosabiały m.in. partie polityczne – przede wszystkim KPFR. Podejmowano – nieskuteczne – próby usunięcia go z zajmowanego stanowiska[13]. Rosyjscy wyborcy dokonywali rozróżnień pomiędzy partiami politycznymi ze względu na kwestie programowe i deklarowali, że kierują się w swych preferencjach wyborczych właśnie nimi. Konsekwentnie kształtowały się w Rosji wzorce lojalności partyjnej, działacze partyjni wykazywali tendencje do obrony pewnych postaw ideologicznych. Partie polityczne cechowała wyjątkowo konsekwentna natura działań na forum parlamentu narodowego i w znaczący sposób wpływały one na proces ustawodawczy.

W literaturze przedmiotu z lat 90. dostrzec można metodologiczny dylemat dotyczący pomiaru tego, co określano mianem słabości partii politycznych w Rosji. Próba odpowiedzi na pytanie, dlaczego z jednej strony opracowania politologiczne wskazywały na symptomy słabości rosyjskich partii politycznych, a z drugiej dostarczały dowodów na to, że zakorzeniały się w one

---

[11] A. Czajowski, *Demokratyzacja Rosji w latach 1987–1999*, Atla 2, Wrocław 2001; В. Гельман, *Трансформация российской партийной системы,* „Публичные лекции «Полит.ру»" 2008, 14.03, „Полит.ру", http://polit.ru/article/2008/03/14/gelman/ [dostęp: 28.05.2017]; Б. Макаренко, *Партийная система в России: эволюция, нынешнее состояние и перспективы, Центр политических исследований*, Московский Центр Карнеги, Москва 2001; M. McFaul, *Party Formation and Non-Formation in Russia*, „Carnegie Working Papers" 2000, No 12, http://carnegieendowment.org/files/partyform.pdf [dostęp: 15.03.2017].

[12] Por. D. Kempton, *Russian Federalism...*, s. 225–228.

[13] A. Czajowski, *Demokratyzacja Rosji...*, s. 123–124; M. Wines, *Drive to Impeach Russian President Dies in Parliament*, „New York Times" 1999, 16.05, http://www.nytimes.com/1999/05/16/world/drive-to-impeach-russian-president-dies-in-parliament.html [dostęp: 28.03.2017].

w świadomości zbiorowej i utrwaliły w systemie politycznym, wymaga zwrócenia uwagi na następujące elementy:

- pesymistyczne opinie na temat statusu partii budowane były w dużej mierze na podstawie materiału z okresu pierwszych wyborów parlamentarnych w roku 1993;
- optymistyczne analizy bazowały na danych uzyskiwanych w trakcie szerokich badań opinii publicznej (potencjalnych wyborców), pesymistyczne natomiast odnosiły się do makropolitycznych rezultatów działań partii – ich obecności w ramach regionalnych struktur władzy państwowej;
- w badaniach dotyczących rosyjskiego systemu partyjnego mogły być i były stosowane odmienne definicje siły i słabości partii politycznych, np. odnoszące się do ich liczebności[14].

Przyczyny słabości partii politycznych w okresie rządów Borysa Jelcyna miały być następstwem oddziaływania następujących tendencji:

- „ponadpartyjnej" postawy samego prezydenta (tj. Jelcyna), który nie chciał być utożsamiany z którąś z partii politycznych – preferował status prezydenta wszystkich Rosjan, tym bardziej że – jak sam mówił – przez trzydzieści lat służył już jednej partii[15];
- podejrzliwości rosyjskich wyborców w odniesieniu do samej idei partii politycznej, będącej następstwem wieloletnich rządów Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego;
- braku tradycji demokratycznych, doświadczeń związanych z pluralizmem politycznym i rywalizacją partyjną – skutkujących brakiem akceptacji dla sporów i konfliktów z udziałem partii politycznych, będących naturalnym elementem rodzącego się systemu partyjnego państwa demokratycznego;
- zniszczenia w okresie istnienia Związku Radzieckiego podziałów społeczno-politycznych i powiązanej z nimi infrastruktury społecznej, koniecznej do powstania partii politycznych – transformacja systemowa, w początkowym swym okresie, nie zdołała stworzyć nowych i stabilnych podziałów społecznych niezbędnych dla rozwoju partii politycznych;
- tego, że rosyjskie rozwiązania w sferze reżimu konstytucyjnego nie sprzyjały instytucjonalizacji partii politycznych, promowały bowiem mechanizmy określane mianem superprezydencjalizmu, znacznie rozbudowując katalog uprawnień prezydenta kosztem innych organów władzy państwowej;

[14] M. McFaul, *Party Formation...*, s. 4.
[15] *Ibidem*, s. 7.

– celowej strategii Kremla, czyniącej partie polityczne słabymi aktorami systemu politycznego[16].

Last but not least, z rosyjską specyfiką społeczno-polityczną i kulturowo-historyczną, która oddziaływała na instytucjonalizację partii politycznych w Rosji, zbiegały się zachodnioeuropejskie tendencje społeczno-kulturowe. Miały one związek m.in. ze wzrostem znaczenia wartości postmaterialnych (i kształtowaniem się nowych osi podziałów socjo-politycznych), generalnym spadkiem zainteresowania polityką, atomizującym efektem oddziaływania telewizji. Osłabiły one znaczenie partii w systemach politycznych państw Zachodu, w Rosji zaś uniemożliwiły im zdobycie znaczniejszej roli.

Henry E. Hale pisząc o sile i słabości partii politycznych w Rosji i przychylając się do tezy o ich słabości, koncentrował się na jednym z kluczowych, jego zdaniem, aspektów tego zjawiska – ograniczonym znaczeniu partii politycznych w procesie wyborczym tak szczebla federalnego, jak i regionalnego. W okresie 1995–2000 tylko 3% ogółu gubernatorów i prezydentów republik narodowościowych Federacji Rosyjskiej ubiegało się o reelekcję, wykorzystując wsparcie partii politycznej (zdobywało nominację partyjną). Udział członków regionalnych organów władzy ustawodawczej, których kandydatury wysunęły partie polityczne, w analogicznym okresie wynosił 12%[17]. Hale zwracał przy tym uwagę, że niski poziom penetracji wybieralnych organów władzy państwowej przez partie polityczne i wysoka chwiejność zachowań wyborczych, związana była z pojawianiem się i znikaniem partii politycznych. Proces ten mógł być źródłem oddziaływania innych czynników niż tylko ograniczonego zasięgu oddziaływania partii i niskiego poziomu społecznego zaufania do instytucji partii. W praktyce partie polityczne w latach 90. mogły być jednocześnie silne i słabe – silne organizacyjnie, programowo i wizerunkowo; słabe natomiast, jeśli chodzi o sukcesy wyborcze i dominację w systemie politycznym.

---

[16] W roku 2000 Michael McFaul odnotowywał, że: „Kulturowe, historyczne i społeczno-gospodarcze uwarunkowania odgrywają istotną rolę w powstrzymywaniu rozwoju partii, ale to indywidualne decyzje – w szczególności decyzje dotyczące architektury instytucjonalnej – odpowiadają za słabą kondycję partii politycznych w Rosji". *Ibidem*, s. 4.

[17] H. E. Hale, *Why Not Parties? Electoral Markets, Party Substitutes, and Stalled Democratization in Russia*, „Comparative Politics" 2005, vol. 37, No 2, s. 150; *Пять мифов о „Единой России", Сергей Иванович Неверов, Повестка у партии абсолютно конкретная – решение задач, которые поставил ее основатель и моральный лидер Владимир Путин*, „Независимая газета" 2013, 02.12, http://www.ng.ru/politics/2013-12-02/2_er.html [dostęp: 31.10.2018].

1.4. „Partie władzy"/„substytuty partii politycznych" w rosyjskich regionach

Z punktu widzenia dyskusji na temat instytucjonalizacji i funkcji Jednej Rosji w rosyjskim systemie politycznym w latach 2001–2016 w wymiarze przestrzennym (z uwzględnieniem udziału partii w kształtowaniu się modelu stosunków centrum – regiony i stopnia centralizacji struktury organizacyjnej) istotnego znaczenie nabiera fakt pojawienia się na rynku wyborczym w latach 90. „substytutów partyjnych". Zgodnie z argumentacją Hale'a, w regionie poradzieckim, na skutek wpływu patrymonialnego dziedzictwa epoki komunistycznej, połączonego ze specyficznym modelem transformacji systemowej, doszło do wykształcenia się silnych „substytutów partii politycznych" – na tyle mocnych, że zdołały one ograniczyć lub wręcz wyeliminować konkurencję ze strony klasycznych partii politycznych w walce o kluczowe obieralne urzędy w Rosji.

Partia polityczna jest, jak pisze Hale[18], istotnym źródłem dóbr i usług pożądanych z punktu widzenia osób ubiegających się o określone obieralne stanowiska. Do wspomnianych dóbr i usług zalicza się: wsparcie organizacyjne, reputację (markę), zaplecze materialne[19]. Jednak partie polityczne nie mają monopolu na dostarczanie przedsiębiorczym jednostkom dóbr i usług koniecznych do zwycięstwa w wyborach. Nawet w systemach demokratycznych istnieją struktury organizacyjne, które częściowo lub w pełni zapewniają wspomniane korzyści. Nie są one określane mianem partii politycznych, nie zapewniają bowiem publicznego wizerunku, wokół którego organizują się kandydaci i realizują swoją kampanię wyborczą, nie tworzą platformy ideologiczno-programowej, z której dobrodziejstw korzystają kandydaci, nie aspirują do pełnej kontroli nad aparatem władzy, nie starają się zinstytucjonalizować swego statusu – ich plany nie wykraczają poza określony cykl wyborczy. Obecność na rynku wyborczym podobnych struktur („substytutów partii politycznych") jest niebezpieczna z punktu widzenia konsolidacji demokracji i stabilności państwa. Nie są one bowiem w stanie dostarczyć systemowi politycznemu określonych dóbr i usług, które wspierałyby proces konsolidacji demokracji. Mowa tu o czytelnej i trwałej marce politycznej (w wymiarze ideologiczno-programowym), której obecność jest kluczowa z punktu widzenia ułatwiania wyborcom podejmowania decyzji politycznych. Organizacyjna kontrola nad aparatem rządowym, rozciągnięta w czasie i zinstytucjonalizowana na skutek istnienia

[18] Partia polityczna definiowana jest przez Hale'a jako trwałe stowarzyszenie ludzi, którzy identyfikują się z określonym wizerunkiem publicznym, zjednoczeni pod tym wizerunkiem z myślą o zdobyciu kontroli nad aparatem rządowym, za pośrednictwem wystawiania w wyborach własnych kandydatów na bazie wspólnej platformy ideologicznej.

[19] H. E. Hale, *Why Not Parties*…, s. 149.

formalnych struktur organizacyjnych zapewniać ma stabilność instytucjom systemu politycznego. Wszystkie te dobra i usługi, razem wzięte, tworzą podstawy odpowiedzialności horyzontalnej elit przed społeczeństwem[20].

Warto, zdaniem autora, podkreślić jeszcze raz fakt, iż mianem „partii władzy" w rosyjskiej literaturze przyjęto nazywać nie tylko organizacje partyjne funkcjonujące na szczeblu federalnym, ale także (quasi-)partyjne struktury funkcjonujące do połowy pierwszego dziesięciolecia XXI w. w rosyjskich regionach, pod patronatem tamtejszych gubernatorów i prezydentów republik narodowościowych. W zachodnioeuropejskiej literaturze przedmiotu przyjęto określać je właśnie mianem „substytutów partii politycznych". Te regionalne struktury partyjne i bloki wyborcze zaczęły powstawać na przełomie lat 1993–1995 z inicjatywy szefów władz wykonawczych w podmiotach Federacji Rosyjskiej, mających przed sobą konieczność walki o utrzymanie (i rozszerzenie zakresu) władzy w ramach rywalizacji politycznej osadzonej – w wymiarze formalno-prawnym – w standardach demokratycznych. Część z tych struktur nie miało cech efemerydy i, jak swierdłowska Przebudowa Uralu (przemianowana z czasem na Przebudowę Ojczyzny), wytrzymały próbę czasu okazając się trwałymi konstrukcjami. Regionalne „partie władzy" („substytuty partii politycznych") ze względu na swą wyrazistą, spersonalizowaną naturę, troskę o zachowanie stabilności i dobrobytu w regionie, w obliczu chaosu i destabilizacji, której doświadczała Rosja w latach 90., a także bliskość elit politycznych – rządzących w stosunku do rządzonych, święciły triumfy wyborcze i ulegały instytucjonalizacji. Pełniły one funkcję ośrodka konsolidacji zróżnicowanych grup elit politycznych i biznesowych wokół szefa podmiotu federacji. „Partie" te realizowały również funkcję klientelistycznej „tarczy" danego regionu przeciwko inicjatywom centrum federalnego, które często skutkowały negatywnymi konsekwencjami społeczno-gospodarczymi z punktu widzenia ich interesów[21].

Gubernatorzy i prezydenci republik narodowościowych naśladowali podejście Jelcyna do partii politycznych – celowo je marginalizowali i osłabiali (głównie ogólnonarodowe), z myślą o ochronie własnych interesów, a zarazem promowali własne „partie władzy". Czynili to jednak na większą skalę niż Jelcyn w przypadku ogólnonarodowych „partii władzy". Partie polityczne miały przy tym bardzo silną konkurencję ze strony „substytutów partii politycznych" i nie były w stanie pokonać tego rodzaju przeciwnika, wyposażonego w rozległy kapitał administracyjny i finansowy. Rzeczone struktury skutecznie radziły

[20] H. E. Hale, *Why Not Parties in Russia? Democracy, Federalism, and the State*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 20.

[21] А. Рябов, *Пока не началось*, „Polit.ru" 2006, 10.02, http://polit.ru/article/2006/02/10/ryabov [dostęp: 04.04.2017].

sobie z tradycyjnymi partiami politycznymi, zapewniały bowiem te same zdobycze, przy mniejszych kosztach. Można było zdobyć mandat deputowanego bez konieczności zaciągania długofalowych zobowiązań wobec partii, przestrzegania dyscypliny partyjnej i publicznego utożsamiania się z jej ideologiczno-programowym *credo*, krępującego swobodę działania na rynku wyborczym[22]. Wspomniane struktury partyjno-polityczne odpowiadały koncepcji partii klientelistycznej autorstwa Herberta Kitschelta – cechowały je bowiem wysokie nagromadzenie kapitału administracyjnego, przy jednocześnie skrajnie ograniczonym znaczeniu kapitału ideowego[23].

Kluczem do zrozumienia fenomenu popularności „substytutów partii politycznych" jest poznanie specyfiki funkcjonowania rynku politycznego w Rosji w latach 90., a w szczególności jego wymiaru formalno-prawnego, kształtującego zarówno sam rynek, jak i zdolności zróżnicowanych grup aktorów do uczestnictwa w nim[24]. O ile zazwyczaj wskazuje się na fundamentalne znaczenie prawa wyborczego w tym względzie, o tyle Hale skłonny był raczej upatrywać tu wpływu postawy rosyjskiej egzekutywy. Miała ona do dyspozycji zarówno formalne, jak i nieformalne narzędzia, pozwalające zmieniać reguły prawa wyborczego, modyfikować zasady funkcjonowania rynku wyborczego i interweniować w jego obrębie, z myślą o osiąganiu strategicznej przewagi nad konkurentami, a nawet antycypować i zapobiegać ich pojawieniu się.

1.5. Nasz Dom – Rosja jako przykład „partii władzy"

W latach 90. partią, która najbardziej zbliżyła się do typu idealnego „partii władzy" był Nasz Dom – Rosja. Partia Wiktora Czernomyrdina pełniącego funkcję premiera rosyjskiego rządu w latach 1992–1998 nie zdołała osiągnąć statusu partii dominującej w wymiarze ilościowym ani jakościowym. Związane było to zarówno z ograniczoną rolą partii politycznych w systemie politycznym Rosji w latach 1993–1999, typem przywództwa politycznego Borysa Jelcyna, istniejącymi wzorcami rywalizacji politycznej w tym okresie, charakterem relacji pomiędzy elitami regionalnymi i federalnym, jak i osobą samego Czernomyrdina.

W latach 90. wypracowane zostały konstytucyjne ograniczenia z punktu widzenia wpływu partii politycznych, w tym także „partii władzy", na formowanie składu rządu, jako jednego z członów dualistycznej egzekutywy. Jednocześnie styl przywództwa politycznego Jelcyna i uprawianie polityki poprzez „generowanie konfliktów" miały znaczący i negatywny wpływ na możliwość

[22] H. E. Hale, *Why Not Parties in Russia…*, s. 23.
[23] *Ibidem,* s. 12–14.
[24] *Ibidem*, s. 196.

osiągania przez partie polityczne związane z obozem władzy statusu partii dominującej. Andriej Riabow upatrywał źródeł koncepcji jelcynowskiego modelu zarządzania polityką poprzez „generowanie konfliktów" w relatywnej stabilizacji systemu politycznego Rosji, która dała o sobie znać w efekcie rozwiązania kryzysu konstytucyjnego w sposób siłowy i zgodnie z modelem „zwycięzca bierze wszystko". Jelcyn zrezygnował z dalszych wysiłków zmierzających do reformowania systemu stosunków społeczno-gospodarczych i politycznych, na rzecz intensyfikacji działań mających na celu utrzymanie jednowładztwa. System polityczny ulegał stabilizacji, jednocześnie fragmentaryzacja zaczęła dotykać wykształconej na początku lat 90. elity politycznej. Stąd też wziął się pomysł inicjowania przez Jelcyna konfliktów, które następnie sam rozwiązywał. Uzasadniał w ten sposób nieodzowność swojej osoby jako lidera politycznego rosyjskiego państwa[25].

W latach 90. w ramach ówczesnego reżimu politycznego Rosji istniała pełna akceptacja pluralizmu partyjno-politycznego – opozycja miała całkowitą swobodę działania – w ściśle wytyczonych granicach, uniemożliwiających przejęcie kontroli nad rządem. Rosyjski system polityczny miał w tym czasie cechy rywalizacyjnego autorytaryzmu. Kluczową rolę odgrywała elita biurokratyczna, nie zaś partyjna. To właśnie biurokracja i biznes, zainteresowane utrzymaniem politycznego i tym samym społeczno-gospodarczego *status quo*, zapewniły Jelcynowi reelekcję w roku 1996, a nie skompromitowany porażką wyborczą w roku 1995 NDR[26]. Wynik NDR podczas wyborów do Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej w roku 1995 (10,13% głosów w proporcjonalnej części mieszanego systemu wyborów) świadczył o górnym pułapie potencjału wyborczego „partii władzy". W trakcie wyborów prezydenckich w roku 1996 wokół Borysa Jelcyna skupiła się znacząca część elit politycznych, przerażona wizją zdobycia władzy przez Gienadija Ziuganowa, ale konsolidacja ta miała wymiar negatywny. O ile w toku rywalizacji o urząd prezydencki wykształcił się podział dwubiegunowy, o tyle już w trakcie rywalizacji parlamentarnej, podczas której uczestników było zdecydowanie więcej, „partii władzy" trudniej przychodziło zyskać społeczną sympatię. Czernomyrdin był w świadomości zbiorowej Rosjan łączony z osobą Jelcyna. 41,2% pytanych w okresie listopad – grudzień 1995 r. Rosjan uznawało premiera za człowieka blisko związanego z prezydentem, który w tym okresie dramatycznie tracił społeczne zaufanie[27]. Jeśli jeszcze we wrześniu 1994 r. działania Jelcyna na stanowisku prezydenta

[25] А. Рябов, *Пока не началось...*

[26] А. Макаркин, *„Единая Россия": партия-инструмент*, „Неприкосновенный запас" 2013, № 1 (87), http://magazines.russ.ru/nz/2013/1/m5.html [dostęp: 07.05.2017].

[27] Н. Корченкова, *Уровень угрозы: красный. Как результаты выборов в Думу в 1995 году повлияли на выбор Бориса Ельцина*, „Коммерсантъ" 2015, 17.12, s. 6.

Rosji pozytywnie oceniało 29,8% Rosjan, o rok później było to już tylko 14,1%. Towarzyszyło temu wyraźne zaniepokojenie Rosjan pogarszającą się sytuacją w państwie[28].

Przed rokiem 1999 istniało kilka projektów partyjnych związanych z obozem władzy. Cieszyły się one poparciem prezydenta, a jednocześnie ze sobą rywalizowały. Miały także odmienną tożsamość ideologiczno-programową. Ówczesny rosyjski prezydent niejednokrotnie dawał do zrozumienia, że Nasz Dom – Rosja nie jest jedyną partią, która może liczyć na jego poparcie, istniały bowiem inne ugrupowania, które były tego godne[29]. W roku 1995 obok centroprawicowego NDR Kreml wspierał powołany z jego inicjatywy centrolewicowy Blok Iwana Rybkina, mający równoważyć wpływy Czernomyrdinowskiego NDR. Podobnie rzecz miała się w roku 1993 z blokiem wyborczym Wybór Rosji Jegora Gajdara, którego rywalem była Partia Rosyjskiej Wspólnoty i Zgody, na której liście wyborczej było czterech członków rządu. Powstaniu Bloku Iwana Rybkina towarzyszyły, według innej narracji, oczekiwania, że wraz z NDR stworzą zręby systemu dwupartyjnego, odbiorą głosy partiom skrajnym z lewej i prawej strony spektrum politycznego i dadzą początek, jak mówił Jelcyn: „zdrowemu centrum"[30].

Niechęć Jelcyna do jednoznacznej identyfikacji z którąś z partii politycznych wynikała w jego przypadku z chęci budowy wizerunku ponadpartyjnego lidera narodu, świadomości niskiego społecznego zaufania do partii politycznych, ale także obawy przed utratą wpływów w reżimie politycznym. Zyskanie poparcia dla NDR było utrudnione ze względu na fakt, że kierował nim Czernomyrdin. Jego osoba nie budziła zaufania w środowisku elit otaczających osobę ówczesnego prezydenta, jak i samego Jelcyna. Podejrzewano go o daleko idące ambicje polityczne i za wszelką cenę starano się powstrzymać jego rzekome prezydenckie plany – doprowadziło to do dymisji tego polityka w roku 1998[31].

W odniesieniu do przypadku partii Nasz Dom – Rosja daje o sobie znać jeszcze jedna okoliczność, która znacząco ograniczyła jej szanse na przemieszczenie się na osi *continuum* wyznaczanej przez typy idealne „partii władzy" i partii dominującej, w stronę tego drugiego. Mowa tu o kształtującym się w latach 90. modelu stosunków federacyjnych. W tym okresie stosunki centrum – regiony uległy daleko idącej decentralizacji, bardziej *de facto* niż *de iure*. Jednocześnie elita polityczna szczebla federalnego coraz bardziej pogrążała się w konfliktach, a stosunki pomiędzy grupami elit ulegały polaryzacji

[28] *Ibidem.*
[29] А. Рябов, *Пока не началось...*
[30] Н. Корченкова, *Уровень угрозы...*
[31] А. Рябов, *Пока не началось...*

generującej gwałtowne konflikty. W drugiej połowie lat 90. fragmentaryzacja elity federalnej przekształciła się w głębokie klanowo-korporacyjne konflikty, które zdominowały rosyjską politykę na szczeblu federalnym. Federalna elita polityczna była na tyle skłócona, że wpływało to negatywnie na możliwości regulowania przez nie w duchu zcentralizowania relacji centrum – regiony i efektywnej kontroli poczynań tych ostatnich. Rząd federalny pozbawiony był zasobów koniecznych do znaczącego zaangażowania się w życie polityczne rosyjskiej prowincji.

Wynegocjowana z Kremlem przez elity regionalne swoboda wpłynęła na konsolidację regionalnych grup interesów i umocniła ich potencjał do działania w obliczu zakusów kontroli i podporzadkowania ze strony centrum federalnego. Format stosunków centrum – regiony przybrał postać umowy, której przedmiotem była z jednej strony autonomia (oferowana przez centrum), a z drugiej lojalność i aktywność w trakcie doniosłych wydarzeń politycznych, takich jak wybory federalne (oferowana przez regiony). Elity regionalne decydowały się z różnych przyczyn, o których była mowa, na formowanie własnych „partii władzy", jedną z ważniejszych był zapewne brak federalnego odpowiednika.

Nasz Dom – Rosja nie był postrzegany przez elity regionalne jako istotna i wyjątkowa struktura partyjna służąca reprezentacji ich interesów na szczeblu federalnym, gdzie lobbing dokonywał się zarówno za pośrednictwem Rady Federacji (skupiającej zasiadających w niej *ex officio* szefów władz wykonawczych i ustawodawczych regionów), jak i deputowanych wybieranych w jednomandatowych okręgach wyborczych. W oczach części elit regionalnych Nasz Dom – Rosja był elementem dysfunkcyjnym z punktu widzenia realizowanej przez nie polityki. Odnosiło się to w szczególności do proreformatorsko zorientowanej części korpusu gubernatorskiego. Gubernatorzy ci posuwali się nawet do prób utrudniania działalności NDR w kontekście tworzenia przez nią frakcji w regionalnych organach władzy ustawodawczej, ze względu na groźbę rozbicia spójności obozu sił uznawanych za demokratyczne[32]. W trakcie wyborów parlamentarnych w roku 1995 korpus gubernatorski nie wykazywał jednoznacznych sympatii dla ówczesnej „partii władzy" – jego przedstawiciele (członkowie regionalnych elit) zasilali listy wyborcze różnych partii politycznych, w tym także Komunistycznej Partii Federacji Rosyjskiej. Jeśli już lokalni notable, m.in. wicegubernatorzy, rektorzy regionalnych uczelni wyższych, dyrektorzy przedsiębiorstw, trafiali do NDR to podobne postawy miały wyłącznie charakter manifestacji lojalności wobec Kremla.

[32] Б. Макаренко, *Губернаторские „партии власти" как новый общественный феномен*, „Полития" 1998, № 1, s. 50.

Nasz Dom – Rosja z racji środowiska zewnętrznego, w jakim przyszło mu funkcjonować, jak i oczekiwań, jakie z nim wiązano, stał się strukturą partyjną, która miała niewiele wspólnego z partią kadrową (klubem notabli) – nie reprezentował interesów elit regionalnych na poziomie federalnym, gdyż służył reprezentowaniu (lobbowaniu) w imieniu korporacji na poziomie parlamentarnym i rządu[33]. Nasz Dom – Rosja bronił spraw kierownictwa takich podmiotów, jak: Gazprom, branży bankowej i ubezpieczeniowej, jak i pojedynczych przedsiębiorstw. Zwracano także uwagę, iż Nasz Dom – Rosja wspierał co prawda działania Kremla w Dumie, nie przekształcił się jednak w „posłuszną maszynę do głosowania", która bezrefleksyjnie legitymizowała i forsowała propozycje ustawodawcze władzy. W trakcie prac nad projektami ustaw członkowie rządu wielokrotnie spierali się z deputowanymi NDR, co do ich kształtu.

***

Podsumowując – zdecentralizowany system polityczny Rosji, cechujący się superprezydenckim reżimem konstytucyjnym, z wyraźnymi cechami istotnościowymi spersonifikowanego, rywalizacyjnego autorytaryzmu, współistniał w latach 90. z próbami budowy „partii władzy". Tego rodzaju partia autorytarna nie doczekała się jednak instytucjonalizacji w systemie politycznym, który mimo obecności symptomów autorytarnych nie ulegał jeszcze wówczas autorytarnej konsolidacji.

W latach 90. szereg partii politycznych związanych z obozem władzy i elitami rządzącymi w regionach w rosyjskiej literaturze przedmiotu określany był mianem „partii władzy". Biorąc pod uwagę ustalenia przywołane zarówno w tym, jak i w poprzednich rozdziałach można przyjąć, że część z nich, jak chociażby Nasz Dom – Rosja, Ojczyzna – Cała Rosja, Jedność w wymiarze spełnianych funkcji i instytucjonalizacji zbliżało się do typu „partii władzy". W jeszcze większym stopniu było to aktualne w odniesieniu do regionalnych projektów partyjnych. Kolejne kremlowskie projekty „partii władzy" lub raczej „protopartii władzy" bardzo szybko opuszczały scenę polityczną, odchodząc w niebyt. Funkcjonowały zbyt krótko, by mogły nabrać cech partii dominującej – nawet, jeśli w wymiarze ilościowym niektóre z nich, jak Jedność, znacznie różniły się od wcześniejszych inkarnacji „partii władzy".

Lata 90. były okresem poszukiwań przez obóz władzy (szeroko rozumianą „partię władzy") rozwiązania politycznego, które dawałoby możliwość rozszerzania zakresu oddziaływania egzekutywy i kontroli nad pracami legislatywy. W praktyce jednak działania te były mało intensywne. Wiązało się to zarówno

[33] *Время совершеннолетия*, „Politanalitika" 2017, 03.12, https://www.politanalitika.ru/actualcomments/vremya-sovershennoletiya/ [dostęp: 08.06.2018].

ze słabością partii w systemie politycznym, wynikającą tak z ograniczonej roli w ramach superprezydenckiego reżimu konstytucyjnego – braku konieczności posiadania politycznej reprezentacji w parlamencie, wzmacnianego możliwością poszukiwania poparcia u kandydatów niezależnych, wybieranych w okręgach jednomandatowych; niskiego społecznego zaufania do partii politycznych; szczególnego stylu przywództwa politycznego uprawianego przez Borysa Jelcyna, jak i ogólnej prawidłowości charakterystycznej dla państw wchodzących dopiero na ścieżkę demokratyzacji.

Można przyjąć, że Kreml miał potencjał, by stworzyć trwałą „partię władzy", która mogłaby zacząć nabierać cech partii dominującej. Znaczące sukcesy, jakie w roku 1999 odniosła Jedność, były tego świadectwem. Wymagało to jednak nie tylko koncentracji zasobów – które były rozproszone pomiędzy szereg najbardziej wpływowych regionów i powstających z inicjatywy gubernatorów oraz prezydentów republik narodowościowych „partii władzy" – politycznej woli do podjęcia takiego działania, ale także zaangażowania do projektu osób cieszących się społeczną popularnością – Jedność powstawała i uczestniczyła w wyborach w całkowitym zdystansowaniu od osoby Jelcyna[34]. Uosabiał on w owym czasie w świadomości zbiorowej Rosjan społeczno-gospodarczy kryzys Rosji i upadek jej międzynarodowej pozycji, podczas gdy Putin wspierający Jedność był zapowiedzią zmian i bardziej zdecydowanych działań na rzecz odbudowy rosyjskiej państwowości. W latach 90. na poziomie dyskursu akademickiego powstawały prace, które określały warunki, jakie powinny zostać spełnione z punktu widzenia budowy partii dominującej tak w systemie demokratycznym, jak i niedemokratycznym.

Odwołując się do ustaleń Joela Migdala i Martina Sheftera można zauważyć, że organy władzy wykonawczej w systemach politycznych poddawanych procesom demokratyzacyjnym mają naturalną skłonność do ograniczania roli wszystkich tych instytucji politycznych, które mogą zagrozić ich autonomii. Egzekutywa jest skłonna do formowania i wspierania partii politycznych, kiedy stają przed nią wyzwania, które mogą być przezwyciężone tylko za pomocą partii politycznej lub gdy w trakcie ich rozwiązywania partia polityczna okazuje się przydatna[35]. W latach 90. obóz władzy w Rosji nie napotykał takich wyzwań. Rosyjskie elity rządzące centrum federalnego bardzo długo i zarazem konsekwentnie unikały bądź nawet torpedowały najbardziej obiecujące

[34] H. E. Hale, *The Origins of United Russia and the Putin Presidency: The Role of Contingency in Party-System Development*, „Demokratizatsiya" 2004, vol. 12, No 2, s. 182–185.

[35] Por. J. S. Migdal, *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton University Press, Princeton 1988; M. Shefter, *Political Parties and the State: The American Historical Experience*, Princeton University Press, Princeton 1994.

projekty partyjne, do czasu, kiedy okazało się, że własna, a zarazem silna „partia władzy" jest im niezbędna. W takim rozumieniu Jedność była projektem defensywnym. Jelcyn nie odczuwał potrzeby budowy zinstytucjonalizowanej struktury politycznej, która krępowałaby jego decyzje, nie chciał też opowiadać się jednoznacznie za którąś ze stron konfliktu – wolał być arbitrem. Preferował również indywidualne kontakty z szefami regionów, którzy w zamian za koncesje centrum byli gotowi „zaprząc" swoje „partie władzy" („substytuty partii politycznych") okresowo w służbę Kremla. Gotowości do podjęcia tego typu działania dowiedli oni w drugiej turze wyborów prezydenckich w roku 1996, mobilizując swoje machiny polityczne w celu zapewnienia Jelcynowi reelekcji.

2. Instytucjonalizacja Jednej Rosji w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej w latach 2001–2016

Analizując proces instytucjonalizacji Jednej Rosji w latach 2001–2016, z uwzględnieniem podejścia Huntingtona, Panebianco, Randall i Svåsanda, gdy kształtowała się i stabilizowała zarówno jej struktura wewnętrzna, jak i relacje z jej otoczeniem zewnętrznym, można przyjąć, że przebiegał on w trzech głównych etapach. Istotnym punktem odniesienia w trakcie wyodrębniania poszczególnych etapów jej instytucjonalizacji, tak jak w przypadku lat 90. i ówczesnych „partii władzy", mogą być osiągane przez nią sukcesy wyborcze w trakcie kolejnych wyborów do Dumy Państwowej. Stanowią one istotny element rozważań dotyczących jej dominacji w wymiarze ilościowym, uwzględniających również poziom członkostwa w partii, liczby ministrów rządu federalnego i najwyższych osób urzędowych w regionach będących członkami partii.

Wyodrębnić więc można:

1. Etap początkowy (2001–2003), rozpoczynający się wraz z narodzinami partii w roku 2001, a kończący się w grudniu 2003 r., kiedy to w wyborach do Dumy Jedna Rosja zdobyła łącznie 223 mandaty: 120 w proporcjonalnej części, zdobywając 37,56% głosów i 103 miejsca w okręgach jednomandatowych. Liczba kontrolowanych przez nią mandatów w 450-osobowej Dumie zwiększyła się wkrótce do 304, o czym więcej w dalszej części rozdziału;
2. Etap wzrostu i osiągnięcia dominacji (2004–2007) – w wyniku wyborów w roku 2007, przeprowadzanych tylko i wyłącznie według formuły proporcjonalnej i przy ustanowionym 7% progu wyborczym. Jedna Rosja zdobyła 64,30% głosów – 315 mandatów, tzw. kwalifikowaną większość, pozwalającą na przełamanie prezydenckiego weta i przyjęcie federalnej ustawy konstytucyjnej;

3. Etap kryzysu dominacji i skutecznego jego przełamania (2008–2016), w wyborach do Dumy w roku 2011 Jedna Rosja, w stosunku do poprzednich wyborów, poniosła wyraźną porażkę. Partia uzyskała 49,32% głosów i tym samym 238 mandatów. Jednak już w roku 2016 zdobyła 140 mandatów – w wyniku głosowania na listy partyjne otrzymując 54,2% głosów i 203 mandaty w głosowaniu w okręgach jednomandatowych, kontrolując więc łącznie 343 mandaty.

2.1. Etapy instytucjonalizacji Jednej Rosji

Pierwszy etap instytucjonalizacji Jednej Rosji związany był bezpośrednio z jej narodzinami, te natomiast odzwierciedlały istnienie napięcia i polaryzacji nastrojów politycznych w rosyjskim systemie politycznym na przełomie XX i XXI w. Związane były one ze zbliżającą się nieuchronnie zmianą na stanowisku prezydenta Rosji i próbami przejęcia kontroli nad urzędem prezydenckim przez koalicję elit regionalnych.

W literaturze przedmiotu istnieje wiele prób interpretacji okoliczności powstania Jednej Rosji. Jedna z nich wiąże ten fakt z podejmowanymi przez administrację prezydencką wysiłkami na rzecz instytucjonalizacji współpracy przez frakcje parlamentarne federalnej i regionalnej „partii władzy": Jedności i Deputowanego Ludowego – zrzeszającej kandydatów niezależnych wspierających Kreml z jednej strony i Ojczyznę – Całą Rosję oraz Rosję Regionów z drugiej. Początkowo współpraca ta wydawała się niemożliwa, biorąc pod uwagę polaryzację nastrojów towarzyszących wyborom parlamentarnym i późniejszy podział miejsc w strukturach kierowniczych Dumy, niekorzystny dla frakcji elit regionalnych. Istotną zmianę w dotychczasowych relacjach przyniosła natomiast decyzja liderów koalicji elit regionalnych o udzieleniu poparcia kandydaturze Władimira Putina podczas zbliżających się wyborów prezydenckich.

Proces zjednoczenia federalnej i regionalnej części „partii władzy" toczył się przede wszystkim pomiędzy Jednością oraz podporządkowaną Łużkowowi Ojczyzną i nie przynosił rezultatów do chwili, kiedy z inicjatywy administracji prezydenckiej do bezpośredniego udziału w procesie tworzenia partii federalnej została włączona Cała Rosja, a prezydent Tatarstanu Mintimer Szajmijew w październiku 2001 r. został wybrany trzecim współprzewodniczącym Ogólnorosyjskiego Związku Jedności i Ojczyzny, co potwierdził III Zjazd Związku przekształcający ten związek 1 grudnia 2001 r. w Ogólnorosyjską Partię Jedności i Ojczyzny – Jedną Rosję[36]. Wiosną roku 2002 frakcje tworzące Jedną Rosję kontrolowały już 240 mandatów, dokonując m.in. niekorzystnej dla

[36] Ю. Г. Коргунюк, *Уничтожение субъектности („Единая Россия" как партийная организация: становление и инволюция)*, „Полития" 2009, No 1 (52), s. 124, 127.

Komunistycznej Partii Federacji Rosyjskiej rewizji dotychczasowej obsady stanowisk kierowniczych w komitetach i aparacie Dumy[37].

Powstanie Jednej Rosji, a następnie jej ewolucja w stronę typu partii dominującej, tłumaczone jest niekiedy w literaturze przedmiotu z wykorzystaniem metody ścieżki zależności (*path-dependency*). Władimir Gelman przyjmuje, że jej narodziny były wynikiem momentów zwrotnych w procesie konfliktu grup elit w Rosji. Fakt, że taki konflikt zaistniał był wydarzeniem kluczowym z punktu widzenia jej instytucjonalizacji. Należy wskazać, że miał on charakter wyborczy, toczył się bowiem w ramach rywalizacyjnego (nieskonsolidowanego) modelu reżimu autorytarnego. Kolejnymi punktami zwrotnymi było:

1) wykorzystanie partii politycznej w celu rozwiązania zaistniałego konfliktu;
2) rozwiązanie konfliktu przynoszące zwycięstwo tylko jednej z grup (gra o sumie zero);
3) regularne wykorzystywanie „partii władzy" w charakterze instrumentu oddziaływania obozu władzy.

W perspektywie porównawczej, z uwzględnieniem doświadczeń państw obszaru poradzieckiego, rezygnacja z pomysłu budowy partii politycznej, z myślą o rozwiązaniu konfliktu wyborczego (punkt 1), prowadzi w stronę budowy systemu spersonalizowanego autorytaryzmu. Brak rozwiązania konfliktu, o którym mowa w punkcie 2, sprzyjał instytucjonalizacji rywalizacyjnego systemu partyjnego. W końcu zaniechanie działań na rzecz dalszej instytucjonalizacji „partii władzy" (punkt 3), oznaczałoby zwrot w stronę reżimu spersonalizowanego lub powrót do praktyki lat 90., kiedy to w roli „partii władzy" występowało szereg różnych partii[38].

Warto wspomnieć, że Jedność, którą potem wykorzystano w procesie budowy Jednej Rosji, nie powstawała w charakterze „partii władzy", mającej reprezentować interesy Kremla w parlamencie, ale jako spojler lub też „przynęta" – partia odbierająca głosy powstałej wcześniej Ojczyźnie – Całej Rosji. Stawką w wyborach parlamentarnych w roku 1999 było przygotowanie gruntu pod zwycięstwo w wyborach prezydenckich. Kreml ze wszystkich sił dążył do ograniczenia skali zwycięstwa koalicji sił elit regionalnych, ale nie spodziewał się, że budowany naprędce projekt zdobędzie drugi wynik wyborczy. Sukces Jedności był niespodziewany i postawił przed Kremlem pytanie jak go wykorzystać?[39]

Należy również zwrócić uwagę, w kontekście rozważań dotyczących genezy partii, iż Jedna Rosja powstawała w drodze penetracji terytorialnej. Ten

---

[37] Д. Камышев, *Кремлевская ничья*, „Коммерсантъ Власть" 2002, 16.04, s. 9.

[38] V. Gelman, *From 'Feckless Pluralism' to 'Dominant Power Politics'? The Transformation of Russia's Party System*, „Demokratization" 2006, vol. 13, No 4, s. 554–555.

[39] H. E. Hale, *The Origins of United Russia*…, s. 169–170.

rodzaj rozwoju struktury organizacyjnej partii politycznej uznaje się za szczególnie sprzyjający jej trwałości jako organizacji – w przeciwieństwie do dyfuzji terytorialnej[40]. Nie był to jednak czysty typ penetracji terytorialnej, gdyż co prawda pierwszy impuls do jej stworzenia pochodził z ośrodka centralnego, w tym przypadku administracji prezydenckiej, która kierowała i kontrolowała tworzenie ośrodków regionalnych, ale musiała brać przy tym pod uwagę fakt istnienia alternatywnych struktur partyjnych powstających z inicjatywy elit regionalnych. Kreml w dłuższej perspektywie dążył do zbudowania rozległej struktury organizacji regionalnych Jednej Rosji, wyeliminowania systemu większościowego w wyborach do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych i ich upartyjnienia. Miało to pozwolić na przejęcie inicjatywy politycznej z rąk elit regionalnych, które w początkowym okresie instytucjonalizacji Jednej Rosji (dokładniej w latach 2002–2005) w wielu przypadkach całkiem skutecznie podporządkowywały sobie regionalne oddziały partii[41].

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że te z partii dominujących, które mogły poszczycić się szczególną trwałością i wyraźną odpornością na kryzysy, miały najtrudniejsze początki[42]. Jedna Rosja nie napotykała znaczących problemów na początku swej drogi. Po jej stronie stała bowiem szczególnie wpływowa organizacja „sponsorująca". W rosyjskim przypadku był nią obóz władzy, dokładniej zaś biorąc administracja prezydencka, zainteresowana stworzeniem koalicji pomiędzy dwoma zwaśnionymi dotychczas „partiami władzy" Jednością (federalną) i Ojczyzną – Całą Rosją (regionalną). Jedyny problem, jaki ją trapił, to wspomniane próby ograniczania przez elity regionalne jej autonomii decyzyjnej w zakresie kształtowania się struktur organizacyjnych. Spory pomiędzy partią a elitami regionalnymi rozwiązywał jednak już sam Kreml[43].

Jednej Rosji brakowało również „mitu założycielskiego". Powstawała jako przedsięwzięcie biurokratyczne z udziałem urzędników szczebla federalnego i regionalnego, co miało mieć wpływ na jej społeczną legitymację. Jej narodziny zbiegały się natomiast z objęciem przywództwa w państwie przez Władimira Putina i jego wizją odbudowy rosyjskiej państwowości, której kierunki nakreślił jeszcze jako premier w grudniu 1999 r. w artykule *Rosja na progu tysiąclecia*[44]. Bliskie związki pomiędzy Putinem a „partią władzy", analizowane

---

40 C. Ross, R. Turovsky, *Centralized but Fragmented: The Regional Dimension of Russia's „Party of Power"*, „Demokratizatsiya" 2015, vol. 23, No 2, s. 207.

41 Ю. Г. Коргунюк, *Уничтожение субъектности...*, s. 132–136.

42 B. B. Smith, *Life of the Party: The Origins of Regime Breakdown and Persistence under Single-Party Rule*, „World Politics" 2005, vol. 57, No 3, s. 449.

43 Ю. Г. Коргунюк, *Уничтожение субъектности...*, s. 132 i n.

44 В. Путин, *Россия на рубеже тысячелетий*, „Независимая газета" 1999, 30.12, http://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millenium.html [dostęp: 02.11.2018].

w dalszej części rozdziału, sprzyjały rozszerzaniu jej społecznej legitymacji i łagodziły fakt braku zaufania Rosjan do partii politycznych, w tym także „partii władzy". Z drugiej jednak strony obecność w początkowej fazie życia partii „sponsora" powoduje, że partia dopiero jako druga będzie przedmiotem lojalności, ustępując miejsca strukturze „sponsorującej". Partia może być więc, w ujęciu Panebianco, legitymowana zewnętrznie lub wewnętrznie. W przypadku Jednej Rosji dała o sobie znać w początkowym okresie istnienia legitymacja zewnętrzna, co nie pozostało bez wpływu na kształtowanie się jej autonomii decyzyjnej w późniejszym czasie.

Początkowy okres instytucjonalizacji Jednej Rosji, w latach 2001–2003, zbiegł się z wysiłkami na rzecz recentralizacji systemu stosunków federacyjnych w Rosji, rozumianej jako odejście od modelu zdecentralizowanego na rzecz scentralizowanego federalizmu, przy jednoczesnych próbach przywracania jednolitej przestrzeni prawnej Rosji i ograniczenia zjawiska asymetrii statusu prawnego regionów, obejmujących m.in. demontaż umów o delegowaniu funkcji władczych i zakresów działania oraz usuwaniu z konstytucji i statutów regionów zapisów niezgodnych z konstytucją i ustawodawstwem federalnym. Proces centralizacji państwa stwarzał obozowi władzy możliwość ograniczenia wpływów elit regionalnych na podejmowanie decyzji na szczeblu federalnym. Jednocześnie przed nowo powstałą „partią władzy" postawiono zadania związane z ograniczeniem autonomii elit w obrębie regionalnych systemów politycznych i podporządkowania tamtejszych machin politycznych/regionalnych „partii władzy" Kremlowi. Federalna „partia władzy" miała wchłonąć regionalne. Aby stało się to możliwe konieczne były działania zarówno nieformalne – nakłonienie szefów regionów do współpracy z Jedną Rosją, jak i formalne – mające na celu koncentrację i wzmocnienie pozycji federalnej partii politycznej. Kluczowym aktem prawnym tego okresu, z punktu widzenia analizy miejsca i roli Jednej Rosji w systemie politycznym, jest ustawa *O partiach politycznych* z roku 2001. Delegalizowała ona partie regionalne, będące „grupami wsparcia" prezydentów i gubernatorów („substytuty partii politycznych"), a także otwierała drogę ku dalszemu wzmocnieniu roli partii politycznych podczas wyborów do organów władzy ustawodawczej na szczeblu federalnym i regionalnym.

W okresie 2004–2007 w Rosji dała o sobie znać zarówno postępująca konsolidacja autorytaryzmu, jak i wzmocnienie dominacji ilościowej Jednej Rosji. Jednocześnie zaczęły się pojawiać „partie władzy drugiego typu". Pierwszą z nich była Rodina, która uczestniczyła w wyborach już w roku 2003. Druga z nich – Sprawiedliwa Rosja – wystartowała w wyborach federalnych po raz pierwszy w roku 2007. Stała się ona trwałym elementem rosyjskiej sceny politycznej. Powstała w sierpniu 2006 r. z połączenia Rosyjskiej Partii Życia,

Rodiny i Rosyjskiej Partii Emerytów, miała zarówno odbierać głosy KPFR, jak i stanowić programowo-ideologiczne uzupełnienie Jednej Rosji. Jeśli ta była według słów Putina liberalna, to Sprawiedliwa Rosja była partią socjaldemokratyczną[45]. W okresie tym weszło w życie szereg formalnych rozwiązań regulujących proces formowania partii politycznych i zasady uczestnictwa w wyborach, które faworyzowały partie duże i/lub mogące liczyć na wsparcie ze strony obozu władzy. Na poziomie federalnym i regionalnym partia polityczna zyskała status kluczowego uczestnika wyborów do organów władzy ustawodawczej – zniesiono m.in. mieszaną formułę wyborczą do Dumy Państwowej. Nowe regulacje dotyczące rywalizacji partyjno-wyborczej stanowiły kontynuację działań podjętych jeszcze w poprzednim okresie. Stały się możliwe ze względu na postępującą konsolidację elit wokół Putina, utrzymującą się legitymację reżimu jego władzy, koncentrację zasobów władzy w rękach centrum federalnego i postępującą kapitulację elit regionalnych. Symbolicznym zwieńczeniem tego ostatniego procesu było zniesienie bezpośrednich wyborów najwyższych osób urzędowych w regionach. Na tym etapie instytucjonalizacji Jedna Rosja nie tylko poprawiła swój wynik wyborczy, ale zdobyła również konstytucyjną większość. Jesienią roku 2004 przyjęte zostały poprawki do ustawy *O rządzie Federacji Rosyjskiej*, które otworzyły członkom rządu drogę do zajmowania kierowniczych funkcji w strukturach partii i organizacji społecznych. W dłuższej perspektywie miało to sprzyjać budowie rządu większości parlamentarnej i zachęcać członków rządu do wstępowania w szeregi partii[46]. W końcowym etapie tego okresu rozpoczął się gwałtowny wzrost liczby członków, co miało związek ze zmianą na stanowisku przewodniczącego partii. Obóz władzy, przygotowując się do wyborów prezydenckich w roku 2008, wcielił w życie scenariusz „tandemokracji". Przewidywał on, że o fotel prezydencki będzie ubiegał się Dmitrij Miedwiediew. Władimir Putin udzielił bezpośredniego i bezprecedensowego poparcia partii politycznej, otwierając listę wyborczą Jednej Rosji. Na tym etapie instytucjonalizacji Jedna Rosja zaczęła poszukiwać swej tożsamości programowo-ideologicznej. Do jej programu włączone zostały elementy koncepcji suwerennej demokracji Surkowa i planu Putina. Jej oblicze programowo-ideologiczne powstawało poza strukturą partii i kształtowało się po fazie organizacyjnej instytucjonalizacji.

W okresie 2008–2016 system polityczny Rosji przechodził szereg znaczących zmian istotnościowych. Dotyczyły one m.in. przemieszczenia się ośrodka

[45] V. Gelman, *The Transformation of Russia's Party System*, „Russian Analytical Digest" 2007, No 19, s. 13–14, http://www.css.ethz.ch/en/services/digital-library/publications/publication.html/30379 [dostęp: 08.06.2018].

[46] *Есть такие в партии. Госдума разрешила министрам занимать партийные должности*, „Коммерсантъ" 2004, 14.10, s. 3.

podejmowania faktycznych decyzji politycznych w stronę urzędu premiera Rosji. W okresie tym funkcję tę sprawował Władimir Putin. W roku 2012 sukcesem zakończył się proces jego powrotu na najwyższy urząd w państwie. Rozbudzone okresem prezydentury Miedwiediewa nadzieje na modernizację, niezadowolenie części rosyjskiego społeczeństwa (w szczególności elektoratu wielkomiejskiego) z powodu rosnącego zjawiska manipulacji wynikami wyborczymi Jednej Rosji, spowodowały spadek popularności reżimu politycznego, protesty społeczne i konieczność rozszerzenia skali stosowania represji przez obóz władzy. Pozycja Putina na przełomie lat 2011/2012 chwilowo osłabła, co było wynikiem podejrzeń o nadużycia podczas wyborów do Dumy Państwowej i niezadowolenia części Rosjan z powodu podjętej przez Putina decyzji o ponownym ubieganiu się o najwyższy urząd w państwie. Choć decyzja, by poinformować członków zjazdu przedwyborczego Jednej Rosji o tym, że następuje zamiana miejsc w tandemie Putin – Miedwiediew miała zwiększyć poparcie dla Jednej Rosji, to sposób, w jaki to uczyniono, przyniósł odwrotny skutek. Putin zaznaczył bowiem, że już kilka lat temu ustalił wszystko z Miedwiediewem. Wiele osób poczuło się oszukanych lub wręcz poniżonych informacją, że dwóch urzędników państwowych, bez ich wiedzy i zgody, już dawno podzieliło się władzą, a oni muszą zaakceptować ten fakt podczas wyborów. Cały okres funkcjonowania tandemu był więc inscenizacją, wymuszoną normami konstytucyjnymi, ograniczającymi możliwość sprawowania władzy prezydenckiej przez tę samą osobę do dwóch kolejnych kadencji[47].

Z punktu widzenia instytucjonalizacji Jednej Rosji warto zauważyć, że to między innymi nadużycia wyborcze, których musiano się dopuścić, aby zdobyła ona większość w Dumie V kadencji, wpłynęły na spadek społecznego zaufania do Putina, a szerzej legitymacji całego systemu politycznego. W obrębie obozu władzy doszło do przewartościowania dotychczasowych rozwiązań w sferze zasad rywalizacji partyjno-wyborczej. W dużym stopniu było to spowodowane faktem, że wspomniane rozwiązania nie sprzyjały wystarczająco dobrze osiąganiu przez Jedną Rosję sukcesów wyborczych. Zrezygnowano z formuły proporcjonalnej w wyborach do Dumy Państwowej, zmniejszono poziom „upartyjnienia" wyborów do regionalnych organów władzy ustawodawczej, przywrócono w ograniczonej formie bezpośrednie wybory najwyższych osób urzędowych w regionach, zliberalizowano zasady tworzenia partii politycznych. Zmiany te nie oznaczały liberalizacji reżimu politycznego, a stanowiły jedynie jego modyfikację, mającą usprawnić działania i tym samym ustabilizować. W dalszym ciągu „partie władzy" i przedstawiciele opozycji prosystemowej znajdowali się np. w uprzywilejowanej sytuacji prawnej

[47] Ю. А. Нисневич, *Электоральная коррупция в России...*, s. 136–137.

podczas wyborów. Ustawodawstwo regulujące zasady wyborów do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych zwalniało partie parlamentarne z konieczności zbierania podpisów pod listami poparcia[48]. Choć w stosunku do roku 2011, w ciągu następnych pięciu lat liczba zarejestrowanych partii gwałtownie się zwiększyła – z 7 do 77 (75 miało prawo uczestniczyć w wyborach)[49], to z tej grupy aktywność polityczną na poziomie federalnym manifestowało zaledwie około 20. 21 partii, według ustaleń Korguniuka, uczestniczyło w debatach politycznych, w wyborach zaś do Dumy Państwowej w roku 2016 chciały uczestniczyć 22 partie[50]. W wyborach regionalnych 18 września 2016 r. swoich kandydatów wysunęło zaledwie 40 partii[51].

Symbolem przemian dokonujących się z udziałem Jednej Rosji w rosyjskim systemie politycznym była zmiana kuratora polityki wewnętrznej w ramach administracji prezydenckiej – Władysława Surkowa zastąpił Wiaczesław Wołodin. Wołodin dołożył starań, by odbudować dominującą pozycję partii na arenie partyjno-parlamentarnej. Obok rozwiązań formalno-prawnych, oddziaływujących na wszystkie partie, pojawiły się w tym okresie rozwiązania adresowane konkretnie do Jednej Rosji. W samej partii wprowadzono formy wewnątrzpartyjnej demokracji – prawybory, które zapoczątkowano jeszcze w poprzednim okresie instytucjonalizacji partii. Po roku 2011 prawybory ulegały ewolucji: stały się obowiązkowe i nabrały charakteru otwartego – udział w nich mogły brać osoby spoza partii.

---

48 Политические партии, выдвижение которыми кандидатов, списков кандидатов не требует сбора подписей избирателей на выборах депутатов законодательных (представительных) органов государственной власти субъектов Российской Федерации (в соответствии со статьей 351 Федерального закона № 67-ФЗ „Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации") Информация, указанная в пп. „б" – „г", *составлена на основании данных ГАС «Выборы» и носит справочный характер. Согласно п. 10 ст. 351 Федерального закона № 67-ФЗ списки политических партий,* http://cikrf.ru/cik_info/part_din/13/index.html [dostęp: 30.11.2017].

49 *Единый день голосования 2016 года: ответы на вопросы о выборах*, https://unecon.ru/countryandworld/edinyy-den-golosovaniya-2016-goda-otvety-na-voprosy-o-vyborah [dostęp: 22.08.2018].

50 Yu. Korgunyuk, *Classification of Russian Parties*, „Russian Politics" 2017, No 2 (2017), s. 255 i 257; В. Хамраев, *На выборы попали не все, кто мог. Предъявить документы ЦИКу успели только 22 партии из 24*, „Коммерсантъ" 2016, 14.07, https://www.kommersant.ru/doc/3037775 [dostęp: 31.10.2018].

51 *Сведения о выдвижении и регистрации кандидатов, списков кандидатов, выдвигаемых политическими партиями на выборах депутатов законодательных (представительных) органов государственной власти субъектов Российской Федерации в единый день голосования 18 сентября 2016 года*, http://tass.ru/elections2016/article/2748297/ [dostęp: 30.11.2017].

Jednocześnie dawało się odczuć spadek znaczenia partii w oczach obozu władzy, co było skutkiem pogorszenia się jej wizerunku społecznego. Wiązało się to m.in. z nadużywaniem przez partię zasobów administracyjnych i rosnącym powszechnie poczuciem, że jest to partia karierowiczów, „ludzi o brudnych rękach". Z łatwością przylgnęła do niej nazwa „partia żuli i złodziei" i z silnym odzewem spotkał się apel Nawalnego, by „głosować na każdą partię, byle nie na Jedną Rosję"[52].

W omawianym okresie istniały nie tylko „partie władzy drugiego typu" i partie spojlery, ale także z inicjatywy Putina powstał Ogólnorosyjski Front Narodowy. Było to ponadpartyjne forum działaczy społecznych, związków zawodowych, organizacji kobiecych, młodzieżowych, weteranów wojennych i obywateli, stanowiące w oficjalnej narracji Kremla „źródło świeżej krwi dla partii"[53]. Front postrzegany był w momencie swych narodzin jako możliwy zamiennik Jednej Rosji. Zacieśnieniu, pod wpływem działań Kremla, uległa współpraca „partii władzy pierwszego i drugiego typu" z opozycją prosystemową. Powrotowi Putina na stanowisko prezydenta Rosji towarzyszył również spadek jego zainteresowania bieżącymi działaniami partii. Powrócił on do tradycyjnego dla rosyjskiej prezydentury modelu ponadpartyjnego przywództwa i typowej dla siebie deklaratywnej chęci współpracy z wszystkimi siłami politycznymi w państwie. Opieka nad partią została scedowana na Miedwiediewa, łączącego funkcję premiera i przewodniczącego partii. Jednak status rządu, ustępującego wpływami administracji prezydenckiej, uległ dalszej marginalizacji wskutek militaryzacji rosyjskiego systemu politycznego. Partia zdołała odzyskać konstytucyjną większość w Dumie wybranej w roku 2016, wymagało to jednak znacznej mobilizacji zasobów państwa po jej stronie.

2.2. Analiza wymiaru ilościowego dominacji Jednej Rosji kształtującej się w procesie jej instytucjonalizacji

W wymiarze ilościowym dominacja Jednej Rosji w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej w okresie 2001–2016 była wyraźna tak na szczeblu federalnym, jak i regionalnym. Na przestrzeni 15 lat istnienia partia wykazywała stałą dynamikę wzrostu dominacji ilościowej, która na pewien czas spowolniła (w okresie 2010/2011). W roku 2016 Jedna Rosja po raz drugi w ciągu 15 lat istnienia

[52] И. Нагорных, И. Синергиев, „*Единая Россия*", „Коммерсантъ Власть" 2016, 12.09; Т. Становая, *Предвыборная кампания* „Единой России": *некоторые аспекты*, „Политком.Ru" 2011, 14.11, http://politcom.ru/12877.html [dostęp: 08.06.2018].

[53] *Премьер-министр Владимир Путин разъяснил, зачем нужно создание Общероссийского Народного Фронта*, „Эхо Москвы" 2011, 07.05, https://echo.msk.ru/news/772868-echo.html [dostęp: 31.10.2018].

zdobyła w wyborach konstytucyjną większość w Dumie Państwowej (54,2% głosów i 343 mandaty na możliwych do uzyskania 450). Partia kontrolowała w roku 2016 85 regionalnych organów władzy ustawodawczej (przedstawicielskiej) podmiotów Federacji Rosyjskiej, włączając w to Sewastopol i Krym, zaanektowane przez Rosję w roku 2014[54].

Jednak wyniki wyborcze partii nie układały się w jedno nieustające pasmo sukcesów, co więcej dominacja ilościowa partii była wynikiem szeregu nadużyć – zarówno oddziaływania zasobów administracyjnych, jak i fałszerstw wyborczych. „Anomalie wyborcze" miały dać jej zwycięstwo w latach 2008, 2011 i 2016. Nie były to zresztą jedyne działania, które zwiększały stan posiadania „partii władzy" w Dumie czy też w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych. Partia była nadreprezentowana w ustawodawczych organach władzy państwowej w efekcie odziaływania rozwiązań stosowanych także w państwach, których reżimy polityczne znajdowały się zdecydowanie bliżej typu demokratycznego niż autorytarnego. Przyczyniały się do jej nadreprezentacji działania formalno-prawne, m.in.: ustanowienie wysokiego progu wyborczego – 5 i 7%, stosowana formuła przeliczania głosów na mandaty (metoda *Imperiali* była szeroko rozpowszechniona w wyborach na szczeblu regionalnym i municypalnym), wprowadzane zmiany w odniesieniu do kształtu okręgów wyborczych. W roku 2003 podczas wyborów do Dumy w niektórych przypadkach stosowano model „mieszanych" jednomandatowych okręgów wyborczych, tj. okręg wyborczy łączył obszary miejskie i wiejskie. Tak było m.in. w obwodach omskim czy penzeńskim[55]. Wraz z powrotem w roku 2016 do mieszanego modelu wyborów do Dumy Państwowej przywrócono również model miejsko-wiejskiego okręgu wyborczego we wszystkich przypadkach z wyjątkiem Moskwy, Sankt-Petersburga i Sewastopola[56]. W opinii ekspertów związanych z obozem władzy tego rodzaju *gerrymandering* miał „wyrównywać początkowe możliwości kandydatów i zagwarantować rzeczywistą konkurencję

[54] D. Slider, N. Petrov, *Kremlin Strategy: „Just Good Enough" Elections While Maintaining Control*, „Russian Analytical Digest" 2016, No 186, s. 2, http://www.laender-analysen.de/russland/rad/pdf/Russian_Analytical_Digest_186.pdf [dostęp: 04.04.2017].

[55] *Смешанные округа на выборах в госдуму в 2016 году: особенности конкуренции и стимулы развития политической системы*, Институт социально-экономических и политических исследований, http://www.isepr.ru/upload/iblock/954/isepr_analiz_narezki.pdf [dostęp: 08.06.2018]; М. Макутина, М. Рубин, *„Единая Россия" перемешает округа на выборах вопреки протестам оппозиции*, „РБК" 2015, 15.10, https://www.rbc.ru/politics/15/10/2015/561f8e4d9a7947ddd08d3e7d [dostęp: 08.06.2018].

[56] *Федеральный закон от 03.11.2015 № 300-ФЗ „Об утверждении схемы одномандатных избирательных округов для проведения выборов депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации"*, http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201511040012.pdf [dostęp: 08.06.2018].

podczas wyborów", co próbowano wykazać na przykładzie symulacji głosowania w okręgu barabińskim nr 138 w obwodzie nowosybirskim[57]. Politolodzy niezwiązani z Kremlem wskazywali, że będzie to sprzyjać Jednej Rosji i/lub innym „partiom władzy", obszary wiejskie były bowiem w większym stopniu niż miejskie podatne na oddziaływanie zasobów administracyjnych[58].

Stosowano również rozwiązania nieformalne, polegające na przejmowaniu kandydatów niezależnych przez „partię władzy" i włączaniu ich do jej frakcji parlamentarnej Jednej Rosji. Już w Dumie III kadencji Jedna Rosja kontrolowała 240 mandatów, a przecież jeszcze nie uczestniczyła w wyborach w roku 1999. Po wyborach parlamentarnych w roku 2003, w wyniku których Jedna Rosja zdobyła 223 mandaty, przy wsparciu ze strony administracji prezydenckiej frakcja partii rozrosła się o niezależnych deputowanych. Zwiększyła ona w ten sposób swój stan posiadania do 304 mandatów[59]. Deformacja politycznej reprezentacji w Dumie IV kadencji dokonana przez administrację prezydencką była wyraźna – Jedna Rosja zdobyła poparcie zaledwie 20,9% wyborców, a kontrolowała aż 66,7% mandatów[60]. Jedna Rosja wielokrotnie w okresie 2001–2016 zdobywając mniej niż połowę głosów wyborców, w wyniku odziaływania norm prawa wyborczego, była nadreprezentowana i kontrolowała ponad połowę mandatów w federalnym i regionalnych organach władzy ustawodawczej[61]. Zdobywana w ten sposób większość określana jest w literaturze przedmiotu mianem sfabrykowanej[62].

Liczebność partii szacowano w roku 2016 na około dwa miliony członków. Stała się ona najliczniejszą partią Rosji w omawianym okresie – liczebność drugiej – KPFR kształtowała się w roku 2016 na poziomie 167 164 osób. W lutym 2013 roku w szeregach Jednej Rosji znajdowało się już 2 150 134 osób. Jak informował Siergiej Niewierow – ówczesny sekretarz Rady Generalnej Jednej Rosji – partia mogła poszczycić się liczbą 82 726 lokalnych oddziałów w 2716 obwodach[63]. W roku 2016 liczba członków wynosiła 2 114 000 osób.

---

57 М. Рубин, С. Бочарова, Е. Антонова, *Городских избирателей разбавят жителями села на выборах в Госдуму*, „РБК" 2015, 01.09, https://www.rbc.ru/politics/01/09/2015/55e5fe-8f9a794729ad9b3386?from=materials_on_subject [dostęp: 08.06.2018].

58 *Ibidem.*

59 Ю. А. Нисневич, *Электоральная коррупция в России...*, s. 50–51.

60 *Ibidem*, s. 51.

61 А. Е. Любарев, *Соответствуют ли российские выборы своему конституционному предназначению*, „Право и политика" 2013, № 13, s. 1912.

62 Г. В. Голосов, *Сфабрикованное большинство: конверсияголосов в места на думских выборах 2003 г.*, „Полис. Политические исследования" 2005, № 1, s. 108.

63 *Пять мифов…*

Partia miała 2 073 772 członków w 85 regionach, 2595 obwodach i 82 631 lokalnych oddziałach[64].

Dynamika wzrostu liczby członków partii odzwierciedlała poszczególne etapy jej instytucjonalizacji. W wyniku połączenia potencjałów Jedności, Ojczyzny i Całej Rosji nowa partia liczyła w roku 2004 740 tysięcy członków. W roku 2006 w związku z wymogami nakładanymi przez znowelizowaną ustawę *O partiach politycznych* zwiększającą z 10 do 50 tysięcy obowiązkowy próg członkostwa Federalna Agencja Rejestracji oszacowała, że Jedna Rosja liczyła wówczas 943 tysiące osób. Szeregi partii zasilali członkowie innych partii, które Jedna Rosja wchłaniała w omawianym okresie. Dotyczyło to Partii Ludowej (50 tysięcy osób); Rosyjskiej Zjednoczonej Partii Przemysłu (68 tysięcy członków); Partii Agrarnej (160 tysięcy członków)[65]. Szczyt swej popularności partia osiągnęła na przełomie lat 2007–2008, co miało związek z faktem objęcia przewodnictwa w niej przez Władimira Putina. W październiku 2007 r., według informacji płynących z samej partii, liczyła ona 1,5 miliona osób. Do wiosny roku 2008 szeregi partii zwiększyły się do poziomu 1 797 790 osób[66]. Liczba członków partii rosła konsekwentnie do roku 2008, by nie ulec istotnym zmianom w ciągu następnych ośmiu lat[67].

Niezwykle powolny był natomiast wzrost liczby ministrów będących członkami partii. W roku 2004 do Jednej Rosji należało jedynie trzech ministrów[68]. W roku 2007 w dalszym ciągu byli to ci sami trzej ministrowie[69]. Latem 2012 r. zaledwie siedmiu z 28 członków rządu należało do partii. W roku 2016 na 30 ministrów 17 należało do partii. Wielu z nich w przeszłości sprawowało urząd szefa regionu, jak Aleksandr Chłoponin czy Aleksandr Takczow, i wówczas podjęli decyzję o członkostwie w partii, z którego później nie zrezygnowali.

W przypadku przynależności partyjnej rosyjskich gubernatorów supremacja Jednej Rosji była bezsporna i cechowała się wyraźną dynamiką wzrostu. W kwietniu 2006 r. członkami partii było 66 z 88 osób piastujących najwyższe

---

64 *Всероссийская политическая партия „Единая Россия". Досье*, http://tass.ru/info/2640831 [dostęp: 04.04.2017].

65 И. Нагорных, *„Единая Россия" растет медленно и бесконтрольно,* „Коммерсантъ" 2013, 17.05, s. 2.

66 *Ibidem.*

67 Yu. Korgunyuk, *Classification of Russian Parties*…, s. 282.

68 *Госдума рассмотрит 13 октября законопроект „О Правительстве"*, „ИТАР-ТАСС" 2004, 12.10, http://uchebana5.ru/cont/1560816-p12.html [dostęp: 04.04.2017].

69 Е. Иванова, И. Преображенский, *Партии нужен министр без Билета*, „*Ведомости*" 2007, 17.07, http://www.vedomosti.ru/newspaper/article.shtml?2007/07/17/129354 [dostęp: 31.10.2018].

urzędowe stanowiska w regionach[70]. W roku 2009 pośród urzędników tej rangi już 72 należało do Jednej Rosji. Na 85 podmiotów Federacji Rosyjskiej istniejących w strukturze podziału administracyjno-terytorialnego państwa w roku 2014 (włączając w to anektowany Krym i Sewastopol), 72 gubernatorów było członkami „partii władzy", 11 miało status bezpartyjnych (byli to m.in. gubernatorzy obwodów irkuckiego, jarosławskiego, kirowskiego, kostromskiego, wołgogradzkiego, Kraju Permskiego i Zabajkalskiego, Republiki Kabardyno-Bałkarii, Sankt-Petersburga). Jeden z gubernatorów – Aleksiej Ostrowski (obwód smoleński) reprezentował LDPR, natomiast obwodem orłowskim kierował członek KPFR – Wadim Potomski[71].

Dynamicznie wzrastał poziom dominacji Jednej Rosji w regionalnych organach władzy, co obrazuje poniższa tabela (tab. 11).

Tabela 11. Wybrane aspekty dominacji ilościowej Jednej Rosji w wymiarze regionalnym w latach 2004–2008

Wskaźnik dominacji ilościowej	2004	2008
Liczba przewodniczących w regionalnych organach władzy ustawodawczej należących do partii	18	79
Liczba frakcji partii w regionalnych organach władzy ustawodawczej	72 (81%)	83 (100%)
Średni wynik wyborczy partii podczas wyborów do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych	34,08%	66,5%

Źródło: *История Партии, Партия „Единая Россия"*, http://er.ru/history/ [dostęp: 09.06.2018].

W ciągu następnych lat, tj. w okresie 2009–2016 Jedna Rosja utrzymała dominującą pozycję w regionalnych organach władzy ustawodawczej. W latach 2008–2010 odbyły się 54 elekcje – lista wyborcza partii zajęła pierwsze miejsce we wszystkich z nich. W dziesięciu regionach zdobyła komplet mandatów w okręgach jednomandatowych. W latach 2012–2015 w 47 regionach Jedna Rosja zdobyła w wyniku wyborów większość głosów we wszystkich przypadkach[72].

Jedna Rosja kontrolowała również w omawianym okresie izbę wyższą rosyjskiego parlamentu, której zasady formowania uległy istotnej zmianie po roku

[70] „Единая Россия", http://perebezhchik.ru/parties/edinaya-rossiya/ [dostęp: 04.04.2017].

[71] *Действующие главы субъектов Российской Федерации*, http://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=Действующие_главы_субъектов_Российской Федерации&stable=1 [dostęp: 04.04.2017].

[72] Г. Белонучкин, Д. Беломестнов, *Есть такие партии! 2016/2017. Путеводитель избирателя*, Информационное агентство „Панорама", Москва 2017, s. 52–53 i 55.

1999. W ramach recentralizacji systemu stosunków federacyjnych dokonującej się od roku 2000, szefowie regionów i przewodniczący regionalnych organów władzy ustawodawczej przestali w niej zasiadać z urzędu. Na mocy wprowadzonych zmian, organy władzy wykonawczej i ustawodawczej delegowały do Rady Federacji swoich przedstawicieli. W roku 2011 135 senatorów należało do Jednej Rosji, co stanowiło 80% składu izby. We wrześniu 2017 r. do partii należało 136 ze 170 senatorów[73].

2.3. Autonomia decyzyjna Jednej Rosji

Obóz władzy, a dokładniej rzecz biorąc przedstawiciele administracji prezydenckiej, nie ukrywał swych związków z powstającą Jedną Rosją. Wysocy urzędnicy administracji prezydenckiej, w tym również Aleksander Wołoszyn i Władysław Surkow, byli twórcami projektu Jedność, który stał się podstawą utworzenia Jednej Rosji. Członkowie administracji prezydenckiej podejmowali wysiłki na rzecz stworzenia prokremlowskiej większości parlamentarnej w Dumie wybranej w roku 1999. W roku 2002 zastępcy szefa administracji prezydenckiej udzielali partyjnym notablom Jednej Rosji lekcji w zakresie działalności partyjnej[74]. W dniach 10–20 lutego 2002 r. przeprowadzono seminarium (szkolenie kadr partyjnych), w trakcie którego centralne kierownictwo partii dokonało również wyboru szefów regionalnych organizacji partyjnych Jednej Rosji. W marcu i w maju 2002 r. w dwóch turach przeprowadzony został konkurs na stanowiska szefów regionalnych komitetów wykonawczych partii. Kuratorami tych przedsięwzięć byli członkowie administracji prezydenckiej[75].

W późniejszych latach Surkow w wywiadach prasowych nie krył faktu bliskich relacji pomiędzy administracją prezydencką a partią, a także udzielanej przez państwo pomocy[76]. Jego samego w rosyjskiej prasie postrzegano wręcz jako faktycznego przewodniczącego partii, mającego wpływ zarówno na decyzje kadrowe w jej ramach, jak i jej tożsamość programowo-ideologiczną[77]. Bliskie związki Surkowa z partią stały się w końcu jedną z przyczyn utraty przez niego wysokiego statusu w strukturze rosyjskiej elity władzy. W związku z tym, że odpowiedzialny był za Jedną Rosję, wyraźne pogorszenie jej wyników wyborczych w roku 2011 (obok

[73] *Ibidem*, s. 51 i 55.

[74] *Как Владислав Сурков создавал партию власти*, 2011, 23.11, http://www.online812.ru/2011/11/23/016/ [dostęp: 04.04.2017].

[75] Ю. Г. Коргунюк, *Уничтожение субъектности...*, s. 132.

[76] М. Савинцева, А. Чуклинов, Е. Чиркова, С. Шевердяев, *Мониторинг злоупотреблений административным ресурсом в ходе федеральной кампании по выборам в Государственную Думу Российской Федерации в декабре 2003*, Правиздат, Москва 2004, s. 86.

[77] *„Единая Россия"...*

zarzutów stawianych mu przez Komitet Śledczy w związku z nadużyciami podczas finansowania budowy miasteczka technologicznego Skołkowo) było przyczyną utraty miejsca w administracji prezydenckiej na rzecz Wiaczesława Wołodina i konieczność przejścia do pracy w rządzie Dmitrija Miedwiediewa[78]. W tym przypadku równoczesnemu zmniejszeniu ulegał status w hierarchii ważności w ramach reżimu konstytucyjnego, jak i w hierarchii wpływu w elicie władzy.

Przykładów świadczących o wpływie Kremla, jako „organizacji sponsorującej", na funkcjonowanie Jednej Rosji w latach 2001–2016 było wiele. Dotyczyły one zarówno samej koncepcji powołania jej do życia, wysiłków na rzecz zażegnania konfliktu z elitami regionalnymi i zjednoczenia Jedności z Ojczyzną – Całą Rosją, rozbudowy jej struktur terytorialnych, pomocy w stworzeniu jej tożsamości ideologiczno-programowej, doboru członków jej ścisłego kierownictwa, współpracy z innymi partiami politycznymi w Dumie Państwowej, np. w odniesieniu do rozdziału stanowisk przewodniczących komitetów Dumy, jak i instruowania członków frakcji parlamentarnej partii jak mają głosować nad projektami ustaw napływającymi z administracji prezydenckiej[79].

Okres przedwyborczy dostarczał jednak szczególnie dużo informacji w odniesieniu do wpływu ze strony administracji prezydenckiej na Jedną Rosję. Kreml z uwagą śledził przygotowania partii do wyborów i angażował się w jej kampanię wyborczą. Oddelegowywał do pracy w sztabach wyborczych „partii władzy" swoich zaufanych ludzi. Władysław Surkow zajmował się „edukacją" młodzieżówek partyjnych. Ten sam urzędnik kierował naradami sztabów wyborczych partii; w skład jej władz wchodzili przedstawiciele administracji, m.in. Siergiej Sobianin, pełniący w momencie objęcia stanowiska w Radzie Najwyższej partii funkcję szefa Administracji Prezydenta[80].

Jedna Rosja stanowiła nieodłączną część obozu władzy i korzystała w pełni z zasobów państwa, ale administracja prezydencka wytyczała zakres ich

---

[78] *Владислав Сурков вновь станет курировать „Единую Россию"*, „Полит.ру" 2012, 28.04, https://www.polit.ru/news/2012/04/28/surkov-er/ [dostęp: 08.06.2018]; *СМИ: Д. Медведев вернет В. Суркова в кураторы „Единой России"*, „РБК" 2012, 20.04, https://www.rbc.ru/spb_sz/28/04/2012/55929ba89a794719538c4039 [dostęp: 04.06.2018]; B. Taylor, *Putin's Crackdown: Sources, Instruments, and Challenges*, „PONARS Eurasia Policy Memo" 2013, No 277, s. 2, http://www.ponarseurasia.org/memo/putin%E2%80%99s-crackdown-sources-instruments-and-challenges [dostęp: 04.06.2018].

[79] *Одни в Думе. У „Единой России" отпала необходимость в других партиях*, „Коммерсантъ" 2016, 20.09, s. 1; И. Жегулев, Лю. Романова, *Владислав Сурков: „Голосуйте, как вам написано!*, „Forbes" 2011, 23.11, http://www.forbes.ru/sobytiya/vlast/76741-vladislav-surkov-golosuite-kak-vam-napisano [dostęp 31.10.2018].

[80] Por. Г. М. Михалева, *Эволюция административных партий в современной России*, „Вестник РГГУ" – Серия „Политология. Социально-коммуникативные науки" 2009, N° 1, s. 104.

wykorzystania, a także decydowała, w jakiej formie będzie uczestniczyć w jej działalności, w tym także wyborczej. Kiedy nadzór ten przybierał otwarty i sformalizowany charakter, była to nie tylko czytelna deklaracja ze strony Kremla, że Jedna Rosja to jego partia, ale także wyraźna próba wzmocnienia jej rezultatów wyborczych, jak też wyraz świadomości, że działaniami kadrowymi partii należy umiejętnie pokierować, w trosce nie tylko o jej wyniki wyborcze, ale także stabilność reżimu politycznego[81].

W roku 2007 stanowisko pierwszego zastępcy szefa sztabu wyborczego Jednej Rosji przed wyborami do Dumy Państwowej powierzone zostało przedstawicielowi Administracji Prezydenta Rosji. Podobnie jak w roku 2003 otrzymał je Leonid Iwlijew, piastujący w Administracji Prezydenta Federacji Rosyjskiej stanowisko zastępcy szefa departamentu spraw wewnętrznych. Blisko współpracował on z wieloletnim głównym kuratorem „partii władzy" – Władysławem Surkowem. W odniesieniu do pracy w sztabie wyborczym Iwlijewowi przydzielono zadanie współpracy z regionami i z najbardziej zaufanymi osobami. Lojalnemu człowiekowi Kremla podporządkowano także dwóch członków najwyższych władz partii – zastępcę sekretarza Prezydium Rady Generalnej – odpowiedzialnego za sieci społecznościowe – Walerego Riazańskiego i byłego wicegubernatora Kraju Krasnojarskiego Jurija Olejnikowa[82].

W roku 2011 zostały powołane do życia dwa sztaby wyborcze. Pierwszy na potrzeby Frontu Narodowego, drugi Jednej Rosji. Tym pierwszym kierował Wiaczesław Wołodin, wówczas wicepremier, wkrótce mający objąć stanowisko pierwszego zastępcy szefa administracji prezydenckiej. Podczas wspomnianych wyborów wszystkimi regionalnymi grupami partii kierowali urzędnicy państwowi – dwóch ministrów, sześciu wicepremierów, 54 gubernatorów i Siergiej Naryszkin w roli szefa administracji prezydenckiej[83]. Administracja prezydencka postawiła przed regionami – strukturami partyjnych i szefami regionów – konkretne i dostosowane do ich potencjału zadania w zakresie pożądanych wyników Jednej Rosji. Partia miała zdobyć w regionach protestu minimum 50% głosów, a w sprzyjających Kremlowi powyżej 65%[84].

---

[81] К. Латухина, А. Корня, Е. Руднева, *Из Кремля в штаб партии*, „Ведомости" 2007, 10.04, https://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2007/04/10/iz-kremlya-v-shtab-partii [dostęp: 31.10.2018].

[82] *Ibidem*; И. Нагорных, *Единороссы укрепили штаб административным ресурсом. На выборы они пойдут с человеком из Кремля*, „Коммерсантъ" 2007, 10.04, s. 3.

[83] О. Белобородова, *Вячеслав Володин возглавит региональную группу „Единой России*, „Взгляд" 2016, 27.06, https://vz.ru/politics/2016/6/27/818318.print.html [dostęp: 10.05.2017].

[84] Н. Костенко, *Сколько нужно „Единой России"*, „Ведомости" 2011, 13.10, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2011/10/13/skolko_nuzhno_edinoj_rossii [dostęp: 31.10.2018].

W roku 2016 Wołodin został włączony bezpośrednio do grona kandydatów Jednej Rosji ubiegających się o mandat deputowanego Dumy Państwowej. Znalazł się na liście kandydatów jednej z grup terytorialnych, obejmujących obwody saratowski (z którego się wywodził), penzeński, tambowski i wołgogradzki. Przedstawiciele prezydenckiej administracji zaznaczali, że nie będzie on angażować się w tok kampanii wyborczej, a sam Wołodin uda się na urlop na czas wyborów i koncentrować będzie się na pracy „w terenie"[85]. Wołodin miał sposobność bezpośredniego udziału w wyborach, których reguły kształtowano w latach 2012–2016, a których autorstwo powszechnie przypisywano właśnie jemu[86].

W roku 2012 w przededniu wyborów regionalnych (w ramach tzw. jednego dnia głosowania, kiedy to tradycyjnie równolegle w wielu podmiotach składowych Federacji Rosyjskiej odbywały się wybory władz regionalnych i samorządowych), rosyjskie media obiegła informacja dowodząca bezpośredniego zaangażowania Kremla w kampanię wyborczą Jednej Rosji[87]. Wspomniana informacja, która wyciekła z kręgów prezydenckiej administracji, odnosiła się do dwóch blisko powiązanych ze sobą kwestii:

1) sposobu kontroli nad stanem przygotowania prokremlowskiej elity politycznej do zbliżających się wyborów;
2) informacji operacyjnej na temat stanu rywalizacji politycznej w regionach objętych cyklem wyborczym (podziałów polityczno-personalnych, sympatii, sojuszy, konfliktów pomiędzy przedstawicielami elit regionalnych powiązanych z Jedną Rosją) i rekomendacji co do zastosowania odpowiedniej strategii, w tym środków nacisku i manipulacji[88].

Pierwsza sprawa dotyczyła szeroko rozumianych mechanizmów kontroli nad „partią władzy" w wymiarze regionalnym. Z informacji, które przedostały się do prasy, można się było dowiedzieć:

– kto w regionach odpowiadał przed Kremlem za kampanię wyborczą Jednej Rosji – byli to głównie wicegubernatorzy, wyspecjalizowani kuratorzy polityki wewnętrznej, zatrudnieni w administracji regionalnej, szefowie sztabów wyborczych „partii władzy";

---

[85] М. Коломиец, *Личная ответственность за честные выборы: Володин включен в список „ЕР"*, „Ридус. Агентство гражданской журналистики" 2016, 27.06, https://www.ridus.ru/news/224864.html [dostęp: 10.05.2017]; И. Нагорных, М. Карпенко, О. Павлова, *„Единая Россия" нарушила штабные традиции. Избирательную кампанию партии власти проведет исполком*, „Коммерсантъ" 2016, 14.07, s. 3.

[86] О. Белобородова, *Вячеслав Володин возглавит…*

[87] Д. Хачатрян, *Не допустить „пятой колонны"!*, „Novaya Gazeta.ru" 2012, 17.07, http://www.novayagazeta.ru/politics/53562.html?print=1 [dostęp: 10.05.2017].

[88] *Ibidem.*

- które regiony uznawane są za „najbardziej problematyczne", tj. gdzie istniało ryzyko, że „partia władzy" i powiązani z nią kandydaci nie uzyskają zakładanych przez Kreml rezultatów – należały do nich: obwód kaliningradzki i Kraj Nadmorski, ale także obwody jarosławski, twerski oraz Udmurcja);
- kto w ramach prezydenckiej administracji kontroluje procesy wyborcze w odniesieniu do regionów – w wymiarze formalnym był to departament ds. polityki wewnętrznej i kadrowej, kierowany w owym czasie przez Olega Morozowa;
- jakie metody były stosowane przez Kreml w ramach współpracy z przedstawicielami „partii władzy" w regionach i jej regionalnymi kuratorami – były to spotkania indywidualne (w odniesieniu do najbardziej „problematycznych regionów") i warsztaty grupowe z wykorzystaniem prezentacji, referatów i danych socjologicznych[89].

Druga kwestia związana była z rozpoznawaniem nastrojów politycznych w regionach, tamtejszej struktury powiązań pomiędzy różnymi grupami elit, rzeczywistego poparcia dla głównych uczestników lokalnego rynku rywalizacji politycznej, kondycji sił opozycyjnych, pożądanych kierunków i dopuszczalnego zakresu wykorzystania zaplecza administracyjnego. Wszystko to sprowadzało się do wypracowania rekomendacji w odniesieniu do właściwego i szczegółowego zaprojektowania kampanii wyborczej.

2.3.1. Problem dominacji ośrodków zewnętrznych w życiu partii i awansu w hierarchii partyjnej

W kontekście rozważań dotyczących autonomii decyzyjnej Jednej Rosji warto zwrócić uwagę na fakt zarządzania partią przez struktury niestanowiące jej organów kierowniczych i osoby nienależące do niej. Fakt pełnienia funkcji przewodniczącego partii przez Władimira Putina, który nie był formalnie jej członkiem, był w tym względzie symptomatyczny[90]. W latach 2008–2012 Putin tymczasowo przestał sprawować urząd prezydencki, łączył natomiast funkcję premiera i lidera partii, nie będąc przy tym formalnie członkiem Jednej Rosji, „nie chcąc być zależnym od własnych podwładnych ze struktur partyjnych"[91]. Po ponownym objęciu urzędu prezydenckiego, Putin opuścił szeregi partii i przekazał ster władzy nad nią Miedwiediewowi. Wspomniane zmiany dotyczące zarówno tego, kto będzie kierował partią, jak i ubiegał się o najwyższy

[89] *Ibidem.*

[90] V. Gelman, *Party Politics in Russia: From Competition to Hierarchy*, [w:] R. Sakwa (ed.), *Power and Policy in Putin's Russia*, Routledge, London 2009, s. 44.

[91] А. Макаркин, *„Единая Россия": партия-инструмент…*

urząd w państwie z ramienia Jednej Rosji dokonały się z pominięciem wewnątrzpartyjnej debaty. Członkowie partii jednomyślnie zaakceptowali wyniki bezpośredniej umowy Putin – Miedwiediew.

Dominacja struktur pozapartyjnych w procesie kierowania działalnością partii była nie tylko usankcjonowana *de facto*, ale miała także solidne podstawy wynikające ze statutu Jednej Rosji, uzupełnionego w kwietniu 2008 roku. Poprawki do statutu partii powstały z myślą o zaspokojeniu oczekiwań ówczesnego prezydenta Rosji – Władimira Putina[92]. Do statutu partii wprowadzono rozwiązania, które dopuszczały, aby przewodniczącym partii była osoba niebędąca członkiem partii[93]. Przewodniczący partii dysponował znaczącym zakresem pełnomocnictw w odniesieniu do zarządzania nią, m.in. przewodniczył posiedzeniom Zjazdu, Rady Najwyższej, Rady Generalnej partii, miał możliwość zwoływania ich nadzwyczajnych posiedzeń, rekomendował odpowiednim organom partii kandydatury osób do wyboru w kontekście zajęcia miejsca w kierowniczych i centralnych organach partii, a także miał możliwość zawieszenia wykonywania funkcji przez członków struktur kierowniczych i centralnych, organów kierowniczych struktur terenowych partii, jak również blokowania egzekucji podejmowanych przez te organy decyzji[94].

W przypadku Rady Najwyższej partii – wytyczającej strategiczne kierunki jej rozwoju – statut partii jednoznacznie podkreślał jej ponadpartyjny charakter i wskazywał, że członkami są wiryliści – „wybitni działacze społeczni i polityczni cieszący się autorytetem w rosyjskim społeczeństwie i na arenie międzynarodowej, w tym także ci, którzy nie są członkami partii"[95].

Objęcie stanowiska przewodniczącego partii przez Dmitrija Miedwiediewa w kwietniu 2012 r., czemu towarzyszyły kolejne dość istotne zmiany w statucie partii, stanowi dogodny moment, by zwrócić uwagę na charakterystyczną dla Jednej Rosji tendencję do podporządkowania jednostkom jej struktury organizacyjnej. Dotyczyło to nie tylko powołania do życia – z myślą o Putinie – instytucji „bezpartyjnego" przewodniczącego partii. W początkach istnienia partii funkcjonowała np. instytucja współprzewodniczących Rady Najwyższej partii – powstała ona tylko i wyłącznie z myślą o tzw. ojcach założycielach partii: Łużkowie, Szajmijewie i Szojgu. Wspomniane zmiany w statucie partii z roku 2012 wzmocniły rolę organów kierowniczych partii, którymi zarządzali politycy o już znaczącej pozycji w systemie politycznym – status formalny uległ zrównaniu z faktycznym[96].

---

92 Ю. Коргунюк, *Уничтожение субъектности...*, s. 123.

93 *Устав Партии „Единая Россия"...*

94 *Ibidem.*

95 *Ibidem.*

96 Dodatkowy wzrost znaczenia odnotował Siergiej Niewierow, i tak już wówczas kierujący codzienną pracą partii, ze względu na piastowanie funkcji sekretarza Rady Generalnej

Wraz z postępującą instytucjonalizacją Jednej Rosji nastąpiły istotne zmiany w jej kierownictwie. Część rosyjskich politologów wskazywała, że widać było wyraźną zależność pomiędzy zmianami we władzach partii a rosnącym jej znaczeniem w systemie partyjno-wyborczym i samodzielnością jej liderów. We wstępnym okresie istnienia Jednej Rosji Kreml kierował i wspierał proces rozbudowy struktur regionalnych partii. Rozwiązywał konflikty pomiędzy szefami struktur regionalnych a gubernatorami i prezydentami republik narodowościowych, przeciwdziałał próbom zawłaszczenia tych struktur. Wiązało się to także z koniecznością dokonywania zmian w ścisłym kierownictwie partii – Borys Gryzłow zastąpił Aleksandra Biespałowa na stanowisku szefa Rady Generalnej. Biespałow był politykiem zbyt aktywnym i przedsiębiorczym. Dążył do ograniczenia roli współprzewodniczących partii: Jurija Łużkowa, Mintimera Szajmijewa i Siergieja Szojgu. Nie skrywał też ambicji w zakresie prób podporządkowania „partii władzy" elit regionalnych i ich *machine politics*, głośno mówił o konieczności ograniczenia autonomii szefów regionów w zakresie rozdysponowywania transferów z budżetu federalnego czy też wzmocnienia roli partii politycznych w procesie nominowania osób ubiegających się o urząd prezydencki, a także o „upartyjnieniu" systemu wyborów do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych[97].

(dotychczas sekretarz Prezydium Rady Generalnej). Odbyło się to kosztem Borysa Gryzłowa i jego urzędu – przewodniczącego Rady Najwyższej i samej Rady Najwyższej. Na mocy poprawek do statutu to właśnie sekretarz Rady Generalnej przedkładał Zjazdowi kandydatury członków Prezydium Rady Generalnej, gdy dotychczas odpowiadało za to Biuro Rady Najwyższej. Sama Rada Najwyższa przekształciła się w organ przedstawicielski, mogący składać się z osób pozbawionych partyjnej afiliacji. Kolejnego przykładu na rzecz tezy o podporządkowaniu struktury partii jednostkom dostarcza historia Komitetu Wykonawczego partii i jego przewodniczącego Konstantego Mazuriewskiego. Mazuriewski, w przeciwieństwie do poprzedniego szefa Centralnego Komitetu Wykonawczego partii – Andrieja Worobjewa (objął on funkcję szefa frakcji parlamentarnej Jednej Rosji), nie dysponował takimi wpływami politycznymi. W konsekwencji to szef frakcji w Dumie był członkiem Biura Rady Najwyższej partii, nie zaś szef Centralnego Komitetu Wykonawczego. W relacji ze zjazdu partii tygodnik „Ekspert" przywołał komentarze delegatów, którzy uchwycili swymi ironicznymi komentarzami sedno procesu instytucjonalizacji partii i dostosowywania struktury organów kierowniczych partii do konkretnych osób sprawujących określone funkcje kierownicze: „A nie można byłoby napisać wprost: wchodzi Worobjew, niezależnie od zajmowanej funkcji". Por. О. Доронина, *Единоросы омедведились*, „Expert Online" 2012, 28.05, http://expert.ru/2012/05/28/edinorossyi-omedvedilis/ [dostęp: 09.05.2017].

[97] О. Тропкина, *„Если правительство плохое, об этом надо говорить"*, „Независимая газета" 2002, 11.03, http://www.ng.ru/politics/2002-03-11/1_bespalov.html [dostęp: 31.10.2018].

Kreml oczywiście podzielał stanowisko Biespałowa w większości tych spraw, ale do otwartej konfrontacji z regionami nie był jeszcze gotów. Biespałow nie konsultował swych wystąpień z kuratorami partii w administracji prezydenckiej, która zaczynała tracić nad nim kontrolę. Biespałow skoncentrował w swych rękach zbyt dużo władzy: łączył funkcje szefa Rady Generalnej i Komitetu Wykonawczego, podejmował samodzielnie wszystkie decyzje finansowe, osobiście budował struktury regionalne partii i wpływał na nominacje szefów oddziałów partii w regionach[98]. Było to możliwe ze względu na jego bliskie relacje z Putinem, którego znał z okresu współpracy w merostwie Sankt Petersburga w latach 90. Jednak poczynania Biespałowa wzbudzały coraz większy gniew w administracji prezydenckiej. Nie uprzedził on np. Surkowa o obecności dziennikarzy na spotkaniu z udziałem aktywu partyjnego, co sprawiło, że ten w ostrych słowach skrytykował partię i jej członków, a także samego Putina, kiedy powiedział, że członkostwo prezydenta w Jednej Rosji jest przesądzone[99]. Wszystko to sprawiło, że ktoś bardziej spolegliwy, by nie powiedzieć bezwolny, musiał zająć jego miejsce. Zarówno Gryzłow, jak i następni szefowie partii byli – w zgodnej opinii rosyjskiej prasy i politologów – li tylko wykonawcami woli Kremla. Organy kierownicze partii na szczeblu federalnym zostały także wzmocnione przez ludzi z bliskiego otoczenia Putina – Jurija Wołkowa i Walerego Bogomołowa, należących do jego petersburskich znajomych i współpracowników[100].

Struktury kierownicze partii bardzo często zachowywały milczenie, kiedy Kreml podejmował decyzję o usunięciu z jej szeregów określonego polityka[101]. Partia brała stronę Kremla, nie zaś swoich wieloletnich i zasłużonych członków, kiedy ci ostatni popadali z nim w konflikt. Tak było zarówno w przypadku Jurija Łużkowa, jednego z ojców-założycieli Jednej Rosji, który w roku 2010 został zmuszony do opuszczenia zajmowanego od połowy lat 90. stanowiska mera Moskwy. Partia nie udzieliła mu żadnego wsparcia – na znak protestu opuścił więc jej szeregi. Symptomatyczny był również los wieloletniego przewodniczącego Rady Najwyższej Jednej Rosji Borysa Gryzłowa, osoby blisko związanej z Władimirem Putinem, który to w latach 2003–2011 piastował równocześnie dwie istotne (przynajmniej z formalnego punktu widzenia) funkcje:

1) przewodniczącego Dumy Państwowej,
2) lidera frakcji parlamentarnej Jednej Rosji.

---

98 И. Нагорных, *Съезд утвердителей*, „Коммерсантъ Власть" 2003, 24.03, s. 42.

99 *Ibidem.*

100 Ю. Г. Коргунюк, *Уничтожение субъектности...*, s. 127–128; Н. Зенькович, *Путинская энциклопедия: семья, команда, оппоненты, преемники*, ОЛМА Медиа Групп, Москва 2006, s. 61–63.

101 А. Макаркин, *„Единая Россия": партия-инструмент...*

Gryzłow pożegnał się z zajmowanymi stanowiskami w następstwie protestów społecznych z grudnia 2011 r. i zniknął niemal całkowicie z przestrzeni informacyjnej. Decyzje dotyczące Gryzłowa i tego, kto będzie jego następcą były podejmowane na Kremlu[102]. W roku 2016 Gryzłow wciąż sprawował funkcję przewodniczącego Rady Najwyższej partii. W maju roku 2008 jego miejsce jako przewodniczącego partii zajął Putin. Cztery lata później funkcję przewodniczącego partii przejął Miedwiediew. Zmiany te łączą się z personalnymi roszadami, które dokonywały się na samym Kremlu. Gryzłow padł ofiarą błędów, jakie popełnił Surkow. Pojawienie się nowego pokolenia kuratorów polityki wewnętrznej w prezydenckiej administracji, m.in Wiaczesława Wołodina, który zastąpił Surkowa, poskutkowało tym, że wprowadził on do administracji prezydenckiej i struktur kierowniczych „partii władzy" swoich ludzi[103].

Na marginesie rozważań dotyczących problemu przywództwa w partii zwracano uwagę fakt, że z chwilą, kiedy Jedna Rosja przestała być postrzegana w kategoriach doraźnego projektu partyjnego[104], przestali nią kierować politycy peryferyjni, a zaczęli – politycy-administratorzy, profesjonalni „technolodzy polityczni", na czele z ówczesnym zastępcą szefa administracji prezydenckiej ds. polityki wewnętrznej – Władysławem Surkowem. Surkow, podobnie jak Wołodin, miał swoje własne, oryginalne podejście do zarządzania partią. Pierwszy z nich stosował politykę „dziel i rządź" – „występował w roli arbitra w ramach zaprogramowanej przez siebie rywalizacji partyjnych managerów"[105]. Trzy główne organy kierownicze partii obsadzane były przez przedstawicieli różnych koterii. Rada Generalna podporządkowana była grupie Wiaczesława Wołodina, Komitet Wykonawczy obsadzał człowiek z otoczenia Siergieja Szojgu – Andriej Worobjew, w końcu Biuro Rady Najwyższej partii kontrolował Gryzłow. Wołodin, w momencie, w którym zastąpił Surkowa, zdecydował się uprościć dotychczasowy proces zarządzania partią – zmarginalizował znaczenie Biura Rady Najwyższej i samego Gryzłowa, pozostałe organy kierownicze partii zajęli natomiast jego ludzie[106].

---

[102] D. Trawin, *Trzy reżimy Putina*, „Więź" 2015, nr 660, s. 17–18; *Всероссийская политическая партия „Единая Россия". Досье*, „ТАСС информационное агентство" 2016, 27.07, http://tass.ru/info/2640831 [dostęp: 07.05.2017].

[103] А. Макаркин, *„Единая Россия": партия-инструмент...*

[104] И. Нагорных, *„Единая Россия" станет партией нового типа*, „Коммерсант" 2008, 23.05, s. 3.

[105] А. Перцев, *Чем займется „Единая Россия" на президентских выборах и после*, Московский Центр Карнеги, 2018, 17.01, http://carnegie.ru/commentary/75282 [dostęp: 16.02.2018].

[106] *Ibidem.*

Jurij Korguniuk dowiódł swego czasu, analizując biografie członków organów kierowniczych Jednej Rosji, powszechnie znanej w Rosji prawdy, iż władzę w partii dzierżą ci, którzy już ją zdobyli, nie zaś ci, którzy jej służą[107]. Symptomatyczne są w tym względzie „partyjne" biografie premierów rosyjskiego rządu. Od roku 1992 do roku 2012 żaden z rosyjskich premierów (z wyjątkiem Wiktora Christienki) nie był członkiem partii, ani nawet nie miał partyjnego „doświadczenia", nie licząc oczywiście członkostwa w Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego. Co więcej, status polityczny (i partyjny) premierów ulegał zmianie z chwilą, kiedy obejmowali oni urząd premiera lub go opuszczali. Wówczas zasilali szeregi „partii władzy" lub co najmniej deklarowali, że sympatyzują z nią i angażowali się w jej działalność wyborczą[108]. Pierwszym w najnowszej historii politycznej Rosji „partyjnym premierem" rosyjskiego rządu był dopiero Dmitrij Miedwiediew. Łączył on funkcję szefa rządu z członkostwem w partii. W przeciwieństwie do Putina, Miedwiediew sformalizował swój związek z partią. Jednak nawet Miedwiediew najpierw objął stanowisko premiera (8 maja 2012), a dopiero później (22 maja 2012), zgodnie ze złożoną obietnicą, odebrał legitymację partyjną[109].

Interesujący w tym względzie jest również przypadek Rady Najwyższej Jednej Rosji. Ten organ kierowniczy partii nie miał istotnego znaczenia z punktu widzenia bieżącego jej funkcjonowania, ale był reprezentatywny, jeśli chodzi o cechy istotnościowe Jednej Rosji i podejście Kremla do zadań, jakie miała ona realizować w systemie politycznym, polegające m.in. na budowaniu szerokiej koalicji sił poparcia dla Kremla, z wykorzystaniem Jednej Rosji i integrowaniu elit państwa, a także budowaniu wyobrażenia, że Jedna Rosja odzwierciedla interesy szerokich warstw społecznych współczesnej Rosji stając się, jeśli nie partią masową, to partią ludową w myśl zachodnioeuropejskich typologii modeli organizacyjnych partii politycznych.

Symptomami takiego stanu rzeczy było m.in.:

– Zacieranie granicy pomiędzy statusem członka partii a osobami pozbawionymi legitymacji partyjnej – przy regionalnych oddziałach partii funkcjonują rady jej stronników[110];

---

[107] Por. Ю. Г. Коргунюк, *Социально-демографический состав руководящих органов „Единой России" как показатель специфики организационной структуры партии*, „Полития" 2012, № 1 (64), s. 104.

[108] H. Oversloot, R. Verheul, *Managing Democracy: Political Parties and the State in Russia*, „Journal of Communist Studies and Transition Politics" 2006, vol. 22, No 3, s. 385.

[109] *Медведев получил корочки „Единой России"*, „LIFE.NEWS" 2012, 22.05, http://lifenews.ru/news/92489 [dostęp: 07.05.2017].

[110] Celem funkcjonowania rad stronników miała być konstruktywna współpraca z obywatelami państwa, a one same miały jednoczyć ludzi, którzy popierali cele i zadania Jednej

- Powołanie do życia Ogólnorosyjskiego Frontu Narodowego, integrującego przedstawicieli organizacji społecznych i związków zawodowych, instytucjonalizującego rozszerzenie bazy społecznego poparcia dla Władimira Putina o osoby dystansujące się od członkostwa w partii politycznej, przy jednoczesnym umożliwieniu im udziału w wyborach;
- Możliwość udziału w roku 2016, z czynnym prawem głosu, w prawyborach Jednej Rosji wszystkich chętnych obywateli Rosji uprawnionych do głosowania. W roku 2017 połowa z 2292 uczestników prawyborów nie należała do partii[111]. Pierwsze odsłony prawyborów miały charakter zamknięty i były ograniczone tylko do członków partii i Frontu Narodowego. Do ich organizacji wykorzystywano pomieszczenia i pracowników komisji wyborczych Federacji Rosyjskiej – niezależnie od faktu, że był to dowód na wykorzystywanie przez partię zasobów administracyjnych, prawybory w partii organizowane przez pracowników komisji wyborczych przydawały im wymiaru nie tyle wewnątrzpartyjnego, co raczej ogólnopaństwowego;
- Umożliwianie przez statut Jednej Rosji sprawowania przez osoby nieposiadające partyjnej legitymacji kluczowych kierowniczych funkcji w partii, a także prace we wspomnianej Radzie Najwyższej, odpowiadającej za strategię rozwoju partii i wzmacnianie jej autorytetu oraz wzrostu znaczenia w społeczeństwie, a składającej się z rosyjskich działaczy społecznych i politycznych[112].

W ciągu kolejnych lat funkcjonowania Rady Najwyższej Jednej Rosji jej liczebność ulegała zwiększeniu. Powstała w wyniku ustaleń zjazdu założycielskiego 1 grudnia 2001 r. liczyła 18 osób, tymczasem w roku 2015 było to już 90 osób[113]. Wśród jej członków osoby związane z partią i jej frakcją parlamentarną znajdowały się w zdecydowanej mniejszości (było ich 16). Jeśli chodzi o udział w pracach partii ludzi spoza niej, warto odpowiedzieć na pytanie, jakie instytucje były zaangażowane w życie partii? Kto jeszcze – przynajmniej formalnie – kierował rozwojem partii? Istotną grupę stanowili szefowie władz wykonawczych regionów Federacji Rosyjskiej i osoby zatrudnione w strukturach

Rosji, nie będąc jednocześnie zaangażowani w działalność polityczną. Сторонники, Партия „Единая Россия", http://er.ru/supporters/ [dostęp: 07.05.2017].

[111] Д. Гончарук, *„Единая Россия" проверила свой резерв*, „Парламентская газета" 2017, 31.05, https://www.pnp.ru/politics/edinaya-rossiya-proverila-svoy-rezerv.html [dostęp: 3.11.2018].

[112] *Устав Всероссийской политической партии „Единая Россия" 2016, 7. Председатель партии и председатель высшего совета партии*, http://er.ru/party/rules/#7 [dostęp: 07.05.2017].

[113] Por. Ю. Г. Коргунюк, *Социально-демографический состав...*, s. 92–93.

wykonawczych regionów (31), a także członkowie Rady Federacji (7) i rosyjskiego rządu – w randze ministra lub wiceministra (7). Na szczególną uwagę zasługiwała obecność w Radzie Najwyższej („radzie programowej") Jednej Rosji osób związanych z wpływowymi i/lub opiniotwórczymi instytucjami współczesnej Rosji. Chodzi tu o takie korporacje państwowe jak Rosnieft', Rosatom, Rostech, Rostechnołogi, Wniesztorgbank; ośrodki medialne i prokremlowskie *think tanki*: Kanał Pierwszy, Instytut Projektowania Społecznego, Magazyn EKSPIERT, Agencja Komunikacji Politycznej i Ekonomicznej, a także korporacje branżowe: Związek Rosyjskich Przemysłowców i Przedsiębiorców, Związek Producentów Maszyn, Stowarzyszenie Prawników Rosji, Stowarzyszenie Rosyjskich Polarników, Rosyjska Akademia Nauk, Związek Zawodowy Pracowników Przemysłu Rolno-Spożywczego, Rosyjski Komitet Olimpijski, Rosyjski Związek Piłki Nożnej – reprezentowane przez ich najbardziej prominentnych notabli (przewodniczących i wiceprzewodniczących); uczelnie wyższe reprezentowane przez ich rektorów: Państwowy Moskiewski Uniwersytet, Federalny Uniwersytet Syberyjski, Państwowy Samarski Uniwersytet Medyczny, Uniwersytet Medyczny Ministerstwa Ochrony Zdrowia im. I. M. Sieczionowa, Rosyjski Uniwersytet Ekonomiczny im. G. W. Plechanowa, Pacyficzny Uniwersytet Państwowy[114]. Dla poprawy wizerunku w Radzie Najwyższej znaleźli się również „ludzie czynu" – szeregowi członkowie partii, jak: Nina Brusnikowa – pracownica wołgogradzkiego kołchozu „Aurora" czy Andriej Łamanow – pilot Tu-154. Swego czasu Miedwiediew, odbierając legitymację partyjną, złożył deklarację, że Radę Najwyższą partii zasilą jej szeregowi członkowie – miało się to odbywać w ramach *rebrandingu* partii i jej debiurokratyzacji[115].

Proces odnowy partii, tj. wymiany jej parlamentarnej reprezentacji, przede wszystkim z wykorzystaniem przedstawicieli regionów, dopełnił się w wyniku wyborów do Dumy Państwowej w roku 2016, czemu sprzyjało przywrócenie głosowania w okręgach jednomandatowych[116]. Sam proces odnowy rozpoczął się już w roku 2011 i odbywał się z wyraźnie zaznaczoną obecnością osób niebędących członkami Jednej Rosji, a należącymi do Frontu Narodowego. Powstaniu tej struktury towarzyszyły narodziny instytucji wewnątrzpartyjnej demokracji – prawybory, mające zagwarantować partii napływ na jej listy wyborcze osób popularnych, aktywnych w płaszczyźnie społecznej i zarazem niezwiązanych z elitą władzy. Spowodowało to natychmiast konflikty w regionach

[114] *Высший совет Партии, Партия „Единая Россия"*, http://er.ru/persons/supreme_council/ [dostęp: 08.09.2014].

[115] *Медведев получил корочки...*

[116] П. Козлов, *Фракция „Единой России" серьезно обновится за счет одномандатников*, „Ведомости" 2016, 21.09, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/09/22/658048-edinoi-rossii-odnomandatnikov [dostęp: 03.11.2018].

między członkami elit regionalnych a działaczami Frontu Narodowego, którym Putin zaproponował 25% miejsc na listach wyborczych partii. Frakcja Jednej Rosji Dumy VI kadencji odnowiła się w 50%. 25% deputowanych partii wywodziło się z grona członków Frontu Narodowego i miało status bezpartyjny[117]. W efekcie wyborów do Dumy VII kadencji frakcja parlamentarna Jednej Rosji została odnowiona w 60%, sprzyjał temu m.in. fakt, że partia zdobyła o 105 miejsc więcej. Deputowanymi zostało 50 aktywistów Frontu Narodowego, 16 z nich zdobyło mandat w okręgach jednomandatowych[118]. Uwzględniając fakt, że także w Dumie V kadencji frakcja Jednej Rosji została zasilona w 1/3 nowymi ludźmi, dowodziło to, że partia była poddawana „konserwacji", a rotacja kadr uznawana była przez jej kuratorów za istotny element podtrzymywania jej żywotności i atrakcyjności w oczach ludzi chcących dołączyć do grona członków elity władzy[119].

Jak zostało to już zasygnalizowane, w partii pojawiły się przed wyborami do Dumy Państwowej w roku 2007 prawybory, forma wewnątrzpartyjnej demokracji. Mogłyby one sprzyjać wewnętrznej mobilności elit w hierarchii partyjnej, a także zwiększać poziom społecznej popularności. Tak się jednak nie stało. Elity partyjne w regionach okazały się nieprzygotowane na demokrację w partii. Przede wszystkim zwlekano z otwarciem instytucji prawyborów dla wszystkich członków partii, po drugie dominowała tendencja do manipulowania ich wynikami. Prawybory w latach 2011 i 2016 okazały się pełne nadużyć, dochodziło wręcz do przypadków fałszowania ich wyników. Co więcej, ich rezultaty – abstrahując od wspomnianych nadużyć –zostały niemal całkowicie zignorowane przez organy kierownicze partii na szczeblu federalnym. W roku 2011 zaledwie osiem list regionalnych kandydatów partii na 80 zaakceptowanych przez zjazd Jednej Rosji odzwierciedlało wyniki prawyborów[120].

---

[117] *Путин: фракция ЕР в Госдуме обновилась наполовину*, „Актуальные комментарии" 2011, 08.12, http://actualcomment.ru/putin_fraktsiya_er_v_gosdume_obnovilas_napolovinu.html [dostęp: 22.08.2018].

[118] Ю. Политов, *По итогам выборов депутатский корпус обновился наполовину*, „Российская газета – Неделя" 2016, № 7094 (226), 06.10, https://rg.ru/2016/10/06/po-itogam-vyborov-v-gosdumu-deputatskij-korpus-obnovilsia-napolovinu.html [dostęp: 03.11.2018].

[119] Н. Гирин, *Заданный процент. Участие в праймериз „фронтовиков" не изменит долю новых лиц в будущих списках депутатов „Единой России"*, „Новая газета" 2011, 12.08, https://www.novayagazeta.ru/articles/2011/08/12/45418-zadannyy-protsent [dostęp: 08.09.2014].

[120] А. Кынев, *Как, зачем и почему: причины и уроки праймериз „Единой России" – 2016*, Московский Центр Карнеги, 2016, 25.05, https://carnegie.ru/commentary/63656 [dostęp: 08.06.2018].

W roku 2016 pojawiła się szansa, by prawybory zaczęły spełniać funkcję mechanizmu wewnątrzpartyjnej mobilności i rotacji elit partyjnych. Kierownictwo partii – w tym sam Miedwiediew – zapowiadało, że ich wyniki będą wiążące, tj. triumfatorzy prawyborów znajdą się na listach partyjnych Jednej Rosji podczas wrześniowych wyborów do Dumy: „Tylko ci, którzy zdobędą rzeczywiste poparcie ludzi, będą uczestniczyć w wyborach do Dumy Państwowej. Innego sposobu, aby dostać się na listę wyborczą »Jednej Rosji« nie ma" – mówił w marcu 2016 r. ówczesny przewodniczący partii[121]. W rzeczywistości kierownictwo partii dokonało masowej czystki wśród triumfatorów prawyborów. Pretekstem do korekty wyniku prawyborów były przypadki nadużywania zasobów administracyjnych; ryzyka poniesienia przez partię strat wizerunkowych; ujawnienia kryminalnej przeszłości kandydata[122]. W niektórych przypadkach triumfujący w prawyborach sami wycofywali swoją kandydaturę pod naciskiem wpływowych przedstawicieli obozu władzy, w zamian za ofertę objęcia stanowiska w administracji regionalnej[123]. Kierownictwo partii podjęło równocześnie szereg innych działań w odniesieniu do list wyborczych partii, które jeszcze bardziej wypaczyły rezultaty prawyborów. Można było do nich zaliczyć: fakt łączenia regionalnych list wyborczych – łącznie powstało ich 36, co przeczyło idei prawyborów, w trakcie których wyborcy głosowali na kandydatów mających tworzyć skład osobowy dla każdego regionu oddzielnie; utworzenie jednoosobowej listy ogólnorosyjskiej z Miedwiediewem na czele, wprowadzenie na listy wyborcze partii osób, które nie uczestniczyły w prawyborach – dotyczyło to m.in. Wiaczesława Wołodina i Natalii Pokłońskiej (prokurator generalna anektowanego Krymu), a także 19 szefów regionów – „liderów opinii publicznej" według słów Miedwiediewa[124].

---

[121] *Медведев встретится с участниками праймериз „Единой России"*, „Взгляд.Ру" 2016, 28.03, http://www.vz.ru/news/2016/3/28/801942.html [dostęp: 22.08.2018].

[122] В. Жуков, *„Из-за Абдулкадырова единороссы чуть не потеряли Нижний Тагил"*, „URA.RU" 2016, 06.06, https://ura.news/articles/1036268058 [dostęp: 22.08.2018]; *„Единая Россия" исключила Андрея Горохова из списков праймериз в Госдуму*, „Калининград.Ru" 2016, 26.06, https://kgd.ru/news/policy/item/54941-edinaya-rossiya-i-sklyuchila-andreya-gorohova-iz-spiskov-prajmeriz-v-gosdumu [dostęp: 22.08.2018].

[123] *Занявшая первое место в ивановском списке ЕР Светлана Москвина сняла кандидатуру*, Лента новостей (Москва) от 26.06.2016, 2016, 26.06, 17:09 https://www.kommersant.ru/doc/3023532 [dostęp: 08.06.2018].

[124] *Интервью Дмитрия Медведева программе «Вести в субботу» телеканала „Россия"*, 2016, 02.07, https://er.ru/news/143813/ [dostęp: 08.06.2018]; *Федеральный список кандидатов в депутаты Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации седьмого созыва от партии „Единая Россия"*, http://er.ru/news/143674/userdata/files/2016/06/30/federalnyij-spisok.doc [dostęp: 08.06.2018]; *Володин и Поклонская вошли в предвыборный список „Единой России"*, „Интернет-портал Российской

2.4. Zasoby administracyjne w służbie Jednej Rosji

Mówiąc o instytucjonalizacji Jednej Rosji i poruszając zagadnienie jej autonomii decyzyjnej należy wskazać, że Kreml biorąc na siebie odpowiedzialność za strategiczne zarządzanie partią (pozostawiając przy tym partyjnym notablom zadanie bieżącego kierowania sprawami partii), wyposażał ją w szereg zasobów, koniecznych do realizowania przez nią funkcji współudziału w stabilizacji reżimu politycznego i, m.in., zaspokajania oczekiwań obozu władzy w zakresie wyników wyborczych. Udostępnianie partii zasobów medialnych, finansowych, instytucjonalnych w celu zapewnienia jej przewagi nad pozostałymi uczestnikami rywalizacji partyjno-wyborczej pozwala przyjąć, że mieliśmy do czynienia z nadużywaniem zasobów administracyjnych.

Społeczno-polityczne zjawisko, jakim jest wykorzystywanie zasobów administracyjnych, doczekało się szeregu interpretacji w rosyjskiej politologii. W wielu rosyjskich pracach politologicznych czy też analitycznych, poświęconych funkcjonowaniu rosyjskiego systemu politycznego, ze szczególnym uwzględnieniem praktyk wyborczych, kategoria pojęciowa wykorzystywania zasobów administracyjnych postrzegana jest jako symptom tendencji autorytarnych i ma oznaczać zniekształcanie reguł rywalizacji wyborczej, pozbawianie ich elementu konkurencyjności przez osoby urzędowe, zainteresowane zwycięstwem określonej partii i/lub kandydata[125].

Godna odnotowania jest poczyniona przez Grigorija Gołosowa próba interpretacji zjawiska wykorzystywania zasobów administracyjnego jako fragmentu konstrukcji *machine politics*[126]. Termin ten w dużym uproszczeniu przyjęto rozumieć jako:

> ogół zasobów pozostających do dyspozycji kierownictwa przedsiębiorstw i/lub struktur terytorialnych (rejonów, miast), za pomocą których mają oni możliwość wpływać na poglądy i zachowanie wyborców[127].

Jego pojawienie się i instytucjonalizacja była w warunkach rosyjskich wiązana z:

газеты" 2016, 27.06, https://rg.ru/2016/06/27/er-utverdila-kandidatami-v-gd-volodina-govoruhina-poklonskuiu-shamanova.html [dostęp: 08.06.2018].

[125] О. В. Важенина, *Административный ресурс в государственном управлении – хорошо это или плохо?*, „Чиновник" 2006, № 1 (41), http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1232081 [dostęp: 03.11.2018].

[126] G. Golosov, *Machine Politics: The Concept and Its Implications for Post-Soviet Studies*, „Demokratizatsiya" 2013, vol. 21, No 4, s. 460.

[127] А. Б. Воронцова, В. Б. Звоновский, *Административный ресурс как феномен российского избирательного процесса*, „Полис. Политические исследования" 2003, № 6, s. 114.

tradycyjnymi dla Rosjan postawami paternalistycznymi i gotowością do podporządkowywania się „kierownictwu", która to postawa sprzyja realizacji wyborczych ambicji lokalnych notabli[128].

Gołosow wskazywał np., że podejmowane przez Jedną Rosję na prowincji działania w celu uzyskania pożądanego wyniku wyborczego były wzorowane na praktykach patronalno-klientelistycznych, stosowanych przez gubernatorsko-prezydenckie machiny polityczne w latach 90. Kluczową grupą społeczną, którą należało „otoczyć troską" w okresie wyborczym, byli np. emeryci i weterani wojenni. Podstawowym zadaniem władz regionalnych i jednostek samorządu terytorialnego było nakłonienie ich do pojawienia się w lokalach wyborczych – kiedy już się tam znajdowali, tradycyjnie głosowali na Jedną Rosję. Ten sam cel osiągano poprzez możliwość głosowania w domach, wówczas dodatkowo można było mieć wręcz pewność, że zagłosują zgodnie z oczekiwaniami obozu władzy. W szkołach nauczyciele korzystali z możliwości kontaktu z rodzicami uczniów, aby przekazać im informację o konieczności udziału w wyborach.

Istotnym problemem dla osób odpowiedzialnych za budowanie sukcesu wyborczego Jednej Rosji była praktyczna weryfikacja, czy przekaz informacyjny został przyswojony – pracodawcy wymagali więc zdjęć wypełnionych kart wyborczych w charakterze potwierdzenia, że pracownicy oddali głos poparcia na Jedną Rosję. Niekiedy wyborcy otrzymywali też od członków komisji wyborczych pamiątkowe kalendarzyki, jako dowód spełnienia obowiązku wyborczego[129]. W grę wchodziło również korumpowanie wyborców. W niektórych regionach otrzymywali oni darmowe karty SIM, kupony zniżkowe na lekarstwa lub wręcz zawierano kontrakt z wyborcą, który w zamian za prawidłowo oddawany głos otrzymywał określoną kwotę pieniędzy[130]. W odniesieniu do obszarów wiejskich, często znacząco uzależnionych materialnie od dobrej woli rządzących (np. w zakresie dostarczenia opału na zimę), możliwości wpływania na poprawne zachowania wyborców były znacznie bardziej ułatwione niż w przypadku obszarów miejskich[131]. W związku z tym pojawiały się manipulacje administracyjno-prawne w dotyczące kształtu okręgów wyborczych (*gerrymandering*), polegające na łączeniu w ramach tych samych okręgów wyborczych regionów miejskich i wiejskich (tzw. model płatków

[128] Г. В. Голосов, Ю. Д. Шевченко, *Независимые кандидаты и зависимые избиратели: влияние социальных сетей на электоральную политику в России*, „Полис. Политические исследования" 1999, № 4, s. 109.

[129] О. Харсеев, *Ресурс крепчал*, „Коммерсантъ Власть" 2010, 18.10, s. 24.

[130] *Ibidem.*

[131] G. Golosov, *Machine Politics…*, s. 476–477.

kwiatka), co dawało możliwość neutralizowania wpływów elektoratu protestu skupionego w miastach[132].

W rosyjskiej literaturze przedmiotu istnieje jednak również nurt interpretacyjny podkreślający, że termin „zasób administracyjny" ma charakter neutralny i jest:

1) synonimem zasobów zarządzania – środków mających pomóc w osiągnięciu określonych celów w zakresie zarządzania państwem;
2) naturalnym i nieodłącznym atrybutem każdego państwa – w państwach demokratycznych zasoby administracyjne wykorzystywane są w celach odzwierciedlających interesy społeczne, publiczne[133].

Wystarczy zwrócić uwagę np. na problem kontroli finansów partii politycznych, które mogą być podejmowane w trakcie kampanii wyborczej; wydawania zezwoleń na manifestacje, ale z dala od centrum miasta, tak by nie przyciągać zainteresowania mieszkańców i mediów, konfiskaty materiałów reklamy politycznej partii uznawanych za ekstremistyczne, nawołujących do waśni etnicznych czy kwestionujących integralność terytorialną państwa; określania przez nadawcę państwowego czasu nadawania telewizyjnych programów wyborczych – może on być ustalony w godzinach pracy większości obywateli; uniemożliwienia przeprowadzenia przez partie opozycyjne zebrań agitacyjnych ze względu na rutynowe ćwiczenia przeciwpożarowe. Organy władzy państwowej i jednostek samorządu terytorialnego działając w obrębie swoich uprawnień mogą, ale nie muszą, wspierać bądź uniemożliwiać aktywność polityczną partii i kandydatów opozycyjnych.

W związku z powyższymi uwagami za zasadne należy uznać stosowanie bardziej precyzyjnej kategorii pojęciowej – nadużywanie zasobów administracyjnych. Pojmowane jest ono jako wykorzystywanie kompetencji służbowych i zasobów państwa przez sprawujące władzę siły polityczne, z naruszeniem prawa i norm demokratycznych, w celu zapewnienia sobie zwycięstwa w wyborach. W przeciwieństwie do zjawiska politycznej korupcji, nadużywanie zasobów administracyjnych jest rozumiane jako przejęcie kontroli nad państwem od środka, podczas gdy korupcja polityczna stanowi próbę przejęcia kontroli nad państwem z zewnątrz.

Co godne podkreślenia, nie wszystkie przejawy nadużywania zasobów administracyjnych są niezgodne z prawem. W niektórych przypadkach prawo

---

[132] Д. Орешкин, *Как подковать саламандру*, „Огонёк" 2014, 24.02, s. 20; И. Нагорных, Т. Бекбулатова, *Выборы пошли на смычку города и деревни. Лепестковая нарезка избирательных округов в Тульской области может расширить географию*, „Коммерсантъ" 2014, 18.02, s. 3.

[133] М. Савинцева, А. Чуклинов, Е. Чиркова, С. Шевердяев, *Мониторинг злоупотреблений административным…*, s. 25; О. В. Важенина, *Административный ресурс...*

jest stanowione i zmieniane tak, aby ułatwiać rządzącym osiąganie zakładanych celów. W związku z tym warto zwrócić uwagę, że wyszczególnia się nadużywanie zasobów administracyjnych w sposób legitymowany (legalny) i nielegitymowany (niezgodny z prawem)[134]. Przykładem pierwszego niech będzie udzielanie poparcia przez Putina Jednej Rosji w wywiadach telewizyjnych czy też otwieranie list wyborczych „partii władzy" przez wpływowych polityków, artystów, działaczy kultury, którzy rezygnują później z przyjęcia mandatu deputowanego. Drugi typ odnosi się np. do łamania obowiązujących zasad finansowania partii politycznych w zakresie wykorzystywania w tym celu środków budżetowych, w stopniu wykraczającym poza normy ustawowe, jak również kwestionowania ważności podpisów pod listami poparcia dla partii/kandydatów opozycyjnych osób, które potwierdzaly fakt złożenia takiego podpisu.

Przyjmując kryterium środków stosowanych w ramach procesu nadużywania zasobów administracyjnych, z uwzględnieniem osi *continuum* ich mocy, tj. środki twarde *versus* środki miękkie, możne wyszczególnić:

1) zasoby siłowe – wykorzystywanie struktur siłowych od służb celnych po wywiad, w celu zastraszania, represjonowania, likwidacji przeciwników politycznych;
2) zasoby regulacyjne – użycie funkcji władczych wynikających ze specyfiki danego organu władzy lub instytucji w celu utrudnienia funkcjonowania sił opozycyjnych: odmowa rejestracji partii/kandydata przez komisję wyborczą, przeprowadzenie kontroli podatkowej u partii opozycyjnej w trakcie kampanii wyborczej;
3) zasoby ustawodawcze – obóz władzy kontrolujący organy władzy ustawodawczej uchwala ustawy zamykające rynek wyborczy przed partiami lub kandydatami opozycyjnymi, wprowadzając wymogi formalne, których nie spełnią one, jeśli nie będą z nim współpracować;
4) zasoby instytucjonalne – odnosząc się do środków materialnych i personalnych, które obóz władzy może wykorzystać w celu zdobycia przewagi nad kandydatami/partiami opozycyjnymi w trakcie kampanii wyborczej: biura, środki komunikacji, wykwalifikowany personel biegły w kwestiach finansowych, prawnych, w marketingu politycznym, osoby urzędowe wykorzystują swój status w strukturze państwa w celu budowy przewagi obozu władzy nad opozycją;
5) zasoby finansowe – środki z budżetu państwa wykorzystywane są w celu wspierania partii i kandydatów związanych z obozem władzy lub w celu korumpowania opozycji;

[134] О. В. Важенина, *Административный ресурс...*

6) zasoby medialne – środki masowej informacji podporządkowane państwu budują pozytywny wizerunek partii i kandydatów związanych z obozem władzy i/lub rozprzestrzeniają informacje stawiające kandydatów opozycyjnych w niekorzystnym świetle[135].

Jeśli wziąć pod uwagę kryterium poziomu funkcjonowania struktur administracyjnych państwa, na którym dochodzi do nadużywania zasobów administracyjnych, wyszczególnić można szczeble: federalny, regionalny, municypalny i lokalny. Każdy z tych poziomów cechuje się własną specyfiką. W rosyjskiej literaturze przedmiotu wskazywano, że przynosiło ono najbardziej wymierne skutki, jeśli stosowane było na maksymalnie niskim poziomie, tj. istniała możliwość bezpośredniego dotarcia do potencjalnego wyborcy z informacją (zachętą lub groźbą), jak ma zachować się podczas wyborów. W związku z tym problem zaplecza administracyjnego dawał o sobie znać przede wszystkim na poziomie regionalnym i w konsekwencji nie powinien budzić zdziwienia fakt, że Kremlowi zależało na kontroli nad gubernatorami i prezydentami republik narodowościowych, będących głównymi jego dysponentami[136]. Analiza porażek Jednej Rosji w wyborach do jednostek samorządu terytorialnego, do których dochodziło w omawianym okresie, pozwala jednak zakwestionować tę tezę. Na poziomie municypalnym zasoby administracyjne traciły swą moc z co najmniej dwóch powodów:

1) obóz władzy nie okazywał tak dużego zainteresowania ich wynikami jak w przypadku wyborów regionalnych – elity regionalne miały też więcej swobody w rozgrywaniu własnych konfliktów na poziomie lokalnym;
2) mieszkańcy lokalnych wspólnot politycznych uczestnicząc w wyborach do jednostek samorządu terytorialnego najczęściej osobiście znali kandydatów zgłaszanych przez Jedną Rosję, co mogło być zarówno ich atutem, jak i źródłem porażek.

Zjawisko zasobów administracyjnych lub raczej ich nadużywania było pośrednio bądź bezpośrednio związane z procesem wyborczym. Pełnomocnik ds. praw człowieka w Rosji zdefiniował pojęcie zasobów administracyjnych jako:

> oddziaływanie sił politycznych i przedstawicieli organów władzy państwowej, dysponujących pełnomocnictwami w sferze organizacji wyborów, na poszczególne elementy procesu wyborczego i wyniki wyborów[137].

---

[135] М. Савинцева, А. Чуклинов, Е. Чиркова, С. Шевердяев, *Мониторинг злоупотреблений административным…*, s. 23–24.

[136] G. Golosov, *Building a New Political Machine*, „Russian Analytical Digest" 2009, No 57, s. 3, http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD-57-2-6.pdf [dostęp: 28.05.2017].

[137] Por. *Доклад Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации за 2015 год*, „Российская газета" 2016, 24.03, https://rg.ru/2016/03/24/ombudsman-doklad-dok.html [dostęp: 03.11.2018].

W takim ujęciu nadużywanie zasobów administracyjnych jest cechą istotnościową reżimów politycznych, które oddalają się od bieguna demokratycznego i mieszczą się bliżej bieguna autorytarnego, a określane są mianem rywalizacyjnych autorytaryzmów. Warto podkreślić, że w państwach demokratycznych zjawisko to też jest obecne, ale np. instytucje społeczeństwa obywatelskiego starają się przeciwdziałać takim praktykom. Stanowi ono również jeden z istotnych elementów zjawiska Schedlerowskiej koncepcji wyborczego menu manipulacji. Nie należy jednak tego zjawiska utożsamiać z fałszerstwami wyborczymi (przepisywaniem protokołów wyborczych, dorzucaniem kart do głosowania do urn wyborczych, wielokrotnym głosowaniem przez te same osoby), które sygnalizują zwrot systemu politycznego w stronę skonsolidowanego autorytaryzmu.

Na przestrzeni 15 lat istnienia Jednej Rosji zasoby administracyjne odgrywały znaczącą rolę z punktu widzenia jej sukcesów wyborczych. Rodzime i międzynarodowe organizacje wyspecjalizowane w monitorowaniu jakości procedur wyborczych zgodnie podkreślały fakt ich stosowania zarówno w trakcie wyborów federalnych, jak i regionalnych. Kreml oddawał na potrzeby partii wszystkie kategorie zasobów i wykorzystywał je w jej interesie na wszystkich poziomach funkcjonowania państwa. Niewątpliwie dominowały rozwiązania „miękkie" – medialne, instytucjonalne, regulacyjne, finansowe.

Najczęściej stosowanymi metodami były zasoby regulacyjne związane z zamykaniem rynku partyjno-wyborczego przed partiami opozycji antysystemowej, utrudniającymi start w wyborach – kwestionowanie ważności podpisów pod listami poparcia partii/kandydatów opozycyjnych (zakrawające na jawne fałszerstwa ze strony obozu władzy, np. kiedy w roku 2009 ekspert kryminalistyki Głównego Urzędu Spraw Wewnętrznych w ciągu jednego wieczoru zakwestionował ważność 250 podpisów, a sąd nie dał wiary 20 osobom, że to ich własnoręczne podpisy)[138], koordynację działań partii opozycyjnych – zakaz tworzenia bloków wyborczych, tworzenie partii-spojlerów odbierających głosy partiom opozycji prosystemowej (Komuniści Rosji zdobyli 1,1 miliona głosów podczas wyborów w roku 2016), a także instytucjonalne, związane z wykorzystywaniem pomieszczeń biurowych, środków łączności, ale również personelu – szczególnym przypadkiem były tzw. lokomotywy wyborcze Jednej Rosji, osoby sprawujące najwyższe stanowiska urzędowe w państwie, które decydują się otwierać jej listy wyborcze.

Jeśli porównać fakt nadużywania środków administracyjnych przed wyborami i w ich trakcie, można wskazać na znaczenie w czasie kampanii wyborczej

[138] А. Сборов, *Семь чудес единого дня*, „Коммерсантъ Власть" 2008, 20.10; А. Корня, М. Гликин, *Как избирательная система помогает „Единой России" побеждать на выборах*, „Ведомости" 2011, 30.11.

wspomnianych już praktyk kwestionowania ważności podpisów poparcia pod listami partii/kandydatów, ale także konfiskaty materiałów agitacyjnych, uniemożliwiania spotkań z wyborcami. W samym dniu głosowania na plan pierwszy pod względem ważności wysuwają się: głosowanie na podstawie upoważnienia do głosowania poza miejscem zamieszkania, głosowanie w domach, szpitalach, jednostkach wojskowych, domach opieki społecznej czy w końcu materialne stymulowanie aktywności wyborczej[139].

Administracja prezydencka podejmowała próby koordynowania działań w zakresie ich stosowania, przekazując szefom regionów wytyczne dotyczące pożądanego poziomu wyników Jednej Rosji, ci włączali następnie do współpracy na rzecz partii urzędników administracji regionalnych i jednostek samorządu terytorialnego[140]. Jednak skuteczność działań administracji regionalnych była różna, co wynikało z odmiennych uwarunkowań strukturalno-procesualnych funkcjonowania systemów politycznych poszczególnych regionów Rosji, będących efektem lokalnego wzorca kultury politycznej. Warto też zwrócić uwagę na fakt, że mobilizacja zasobów administracyjnych przybierała różne poziomy intensywności. Dość porównać poziom ich stosowania podczas wyborów regionalnych w październiku 2009 r. oraz w marcu i październiku 2010 r. Jeśli wiosenna kampania wyborcza pod wpływem sugestii Kremla była wolna od nadużyć (w stosunku do obfitujących w nie wyborów z jesieni 2009 r.), o tyle podczas wyborów jesiennych w roku 2010 regionalne struktury władzy powróciły z całą mocą do nadużywania zasobów administracyjnych[141]. W roku 2016 zasoby administracyjne wykorzystywano w tych regionach, które zostały sklasyfikowane jako podatne na ich stosowanie, a co ważniejsze w przeciwieństwie do poprzednich odsłon wyborów do Dumy obóz władzy zdecydował się wówczas na wyciszenie emocji i zainteresowania społecznego towarzyszących wyborom.

Szczególne zainteresowanie autora w obszarze nadużywania zasobów administracyjnych przez Kreml w interesie Jednej Rosji budzą:

1) zasady organizacji prawyborów w partii;
2) zjawisko „lokomotyw wyborczych" list partii podczas wyborów federalnych;
3) mechanizmy jej finansowania.

Znaczące nadużywanie zasobów administracyjnych nie jest endemiczne dla Rosji ani obszaru poradzieckiego, stanowi jedną z cech istotnościowych reżimów niedemokratycznych.

---

139 А. Сборов, *Семь чудес...*

140 Ю. А. Нисневич, *Электоральная коррупция в России…*, s. 94.

141 А. Сборов, *Семь чудес...*; О. Харсеев, *Ресурс крепчал...*

Jednak trzy z przywołanych przejawów omawianego zjawiska w przypadku Rosji były całkowicie wyjątkowe w przypadku prawyborów w Jednej Rosji, unikalne w zakresie skali obecności zjawiska w odniesieniu do „lokomotyw wyborczych", model zaś finansowania Jednej Rosji stworzony przez obóz władzy był złożony i dowodził niezwykłej determinacji, by ukryć fakt, że jest ona wspierana przez Kreml.

2.4.1. Nadużywanie zasobów instytucjonalnych na korzyść Jednej Rosji na przykładzie prawyborów w partii

Mówiąc o nadużywaniu zasobów administracyjnych na korzyść „partii władzy" warto zwrócić uwagę na realizowane przez Jedną Rosję wewnątrzpartyjne przedterminowe wybory (*праймериз*). W ich trakcie dawała o sobie znać tendencja do nadmiernego wykorzystywania zasobów instytucjonalnych. Prawybory z roku 2016 były pod tym względem szczególne, ze względu na ich charakter i tym samym zasięg oddziaływania. W poprzednich latach, tj. w okresie od roku 2007 do 2011 były one zamknięte. W roku 2009 do statutu partii wprowadzono zapis o obligatoryjności prawyborów partyjnych. Przed wyborami do Dumy Państwowej w roku 2011 partia przeprowadziła tzw. ogólnonarodowe prawybory. W rzeczywistości miały one właśnie zamknięty charakter. Do udziału w głosowaniu upoważnieni byli wyłącznie elektorzy wybrani przez regionalne rady koordynacyjne partii. Uczestniczyli w nich tylko członkowie partii lub też afiliowanych organizacji społecznych. Pośród elektorów byli również przedstawiciele Frontu Narodowego. Łącznie czynnym prawem wyborczym dysponowało zaledwie około 5% członków partii[142].

Sytuacja zmieniała się jednak powoli, zmierzając w stronę modelu otwartego. W roku 2012 model otwarty, tj. z udziałem samych wyborców, został zastosowany na Sachalinie, w 2013 w obwodzie jarosławskim, a także w 2014 r. przed wyborami regionalnymi w Moskwie. W roku 2016 stał się powszechnie obowiązujący. Swoją kandydaturę w prawyborach Jednej Rosji mógł też wówczas zgłosić każdy chętny dysponującym biernym prawem wyborczym[143]. Do

[142] А. Ю. Янклович, *Технологии праймериз на российской политической почве*, „Власть" 2016, N° 4, s. 63; *Народное предварительное голосование (Общенародный праймериз). Справка*, „РИА Новости", https://ria.ru/review/20110721/404828623.html [dostęp: 28.05.2018]; *Продлили удовольствие. „Единая Россия" увлеклась своими праймериз*, „Lenta.ru" 2011, 27.07, https://lenta.ru/articles/2011/07/27/primaires/ [dostęp: 28.05.2018].

[143] А. Комаров, *В чем особенности праймериз „Единой России"*, „Dni.ru" 2017, 28.05, https://dni.ru/polit/2017/5/28/370409.html [dostęp: 28.05.2018]; *На праймериз в Москве пришло рекордное количество избирателей*, „Газета района Замоскворечье (ЦАО) Замоскворечье" 2014, 12.06, http://zamoskvorech.caoinform.ru/2014/06/12/na_prajmeriz_v_moskve_prishlo_rekordnoe_kolichestvo_izbiratelej/ [dostęp: 28.05.2018].

grona przyczyn, dla których partia zdecydowała się na taki krok, zaliczyć należy przede wszystkim:

1) chęć faktycznego zweryfikowania społecznej popularności kandydatów partii ubiegających się o fotel deputowanego Dumy Państwowej w okręgach jednomandatowych (po raz pierwszy od roku 2003);
2) tendencję do integracji i artykulacji interesów całego rosyjskiego społeczeństwa i odgrywania roli czynnika integrującego rosyjską wspólnotę polityczną, czemu służy zacieranie granicy pomiędzy statusem członka i nie-członka partii politycznej. Warto mieć świadomość, że wymagało to zaangażowania na rzecz partii dodatkowych środków, tak aby umożliwić nie-członkom partii udział w przedsięwzięciu wewnątrzpartyjnym.

W przededniu wyborów do Dumy Państwowej w roku 2016 organizacja pozarządowa Gołos zwróciła uwagę, że Jedna Rosja wykorzystuje w celu urzeczywistniania zasad wewnątrzpartyjnej demokracji budynki i pomieszczenia należące do organów władzy państwowej i jednostek samorządu terytorialnego (szkoły, szpitale), bez zawierania umowy najmu i jakiejkolwiek odpłatności. Co więcej, partia ta „zaprosiła" do bezpośredniego udziału w prawyborach i pomocy przy ich organizacji osoby piastujące stanowiska w organach władzy państwowej i jednostek samorządu terytorialnego, w dodatku w trakcie sprawowania przez wspomniane osoby urzędowe swych obowiązków. W niektórych przypadkach, opisywanych przez Gołos, w przygotowaniach do prawyborów brały udział struktury administracji regionalnych i samorządowych, włączając w to samych gubernatorów i merów miast. Wspomniane struktury i osoby urzędowe brały także udział w tworzeniu list kandydatów i przyciąganiu wyborców do udziału w prawyborach[144]. Jednocześnie media państwowe i municypalne poświęcały prawyborom bardzo dużo uwagi. W wewnętrzne życie „partii władzy" zaangażowane zostały także zasoby (w tym ludzkie) okręgowych komisji wyborczych. Pracownicy terytorialnych i okręgowych komisji wyborczych byli „zapraszani" do udziału w pracach komisji skrutacyjnych podczas prawyborów Jednej Rosji[145]. Już po zakończeniu tych prawyborów Gołos opublikował raport, z którego wynikało, iż Jedna Rosja szczodrze korzystała z infrastruktury należącej do organów władzy państwowej i jednostek samorządu terytorialnego. W 30 regionach na 35, w których realizowano badania, używano zasobów komisji wyborczych bezpłatnie. W 25 re-

[144] Н. Корченкова, *„Голос" призвал партии платить за праймериз. И не привлекать чиновников к предварительному голосованию*, „Коммерсантъ" 2016, 21.03, https://www.kommersant.ru/doc/2944013 [dostęp: 03.11.2018].

[145] *„Голос": Бесплатное использование „одной из партий" школ и больниц для проведения праймериз недопустимо*, „Росбалт.ru" 2016, 23.03, http://www.rosbalt.ru/federal/2016/03/23/1500316.html [dostęp: 09.05.2017].

gionach w przygotowaniach do prawyborów „partii władzy" i ich organizacji uczestniczyli urzędnicy organów władzy państwowej i jednostek samorządu terytorialnego[146]. Informacje o prawyborach przekazywały zarówno media państwowe, jak i należące do jednostek samorządu terytorialnego, które nie dość, że informowały o nich, to nakłaniały również do wzięcia w nich udziału i zapoznawały z kandydatami biorącymi w nich udział. W dniu prawyborów odnotowano przypadki wymuszania uczestnictwa w nich pracowników sfery budżetowej, studentów, robotników, zatrudnionych w państwowych zakładach pracy (w 20 na 35 badanych regionów). W 15 regionach dochodziło do prób przekupstwa. Powszechne były zjawiska dorzucania głosów, naruszania zasady tajności wyborów, wielokrotnego głosowania. W 20 regionach doszło do fałszerstw dotyczących informacji o frekwencji i wyników głosowania. Przypadków naruszeń procedur wyborczych było tak wiele, że autorzy raportu postawili tezę, że wyniki prawyborów nie przystawały do rzeczywistości[147].

Organizowanie prawyborów z nadmiernym wykorzystaniem zasobów administracyjnych miało pomóc Jednej Rosji w osiągnięciu przewagi nad innymi uczestnikami rywalizacji wyborczej. W roku 2016 partia rozpoczęła faktyczną agitację wyborczą na długo przed oficjalnym startem kampanii wyborczej, gdyż już w maju, podczas gdy ustawowy termin jej rozpoczęcia, obowiązujący wszystkie partie, ustalono na 20 sierpnia[148]. Jednocześnie miały one charakter otwarty, w głosowaniu mógł wziąć udział każdy Rosjanin dysponujący czynnym prawem wyborczym. Wewnątrzpartyjne wydarzenie – prawnie nieuregulowane – nabrało cech wyborów ogólnopaństwowych. Frekwencja była jednak niska, w prawyborach Jednej Rosji wzięło udział zaledwie około 10% wyborców[149]. Nie zwiększyło to popularności partii w sondażach wyborczych – wręcz przeciwnie, w maju poziom poparcia społecznego dla Jednej Rosji zmniejszył się o 7% (z 42% w kwietniu do 35%), wśród Rosjan zdecydowanych głosować na „partię władzy" odnotowano analogiczny poziom spadku poparcia z 60 do

---

[146] *Отчет об итогах наблюдения за организацией и проведением политическими партиями процедуры предварительного голосования (праймериз) по отбору кандидатов для выдвижения на выборах в единый день голосования 18 сентября 2016 г.*, Движение „Голос", „Golosinfo.org" 2016, 15.06, https://www.golosinfo.org/ru/articles/97861 [dostęp: 09.05.2017].

[147] *Ibidem.*

[148] В. Петров, *Читатель делает выбор. В стране стартует агитационный период в СМИ*, „Российская газета – Федеральный выпуск" 2016, 18.08, № 7053 (185), https://rg.ru/2016/08/18/v-rossii-s-20-avgusta-nachnetsia-agitacionnyj-period-v-smi.html [dostęp: 03.11.2018].

[149] П. Скоробогатый, *Первичные, конкурентные, твои*, „Эксперт" 2016, 30.05, № 22 (989), s. 38.

53%[150]. Przyczyn takiego stanu rzeczy upatrywano w fakcie wypaczania zasad uczciwej rywalizacji podczas prawyborów i nadużywania zasobów administracyjnych przez kandydatów związanych z regionalnymi administracjami, a także brakiem debat z udziałem uczestników prawyborów.

Warto też odnotować, o czym więcej danych znajdzie się w dalszej części pracy, iż prawybory Jednej Rosji tak w roku 2011, jak i 2016, nie sprzyjały jej instytucjonalizacji w znaczeniu stymulowania wewnątrzpartyjnej mobilności czy też spójności pomiędzy deklaracjami a działaniami kierownictwa partii. W wymiarze przestrzennym prawybory ujawniały natomiast istnienie głębokich i ostrych wewnątrzpartyjnych podziałów na poziomie regionalnym. Nie miały one przy tym charakteru endemicznego i wpływały na konieczność zweryfikowania założenia, że Jedna Rosja była partią scentralizowaną. Kreml musiał zmobilizować znaczne siły, by rozładować konflikty rodzące się w regionach, w łonie tamtejszych oddziałów partii.

2.4.2. „Lokomotywy wyborcze" partii – zasoby ustawodawcze i instytucjonalne w służbie Jednej Rosji

W okresie 2001–2016 przyjęto szereg ustaw regulujących bezpośrednio zasady rywalizacji partyjno-wyborczej w Rosji. Wspomniane akty prawne były ze sobą zsynchronizowane, tj. zmianom w odniesieniu do zasad funkcjonowania partii politycznych towarzyszyły zmiany w ordynacji wyborczej na szczeblu federalnym i regionalnym. Sprzężone były one także ze zmianami w odniesieniu do zasad powoływania najwyższych osób urzędowych w regionach.

Modyfikacje ustawodawstwa partyjno-wyborczego następowały nieustannie od roku 2001 i oscylowały pomiędzy tendencją do ograniczania pluralizmu politycznego i jednoczesnego jego ostrożnego rozszerzania z myślą o utrzymaniu równowagi autorytarnej. Biorąc np. pod uwagę fakt, że cykl reform zainicjowanych w roku 2012 sprzyjał powstawaniu nowych partii politycznych, a jednocześnie ułatwiał tworzenie partii-spojlerów, przywracał powszechne wybory szefów regionów, które obudowane były systemem „filtrów", można było określić go mianem tzw. liberalizacji autorytarnej[151].

Patrząc na ten problem pod kątem przyczyn wprowadzania zmian w latach 2001–2016, można mówić o zmianach aktywnych i reaktywnych, tj. takich, które antycypowały pewne procesy i takich, które stanowiły reakcje na

[150] П. Козлов, *Рейтинг „Единой России" резко упал в мае – „Левада-центр"*, „Ведомости" 2016, 07.06, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/06/07/643858-reiting-edinoi-rossii-mae-upal-srazu-7 [dostęp: 09.05.2017].

[151] G. Golosov, *The 2012 Political Reform in Russia. The Interplay of Liberalizing Concessions and Authoritarian Corrections*, „Problems of Post-Communism" 2012, vol. 59, No 6, s. 12–13.

określone zjawiska społeczno-polityczne, jakich rosyjski obóz władzy się nie spodziewał[152]. Jeśli wziąć pod uwagę autorstwo dokonywanych zmian, okres wspomnianych 15 lat należy podzielić na okres Surkowa i Wołodina. Każdy z nich miał bowiem własne wyobrażenie na temat najbardziej optymalnego zbioru rozwiązań sprzyjających stabilności autorytarnej w Rosji[153].

Do najważniejszych zmian w zakresie zasad rywalizacji partyjno-wyborczej w latach 2001–2016 można zaliczyć:

1) ustalanie wysokich progów wyborczych w odniesieniu do wyborów do Dumy Państwowej;
2) modyfikacje systemu wyborczego oscylujące między systemem mieszanym i proporcjonalnym;
3) ograniczenia dla organizacji niebędących partiami politycznymi z punktu widzenia możliwości uczestnictwa w wyborach;
4) wyeliminowanie możliwości udziału bloków wyborczych w wyborach;
5) wprowadzenie preferencji wyborczych dla partii opozycji prosystemowej, reprezentowanych w ustawodawczych organach władzy państwowej;
6) manipulacje dopuszczalną liczbą nieważnych podpisów pod listami poparcia, będące podstawą do uniemożliwienia partiom politycznym i kandydatom opozycji antysystemowej udziału w wyborach[154];
7) ograniczenia dla partii pozaparlamentarnych (i brak możliwości w przypadku organizacji społecznych) w odniesieniu do uczestnictwa w pracach komisji wyborczych;
8) ustanowienie mandatu imperatywnego, przewidującego utratę statusu deputowanego w przypadku „zmiany barw klubowych";
9) wyeliminowanie możliwości głosowania przeciwko wszystkim kandydatom i/lub listom partyjnym;
10) utrzymanie możliwości, by osoby sprawujące władzę na szczeblu federalnym i regionalnym mogły uczestniczyć w wyborach do organów władzy ustawodawczej i przekazywać swój mandat, kandydatowi „stojącemu za nimi"[155].

---

[152] S. P. Roberts, *Putin's Reactive Reforms. Unfavourable Conditions Are Forcing the Kremlin to Change the Rules of the Game*, „FIIA Briefing Paper" 2013, No 146, s. 4–6, http://www.fiia.fi/en/publication/386/putin_s_reactive_reforms/ [dostęp: 25.03.2017].

[153] D. Trawin, *Trzy reżimy Putina…*, s. 15–20.

[154] Jeśli w roku 2003 dopuszczalna liczba nieważnych podpisów mogła stanowić 25% ogółu, to od roku 2005 – już tylko 5% (10% podczas wyborów regionalnych). Manipulacji dopuszczano się również poprzez specyficzne interpretowanie pojęć „podpis nieważny" (nieprawidłowo umieszczony, niezgodny z faktycznymi danymi osobowymi, niekompletny itd.) i „niewiarygodny" (sfałszowany).

[155] Г. Михалева, *Партии бывают разные: „Единая Россия" как административная партия*, „Неприкосновенный запас" 2007, t. LIII, N° 3, http://magazines.russ.ru/

Analizując powyższe rozwiązania prawne nie można jednoznacznie stwierdzić, że sprzyjały one „upartyjnieniu" rosyjskiego systemu politycznego w stosunku np. do lat 90. XX w. Egzekutywa na szczeblu federalnym i regionalnym nie kształtowała się w wymiarze kadrowym w wyniku wyborów do organów władzy ustawodawczej i nie miała związku z rozkładem sił politycznych w parlamencie – obowiązywał prezydencki model separacji organizacyjnej i funkcjonalnej władz. Wyjątek stanowił krótki epizod, kiedy partia triumfująca w wyborach regionalnych przedstawiała prezydentowi kandydaturę na stanowisko szefa regionu. Praktyka polityczna pokazała, że była to funkcja pozorna.

Wprowadzane zmiany sprzyjały koncentracji systemu partyjnego (lub „systemu partyjnego" biorąc pod uwagę niedemokratyczny charakter wyborów w Rosji w omawianym okresie), zmniejszały liczbę partii działających legalnie i mogących uczestniczyć w wyborach. Utrudniały pojawianie się na rynku wyborczym partii nowych i koordynację działań pomiędzy nimi. Eliminowały możliwość istnienia partii regionalnych. Czy sprzyjały jednak wprost Jednej Rosji na tyle, by przyjąć, że stanowiły jej zasób regulacyjny? Można mieć co do tego wątpliwości. Nie faworyzowały Jednej Rosji bezpośrednio, stwarzały jej tylko dogodne warunki do funkcjonowania – nie eliminowano wszystkich innych uczestników rywalizacji partyjnej. Od roku 2001 kształtował się tzw. małopartyjny format „systemu partyjnego", ale pluralizm polityczny – w wymiarze partyjnym – ograniczany był raczej *de facto* niż *de iure* i nie na poziomie ustaw federalnych, a raczej działań podejmowanych przed i w trakcie wyborów.

Jednym z dość szczególnych przykładów pośredniego sprzyjania sukcesom wyborczym Jednej Rosji była luka prawna, która upozwalała szefom regionów, jak i innym rozpoznawalnym i społecznie popularnym przedstawicielom obozu władzy spełniać funkcję „lokomotyw wyborczych", tj. otwierać listy wyborcze partii i jednocześnie bez żadnych konsekwencji rezygnować ze zdobytego miejsca[156]. Choć rozwiązanie to nie jest endemiczne dla Rosji, a w niej samej korzystają z niego też inne partie, skala zjawiska w przypadku Jednej Rosji była znaczna. Warto również odnotować fakt, iż rosyjskie ustawodawstwo wyborcze nie nakładało wymogu pójścia na urlop w przypadku osób piastujących urzędy państwowe i jednocześnie uczestniczących w kampanii wyborczej. Miało to istotne znaczenie, jeśli chodzi o preferencyjne traktowanie w mediach Jednej Rosji, której kandydaci sprawowali najwyższe urzędy w państwie i jednocze-

nz/2007/3/mi5.html [dostęp: 07.05.2017]; А. Любарев, *Сбор подписей избирателей и регистрация кандидатов и партсписков*, 2010, 28.10, http://www.democracy.ru/article.php?id=3104 [dostęp: 07.05.2017].

156 O. Tkacheva, *Governors as Poster – Candidates in Russia's Legislative Elections, 2003–2008*, University of Michigan, Ann Arbor, s. 5, http://sites.lsa.umich.edu/polisci-cpw/wp-content/uploads/sites/223/2015/02/olesyatkacheva-september_20.pdf [dostęp: 08.05.2017].

śnie mogli agitować na jej rzecz. Formalna zasada równości czasu antenowego dla wszystkich partii była faktycznie złamana. W roku 2007 Centralna Komisja Wyborcza w odpowiedzi na skargę ze strony KPFR i Sojuszu Sił Prawicy, że Putin w trakcie telekonferencji agitował w charakterze premiera na rzecz Jednej Rosji, odrzuciła tę sugestię, stwierdzając, że wypełniał tylko swoje obowiązki służbowe[157]. Członkowie obozu władzy, pełniący funkcje publiczne nie musieli udawać się na urlop w trakcie kampanii wyborczej, jeśli decydowali się reprezentować Jedną Rosję, a ich działania nie były interpretowane jako agitacja wyborcza.

Rosyjskie ustawodawstwo nie przewidywało konieczności, by osoba sprawująca obieralny urząd państwowy musiała z niego rezygnować, aby ubiegać się o inny obieralny urząd. Można było pełnić funkcję ministra lub gubernatora i równocześnie ubiegać się o miejsce w Dumie lub regionalnym zgromadzeniu ustawodawczym. Sytuacja prawna wydawała się co najmniej ambiwalentna, biorąc pod uwagę fakt, że w przypadku wygranej nie mogli łączyć tych funkcji[158]. Co więcej, w większości przypadków osoby pełniące funkcję „lokomotyw" deklarowały z góry, że nie zamierzają rezygnować z dotychczas zajmowanej pozycji. Tak też było w roku 2007, kiedy to Putin podczas VII Zjazdu partii odrzucił możliwość zmiany konstytucji, która dałaby mu szansę ubiegania się o urząd prezydencki po raz trzeci. Zdecydował się wystartować w wyborach do Dumy Państwowej, otwierać listę wyborczą Jednej Rosji i pokierować pracami rządu w przypadku zwycięstwa partii. Jednocześnie zadeklarował, że nie przyjmie mandatu deputowanego[159]. Decyzja ta podyktowana była koniecznością utrzymania istniejącej równowagi pomiędzy różnymi grupami elit tworzących obóz władzy (w owym okresie ścierały się grupy siłowa, reprezentowana przez Igora Sieczina i „starej rodziny kremlowskiej", którą reprezentował Dmitrij Miedwiediew), w obliczu konieczności rozwiązania „problemu roku 2008", kiedy to upływała druga czteroletnia kadencja Putina. Jak sugerowała rosyjska prasa, Putin podjął się startu w wyborach parlamentarnych, objęcia funkcji premiera i ponownego startu w wyborach prezydenckich w roku 2012,

---

[157] А. Корня, М. Гликин, *Как избирательная система…*

[158] *Konstytucja Rosji*, wstęp A. Bosiacki, tłum. A. Kubik, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.

[159] *Заключительное слово на VIII съезде партии «Единая Россия», 1 октября 2007 года,* Москва, Гостиный двор, http://special.kremlin.ru/events/president/transcripts/24561 [dostęp: 09.05.2017]; *Путин согласился возглавить список „Единой России": на выборах в Госдуму*, „NEWSru.com" 2007, 01.10, https://www.newsru.com/russia/01oct2007/putined.html [dostęp: 09.05.2017]; J. Nichol, *Russia's December 2007 Legislative Election: Outcome and Implications*, „CRS Report for Congres" 2007, 10.12, s. 2, https://fas.org/sgp/crs/row/RS22770.pdf [dostęp: 09.05.2017].

aby oddalić narastający konflikt wśród grup elit skupionych wokół niego[160]. Był on bowiem równocześnie osobą firmującą reżim polityczny i zapewniającą mu społeczną popularność oraz gwarantem równowagi między wpływami grup elit. Konkurentem Miedwiediewa w walce o możliwość startu w wyborach prezydenckich był ówczesny minister spraw zagranicznych Siergiej Iwanow.

Instytucja „lokomotywy wyborczej" była korzystna dla Jednej Rosji z punktu widzenia jej sukcesów wyborczych – szczególnie, jeśli listy partyjne otwierały osoby cieszące się autentycznie społecznym zaufaniem. Nie mniejsze znaczenie miał jednak fakt mobilizacji członków administracji regionalnych i jednostek samorządu terytorialnego na rzecz „wyboru" ich szefa, nawet jeśli wiadomo było zawczasu, że nie opuści on zajmowanego urzędu. System „lokomotyw wyborczych" miał wielu krytyków. Jednym z nich był wieloletni szef Centralnej Komisji Wyborczej Aleksandr Wieszniakow, który uważał tego typu praktykę polityczną za wprowadzanie wyborców w błąd i starał się ją wyeliminować[161]. Proponował on przekazywanie tego rodzaju mandatów innym partiom. Konflikt wokół wspomnianego problemu toczył się na tyle długo, że w międzyczasie zmieniło się kierownictwo CKW i partie uwolniły się od groźby wprowadzenia niekorzystnych dla nich zmian do systemu dystrybucji przekazywanych mandatów[162]. Co więcej, przyjęte przed wyborami w roku 2007 zmiany spowodowały, że wybory do Dumy odbywały się całkowicie według zasady głosowania na listy partyjne i to partia, a nie jak dotychczas CKW, była dysponentem wakującego mandatu. „Lokomotywa wyborcza" zawsze mogła ponownie podjąć się sprawowania mandatu. Dotychczas, tj. przed rokiem 2007, partia, która z niego zrezygnowała, traciła mandat „lokomotywy"[163]. Wyeliminowano też wcześniejsze rozwiązanie, zgodnie z którym partia traciła prawo do mandatów „premium" zyskiwanych kosztem partii, które nie przekroczyły progu wyborczego, jeśli *otkaznik*, zajmował jedno z trzech pierwszych miejsc w federalnej części listy wyborczej[164].

---

[160] Ю. А. Нисневич, *Электоральная коррупция в России...*, s. 76; idem, *Политико-правовой анализ...,* s. 22.

[161] *Пресс-конференция Председателя ЦИК России А. А. Вешнякова 25 декабря 2006 года на тему „О предстоящих выборах в регионах Российской Федерации в будущем, 2007 году" (стенограмма)*, „Viperson" 2006, 25.12, http://pligin.viperson.ru/articles/press-konferentsiya-predsedatelya-tsik-rossii-a-a-veshnyakova-25-dekabrya-2006-goda-na-temu-o-predstoyaschih-vyborah-v-regionah-rossiyskoy-federatsii-v-buduschem-2007-godu-stenogramma [dostęp: 08.06.2018].

[162] Д. Камышев, *Демоверсия демократии*, „Коммерсантъ Власть" 2007, 03.12, s. 16.

[163] Я. Серова, *Куда уходят „паровозы"*, „Новая газета" 2007, 27.04, https://www.novayagazeta.ru/articles/2007/04/27/33718-kuda-uhodyat-parovozy [dostęp: 08.06.2018].

[164] М. Озерова, *„Паровозы" и мандаты*, „Московский Комсомолец" 2011, 17.12, https://www.mk.ru/politics/2011/12/16/653922-quotparovozyiquot-i-mandatyi.html [dostęp: 03.11.2018].

System „lokomotyw" miał zdecydowanie więcej zwolenników. Z jego dobrodziejstw korzystały bowiem również „partie władzy drugiego typu", jak Sprawiedliwa Rosja, a także partie opozycji prosystemowej i antysystemowej. Silne było również lobby przedsiębiorców i reprezentantów klanów administracyjno-państwowych, którzy „tylnymi drzwiami" dostawali się do Dumy Państwowej. Na przykład w latach 2003–2008 stanowili oni odpowiednio 24 i 40% ogółu beneficjentów systemu wyborczego dopuszczającego tego typu rozwiązania[165].

W zdecydowanej większości przypadków „lokomotywami" wyborczymi Jednej Rosji w latach 2003–2016 byli szefowie regionów. W roku 2003 w charakterze „lokomotyw wyborczych" wystąpiło 29 szefów regionów oraz ośmiu regionalnych urzędników i przedsiębiorców. Zrezygnowali wszyscy[166]. W roku 2007 w gronie 600 kandydatów Jednej Rosji było np. 65 szefów regionów, spośród których 63 otwierało listy wyborcze partii, wielu artystów czy sportowców. Łącznie z mandatu deputowanego zrezygnowało 101 kandydatów partii – niemal 1/3[167]. Putin przysporzył partii 64,3% głosów, tyle osób głosowało na niego jako na „lokomotywę"[168]. W wyniku wyborów w roku 2011 z mandatu deputowanego zrezygnowało 96 kandydatów Jednej Rosji, z czego 54 było szefami regionów.

Sami gubernatorzy tracili z czasem zainteresowanie udziałem w wyborach w charakterze „lokomotyw" Jednej Rosji. Spadek ten był wyraźnie dostrzegalny i korespondował z mniejszą popularnością samej partii, mimo odbudowy dominacji w wymiarze rywalizacji partyjno-wyborczej i ponownego uzyskania konstytucyjnej większości w Dumie. O ile w roku 2003 gubernatorzy stanowili 75% ogółu „lokomotyw wyborczych" Jednej Rosji, o tyle już w roku 2007 jedynie 63%[169]. W roku 2016 zainteresowanie wyborami po stronie szefów władz regionalnych jeszcze bardziej się zmniejszyło – gubernatorzy otwierali zaledwie 19 z 35 list regionalnych[170]. Z drugiej jednak strony wciąż obecni byli na ponad połowie list wyborczych Jednej Rosji[171]. Już po wyborach 24 kandydatów partii

[165] O. Tkacheva, *Governors as Poster – Candidates...*, s. 5–6.

[166] Я. Серова, *Куда уходят „паровозы"...*

[167] *116 „паровозов" отказались работать в Госдуме. „Преемником" Путина в Думе стал Сергей Капков – человек Абрамовича*, „NEWSru.com" 2007, 13.12, http://www.newsru.com/russia/13dec2007/parovozy.html [dostęp: 01.02.2018].

[168] *„Паровозы" отказались от депутатских мандатов*, „BBCRussian.com" 2007, 14.12, http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print/news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_7143000/7143989.stm [dostęp: 01.02.2018].

[169] O. Tkacheva, *Governors as Poster-Candidates*…, s. 6.

[170] O. J. Reuter, *2016 State Duma Elections: United Russia after 15 Years*, „Russian Analytical Digest" 2016, No 189, s. 4, http://www.laender-analysen.de/russland/rad/pdf/Russian_Analytical_Digest_189.pdf [dostęp: 28.05.2017].

[171] Е. Лазарева, *„Паровозы или камикадзе? Для чего губернаторы идут на выборы". Личный взгляд Павла Салина*, „ФедералПресс" 2016, 25.07, http://fedpress.ru/personal-view/1655363 [dostęp: 28.05.2017].

triumfujących w wyborach odmówiło przyjęcia mandatu (w tym wszyscy szefowie regionów)[172]. W przeciwieństwie do poprzednich kampanii wyborczych do Dumy Państwowej szefowie regionów nie otrzymali wyraźnych instrukcji z Kremla w zakresie mobilizowania zasobów administracyjnych w interesie Jednej Rosji, triumf wyborczy miał się bowiem dokonać w wyborach w okręgach jednomandatowych, bez konieczności rozbudzania zainteresowania społecznego głosowaniem i generowania negatywnych nastrojów wokół partii. W konsekwencji ich zaangażowanie było silnie zróżnicowane[173].

2.4.3. Zasoby finansowe Jednej Rosji na tle ogólnych zasad i praktyki finansowania partii politycznych w Rosji

Zasady finansowania partii politycznych w Rosji zostały wytyczone na podstawie reguły dotowania partii z budżetu państwa, składek członkowskich i darowizn ze strony osób fizycznych oraz podmiotów prawnych. Jednocześnie normy regulujące ten aspekt funkcjonowania partii politycznych – z myślą o zagwarantowaniu neutralności państwa w stosunku do partii politycznych i ograniczeniu możliwości pojawienia się wpływów zewnętrznych oddziałujących na rosyjski proces polityczny – wprowadzają zakaz finansowania partii i funduszy wyborczych przez organizacje, których 30% kapitału założycielskiego należy do organów władzy państwowej lub obcokrajowców. Rosyjski ustawodawca szczegółowo uregulował zasady dokonywania darowizn, dotacji z budżetu państwa i sprawozdawczości finansowej.

Istotnym problemem z punktu widzenia przejrzystości zasad finansowania partii politycznych w Rosji, było zróżnicowane podejście do kryteriów ilościowych w zakresie obowiązkowego podawania danych darczyńców. Było ono niejednolite tak na poziomie federalnym, gdzie np. ustawa *O podstawowych gwarancjach praw wyborczych i do uczestnictwa w referendum obywateli Federacji Rosyjskiej* stwierdzała, że publikacji podlegają informacje dotyczące osób prawnych przekazujących ponad 25 tysięcy rubli, gdy tymczasem ustawa *O wyborach deputowanych Dumy Państwowej* zwiększała ten próg do 200 tysięcy rubli. W regionach pod względem transparentności sytuacja była jeszcze gorsza, gdyż w wielu przypadkach regionalne komisje wyborcze przyjęły np., że będą informować tylko o ogólnych kwotach dotyczących finansowania funduszy wyborczych lub ustanowiły inny minimalny

---

[172] *24 единоросса отказались от думских мандатов после выборов*, „TASS.ru" 2016, 27.09, http://tass.ru/elections2016/article/57ea7dbd3f7e404b968b4567/ [dostęp: 28.05.2017].

[173] А. Винокуров, *Губернаторы не считали сигналы Кремля. Без четких указаний от федерального центра главы регионов перестают помогать „Единой России"*, „Газета.Ру" 2016, 12.09, https://www.gazeta.ru/politics/2016/09/12_a_10189331.shtml?updated [dostęp: 28.05.2017].

próg darowizn, od którego rozpoczynała się obowiązkowa publikacji informacji na temat ofiarodawcy[174].

Z punktu widzenia formalno-prawnych zasad finansowania partii politycznych w Rosji można wskazać, że istniały dwie grupy partii: pierwszego rzędu – finansowane z budżetu państwa (Jedna Rosja, KPFR, LDPR, Sprawiedliwa Rosja, Jabłoko) i drugiego rzędu, które miały prawo uczestnictwa w wyborach do Dumy Państwowej bez konieczności zbierania podpisów, ale nie otrzymywały dofinansowania z budżetu. W okresie 2012–2016 było dziewięć takich partii. Nie mając finansowania z budżetu, były one uśpionymi instytucjami, które ożywały tylko w okresie wyborczym. Umacniało to brak konkurencji pomiędzy partiami i petryfikowało istniejący format „systemu partyjnego", określanego ironicznie mianem „małopartyjnego"[175].

Ogólne zasady finansowania partii politycznych w Rosji ulegały na przestrzeni lat 2001–2016 ewolucji. Biorąc pod uwagę generalną tendencję do budowy skoncentrowanego „systemu partyjnego", składającego się z kilku dużych partii, regularnie zdobywających miejsca w Dumie Państwowej i regionalnych organach władzy państwowej, a także zacieśniającej się współpracy pomiędzy Jedną Rosją i partiami opozycji prosystemowej, nie budzi zdziwienia fakt wzrostu finansowania partii z budżetu państwa. Początkowo – na mocy ustawy z roku 2001 – przyjęto, że co roku w ciągu trwania kadencji Dumy dofinansowanie ze strony państwa będą otrzymywać partie, które przekroczyły próg 3% ogółu głosów. Ustalono, że stanowić będzie ono iloraz 0,005 płacy minimalnej (co w praktyce dawało półtora rubla) i liczby głosów oddanych na daną partię. W roku 2005 stawka ta zwiększyła się do pięciu rubli za głos, w 2008 r. było to już 20 rubli. W roku 2012 stawka za głos wyborcy znacząco wzrosła – z 20 do 50 rubli. Od stycznia 2015 r. było to już natomiast 110 rubli[176]. W grudniu 2016 r. po wyborach do Dumy Państwowej wprowadzono korektę do zasad

---

[174] С. Андрейчук, *Доклад „Трансперенси Интернешнл-Россия". Деньги на выборах: Проблемы обеспечения прозрачности финансирования политических партий и избирательных кампаний в Российской Федерации,* Доклад „Трансперенси Интернешнл-Россия" [Москва] 2017, 16.11, s. 9–10, https://transparency.org.ru/special/dengi-na-viborah/money-to-elect.pdf [dostęp: 08.06.2018].

[175] *Доклад Финансовая деятельность политических партий накануне выборов депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации в 2016 г.*, Движение „Голос", Москва, 2016, 04.08, http://st.golosinfo.org/2016/08/Doklad-finansovaya-deyatelnost-politicheskih-partii-nakanune-vyborov-deputatov-GD-FS-RF.pdf [dostęp: 08.06.2018].

[176] А. Кынев, *Партийные финансы: как „оппозиция" догоняет „партию власти"*, „Forbes.ru" 2015, 14.05, http://www.forbes.ru/mneniya-column/vertikal/288267-partiinye-finansy-kak-oppozitsiya-dogonyaet-partiyu-vlasti [dostęp: 08.06.2018].

finansowania partii politycznych, przyjmując stawkę 150 rubli za głos[177]. Partie otrzymywały również jednorazowe dofinansowanie z tytułu uczestnictwa ich kandydata w wyborach prezydenckich – na mocy obowiązujących od roku 2016 rozwiązań w wymiarze 20 rubli za każdy głos oddany na kandydata partii, jeśli zdobył on nie mniej niż 3% ogółu oddanych głosów[178]. Partie parlamentarne były zainteresowane wzrostem tych stawek, biorąc pod uwagę fakt, że otrzymują finansowanie oparte na liczbie oddanych na nie głosów, a frekwencja wyborcza np. w wyborach roku 2016 w porównaniu z tymi z roku 2011 drastycznie się zmniejszyła. Jedna Rosja straciła np. około dwa miliony głosów[179]. Z punktu widzenia tej ostatniej w grę wchodził także proces centralizacji partii i możliwość uporządkowania trybu gromadzenia środków finansowych w regionach, z których znaczna część znajdowała się w „szarej strefie", o czym centrala partii wiedziała i na co do pewnego stopnia przymykała oczy.

Biorąc pod uwagę dostępność danych dotyczących finasowania partii politycznych w Rosji w latach 2001–2016, ze szczególnym uwzględnieniem Jednej Rosji, należy wskazać, że brak jest niestety pełnych i weryfikowalnych informacji dotyczących źródeł ich finansowania w okresie przed rokiem 2012. Na stronie internetowej wspomnianej partii dostępne są sprawozdania jedynie za lata 2007, 2009 i 2011. Dostępne dane pochodzą ze źródeł wtórnych i dostarczają następującego (niepełnego) obrazu finansów partii w tym czasie (por. tab. 12).

Tabela 12. Dochody Jednej Rosji w latach 2005–2011 w milionach rubli

Źródła finansowania	2005	2006	2007	2008	2009	2011
Składki członkowskie	38,6	59,8	111,6	157,8	154,7	163,2
Środki budżetowe	11,4	113,9	113,9	486,2	894,3	894,3
Darowizny	933,7	1 003,0	1 020,0	1 001,0	2 218,0	2 867,0

Źródło: *Р. Шлейнов, Кто и почему пожертвовал „Единой России"* 6 млрд руб., „Ведомости" 2010, 20.12; *Партия „Единая Россия" сегодня*, https://er.ru/party/today/ [dostęp: 08.06.2018].

Na tle innych partii finansowanych z budżetu państwa status Jednej Rosji, z uwzględnieniem okresu 2005–2015, kształtował się następująco. „Partia władzy" zgromadziła w tym czasie 13,1 miliardów rubli dotacji z budżetu państwa,

[177] *Федеральный закон „О политических партиях" от 19 декабря 2016 г. N 452-ФЗ*, http://base.garant.ru/183523/7/#ixzz50y1huhAg [dostęp: 08.06.2018].

[178] *Ibidem.*

[179] С. Андрейчук, *Доклад „Трансперенси Интернешнл-Россия"*..., s. 3 i 11.

co stanowiło 44% ogółu jej dochodów. Druga w kolejności była KPFR, dla której suma 4,7 miliarda rubli stanowiła 71% dochodów. Sprawiedliwa Rosji otrzymała z budżetu państwa 2,7 miliarda rubli – 48% swych dochodów, a Liberalno-Demokratyczna Partia Rosji 2,6 miliarda – 39% dochodu. Stawkę zamykało Jabłoko z dochodem rzędu 0,6 miliarda (58% dochodu)[180]. Po roku 2011 dysponujemy zdecydowanie pełniejszym obrazem finansów Jednej Rosji, co obrazuje poniższa tabela (tab. 13).

Tabela 13. Finanse rosyjskich partii politycznych otrzymujących dotacje z budżetu państwa w latach 2012–2016

Jedna Rosja					
Źródła finansowania	2012	2013	2014	2015	2016
Składki członkowskie	150 640 422	170 972 554	184 564 194	227 591 401	223 911 883
Środki budżetowe	2 585 350 840	1 707 606 127	1 793 070 512	3 560 891 070	3 560 891 070
Darowizny	1 043 027 116	716 286 209	1 412 536 984	1 193 149 636	4 238 350 530
Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej					
Źródła finansowania	2012	2013	2014	2015	2016
Składki członkowskie	83 439 882	89 021 266	93 558 137	98 606 387	99 263 119

[180] Т. Бекбулатова, Д. Зеленская, Е. Гробман, *Партии прицениваются к голосам*, „Коммерсантъ” 2016, 30.05.

Środki budżetowe	891 120 083	664 619 405	697 881 874	1 385 936 200	1 385 936 200
Darowizny	88 607 362	40 597 259	44 762 567	31 346 410	667 076 837
Liberalno-Demokratyczna Partia Rosji					
Źródła finansowania	2012	2013	2014	2015	2016
Składki członkowskie	2 410 821	5 703 560	4 869 477	298 189	13 315 441
Środki budżetowe	477 737 583	404 303 219	424 537 541	843 096 760	843 096 760
Darowizny	214 729 240	586 069 804	1 207 750 519	223 267 997	367 796 516
Sprawiedliwa Rosja					
Źródła finansowania	2012	2013	2014	2015	2016
Składki członkowski	297 418	535 653	476 200	328 685	96 525
Środki budżetowe	493 368 321	458 685 409	481 641 419	956 500 380	956 500 380
Darowizny	171 171 394	158 351 578	80 271 592	104 177 377	1 193 677 730

Jabłoko					
Źródła finansowania	2012	2013	2014	2015	2016
Składki członkowskie	0	28 819 317	111 038 669	0	0
Środki budżetowe	112 616 350	28 154 060	105 156 565	247 755 970	247 755 970
Darowizny	65 035 541	665 257	5 882 104	854 138	233 332 736

Źródło: *Сводные финансовые отчеты политических партий за 2012 год и информация о результатах проверки*, http://www.cikrf.ru/politparty/finance/svodn_otchet_12.html [dostęp: 09.06.2018]; *Сводные финансовые отчеты политических партий за 2012–2014 годы*, *http://www.cikrf.ru/politparty/finance/svodn_otchet_14.html.html* [dostęp: 09.06.2018]; *Сводные финансовые отчеты политических партий за 2015 год*, http://www.cikrf.ru/politparty/finance/svodn_otchet_15.html [dostęp: 09.06.2018]; *Сводные финансовые отчеты политических партий за 2016 год*, http://www.cikrf.ru/politparty/finance/svodn_otchet_16.html8 [dostęp: 09.06.2018].

Jedna Rosja była najlepiej zabezpieczoną pod względem finansowym partią polityczną w Rosji, biorąc pod uwagę dane dotyczące jej oficjalnego budżetu w latach 2012–2016, bez uwzględnienia funduszy wyborczych i diet deputowanych Dumy Państwowej należących do partii. Jej budżet w tym okresie zwiększył się dwukrotnie. Powiększyła się też istotnie przepaść w dochodach pomiędzy „partią władzy" a pozostałymi partiami politycznymi – jeśli jeszcze w roku 2014 dochody Jednej Rosji były o 1,7 raza większe od następnej, tj. KPFR, to w ciągu następnych dwu lat różnica w dochodach zwiększyła się czterokrotnie. W roku 2016 oficjalne dochody Jednej Rosji były większe od łącznych dochodów czterech kolejnych partii[181].

Jedna Rosja niewątpliwie potrzebowała najwięcej pieniędzy, uczestniczyła bowiem w największej liczbie wyborów spośród wszystkich partii. W związku z tym sięgała po dodatkowe finansowanie, często ukryte w szarej strefie. Miało to związek z wyznaczaniem dopuszczalnych górnych progów finansowania partii i kandydatów uczestniczących w wyborach, dodatkowo

[181] С. Андрейчук, *Доклад „Трансперенси Интернешнл-Россия"*..., s. 3.

skomplikowanym ze względu na federacyjny charakter systemu politycznego Rosji, gdzie rozwiązania w tym zakresie różniły się w przypadku poszczególnych regionów z uwagi na odmienne decyzje regionalnych organów władzy ustawodawczej. Jeśli na poziomie federalnym istniała tendencja do zwiększania dopuszczalnych limitów wydatków wyborczych, to w regionach sytuacja bywała odwrotna. Panowała natomiast zgoda co do tego, że pieniędzy Jednej Rosji ze źródeł oficjalnych nie starczało na jej działalność. W niektórych przypadkach udział nieoficjalnego finansowania kampanii wyborczej kandydata Jednej Rosji w wyborach gubernatorskich mógł stanowić 90% ogółu funduszu wyborczego[182].

W latach 2005–2014 podstawowym kanałem finansowania Jednej Rosji była regionalna sieć fundacji wsparcia partii. Ich obecność, w świetle obowiązującego prawa, pozwalała zachowywać anonimowość darczyńcom, których nie uwzględniano w rozliczeniach finansowych, gdzie pojawiały się informacje dotyczące tylko samych fundacji[183]. Mechanizm ten powstał w Rosji jeszcze w latach 90. XX w. z inicjatywy Siergieja Popowa, który powołał do życia instytucję Dom Ojczysty, za pośrednictwem której finansowano ówczesną „partię władzy" Nasz Dom – Rosję. Popow był nie tylko członkiem Jednej Rosji, deputowanym Dumy Państwowej, przewodniczącym komitetu Dumy ds. regulaminu i działalności, ale także kierował międzyregionalnymi radami koordynacyjnymi Jednej Rosji w obwodzie omskim, Kraju Ałtajskim i Republice Ałtaj[184].

Większość fundacji wsparcia partii politycznej Jedna Rosja powstała jeszcze w latach 2002–2003. W każdym regionie było niekiedy nawet po kilka tego rodzaju fundacji. Kierowali nimi biznesmeni związani z obozem władzy, byli notable Jednej Rosji, deputowani Dumy Państwowej, Rady Federacji, administracji prezydenckiej bądź władz regionalnych. W niektórych przypadkach ta sama osoba zarządzała kilkoma fundacjami. Symptomatyczny był przypadek przewodniczącego Ogólnorosyjskiego Stowarzyszenia Przemysłu Gazowego Walerego Jazewa, który kierując pięcioma fundacjami regionalnymi zebrał dla partii 83,7 miliona rubli. Szefowie fundacji często byli faktycznie „drugimi osobami" w lokalnej strukturze partii[185]. Współwłaścicielami fundacji były przedsiębiorstwa działające na rynku budownictwa, obrotu nieru-

[182] *Ibidem*, s. 15.

[183] Н. Рожкова, *Золото партий. Кто спонсирует политику в России?*, „Lenta.ru", https://lenta.ru/articles/2016/06/03/zoloto/ [dostęp: 09.06.2018].

[184] *Доклад Финансовая деятельность политических партий...*

[185] Е. Сурначева, М. Макутина, *Крупнейшие спонсоры „Единой России" победили на праймериз*, „РБК" 2016, 2.06, http://www.rbc.ru/politics/02/06/2016/574df7229a79471f538a2cda?from=newsfeed [dostęp: 09.05.2017].

chomościami, gastronomii. Środki gromadzone przez fundacje były wykorzystywane również na potrzeby bieżących działań partii w regionach[186].

W okresie przed rokiem 2014 fundacje te działały szczególnie prężnie i były zasilane przede wszystkim przez przedstawicieli średniego biznesu. Najlepsze wyniki osiągały fundacje petersburska, tulska i nowosybirska. W latach 2005–2009 zdecydowaną większość darowizn ofiarowały partii fundacje regionalne. W roku 2009 z 2,1 miliarda rubli zgromadziły 1,8 miliarda. Przyjmując, że w tym roku zarejestrowanych było 70 fundacji, średnio dostarczać miały one 26 milionów rubli każda. Sieć regionalnych fundacji wsparcia Jednej Rosji w roku 2012 dostarczyła partii ok. 80% darowizn ze strony osób prawnych[187]. W latach 2013–2014 fundacje dokonały akumulacji 68% ogółu wpłat od osób prawnych[188].

Rola fundacji regionalnych z punktu widzenia finansowania Jednej Rosji zmniejszała się na skutek wzrostu dochodów z budżetu państwa i możliwej dzięki temu centralizacji finansowania partii. Zaczęto odchodzić od ich usług, zrezygnowano z anonimowości finansowania, co oczywiście nie oznaczało, że stało się ono dzięki temu bardziej transparentne. Jeśli jeszcze w sprawozdaniach z lat 2013 i 2014 największą hojnością wykazywały się właśnie fundacje, to już w roku 2015 na plan pierwszy wysunęły się podmioty prawne[189]. W poprzednich latach, tj. przed rokiem 2012, szczególną uwagę zwracały darowizny ze strony przedsiębiorstw, których właściciele weszli w konflikt z Kremlem: Grupa Eurocement Filareta Galczewa – 253 miliony rubli w latach 2008–2009; kompania górniczo-metalurgiczna „Мечел" – 72 miliony rubli w latach 2005–2006[190]. Darowizny na rzecz Jednej Rosji i jednoczesną rezygnację z finansowania partii opozycyjnych, przyjęto traktować jako obowiązek ze strony biznesu w Rosji. Jednak nawet tego rodzaju lojalność finansowa nie rozwiązywała problemów biznesu w relacjach z Kremlem, nie była gwarantem bezpieczeństwa ze strony obozu władzy i nie dawała *carte blanche* na działalność biznesową. Przykładem tego był konflikt na linii Putin – „Мечел" w roku 2008[191].

---

186 Е. Винокурова, *Как пополняются территориальные фонды поддержки „Единой России"?*, „Информационное агентство Znak" 2016, 08.06, https://www.znak.com/2016-06-08/kak_popolnyayutsya_territorialnye_fondy_podderzhki_edinoy_rossii [dostęp: 09.05.2018].

187 В. Наганов, *Кто финансирует Единую Россию и ЛДПР?*, https://naganoff.livejournal.com/109187.html [dostęp: 19.12.2017].

188 *Ibidem.*

189 Е. Винокурова, *Как пополняются территориальные фонды…*

190 Р. Шлейнов, *Кто и почему пожертвовал „Единой России" 6 млрд руб.*, „Ведомости" 2010, 20.12.

191 К. Веретенникова, *Не индульгенция. Финансирование „Единой России" не освобождает бизнесменов от столкновений с властью*, „ВРЕМЯ" 2008, 29.07, http://www.vremya.ru/2008/135/4/209241.html [dostęp: 19.12.2017].

W roku 2016, kiedy opublikowane zostały dane dotyczące finansowania partii w roku 2015, stało się jasne, że Jedna Rosja rezygnuje z usług fundacji regionalnych. Zwiększono także dotowanie oddziałów regionalnych, aby zrekompensować regionom brak usług funduszy. Nie ulega wątpliwości, że kierownictwo centralne partii starało się mieć kontrolę nad finansami oddziałów regionalnych, a także nad poczynaniami wyborczymi partyjnych notabli w regionach. Pieniądze z centrali zwiększały zależność od niej regionalnych elit partyjnych[192]. W grę wchodziły też jednak dodatkowe kwestie, związane z przejrzystością funduszy regionalnych Jednej Rosji i kształtowaniem się wizerunku partii. Na poziomie regionalnym gromadzeniu funduszy na rzecz działalności partii towarzyszyło szereg nieprawidłowości. Znaczna część środków finansowych wykorzystywanych przez partię nie była nigdzie odnotowywana. Tyczyło się to np. wynagrodzeń regionalnych notabli Jednej Rosji – jeśli oficjalnie szef oddziału regionalnego zarabiał 50 tysięcy rubli, to w rzeczywistości otrzymywał 300 tysięcy. W prasie rosyjskiej pojawiały się komentarze, że centralne kierownictwo partii przymykało oczy na tego rodzaju działania władz regionalnych, które musiały się wywiązywać ze zobowiązań wyborczych przed Kremlem – nie zadawano pytań, jakimi środkami osiągane były zakładane cele[193].

Co więcej, gromadzenie środków na potrzeby funkcjonowania partii przybierało niekiedy formę działalności zorganizowanej grupy przestępczej ściągającej haracz od lokalnych przedsiębiorców. Finanse z budżetu państwa wykorzystywane były w trakcie kampanii wyborczej z myślą o wsparciu wizerunku Jednej Rosji także w sposób pośredni. W okresie wyborczym do budżetów regionalnych napływały zwiększone środki na remonty dróg, budowę parków, przedszkoli, którymi to osiągnięciami mogła poszczycić się Jedna Rosja. Przedsiębiorstwa państwowe otrzymywały pieniądze, aby wywiązać się ze swych zobowiązań płacowych. Również regionalne administracje angażowały się w działalność na rzecz gromadzenia środków finansowych pozyskiwanych dla partii od lokalnych przedsiębiorców. Oficjalnie datki miały być przeznaczone na rozwój regionu. Towarzyszyło temu wiele kontrowersji, gdyż pieniądze te traktowane były z jednej strony jako inwestycja w rozwój lokalnych społeczności, infrastruktury miejskiej, co sprzyjało wzrostowi społecznej legitymacji Jednej Rosji, z drugiej zaś strony jako łapówki lub haracz. Gubernator obwodu kirowskiego Nikita Biełych był przykładem takiej właśnie działalności.

[192] И. Нагорных, *„Единая Россия" перераспределила партийные финансы. Добавив денег региональным отделениям*, „Коммерсантъ" 2017, 21.07.

[193] И. Осипов, *Как финансируются российские выборы: расследование Forbes*, „Forbes.ru" 2012, 10.10, http://www.forbes.ru/sobytiya/vlast/159304-novyi-sezon-ohoty-na-biznes-naidutsya-li-biznesmeny-sredi-senatorov [dostęp: 09.06.2018].

Pozyskiwał on środki finansowe od regionalnych przedsiębiorców w celu wykorzystania ich m.in. na rzecz renowacji infrastruktury miejskiej Kirowa. Miało to służyć budowie pozytywnego społecznego wizerunku Jednej Rosji w przededniu zbliżających się wyborów parlamentarnych[194]. Administracje regionalne wielu podmiotów imały się podobnych działań, co w końcu przyciągnęło zainteresowanie struktur siłowych toczących popularną społecznie walkę z korupcją.

W roku 2016 księgowa ulianowskiej fundacji regionalnej współpracy i rozwoju a zarazem wiceprzewodnicząca regionalnego organu władzy ustawodawczej usłyszała zarzuty korupcji. Ałsu Bałakiszijewa przyjęła korzyść majątkową w wysokości 500 tysięcy rubli. Fundacja miała przyjmować darowizny od lokalnych przedsiębiorców na rzecz rozwiązywania palących problemów regionu, w rzeczywistości pieniądze wspierały działalność regionalnego oddziału Jednej Rosji, a błąd księgowej polegał na przyjęciu gotówki (w znaczonych banknotach), zamiast nalegania na przelew bankowy[195]. Podobnie postąpił Biełych. Analogiczne sytuacje zdarzały się w roku 2015, kiedy to aresztowano wicegubernatora obwodu czelabińskiego Nikołaja Sandikowa i Antona Makarowa odpowiedzialnego za politykę wewnętrzną i media w administracji obwodu sachalińskiego. Obydwaj urzędnicy zaangażowani byli w proces gromadzenia środków finansowych na rzecz Jednej Rosji ze strony osób zainteresowanych zdobyciem mandatu deputowanego lub mera. Występowały więc we wspomnianych regionach nieformalne fundusze wyborcze Jednej Rosji, a ich obecność związana była z koniecznością zdobycia dodatkowych środków, istniejące limity wydatków (wielkość funduszu wyborczego) nie były bowiem wystarczające z punktu widzenia możliwości przeprowadzenia skutecznej kampanii[196].

W analizach organizacji monitorujących transparentność procesu rywalizacji politycznej podkreśla się fakt, że w ciągu ostatnich kilku lat, tj. w okresie 2014–2016, w porównaniu z latami 2012–2014 zwiększył się poziom przejrzystości finansów partii. Niemniej jednak nadal obecny był problem ukrytego finansowania z zagranicy, a także z budżetu państwa za pośrednictwem systemu

---

[194] С. Рейтер, Д. Стаббс, *Как арест губернатора Кировской области связан с парламентскими выборами*, „Reuters.com" 2016, 20.10, https://ru.reuters.com/article/topNews/idRUKCN12K231?pageNumber=1&virtualBrandChannel=0 [dostęp: 09.06.2018].

[195] С. Гогин, *Единоросса и зампреда Закса Ульяновской области поймали на полумиллионной взятке*, „Новая газета" 2016, 21.06, https://www.novayagazeta.ru/articles/2016/06/21/68991-iz-kresla-vitse-spikera-pod-sledstvie [dostęp: 09.06.2018].

[196] И. Жегулев, *Черные кассиры Почему „Единую Россию" принуждают отказаться от неофициальных избирательных фондов*, „Meduza" 2016, 31.03, https://meduza.io/feature/2016/03/31/chernye-kassiry [dostęp: 09.06.2018].

zamówień publicznych, grantów i subsydiów. Problem ten dotyczył nie tylko Jednej Rosji, ale także jej satelitów/partii opozycji prosystemowej[197].

Jedna Rosji ukrywała realne źródła finansowania swej działalności. Niezależnie bowiem od wpływów ze strony fundacji regionalnych, hojne datki na rzecz partii napływały od osób fizycznych, które w żaden sposób nie mogły sobie na to pozwolić, biorąc pod uwagę ich dochody. Mowa tu o dziennikarzach, pracownikach socjalnych i naukowych czy w końcu o bezrobotnych[198]. Podobnie rzecz miała się z osobami prawnymi. Co więcej, wskazuje się, że za pośrednictwem podstawionych firm do partii trafiały pieniądze z zabronionych źródeł: budżetu państwa (poza trybem przewidzianym w ustawie) i firm zarejestrowanych za granicą. Schemat finansowania był jednak na tyle złożony i zarazem uporządkowany, że nie sposób było udowodnić partii faktu złamania prawa. Zasady finasowania partii politycznych były przez Kreml nie tyle łamane, co raczej omijane. Partia zwracała nawet pieniądze podmiotom finansującym ją, jeśli okazywało się, że finansowanie zachodziło z naruszeniem obowiązującego prawa[199]. Finansowanie Jednej Rosji było realizowane w sposób planowy i skoordynowany. Dla lepszego zobrazowania tego stanu rzeczy warto zwrócić uwagę na sytuacje z lat 2011–2012. W roku 2012 poziom darowizn ze strony podmiotów prawnych zmniejszył się niemal dokładnie o tyle, o ile wzrosło finansowanie z budżetu państwa. Spadek był proporcjonalny i skoordynowany z darowiznami ze strony fundacji regionalnych, podmiotów prawnych i osób fizycznych[200].

Szczególnie dużo emocji w przypadku finasowania Jednej Rosji wywoływały darowizny ze strony firm zarejestrowanych poza granicami Rosji, o których głośno było już w roku 2013, a także pośrednie finansowanie z budżetu państwa[201]. Interesujące są, z punktu widzenia rozważań dotyczących finansów Jednej Rosji, raporty sporządzane przez Gołos czy też rosyjski oddział Transparency International. Raport pierwszej z tych organizacji, z roku 2016, wskazuje m.in., że:

---

[197] С. Андрейчук, *Аналитический доклад. Финансирование избирательных кампаний по выборам глав субъектов Российской Федерации, Движение „Голос"*, Москва, 2015, 20.08, http://st.golosinfo.org/2015/08/d033924e.pdf [dostęp: 09.06.2018].

[198] *Ibidem.*

[199] Е. Сурначева, М. Макутина, *Крупнейшие спонсоры „Единой России"…*

[200] В. Наганов, *Кто финансирует Единую Россию...*

[201] Wykazano m.in., że w latach 2013–2014 Jedna Rosja otrzymała wsparcie ze strony 16 firm zarejestrowanych poza Rosją, w tzw. rajach podatkowych. Por. В. Дергачев, А. Винокуров, Н. Галимова, *КПРФ просит ЕР выйти из офшоров*, „Газета.Ру", https://www.gazeta.ru/politics/2015/09/01_a_7734731.shtml [dostęp: 09.06.2018].

1) Jedna Rosja, jak również jej „satelici": Sprawiedliwa Rosja i Ojczyzna, a także LDPR, otrzymywali dofinansowanie z zagranicy[202];
2) „partia władzy" była – niezgodnie z obowiązującym w Rosji ustawodawstwem – finansowana z budżetu państwa w ramach systemu *otkat*[203]. Partie finansowały przedsiębiorstwa, które licząc na wdzięczność ze strony obozu władzy i udział w zamówieniach publicznych, rewanżowały się im wpłatami, co stanowiło formę pośredniego finansowania z budżetu

[202] Ustawa o partiach politycznych wprowadzała zakaz przyjmowania pieniędzy od firm zagranicznych i firm rosyjskich, w których wkład zagraniczny był większy niż 30% i/lub w których zatrudnionych było 30% i więcej obcokrajowców. Zakaz ten był obchodzony poprzez tworzenie fikcyjnych firm i ukrywanie swych korzeni zagranicznych – założyciel założyciela jest jeszcze brany pod uwagę, jednak już pokolenie wstecz nie. W przypadku Jednej Rosji prawo to było jednak omijane, ona sama stawała się – w świetle obowiązującego w Rosji prawa – „obcym agentem". Otrzymała bowiem np. 30 milionów rubli od Kompanii Transportowo-Spedycyjnej Kombinatu Metalurgicznego w Magnitagorsku, a 87,2% udziałów w Kombinacie należało do cypryjskiej Mintha Holding Limited. Kolejne 10 i 7 milionów rubli Jedna Rosja otrzymała od dwóch firm sektora energetycznego z Woroneża i Wielkiego Nowogrodu, należących do cypryjskiej Sunflake Limited. Komentując powszechny proceder finansowania „partii władzy" z „rajów podatkowych" wskazywano, że nie ma w tym nic dziwnego, rosyjska elita „prała" tam pieniądze, rejestrując firmy w rajach podatkowych, m.in. właśnie na Cyprze, które to pieniądze następnie do Rosji wracały. Finansowanie projektów inwestycyjnych na Dalekim Wschodzi również odbywało się głównie za pośrednictwem „zagranicznych" – rosyjskich środków. Por. Н. Рожкова, *У партий нашли офшорные деньги „Голос" нашел иностранных спонсоров у нескольких партий*, „Газеты.Ru" 2016, 04.08, https://m.gazeta.ru/politics/2016/08/03_a_9747185.shtml [dostęp: 09.05.2015].

[203] Wiele firm „inwestujących" w Jedną Rosję otrzymywało następnie zamówienia państwowe. W roku 2015, 89 firm podarowało partiom politycznym milion rubli lub więcej, a w latach 2015–2016 otrzymało zamówienie państwowe, spośród nich 80 było darczyńcami Jednej Rosji. Ich zyski wielokrotnie przekraczały sumę „wkładu". Najczęściej suma ta stanowiła 10% wartości ogółu zamówienia. Zamówienia płynęły głównie ze strony Ministerstwa Obrony. Rosyjskie struktury siłowe wspierały też inne partie, pozycjonowane jako „patriotyczne" – takie jak Komuniści Rosji czy Patrioci Rosji. Inne struktury państwowe stosujące metodę *otkat* to Rosatom oraz Rosawtodor. Spośród regionów najwięcej zamówień „złożyły" Baszkortostan, Tatarstan, obwody woroneski, tiumeński, jak też jamało-nieniecki okreg autonomiczny. *Доклад Финансовая деятельность политических партий…*; М. Макутина *„Голос" обнаружил схему скрытого финансирования* „Единой России", „РБК" 2016, 04.08, http://www.rbc.ru/politics/04/08/2016/57a1f67c9a7947f9e2d61f2a [dostęp: 09.05.2017]. Por. Ю. Минеева, *Политические бюджетники. Исследование „ГОЛОСа": как финансовая поддержка „правильных" партий оборачивается заключением выгодных госконтрактов*, „Новая газета" 2016, 10.08, https://www.novayagazeta.ru/articles/2016/08/10/69503-politicheskie-byudzhetniki [dostęp: 09.05.2017].

państwa. Przedsiębiorstwo otrzymuje zamówienie publiczne wówczas, gdy zobowiąże się przekazać część środków na potrzeby konkretnej partii politycznej – w omawianym raporcie organizacji Gołos z roku 2016 w 90% przypadków dotyczyło to Jednej Rosji[204].

W latach 2014–2016 zmianie uległ dotychczasowy stosunek przedsiębiorców do finansowania partii opozycyjnych (opozycji prosystemowej i antysystemowej) – dotychczas zdecydowanie ostrożny. W okresie postępującej konsolidacji reżimu autorytarnego w Rosji, w latach 2007–2011, finansowanie partii opozycyjnych przez biznes zostało skutecznie wyeliminowane przez obóz władzy. Kreml ingerował w finanse wielu partii – odcinając partie liberalne od zasobów Yukosu czy też powstrzymując darczyńców KPFR[205]. Przykład Yukosu podziałał jak ostrzeżenie na inne podmioty. Biznes nie inwestował w mało wiarygodne projekty, tj. takie, które nie gwarantują zwrotu poniesionych kosztów, a także wówczas, jeśli nie było na to wyraźnego przyzwolenia ze strony obozu władzy[206]. Różnice dochodów Jednej Rosji i pozostałych partii politycznych były więc w całym omawianym okresie znaczące – niezależnie od finansowania z budżetu państwa uzależnionego od sukcesów wyborczych. Jednak sytuacja miała zacząć się zmieniać w latach 2014–2016, kiedy to odnotowano zdecydowany wzrost finansowania w przypadku LDPR, jak i KPFR ze środków pozabudżetowych. Rósł nie tylko ustawowy poziom finansowania partii z budżetu, korzystny dla partii opozycji prosystemowej, ale zwiększało się także faktyczne ich finansowanie. W rosyjskiej prasie interpretacja tego procesu była jednoznaczna. Wziąwszy pod uwagę ostrożność, z jaką rosyjscy przedsiębiorcy podchodzili do finansowania partii opozycyjnych, z czego zaczęli rezygnować począwszy od roku 2007, był to sygnał, że pojawiło się na to przyzwolenie Kremla, a nawet sugestia z jego strony, by podejmować takie działania. Była to, w myśl narracji obecnej w rosyjskiej prasie, „nagroda za lojalność" i współpracę z Kremlem, szczególnie w odniesieniu do problemu ukraińskiego. Obydwie wspomniane wyżej partie uczestniczyły również w organizowaniu „pomocy humanitarnej" dla Donieckiej i Ługańskiej Republiki Ludowej[207].

Tak jak w przypadku problemu „lokomotyw wyborczych" wypracowane rozwiązania w zakresie finansowania partii politycznych nie sprzyjały bezpośrednio i wyłącznie Jednej Rosji. Znajdowała się ona w uprzywilejowanej

---

[204] *Доклад Финансовая деятельность политических партий...*

[205] M. Słowikowski, *Wybory do Dumy Państwowej w 2003 roku*, [w:] A. Stępień-Kuczyńska, M. Olędzki (red.), *Cultura et politica. Studia i rozprawy dedykowane profesorowi Jerzemu Kmiecińskiemu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006, s. 319–320.

[206] K. Wilson, *Party Finance in Russia: Has the 2001 Law „On Political Parties" Made a Difference?*, „Europe-Asia Studies" 2007, vol. 59, No 7, s. 1110–1112.

[207] А. Кынев, *Партийные финансы...*

pozycji finansowej w stosunku do innych partii bardziej *de facto* niż *de iure*, ze względu na fakt istnienia szeregu luk prawnych w obowiązującym ustawodawstwie, które przy wsparciu ze strony Kremla mogła skutecznie zdyskontować.

Obóz władzy dopuszczał dodatkowe finansowanie Jednej Rosji z budżetu państwa, a także ze strony prywatnych przedsiębiorców. Odbywało się to w ramach obowiązujących przepisów, albowiem Kreml dokładał znacznych wysiłków na rzecz stworzenia niezwykle złożonego i rozbudowanego systemu finansowania, pozwalającego omijać ustanowione zasady dotowania partii. Partia była finansowana zarówno z zagranicy, jak i ze środków budżetowych:

1) bezpośrednio, przez instytucje i organy władzy państwowej;
2) pośrednio, z wykorzystaniem systemu *otkat*.

Jedna Rosja nie tylko cieszyła się przewagą w zakresie finansowania, ale też jej zasoby były uznawane za najmniej przejrzyste. Na poziomie regionalnym gromadzenie środków materialnych za pośrednictwem regionalnych funduszy wsparcia Jednej Rosji przybierało postać wymuszeń, w niektórych przypadkach kończyło się to nawet aresztem dla „księgowych" partii. Istniała szara strefa finansowania „partii władzy", pozostająca do pewnego stopnia poza kontrolą centralnej organizacji partyjnej, stanowiąca przedmiot domysłów i plotek.

Beneficjentami systemu finansowania partii politycznych w Rosji były również inne koncesjowane partie polityczne, w tym przede wszystkim „partie władzy drugiego typu", które stosowały wątpliwe metody uzupełniania swego budżetu, np. o środki z zagranicy. Kreml ze swej strony również zaczął się troszczyć o wsparcie finansowe opozycji prosystemowej. Czynił to wprost lub akceptował fakt, iż np. KPFR otrzymała w roku 2014 finansowanie ze strony władz republikańskich Tatarstanu i miasta Omsk[208]. Stanowić to może dość istotny argument na rzecz tezy o budowie w Rosji systemu kartelu partii. Jeśli jednak przyjąć taką perspektywę badawczą, należy zarazem zaznaczyć, że mieliśmy do czynienia z odwróconym modelem kartelu ze względu na fakt, że to nie partie dążą do podporządkowania sobie państwa, a państwo dzieli się z nimi zasobami, aby spełniały funkcje sprzyjające stabilności reżimu autorytarnego.

2.5. Legitymizacja zewnętrzna Jednej Rosji: wpływ związków Władimira Putina z partią na kształtowanie się jej społecznego wizerunku

Angelo Panebianco pisząc na temat genezy Komunistycznej Partii Włoch wyodrębniał zjawiska legitymacji wewnętrznej i zewnętrznej partii, co związane było z (nie)obecnością w początkowym okresie jej istnienia „organizacji

[208] С. Андрейчук, *Аналитический доклад. Финансирование избирательных кампаний...*

sponsorującej", wpływającej na poziom legitymacji elit partyjnych[209]. Problem legitymizacji wewnętrznej i zewnętrznej miał doniosłe znaczenie z punktu widzenia instytucjonalizacji Jednej Rosji w jej początkowym okresie. Wówczas to wpływowi i wciąż wybierani w wyborach powszechnych szefowie regionów próbowali podporządkować sobie jej struktury regionalne. Z zagrożeniem fragmentaryzacją struktury organizacyjnej partii walczyły nie tyle elity centralne partii, co administracja prezydencka. W późniejszym okresie Kreml nie mógł przestać się troszczyć o los regionalnych oddziałów partii wobec prób zawłaszczenia kontroli nad nią przez elity regionalne czy też pojawiających się skandali politycznych w łonie partyjnych struktur regionalnych, będących efektem konfliktów pomiędzy grupami elit, skutkujących np. fałszowaniem wyników prawyborów w partii.

Legitymizacja zewnętrzna oznaczała w analizowanym przypadku również to, że „organizacja sponsorska" wyposażona była nie tylko w znaczne zasoby administracyjne, ale też cieszyła się społeczną legitymacją do rządzenia, którą mogła się z powodzeniem dzielić ze swoją partią. Stabilność reżimu politycznego w Rosji w dużej mierze opierała się na społecznej afirmacji lub co najmniej akceptacji wypracowanego modelu społeczno-politycznego, który utożsamiany był z osobą Putina. Kreml dzielił się z Jedną Rosją swymi zasobami, choć w ciągu 15 lat istnienia partii nie był to proces bezwarunkowy i jednorodny. Udzielanie przez Kreml i społecznie popularnego Putina poparcia Jednej Rosji miało istotny wpływ na charakter i jakość legitymacji społecznej partii we wszystkich okresach jej istnienia. Wzrost znaczenia Jednej Rosji na arenie partyjno-wyborczej Rosji po roku 2001 „dokonywał się równolegle z procesem – i niejako, jako jego dopełnienie – wzmocnienia roli urzędu prezydenckiego, jego społecznego autorytetu i zasobów"[210]. Sprzyjały temu korzystne warunki ekonomiczne z początku prezydentury Władimira Putina, te zaś miały pobudzić Kreml do „stworzenia i nieustannego poszerzania grona uczestników »koalicji konsumpcji«"[211] zarówno z udziałem przedstawicieli elit, jak i społeczeństwa. Realne dochody Rosjan rosły, co sprzyjało wykształceniu się poczucia stabilności społeczno-gospodarczej, jak i politycznej[212]. Wszystko

[209] Por. A. Panebianco, *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge University Press, Cambridge 1988, s. 82–84.

[210] Б. Макаренко, *Партийная система и перспективы политического плюрализма в России*, „Политком.ru" 2010, 08.10, s. 30, http://politcom.ru/10851.html [dostęp: 11.05.2017]; М. В. *Барабанов, Партии и многопартийность в современной России: возникновение, основные тенденции развития*, Издательство МГОУ 2011, http://uchebnik-online.com/133/1202.html [dostęp: 11.05.2017].

[211] Б. Макаренко, *Партийная система и перспективы...*, s. 30.

[212] *Ibidem*, s. 30.

to miało wpływ na społeczne poparcie dla grupy elit skupionej wokół osoby Putina, który firmował tego rodzaju stabilność[213]. Społeczeństwo rosyjskie, podobnie jak elity polityczne, nie kontestowało kierunku zmian dokonujących się w Rosji – wręcz je afirmowało. Świadczyć miał o tym wyraźny i trwały wzrost społecznego przeświadczenia, że sprawy w państwie (pod rządami Putina) zmierzają w dobrym kierunku, jak i wysokie poparcie społeczne dla jego osoby[214]. W przypadku przedstawicieli elity w grę wchodziło skuteczne stosowanie strategii kooptacji, ułatwiono zajęcie miejsca w „koalicji zwycięzców", a więc udział w dystrybuowanych zasobach i otwierające się ścieżki kariery.

Związki Jednej Rosji z Władimirem Putinem były w latach 2001–2016 mniej lub bardziej sformalizowane. Na przykład od roku 2012 zarówno on sam, jak i członkowie administracji prezydenckiej w wymiarze formalnym zaczęli zrywać z nią więzi[215]. Putin przez cztery lata nie pojawiał się na zjazdach partii – aż do czerwca 2016 r. Administracja prezydencka utrzymywała jednak do roku 2016 regularne i zróżnicowane w formie kontakty z Jedną Rosją[216]. Ogólnie jednak od roku 2012 Kreml starał się ograniczyć związki z partią, a ona sama miała zacząć wycofywać się z wykorzystywania w trakcie agitacji przedwyborczej wizerunków osób urzędowych. Początków ochłodzenia stosunków na linii Putin – partia upatrywać można już nawet w roku 2011, kiedy to powstał Ogólnorosyjski Front Narodowy, jako wizerunkowa przeciwwaga dla Jednej Rosji. Symboliczny charakter miał w tym względzie fakt nieuczestniczenia Putina w wyborach do Dumy Państwowej VII kadencji z listy Jednej Rosji. Partia została także faktycznie odsunięta od udziału w kampanii prezydenckiej Putina w roku 2012, choć to właśnie

---

[213] Por. К. С. Идиатуллина, Л. И. Хайруллина, *Президент Российской Федерации в зеркале общественного мнения*, „Вестник экономики, права и социологии" 2011, № 2, s. 209–210.

[214] *Por. Мартовские рейтинги одобрения и доверия. Дела в стране идут сегодня в целом в правильном направлении, или страна движется по неверному пути?*, „Левада-Центр" 2017, 05.04, http://www.levada.ru/2017/04/05/martovskie-rejtingi-odobreniya-i-doveriya-5/ [dostęp: 11.05.2017]; Л. Д. Гудков, Б. В. Дубин, Н. А. Зоркая, *Российские парламентские выборы: электоральный процесс при авторитарном режиме*, „Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии" 2012, № 1 (111), s. 21.

[215] П. Козлов, А. Кашеварова, *„Единую Россию" покинуло всё руководство администрации президента*, „Известия" 2013, 22.03, https://iz.ru/news/547061 [dostęp: 04.11.2018].

[216] Е. Винокурова, *„ЕР не прочь стать более независимой". Администрация президента стала уделять „Единой России" меньше внимания*, „Znak" 2016, 22.12, https://www.znak.com/2016-12-22/administraciya_prezidenta_stala_udelyat_edinoy_rossii_menshe_vnimaniya [dostęp: 09.06.2018].

ona zgłosiła jego kandydaturę do wystartowania w wyborach prezydenckich[217]. Jedna Rosja nosiła na sobie piętno nadużyć wyborczych z roku 2011, kojarzona była ze społecznymi protestami. W konsekwencji notable partyjni nie brali udziału w pracach sztabu wyborczego Putina, a on sam wykorzystywał jedynie zaplecze administracyjno-techniczne partii w regionach[218].

W sierpniu 2015 r. kuratorzy „partii władzy" podjęli decyzję, że powinna ona radzić sobie sama w trakcie kampanii wyborczej. Jednak już latem roku 2016, w przeddzień wyborów do Dumy Państwowej, pod wpływem niepokojących sygnałów napływających z regionów w rezultacie majowych prawyborów w Jednej Rosji i słabnącej dramatycznie w ciągu pierwszego półrocza roku 2016 gotowości do głosowania na tę partię, musiano sięgnąć ponownie po autorytet i wizerunek Putina[219]. Władimir Putin odwiedził zarówno Dumę Państwową – po raz pierwszy jako urzędujący prezydent – i pożegnał się z kończącą swą pracę izbą, jak i pojawił się na przedwyborczym zjeździe Jednej Rosji[220]. Elementy jego programu politycznego ponownie zostały włączone do programu wyborczego Jednej Rosji[221].

Putin nie zdystansował się od „partii władzy", choć istniały długie okresy, kiedy nie angażował się oficjalnie w jej działalność i w latach 2011/2012 wydawało się wręcz, że wzorem lat 90. Jedną Rosję zastąpi inny projekt polityczny – Front Narodowy[222]. Wbrew tym sygnałom, partia zachowała swój status „partii władzy pierwszego typu". Putin w pewnym czasie kierował nawet partią,

---

217 А. Кынев, *Отмежевание от тени. Путин начал дистанцироваться от „Единой России" уже давно*, „Republic" 2012, 17.01, https://republic.ru/russia/otmezhevanie_ot_teni-731496.xhtml [dostęp: 9.06.2018]; *„Единая Россия" выдвинула Путина кандидатом в президенты РФ от партии*, „Россия сегодня" 2011, 27.11, https://ria.ru/politics/20111127/499515128.html [dostęp: 09.06.2018].

218 О. Тропкина, М. Рубин, *„Единую Россию" отстраняют от президентской кампании Путина*, „Известия " 2012, 10.01, https://iz.ru/news/511427 [dostęp: 04.11.2018].

219 Przede wszystkim spadało zainteresowanie Rosjan udziałem w wyborach, a jednocześnie gotowość do głosowania na „partię władzy". Jeszcze w styczniu 2016 r. chciało na nią głosować 64–65% osób spośród deklarujących chęć uczestnictwa w wyborach, w marcu–kwietniu 53%. Latem już tylko 41,3% osób było gotowych ją poprzeć podczas zbliżających się wyborów parlamentarnych. А. Гражданкин, *Партии: Система костенеет*, „Ведомости" 2016, 22.06, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2016/06/22/646245-partiinaya-sistema-kosteneet [dostęp: 04.11.2018].

220 В. Хамраев, *Партия власти пообещает только то, что выполнит*, „Единая Россия" провела предвыборный съезд, „Коммерсантъ" 2016, 27.06, https://www.kommersant.ru/doc/3024085 [dostęp: 04.11.2018].

221 Т. Становая, *Путин в Думе. Новый формат российского парламента*, Московский Центр Карнеги, 2016, 23.06, http://carnegie.ru/commentary/2016/06/23/ru-63886/j2d9 [dostęp: 13.05.2017].

222 А. Кынев, *Отмежевание от тени...*

otwierał jej listę wyborczą, często gościł na jej zjazdach, wielokrotnie podkreślał w publicznych wystąpieniach jak doniosłą rolę odgrywa ona z punktu widzenia rozwoju rosyjskiej państwowości, jak również fakt, że: „był inicjatorem jej powstania i założycielem”[223]. To ostatnie zresztą nie ma pokrycia w faktach. Z zachowanych informacji na temat genezy Jedności i procesu zjednoczeniowego Jedności i Ojczyzny – Całej Rosji wynika, że zaangażowanie Putina w ten proces było raczej ograniczone, m.in. przekonał Szojgu do udziału w procesie budowy Jedności i był informowany o postępujących rozmowach z członkami OCR[224].

Putin w latach 2001–2016 wielokrotnie był „twarzą” kampanii wyborczych Jednej Rosji. Jego wizerunek pojawiał się w kampanii wyborczej Jednej Rosji w grudniu roku 2003, kiedy to partia szła do wyborów pod hasłem „Razem z prezydentem!”, a on sam jeszcze we wrześniu, podczas przedwyborczego zjazdu, zapewnił o swym dla niej poparciu[225]. Tuż przed wyborami – dokładniej rzecz biorąc, na dziewięć dni przed nimi – udzielił wywiadu trzem głównym kanałom telewizji rosyjskiej. Na pytanie, dlaczego odwiedził wyłącznie zjazd Jednej Rosji i popierał tylko tę partię, Putin odpowiedział, że: „była to siła polityczna, która go konsekwentnie wspierała w ciągu ostatnich czterech lat i na której mógł polegać, choć nie jest jej członkiem, chciał w ten sposób wyrazić dla niej swą wdzięczność”[226].

W roku 2007 partia wykorzystywała w kampanii wyborczej hasło poparcia dla planu Putina. W roku 2011 podczas XII zjazdu partii Miedwiediew zgodził się, co prawda, poprowadzić Jedną Rosję do wyborów, ale jednocześnie zaproponował udzielenie Putinowi rekomendacji podczas zbliżających się wyborów prezydenckich[227]. Materiał medialny zamieszczony na stronie internetowej

---

[223] К. Латухина, *Путин призвал все политические силы ценить доверие граждан*, „Российская газета” 2016, 27.06, https://rg.ru/2016/06/27/putin-prizval-vse-politicheskie-sily-cenit-doverie-grazhdan.html [dostęp: 04.11.2018].

[224] И. Нагорных, И. Синергиев, *„Единая Россия”...*

[225] И. Нагорных, *„Единая Россия” наломала стереотипов. Вместе с президентом*, „Коммерсантъ” 2003, 30.06, s. 3; *Владимир Путин напрямую поддержал партию „Единая Россия” в ходе подготовки к парламентским выборам, намеченным на 7 декабря*, „NEWSru.com” 2003, 22.09, https://www.newsru.com/world/22sep2003/guvern_.html [dostęp: 13.05.2017]; И. Нагорных, *Ход ферзем. „Единая Россия” добавила президента РФ к поп-звездам, спортсменам и губернатор*, „Коммерсантъ” 2003, 22.09, s. 1.

[226] *Интервью телеканалам „Первый”, „Россия” и НТВ, 28 ноября 2003 года. 20:00, Ново-Огарево*, http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22229 [dostęp: 09.06.2018].

[227] *Съезд партии „Единая Россия”. Завершилась работа первого этапа XII съезда партии „Единая Россия”*, 24 сентября 2011 года, 13:10, Москва, http://kremlin.ru/events/president/news/12802 [dostęp: 09.06.2018].

partii w lipcu roku 2011 utrzymany był w podniosłym, pełnym patosu klimacie, w całości dotyczył osoby Putina i procesu dalszego dynamicznego rozwoju Rosji. Zawierał wystąpienie Putina podczas partyjnego zjazdu, w którym nazywał on partię fundamentem stabilności państwa w sferze politycznej i gospodarczej oraz upatrywał w niej odpowiedniego partnera w procesie budowy nowej Rosji. Dawano w ten sposób wyborcy do zrozumienia, że Jedna Rosja jest dla Putina godnym zaufania, odpowiedzialnym partnerem i będzie niestrudzenie wspierać go w procesie rządzenia Rosją.

Przed wyborami do Dumy w roku 2007 Putin wskazał, że „mimo swej niedojrzałości i oczywistych wad, jest strukturą konieczną i przydatną z punktu widzenia rozwoju rosyjskiej państwowości"[228]. Sukcesy w procesie modernizacji państwa przypisał m.in. właśnie jej obecności w Dumie Państwowej. Będąc skonsolidowaną siłą polityczną pomagała mu ona, jako prezydentowi, podejmować decyzje, ale również wcielać je w życie przyjmując pożądane akty prawne. „Partię władzy" prezydent uhonorował współudziałem w realizacji projektów infrastrukturalnych, priorytetowych projektów narodowych (rozwój edukacji, ochrony zdrowia, rolnictwa, a także w sferze obronności czy polityki budżetowej). Decydując się na poprowadzenie jej w wyborach i podzielenie się z nią swym społecznym autorytetem Putin otwarcie mówił, że nie jest ona strukturą idealną, ale „lepszej nie ma"[229]. Partii trzeba było pomóc za wszelka cenę, poświęcić się dla niej. Ona sama w wymiarze programowo-ideologicznym nie jest w stanie „pociągnąć za sobą krytycznej masy społecznej", a jest użyteczna. Putin wskazał także w zawoalowany sposób, że może oczekiwać współpracy i lojalności od członków Jednej Rosji, którzy jego autorytetowi zawdzięczać będą miejsca w Dumie, będzie miał więc „moralne prawo" zwracać się do nich o pomoc[230]. Jedna Rosja miała, zdaniem Putina, ułatwiać Kremlowi bieżące zarządzanie państwem tak w wymiarze ustawodawczym, jak i w wymiarze integracji elit państwa – federalnych i regionalnych oraz pomagać w wykorzystaniu ich potencjału na rzecz rozwoju państwa. W okresie, kiedy Putin sprawował funkcję premiera rosyjskiego rządu wielokrotnie wykorzystywał frakcję Jednej Rosji, by blokować strategiczne inicjatywy prezydenta Miedwiediewa, do których należały m.in.: nowe zasady prywatyzacji, dostęp prywatnych firm i firm zagranicznych do szelfu, redystrybucja dochodów

---

[228] *Стенографический отчет о встрече с автодорожниками, занятыми на строительстве участка объездной магистрали вокруг Красноярска, 13 ноября 2007 года, Красноярск*, http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24676 [dostęp: 31.05.2017].

[229] *Ibidem.*

[230] *Ibidem.*

budżetowych na rzecz wsparcia innowacji, likwidacja korporacji państwowych, zwiększenie wydatków na obronność[231].

Kremlowi w latach 2001–2016, mimo zmiennego stopnia zaangażowania Putina we współpracę z Jedną Rosją, niezmiennie zależało na zwycięstwach „partii władzy". Dowodem na to był fakt, że po raz pierwszy w historii rosyjskich „partii władzy" prezydent oficjalnie i jednoznacznie związał się z jednym projektem partyjnym na wyjątkowo długi – 15 letni – okres. Stosunki Putina z Jedną Rosją ewoluowały i były związane m.in. z dynamiką zmian w zakresie reżimu politycznego, miejsca i roli w nim Putina. Partia okazała się przydatna z punktu widzenia konieczności zapewnienia Putinowi możliwości rozwiązania problemu konstytucyjnego wymogu dotyczącego dopuszczalnej liczby kolejnych kadencji sprawowanych przez tę samą osobę, kiedy łączył funkcję premiera z przewodnictwem w partii. Warto także wziąć pod uwagę oczekiwania, jakie stawiano przed partią w kontekście stabilizowania reżimu autorytarnego. Partia miała wygrywać wybory i integrować elity polityczne, tworząc wrażenie, że jest nie tylko siłą niepokonaną, ale też skonsolidowaną. Gdyby wyniki wyborcze Jednej Rosji były niskie, mogłoby to negatywnie wpłynąć na poparcie dla samego Putina, w związku z tym jako polityk wyjątkowo popularny społecznie musiał podzielić się z nią swą społeczną legitymacją. Pamiętać należy przy tym, że społeczna baza poparcia dla Putina była o wiele szersza niż w przypadku Jednej Rosji. Zbytnie zbliżenie z nią ograniczałoby Putinowi możliwość odwoływania się do elektoratu innych partii politycznych. Biorąc pod uwagę ogólny stosunek Rosjan do partii politycznych nie dziwi również fakt, że jako przeciwwaga/wsparcie dla Jednej Rosji powstał z inicjatywy Putina bezpartyjny Ogólnorosyjski Front Narodowy.

Jedna Rosja nie wyzwoliła się spod wpływu Władimira Putina. Fakt, że była postrzegana jako „partia Putina" był niewątpliwie jej kluczowym atutem w oczach części rosyjskich wyborców. Mimo szeregu prób nadania partii wyraźniejszego profilu programowego, na czele z „konserwatywnym" pozycjonowaniem partii, podjętych w roku 2009, jej głównym przekazem wyborczym było konsekwentne wyrażanie poparcia dla politycznego lidera Rosji[232]. W przypadku Jednej Rosji możemy mówić o braku obecności symptomów infuzji wartości – partia była zwrócona zarówno organizacyjnie, jak i programowo w stronę Kremla, ze szczególnym uwzględnieniem osoby Władimira Putina. Związki z osobą Putina ograniczały rozwój jej samodzielności w wymiarze programowo-ideologicznym.

[231] К. Гаазе, *Кабинет имени Путина: что президент может сделать с правительством*, „РБК" 2017, 04.08, https://www.rbc.ru/opinions/politics/04/08/2017/59833276 9a794724574a5e85 [dostęp: 09.06.2018].

[232] *Мотивы и факторы электорального выбора*, „Фонд Общественное Мнение" 2007, 13.12, http://bd.fom.ru/report/cat/mot_el/d074922 [dostęp: 31.05.2017].

Miały natomiast pozytywny wpływ na jej społeczną percepcję. Infuzja wartości w jej przypadku nie miała racji bytu. Nie do pomyślenia byłaby wręcz sytuacja, w której „partia władzy" stałaby się, cytując Angelo Panebianco, „wartością samą w sobie", „a jej zachowanie i przetrwanie »celem« dla rzeszy jej zwolenników"[233], kiedy oderwałaby się od swoich funkcji i działałaby tylko w swoim własnym interesie. Zależność ideologiczno-programowa Jednej Rosji od Kremla, a w szczególności od jego wieloletniego gospodarza – Władimira Putina – była faktem niepodważalnym. Notable „partii władzy" nie zamierzali ukrywać tego faktu, wręcz przeciwnie, czyli z niego atut. Siergiej Niewierow, odpowiadając swego czasu na zarzut, iż partia nie miała własnej agendy mówił:

> Partia ma swoją agendę. Jest ona absolutnie zrozumiała i konkretna. Polega na podjęciu tych celów, które formułuje prezydent Rosji, nasz założyciel i moralny lider Władimir Putin […] w swych przedwyborczych artykułach i dekretach[234].

Niewierow pytał także retorycznie, czy partia, którą założył prezydent, której przewodniczący (kandydaturę którego zarekomendował prezydent) jest szefem rządu, może realizować politykę odmienną od polityki prezydenta[235]. Putin miał osobiście powierzyć partii odpowiedzialną funkcję mówiąc, że jest ona „jednocześnie partią ludową i wiarygodnym filarem państwa"[236].

W przypadku Jednej Rosji nie nastąpiła w okresie 2001–2016 depersonalizacja struktury organizacyjnej i nie doszło do wykształcenia własnej tożsamości. Nie stała się ona odrębną i autonomiczną organizacją, istniejącą niezależnie od jej wybitnego lidera[237]. Nie stała się ani partią prezydencką, mimo że udzielała rekomendacji kandydatom ubiegającym się o urząd prezydencki, a Miedwiediew użył swego czasu w odniesieniu do niej określenia „partia proprezydencka"[238], ani partią patronażu w ujęciu Weberowskim. Jej celem nie było bowiem zdobycie władzy dla swego lidera czy stanowisk publicznych dla najbardziej aktywnych członków. Lider polityczny, o którym mowa, tę władzę już posiadł, a stanowiska publiczne partyjni notable często zdobywali na długo przed tym nim związali się z partią. Jedna Rosja nie stała się też partią rządu, jak stało się w przypadku Naszego Domu – Rosji, pomimo że stanowisko premiera od roku 2008 łączone było z funkcją przewodniczącego partii. Przez większość omawianego okresu rząd miał charakter bezpartyjny, a momentami był nawet

---

233 A. Panebianco, *Political Parties*…, s. 53.

234 *Пять мифов...*

235 *Ibidem.*

236 *Ibidem.*

237 R. Herbut, *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 79.

238 *Съезд партии „Единая Россия". Завершилась работа первого этапа XII съезда...*

bezpardonowo atakowany przez samą partię, która poszukiwała legitymacji społecznej w krytyce agendy rządu i nie chciała ponosić konsekwencji niepopularnych działań przezeń podejmowanych[239]. Dobre wyobrażenie na temat natury związków Jednej Rosji z Putinem w latach 2001–2016 daje porównanie tej pierwszej do francuskiej Unii na Rzecz Nowej Republiki/Unii Demokratów na Rzecz Piątej Republiki. Partię gaullistowską i jej stosunek do Charlesa de Gaulle'a charakteryzują słowa Albina Chalandona:

> Generał de Gaulle jest naszym stwórcą [UNR – M.S.]; jemu zawdzięczamy nasze istnienie, nasze poglądy, naszą jedność. Ale jeśli my należymy do niego, on nie należy do nas; jego pozycja, jako arbitra, zawsze będzie powstrzymywała go przed krępowaniem się więzami partyjnymi[240].

Szczególnie ciekawie, na tle powszechnej deprecjacji Jednej Rosji jako samodzielnej siły politycznej, dokonywanej w literaturze przedmiotu, prezentują się wyniki badań opinii publicznej odnośnie do jej roli w rosyjskim systemie politycznym[241]. Rosjanom zadawano następujące pytanie: „Czy Jedna Rosja jest marionetką, czy rzeczywistą siłą polityczną w Rosji?" Absolutna większość badanych, tj. 84%, w lutym roku 2016 wskazywała, że Jedna Rosja jest rzeczywistą siłą polityczną (ma duży lub bardzo duży wpływ na kierunek przemian w państwie), tylko 9% było odmiennego zdania. Jednak w omawianym okresie wyobrażenie na temat podmiotowości partii ulegało istotnym zmianom. Przeświadczenie o znaczącej roli Jednej Rosji w systemie politycznym rosło konsekwentnie od roku 2006. Wówczas to 57% badanych zakładało, że jest ona liczącą się siłą polityczną. W roku 2011 już 74% badanych było przeświadczonych o jej podmiotowości[242]. W ciągu następnych kliku lat partię dosięgnął kryzys społecznego zaufania – dotknął jej efekt społecznego „zmęczenia". W okresie 2011–2013 z 74 do 34% zmniejszyła się liczba osób uznających ją za istotną siłę polityczną, z 17 do 47% wzrosła liczba Rosjan

---

[239] O ile rząd, według słów ówczesnego wicepremiera i ministra finansów – Aleksieja Kudrina, reprezentował stanowisko centroprawicowe, o tyle nastroje wśród deputowanych Jednej Rosji można było określić mianem lewicowych. Kudrin zarzucił „partii władzy" obstrukcję, próby torpedowania społeczno-gospodarczych inicjatyw rządu. С. Бочарова, *За неправый уклон. Алексей Кудрин раскритиковал „Единую Россию" у Познера вслед за Мироновым*, „Газета.Ру" 2010, 09.02, http://www.gazeta.ru/politics/2010/02/09_a_3321653.shtml [dostęp: 09.06.2018]; *Правительство Медведева – правительство „Единой России"*, 2016, 27.06, https://nstarikov.ru/blog/67496 [dostęp: 09.06.2018].

[240] *UNR Bulletin de Presse, No 5, reporting the conseil national of 25–26 July 1959*, cyt. za: P. M. Williams, *French Politicians and Elections 1951–1969*, Cambridge University Press, Cambridge 1970, s. 111.

[241] S. P. Roberts, *Putin's United Russia Party*, Routledge, London 2012, s. 18; Ю. Г. Коргунюк, *Уничтожение субъектности…*, s. 124.

[242] А. Гражданкин, *Партии...*

uznających ją za „marionetkę w rękach Kremla". Towarzyszył temu wzrost liczby osób uważających, że jest ona wyrazicielem li tylko interesów oligarchów i bankierów, a także, że jest to partia urzędników[243].

O podmiotowości Jednej Rosji byli przekonani przede wszystkim jej sympatycy, których stosunek do partii rzutował na ogólne wyniki jej społecznej percepcji[244]. W roku 2011 51% wyborców tej partii wierzyło, że jest ona samodzielną siłą polityczną, nie zaś „instrumentem w rękach Putina i jego otoczenia", 76% wyborców Jednej Rosji chciałoby, aby stała się ona faktycznie partią rządzącą[245]. Dla sympatyków Jednej Rosji nie istniał problem nadmiernej zależności partii od Kremla bądź go nie dostrzegali – liczyła się dla nich jej „reformatorska, propaństwowa agenda". Jej znaczenie w systemie politycznym postrzegano przez pryzmat wspierania działań podejmowanych przez prezydenta[246].

Wysoki poziom społecznej popularności Putina w latach 2001–2016 i jego związki z partią, które jeśli nie były nawet sformalizowane, to były co najmniej dorozumiane, miały istotny wpływ na decyzje znacznej części Rosjan o głosowaniu na Jedną Rosję. Rosjanie udzielający poparcia tej partii konsekwentnie tłumaczyli swą decyzję jej powiązaniami z osobą Putina i afirmowali jej rolę w procesie przewodzenia przez niego rosyjskiej wspólnocie politycznej. Na przestrzeni pięciu lat, tj. w okresie 2011–2016, pierwsze miejsce w rankingu przesłanek głosowania na Jedną Rosję tradycyjnie zajmował fakt popierania przez nią Władimira Putina, na kolejnych pozycjach plasowały się argumenty wskazujące na profesjonalizm partii, jej pragmatyzm i skuteczność w działaniu, a także czytelność i konsekwencję programową[247].

Znaczenie „czynnika Putina" z punktu widzenia decyzji o głosowaniu na Jedną Rosję, rosło konsekwentnie w omawianym okresie. Jeśli w przededniu wyborów do Dumy w roku 2011 poparcie przez Jedną Rosję Putina miało znaczenie dla 24% respondentów, o tyle w roku 2016 już dla 35%[248]. Fakt, iż do wyborów w roku 2011 partię poprowadził Miedwiediew, nie zaś Putin, który otwierał listę Jednej Rosji w roku 2007, miał znacząco wpłynąć na różnicę w wyniku wyborczym partii: 49,3 do 64,3%[249]. W roku 2016 w przededniu wyborów do Dumy

---

[243] *Опрос „Левада-центра": „Единая Россия" – марионеточная структура*, „Левада-Центр" 2013, 09.07, https://www.levada.ru/2013/07/09/opros-levada-tsentra-edinaya-rossiya-marionetochnaya-struktura/ [dostęp: 09.08.2018].

[244] Л. Д. Гудков, Б. В. Дубин, Н. А. Зоркая, *Российские парламентские выборы...*, s. 21.

[245] *Ibidem*, s. 21–26.

[246] *Ibidem*, s. 21.

[247] *Образ партий*, „Левада-Центр" 2016, 24.06, http://www.levada.ru/2016/06/24/obraz-partij/ [dostęp: 12.05.2017].

[248] М. Иванов, *Предварительные лица*, „Коммерсантъ Власть" 2016, 04.07, s. 9.

[249] И. Нагорных, И. Сафронов, *На всех партийных видео страны*, „Коммерсантъ" 2016, 17.04, https://www.kommersant.ru/doc/2966778 [dostęp: 04.11.2018].

pierwsze miejsca w rankingu znaczenia czynników głosowania na Jedną Rosję zajmowała osoba lidera, motywacja konformistyczna, tradycja głosowania na partię, dopiero czwarte miejsce zajęła kwestia programowa[250].

Szczególnie interesujące w tym względzie były wybory do Dumy Państwowej w roku 2007, kiedy to Putin otwierał listę wyborczą Jednej Rosji. Sympatycy „partii władzy" podczas tych wyborów zdecydowanie na pierwszym miejscu wskazywali na „czynnik Putina", jako na główną przyczynę, która wpłynęła na ich decyzję wyborczą; dopiero na następnych pozycjach znalazły się inne pobudki[251]. Analizując wyniki badań socjologicznych zgromadzonych w grudniu roku 2007 przez Fundację Opinia Publiczna bez cienia wątpliwości można wskazać, co przede wszystkim skłaniało Rosjan do głosowania na Jedną Rosję: 41% badanych (spośród tych, którzy zadeklarowali, że głosowali na „partię władzy"), chciało w ten sposób zademonstrować swoje poparcie dla Władimira Putina. Symptomatyczne były deklaracje tej grupy wyborców „partii władzy": „partię popiera Putin, mam do niego zaufanie", „partię reprezentuje Putin, za jego rządów moje życie uległo zmianie na lepsze", „głosowałem na partię, aby poprzeć Putina, aby wesprzeć jego wysiłki", „to partia prezydencka", „ta partia będzie realizowała plany Putina", „nie głosowałem na Jedną Rosję, a na Putina", „głosowałem na nią, bo Putin w niej jest"[252].

10% badanych deklarowało zaufanie do partii, jako takiej („jedyna partia, której można zaufać", „budzi zaufanie", „partia zasługuje na zaufanie społeczeństwa"). 8% wskazywało na ogólną charakterystykę partii jako przesłankę udzielenia jej poparcia (silna, popularna, postępowa): „to najsprawiedliwsza z partii", „najliczniejsza partia", „partia jest dobrze zarządzana", „to jedyna realna władza, która rządzi państwem", „to jedyna realna partia władzy", „do partii należą ludzie czynu" – „tam Szajmijew"; „tam Tuliejew", „tam Tkaczow"[253]. Pozytywne efekty działania partii dostrzegało 6% badanych, były one ich zdaniem dostatecznie widoczne – „partia udowodniła swoją aktywność, w sferze opieki zdrowotnej, edukacji", „coś robią", „robią to, co trzeba", „dzięki Jednej Rosji zaczęła się polepszać jakość opieki społecznej", „a dlaczego na nich nie głosować – pracowali; chociaż nie wszystko się udało, utrzymano spokój". Można też przyjąć, że 9% wyborców Jednej Rosji afirmowało pozytywną rolę partii w zarządzaniu państwem, łączyło jej rządy ze wzrostem stabilności i wiązało z nią nadzieje na przyszłość. W tym zbiorze odpowiedzi pojawiają się m.in. takie sformułowania:

---

[250] *Предстоящие выборы...; Агитаторы „Единой России" воспользуются тезисом „большинство не может ошибаться"*, „Republic" 2016, 11.08, https://slon.ru/posts/71909 [dostęp: 12.05.2017].

[251] *Мотивы и факторы электорального выбора*, „Фонд «Общественное мнение«" 2007, 13.12, http://bd.fom.ru/report/cat/elect/mot_el/d074922 [dostęp: 31.05.2017].

[252] *Ibidem.*

[253] *Ibidem.*

1) stabilność – „nie chcemy zmian, najstraszniejsze, co może się przydarzyć to życie w epoce zmian", „jeśli zmienimy władzę – to inna władza wszystko, co zostało odbudowane, może zniszczyć, będą rządzić po swojemu, a my z powrotem będziemy cierpieli jak za Gorbaczowa i Jelcyna", „w kraju zrobiło się mniej więcej spokojnie", „życzę sobie politycznej stabilizacji";
2) podniesienie jakości życia – „żyjemy lepiej", „można dostrzec rezultaty rozwoju Rosji", „dostajemy pensje na czas", „jest zmiana na lepsze";
3) partia „nadziei" – „partia może zmienić życie na lepsze w Rosji", „jest realną siłą, która może coś zrobić dla Rosji", „chcę, żeby Rosja wstała z kolan"[254].

Partia starała się realizować zadania integracji wspólnoty politycznej, miała charakter włączający, jeśli chodzi o relacje z grupami elit i interesów. Była „partią większości" – niezorientowaną na którąś z konkretnych grup społecznych. Jej baza poparcia społecznego zawierała się w szerszej bazie społecznego poparcia dla samego Putina[255]. Wiedzy na ten temat dostarczają zarówno wyniki badań opinii publicznej, jak i rezultaty wyborów – szczególnie, jeśli wziąć pod uwagę skalę „anomalii wyborczych" towarzyszących głosowaniu na Jedną Rosję podczas wyborów do Dumy Państwowej począwszy od roku 2007[256]. Profil wyborcy Jednej Rosji był z całą pewnością tożsamy z profilem wyborcy Władimira Putina, ten zaś odzwierciedlał preferencje politycznego statystycznego mieszkańca Rosji. W praktyce oznaczało to, że w każdej z tych grup wyborców znajdował się niemal taki sam udział osób deklarujących poglądy socjaldemokratyczne, propaństwowe, komunistyczne i liberalne, marginalnie obecne były również osoby o poglądach nacjonalistycznych, anarchiści i monarchiści. Zwraca uwagę także fakt, że największy udział w każdej z tych grup wyborców i w całym społeczeństwie miały osoby deklarujące brak poglądów politycznych – jest ich blisko połowa[257]. Społeczno-demograficzny portret wyborcy Jednej

[254] *Ibidem.*

[255] Choć poparcie społeczne dla Putina (zaufanie, dokładniej rzecz biorąc) było zjawiskiem szerszym niż poparcie dla „partii władzy".

[256] *Путин заслонил единороссов*, „Левада-Центр" 2014, 13.08, http://www.levada.ru/2014/08/13/putin-zaslonil-edinorossov/ [dostęp: 11.05.2017].

[257] W raporcie dotyczącym stanu demokracji w Rosji, przygotowanym przez pracowników Centrum Lewady, znajdziemy informację, z której wynika, że ta dominująca w Rosji grupa społeczno-polityczna składała się przede wszystkim z młodzieży i ludzi starszych. Cechą rozpoznawczą danej grupy był najniższy wskaźnik udziału w życiu społecznym. Nie szukali oni alternatywnych źródeł informacji i mieli paternalistyczne podejście do sfery polityki – tylko 36% badanych w tej grupie życzyłoby sobie dekoncentracji władzy i rozwoju pluralizmu politycznego. Д. Волков, С. Гончаров, *Демократия в России: установки населения. Сводный аналитический отчет*, Аналитический Центр Юрия Левады 2015, s. 25–26, http://www.levada.ru/sites/default/files/report_fin.pdf [dostęp: 11.05.2017].

Rosji odzwierciedlał „masowy" charakter partii – w równym stopniu reprezentowane były wszystkie grupy wiekowe, osoby należące do różnych kohort, jeśli chodzi o poziom wykształcenia i dochodów. Jedyne odstępstwo stanowiła nadreprezentacja kobiet – 63%, co tłumaczy się konformizmem charakterystycznym dla kobiet[258]. Mówiąc o skłonnościach konformistycznych warto odnotować, za ustaleniami Centrum Lewady, w latach 2007–2011 wyraźny wzrost liczby osób przed 40. rokiem życia w gronie wyborców Jednej Rosji (z 43 do 50%), co tłumaczono właśnie skłonnością znaczącej części młodych Rosjan do głosowania wspólnie z większością[259]. Mówiąc o konformizmie wyborców Jednej Rosji godzi się wspomnieć również o wynikach przedwyborczej sondy z lata 2016, kiedy to na pytanie o przyczyny głosowania na Jedną Rosję jej sympatycy na drugim miejscu umieścili fakt, że jest to najsilniejsza z partii i popiera ją większość społeczeństwa[260].

Jedna Rosja mogła liczyć zwłaszcza na poparcie ze strony trzech grup wyborców:

1) konformistów, którzy tradycyjnie popierali partie polityczne związane z obozem władzy;
2) zadowolonych z życia, tj. osób, które mimo pewnych zastrzeżeń były usatysfakcjonowane z rezultatów zmian dokonującymi się w Rosji pod rządami Wladimira Putina i pozytywnie oceniały politykę państwa;
3) niezorientowanych pragmatyków, tj. tych, którzy nie mieli sprecyzowanych poglądów politycznych, ale byli zainteresowani utrzymaniem istniejącego *status quo* w sferze przywództwa politycznego w obawie przed nieprzewidzianymi konsekwencjami zmian politycznych[261].

Do przełomu lat 2010/2011 wzrost popularności „partii władzy" odzwierciedlać miał fakt rozszerzania się aktywności grupy pierwszej (konformistów) i trzeciej (niezorientowanych pragmatyków). Wzrost siły państwa (w ujęciu subiektywnym) umacniał i stymulował postawy konformistyczne, poprawa zaś wskaźników społeczno-gospodarczych powodowała, że powiększały się szeregi tej grupy społecznej, która nie chciała zmian w obawie przed utratą już wywalczonych sukcesów.

Przy zachowaniu daleko idącej ostrożności można przyjąć, że wszystkie trzy grupy społeczne – o których była mowa wcześniej – łączyły podobne ideologiczno-programowe przesłanki zaufania do Jednej Rosji. Podstawą takich sądów mogą być wyniki badań zrealizowanych przez Ogólnorosyjskie Centrum Badania

---

[258] Л. Д. Гудков, Б. В. Дубин, Н. А. Зоркая, *Российские парламентские выборы...*, s. 25.

[259] *Ibidem*, s. 19.

[260] *Предстоящие выборы и образ нынешней Госдумы*, „Левада-Центр" 2016, 18.07, http://www.levada.ru/2016/07/18/predstoyashhie-dumskie-vybory-i-obraz-nynesh-nej-gosdumy/ [dostęp: 11.05.2017].

[261] Б. Макаренко, *Партийная система и перспективы...*, s. 14–18.

Opinii Publicznej w roku 2009. Wyniki te wykazały, że wyborcy „partii władzy" – w sumie 43% badanych – afirmowali ideę „silnego państwa": 23% chciałoby, aby Rosja miała charakter państwa opiekuńczego, 20% wolnorynkowego. „Silne państwo" było podstawą „ideologicznego popytu" na Jedną Rosję. 23% jej wyborców stwierdzało, że nie interesuje się polityką, ale popierało partię, Jedna Rosja w powszechnym odczuciu stanowiła bowiem emanację siły Kremla[262].

Z tego samego badania jasno wynika, że wyborcy Jednej Rosji mieli poglądy „konserwatywne". Stąd też w pełni zrozumiałe było przyjęcie przez partię, pod wpływem Kremla, ideologii „konserwatywnej". W danym przypadku mieliśmy do czynienia z tzw. biurokratycznym konserwatyzmem i deklaratywną afirmacją tradycyjnych rosyjskich wartości, niezależności i samodzielności rosyjskiego państwa, obrony interesów Rosjan (*русских*) i wzmacnianie mocarstwowego charakteru państwa. W skali całego społeczeństwa (tj. osób biorących udział w badaniu) „konserwatyzm" deklarowało 31% respondentów. Duży udział osób o poglądach „konserwatywnych", bo aż 37%, odnotowano także wśród zwolenników „partii władzy drugiego typu" – Sprawiedliwej Rosji[263]. W praktyce przywiązanie do tych poglądów okazało się nie mieć istotnego znaczenia z punktu widzenia rozszerzania społecznej bazy poparcia dla partii, o ile bowiem wartości konserwatywne były afirmowane przez znaczną część Rosjan, to hasło „konserwatyzm" nie miało zauważalnego wpływu na wzrost poparcia społecznego dla Jednej Rosji i na decyzje o oddaniu na nią głosu[264]. W świetle ustaleń poczynionych w poprzednich rozdziałach należy również zauważyć, że deklarowane przez respondentów poparcie dla Jednej Rosji nie oznaczało automatycznej gotowości z ich strony do oddawania na nią swego głosu – rzeczywiste poparcie dla partii było mniejsze od prognozy uzyskiwanej na podstawie badań opinii publicznej i było korygowane przez obóz władzy podczas wyborów, co skutkowało „anomaliami wyborczymi"[265].

Podsumowanie

Podsumowując rozważania dotyczące instytucjonalizacji Jednej Rosji trzeba wskazać, że dokonywała się ona w trakcie trzech głównych etapów: 2001–2003; 2004–2007; 2008–2016. Związane one były z federalnymi cyklami wyborów do

[262] *Кризис и идейно-политические взгляды россиян: левый поворот или объединение вокруг власти?*, „Всероссийский центр изучения общественного мнения. Пресс-выпуск" 2009, 03.02, № 1147, http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=11340 [dostęp: 10.03.2013].

[263] *Кризис и идейно-политические взгляды россиян...*

[264] *Ibidem*; В. Э. Гончаров, *Идеологический брендинг „Единой России"*, „ПОЛИТЭКС" 2010, № 1 (6), http://www.politex.info/content/view/664/30/ [dostęp: 11.05.2017].

[265] А. Гражданкин, *Партии...*

Dumy Państwowej w latach 2003–2016. W trakcie czterech kolejnych elekcji partia wykazała swą dominację nad pozostałymi uczestnikami rywalizacji partyjno-wyborczej. W wymiarze ilościowym jej dominacja w relacjach z innymi partiami politycznymi była niekwestionowana. Partia konsekwentnie przejmowała kontrolę nad regionalnymi zgromadzeniami ustawodawczymi, absolutna większość szefów regionów należała do niej. Była partią najliczniejszą, po raz pierwszy w najnowszej historii politycznej Rosji jedna partia cieszyła się wsparciem obozu władzy – związani z nią byli zarówno Wladimir Putin, jak i Dmitrij Miedwiediew. Premier rosyjskiego rządu łączył tę funkcję z przewodniczeniem partii. Partia udzielała nominacji kandydatom ubiegającym się o najwyższy urząd w państwie.

Starając się odpowiedzieć na pytanie o stopień jej instytucjonalizacji, z uwzględnieniem jej wymiaru wewnętrznego i zewnętrznego, można przyjąć, że instytucjonalizacja, która ją cechowała, była słaba, co prawda bowiem, z jednej strony:

- cieszyła się stałym poparciem społecznym;
- jej wyniki wyborcze utrzymywały się na tym samym, wysokim poziomie;
- miała stały dostęp do znacznych środków finansowych i zasobów administracyjnych.

Jednak z drugiej zaś strony:

- brakowało jej mitu założycielskiego – powstała jako produkt uboczny konfrontacji dwóch głównych, choć niejednorodnych wewnętrznie, grup elit politycznych: federalnej i regionalnej;
- pozbawiona była autonomii decyzyjnej;
- źródła jej legitymacji miały charakter zewnętrzny.

Dynamika instytucjonalizacji Jednej Rosji była ograniczona, tendencje charakterystyczne dla początkowego okresu pozostały w mocy również na następnych etapach. Nie nastąpiła w jej przypadku np. depersonalizacja struktury organizacyjnej, kontrola nad partią sprawowana jest przez „organizację sponsorską" i osoby niebędące jej członkami, awans w hierarchii partyjnej i możliwość ubiegania się o miejsce na liście wyborczej były przez cały okres jej istnienia otwarte dla osób z nią niezwiązanych.

Modelowa chronologia instytucjonalizacji partii politycznej w odniesieniu do Jednej Rosji była zaburzona – faza organizacji wyprzedzała fazę identyfikacji – partia zaczęła poszukiwać tożsamości programowo-ideologicznej z chwilą, kiedy okrzepła organizacyjnie i odniosła swój pierwszy sukces wyborczy. Obóz władzy wprowadził do jej programu elementy suwerennej demokracji i planu Putina. Faza stabilizacji była w jej przypadku rozciągnięta w czasie, co wiązało się z koniecznością przezwyciężenia kryzysu jej dominacji (ilościowej), który dał o sobie znać podczas wyborów do Dumy VI kadencji w roku 2011. Partii udało się tego dokonać w roku 2016.

ROZDZIAŁ 4

FUNKCJE JEDNEJ ROSJI W SYSTEMIE POLITYCZNYM FEDERACJI ROSYJSKIEJ

Zarówno „partie władzy", jak i partie dominujące stanowią część obozu władzy i uczestniczą w procesie stabilizacji systemu autorytarnego korzystając z zasobów państwa. O ile jednak „partie władzy" współuczestniczą w budowie autorytarnego *equilibrium*, o tyle partie dominujące stanowią rdzeń reżimu autorytarnego.

W związku z tym do zbioru partii dominujących zalicza się te partie, które wygrywają konsekwentnie wszystkie wybory, obsadzają wszystkie obieralne i nieobieralne stanowiska w organach władzy państwowej, są podstawowym, jeśli nie jedynym, kanałem rekrutacji elit, skutecznie rozwiązują problem kontrelit, kaptując przedstawicieli opozycji w swe szeregi, przewodzą wspólnocie politycznej wytyczając jej główne kierunki rozwoju, rozszerzają bazę społecznego poparcia dla reżimu przyciągając do siebie liczne masy członkowskie, wykazując się znaczną aktywnością w życiu partii. Partie dominujące eliminują wszystkie organizacje opozycyjne, często proces neutralizacji opozycji odbywa się poprzez włączenie ich przedstawicieli do współpracy w ramach istniejących organów władzy ustawodawczej. Partie te współpracują z partiami i organizacjami społecznymi, które określane są mianem opozycji koncesjonowanej.

Przed „partiami władzy" stawiane są znacznie skromniejsze zadania, np. wspieranie działań legislacyjnych obozu władzy w organach ustawodawczych. Nie potrzebuje on bowiem zinstytucjonalizowanej i pełniącej szeroki zakres funkcji partii politycznej, stabilność reżimu osiąga się z wykorzystaniem innych aktorów i zasobów, niż te, które ma do dyspozycji partia polityczna. Obóz władzy, jeśli nie eliminuje pluralizmu politycznego *de iure* ani *de facto*, to współpracuje z różnymi grupami elit i partiami politycznymi dla osiągnięcia zakładanych celów.

W chwili narodzin Jednej Rosji komentatorzy polityczni w rosyjskiej prasie ze zdziwieniem odnotowywali, że Kreml po raz kolejny próbuje zbudować „partię władzy"[1]. Trudno było im znaleźć przekonujące uzasadnienie dla takich wysiłków, biorąc pod uwagę, że rosyjski reżim konstytucyjny przypisywał partii politycznej nader ograniczoną rolę w systemie politycznym, zawężoną do aktywności na forum organów władzy ustawodawczej. W latach 90. XX w. Kreml z powodzeniem osiągał zakładane cele nie dysponując w Dumie liczącą się frakcją parlamentarną, posiłkując się prawem prezydenta do wydawania dekretów z mocą ustawy.

---

[1] М. Никифорова, Г. Черкасов, В. Хамраев, *Большая партийная мечта*, „Vremya.ru" 2002, 04.03, http://www.vremya.ru/2002/37/13/20312.html [dostęp: 05.04.2015].

Warto odnotować, rozpoczynając analizę funkcji spełnianych przez Jedną Rosję w latach 2001–2016, że w okresie tym ustawodawca federalny nie podjął działań, które zmieniłyby (wzmocniły) pozycję ustrojową partii politycznych ani w zakresie modelu reżimu konstytucyjnego, ani chociażby w sferze udziału partii triumfującej w wyborach w procesie formowania rządu. Wprowadzono natomiast do ustawodawstwa partyjno-wyborczego szereg rozwiązań, które:

1) ustanawiały w wymiarze formalno-prawnym separację partii politycznych i organów władzy państwowej;
2) umożliwiały członkom rządu udział w życiu partyjnym;
3) zwalniały najwyższe osoby urzędowe w państwie – w tym także prezydenta – od zobowiązań względem partii politycznych, które nominują kandydatów do ubiegania się o obieralne urzędy w państwie.

Ustawa *O partiach politycznych* z roku 2001 w redakcji z roku 2009 stanowiła m.in. o tym, że niedopuszczalne jest, by partia polityczna ingerowała w działalność organów władzy państwowej i osób urzędowych. Z wyjątkiem deputowanych Dumy Państwowej FR i innych ustawodawczych (przedstawicielskich) organów władzy państwowej i deputowanych organów przedstawicielskich samorządu terytorialnego osoby sprawujące funkcje publiczne nie mogą być skrępowane instrukcjami partii w trakcie wykonywania swych obowiązków służbowych (p. 3, art. 10). Prezydent tymczasem może zawiesić swe członkostwo w partii na okres sprawowania urzędu – ale nie musi tego robić (p. 4, art. 10)[2].

Od Jednej Rosji – przynajmniej w warstwie deklaratywnej – obóz władzy oczekiwał w momencie jej powstania, że będzie ona: „instrumentem organów władzy wykonawczej i ośrodka prezydenckiego w zakresie osiągania celów w obszarze działalności ustawodawczej i wyborczej”[3]. Członkowie kierownictwa Jednej Rosji podkreślali, że kluczowym obszarem jej działalności w ciągu pierwszych lat istnienia było wspieranie prezydenckiej agendy koncentrującej się wokół: „odbudowy jedności i integralności terytorialnej państwa, budowy jednolitej przestrzeni prawnej, konsolidacji społeczeństwa i stabilizacji polityki

[2] *Прочь из Белого дома*, „Огонёк” 2007, 08.04; *Для чиновников категории „А” пенсионный возраст с 70 лет. „Дворянский жест” Путина*, http://maxpark.com/community/2831/content/1484889 [dostęp: 04.05.2017]; *Федеральный закон от 30 декабря 2012 года № 327-ФЗ „О внесении изменения в статью 251 Федерального закона „О государственной гражданской службе Российской Федерации”*, „Российская газета” 2013, 02.01; *Федеральный закон от 11 июля 2001 года № 95-ФЗ „О политических партиях”*, ЦИК России, http://www.cikrf.ru/law/federal_law/2001_95fz.html [dostęp: 04.05.2015].

[3] *Политологи к юбилею „Единой России” подвели итоги деятельности партии*, „РИА Новости” 2011, 01.12, https://ria.ru/politics/20111201/503028008.html; http://er.ru/history/ [dostęp: 10.06.2018].

i gospodarki”[4]. Były to więc działania charakterystyczne dla „partii władzy”. Należy jednak zaznaczyć, że w początkowym okresie jej instytucjonalizacji z ust jej notabli padały słowa, które pozwalały sądzić, że powstająca partia będzie jakościowo nowym projektem politycznym w porównaniu z tymi, które były kreowane przez Kreml w latach 90. Jedna Rosja miała być strukturą nową i tym samym odmienną w stosunku do poprzednich odsłon „partii władzy” – przede wszystkim Naszego Domu – Rosji i Jedności.

Aleksander Biespałow pełniący w roku 2002 funkcję przewodniczącego Rady Generalnej Jednej Rosji, przedstawił w wywiadzie prasowym wyczerpujące wyjaśnienie różnic pomiędzy Jedną Rosją a „partiami władzy” istniejącymi dotychczas w Rosji. Odpowiadając na pytanie dziennikarza „Wriemia Nowosti”, czym „partia władzy” Jedna Rosja będzie się różnić od „partii władzy” Jedność mówił:

> Kto Panu powiedział, że jesteśmy partią władzy? „Jedna Rosja” nie pretenduje do tego miana. Chcemy być partią rządzącą. To dwie różne rzeczy […]. „Jedność” nie była partią, a zjednoczeniem społeczno-politycznym […]. Gdyby Pan przeczytał programy starych partii władzy, zrozumiałby Pan, że wszystkie je pisała jedna i ta sama osoba – ktoś zabrał się za to, wziąwszy pieniądze, nie mając pojęcia, w czym rzecz. Pójdziemy inną drogą […]. Nie możemy, tak jak to miało miejsce w przeszłości, siedzieć z mądrą miną i niczego nie robić. Trzeba brać udział w wyborach, a to oznacza konieczność dialogu ze społeczeństwem i udowadniania, że jesteśmy najlepsi. Musimy dołożyć wszelkich starań, by nasi członkowie byli faktycznie najlepsi: aby nie kłamali, nie ignorowali ludzi, nie brali łapówek. Musimy mieć swoje frakcje w organach władzy ustawodawczej, tak aby deputowani Jednej Rosji śledzili proces budżetowy. Musimy umieszczać swoich przedstawicieli na różnych szczeblach organów władzy państwowej i pomalutku stawać się partią rządzącą. Wszak partią rządzącą można się stać wtedy, kiedy jest czym rządzić. Partia będzie się trudzić udziałem w wyborach i artykulacją interesów większości społeczeństwa. Aspirujemy do roli wyraziciela interesów i oczekiwań większości społeczeństwa – 75% osób, którzy nie sympatyzują ani z lewicą, ani z prawicą, osób, które żyją codziennymi troskami, domem, pracą[5].

Partia, w myśl słów Władysława Surkowa, miała być strukturą mniej zbiurokratyzowaną i nastawioną na młodzież, będącą nosicielem nowych idei. „Partie władzy”, zdaniem Surkowa, pozbawione były dotychczas „instynktu walki”. Wśród ich członków panowało przeświadczenie, że nie ma potrzeby

---

[4] *Политологи к юбилею „Единой России”...*

[5] *О планах „Единой России” корреспонденту газеты „Время новостей” Марии Никифоровой рассказал председатель генерального совета партии Александр Беспалов*, „Время Новостей Online” 2002, 04.03, http://www.vremya.ru/print/20314.html [dostep: 19.05.2017].

walczyć o władzę, że „Kreml już wszystkim sam się zajmie”[6]. W rezultacie ugruntowało się pasywne podejście do rywalizacji partyjnej wśród członków dotychczasowych „partii władzy”, a one same były wolne od działań innowacyjnych i oddolnych. Surkow zalecał członkom nowo powstałej Jednej Rosji podejmować ryzyko, odciąć się od pępowiny Kremla i zacząć samodzielne życie. Kremlowski „kurator” ds. partii dość surowo obszedł się z członkami Jednej Rosji zarzucając im m.in. brak aktywności intelektualnej i informacyjnej, a także kompletną bezbarwność wizerunkową[7]. Surkow dał do zrozumienia, że „partia powinna przypominać przedsiębiorstwo – jeśli inwestuje się we władzę, można oczekiwać, że w konsekwencji zdobędzie się jeszcze więcej władzy”[8]. Podkreślał jednak, że partia nie może zamienić się w strukturę bezwolnie zaspokajającą oczekiwania struktur biznesowych w zamian za jej finansowanie.

> Przyjdzie nam ustanowić dialog, będziemy musieli pracować z przedsiębiorcami, aby przekonać ich do inwestowania [w partię – M.S.] z myślą o realizacji ogólnych celów, nie zaś, aby partia rozwiązywała jakieś ich konkretne problemy[9].

Z czasem na plan pierwszy w zakresie pożądanych zadań, które miała realizować Jedna Rosja, zaczęły wysuwać się jednak problemy dotyczące integracji elity politycznej i urzędniczej Rosji. Partia miała stać się, zgodnie z oczekiwaniami jej kuratorów, „miejscem politycznej edukacji biurokracji, mechanizmem kontroli jej poczynań i powstrzymywania samowoli”[10]. Nabierało to szczególnego znaczenia w wymiarze przestrzennym zarządzania partią, która na poziomie regionalnym miała być wolna od wpływów polityków regionalnych, gubernatorów czy szefów regionalnych organów władz ustawodawczych.

Celem autora w niniejszym rozdziale jest określenie zakresu faktycznie pełnionych przez Jedną Rosją funkcji w ramach szeroko pojmowanej stabilizacji reżimu autorytarnego. Mowa tu o takich funkcjach, jak przewodzenie wspólnocie politycznej, kooptacja i rekrutacja członków elity władzy, rozszerzanie poparcia społecznego dla reżimu, neutralizacja zagrożeń dla reżimu ze strony elit opozycyjnych. Czy Jedna Rosja stała się „partią władzy” nowego typu – nabrała cech istotnościowych znacząco odróżniających ją od dotychczasowych partii tego rodzaju, przede wszystkim Naszego Domu – Rosji, który zbliżał się do typu idealnego „partii władzy”? Czy pełnione przez nią funkcje zbliżyły ją do typu idealnego partii dominującej? Można mieć co do tego wątpliwości,

---

6 Л. Романова, О. Тропкина, *Февральские тезисы Суркова*, „Независимая газета” 2002, 20.02, http://www.ng.ru/politics/2002-02-20/2_surkov.html [dostęp: 08.11.2018].

7 *Ibidem.*

8 *Ibidem.*

9 *Ibidem.*

10 *Политологи к юбилею „Единой России”...*

biorąc pod uwagę poczynione dotychczas ustalenia dotyczące niskiego stopnia instytucjonalizacji Jednej Rosji w wymiarze wewnętrznym (systemowości) i zewnętrznym (autonomii decyzyjnej).

1. Przewodzenie wspólnocie politycznej

Partie dominujące powstają w szczególnych okolicznościach – momentach zwrotnych w historii danej wspólnoty politycznej. Ich legitymacja do rządzenia jest silnie związana z obecnością w procesie ich instytucjonalizacji „mitu założycielskiego", do którego mogły się odwoływać. Partie dominujące w systemach autorytarnych w początkach swego istnienia uczestniczyły w negocjowaniu warunków uzyskiwania niepodległości, wyłaniały się z partyzantki walczącej z okupantem, wcielały w życie radykalne reformy społeczno-gospodarcze, integrowały wieloetniczne wspólnoty polityczne. W niektórych reżimach jednopartyjnych, jak pisał Huntington, ideologia partii określała tożsamość państwa, a opozycja wobec partii oznaczała niemal zdradę państwa[11]. Charakter i cele państwa określała ideologia partii[12]. Partie tego typu podporządkowywały sobie inne partie polityczne i organizacje społeczno-polityczne, które uzyskiwały koncesje do funkcjonowania w zamian za lojalność lub były eliminowane w przypadku braku gotowości do współpracy.

„Partie władzy" nie mają natomiast ambicji do przewodzenia wspólnotom politycznym, nie rządzą i nie tworzą rządu. Ich legitymacja ma charakter zewnętrzny, nie mogą korzystać z dobrodziejstw „mitu założycielskiego". Ich tożsamość programowo-ideologiczna jest odzwierciedleniem poglądów ideologów obozu władzy. Nie oczekuje się od nich wytyczania kierunków rozwoju państwa, lecz pomocy w implementacji rozwiązań politycznych i społeczno-gospodarczych formułowanych przez obóz władzy, np. poprzez wspieranie procesu przyjmowania ustaw zgodnych z jego oczekiwaniami. Nie podporządkowują sobie innych partii politycznych, organizacji społeczno-politycznych czy związków zawodowych. „Partie władzy" nie mają cech partii światopoglądowych, nie można ich

[11] Można było odnotować w rosyjskim dyskursie politycznym obecność prób zrównania interesów państwa i Jednej Rosji. Podejmowane były m.in. przez Borysa Gryzłowa w takim rozumieniu, że atak na partię był, jego zdaniem, równoznaczny z atakiem na Rosję. Por. M. Bader, *Hegemonic Political Parties in Post-Soviet Eurasia: Towards Party-based Authoritarianism?* „Communist and Post-Communist Studies" 2011, vol. 44, No 3, s. 192; И. Кригер, *Грызлов открыл рот – все замерли*, „Новая газета" 2010, 26.02, https://www.novayagazeta.ru/articles/2010/02/26/4516-gryzlov-otkryl-rot-vse-zamerli [dostęp: 10.11.2018].

[12] S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, tłum. A. Dziurdzik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 126–127.

również określić mianem partii patronażu – liderzy tego typu partii już sprawują władzę i zajmują wysokie miejsce w hierarchii elity władzy. Przypominają one raczej model partii profesjonalno-wyborczej lub przedsiębiorstwa, o którym pisali A. Panebianco i J. Schlesinger. Działania tego rodzaju partii można interpretować w kategoriach aktywności organizacji o charakterze rynkowym bądź o silnie spersonalizowanym charakterze, nastawionej na organizacyjne przetrwanie przez oferowanie selektywnych zachęt i korzyści. Programowe założenia proponowane przez partię są jedynie produktem ubocznym jej działań, zasadniczą funkcją staje się zagwarantowanie liderom wymiernych korzyści, mogą to być np. stanowiska publiczne[13].

W toku instytucjonalizacji Jedna Rosja zdobyła dominującą pozycję w obszarze rywalizacji partyjno-wyborczej, co wpłynęło na jej pozycję w Dumie Państwowej i regionalnych organach władzy ustawodawczej. Partia zwiększała także swą obecność w organach władzy wykonawczej tak szczebla federalnego, jak i regionalnego. Czy spowodowało to, że stała się partią rządzącą? Czy miała wpływ na kierunek zmian w państwie? Czy jej tożsamość programowo-ideologiczna odzwierciedlała wyłącznie poglądy obozu władzy, czy też w jakimś stopniu program partii definiował tożsamość państwa, a ona sama wykazywała się znaczącą inicjatywą ustawodawczą? Czy podporządkowywała sobie inne partie polityczne i organizacje społeczno-polityczne?

1.1. Tożsamość programowo-ideologiczna Jednej Rosji

Jedną Rosję określano mianem partii centrowej, ale klasyfikowano ją również jako populistyczną czy też lewicową. Odmawiano jej jakiejkolwiek samodzielności w zakresie budowy tożsamości programowo-ideologicznej. Wskazywano, że ponieważ była instrumentem w rękach Kremla, jej program odzwierciedlał wyłącznie poglądy jego gospodarzy. Partii brakowało „mitu założycielskiego". Zaczęła powstawać, kiedy agenda sanacji państwa została już wytyczona. W jej przypadku poszukiwanie tożsamości programowo-ideologicznej było rozciągnięte w czasie, a faza organizacji procesu instytucjonalizacji nastąpiła przed fazą identyfikacji.

Określenie tożsamości ideologiczno-programowej Jednej Rosji było niewątpliwie zadaniem trudnym, również z tego względu, że podobnie jak w przypadku większości rozpoznawalnych partii politycznych w Rosji, jej ideologia miała charakter hybrydy. J. Korguniuk na przykład zwracał uwagę, że rosyjskie partie są w większości partiami typu wyborczego (*catch-all*) i odwołują się do haseł populistycznych. Równie pouczająca jest jego konstatacja, że pojęcia takie, jak nacjonalizm czy liberalizm mają odmienne konotacje w Rosji i na Zachodzie:

[13] R. Herbut, *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 34.

> Większość europejskich partii skrajnej prawicy byłaby w Rosji określana mianem radykalnych demokratów, podczas gdy wiele rosyjskich partii „lewicowych" uznanych zostałoby w Europie za faszystowskie[14].

W związku z tym, aby określić tożsamość partii, należy wziąć pod uwagę, że systemy polityczne każdego państwa zbudowane są wokół wyjątkowych dla danej wspólnoty politycznej problemów, które rodzą emocje społeczne i generują podziały społeczno-polityczne.

Rosyjscy politolodzy zwracali uwagę, że Jedna Rosja potrafiła sprawnie balansować pomiędzy scenariuszami, w których z jednej strony jej platforma wyborcza była oparta na programie politycznym prezydenta/premiera lub z drugiej – obywała się bez jakichkolwiek konkretnych haseł programowych – w sytuacji, kiedy wybory parlamentarne traktowane były jako plebiscyt. Partyjni notable podejmowali się także prób przejmowania na potrzeby konstruowania profilu ideologiczno-programowego partii koncepcji politycznych i społeczno-gospodarczych lidera politycznego państwa (*vide*: plan Putina) w toku rywalizacji wyborczej[15].

Odnosiło się to także do koncepcji ideologiczno-programowych niektórych członków prezydenckiej administracji, przed wszystkim Władysława Surkowa. W roku 2006 do programu politycznego Jednej Rosji, na VII Zjeździe Partii, trafiły założenia „suwerennej demokracji" Surkowa, m.in. prawo narodu do dokonywania własnych wyborów z uwzględnieniem rodzimej tradycji i prawa; możliwość skutecznego uczestnictwa Rosji w budowie sprawiedliwego porządku na świecie; prawo Rosji do otwartego deklarowania i obrony interesów narodowo-państwowych; bezwarunkowe uznanie uniwersalnego charakteru wartości demokratycznych, przy jednoczesnym podkreśleniu istnienia zróżnicowania narodowych modeli ich implementacji[16].

---

[14] Yu. Korgunyuk, *Classification of Russian Parties*…, s. 271.

[15] Plan Putina pojawił się w rosyjskim dyskursie publicznym w roku 2007, w okresie poprzedzającym wybory do Dumy Państwowej, w ramach programu przedwyborczego Jednej Rosji na jej VIII zjeździe i związany był z: „działaniami, które zapewniają przekształcenie Rosji w jedno z politycznych i gospodarczych centrów oddziaływania na świecie, kulturowego i moralnego wpływu, gwarantują nową jakość życia dla wszystkich obywateli państwa". *Предвыборная Программа Всероссийской политической партии „Единая Россия", Принята VIII Съездом Всероссийской политической партии „Единая Россия" 1 октября 2007 года, г. Москва*, „Российская газета" 2007, 09.11, https://rg.ru/2008/02/02/edinros.html [dostęp: 08.11.2018].

[16] В. В. Иванов, *Партия Путина. История „Единой России"*, ОлмаМедиаГрупп/Просвещение, Москва 2008, s. 251; *В. Иванов: Образ „идеальной России"*, „Взгляд" 2006, 05.10, http://www.vz.ru/columns/2006/10/5/51571.html [dostęp: 10.05.2017].

W roku 2007 ze względu na plebiscytowy charakter wyborów i troskę o płynną rotację na stanowisku prezydenta Rosji oraz w obliczu braku oryginalnego programu wyborczego Jedna Rosja skorzystała w kampanii wyborczej z planu Putina. W ramach jego realizacji (*План Путина – достойное будущее великой страны*) partia zadeklarowała pełną gotowość do współdziałania z Kremlem – utrzymaną w duchu suwerennej demokracji – w obliczu nadciągających zmian:

> Budujemy Rosję gotową na wszelkie, nawet najbardziej nieoczekiwane, wyzwania, zdolną nie tylko godnie bronić swych narodowych interesów, ale także wziąć odpowiedzialność za zapewnienie globalnej stabilności i za losy świata[17].

W listopadzie roku 2009, podczas XI Zjazdu Partii, przyjęty został program pod nazwą *Zachowamy i zwielokrotnimy*. Miał on – przynajmniej w części społeczno-gospodarczej – charakter centroprawicowy, bazował bowiem na rządowej *Strategii 2020*, a także promodernizacyjnym artykule (manifeście) Dmitrija Miedwiediewa, *Rosjo, naprzód!*[18] Promowały one konserwatywną wizję modernizacji Rosji, przewidującą próbę połączenia takich celów, jak uniezależnienie rosyjskiej gospodarki od surowców naturalnych, przy jednoczesnym wspieraniu innowacji i opiekuńczej roli państwa. Delegaci partii z dumą stwierdzali, że:

> Partia udowodniła swą zdolność do uczestnictwa w zarządzaniu państwem, zagwarantowaniu społecznej i politycznej stabilności; [zaś] w chwili obecnej, na nowym etapie rozwoju [Rosji – M.S.], partia bierze na siebie historyczną i polityczną odpowiedzialność za modernizację państwa, za realizację narodowego programu – *Strategii 2020*[19].

Partia starała się nadążyć za programowymi innowacjami Kremla, np. w odniesieniu do afirmacji koncepcji rosyjskiego konserwatyzmu, który stał się ostatecznie podstawą jej platformy programowej[20]. W słusznej ocenie rosyjskich politologów Jedna Rosja była jednak nosicielem zaledwie tzw. nomenklaturowego lub też biurokratycznego konserwatyzmu[21]. Ten tzw. biurokratyczny

---

17 *Предвыборная Программа Всероссийской политической партии „Единая Россия", Принята VIII Съездом...*

18 Б. Грызлов, *Идеология стабильности и развития*, „Стратегия России" 2009, № 12, http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1261741425&archive=1261741578&start_from=&ucat=14& [dostęp: 31.05.2017].

19 *„Российский консерватизм" стал официальной идеологией „Единой России"*, „РИА Новости" 2009, 21.11, https://ria.ru/politics/20091121/194856090.html [dostęp: 10.05.2017]; *Съезд „Единой России" одобрил программу партии на 10 лет*, „Газета.Ру" 2009, 21.11, https://www.gazeta.ru/news/lenta/2009/11/21/n_1427099.shtml [dostęp: 10.05.2017].

20 *Программный документ партии „Единая Россия" XI съезд партии, 21 ноября 2009 г., Санкт-Петербург* //, http://edinros.ru/er/text.shtml?10/9535,110030 [dostęp: 31.05.2017].

21 Б. А. Мантиков, *Консерватизм в постсоветской России: между ностальгией и утопией*, „Полития" 2012, № 1 (64), s. 49–52.

autorytaryzm związany był bezpośrednio z fenomenem „partii władzy", mentalnością rosyjskiej biurokracji (w tym także elit biurokratycznych w regionach) i transformacją systemową dokonującą się w Rosji. W wyniku rozczarowania rosyjskiego społeczeństwa „terapią szokową" i ideologią *quasi*-liberalną, będącą podstawą przemian społeczno-gospodarczych dokonujących się w Rosji w latach 90., w rosyjskim społeczeństwie pojawiło się zapotrzebowanie na takie wartości, jak stabilność, porządek społeczny, paternalizm[22]. Obóz władzy dostrzegał tę zależność i wykorzystał społeczny sentyment do swoich celów, tym bardziej że znacząca część rosyjskiej biurokracji, w pierwszym rzędzie regionalnej, ze względu na swe psychologiczne predyspozycje i światopogląd, ciążyła zdecydowanie w stronę rozwiązań konserwatywnych[23]. Kreml dość długo poszukiwał na potrzeby Jednej Rosji tożsamości ideologiczno-programowej. Konserwatyzm – przynajmniej od roku 2005 – zawsze znajdował się w centrum jego zainteresowań[24].

O ile partia nie wpływała na kierunek zmian w państwie, o tyle dokładała wszelkich starań, by zatuszować ten fakt i wyeliminować wrażenie programowo-ideologicznej zależności od Kremla. Wykazywała przy tym gotowość do przypisywania sobie szeregu sukcesów obozu władzy, z którymi nie miała nic wspólnego, włącznie z inkorporacją Krymu czy też inicjatywą marszów „Nieśmiertelnego pułku"[25]. Kreml nie burzył wizerunku partii jako współuczestniczącej w rządzeniu Rosją, Putin zaś wielokrotnie podkreślał jej znaczący wkład w rozwój rosyjskiej państwowości. Otwierając VIII Zjazd Partii Jedna Rosja 1 października 2007 r. przypomniał, że u progu XXI wieku Rosja znajdowała się w zapaści tak politycznej, społeczno-gospodarczej, jak i moralnej. Integralność terytorialna rosyjskiego państwa stanęła pod znakiem zapytania. Rosję prześladowały skutki „terapii szokowej" z lat 90., kryzysu finansowego z roku 1998, tragedii konfliktu na Kaukazie:

> W takiej sytuacji potrzebowaliśmy siły politycznej mającej charakter konsolidujący. Taką siłą, która zjednoczyłaby całe społeczeństwo, która zapewniłaby polityczną stabilność i realizację naszych społeczno-gospodarczych planów stała się Jedna Rosja[26].

---

22 A. Lukin, *Russia's New Authoritarianism and the Post-Soviet Political Ideal*, „Post-Soviet Affairs" 2009, vol. 25, No 1, s. 66 i n.

23 Б. А. Мантиков, *Консерватизм в постсоветской России...*, s. 49.

24 М. Шевчук, *„Единая Россия" позвала россиян в светлое прошлое. Чтобы предотвратить революционное будущее*, „Коммерсантъ" 2005, 17.10, s. 3.

25 *На выборы с Сильвестром Сталлоне или о чём пишет „Столица Единой России"*, https://nstarikov.ru/blog/66510 [dostęp: 08.08.2018].

26 В. Путин, *Вступительное слово на VIII съезде партии „Единая Россия", 1 октября 2007 года 19:00, Москва, Гостиный двор*, http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24562 [dostęp: 12.04.2017].

Partia uczestniczyła w przeprowadzeniu Projektów Narodowych, nadzorując ich realizację i rozdysponowywanie środków finansowych[27]. Jej kierownictwo brało udział w implementacji wytycznych prezydenta tworząc obraz siły współuczestniczącej w procesie zarządzania państwem. Dobrym przykładem strategii identyfikacji i próby implementacji wytycznych Kremla były działania podjęte w odpowiedzi na posłanie Władimira Putina z 4 grudnia 2014 r., w ramach wcielania *Planu priorytetowych działań na rzecz realizacji założeń posłania prezydenta Władimira Putina do Zgromadzenia Federalnego*, a szerzej także tzw. projekty partyjne „Jednej Rosji". Partyjni notable podjęli się, we współpracy ze swoimi oddziałami regionalnymi i partyjnymi *think tankami* (Praktyczno-Teoretyczne Centrum „Gospodarka" działające przy Jednej Rosji), wprowadzenia w życie idei Putin, m.in. poprzez przygotowanie adekwatnych aktów prawnych, takich jak np.: *O podboju kosmosu*, dopracowanie ustawy *O standaryzacji*, uchwalenie ustawy *O przeciwdziałaniu rehabilitacji nazizmu i upamiętnianiu zbrodniarzy nazistowskich*, *O językach narodów Federacji Rosyjskiej*, *O młodzieży*, *O nauce i polityce naukowo-technicznej*[28]. Kierownictwo partii zdecydowało się także na przeprowadzenie w regionach publicznych dyskusji – z udziałem platform ideologicznych partii i partyjnego uniwersytetu – poświęconych problematyce stosunków rosyjsko-ukraińskich i integracji Krymu oraz Sewastopola. Partia zadeklarowała również gotowość monitorowania stanu implementacji istniejącego ustawodawstwa (m.in.: *O rynku pracy w Federacji Rosyjskiej w kontekście zwiększania mobilności zasobów pracy*), jakości usług społecznych (w ramach projektów partyjnych „Jakość życia", „Narodowa kontrola")[29]. O ile Jedna Rosja z entuzjazmem odnosiła się do propozycji Putina, o tyle krytycznie nastawiano była do działań rządu. Zdecydowanie nie chciała ponosić odpowiedzialności za jego społecznie niepopularne inicjatywy. Na opozycji w stosunku do niepopularnych społecznie działań rządu starała się budować swą tożsamość.

Pisząc o tożsamości ideologiczno-programowej Jednej Rosji w kontekście przewodzenia wspólnocie politycznej należy wspomnieć o istnieniu tzw. platform ideologicznych w strukturze partii. Wspomniane platformy ideologiczne:

---

[27] O. J. Reuter, R. Turovsky, *Dominant Party Rule and Legislative Leadership in Authoritarian Regimes*, „Party Politics" 2012, s. 17, http://ojreuter.com/wp-content/uploads/2015/06/Party-Politics-2012-Reuter-1354068812448689.pdf [dostęp: 04.04.2017].

[28] И. Нагорных, *„Единая Россия" приняла президентское послание к действию. План мероприятий разослан в регионы*, „Коммерсантъ" 2014, 18.12, https://www.kommersant.ru/doc/2635794 [dostęp: 08.11.2018].

[29] Więcej na temat projektów partyjnych wspierających działalność rosyjskiego rządu: *„Единая Россия" оценила результаты работы своих проектов*, http://er.ru/news/126522/ [dostęp: 10.05.2017].

konserwatywna, liberalna i patriotyczna powstawały w latach 2005–2007, w okresie, kiedy w obrębie jej struktury organizacyjnej toczył się proces homogenizacji ideologiczno-programowej z udziałem członków mających różny bagaż poglądów politycznych, a napływających do partii w toku chociażby zjednoczenia z lewicującą Agrarną Partią Rosji[30]. Pierwsza z nich – Klub „4 Listopada" – powstała jeszcze w roku 2005 pod kierownictwem ówczesnego przewodniczącego komitetu Dumy ds. ustawodawstwa konstytucyjnego Władimira Piligina. Ośrodek społeczno-konserwatywny utworzono przy wsparciu Borysa Gryzłowa przed wyborami do Dumy w roku 2007 z myślą o pomocy w ramach procesu tworzenia ideologii partyjnej. Wspomniane „skrzydła" partii: liberalne i konserwatywne rozpadły się na cztery kluby: „4 Listopada" – liberalno-konserwatywny; „Inicjatywa obywatelska" – społeczno-konserwatywny; klub liberalny i klub państwowo-patriotyczny. W wyniku prac zjazdu partii w roku 2012 usankcjonowano istnienie trzech platform ideologicznych (społeczno-konserwatywnej, prawicowo-liberalnej i patriotycznej). Do tego momentu partia zyskała już swój ideologiczno-programowy profil, a wszelkie dyskusje wewnątrzpartyjne na ten temat ucichły. Jedna Rosja miała mówić jednym głosem, zgodnie z metaforą Gryzłowa: „Po co partii skrzydła, niedźwiedzie nie latają. Niedźwiedzie idą wszystkie razem"[31].

Tymczasem w marcu 2016 r. w partii pojawiło się kolejne „skrzydło" – przedsiębiorców (platforma wspierania inicjatyw w zakresie przedsiębiorczości). Wiosną roku 2017 temat platform ideologiczno-programowych „substytutów frakcji partii rządzącej" powrócił do agendy. Tym razem w konsekwencji pojawienia się w Jednej Rosji – w wyniku wyborów do Dumy Państwowej w roku 2016 – sporej grupy nowych twarzy, głównie regionalnych aktywistów społecznych związanych z Frontem Narodowym. W kwietniu 2017 platformy utraciły jednak charakter struktur samorządnych i włączone zostały w strukturę komitetu wykonawczego partii. Prezydium Rady Generalnej partii wyznaczało wszystkim platformom – z wyjątkiem przedsiębiorczej – nowych przewodniczących[32].

---

[30] *Объединение с Аграрной партией – важный шаг на пути укрепления политической системы, уверен Борис Грызлов*, http://edinros21.ru/?id=27478 [dostęp: 31.05.2017].

[31] И. Нагорных, *Внутрипартийная дискуссия закрывается*, „Коммерсантъ" 2016, 29.12; Р. Доброхотов, *Летающий медведь и тоска в „Единой России". Заседание так называемого либерального клуба „Единой России" многое расставило по местам*, „Slon.ru" 2011, 26.10, https://republic.ru/russia/letayushchiy_medved_i_toska_v_edinoy_rossii-692058.xhtml [dostęp: 11.05.2017]; К. Веретенникова, *„Медведи" не летают. Борис Грызлов заявил о том, что крылья „Единой России" не нужны*, „Время" 2005, 25.04, http://vremya.ru/print/123558.html [dostęp: 11.05.2017].

[32] И. Нагорных, *Внутрипартийная дискуссия закрывается*...; А. Винокуров, *„Единая Россия" реформирует внутренние платформы*, „Газета.Ру" 2017, 05.04, https://

Dlaczego jednak pojawiła się w ogóle potrzeba instytucjonalizacji programowo-ideologicznych dyskusji wewnątrz partii? Hipotez na ten temat było wiele[33]. O jednej z nich była już mowa. Wskazywała ona na konieczność przeprowadzenia homogenizacji programowo-ideologicznej partii i ustanowienia „zaworów bezpieczeństwa" w okresie przejściowym. Oficjalnie podkreślano też wartość klubów politycznych partii jako jej „twórczych laboratoriów"[34]. Podziały ideologiczne nie miały jednak w rzeczywistości poważnego charakteru i nie mogły w jakikolwiek sposób zagrozić spójności partii. Działania Kremla w tym obszarze funkcjonowania Jednej Rosji były związane z jej instytucjonalizacją. Temat wewnątrzpartyjnej dyskusji programowo-ideologicznej pojawił się dość późno, gdyż sama partia z opóźnieniem weszła w etap identyfikacji. Częściowo też istnienie „skrzydeł" sprzyjało pozyskiwaniu wyborców – partia nabierała cech modelu partii *catch-all*. Jak pisał w roku 2005 Aleksandr Konowałow:

> Autorom planu tworzenia skrzydeł ideologicznych zależało, aby wyborcy się nie rozbiegali, żeby wszystko, czego dusza zapragnie, mogli znaleźć w Jednej Rosji, jak w hipermarkecie. Ale rezultatem takiej wewnątrzpartyjnej dyskusji mogłyby stać się podziały [rzeczywiste – M.S.]. I tego się przestraszono[35].

W związku z tym, dlaczego instytucjonalizacja dyskursu programowego w partii zaczęła zawadzać? Partia ulegała programowej homogenizacji, społeczeństwo i elity polityczne (każde z innych pobudek) zintegrowały się wokół osoby Władimira Putina. Proputinowska większość ulegała konsolidacji po aneksji Krymu, a znaczenie elektoratu liberalnego miało ograniczony zasięg (sprowadzający się do 4%). Liberalizacja ustawodawstwa partyjno-wyborczego doprowadziła do „renesansu" pluralizmu politycznego w Rosji. Jeśli pod koniec roku 2016 zarejestrowanych było 70 partii, to w roku 2007 było ich tylko siedem. W warunkach „zabetonowanego" systemu partyjnego przed rokiem 2012 istniał sens ich utrzymywania z myślą o rozszerzaniu społecznego poparcia dla Jednej Rosji.

W okresie 2001–2016 były podejmowane wysiłki na rzecz umieszczenia Jednej Rosji w ramach wielowymiarowej przestrzeni rywalizacji politycznej[36].

---

www.gazeta.ru/politics/2017/04/05_a_10612793.shtml#page1 [dostęp: 11.05.2017]; Г. Белонучкин, Д. Беломестнов, *Есть такие партии! 2016/2017. Путеводитель избирателя*, Информационное агентство „Панорама", Москва 2017, s. 52.

[33] С. Самохина, *„Единая Россия" ищет лицо. В партии создадут разные идеологические платформы*, „Коммерсантъ" 2012, 04.04, https://www.kommersant.ru/doc/1908303 [dostęp: 09.11.2018].

[34] *Клубы – важнейший элемент партийной жизни*, http://www.cscp.ru/1/9651/?print [dostęp: 31.05.2017].

[35] К. Веретенникова, *„Медведи" не летают…*

[36] R. Herbut, *Systemy partyjne krajów Europy Centralnej i Wschodniej oraz wzorce rywalizacji politycznej*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje Europy Środkowej*

W wymiarze programowo-ideologicznym Jedna Rosja stała się w latach 2006–2007, wraz z innymi partiami politycznymi, które w roku 2003 zdobyły miejsca w „proporcjonalnej części" głosowania do Dumy Państwowej, a także politycznie relewantnymi w owym okresie Sojuszem Sił Prawicy i Jabłokiem, przedmiotem badań utrzymanych w tym nurcie. Badanie realizowane przez Natalię Anochinę i Jelenę Mieleszkinę posłużyć miało uporządkowaniu wiedzy na temat ideologiczno-programowej struktury rywalizacji partyjnej w Rosji. Badanie, o którym mowa, uwzględniało odniesienie koncepcji problemów (*issue dimensions*) i podziałów społeczno-politycznych (*socio-political cleaveges*) do rosyjskich realiów społecznych, politycznych i gospodarczych. Oprócz analizy programów partii politycznych zastosowano także analizę ekspercką. Wytypowano, z udziałem rosyjskich politologów, jedenaście grup problemów:

1) udział państwa w procesie regulowania gospodarki,
2) rozwój programów i systemu zabezpieczeń socjalnych;
3) edukacja religijna/świecka;
4) problemy narodowościowe (równouprawnienie narodów, kwestia imigracji);
5) relacje centrum – regiony;
6) zagwarantowanie porządku i bezpieczeństwa;
7) udział państwa w rozwoju gospodarki rolnej;
8) stosunek do istniejącego systemu politycznego;
9) rola społeczeństwa i państwa w podejmowaniu decyzji politycznych;
10) udział Rosji w procesie integracji europejskiej;
11) rozwiązanie problemów ekologicznych.

Korespondowały one z siedmioma wymiarami podziałów społeczno-politycznych, relewantnymi w odniesieniu do współczesnej Rosji.

Obok klasycznych osi podziałów społeczno-politycznych, autorstwa Seymoura Martina Lipseta i Steina Rokkana, obydwie autorki studium zaproponowały m.in. podział postmaterialny, polityki zagranicznej i stosunku do systemu politycznego[37]. Następnie oceniano znaczenie każdego z problemów z punktu widzenia tożsamości programowo-ideologicznej partii, by na następnym etapie oszacować jak każda z partii interpretuje dane zagadnienie i planuje jego rozwiązanie. Zgodnie z postawioną hipotezą kluczowymi problemami z punktu widzenia ówczesnych partii politycznych były stosunek do istniejącego systemu politycznego, a także rozwój programów i systemu zabezpieczeń

i Wschodniej w perspektywie porównawczej, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998, s. 147–152.

[37] Н. В. Анохина, Е. Ю. Мелешкина, *Эволюция структуры партийного спектра России накануне парламентских выборов 2007 г.*, „Полис. Политические исследования" 2008, № 2, s. 108–110.

socjalnych. Kolejne miejsca w hierarchii priorytetów zajęły kwestie: porządku i bezpieczeństwa, zaangażowania państwa w procesy gospodarcze i stosunki centrum – regiony[38].

W wyniku połączenia kwestii problemowych z podziałami społeczno-politycznymi piramida ważności wyglądała ostatecznie następująco. Pierwsze trzy miejsce zajęły:

1) podział społeczno-gospodarczy, obejmujący takie kwestie problemowe, jak udział państwa w zarządzaniu procesami gospodarczymi i rozwój programów oraz systemu zabezpieczeń socjalnych;
2) stosunek do systemu politycznego (poparcie dla istniejącego porządku politycznego, udział społeczeństwa i państwa w podejmowaniu decyzji politycznych);
3) centrum – peryferia (stosunki centrum – regiony, polityka narodowościowa, gwarancja porządku i bezpieczeństwa).

Okazało się, że zdecydowanie mniejsze znaczenie mają problemy związane z polityką zagraniczną czy też zagadnienia postmaterialne, nie mówiąc już o podziałach miasto – wieś czy państwo – Kościół. W przypadku Jednej Rosji najważniejsze były kwestie podziału centrum – peryferie, społeczno-gospodarczego i stosunku do systemu politycznego.

Jeszcze ciekawsze poznawczo były wypowiedzi ekspertów na temat stosunku Jednej Rosji do elementów składowych poszczególnych grup podziałów społeczno-politycznych, pozwalające zrekonstruować jej profil ideologiczno-programowy. W odniesieniu do poparcia dla istniejącego reżimu politycznego Jedna Rosja była niekwestionowanym liderem rankingu. Eksperci oceniający apel programowy partii wskazali również, że jest ona zwolennikiem podejścia statokratycznego i podejmowania decyzji niemal wyłącznie przez państwo, tj. organy władzy państwowej: prezydenta i rząd – co jest w pełni zrozumiałe, jeśli wziąć pod uwagę, jakie znaczenie z punktu widzenia wyborców „partii władzy" miał fakt poparcia dla tejże przez Władimira Putina – zarówno w przypadku Jednej Rosji, jak i wcześniej Jedności. Obydwie autorki stawiają tezę, że stosunek Jednej Rosji do charakteru systemu politycznego pozwala wyjaśnić sukcesy partii podczas wyborów w latach 1999, 2003, 2007, jest to jednak zbytnim uogólnieniem, gdyż Rosjanie udzielają poparcia konkretnej osobie (dokładniej zaś biorąc – deklarują zaufanie do niej), nie zaś systemowi politycznemu jako całości – wobec niego zachowują postawę krytyczną.

W wymiarze społeczno-gospodarczym „partia władzy" została sklasyfikowana jako zwolenniczka rozwoju programów i zabezpieczeń socjalnych. Jednak, zdaniem rosyjskich politologów, już kwestia zaangażowania państwa

[38] *Ibidem*, s. 112.

w regulowanie procesów gospodarczych jest niejednoznaczna. Zagregowany wynik oceny partii w tej kwestii wskazywał nieznacznie na sympatię dla rozwiązań wolnorynkowych[39]. Jedna Rosja byłaby więc partią centrową. Bardziej zdecydowane stanowisko „partia władzy" mogła ujawnić w odniesieniu do podziału centrum – peryferie. Przypisano jej wyraźną niechęć wobec autonomii regionów i sprzyjanie centralizacji stosunków federacyjnych. W zakresie problematyki narodowościowej postawę Jednej Rosji oceniono jako umiarkowanie nacjonalistyczną – zaakcentowano jej afirmację wielonarodowościowej struktury społeczeństwa Federacji Rosyjskiej i akceptację dla napływu migrantów. Jeśli chodzi o wymiar polityki zagranicznej, „partia władzy" dała się poznać jako umiarkowany zwolennik integracji europejskiej, na pewno daleko było jej do krytyki współpracy z UE (charakterystycznej dla KPFR i LDPR), znacznie bliżej zaś do partii określanych mianem liberalnych, jak SSP i Jabłoko. Jedna Rosja okazała się także dość umiarkowanym zwolennikiem wsparcia przez państwo rosyjskiej wsi i tamtejszej produkcji rolnej, spośród wszystkich uwzględnionych w badaniu partii mogła poszczycić się natomiast największą akceptacją dla edukacji religijnej[40].

Uwzględniając istniejące ustalenia w zakresie występowania podziałów społeczno-politycznych we współczesnej Rosji, można przyjąć, że rosyjski system polityczny był zdominowany przez trzy klasyczne podziały, charakterystyczne dla państw przechodzących transformację systemową: społeczno-polityczny, autorytarno-demokratyczny i systemowy (związany z charakterem i kierunkiem zmian transformacyjnych, określanych również mianem podziału liberalno-konserwatywnego). Z upływem lat doniosłość poszczególnych podziałów ulegała zmianie. Jeśli w okresie 1993–2011 kluczową rolę odgrywały przede wszystkim podziały społeczno-polityczny i systemowy, to w późniejszym okresie hierarchia ta uległa zmianie. W latach 2012–2013 na plan pierwszy wysunął się podział demokratyczno-autorytarny, zdominował on na krótki czas rosyjski system polityczny, co związane było ze wzrostem nastrojów protestu w rosyjskim społeczeństwie i represjami ze strony obozu władzy. W obrębie „systemu partyjnego" ukształtował się wówczas podział: Jedna Rosja *versus* pozostałe partie polityczne. Jednak już wydarzenia w Ukrainie, a w szczególności aneksja Krymu, zwiększyły znaczenie podziału systemowego. Nasyciły go tzw. wymiarem imperialnym. Zdecydowana większość partii, z wyjątkiem liberalnych przedstawicieli opozycji antysystemowej, poparła bowiem działania Kremla. Wykształcił się wyraźnie podział: prozachodni *versus* antyzachodni.

[39] Н. В. Анохина, Е. Ю. Мелешкина, *Эволюция структуры партийного спектра...*, s. 116.

[40] *Ibidem*, s. 118.

Był on obecny w rosyjskim systemie partyjnym w latach 90. XX w., w pierwszej dekadzie następnego stulecia zaczął jednak nabierać większego znaczenia. W latach 2015–2016 kwestie podziałów społeczno-gospodarczych uległy rozmyciu i zostały zdominowane przez dwa pozostałe podziały:

1) systemowy (imperialny *versus* antyimperialny) i
2) autorytarno-demokratyczny (rządzący/opozycja prosystemowa *versus* opozycja antysystemowa)[41].

Tymczasem Korguniuk, uwzględniając kształtujące się od roku 2012 obszary rywalizacji pomiędzy głównymi partiami politycznymi, przyjął, że rosyjską przestrzeń polityczno-partyjną można uporządkować z wykorzystaniem dwuwymiarowej osi. Oś *x* tworzyło *continuum* stosunku partii do zagadnień związanych z relacjami Rosja – Zachód, tymczasem oś *y* wyznaczała stosunek poszczególnych partii do obozu władzy. W konsekwencji dwuwymiarowa przestrzeń rywalizacji politycznej w Rosji w roku 2016 miała kształt trójkąta. Pierwszy jego wierzchołek stanowiły partie skrajnie antyzachodnie i umiarkowanie opozycyjne. Należały do tej grupy KPFR, LDPR i Sprawiedliwa Rosja, współpracujące z obozem władzy na forum Dumy Państwowej i jednocześnie krytykujące w ograniczonej formie jego działania). Drugi wierzchołek był całkowicie zdominowany przez Jedną Rosję, w związku z tym, że zajmowała postawę skrajnie prokremlowską, jednocześnie prezentując stanowisko antyzachodnie. Trzeci i ostatni wierzchołek zajmują opozycyjne i prozachodnie partie liberalne: PARNAS i Jabłoko[42].

Podsumowując, Jedna Rosja była pasywna w zakresie budowania własnej, oryginalnej tożsamości ideologiczno-programowej. Czerpała inspirację z koncepcji ideologicznych członków obozu władzy, włączała do swojego programu treści dokumentów rządowych, programów wyborczych Putina. Szczodrze korzystała z możliwości uczestniczenia w realizacji rządowych programów rozwoju społecznego i infrastrukturalnego, nie rezygnując jednocześnie z krytyki liberalnej polityki gospodarczej rządu Dmitrija Miedwiediewa. Nie wytyczała kierunków rozwoju społeczno-gospodarczego czy też politycznego państwa, nie stymulowała również wzrostu znaczenia żadnego z doniosłych podziałów społeczno-politycznych obecnych w rosyjskim dyskursie publicznym w omawianym okresie. Instytucjonalizacja platform ideologicznych w obrębie partii nie miała namacalnego wpływu na aktywność ustawodawczą frakcji parlamentarnej Jednej Rosji i była raczej propagandową próbą zademonstrowania, że partia łączy ludzi o bardzo zróżnicowanych poglądach – reprezentuje pełne spektrum postaw ideologiczno-programowych obecnych w rosyjskim społeczeństwie.

---

[41] Yu. Korgunyuk, Classification *of Russian Parties*…, s. 273–274.

[42] *Ibidem*, s. 278–279.

1.2. Aktywność ustawodawcza Jednej Rosji w Dumie Państwowej

Obecność w Dumie IV, V, VI i VII kadencji frakcji Jednej Rosji, dysponującej większością i konstytucyjną większością (większość 2/3 ogólnej liczby deputowanych, tj. ponad 300 głosów) w Dumie IV, V i VII kadencji miała istotny wpływ na styl pracy izby niższej rosyjskiego Zgromadzenia Federalnego. Porównawcza analiza ilościowa dotycząca aktywności ustawodawczej Dumy wskazuje, że okresowi dominacji Jednej Rosji towarzyszyła zwiększona aktywność i skuteczność izby (tab. 14).

Tabela 14. Aktywność ustawodawcza Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej w latach 1995–2016

Kadencja Dumy	Wniesione projekty ustaw	Projekty ustaw rozpatrzone	Ustawy przyjęte
II (1996–1999)	4 034	1 662	1 045
III (2000–2003)	4 323	1 964	781
IV (2004–2007)	4 808	2 715	1 087
V (2008–2011)	4 390	3 201	1 608
VI (2012–2016)	6 012	4 107	1 817

Źródło: Е. Козичев, Д. Левинский, Е. Федуненко, Е. Чернышева, *Итоги пятилетки. Как работали депутаты Госдумы шестого созыва*, „Коммерсантъ" 2016, 22.06, https://www.kommersant.ru/doc/3019232 [dostęp: 09.11.2018].

Partia odgrywała znaczącą rolę w procesie ustawodawczym. Wspierała obóz władzy w realizowaniu jego agendy w wymiarze politycznym i społeczno-gospodarczym. Miało to szczególne znaczenie w okresie pierwszej prezydentury Władimira Putina, kiedy to przyjęto szereg istotnych rozwiązań dotyczących polityki podatkowej, prawa pracy i własności ziemskiej, reformy administracyjnej, ustawodawstwa partyjno-wyborczego, stosunków federacyjnych[43]. W późniejszym etapie, kiedy partia uzyskała konstytucyjną większość w Dumie, z jej pomocą dokonano zmiany konstytucji, polegającej na przyjęciu federalnych ustaw konstytucyjnych[44]. Zmiany dotyczyły m.in. istotnego wydłużenia okresu

[43] T. F. Remington, *Patronage and Power: Russia's Dominant Party Regime*, „Politische Vierteljahresschrift" 2008, vol. 49, No 2, s. 220.

[44] Do przyjęcia federalnej ustawy konstytucyjnej niezbędna była również większość 3/4 Rady Federacji, w której 135 deputowanych należało do Jednej Rosji. Por. *Члены*

sprawowania funkcji przez osobę Prezydenta z czterech do sześciu lat i długości trwania kadencji Dumy Państwowej z czterech do pięciu lat.

Gwoli ścisłości należy zauważyć, że wprowadzanie zmian do konstytucji okazało się możliwe również w okresie, kiedy Jedna Rosja nie posiadała konstytucyjnej większości. Przy aprobacie członków innych partii przyjęto federalną ustawę konstytucyjną łączącą Sąd Najwyższy i Wyższy Sąd Arbitrażowy Rosji – za przyjęciem ustawy głosowało 346 deputowanych, a także ustawę dającą prezydentowi prawo nominowania członków Rady Federacji „reprezentujących interesy całej Rosji" – ich liczebność nie mogła przekraczać 10% ogólnej liczby członków izby reprezentacji regionów – w roku 2014 było to 17 osób[45].

Kontrola nad frakcją parlamentarną dysponującą konstytucyjną większością dawała obozowi władzy znaczne możliwości w zakresie modyfikacji formalno-prawnych reguł funkcjonowania systemu politycznego, np. przygotowania tekstu nowej konstytucji przez zwołane Zgromadzenie Konstytucyjne, do czego konieczne było poparcie 3/5 ogólnej liczby członków Zgromadzenia Federalnego, łącznie 372 deputowanych[46].

W literaturze przedmiotu zwraca się również uwagę na fakt, iż w omawianym okresie zmianie uległa liczba wydawanych przez prezydenta dekretów, a także ich waga, w stosunku do lat 90. Mimo że Putin i Miedwiediew odwoływali się często do swych uprawnień w zakresie wydawania dekretów, nie używali ich w celu wymuszenia na Dumie posłuszeństwa w celu przyjęcia pożądanej ustawy. Odosobnionymi przykładami takich działań były dekrety o hymnie narodowym oraz dystrybucji rent i emerytur z początkowego okresu prezydentury Putina. Co więcej, wykształciła się w pierwszych latach XXI w. nieformalna praktyka polegająca na konsultowaniu z Dumą, przed ich wydaniem, prezydenckich dekretów odnoszących się do niektórych obszarów funkcjonowania państwa, np. w sferze polityki społecznej[47]. Putin, któremu z jednej strony przypisywano niechęć do rozwiązań parlamentarnych w sferze reżimu konstytucyjnego, z drugiej promował „kolektywne

---

Совета Федерации РФ – члены партии „Единая Россия", https://er.ru/persons/federal_council/ [dostęp: 10.06.2018].

45 Ю. Клусова, *Владимир Путин получил право на президентскую квоту. Он подписал закон об изменении состава Совета федерации*, „Коммерсантъ" 2014, 22.07, s. 3.

46 Przyjmując, że Duma liczyła 450, a Rada Federacji 170 członków. *„Единая Россия" получила конституционное большинство в Госдуме. Что это значит?*, https://meduza.io/cards/edinaya-rossiya-poluchila-konstitutsionnoe-bolshinstvo-v-gosdume-chto-eto-znachit [dostęp: 10.06.2018].

47 T. F. Remington, *Presidential Decrees in Russia. A Comparative Perspective*, Cambridge University Press, New York 2014, s. 125 i 144.

formy rządzenia i rozprzestrzeniania odpowiedzialności w skali całej piramidy administracyjnej"[48]. Zaangażowanie Dumy w proces rządzenia państwem – mimo faktycznego i wyraźnego podporządkowania jej organom władzy wykonawczej – powodowało, że równocześnie rosła w tym względzie rola Jednej Rosji. Warto mieć także na uwadze fakt, że ustawy przyjmowane z udziałem 450 deputowanych Dumy Państwowej i 170 członków Rady Federacji były w większym stopniu legitymowane niż dekrety lub rozporządzania wydawane przez rząd.

Niewątpliwie zwiększona aktywność Dumy Państwowej, szczególnie w latach 2012–2016, przysporzyła izbie krytyki środowisk opozycyjnych wobec obozu władzy. Przylgnęła do niej wówczas etykieta „wściekłej drukarki", jak również określenie *gosdura*, nie tylko ze względu na uchwalanie rekordowo szybko dużej liczby aktów prawnych, ale również ze względu na ich charakter, który był w tym okresie szczególnie represyjny[49]. Przyjęto wówczas ustawy ograniczające swobodę zgromadzeń, wprowadzające kontrolę nad przestrzenią internetową (ustawa Jarowoj), utrudniające działalność organizacji pozarządowych (ustawa o „obcym agencie"). Jednocześnie Duma VI kadencji przyjęła pod wpływem Kremla szereg ustaw regulujących system partyjno-wyborczy, które – mimo liberalizacji istniejących rozwiązań w tym zakresie – w rzeczywistości ułatwiały stabilizację reżimu autorytarnego.

Modyfikacje systemu partyjno-wyborczego – ich przesłanki i konsekwencje – były w pracy analizowane już wcześniej. Na szczególną uwagę w kontekście rozważań nad stabilizacją reżimu autorytarnego w Rosji i zaangażowania w ten proces Jednej Rosji zasługuje natomiast z całą pewnością ustawa o „obcym agencie"[50]. W czerwcu roku 2012 deputowani Jednej Rosji zgłosili projekt ustawy – przygotowanej przez departament spraw wewnętrznych administracji prezydenta Rosji przy współpracy ministerstwa sprawiedliwości i resortów siłowych – regulującej funkcjonowanie organizacji pozarządowych aktywnych w sferze polityki, a pozyskujących środki zagraniczne, w tym

---

[48] *Станислав Белковский – Особое мнение*, „Эхо Москвы" 2016, 27.06, https://echo.msk.ru/programs/personalno/1790942-echo/ [dostęp: 10.06.2018].

[49] А. Венедиктов, *Замечательное выражение Дмитрия Муратова – „Дума, как взбесившийся принтер, выплевывала законы один за другим"*, „Twitter" 2012, 17.07, https://twitter.com/aavst/status/225417811034517504 [dostęp: 10.06.2018].

[50] *Федеральный закон от 20 июля 2012 г. N 121-ФЗ „О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части регулирования деятельности некоммерческих организаций, выполняющих функции иностранного агента"*, „Российская газета – Федеральный выпуск" 2012, 23.07, № 5839 (166), https://rg.ru/2012/07/23/nko-dok.html [dostęp: 09.11.2018].

także granty, międzynarodowych organizacji[51]. Projekt ustawy zdecydowanie utrudniał życie tego typu organizacjom. Przede wszystkim stygmatyzował je określając mianem „obcego agenta"[52]. Projekt ustawy przewidywał także wprowadzenie rejestru takich organizacji – spisu „obcych agentów" i obowiązek dobrowolnego „wpisania się" na tę listę. Tego typu organizacje zostawały zobowiązane do sygnalizowania, w odniesieniu do swej działalności, faktu bycia „obcym agentem. „Obcych agentów" czekały również: obowiązek przedstawiania sprawozdań finansowych (dwa razy w ciągu roku); coroczna kontrola podatkowa, zewnętrzny audyt. Choć tego rodzaju działania wydają się uzasadnione, dodatkowe obciążenia uniemożliwiały niekiedy dalsze funkcjonowanie. Dla organizacji i osób nimi kierujących przewidziano dotkliwe kary za złamanie wprowadzanych w życie norm, do kary pozbawienia wolności i likwidacji organizacji włącznie.

W treści ustawy można się było dopatrzeć rozwiązań charakterystycznych dla koncepcji „suwerennej demokracji". Promotor ustawy Aleksandr Sidiakin mówił: „[…] ludzie powinni wiedzieć, kiedy ktoś stara się wpłynąć na sytuację polityczną w państwie czy to jest nasze społeczeństwo obywatelskie, czy obcy agenci". Irina Jarowa dodawała:

> […] jeśli mówimy o organizacjach pozarządowych, które pełnią rolę obcego agenta i zajmują się działalnością polityczną, to zupełnie logiczne jest, że musi być nad nimi roztoczona społeczna kontrola[53].

Kilkuletni okres funkcjonowania ustawy o „obcych agentach" przyniósł apologetom „suwerennej demokracji" i „budowanego odgórnie społeczeństwa obywatelskiego" wiele wymiernych sukcesów. W ciągu czterech lat obowiązywania ustawy z 21 listopada 2012 r. 148 organizacji pozarządowych zostało wpisanych na listę „obcych agentów". 27 spośród nich uległo likwidacji[54].

---

[51] *Законодательная рецептура. Как рождаются на свет российские законы*, „Коммерсантъ Власть" 2015, 26.01, s. 9.

[52] Ustawodawca rosyjski określił bardzo szeroko, czym jest działalność polityczna. Organizacja może się nią parać, nawet jeśli nie stawia sobie takiego celu w ramach swego statutu. Innymi słowy, może działać w sferze politycznej i o tym nie wiedzieć… Działalność polityczna to: „aktywność mająca wpływ na decyzje i politykę państwa, a także oddziaływanie na opinię publiczną". *Некоммерческим прописали организацию. В новом законе об НКО от „Единой России" наконец-то появится понятие „иностранный агент"*, „Коммерсантъ" 2012, 29.06, s. 1.

[53] *Ibidem.*

[54] *Агенты народа. Четыре года действия закона „об иностранных агентах" в России: последствия для общества*, Amnesty International, 2016, http://docs.wixstatic.com/ugd/f99adf_39a09b2d95534907b77979f8c390bcd2.pdf [dostęp: 10.06.2018].

Jeśli organizacja pobierała środki finansowe z zagranicy, nawet, gdy nie angażowała się w politykę, musiała liczyć się z tym, że zostanie wciągnięta na listę „obcych agentów". W przypadku Syberyjskiego Centrum Ekologicznego, czerpiącego środki z zagranicy[55], działaniem politycznym było opublikowanie na swojej stronie internetowej w roku 2013 artykułu wspierającego działanie Greenpeace na platformie wydobywczej Prirazłomna i podpisanie się przez dyrektor Centrum pod listem zbiorowym w obronie działaczy Greenpeace. Transparency-International Russia „usłyszała zarzut", że ingeruje w politykę rosyjskiego rządu walczącego z korupcją, poprzez lobbowanie swoich propozycji odnośnie do jej zmiany. Za działania polityczne uznano aktywność organizacji tropiącej przypadki niezgodności w deklaracjach majątkowych i rozbieżności pomiędzy zarobkami i wydatkami urzędników Nowosybirska i obwodu nowosybirskiego[56].

Centrum Lewady zostało włączone w roku 2016 na listę obcych agentów, gdyż z jednej strony pozyskiwało pieniądze na swą działalność z zagranicy – bezpośrednio od Uniwersytetu Wisconsin, który był współfinansowany również przez Departament Obrony Stanów Zjednoczonych, z drugiej zaś publikując informacje na temat społecznego stosunku do instytucji politycznych i organów władzy państwowej co wpływało na opinię publiczną i postawy wyborcze Rosjan[57]. Mimo nieprzystających do rzeczywistości zarzutów ze strony organizacji Antymajdan, że Centrum manipulowało techniką badań socjologicznych w celu uzyskania pożądanych rezultatów i wpływania na nastroje opinii publicznej, należy przyznać, że współpracownicy Centrum nie pozostawali biernymi obserwatorami procesów społeczno-politycznych dokonujących się w Rosji[58]. Aktywnie uczestniczyli w debacie publicznej. Ich opinie były

---

[55] Donatorami Centrum był m.in. Ambasada Holandii i organizacje ekologiczne mające siedziby w Stanach Zjednoczonych, np. Global Greengrants. *Сибирский экологический центр попал в список иностранных агентов*, „Коммерсантъ – Лента новостей (Москва)" 2015, 13.02, http://kommersant.ru/doc/2668025 [dostęp: 12.03.2017].

[56] П. Никольская, А. Романычева, *Судьба агента. С начала 2015 года в России признали иностранными агентами десятки некоммерческих организаций*, „Коммерсантъ-Власть" 2015, 18.05, s. 9.

[57] В. Стрельникова, *„Левада-центр" как иностранный агент выходит из игры*, 2018, 18.01, https://nstarikov.ru/club/88824 [dostęp: 08.06.2018]; T. Balmforth, *Levada Center, Russia's Most Respected Pollster, Fears Closure*, „RFE/RL's Russian Service" 2013, 23.05, http://www.rferl.org/content/russia-levada-center-foreign-agent/24992729.html [dostęp: 26.09.2015]; *Замечания директора Левада-центра Л. Д. Гудкова по поступившему Акту проверки*, „Levada.ru" 2016, 07.09, http://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2016/09/Zamechaniya-direktora-k-Aktu-proverki.pdf [dostęp: 29.11.2016]; П. Никольская, А. Романычева, *Судьба агента*...

[58] В. Стрельникова, *„Левада-центр" как иностранный агент*...

wykorzystywane w antykremlowskiej publicystyce politycznej. Członkowie zespołu Centrum byli zagorzałymi krytykami reżimu politycznego zbudowanego wokół Władimira Putina. Lektura felietonów prasowych i wywiadów z ich udziałem nie pozostawia złudzeń, co do tego, że uznają jego rządy za szkodliwe z punktu widzenia Rosji.

Dobrowolne lub wymuszone włączenie do grona „obcych agentów" pociągało za sobą – abstrahując od kar finansowych i administracyjnych – szereg dodatkowych ciężarów. Składały się nań: zwiększona liczba dokumentów, które należało dostarczyć służbom podatkowym (trzykrotny wzrost), konieczność zamówienia dodatkowego, zewnętrznego audytu. Małe organizacje pozarządowe zamiast koncentrować się na ochronie i wsparciu potrzebujących, same broniły się przed likwidacją. Ponadto, tradycyjnie dla Rosji, drobne niedopatrzenia administracyjne pociągały za sobą sankcje. Spóźnienie się o jeden dzień z przekazaniem sprawozdania lub przesłanie go do regionalnego oddziału ministerstwa sprawiedliwości, nie zaś do centrali, skutkowało karami finansowymi w wysokości 300 tysięcy rubli. Organizacje pozarządowe uznane za „obcych agentów" miały utrudnioną sytuację w trakcie realizacji swych statutowych zadań na skutek niechęci organów władz państwowych i jednostek samorządu terytorialnego, instytucji sektora edukacyjnego i przemysłu do okazywania im pomocy – w obawie przed negatywną reakcją Kremla. W przypadku Centrum Lewady, na mocy obowiązującej ustawy zakazującej „obcemu agentowi" udziału w jakiejkolwiek formie w wyborach i referendum, wyglądało to przykładowo tak, że mogło ono prowadzić badania socjologiczne dotyczące wyborów, ale nie mogło publikować zdobytych informacji do czasu ich zakończenia[59].

Dla rosyjskiego społeczeństwa charakterystyczny był brak zaufania do partii politycznych, można więc podejrzewać, że organizacje pozarządowe stanowiły istotne, jeśli nie jedyne, źródło zagrożenia z punktu widzenia roszczenia do legitymacji ze strony rosyjskiego reżimu politycznego. Organizacje pozarządowe, w tym m.in. ekologiczne, gromadziły znaczące grono uczestników w trakcie swych akcji. Nawet gdy nie miały one charakteru politycznego, a tylko obywatelski, ich skala mogła budzić zaniepokojenie. Z danych upublicznionych przez rosyjską prasę wynikało, że organizacje ekologiczne stanowiły aż 16% ogółu „obcych agentów", zajmując drugie miejsce tuż po organizacjach zajmujących się ochroną praw człowieka i obywatela, w tym edukacją prawną[60]. Wizja „kolorowej rewolucji" nie przestawała prześladować Kremla, który doskonale

[59] Е. Мухаметшина, С. Бочарова, О. Чуракова, *Выборы президента остались без независимой социологии. „Левада-центр" отказался публиковать данные опросов о выборах президента*, „Ведомости" 2018, 16.01, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2018/01/16/747868-vibori-bez-sotsiologii [dostęp: 09.11.2018].

[60] П. Никольская, А. Романычева, *Судьба агента*...

zdawał sobie sprawę, że podobne prodemokratyczne rewolucje w innych częściach Europy Środkowej i Wschodniej, w tym także na obszarze poradzieckim, dokonywały się za pośrednictwem zagranicznego finansowania i poprzez organizacje pozarządowe.

Frakcję parlamentarną Jednej Rosji uznawano za bezwolne narządzie w rękach Kremla. Mimo istnienia szeregu dowodów pozytywnie weryfikujących powyższe stwierdzenia, na zagadnienie to należy jednak spojrzeć krytycznie i znacznie szerzej. Dla przykładu – z informacji napływających ze strony dziennikarzy tam pracujących wynika, że w Dumie IV i V kadencji toczyły się w ramach posiedzeń prezydium frakcji Jednej Rosji długie i burzliwe dyskusje na temat projektów ustaw i poprawek do nich. O ile prezydenckie projekty nie wywoływały żadnych protestów u kierownictwa frakcji w tym okresie – nawet, jeśli były tak radykalne, jak eliminacja powszechnych wyborów szefów regionów – to projekty rządowe już tak. Konieczne było odwołanie się do prezydenckiego arbitrażu[61].

Fakt przyjmowania przez Dumę Państwową – w szczególności VI kadencji – rosnącej gwałtownie liczby aktów prawnych, będących w absolutnej większości poprawkami do już istniejących ustaw – doczekał się szeregu interpretacji. Warto zwrócić uwagę na dwie z nich. Pierwsza z nich zakładała, że działalność Dumy w zakresie charakteru stanowionego prawa nie miała charakteru endemicznego, typowo rosyjskiego. Odzwierciedlała bowiem tendencję charakterystyczną dla pewnego modelu reżimu autorytarnego. Zgodnie z rzymską maksymą – *corruptissima republica plurimae leges*, dynamicznie zmieniające się prawo stawia państwo w uprzywilejowanej pozycji w stosunku do obywateli, którzy nieustannie znajdują się w stanie zagrożenia – ze względu na brak znajomości prawa, co wynika z niestabilnego środowiska prawnego, ciągle je łamią[62]. W przypadku rosyjskim, represyjny charakter stanowionego prawa nie odnosił się do jego surowości, ale nieokreśloności – brzmienie ustaw było tak ogólne lub tak niezrozumiałe, że dopuszczalna była każda jego interpretacja[63]. Drugie z podejść zwraca uwagę na nietransparentny tryb przygotowywania ustaw i pospieszne ich uchwalanie, odbywające się z pominięciem niezależnej ekspertyzy czy debaty publicznej. Stanowione w ten sposób prawo nieprzypadkowo było pełne luk, sprzeczności, w rzeczywistości uchwalenie ustawy stanowiło początek negocjacji pomiędzy podmiotami promującymi je i tymi, których interesy naruszała[64].

---

[61] Г. Белонучкин, Д. Беломестнов, *Есть такие партии*..., s. 44–45.

[62] Е. Шульман, *Три степени ущерба*, „Ведомости" 2016, 28.06, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2016/06/29/647153-stepeni-uscherba [dostęp: 09.11.2018].

[63] *Ibidem.*

[64] *Ibidem.*

Nawiązując do faktu przyjmowania w krótkim odstępie czasu szeregu represyjnych ustaw, rosyjscy badacze i praktycy lobbingu zwracali uwagę, że działania te nie zawsze służyły wyłącznie ograniczaniu praw i swobód obywatelskich. Nowe ustawy tego typu były najczęściej źródłem „większej ilości pieniędzy i wpływów"[65]. Niektóre z ustaw miały nie tylko polityczny wymiar i utrzymane były w duchu koncepcji „suwerennej demokracji", ale też np. chroniły rodzime podmioty przed konkurencją z zewnątrz, jak choćby w przypadku regulacji rosyjskiego rynku medialnego z roku 2014, kiedy wprowadzono ograniczenie do 20% udziału zagranicznego kapitału w rosyjskich mediach. Przyjęta ustawa była „dopiero początkiem negocjacji, nieustających poprawek i regulacji odnośnie do funkcjonowania tej czy innej branży, sfery funkcjonowania państwa"[66]. Antyterrorystyczny „pakiet Jarowoj" lobbowało FSB, ale inne resorty siłowe, jak Komitet Śledczy, starały się pośrednio lub bezpośrednio wpływać na decyzje deputowanych. W przypadku inicjatywy Jarowoj – Ozierowa natychmiast znaleźli się wśród deputowanych chętni, którzy zaproponowali ustanowienie pięcioletniego *vacatio legis* jego obowiązywania[67]. Nikt oczywiście nie kwestionował faktu, że ostateczne decyzje dotyczące kształtu ustaw podejmowane były przez rząd i administrację prezydencką, cała sztuka deputowanych-lobbystów polegała na tym, by do swych racji przekonać tamtejszych decydentów. Koszt przyjęcia pożądanej ustawy, z uwzględnieniem obecności w Dumie przeciwników jej zatwierdzenia, wynosił pod koniec omawianego okresu około milion dolarów[68]. Niektórzy z deputowanych byli równocześnie lobbystami kilku ośrodków. Wspomniana Irina Jarowaja lobbowała interesy FSB forsując ustawy antyterrorystyczne, ale zarazem służyła jednej z sieci handlowych w trakcie prac nad ustawą o handlu[69].

Wszystko to stanowi przyczynek do dyskusji na temat obecności lobbingu w Dumie i udziału w tym procesie deputowanych Jednej Rosji. Duma Państwowa była w początkowym etapie omawianego okresu areną intensywnych działań lobbystycznych w odniesieniu do kształtu projektowanych ustaw, co zostało szczegółowo opisane przez Thomasa F. Remingtona. Pisał on m.in., że:

> Deputowani Dumy Państwowej należący do Jednej Rosji korzystali pełnymi garściami z dobrodziejstw statusu partii dominującej, zaspokajając swoje pragnienie pieniędzy

[65] Т. Гомозова, *Лоббизм по-русски. Как работает рынок продвижения интересов в России*, „Коммерсантъ FM" 2017, 12.04.

[66] *Ibidem.*

[67] В. Гордеев, С. Витько, *В правительстве обсудили отсрочку „пакета Яровой" на пять лет*, „РБК" 2017, 04.07, https://www.rbc.ru/politics/04/07/2017/595b2df89a794768b832dbf1 [dostęp: 08.06.2018].

[68] Т. Гомозова, *Лоббизм по-русски...*

[69] *Ibidem.*

> i wpływów. Kiedy projekt ustawy poddawany jest pod głosowanie, rzadko kiedy wyłamują się oni z linii partyjnej. Nim jednak do tego dojdzie – nim ustalona zostanie ostateczna wersja ustawy, deputowani Dumy i Rady Federacji starają się ze wszystkich sił bronić interesów swoich sponsorów: przedsiębiorstw, struktur biznesowych i administracyjnych. Nawet jeśli prezydent jest zdolny przeprowadzić ustawę przez oficjalny proces legislacyjny w ciągu tygodni, dni lub nawet godzin, targ z nią związany trwa miesiące, a nawet lata. Duma Państwowa, a w szczególności Jedna Rosja, była areną, na której zorganizowane grupy interesów, tak prywatne, jak i biurokratyczne, rywalizowały ze sobą w odniesieniu do kształtu polityki państwowej, działając za pośrednictwem swoich sojuszników w parlamencie. Jedna Rosja była więc w większym stopniu obiektem nacisków lobbystycznych niż źródłem spójnej i jednolitej polityki rozwoju państwa[70].

Jeśli wierzyć doniesieniom prasowym lobbing miał zostać z Dumy wyeliminowany, a jej deputowani podporządkowani w swych działaniach Kremlowi. Niektórzy z deputowanych Jednej Rosji nie mogli pogodzić się z faktem nacisków na nich ze strony administracji prezydenckiej i upublicznili szczegóły spotkań z Surkowem, który instruował ich „jak mają głosować"[71]. Lobbyści mieli stracić zainteresowanie współpracą z deputowanymi, sama izba po roku 2007 przestała być miejscem ścierania się interesów różnych grup wpływu. Administracja prezydencka i rząd kontrolowali całkowicie frakcję Jednej Rosji, a także reprezentację parlamentarną opozycji prosystemowej, w tym także KPFR[72]. Kreml miał bowiem możliwość wywierania nacisków na deputowanych, z których znaczna część dysponowała nieruchomościami za granicą, prowadziła działalność biznesową i nie chciała z nich rezygnować[73]. Rozpowszechnione było określanie Dumy mianem ministerstwa ds. ustawodawstwa, a stwierdzenie Borysa Gryzłowa, że „Duma to nie miejsce do dyskusji", odzwierciedlało faktyczny stan relacji pomiędzy organami władzy wykonawczej i ustawodawczej w Rosji w tym okresie[74].

---

[70] Duma Państwowa w takim ujęciu – na swój wyjątkowy sposób – nie była więc parlamentem typu arena, lecz transformatywnym. Por. T. F. Remington, *Patronage and Power*…, s. 214–215.

[71] И. Жегулев, Л. Романова, *Владислав Сурков: „Голосуйте, как вам написано!"*, „Forbes" 2011, 23.11, http://www.forbes.ru/sobytiya/vlast/76741-vladislav-surkov-golosuite-kak-vam-napisano [dostęp: 10.06.2018].

[72] С. Самохина, Н. Корченкова, Е. Маляренко, *Созыв нерушимый*, „Коммерсантъ" 2014, 24.12.

[73] *Госдума: „взбесившийся принтер" или Россия в миниатюре?*, „BBCRussia.com" 2013, 05.03, https://www.bbc.com/russian/russia/2013/03/130303_duma_crazy_printer [dostęp: 08.06.2018].

[74] *„Парламент – не место для дискуссий"*, „Коммерсантъ" 2011, 14.12, https://www.kommersant.ru/doc/1838005 [dostęp: 09.11.2018].

Jednak w łonie Dumy Państwowej w dalszym ciągu toczyły się działania lobbingowe. Rywalizowały ze sobą na płaszczyźnie ustawodawczej resorty rządowe, korporacje państwowe, struktury siłowe. Między administracją prezydencką a rządem dochodziło w omawianym okresie do szeregu konfliktów w odniesieniu do procedowanych w Dumie ustaw. Dotyczyły one m.in. projektu ustawy o handlu z roku 2009 czy też ustawy o partnerstwie prywatno-publicznym z roku 2013[75]. Szczególnym aspektem funkcjonowania zjawiska lobbingu w Dumie Państwowej VI kadencji była nieformalna współpraca pomiędzy deputowanymi a przedstawicielami rządu i administracji prezydenckiej. Oficjalne statystyki dotyczące aktywności w sferze inicjatywy ustawodawczej uprawnionych do tego organów władzy państwowej nie odzwierciedlały stanu faktycznego. Choć rosła liczba przypadków inicjatyw ustawodawczych rządu, w praktyce jego aktywność była zdecydowanie większa niż obrazowały to dane ilościowe. W roku 2015 rząd wykazał się największą skutecznością w obszarze ustawodawczym – 148 z 278 ustaw przyjętych w owym roku powstało w rządzie (53,2%)[76]. Ośrodek prezydencki był jednak jeszcze skuteczniejszym „ustawodawcą". Jeśli bowiem rząd wniósł łącznie w trakcie prac Dumy VI kadencji 835 projektów ustaw, z czego przyjęto 615, to prezydent wniósł 126 projektów (przyjęto 108 z nich)[77]. Znacznie istotniejszy jest fakt, że zarówno rząd, jak i ośrodek prezydencki pomijały oficjalną ścieżkę zgłaszania projektów ustaw i regularnie nakłaniały deputowanych tak Jednej Rosji, jak i partii opozycji prosystemowej do zgłaszania swoich projektów, jako ich własne[78]. W przypadku rządu praktykę tę stosowały poszczególne resorty, często rywalizujące ze sobą. Ich szefowie chcieli skrócić czas uchwalania ustaw. Mieli oni także świadomość, że projekty zgłaszane przez nich w trybie oficjalnym musiały być upublicznione – zgodnie z obowiązującymi rozwiązaniami – i mogłyby nie przejść pozytywnej weryfikacji, tj. nie zdobyć aprobaty całego rządu[79].

O ile rząd odpowiadał za projekty ustaw dotyczących gospodarki, o tyle administracja prezydencka nadzorowała blok inicjatyw politycznych. O przygotowanie ustaw dbał przede wszystkim wydział państwowo-prawny, tymczasem wydział polityki wewnętrznej miał pieczę nad wprowadzaniem propozycji

---

[75] *Законодательная рецептура...*

[76] С. Бочарова, *Господин исполнитель*, „РБК" 2015, 15.07, https://www.rbc.ru/society/15/07/2015/56bcb9b39a7947299f72bdea [dostęp: 08.06.2018].

[77] *Законодательная рецептура...*

[78] *Ibidem.*

[79] М. Макутина, Ф. Рустамова, М. Стародубцева, *Принтер правительства: кто заставил Думу принять рекордное число законов*, „РБК" 2016, 24.07, https://www.rbc.ru/politics/24/07/2016/578f789c9a7947c1f15cf09e [dostęp: 08.06.2018]; *Господин исполнитель...*

prezydenckich pod obrady Dumy za pośrednictwem samych deputowanych i pilnował dyscypliny w trakcie głosowań. Wydział ten przygotowywał również projekty ustaw i zapewniał deputowanym merytoryczną ekspertyzę konieczną do publicznego uzasadniania zgłaszanej inicjatywy[80]. W obrębie administracji prezydenckiej, jak i rządu, istniały wyspecjalizowane struktury odpowiedzialne za współpracę ustawodawczą z Dumą. W ramach rządu funkcjonowała komisja ds. działalności ustawodawczej, w skład której wchodzili przedstawiciele rządu, administracji prezydenckiej, Dumy i Rady Federacji[81]. Jej powstanie poprzedziło pojawienie się w początkach wieku XXI formuły zerowego czytania ustaw. Po raz pierwszy została ona zastosowana w roku 2002 podczas prac nad projektem ustawy budżetowej na rok 2003. Jego sens polegał na udziale przedstawicieli Dumy, dokładniej rzecz biorąc liderów frakcji centrowych, tworzących Jedną Rosję, w pracach nad nim, tak aby z góry zapewnić sobie poparcie dla niego podczas głosowania[82].

Podsumowując, instytucjonalizacja Jednej Rosji w charakterze partii dominującej w wymiarze ilościowym, w połączeniu z jej uzależnieniem od obozu władzy, dawała temu ostatniemu możliwość kontroli nad izbą niższą rosyjskiego parlamentu. Jedna Rosja była instrumentem zmian ustawodawczych Kremla. Kluczowe, formalno-prawne zmiany w odniesieniu do zasad funkcjonowania rosyjskiego systemu politycznego były dokonywane za pośrednictwem ustaw federalnych, nie zaś dekretów prezydenckich. W omawianym okresie rosła gwałtownie liczba przyjmowanych ustaw, stanowiących w większości poprawki do już istniejących. Fakt ten w połączeniu z represyjnym charakterem części z nich, przyjmowanych od roku 2012, mógł wskazywać zarówno na postępującą konsolidację autorytaryzmu w Rosji, jak i na rosnącą rywalizację o podłożu ekonomicznym w obrębie obozu władzy. Wbrew pojawiającym się w rosyjskiej prasie opiniom, Duma Państwowa nie przestała być ośrodkiem działań lobbystycznych. Również deputowani Jednej Rosji byli lobbystami – początkowo działali na rzecz przedsiębiorstw niepodporządkowanych państwu, później stali się częścią systemu rywalizacji resortów i państwowych korporacji. Jedna Rosja nie była jednak jedynym uczestnikiem tego procesu, uczestniczyły w nim również partie opozycji prosystemowej, które począwszy co najmniej od roku 2008 coraz wyraźniej współpracowały z obozem władzy.

---

80 *Законодательная рецептура...*

81 *Ibidem.*

82 О. В. Болтинова, *Конституционные начала бюджетного процесса Российской Федерации*, „Lex Russica" 2012, N° 3, s. 451.

1.3. Współpraca Jednej Rosji z partiami opozycji prosystemowej

Na działalność ustawodawczą Jednej Rosji w Dumie Państwowej należy spoglądać przez pryzmat jej współpracy z partiami opozycji prosystemowej. Uznaje się to niekiedy w literaturze przedmiotu za symptom kształtowania się w rosyjskim systemie politycznym kartelu partii[83]. Choć w zgodnej opinii rosyjskiej prasy ustanowienie ścisłej współpracy pomiędzy Jedną Rosją a opozycją prosystemową związane było z pracami Dumy VI kadencji, aneksją Krymu i konsekwencjami tego faktu dla polityki zagranicznej i wewnętrznej Rosji, początków zacieśniania współpracy z obozem władzy i Jedną Rosją doszukiwać się można w roku 2008. Wówczas to opozycyjni deputowani Dumy Państwowej skupieni wokół KPFR wykazali się sporą dozą zrozumienia dla pozycji Kremla i powstrzymali się od żądania dymisji rządu i ministra finansów, a także razem z innymi frakcjami parlamentarnymi nie forsowali swoich planów naprawy finansów państwa – przedstawili je jedynie premierowi na zamkniętym posiedzeniu. W tym przypadku zbliżeniu stanowisk obozu władzy i opozycji prosystemowej sprzyjały zagrożenia zewnętrzne: kryzys gospodarczy i wojna z Gruzją. Komuniści zadeklarowali, że w obliczu takiego wyzwania muszą przyznać, że „znaleźli się w tej samej łódce, co prezydent i premier i nie zamierzają nią trząść"[84]. Duma wsparła antykryzysowe działania rządu w roku 2008 i poprawki konstytucyjne dotyczące wydłużenia czasu trwania kadencji Dumy i prezydenta[85].

Jednak już w roku 2009 stosunki na linii Kreml – partie opozycji prosystemowej uległy zamrożeniu. W październiku tegoż roku odbyły się wybory do moskiewskiej dumy miejskiej, które przyniosły Jednej Rosji przytłaczające zwycięstwo. Partia zdobyła wówczas 32 z 35 mandatów. Jedynie KPFR udało się zdobyć trzy mandaty. Wyniki wyborów nosiły wszelkie znamiona falsyfikacji. Na znak protestu wobec fałszerstw wyborczych, których dopuścił się Kreml, 14 października 2009 r. przedstawiciele frakcji parlamentarnych partii opozycyjnych opuścili salę obrad Dumy Państwowej. Po tygodniu

[83] Pod tym obiegowym pojęciem rozumie się partie polityczne reprezentowane w Dumie Państwowej FR V, VI i VII kadencji. Do tego zbioru należą KPFR, LDPR i Sprawiedliwa Rosja. Związki każdej z tych partii z obozem władzy były silnie zróżnicowane, np. Sprawiedliwa Rosja uznawana była za projekt partyjny Kremla i była tzw. partią władzy drugiego typu.

[84] И. Нагорных, А. Октябрев, *Единая и многопартийная. Как и почему партии консолидируются вокруг власти*, „Коммерсантъ" 2014, 23.09, s. 4.

[85] *Ibidem.*

deputowani opozycyjni powrócili do prac, został bowiem spełniony jeden z ich postulatów – dotyczący spotkania z prezydentem[86].

Po wyborach do Dumy VI kadencji i wynikach, które w społecznym odbiorze zostały sfałszowane, nastąpił dalszy spadek społecznego zaufania do obozu władzy. Troska o odbudowę społecznej legitymacji pociągnęła za sobą falę represji i decyzji ograniczających swobodę działania partii i organizacji niezależnych od Kremla. Kryzys konstytucyjny w Ukrainie stworzył Rosji dogodną możliwość do militarnej interwencji i aneksji Krymu. Pociągnęło to za sobą odbudowę społecznego zaufania do Kremla, ale też wprowadziło Rosję na ścieżkę otwartej i bezprecedensowej konfrontacji z Zachodem. Partie opozycji prosystemowej zaczęły wspierać działania Kremla w dziele przeciwstawiania się naciskom Zachodu, w walce z „obcymi agentami" wśród organizacji pozarządowych, „nacjonalizacji" elity politycznej Rosji czy w końcu pomogły w uregulowaniu nowego, formalno-prawnego statusu Krymu i Sewastopola. Począwszy od roku 2013 zaczął się kształtować w obrębie rosyjskiego systemu politycznego specyficzny model relacji pomiędzy Jedną Rosją a partiami opozycji prosystemowej. W prasie rosyjskiej pojawiały się wówczas komentarze wskazujące na afirmację przez Kreml modelu neutralności w relacjach z pozostałymi partiami parlamentarnymi. Jego symbolem było opuszczenie przez członków administracji prezydenckiej szeregów Jednej Rosji. Partie te podjęły współpracę w Dumie z Jedną Rosją, m.in. podczas głosowania nad „ustawą Dimy Jakowlewa" i w odniesieniu do odebrania mandatu deputowanemu Sprawiedliwej Rosji Dmitriemu Gudkowowi w początkach roku 2013[87].

---

[86] *К рассмотрению проекта федерального бюджета Государственная дума приступила в полном составе*, „Телекомпания НТВ" 2009, 21.10, http://www.ntv.ru/novosti/178438/video/ [dostęp: 08.06.2018].

[87] Ustawa zakazywała adopcji rosyjskich dzieci przez Amerykanów. Przyjęta została pod wpływem odosobnionego, lecz szokującego przypadku śmierci Dimy Jakowlewa adoptowanego przez amerykańskie małżeństwo, który zmarł na atak serca w wyniku pozostawienia go przez rodziców w aucie na dziewięć godzin. Sama ustawa była jednak odpowiedzią na amerykańską ustawę Magnickiego i w istocie była wymierzona przeciwko amerykańskiemu zaangażowaniu w wewnętrzne sprawy Rosji a przewidywała szereg sankcji w stosunku do osób obywatelstwa amerykańskiego, których działania „naruszają prawa człowieka i wolności rosyjskich obywateli". Ustawa zawieszała aktywność organizacji *non-profit* działających w sferze polityki, a finansowanych ze środków amerykańskich, a także tych, które zagrażały rosyjskim interesom narodowym. Por. *A Law on Sanctions for Individuals Violating Fundamental Human Rights and Freedoms of Russian Citizens Has Been Signed*, https://web.archive.org/web/20130102005952/http://eng.kremlin.ru/acts/4810 [dostęp: 08.06.2018]; *Федеральный закон от 28.12.2012 г. № 272-ФЗ О мерах воздействия на лиц, причастных к нарушениям основополагающих прав и свобод человека, прав и свобод граждан Российской Федерации*,

Działania przeciw Gudkowowi postrzegane były jako fragment procesu zmuszania partii opozycji systemowej do współpracy. Towarzyszyło im wszczęcie postępowania przez Komitet Śledczy przeciwko Ilji Ponomariowowi (Sprawiedliwa Rosja), oskarżonemu o przywłaszczenie 22 milionów rubli z funduszu Skołkowa, a także w odniesieniu do trzech deputowanych KPFR. Byli to Konstantin Szyrszow, Nikołaj Parszyn i Władimir Biessonow, którym zarzucano odpowiednio: próbę wyłudzenia pieniędzy, nieprawidłowości w zarządzaniu majątkiem municypalnym i użycie przemocy wobec funkcjonariusza policji[88]. Jednocześnie Kreml podjął działania na rzecz wizerunkowej dyskredytacji obu partii i wspierał proces rejestracji partii spojlerów Sprawiedliwej Rosji i KPFR[89]. Kreml przewartościował jednak niebawem swój stosunek do partii opozycji systemowej w obawie przed ich nadmierną radykalizacją i zaoferował im możliwość utrzymania przewagi nad partiami nowymi i niereprezentowanymi w Dumie Państwowej oraz regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych. Ta bowiem kurczyła się w obliczu liberalizacji zasad rejestracji partii politycznych i stopniowego odchodzenia na szczeblu regionalnym od forsowanego przed rokiem 2012 modelu wyborów proporcjonalnych.

Partie opozycji systemowej otrzymały możliwość utrzymania swojego statusu z chwilą przyjęcia w maju 2014 r. ustawy, która zmieniała dotychczasowe – dość liberalne – zasady uczestnictwa partii i kandydatów niezależnych

---

http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201212280003.pdf [dostęp: 08.06.2018]; *Russian Lower House of Parliament Passed the So-called Dima Yakovlev Law, Which Banned the Adoption of Russian Children by US Citizens Two Years Ago on December 21, 2012*, https://sputniknews.com/russia/201412211016090563/ [dostęp: 08.06.2018]; П. Козлов, А. Кашеварова, *„Единую Россию" покинуло всё руководство*…

88 А. Винокуров, М. Стародубцева, *„Возвращаться, чтобы сесть, не совсем правильно"*, „Газета.Ру" 2015, 17.07, https://www.gazeta.ru/politics/2015/07/17_a_7643441.shtml?updated [dostęp: 08.06.2018]; Д. Евстифеев, *Белый террор. Зюганов пожаловался Путину на преследование коммунистов — в понедельник один депутат от КПРФ получил срок, другой попал под следствие*, „Газета.Ру" 2014, 26.05, https://www.gazeta.ru/social/2014/05/26/6049073.shtml?updated [dostęp: 08.06.2018]; А. Винокуров, В. Дергачев, *Юрий Чайка решит судьбу коммуниста. Депутаты от КПРФ напишут письмо Путину с просьбой защитить их коллегу*, „Газета.Ру" 2015, 17.12, https://www.gazeta.ru/politics/2015/12/17_a_7975379.shtml?updated [dostęp: 08.06.2018].

89 Mowa tu m.in. o Partii Komunistycznej „Komuniści Rosji", Partii Komunistycznej Sprawiedliwości Społecznej, Partii „Za Sprawiedliwość", Rosyjskiej Partii Emerytów Za Sprawiedliwość. Por. А. Кынев, *Региональный аспект политической реформы: новая модель вертикальной интеграции*, [w:] К. Рогов (ред.), *Политическое развитие России. 2014–2016: Институты и практики авторитарной консолидации*, Фонд „Либеральная Миссия", Москва 2016, s. 115.

w wyborach wszystkich szczebli[90]. Ustawa, o której mowa, nakładała na kandydatów większości partii startujących w wyborach do Dumy Państwowej w okręgach większościowych, jak i na same partie, konieczność zbierania podpisów. Zwolnienie z tego obowiązku dotyczyło partii, których listy wyborcze zdobyły nie mniej niż trzy procent głosów wyborców lub ich listy zostały dopuszczone do rozdysponowania mandatów w co najmniej jednym z regionalnych zgromadzeń ustawodawczych[91]. Szczególnie silne reperkusje miała mieć wspomniana ustawa na szczeblu regionalnym[92]. Tym samym przestawały obowiązywać liberalne rozwiązania przyjęte w maju 2012 r., które przywidywały, że z wyjątkiem wyborów prezydenta Rosji, partie polityczne chcące uczestniczyć w wyborach wszystkich szczebli zwolnione są z obowiązku zbierania podpisów wyborców[93].

Jedna Rosja w koalicji z partiami opozycji prosystemowej/„partiami władzy drugiego typu", mimo wielu sporów i różnic istniejących po między nimi,

---

[90] *Федеральный закон от 5 мая 2014 г. N 95-ФЗ О внесении изменений в Федеральный закон „Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации"*, „Российская газета – Федеральный выпуск" 2014, 07.05, № 6373 (101), https://rg.ru/2014/05/07/izbir-dok.html [dostęp: 09.11.2018].

[91] Przed pozostałymi partiami chcącymi uczestniczyć w wyborach do Dumy Państwowej w roku 2016 stawiano obowiązek zebrania co najmniej 200 tysięcy podpisów. W każdym z podmiotów Federacji Rosyjskiej nie można było zebrać więcej niż siedem tysięcy podpisów. А. Кынев, *Институционально-политические особенности российских выборов 2016 года. Комитета гражданских инициатив*, s. 15, https://komitetgi.ru/upload/uploaded_files/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3%20%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%-D0%B2%202016-1%20%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D1%83%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%8F.doc [dostęp: 08.06.2018].

[92] Idem, *„Обновленная" электоральная политика Кремля и регионы: старое новое и новое старое*, „Неприкосновенный запас" 2015, № 5 (103), http://magazines.russ.ru/nz/2015/103/5k-pr.html [dostęp: 08.06.2018].

[93] *Подписан закон, освобождающий партии от сбора подписей избирателей при проведении выборов*, 2012, 02.05, http://kremlin.ru/events/president/news/15187 [dostęp: 08.06.2018]; *Федеральный закон от 02.05.2012 г. № 41-ФЗ О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в связи с освобождением политических партий от сбора подписей избирателей на выборах депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации, в органы государственной власти субъектов Российской Федерации и органы местного самоуправления*, http://kremlin.ru/acts/bank/35201 [dostęp: 08.06.2018].

wspólnie stanowiły prawo petryfikujące *status quo* w odniesieniu do „systemu partyjnego", ograniczając dostęp do systemu partiom nowym, antysystemowym i jednocześnie przyznając partiom prosystemowym szereg preferencji, m.in. w zakresie zwiększania poziomu finansowania z budżetu czy też zwolnienia z konieczności zbierania podpisów pod listami poparcia w celu uczestnictwa w wyborach. Już w roku 2014 bezprecedensowo wzrosła liczba ustaw cieszących się poparciem wszystkich frakcji – pięć ustaw zdobyło pełne poparcie wszystkich frakcji parlamentarnych. W czasie wiosennej sesji 2014 r. 63,2% przyjętych do rozpatrzenia projektów ustaw było podpisanych przez przedstawicieli wszystkich frakcji[94]. W trakcie wiosennej sesji w roku 2016 na 123 projekty ustaw około połowy miało charakter kolektywny, reszta stanowiła inicjatywę wyłącznie Jednej Rosji, która najczęściej też współpracowała z KPFR. Cztery ustawy przyjęte zostały głosami przedstawicieli wszystkich frakcji, w czasie poprzedniej sesji, tj. w roku 2015, podobnych ustaw było siedem[95].

Symbolem współpracy Jednej Rosji i partii opozycji parlamentarnej w Dumie VI, w której ta pierwsza pozbawiona była konstytucyjnej większości, było przegłosowanie federalnych ustaw konstytucyjnych, a także wniosek deputowanych Dumy Państwowej skierowany do Sądu Konstytucyjnego Federacji Rosyjskiej w sprawie implementacji w Rosji decyzji Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Biorąc pod uwagę fakt konsolidacji współpracy pomiędzy Jedną Rosją a partiami politycznymi należących do obozu opozycji parlamentarnej, najważniejsze było to, że pod wnioskiem podpisało się 93 deputowanych, reprezentujących wszystkie frakcje parlamentarne[96]. Kwestia zapytania była istotna z punktu widzenia:

– norm prawa konstytucyjnego i międzynarodowego, dotyczyła bowiem kwestii, czy orzeczenia Trybunału, postanowienia międzynarodowych konwencji, których stroną jest Rosja, powinny być wykonywane w Rosji, nawet wówczas, jeśli są sprzeczne z Konstytucją Federacji Rosyjskiej i orzeczeniami SK FR[97];

---

[94] С. Бочарова, *Господин исполнитель...*

[95] М. Макутина, Ф. Рустамова, М. Стародубцева, *Принтер правительства...*

[96] *Ibidem*; Т. Берсенева, *КС изучает, в какой части решения ЕСПЧ должны исполняться*, „Pravo.ru" 2015, 01.07, http://pravo.ru/court_report/view/119876/ [dostęp: 12.04.2017].

[97] Sąd Konstytucyjny Federacji Rosyjskiej wydał orzeczenie, z którego wynikało, iż decyzje Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) mogą być wykonywane na terenie Rosji pod warunkiem, że nie pozostają w sprzeczności z Konstytucją Rosji. Sąd odrzucił wniosek deputowanych postulujących uznanie za niekonstytucyjne norm ustawodawstwa federalnego, nakazującego wykonanie decyzji ETPC. Postanowień ETPC nie można uznać za wiążące dla Rosji, jeśli ich sens przeczy ogólnym normom prawa i naruszają

– politycznego kontekstu problemu – ETPC wydał decyzję nakazującą wypłacenie akcjonariuszom JUKOS 1,866 miliarda euro zadośćuczynienia[98];
– międzynarodowej pozycji Rosji, konfrontacji z Zachodem i odrzucenia jego „dyktatu" w trosce o suwerenności Rosji – jak pisali rosyjscy deputowani: „Strasburg nie może przełamywać orzeczeń rosyjskich sądów" i „otwarcie naruszać naszą suwerenność")[99].

Współpraca frakcji parlamentarnych „partii władzy" i opozycji prosystemowej w Dumie VI kadencji była kontynuowana w Dumie VII kadencji. Podczas pierwszej sesji Dumy wybranej w roku 2016 zmniejszała się liczba indywidualnych (monofrakcyjnych) inicjatyw ustawodawczych na rzecz inicjatyw grupowych. Głosowanie stało się konsensualne – 55,5% ustaw było popieranych przez reprezentantów wszystkich frakcji[100]. Ewoluował również stosunek obozu władzy do udziału partii opozycji parlamentarnej w pracach struktur kierowniczych Dumy Państwowej. Jeśli w Dumie IV kadencji Jedna Rosja przejęła kontrolę nad wszystkimi komitetami Dumy i stanowiskami przewodniczącego i wiceprzewodniczących izby, to już w Dumie V kadencji Jedna Rosja podzieliła się z partiami opozycyjnymi stanowiskami kierowniczymi w komitetach izby. „Partia władzy" przejęła kontrolę nad 25 komitetami, KPFR, LDPR i Sprawiedliwa Rosja otrzymały po dwa komitety. W Dumie wybranej w roku 2011 zastosowano tzw. wiązane porozumienie (*пакетное соглашение*) – stanowiska kierownicze rozdzielono proporcjonalnie w stosunku do uzyskanej liczby

one zasadę nieingerencji w wewnętrzne sprawy państwa. Rosja zaś, niezależnie od uznania jurysdykcji ETPC, nie ma obowiązku ich realizacji, jeśli oznaczałoby to naruszenie konstytucji kraju. Za każdym razem, kiedy ETPC zaskarży decyzję rosyjskich władz, te będą zwracały się do Sądu Konstytucyjnego z prośbą o wykładnię i ocenę zgodności z konstytucją i dopiero wtedy będą podejmowały decyzję o implementacji postanowień ETPC. Por. *Конституционный суд разрешил не платить компенсацию бывшим акционерам ЮКОСа*, „Ведомости" 2017, 19.01, https://www.vedomosti.ru/politics/news/2017/01/19/673644-konstitutsionnii-sud-yukosa [dostęp: 12.04.2017].

98 Ta kwestia w ogóle nie została rozwiązana przy tej okazji, sąd jej bowiem nie podjął. Musiałoby to stać się przedmiotem odrębnego zapytania, gdyż dotyczyłoby konkretnych zaskarżanych przez ETPC norm, a Sąd Konstytucyjny musiałby stwierdzić, czy są one niezgodne z rosyjską konstytucją. А. Пушкарская, *Конституционный суд разрешил не исполнять решения ЕСПЧ если они противоречат Конституции РФ*, „Коммерсантъ" 2015, 14.07, https://www.kommersant.ru/doc/2767837 [dostęp: 09.11.2018].

99 М. Иванов, А. Занина, А. Пушкарская, *Компенсации ЮКОСу не сошлись с Конституцией*, „Коммерсантъ" 2015, 14.07, s. 3.

100 К. Алексей, *Прививка от бешенства*, „Новые Времена" 2017, 23.01, № 1 (431), https://newtimes.ru/articles/detail/116111/ [dostęp: 9.11.2018].

mandatów. KPFR otrzymała stanowisko pierwszego wiceprzewodniczącego i kierownictwo w sześciu komitetach, Sprawiedliwa Rosja kontrolowała stanowisko wiceprzewodniczącego i pięć komitetów, LDPR przypadł jeden wiceprzewodniczący i cztery komitety[101]. Kreml wyraził życzenie, by dotychczasowe rozwiązania zostały utrzymane również w Dumie VII kadencji, w której Jedna Rosja odzyskała konstytucyjną większość. Ponownie zawarto wiązane porozumienie, przyznające tę samą liczbę stanowisk wiceprzewodniczących Dumy partiom opozycyjnym i kierownictwo w połowie z 26 komitetów. Komunistom przypadło pięć komitetów, LDPR – pięć, natomiast Sprawiedliwa Rosja otrzymała trzy komitety[102].

W przededniu wyborów do Dumy VII kadencji, odbywających się na podstawie mieszanej formuły wyborczej, Jedna Rosja zdecydowała się nie wystawiać swoich kandydatów w 18 z 225 okręgach jednomandatowych. Między innymi siedem okręgów otrzymała Sprawiedliwa Rosja, pięć LDPR, trzy KPFR. W pewnych przypadkach była to cena, jaką partia płaciła za przysługi wyświadczane jej w przeszłości przez niektóre z partii – nie wystawiając w wyborach szefów regionów swoich kandydatów, którzy mogliby pokonać kandydatów Jednej Rosji. Mowa tu o Anatoliju Aksakowie i Fiedocie Tumysowie ze Sprawiedliwej Rosji. W innych przypadkach Jedna Rosja rezygnowała ze swych okręgów wyborczy na rzecz kandydatów KPFR i LDPR, mieli oni bowiem tak duży poziom poparcia społecznego, że nie było sensu wystawiać przeciwko nim swojego kandydata[103].

Współpraca obozu władzy z partiami opozycji parlamentarnej nie ograniczała się jedynie do działań w obrębie Dumy Państwowej. W marcu 2013 r. doszło do spotkań przedstawicieli opozycji parlamentarnej z przedstawicielami administracji prezydenckiej, w trakcie których toczono rozmowy na temat budowy nowej Putinowskiej rezerwy kadrowej. Konstruowanie struktur rezerwy kadrowej – o czym więcej w dalszej części rozdziału – rozpoczęło się w roku 2009 w okresie prezydentury Miedwiediewa. Była ona złożona głównie, ale nie tylko, z osób związanych z obozem władzy[104]. Jej beneficjentami byli m.in. Andriej Turczak, który został gubernatorem obwodu pskowskiego, Nikołaj

---

[101] *Одни в Думе*, „Коммерсантъ" 2016, 20.09; *Комитеты Госдумы разделили „пакетно"*, „Парламентская газета" 2016, 26.09, s. 1.

[102] *Госдума седьмого созыва начнет работу после обращения президента РФ*, ТАСС, 2016, 05.10, http://tass.ru/politika/3678493 [dostęp: 10.06.2018].

[103] *Партийная щедрость: с кем „Единая Россия" поделилась властью в округах*, „РБК" 2016, 29.06, https://www.rbc.ru/politics/29/06/2016/57729ebb9a79476a6d3a840a [dostęp: 10.06.2018].

[104] И. Нагорных, *„Кадры должны быть с партбилетом" „Единой России"*, „Коммерсантъ" 2010, 07.12, s. 4.

Nikiforow – mianowany ministrem łączności, Dmitrij Liwanow – ministrem edukacji[105]. Putinowska rezerwa kadrowa miała powstawać z większym udziałem opozycji, której zaproponowano przedstawienie listy nazwisk osób, mogących objąć w przyszłości stanowiska urzędowe w regionach. W grę wchodziły zarówno urzędy gubernatorów, ministrów rządów regionów czy federalnych inspektorów. W roku 2013 Aleksji Ostrowski (LDPR) został mianowany gubernatorem obwodu smoleńskiego, deputowany Sprawiedliwej Rosji Konstantin Ilkowski pełniącym obowiązki gubernatora Kraju Zabajkalskiego[106]. W roku 2014 członek KPFR Wadim Potomski został pełniącym obowiązki gubernatorem obwodu orłowskiego[107].

W sierpniu roku 2015 partie opozycji parlamentarnej udzieliły poparcia kandydatom reprezentującym Jedną Rosję w wyborach najwyższych osób urzędowych Kabardyno-Bałkarii, Sewastopola i Krymu. Już wcześniej dochodziło do sojuszy wyborczych z udziałem „partii władzy" i partii opozycji prosystemowej, do tej pory miały one jednak charakter taktyczny i *ad hoc*. Jedna Rosja nie wystawiła kontrkandydata dla komunisty Wadima Potomskiego w jego staraniach o urząd gubernatora obwodu orłowskiego. Potomski został wcześniej „namaszczony" przez Putina na szefa regionu, powierzono mu bowiem funkcję pełniącego obowiązki gubernatora do czasu wyborów. W roku 2014 w obwodzie orenburskim i Kraju Nadmorskim gubernatorzy – członkowie Jednej Rosji zgłosili do Rady Federacji członków LDPR i Sprawiedliwej Rosji. Mechanizm ten działał również „w drugą stronę" – szefowie regionów nienależący do Jednej Rosji zgłaszali do Rady Federacji kandydatury członków „partii władzy". Tak było w przypadku Nikity Biełycha i Wadima Potomskiego[108].

Podsumowując, „krymski konsensus" i konfrontacja z Zachodem przyczyniły się do zacieśnienia współpracy ustawodawczej frakcji parlamentarnych w Dumie VI kadencji. Obóz władzy ewidentnie wykorzystywał partie opozycji do wprowadzania pod obrady Dumy ustaw represyjnych czy niekorzystnych z punktu widzenia przedsiębiorców, w tym przede wszystkim zagranicznych *vide* zakaz dokonywania badań telemetrycznych w Rosji przez firmy zagraniczne czy ustanowienie tzw. podatku Google'a nakładanego na zagraniczne firmy branż IT[109].

---

[105] М. Рубин, *Кремль сформирует кадровый резерв из оппозиции. Парламентские партии получат руководящие посты в регионах*, „Известия" 2013, 18.03, https://iz.ru/news/546792#ixzz2NqJAyDgE [dostęp: 09.11.2018].

[106] *Ibidem.*

[107] *Российские губернаторы, не являющиеся членами „Единой России"*, „РИА Новости" 2012, 26.02, https://ria.ru/spravka/20140226/997176023.html [dostęp: 09.08.2018].

[108] И. Нагорных, А. Перцев, В. Инютин, *Совету федерации подбирают многопартийный состав*, „Коммерсантъ" 2014, 27.06, s. 2.

[109] М. Макутина, Ф. Рустамова, М. Стародубцева, *Принтер правительства...*

Kreml mógł zademonstrować, że jego działania cieszą się wsparciem wszystkich sił politycznych reprezentowanych w parlamencie. Fakt, że poparcie dla Putina było w Rosji większe niż dla Jednej Rosji, tj. wyborcy KPFR czy Sprawiedliwej Rosji również na niego głosowali, ułatwiał członkom frakcji opozycyjnych decyzję o współpracy z Jedną Rosją tak w procedowaniu ustaw dotyczących kwestii polityki zagranicznej, jak i wewnętrznej. Obóz władzy stabilizował więc reżim polityczny nie tylko za pośrednictwem ustaw, nie zaś dekretów prezydenckich, ale czynił to z wykorzystaniem poparcia partii uznawanych za opozycyjne. Począwszy od roku 2013 ugruntowuje się opinia, że opozycja polityczna w Rosji dzieli się na antysystemową i prosystemową (parlamentarną). Opozycja prosystemowa systematycznie stawała się coraz bardziej prokremlowska, tracąc resztki oznak opozycyjności. Coraz częściej partie opozycji prosystemowej określane były mianem satelitów Jednej Rosji. Wskazywano, że takie partie jak chociażby Sprawiedliwa Rosja były od samego początku inspirowane przez Kreml w celu stworzenia „ograniczonej konkurencji" dla Jednej Rosji[110].

Kreml miał dość duże doświadczenie w budowie projektów politycznych realizujących interesy obozu władzy. Były to zarówno „partie władzy", jak i szerokie, ponadpartyjne koalicje, w rodzaju tej, która udzieliła poparcia Borysowi Jelcynowi podczas wyborów w roku 1996. Pod wodzą Władysława Surkowa, a później Wiaczesława Wołodina, kreatywność Kremla w zakresie technologii partyjno-politycznych nabrała nowej jakości. Administracja prezydencka tworzyła namiastkę rywalizacji politycznej. Powołała do życia nie tylko Jedną Rosję, ale także zapasowe „partie władzy", tzw. partie władzy drugiego typu. Mogły być one też określane, za Sartorim, mianem partii drugiego rzędu, a ich obecność była charakterystyczna, jego zdaniem, dla zideologizowanej wersji systemu partii hegemonicznej. W różnym czasie różne struktury partyjne były tworzone przez administrację prezydencką jako ewentualne zastępstwo dla Jednej Rosji lub z myślą o rozbudowywaniu społecznego poparcia dla reżimu[111]. Miały one na celu także odbieranie głosów opozycji antysystemowej. Jednocześnie warto zwrócić uwagę, że spektrum programowo-ideologiczne „partii władzy drugiego typu" było dość rozległe: od lewicowej Sprawiedliwej Rosji, przez nacjonalistyczną Rodinę, a skończywszy na liberalnej Słusznej

[110] L. March, *Managing Opposition in a Hybrid Regime: Just Russia and Parastatal Opposition*, „Slavic Review" 2009, vol. 68, No 3, s. 506.

[111] Swego czasu Surkow sformułował „teorię dwóch nóg władzy", zgodnie z którą utworzona została rezerwowa „partia władzy" – Sprawiedliwa Rosja. Surkow słusznie zakładał bowiem wysokie prawdopodobieństwo zmęczenia społecznego Jedną Rosją. Wtedy należało się „oprzeć na drugiej nodze". Sprawiedliwa Rosja mogłaby przejąć status partii dominującej. Por. D. Trawin, *Trzy reżimy Putina*, „Więź" 2015, nr 660, s. 18.

Sprawie[112]. Nie stanowiły one absolutnie żadnego zagrożenia dla Jednej Rosji, przejmowały głosy wyborców, którzy doceniali fakt istnienia pluralizmu politycznego i możliwości wyrażenia w ten sposób krytyki wobec Kremla[113].

Luke March dokonując analizy postawy partii prosystemowych w następstwie kryzysu ekonomicznego w Rosji po roku 2008 doszedł do wniosku, że partie opozycji prosystemowej nie wykroczyły poza „dopuszczalne" ramy krytyki rządu, nie nawiązały współpracy z partiami opozycji pozaparlamentarnej. Faktycznie przyjęły one postawę lojalną wobec Kremla. Wyborcy tych partii oddawali na nie swój głos, krytykowały one bowiem skorumpowane elity polityczne. Jednocześnie stawały się częścią kartelu partii i miały szanse zdobyć miejsce w Dumie, gdyż nie przekraczały dopuszczalnej granicy krytyki działań obozu władzy[114]. Tym samym w Rosji miał kształtować się kartel partii – układ, w którym partie nie muszą konkurować ze sobą, choć w praktyce może być realizowana tylko jedna opcja polityczna, wszystkie partie mogą dzielić się zasobami i dzięki nim przetrwać[115]. Również inni zachodni autorzy, jak Derek Hutcheson, dostrzegali symptomy tworzenia się kartelu. Podkreślał on jednocześnie oczywiste różnice pomiędzy rosyjskim modelem „systemu partyjnego" a modelem zachodnioeuropejskiego kartelu partii. Wynikały one, jego zdaniem, przede wszystkim z faktu, iż w Rosji to nie partie kolonizowały aparat państwa, a silne państwo za pomocą „partii władzy" pozyskiwało społeczną legitymację i kooptowało członków kartelu. W Rosji w omawianym okresie „partia władzy" wraz z komunistami i pozostałymi partiami opozycji parlamentarnej zamykały rynek partyjno-wyborczy przed nowymi partiami[116].

Teza jakoby w Rosji powstawał kartel partii, jest jednak dość trudna do zaakceptowania, biorąc pod uwagę charakterystykę rosyjskiego systemu politycznego, w którym realne znaczenie partii jest ograniczone. Katz i Mair podejmowali problem kartelu w kontekście demokratycznych systemów politycznych i odrywania się partii od społeczeństwa obywatelskiego[117]. Jednak pewne elementy modelu kartelu były w Rosji obecne. Należały do nich: ograniczone zna-

---

[112] Г. М. Михалева, *Роль оппозиции и псевдооппозиции в партийной системе России*, [w:] Ю. Г. Коргунюк, Е. Ю. Мелешкина, Г. М. Михалева (ред.), *Политические партии и политическая конкуренция в демократических и недемократических режимах*, Товарищество научных изданий „КМК", Москва 2010, s. 80.

[113] *Ibidem*, s. 83.

[114] L. March, *Managing Opposition*…, s. 506 i n.

[115] R. S. Katz, P. Mair, *Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party*, „Party Politics" 1995, vol. 1, No 1, s. 16–20.

[116] Por. D. S. Hutcheson, *Party Cartels beyond Western Europe: Evidence from Russia*, „Party Politics" 2012, vol. 19, No 6, s. 907, 918–919.

[117] R. S. Katz, P. Mair, *Changing Models of Party...*, s. 21–22.

czenie masowego członkostwa w partii (w przypadku Jednej Rosji powszechne było zjawisko „martwych dusz"), preferencje dla partii dużych (parlamentarnych) z punktu widzenia dostępu do rynku wyborczego i zasobów finansowych, bliska współpraca partii parlamentarnych w procesie zamykania rynku wyborczego przed nowymi partiami, zbliżanie się postaw wszystkich partii opozycji parlamentarnej w wymiarze programowo-ideologicznym i ograniczenie krytyki poczynań Kremla, co skutkowało współpracą ustawodawczą z Jedną Rosją w Dumie[118]. Biorąc zaś pod uwagę biografię Władimira Putina, w tym fakt jego rezydowania w Dreźnie w charakterze agenta KGB, model relacji pomiędzy rosyjskimi partiami politycznymi określano mianem „Frontu Narodowego w stylu NRD" lub „drezdeńskiego systemu partyjnego"[119]. Nawiązywał bowiem do wschodnioniemieckiego modelu „systemu partyjnego", w ramach którego od roku 1950 z inicjatywy Socjalistycznej Partii Jedności stworzono Front Narodowy i dołączono do niego fasadowe „partie drugiej kategorii", takie jak: Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna, Wolna Młodzież Niemiecka, Wolne Niemieckie Związki Zawodowe, Liberalno-Demokratyczna Partia Niemiec. Koalicja kontrolowana przez Socjalistyczną Partię Jedności utrzymywała większość w parlamencie do roku 1990[120]. Wrażenie, że rosyjski system podąża ścieżką wschodnioniemiecką umocniło powstanie w roku 2011 Ogólnorosyjskiego Frontu Narodowego.

2. Rozszerzanie bazy społecznego poparcia reżimu

Jedna Rosja była w latach 2001–2016 najliczniejszą partią Federacji Rosyjskiej. Liczyła w szczytowym momencie ponad dwa miliony członków i miała najbardziej rozbudowaną strukturę oddziałów regionalnych, biur lokalnych i podstawowych komórek partyjnych. W jej szeregi trafiło około 1,7% dorosłej populacji kraju[121]. Jednak jej liczebność nie była znacząca na tle innych partii autorytarnych. Partia Rewolucyjno-Instytucjonalna np. mogła poszczycić się w latach 60. XX w. członkostwem na poziomie ośmiu milionów członków,

[118] Por. D. S. Hutcheson, *Party Cartels beyond Western Europe*…, s. 907, 918–919; Ю. Г. Коргунюк, Е. Ю. Мелешкина, *Организационное устройство „Единой России" и партии коммунистов республики Молдова: взгляд изнутри*, „ПОЛИТЭКС" 2010, № 1 (6), http://www.politex.info/content/view/666/30/ [dostęp: 13.04.2017].

[119] V. Gelman, *Party Politics in Russia: From Competition to Hierarchy*, „Europe-Asia Studies" 2008, vol. 60, No 6, s. 924 i 927.

[120] J. Solchany, *L'Allemagne au XXe siècle: entre singularité et normalité*, Presses universitaires de France, Paris 2003, s. 407; G. Sartori, *Parties and Party Systems: a New Framework for Analysis*, ECPR Press, Colchester 2005, s. 204.

[121] M. Bader, *Hegemonic Political Parties*…, s. 195.

co stanowiło 14% ogółu ludności Meksyku w tym okresie[122]. Jeszcze bardziej rozbudowanym członkostwem cieszyła się Partia Coronado w Paragwaju (należało do niej swego czasu 35% ludności) i malezyjska UMNO, której szeregi w pewnym momencie zasilało 40% Malezyjczyków[123]. Nawet azerska i kazachska „partie władzy" mogły poszczycić się większą liczbą członków w stosunku do liczby ludności w porównaniu z Jedną Rosją – odpowiednio było to dziewięć–dziesięć procent w przypadku YAP i cztery–pięć procent dla Nur Otan[124].

Liczebność partii bardzo szybko rosła, osiągając apogeum w chwili, kiedy przewodnictwo w niej obejmował Putin. Wkrótce jednak liczba członków przestała rosnąć równie spektakularnie. W literaturze przedmiotu zahamowanie pozytywnej dynamiki wzrostu liczby członków partii po roku 2008 wiąże się z faktem, że po Putinie funkcję przewodniczącego partii objął zdecydowanie mniej popularny Miedwiediew, a także z wprowadzeniem bardziej restrykcyjnych zasad przyjmowania nowych członków i usunięcia tych, którzy „ją kompromitowali" lub „utracili z nią kontakt"[125]. Pierwszy „audyt" członkostwa w partii przeprowadzony został w roku 2008. W jego wyniku liczebność partii zmniejszyła się o 80 313 osób (cztery procent stanu osobowego)[126]. Jednocześnie wprowadzono rozwiązanie mające dokonywać wstępnego odsiewu osób, które nie powinny stać się członkami partii. Mowa tu o projekcie pod nazwą „sympatyk partii Jedna Rosja", który był: „instrumentem społecznej pozapartyjnej kontroli". Samo członkostwo w gronie sympatyków partii nie dawało żadnych korzyści, jednak po okresie sześciomiesięcznego stażu można było ubiegać się o pełnoprawne uczestnictwo w partii. Co więcej, statut partii przewidywał, że: „przyjęcie w poczet członków partii odbywa się z grona osób będących sympatykami partii, mających sześciomiesięczny staż"[127]. W praktyce partia umożliwiała kandydowanie do Dumy Państwowej ze swoich list wyborczych osobom niebędącym jej członkami, co dyskredytowało instytucję sympatyka partii.

Spadek dynamiki przyrostu liczebności w partii był wyraźny. Jeśli w okresie czterech lat, tj. od 2004 do listopada 2008 r. liczebność partii zwiększyła się z 851 321 do 1 913 770 osób, a więc o 1 062 449, to w roku 2016 liczba członków

---

[122] P. S. Kaufman, *The Mexican Profit-Sharing Decision: Politics in an Authoritarian Regime*, University of California Press, Los Angeles 1975, s. 164.

[123] M. Bader, *Hegemonic Political Parties*…, s. 195.

[124] *Ibidem*.

[125] *История Партии*, http://er.ru/history/ [dostęp: 09.11.2018].

[126] *„Единая Россия" провела „аудит" членов партии: более 80 тысяч человек утратили связь*, „NEWSru.com" 2008, 06.08, http://www.newsru.com/russia/06aug2008/members.html [dostęp: 08.06.2018].

[127] *Устав Партии „Единая Россия"*, https://er.ru/party/rules/#4; https://storonniki.info/o-nas/ [dostęp: 08.06.2018].

wynosiła tylko 2 073 772 osób[128]. Związane było to jednak przede wszystkim ze szczególnym podejściem obozu władzy do koncepcji budowy partii masowej i rozszerzania za jej pośrednictwem bazy społecznego poparcia dla reżimu. W literaturze przedmiotu akcentowany jest fakt, że obozowi władzy zależało na budowie wyłącznie wizerunku partii masowej, nie zaś faktycznym rozszerzaniu poziomu członkostwa[129].

Partia finansowana była ze środków budżetowych, a także szczodrych dotacji ze strony biznesu. Składki członkowskie miały małe znaczenie z punktu widzenia całokształtu finansów partii, co więcej od roku 2008 nie były one obowiązkowe. Statut partii stanowił, że: „składki członkowskie mają charakter dobrowolny"[130]. Do roku 2008 istniał natomiast rozbudowany i dokładny mechanizm miesięcznych składek członkowskich – opłaty te były ustalane proporcjonalnie w stosunku do zarobków[131]. Budżet partii w ogóle nie odczuł tej zmiany – dochody z tytułu opłat członkowskich pozostały na niemal niezmienionym poziomie. Rezygnacja ze wspomnianych opłat pozwalała ukryć obecność w partii „martwych dusz"[132].

W rosyjskiej prasie pojawiało się dużo informacji wskazujących, że wielu członków Jednej Rosji znalazło się w partii wbrew swej woli lub nawet bez wiedzy[133]. Troska o to, by w początkowym okresie istnienia partii zwiększać maksymalnie szybko liczbę jej członków powodowała, że w trybie „dobrowolno-przymusowym" zapisywano do niej całe zakłady pracy. W roku 2006 do Jednej Rosji zapisano całe kierownictwo АвтоВАЗа, a w fabryce zaczęto agitować wśród robotników. W Kraju Nadmorskim legitymacje partyjne wydano całej drużynie piłkarskiej Луч-Энергия, nawet zagranicznym graczom[134]. Obserwacje dziennikarskie zostały poparte wynikami rozbudowanych badań naukowych. W toku realizowanego przez Jurija Korguniuka i Jelenę Mieleszkinę badania (w ramach projektu naukowego pod tytułem: *Systemy partii*

---

[128] Yu. Korgunyuk, *Classification of Russian Parties*, „Russian Politics" 2017, No 2 (2017), s. 282.

[129] *Ibidem*, s. 282.

[130] *Устав Партии „Единая Россия"*, https://er.ru/party/rules/#4 [dostęp: 08.06.2018].

[131] М. Рубин, Е. Шишкунова, *Единороссы отказываются платить взносы. В партии власти возникли сомнения по поводу идеи, поддержанной президентом Дмитрием Медведевым*, „Изестия" 2012, 03.05, https://iz.ru/news/523642 [dostęp: 09.11.2018].

[132] *„Очередной год провалов и нереализованных обещаний". Обзор основных событий в жизни партии „Единая Россия" в 2013 году*, https://kprf.ru/opponents/er/127085.html [dostęp: 08.06.2018].

[133] Б. Илья, С. Екатерина, *КПСС XXI века. Социальный портрет партии власти*, „Новые Времена" 2009, 19.10, № 37, https://newtimes.ru/articles/detail/8073/ [dostęp: 09.11.2018].

[134] *Ibidem.*

dominującej w regionie poradzieckim: Doświadczenia Mołdawii i Rosji), uzyskano szereg informacji znaczących z punktu widzenia oceny stopnia realizacji przez Jedną Rosję zadania rozszerzania społecznej bazy poparcia dla reżimu[135]. Projekt prowadzony był z wykorzystaniem metody wywiadów z członkami partii, reprezentującymi najniższe szczeble struktury Jednej Rosji[136]. Na podstawie przeprowadzanych wówczas rozmów wyłania się obraz partii, w której istniał niezwykle rozbudowany i zróżnicowany zbiór osób, w rozmaitym stopniu powiązanych z partią. Podział na określone kategorie członków związany jest zarówno ze stopniem sformalizowania związków z partią, zakresem zaangażowania w jej prace, miejscem zajmowanym w partyjnej hierarchii (zwolennik, szeregowy członek, funkcjonariusz lokalnego szczebla, funkcjonariusz regionalnego szczebla, funkcjonariusz federalnego szczebla, lider szczebla lokalnego, lider szczebla regionalnego, ekspert, deputowany). Część członków partii znalazła się w niej wbrew swojej woli – została im złożona swego rodzaju propozycja, np. uczestnictwa w wyborach w ramach listy wyborczej Jednej Rosji, ze względu na swoją społeczną popularność. Nie mogli odmówić, jeśli chcieli utrzymać swe dotychczasowe stanowisko. Zdarzały się też sytuacje, gdy niektórzy z członków Jednej Rosji zostali postawieni przed faktem dokonanym przez swego przełożonego zabiegającego o wzrost znaczenia w strukturze partii i rozbudowującego w tym celu jej lokalne struktury. Tego typu członkowie ograniczali do niezbędnego minimum swą aktywność w pracach partii. Wpływ szeregowych członków na funkcjonowanie organizacji, nawet na najniższych szczeblach, był iluzoryczny. W partii reprodukowany był „wertykalny" model zarządzania państwem. Była ona zainteresowana pozyskiwaniem nowych członków, w szczególności ludzi szanowanych w środowisku wspólnot lokalnych społeczności. Wyraźnie odczuwalny był ogólny niedobór tego rodzaju osób. W związku z tym kierownictwo partii sięgało po środki dość wątpliwe etycznie, by poszerzyć o takich ludzi jej szeregi[137].

W świadomości zbiorowej ugruntowało się przeświadczenie, że Jedna Rosja była partią urzędników – wyobrażenie to ukształtowało się m.in. na podstawie badań socjologicznych, w trakcie których „60% jej członków – nie wnikając w detale – zaznaczało w ankietach pozycję urzędnik"[138]. Dostępne bardziej szczegółowe informacje dotyczące struktury zatrudnienia członków partii dostarczają argumentu, że mamy jednak do czynienia z „partią budżetową": 26% członków partii stanowili emeryci, studenci i czasowo bezrobotni,

[135] Ю. Коргунюк, Е. Мелешкина, *Организационное устройство „Единой России"*...
[136] *Ibidem.*
[137] *Ibidem.*
[138] Б. Илья, С. Екатерина, *КПСС XXI века*...

21,2% pracowało w sektorze edukacji, 20,9% w przemyśle, 8% było zatrudnionych w ochronie zdrowia. Zaledwie 13,2% pracowało w administracji publicznej i sprawowało funkcje w organach władzy państwowej. Tylko 4% członków partii deklarowało, że są przedsiębiorcami[139]. Wiarygodność tych danych jest jednak zasadnie podawana w wątpliwość, zwłaszcza ze względu na fakt, w jakich okolicznościach wiele osób znalazło się w jej szeregach.

W rosyjskiej prasie przyjęto również określać Jedną Rosję mianem „partii milionerów" – co było sporym nadużyciem, bogactwo było bowiem udziałem przede wszystkim deputowanych frakcji parlamentarnych partii i osób ubiegających się o mandat deputowanego z listy partii. W roku 2003 wśród kandydatów ubiegających się o miejsce w Dumie IV kadencji było 60 takich, których dochody przekroczyły milion rubli i ośmiu dolarowych milionerów. Spośród 22 „rublowych miliarderów" w Dumie wybranej w roku 2003, 18 należało do frakcji Jednej Rosji[140]. W roku 2011 na 597 kandydatów Jednej Rosji były 83 osoby, których dochody przekraczały dziesięć milionów rubli – 11 kandydatów figurowało na liście najbogatszych ludzi Rosji według „Forbesa"[141]. W Dumie VI kadencji było zaledwie czterech robotników i trzech emerytów. Zdecydowaną większość członków frakcji stanowili ludzie majętni lub bardzo majętni. Na 256 członków frakcji – 21 deputowanych (8,95%) mogło poszczycić się rocznymi dochodami (liczonymi wraz z dochodami małżonków) ponad 50 milionów rubli, co przy ówczesnym kursie dolara czyniło z nich dolarowych milionerów. 17,3% procent członków frakcji zarabiało rocznie od trzech do 50 milionów rubli, 50,6% deputowanych Jednej Rosji zarabiało rocznie powyżej trzech milionów rubli[142]. W roku 2016 dotychczasowa sytuacja uległa zmianie. Obóz władzy zdecydował, że wizerunek „partii milionerów", który przylgnął do Jednej Rosji jest dla niej nadmiernym balastem. Prawybory w partii dały zwycięstwo działaczom społecznym, związkowcom, pracownikom sfery budżetowej i członkom Frontu Narodowego – osobom niezamożnym.

---

[139] *О классовой природе и социальном составе политических партий*, Нижегородское региональное отделение КП РФ, 2015, 05.05, http://archive.kompas-rf.ru/articles/112/8155.html [dostęp: 09.08.2018]; *Б. Грызлов о социальном составе „Единой России". Открытый ответ на вопрос „Аргументов и фактов"*, 2010, 28.04, http://www.politonline.ru/interpretation/4746712.html [dostęp: 08.06.2018].

[140] *„Единая Россия" – партия миллиардеров*, „Тверская газета »Позиция«" 2005, № 7, http://www.tr.rkrp-rpk.ru/get.php?867 [dostęp: 08.06.2018]; Д. Бабиченко, *Блеск и нищета кандидатов*, „Итоги" 2003, № 44 (386), http://www.itogi.ru/archive/2003/44/88871.html [dostęp: 10.11.2018].

[141] Л. Бирюкова, *Партия власти оказалась партией миллионеров*, „Ведомости" 2011, 01.10, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2011/10/21/partiya_millionerov [dostęp: 10.11.2018].

[142] *О классовой природе и социальном составе политических партий...*

Na 400 kandydatów z list partyjnych zaledwie 47 miało dochód przekraczający dziesięć milionów rubli. Najzamożniejsi kandydaci reprezentujący partię zostali umieszczeni w okręgach jednomandatowych[143].

Również na poziomie regionalnym frakcje miejscowych organów władzy ustawodawczej Jednej Rosji obfitowały w przedstawicieli grup kapitałowo-przemysłowych, którzy odnosili szereg sukcesów podczas wyborów municypalnych, w tym na merów miast[144]. Przedstawiciele struktur biznesowych nie szczędzili środków finansowych, by zdobyć miejsce na liście wyborczej partii – w ten to m.in. sposób partia pozyskiwała fundusze na swą działalność na poziomie regionalnym. Ludzie ci byli beneficjentami systemu „lokomotyw wyborczych" zarówno na szczeblu federalnym, jak i regionalnym. W roku 2016 w prawyborach organizowanych przez „partię władzy", w walce o miejsce na liście wyborczej triumf odniosło ośmiu szefów i właścicieli firm, którzy należeli do grupy 20 najbardziej szczodrych darczyńców Jednej Rosji[145].

Choć to bliskie relacje z Władimirem Putinem i osobami z jego najbliższego otoczenia były kluczowe z punktu widzenia rozwoju kariery polityczno-biznesowej w Rosji, współpraca z Jedną Rosją postrzegana była jako istotny impuls w rozwoju kariery i/lub dostępu do renty administracyjnej[146]. Członkostwo w partii nie gwarantuje automatycznego dostępu do szczytów władzy czy też poczucia bezpieczeństwa w konfrontacji ze skorumpowanymi urzędnikami bądź strukturami siłowymi (działającymi w imię walki z nadużyciami gospodarczymi i/lub w swoim własnym interesie), ale uznawane jest za jedną z najlepszych inwestycji. Wielu wpływowych rosyjskich przedsiębiorców wolało osobiście zasiąść w Dumie Państwowej czy regionalnym zgromadzeniu ustawodawczym i uczestniczyć w procesie legislacyjnym, niż zdawać się na usługi mniej lub bardziej lojalnych polityków i urzędników. Miejsce na liście wyborczej partii bądź też w jej strukturach kierowniczych budziło zainteresowanie wielu przedstawicieli świata biznesu, którzy byli skłonni zainwestować znaczne

[143] П. Козлов, О. Чуракова, А. Корня, *Думский список „Единой России" обеднел на миллиардеров*, „Ведомости" 2016, 16.08, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/08/17/653322-dumskii-spisok-edinoi-rossii-obednel-milliarderov [dostęp: 10.11.2018].

[144] Б. Илья, С. Екатерина, *КПСС XXI века...*

[145] O. J. Reuter, *The Politics of Cooptation: United Russia and Russia's Governors*, http://researchfellowships.americancouncils.org/sites/researchfellowships.americancouncils.org/files/Reuter_final_report.pdf [dostęp: 04.04.2017]; Е. Сурначева, М. Макутина, *Для партии не жалко*, „РБК" 2016, 02.06, http://www.rbc.ru/politics/02/06/2016/574df7229a79471f538a2cda?from=newsfeed [dostęp: 04.04.2017].

[146] O. J. Reuter, R. Turovsky, *Dominant Party Rule*…, s. 17.

kwoty, by znaleźć się np. w Radzie Najwyższej Jednej Rosji[147]. Do opinii publicznej przedostawały się również – mniej lub bardziej wiarygodne – informacje na temat kwot koniecznych do zdobycia miejsca na liście wyborczej partii, gwarantującego uzyskanie mandatu deputowanego[148].

W literaturze przedmiotu trwale ugruntowało się przeświadczenie, że motywacja do wstępowania w szeregi partii miała wyraźnie selektywny (materialistyczny) charakter. Trudno byłoby zresztą oczekiwać, żeby miała charakter kolektywny (programowo-ideologiczny), biorąc pod uwagę instrumentalne podejście do programu politycznego partii, jego eklektyczny charakter i faktyczny brak dyskusji programowych na niższych szczeblach jej struktury organizacyjnej. Jurij Korguniuk i Jelena Mieleszkina pisali w roku 2010:

> Członkostwo w „partii władzy" tworzy obszerny zbiór możliwości dla tych, którzy chcą podnieść swój status społeczny, zbudować „korzystne" związki czy wprost zdobyć posadę. Dla osób ubiegających się o fotel deputowanego lub mera, członkostwo w „Jednej Rosji" znacząco zwiększało szanse dostępu do władzy; dla biznesmena – dostęp do środków budżetowych lub też urzędników podejmujących kluczowe decyzje; dla urzędników – gwarancję zatrudnienia; dla partyjnych aktywistów – możliwość zdobycia miejsca w quasi-komercyjnej strukturze, powstającej jako rozwinięcie któregoś z partyjnych „projektów"[149].

Podsumowując rozważania dotyczące rozszerzania przez Jedną Rosję społecznego poparcia dla reżimu politycznego, warto wziąć pod uwagę ustalenia w zakresie stopnia jej instytucjonalizacji, w szczególności zaś źródeł jej legitymacji. Partia ani pod względem liczby członków, ani form angażowania ich w działalność partyjną nie zbliżała się do typu idealnego partii dominującej. Wielu jej członków znalazło się wręcz w niej bez swej wiedzy i zgody. Partia przyciągała w swe szeregi liczne rzesze przedsiębiorców, dając im możliwość ubiegania się o miejsca w ustawodawczych organach władzy państwowej, szczebla federalnego i regionalnego. Sami przedsiębiorcy stanowili znikomy procent ogółu członków

---

[147] Na początku roku 2014 funkcjonariusze Głównego Zarządu Bezpieczeństwa Gospodarczego i Przeciwdziałania Korupcji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych zatrzymali dwóch mężczyzn, którzy w zamian za korzyść majątkową w wysokości 60 milionów rubli zobowiązywali się zapewnić przedsiębiorcy miejsce w 100-osobowej Radzie Najwyższej Jednej Rosji. Н. Сергеев, *Генерал всех силовых структур продавал место в „Единой России". Задержаны подозреваемые в крупном мошенничестве*, „Коммерсантъ" 2014, 22.01, https://www.kommersant.ru/doc/2389525 [dostęp: 11.10.2018].

[148] W roku 2007 w rosyjskiej prasie pojawiła się informacja, że miejsce na liście wyborczej partii faworytów, tj. „partii władzy" lub którejś z partii opozycji prosystemowej miało średnią wartość siedmiu milionów dolarów. Więcej na temat kupczenia miejscami na listach wyborczych patrz: М. Степенин, *Сколько стоит депутатское кресло*, „Новые Времена" 2007, 15.06, https://newtimes.ru/articles/detail/12339/ [dostęp: 10.11.2018].

[149] Ю. Г. Коргунюк, Е. Ю. Мелешкина, *Организационное устройство „Единой России"*...

partii – jednak przylgnęło do niej miano „partii milionerów", z którym Jedna Rosja w końcu zaczęła walczyć. Wyraźnie widoczny był spadek dynamiki wzrostu liczebności partii po roku 2008. Obozowi władzy nie zależało na dalszym rozszerzaniu jej szeregów. Kluczowym czynnikiem stymulującym wzrost liczby członków partii w okresie lat 2007–2008 było przejęcie przewodnictwa w partii przez Władimira Putina. Społeczna percepcja partii i motywacja do oddawania na nią głosu podczas wyborów również została zdominowana przez jej związki z osobą Putina. Jedna Rosja cieszyła się zewnętrzną legitymacją, co w połączniu z ustaleniami dotyczącymi dynamiki członkostwa i aktywności jej członków pozwala przyjąć, że to nie partia sprzyjała rozszerzaniu legitymacji reżimu, a raczej zaufanie do osoby Putina, uosabiającego reżim polityczny Rosji w omawianym okresie, miało pozytywny wpływ na jej społeczną percepcję i znacząco oddziaływało na decyzję wielu Rosjan, aby zagłosować na Jedną Rosję.

3. Kooptacja i rekrutacja elit z udziałem Jednej Rosji

Szczególne miejsce w dyskusji na temat funkcji Jednej Rosji w kontekście rozważań dotyczących jej pozycji na osi *continuum* partii autorytarnych zajmuje problem kooptacji elit w szeregi partii autorytarnej, a także przekształcenia jej w główny kanał awansu politycznego w obrębie reżimu. Członkostwo w partii dominującej cieszy się popularnością, gwarantuje bowiem możliwość robienia dalszej kariery, tj. wspinania się w hierarchii ważności w obrębie elity władzy. Partie dominujące, również z tego powodu, z powodzeniem kooptują przedstawicieli kontrelity. „Partie władzy" nie cieszą się powszechnym zainteresowaniem elit, istnieje bowiem szereg innych kanałów rekrutacji w szeregi elity władzy, funkcjonuje też wiele innych struktur, grup elit czy w końcu partii politycznych, które umożliwiają zrobienie kariery politycznej. W toku instytucjonalizacji Jednej Rosji rosła jej dominacja ilościowa. Powstaje w związku z tym pytanie, czy partia faktycznie z powodzeniem spełniała funkcje kooptacji i rekrutacji elit? Czy przekształciła się w zaplecze kadrowe reżimu? Biorąc pod uwagę deklaracje rosyjskich decydentów w odniesieniu do Jednej Rosji można byłoby oczekiwać takiego efektu. W maju 2012 roku Władimir Putin na zjeździe partii użył w tym kontekście następujących słów:

> partia powinna skutecznie realizować swoją najważniejszą misję – stać się społecznym mechanizmem promowania utalentowanych i kompetentnych profesjonalistów, których nie brakuje w naszych szeregach [Jednej Rosji – M.S.][150].

[150] А. Белуза, *8 социальных лифтов российской политики. Механизмы отбора и ротации политических кадров*, „Московские новости" 2013, 12.08, http://www.mn.ru/politics/87725 [dostęp: 10.11.2018].

Jednym z istotnych aspektów realizacji przez partię zadań kooptacji i rekrutacji elit był udział w pracach rządu członków Jednej Rosji, a szerzej – powstanie rządu partyjnego. W okresie 2001–2016 nie ugruntowała się w obrębie rosyjskiego systemu politycznego zasada formowania rządu po wyborach parlamentarnych z uwzględnieniem ich wyników czy też z udziałem partii mającej większość w Dumie. Kolejne sukcesy wyborcze Jednej Rosji nie zmieniły wiele w tej kwestii, podobnie jak i przyjęcie w roku 2004 poprawek do ustawy *O rządzie Federacji Rosyjskiej*. W ramach superprezydenckiego modelu reżimu konstytucyjnego rząd zajmował szczególne miejsce w strukturze organów władzy państwowej. Choć prezydent miał decydujący wpływ na jego skład i funkcjonowanie – bezpośredni w przypadku resortów siłowych, nie kierował jego pracami. Praktyka okresu tandemokracji wykazała jednak, że premier (Putin) dysponujący zasobami politycznymi i zapleczem w postaci partyjnej większości w parlamencie mógł blokować i blokował działania prezydenta (Miedwiediewa)[151].

Rząd tradycyjnie miał w Rosji charakter bezpartyjny. Z punktu widzenia budowy wizerunku partii dominującej pozyskiwanie w swe szeregi członków rządu było niezwykle korzystne, ci ostatni starali się natomiast ze wszystkich sił dystansować od związków z nią[152]. W niektórych przypadkach ich powiązania z partią miały charakter czysto formalny lub w pewnym momencie rozwoju politycznej kariery zaproponowano im udział w pracach organów kierowniczych partii i członkostwo w niej, później zrezygnowali z kierowania partią, ale członkostwa się nie zrzekli[153]. Minister finansów Anton Siłuanow znalazł się w szeregach partii „przypadkowo", swego czasu do ministerstwa napłynęła prośba ze strony kierownictwa partii o wytypowanie kogoś, kto mógłby je w partii reprezentować. Sam minister Aleksiej Kudrin nie zamierzał zapisywać się do partii i wskazał swojego ówczesnego zastępcę[154]. Stosunek Kudrina do perspektywy członkostwa w Jednej Rosji był symptomatyczny dla członków rosyjskiej elity władzy, choć nie należy zapominać o istniejącym konflikcie ideologiczno-programowym na linii minister – partia[155]. Miedwiediew objąwszy

---

[151] К. Гаазе, *Кабинет имени Путина: что президент может сделать с правительством*, „РБК" 2017, 04.08, https://www.rbc.ru/opinions/politics/04/08/2017/598332769a794724574a5e85 [dostęp: 09.06.2018].

[152] *Ibidem.*

[153] *Правительство Медведева – правительство „Единой России"*, 2016, 27.06, https://nstarikov.ru/blog/67496 [dostęp: 09.06.2018].

[154] П. Сидибе, *Медведев позвал министров в „Единую Россию". В ближайшее время в партию могут вступить три члена правительства*, „Известия" 2012, 09.06, https://iz.ru/news/527151 [dostęp: 10.11.2018].

[155] O ile rząd, według słów ówczesnego wicepremiera i ministra finansów Aleksieja Kudrina reprezentował stanowisko centroprawicowe, o tyle nastroje wśród deputowanych

równocześnie stanowisko przewodniczącego partii i premiera rosyjskiego rządu podjął próbę instytucjonalizacji współpracy pomiędzy rządem a partią. W kwietniu 2013 r. po raz pierwszy od momentu powstania partii doszło do spotkania niemal wszystkich członków rządu z liderami partii i kluczowymi postaciami jej frakcji parlamentarnej[156]. Nie rozwiązało to jednak w przyszłości problemu głośnej krytyki rządu ze strony partii, co dotyczyło w szczególności najbardziej liberalnych jego członków. Frakcja parlamentarna Jednej Rosji zarzucała rządowi np. pasywność w obliczu rosnącego poziomu cen[157].

W rosyjskiej literaturze przedmiotu ugruntowało się przeświadczenie, że w Rosji wykształciły się na początku XXI w. dwie grupy elit: partyjno-elektoralna i biurokratyczna[158]. Grupa biurokratyczna, tj. m.in. członkowie rządu, administracji prezydenckiej, gubernatorzy i prezydenci republik narodowościowych, nie zawdzięczała swego statusu członkostwu w partii i/lub pozycji deputowanego parlamentu. Znaczna część z nich wspięła się po drabinie awansu politycznego zanim powstała Jedna Rosja. Sytuacja zaczęła się jednak pod tym względem z całą pewnością zmieniać w odniesieniu do najwyższych osób urzędowych w regionach. Spośród 30 szefów regionów, którzy zostali wybrani/powołani w okresie 2012–2016 siedmiu było deputowanymi Dumy Państwowej, trzech – regionalnego organu władzy ustawodawczej[159]. Należy przy tym pamiętać, że mowa jest o szefach regionów, w okresie kiedy ich status uległ radykalnemu osłabieniu.

Z punktu widzenia elit biurokratycznych najwyższego szczebla członkostwo w jakiejkolwiek partii – nawet Jednej Rosji – uznawane było za coś nie na miejscu, stanowiło symbol politycznej słabości. Zwracanie się o pomoc do partii oznaczałoby uznanie faktu tejże słabości, ponadto partie polityczne cieszyły

---

Jednej Rosji można było określić mianem lewicowych. Kudrin zarzucił „partii władzy" obstrukcję, próby torpedowania społeczno-gospodarczych inicjatyw rządu. С. Бочарова, *За неправый уклон. Алексей Кудрин раскритиковал „Единую Россию" у Познера вслед за Мироновым*, „Газета.Ру" 2010, 09.02, http://www.gazeta.ru/politics/2010/02/09_a_3321653.shtml [dostęp: 09.06.2018].

156 А. Ивахник, *Партийно-правительственный дуализм*, „Политком.RU" 2013, 05.04, http://politcom.ru/15598.html [dostęp: 08.06.2018].

157 *„Единая Россия" о работе правительства Медведева: „Бездействие правительства в экономической сфере убивает эффект от социальной поддержки и запланированных индексаций, так как рост цен съедает рост доходов"*, 2015, 19.01, https://kprf.ru/opponents/er/138292.html [dostęp: 08.06.2018].

158 O. Kryshtanovskaya, *An Exhausted Resource*, „Russia in Global Affairs" 2008, No 3, http://eng.globalaffairs.ru/number/n_13582 [dostęp: 03.06.2018].

159 *Рейтинг Фонда „Петербургская политика" за февраль 2016 года. Смена глав регионов с момента восстановления губернаторских выборов*, https://fpp.spb.ru/fpp-rating-2016-02 [dostęp: 8.06.2018].

się niskim społecznym poparciem[160]. Bezpartyjność Putina, z której nie musiał rezygnować nawet z chwilą, kiedy obejmował przewodnictwo nad partią, była dowodem, że tzw. najwyższa kasta nie wstępuje do partii[161]. Od tej reguły były oczywiście wyjątki, tj. osoby, które ze względu na swój autorytet nie musiały obawiać się, że afiliacja z partią spowoduje utratę ich prestiżu. Można było do tej grupy zaliczyć m.in. Siergieja Szojgu, Jurija Łużkowa czy Siergieja Ławrowa.

Badania socjologiczne realizowane z udziałem członków rosyjskiej elity władzy dowodziły, że z ich punktu widzenia członkostwo w Jednej Rosji nie było rzeczą pożądaną czy też nieodzowną. Badanie realizowane przez Hamilton College Levitt Poll na grupie 243 przedstawicieli rosyjskiej elity biurokratycznej, parlamentarnej, wojskowych, przedsiębiorców, naukowców i dziennikarzy w okresie luty–marzec 2016 roku wykazało, że zaledwie 42% z nich należało do którejś z partii politycznych. Spośród tej grupy absolutna większość deklarowała fakt członkostwa w Jednej Rosji. Dawało to wynik zaledwie ok. 35% całej przebadanej populacji[162].

Warto w tym kontekście zwrócić uwagę na ustalenia Olgi Krysztanowskiej, która wskazywała, że członkostwo w partii było zdecydowanie popularniejsze w środowisku elit regionalnych, które w okresie pierwszych dwóch kadencji prezydenckich Putina poddawane było presji zmian (recentralizacji) i funkcjonowało w cieniu zagrożenia ze strony centrum federalnego. Zapisanie się do partii traktowano jako zabezpieczenie na wypadek, gdyby ich lojalność wobec obozu władzy została zakwestionowana[163]. W ogólnym rozrachunku, jak zauważała wspomniana autorka, reforma systemu partyjno-wyborczego dokonująca się w latach 2001–2005 wysłała sygnał, który został różnie odczytany przez poszczególne grupy elit. Te, które czuły się zagrożone, chciały zademonstrować lojalność wobec prezydenta i zaczęły zasilać szeregi partii: „im bezpieczniej czuli się członkowie danej grupy elit, tym mniejsze było prawdopodobieństwo, że wstąpią do partii"[164]. Skutek był znany – członków administracji prezydenckiej i rządu należących do Jednej Rosji można było policzyć na palcach obu rąk. Warto jednak w tym miejscu podkreślić, że członkowie Jednej Rosji osiągali znaczące sukcesy – awansowali w hierarchii politycznej ważności. Spektakularną karierę zrobił Wiaczesław Wołodin, który objął funkcję pierwszego

---

160 O. Kryshtanovskaya, *An Exhausted Resource*…

161 Ю. Г. Коргунюк, *Уничтожение субъектности*..., s. 131.

162 *The Russian Elite 2016, Российская Элита 2016. Perspectives On Foreign And Domestic Policy*, 2016 Hamilton College Levitt Poll. Supported by The Arthur Levitt Public Affairs Center Hamilton College, Clinton, NY May 11, 2016 Version 2.0, s. 4–5, https://www.hamilton.edu/documents/russianelite2016final1.pdf [dostęp: 30.05.2017].

163 O. Kryshtanovskaya, *An Exhausted Resource*…

164 *Ibidem.*

zastępcy szefa administracji prezydenckiej. Wraz z nim struktury administracji zasili koledzy z Jednej Rosji: Oleg Morozow – jeden z współtwórców partii – który objął funkcję szefa bloku politycznego administracji, Tatiana Woronowa czy Wiktor Sieliwiestrow[165].

Partyjny status członków administracji prezydenckiej ulegał zmianie również pod wpływem przewartościowania wyobrażeń obozu władzy na temat najbardziej pożądanego kształtu systemu politycznego i możliwości kooptacji elit opozycji prosystemowej. W związku z powrotem Putina na stanowisko prezydenta Rosji, koniecznością zdystansowania się od pogrążającej się w kryzysie legitymacji Jednej Rosji, a także zacieśnianiem współpracy z partiami opozycji prosystemowej (parlamentarnymi), członkowie prezydenckiej administracji: Wiaczesław Wołodin, Oleg Morozow, Michaił Babicz, Tatiana Woronowa opuścili w latach 2012–2013 szeregi Jednej Rosji. Kreml przyjął oficjalnie taktykę neutralności w relacjach z partią[166]. W praktyce Wołodin, odpowiedzialny za politykę wewnętrzną w administracji prezydenckiej, utrzymywał jednak regularne kontakty z partią – szefami regionalnych organów władzy ustawodawczej, frakcji Jednej Rosji, kierownictwem partii czy w końcu Młodą Gwardią[167]. W praktyce niewiele wpływowych osób w obrębie rosyjskiego reżimu politycznego zawdzięczało swój status członkostwu w Jednej Rosji. Obrazuje to chociażby ranking politycznych wpływów członków rosyjskiej elity władzy, przygotowywany przez Centrum Technologii Politycznych. W roku 2016 w gronie najbardziej wpływowych członków „rosyjskiej klasy politycznej" obejmującej elity federalne, partyjno-parlamentarne, regionalne, biznesu i wpływu, na 64 sklasyfikowane osoby na miejscu czwartym znalazł się Wiaczesław Wołodin (przewodniczący Dumy Państwowej). Kolejna osoba związana z Jedną Rosją – Walentyna Matwijenko (przewodnicząca Rady Federacji) była dopiero 18[168].

W omawianym okresie istniało szereg kanałów rekrutacji elity władzy. Biorąc pod uwagę spersonifikowany charakter rosyjskiego reżimu politycznego kluczowe znaczenie miały osobiste związki z członkami obozu władzy – przede wszystkim znajomość z Władimirem Putinem. Służba w resortach siłowych znacząco sprzyjała sukcesom na polu kariery politycznej. Po roku 2011 popularność w tym względzie zyskało członkostwo we Froncie Narodowym. W prasie rosyjskiej wskazywano na obecność nie tylko nieformalnych, ale także

[165] А. Белуза, *8 социальных лифтов*...

[166] П. Козлов, А. Кашеварова, *„Единую Россию" покинуло всё руководство*...

[167] Е. Винокурова, *„ЕР не прочь стать более независимой"*...

[168] *Новый рейтинг политического влияния „Политический класс России"*, „Политком.RU" 2016, 04.07, http://politcom.ru/21256.html [dostęp: 08.06.2018].

zinstytucjonalizowanych form rekrutacji elit[169]. Mowa tu przede wszystkim o mechanizmie rezerwy kadrowej.

Rezerwa kadrowa powstała w Rosji w okresie prezydentury Dmitrija Miedwiediewa, jako odpowiedź na problem niedoboru kadr koniecznych do zarządzania państwem. Rozpoczęta w okresie pierwszej prezydentury Putina budowa „pionowej struktury władzy" ograniczyła napływ w struktury elity politycznej Rosji ludzi spoza obozu władzy. Przyczyniła się do tego m.in. redukcja liczby partii politycznych uczestniczących w rywalizacji wyborczej, upartyjnienie wyborów do federalnego i regionalnych organów władzy ustawodawczej, wyeliminowanie powszechnych wyborów gubernatorskich. Mechanizm rządzący polityką kadrową został zdominowany przez czynnik osobistej znajomości z Władimirem Putinem i ludźmi z jego najbliższego otoczenia. Rezerwa powstająca od roku 2009 była uznawana za pierwszą od momentu rozpadu Związku Radzieckiego próbę stworzenia listy „perspektywicznych managerów politycznych"[170], gdyż – cytując Miedwiediewa: „Drepczemy w miejscu. Mamy bardzo krótką ławkę rezerwowych: ciągle przeciągamy tę samą drużynę"[171].

W lutym i grudniu roku 2009 zostały opublikowane pierwsze listy członków rezerwy kadrowej. Wydano także rozporządzenie o stworzeniu rezerw kadrowych w regionach i strukturach siłowych. Powstanie prezydenckiej rezerwy kadrowej poprzedziło w roku 2008 powstanie podobnej struktury w ramach Jednej Rosji pod nazwą: Kadrowa rezerwa – profesjonalna drużyna państwa. Powstała ona z połączenia dwóch projektów partyjnych: Profesjonalna drużyna państwa oraz Rezerwa kadrowa. W ciągu dwóch lat jej istnienia trafiło do niej 26 tysięcy osób. Rezerwa prezydencka była znacznie skromniejsza, liczyła bowiem 1100 osób – podzielonych na dwie grupy: pierwsze 100 osób i pierwszy 1000 osób. Obydwie grupy rezerw przenikały się. Partia skorzystała z tego rozwiązania w ograniczonym stopniu – do roku 2010 zaledwie 487 osób (20%) z rezerwy partii odczuło zawodowe lub społeczne skutki faktu włączenia w skład rezerwy kadrowej. Tylko 1/4 nominacji dotyczyła struktur państwowych i municypalnych[172]. Jedna Rosja nie była jedynym beneficjentem nowego systemu doboru kadr zarządzających państwem. W składzie prezydenckich rezerwistów oprócz czynnych urzędników i członków Jednej Rosji, znaleźli się bowiem również przedstawiciele świata biznesu, organizacji społecznych i partii opozycji prosystemowej (KPFR, LDPR i Sprawiedliwej Rosji)[173]. Ci ostatni

---

[169] А. Белуза, *8 социальных лифтов...*

[170] И. Нагорных, *Короткая скамейка запасных*, „Коммерсантъ" 2010, 07.12, s. 4.

[171] *Ibidem.*

[172] *Ibidem.*

[173] А. Белуза, *8 социальных лифтов...*; И. Нагорных, *„Кадры должны быть с партбилетом"...*

mogli liczyć nie tylko na włączenie do rezerwy kadrowej, ale i na awans w hierarchii administracji państwowej.

W okresie 2009–2012 awans w strukturach zarządzania państwem odczuły 264 osoby (37,2% ogółu rezerwistów) z „pierwszego tysiąca" i 77 osób (55%) z „pierwszej setki". Osoby te zdobywały miejsca w rządzie, uzyskiwały prezydencką nominację na stanowisko szefa regionu, powierzano im funkcje merów miast. W okresie od roku 2011 mechanizm rezerwy kadrowej w dalszym ciągu funkcjonował i choć administracja prezydencka nie publikowała już danych liczbowych, z dostępnych informacji wynika, że nadal czerpano z tego zasobu kadr[174].

Nie można jednak przyjąć, by rezerwa kadrowa stała się jedynym czy nawet jednym z głównych mechanizmów doboru osób zarządzających państwem. Jak swego czasu powiedział Miedwiediew:

> nawet, jeśli wiele osób z rezerwy kadrowej zrobiło karierę, to nie dlatego, że znaleźli się na liście, ale dlatego, że ktoś podjął decyzję o umieszczeniu ich tam, bowiem i tak mieli być gdzieś przesunięci, [lista ta] nie była gwarancją sukcesu w strukturach administracji państwowej[175].

Uzyskanie awansu służbowego z listy rezerwy kadrowej nie gwarantowało ciągłości zatrudnienia (Dmitrij Liwanow pożegnał się z fotelem ministra edukacji w związku z rosnącą społeczną krytyką jednolitego egzaminu państwowego i niezadowoleniem Putina z powodu nieodpowiedniego poziomu wynagrodzeń pracowników uczelni wyższych), nie chroniło przed aresztem (Wiaczesław Gajzier, rządzący Republiką Komi, usłyszał zarzut zorganizowania grupy przestępczej) czy przymusową emigracją z Rosji w obawie przed aresztem, czego doświadczył Siergiej Guriew do roku 2013 pełniący funkcję rektora Rosyjskiej Szkoły Gospodarczej[176].

Mechanizm rezerwy kadrowej spełniał swą funkcję na niższych szczeblach administracji państwowej, jednak już w odniesieniu do struktury administracji prezydenckiej, rządu czy też kierownictwa regionów funkcjonował inny

---

[174] В. Юрченко, *Откуда берутся молодые технократы*, „Новая газета" 2017, 23.10, https://www.novayagazeta.ru/articles/2017/10/23/74294-otkuda-berutsya-molodye-tehnokraty [dostęp: 10.11.2018]; *Президентский резерв управленческих кадров*, https://gossluzhba.gov.ru/rezerv [dostęp: 08.06.2018]; *Первая сотня резерва управленческих кадров, находящихся под патронажем Президента России*, 2009, 17.02, http://kremlin.ru/events/president/news/3212 [dostęp: 08.06.2018].

[175] *Расширенное заседание рабочей группы по формированию системы „Открытое правительство"*, 2012, 14.03, http://kremlin.ru/events/president/transcripts/deliberations/14773/work [dostęp: 08.06.2018].

[176] В. Юрченко, *Откуда берутся молодые технократы...*

mechanizmy doboru kadr. Był on zindywidualizowany i spersonifikowany, obóz władzy korzystał z ograniczonego kręgu osób, w przypadku których, ktoś z jego członków za nich poręczył[177]. Osoby włączane do rezerwy kadrowej z myślą o powierzeniu im w przyszłości wysokiego stanowiska w administracji państwowej były częścią mniejszych „drużyn władzy". Ich liderzy, jak Siergiej Sobianin czy Wiaczesław Wołodin „ciągnęli za sobą w górę" ich członków. Przykładem takiej ścieżki kariery w przypadku Jednej Rosji stała się osoba Tatiany Woronowej (należącej do „drużyny Wołodina"), która przygotowywana była do objęcia stanowiska w Centralnej Komisji Wyborczej, w związku z czym została włączona do rezerwy kadrowej[178].

Na poziomie regionalnym sytuacja wyglądała zupełnie inaczej niż na poziomie federalnym – zdecydowanie korzystniej z punktu widzenia pełnienia przez Jedną Rosję funkcji kooptacji elit i rekrutacji w szeregi elity władzy. Niektórzy komentatorzy polityczni argumentowali, że w regionach dominacja Jednej Rosji była zdecydowanie wyraźniejsza niż na poziomie federalnym, gdzie ta ostatnia postrzegana była w charakterze li tylko „instrumentu odziaływania »bezpartyjnej« biurokracji"[179].

W grę wchodził szerszy kontekst kształtowania się odmiennego w stosunku do okresu lat 90. modelu relacji pomiędzy elitami regionalnymi i federalnymi. Nie był on jednak całkowicie oparty na strachu rodzącym wymuszoną lojalność. We współpracy z Kremlem elity regionalne dostrzegły bowiem nowe szanse. Polityczna lojalność i oczekiwanie na utrzymanie lub podniesienie istniejącego statusu politycznego spowodowały, że postępował w początkowym okresie istnienia Jednej Rosji proces „upartyjnienia" elit regionalnych. Partia zaczęła być postrzegana jako ważny kanał „kształtowania się nomenklatury", ze wszystkimi konsekwencjami tego faktu z punktu widzenia jej instytucjonalizacji. Zainteresowanie elit regionalnych członkostwem w Jednej Rosji, motywowane strachem, poczuciem lojalności bądź też koniunkturalizmem spowodowało, że regionalne oddziały partii zawierały w sobie przedstawicieli wszystkich najbardziej wpływowych grup elit. Powodowało to, że dotychczasowe ogniska konfliktów istniejące w środowisku elit przybrały status wewnątrzpartyjny. Pojawienie się szeregu skonfliktowanych frakcji grup elit

---

[177] А. Белуза, *8 социальных лифтов...*

[178] *Ibidem*; Е. Шевалье, *Чем известна глава управления АП по внутренней политике Татьяна Воронова?*, „Аргументы и Факты" 2015, 23.03, http://www.aif.ru/dontknows/file/chem_izvestna_glava_upravleniya_ap_po_vnutrenney_politike_tatyana_voronova [dostęp: 08.06.2018].

[179] Р. Туровский, *Региональные выборы и эволюция элит в современной России*, „Агентство Политических Новостей – Нижний Новгород" 2006, 04.05, http://apnnn.com/80006-400773.html [dostęp: 08.06.2018].

sprzyjało jej fragmentaryzacji, pomimo że była ona scentralizowana i spójna na poziomie frakcji Dumy Państwowej.

W literaturze przedmiotu podkreśla się jednak, że: „elity mające różne korzenie etniczne i regionalne wstępowały w szeregi partii w równych proporcjach, co sprzyjało integracji mniejszości i budowie poczucia wspólnej państwowości”[180]. Z całą pewnością na poziomie regionalnym dało się odnotować pozytywny z punktu widzenia integracji „wielonarodowego ludu” Rosji wpływ kooptacji elit przez Jedną Rosję. Mowa tu przede wszystkim o republikach narodowościowych w składzie Federacji Rosyjskiej i realizacji z wykorzystaniem Jednej Rosji konsensualnego sposobu rządzenia we wspólnotach etnicznie złożonych. W Dagestanie przedstawiciel Kumyków – trzeciej co do wielkości grupy etnicznej w republice – tradycyjnie piastował funkcję sekretarza partii. Awarowie i Dargińcy (jako dwie największe grupy etniczne) piastowali kluczowe stanowiska państwowe, Kumycy – urzędy przewodniczących republikańskiego zgromadzenia ustawodawczego lub posadę premiera republikańskiego rządu[181]. W Karaczajewo-Czerkiesji, stanowisko sekretarza partii powierzano Rosjanom, tytularna grupa etniczna kontrolowała egzekutywę. O ile w obydwu przypadkach kierownictwo w Jednej Rosji można było traktować jako nagrodę pocieszenia dla mniejszych i mniej wpływowych grup, o tyle w Kabardyno-Bałkarii, której struktura społeczna opierała się na trzech głównych grupach etnicznych, Kabardyńcy kontrolowali zarówno Jedną Rosję, jak i stanowisko szefa republiki. W republikach narodowościowych składających się z Rosjan i grupy tytularnej, jak Ałtaj czy Jakucja – dystrybucja stanowisk jest równa. W jednym przypadku (Ałtaj) mógł to być urząd szefa republiki dla Rosjan, Jedna Rosja dla Ałtajczyków, w Jakucji sytuacja była odwrotna[182]. Co więcej, czynnik etniczny nie generował podziałów frakcyjnych na poziomie regionalnym – przynależność etniczna szefa regionalnej organizacji partyjnej nie oznaczała automatycznie, że grupa, do której należy, zdominuje ją i struktury partii będą zaspokajały jej interesy[183].

Przed rokiem 2007 członkami partii było już 70 szefów regionów. Proces rekrutacji miał jednak charakter wsteczny, podobnie jak w przypadku członków rządu. Szeregi Jednej Rosji zasilali bezpartyjni, a nawet należący w przeszłości do KPFR, urzędujący gubernatorzy. Włączanie szefów regionów w szeregi partii było rozciągnięte w czasie. Kreml, realizując za pośrednictwem Jednej Rosji

[180] M. Bader, *Hegemonic Political Parties*…, s. 192.

[181] *Национально-административное устройство Дагестана*, „Коммерсантъ” 2006, 21.02, s. 3.

[182] C. Ross, R. Turovsky, *Centralized but Fragmented: The Regional Dimension of „Russia's Party of Power”*, „Demokratizatsiya” 2015, vol. 23, No 2, s. 218–219.

[183] *Ibidem*, s. 219.

szczególny pragmatyczny model polityki kadrowej w odniesieniu do korpusu gubernatorsko-prezydenckiego, odżegnywał się jednak od decyzji o skonstruowaniu monopartyjnego korpusu gubernatorskiego. W początkowym okresie implementacji nowych zasad powoływania najwyższych osób urzędowych w regionach centrum udzieliło poparcia dwóm gubernatorom – członkom KPFR. Byli to Nikołaj Winogradow (obwód władimirski) i Aleksandr Cziernogorow (Kraj Stawropolski). W roku 2008 nominację na stanowisko gubernatora obwodu kirowskiego otrzymał były lider Sojuszu Sił Prawicy Nikita Biełych. Przypadek zarówno Biełycha, jak i Winogradowa (który opuścił KPFR, nie wstąpił w szeregi Jednej Rosji, a zdołał zapewnić sobie w roku 2009 potwierdzenie swych praw do sprawowania urzędu gubernatorskiego) nakazuje zwrócić uwagę na kandydatów bezpartyjnych, których obecność na politycznej scenie regionalnej dowodzi elastyczności Kremla w polityce kadrowej.

W latach 2012–2016, tj. w okresie, kiedy nastąpił powrót do bezpośrednich wyborów najwyższych osób urzędowych (nie we wszystkich regionach i z zastosowaniem filtrów: prezydenckiego i municypalnego), doszło do 30 zmian szefów regionów, z czego 23 w latach 2014–2016[184]. Statusem bezpartyjnym lub przynależnością do innej partii niż Jedna Rosja mogli poszczycić się m.in. Siergiej Galikow (Komi); Wieniamin Kondratjew (Kraj Krasnodarski), Siergiej Liewczenko (obwód irkucki – KPFR), Siergiej Sitnikow (obwód kostromski), Wadim Potomski (obwód orłowski – KPFR), Aleksji Ostrowski (obwód smoleński – LDPR), Igor Rudniew (obwód twerski), Siergiej Żwaczkin (obwód tomski), Aleksji Diumin (obwód tulski); Borys Dubrowski (obwód czelabiński), Siergiej Połtawczienko (Sankt-Petersburg), Aleksandr Lewintal (żydowski obwód autonomiczny)[185].

Triumfujący w wyborach powszechnych i powoływani przez regionalne organy władzy ustawodawczej szefowie regionów cieszyli się zaufaniem obozu władzy. Jeśli wygrywali musieli przejść przez sito ustanowionych filtrów.

---

[184] *Рейтинг Фонда „Петербургская политика" за февраль 2016 года...*

[185] *Действующие главы субъектов Российской Федерации. По состоянию на 3 октября 2017 года*, https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%82%D0%B2%D1%83%D1%8E%D1%89%D0%B8%D0%B5_%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%8B_%D1%81%D1%83%D0%B1%D1%8A%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D0%B2_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8#%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%8B_%D1%81%D1%83%D0%B1%D1%8A%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D0%B2_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%B5-%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8 [dostęp: 10.10.2017].

W świetle istniejących ustaleń dotyczących przesłanek i mechanizmów doboru kandydatów mających sprawować najwyższy urząd w regionie można przyjąć, że kluczową rolę odgrywała administracja prezydencka, a w jej obrębie przedstawiciele bloku politycznego i siłowego; wpływ na decyzje kadrowe mieli reprezentanci korporacji państwowych. Powstawało szereg raportów sytuacyjnych dotyczących poszczególnych potencjalnych kandydatów, w praktyce jednak nie został wypracowany jeden spójny model, którym kierowano by się na Kremlu udzielając poparcia konkretnej kandydaturze. Każdy przypadek był inny, ostatnie zaś słowo zawsze należeć miało do Putina, a przynależność partyjna nie była w ogóle brana pod uwagę. W szeregach nowych szefów regionów rósł udział osób mających doświadczenie w biznesie[186].

Przez krótki okres, w latach 2009–2012, Jedna Rosja, jako partia mająca większość w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych, dysponowała formalnym prawem wskazywania prezydentowi potencjalnych kandydatów do objęcia najwyższego urzędu w regionie, których ten następnie przedstawiał odpowiedniej legislaturze regionalnej. W rzeczywistości Jedna Rosja legitymowała zakulisowe decyzje kadrowe zapadające w toku negocjacji pomiędzy Kremlem a elitami regionalnymi. Przedstawiciele elit regionalnych masowo wstępowali w szeregi Jednej Rosji, w konsekwencji trudno zakładać, by to członkostwu w partii, a nie swym kontaktom personalnym i statusowi grupy elit, do której należeli, powoływani w tym okresie szefowie regionów zawdzięczali swój polityczny sukces[187]. W zasadzie jedynym przekonującym argumentem na rzecz wprowadzenia w życie tego faktycznie martwego zapisu, była determinacja Putina, by nie utracić kontroli na procesem powoływania szefów regionów w okresie, kiedy nie sprawował on funkcji prezydenta, a jednocześnie był premierem rządu i przewodniczącym partii[188].

W okresie 2014–2016 status szefa regionu znacząco podupadł, rozpoczęła się seria dymisji i spektakularnych zatrzymań wśród przedstawicieli elit regionalnych pod zarzutami korupcji, a oczekiwania wobec szefów regionów ze strony centrum federalnego istotnie wzrosły[189]. Zainteresowanie członkostwem w partii zmalało. Jak wynika z nieformalnych informacji napływających

---

[186] Е. Винокурова, *„Тебе звонят и говорят: есть хороший карьерный вариант, подъезжай". Как снимают и назначают губернаторов в 2017 году*, „Znak" 2017, 06.02, https://www.znak.com/2017-02-06/kak_snimayut_i_naznachayut_gubernatorov_v_2017_godu [dostęp: 09.08.2018].

[187] M. Bader, *Hegemonic political parties*…, s. 194.

[188] И. Нагорных, *Короткая скамейка запасных...*

[189] Н. Городецкая, С. Самохина, Г. Голубев, *Губернаторам меняют систему отчета. Президент подписал указ о новом перечне критериев их эффективности*, „Коммерсантъ" 2017, 16.11, s. 1.

ze strony szefów regionów, woleli oni koncentrować się na rozwoju społeczno-gospodarczym swoich podmiotów. Przynależność do Jednej Rosji, ani nawet skuteczne mobilizowanie zasobów administracyjnych podczas wyborów federalnych i regionalnych, nie chroniły już bowiem przed odpowiedzialnością polityczną i karną. Biorąc pod uwagę podejmowane po roku 2012 zmiany w odniesieniu do najwyższych osób urzędowych w regionach oraz rosnąca rolę struktur siłowych w rosyjskiej polityce przynależność partyjna nie była gwarancją ani ciągłości sprawowania urzędu, ani przesłanką jego zdobycia. Tymczasem kierownictwu partii konsekwentnie zależało na włączaniu w struktury organów kierowniczych partii szefów regionów niebędących jej członkami. W tym celu, tak jak u progu istnienia Jednej Rosji, decydowano się na wsteczne „upartyjnienie" ich statusu – partia wysuwała kandydatury osób niebędących jej członkami[190].

Podsumowując ustalenia dotyczące funkcji rekrutacji i kooptacji elit warto przywołać słowa jednego z byłych notabli Jednej Rosji, który swego czasu dokonał oceny znaczenia partii z punktu widzenia możliwości realizowania dzięki członkostwu w niej kariery w strukturach władzy państwowej:

> partia nigdy nie była szczególnym mechanizmem kariery, była raczej mechanizmem legitymizacji już istniejącego *status quo*. Jeśli człowiek coś osiągnął, zarobił pieniądze, gotowy jest podporządkować się ogólnym zasadom, demonstruje systemowość, bierze i wstępuje do Jednej Rosji. Ale jeśli niczego nie osiągnąłeś i wstąpiłeś do partii, to członkostwo w niej w niczym ci nie pomoże[191].

Jedna Rosja nie stała się głównym kanałem rekrutacji elity władzy, a inne mechanizmy, które nominalnie miały temu służyć, jak np. rezerwa kadrowa – również nie gwarantowały członkom partii szans na zrobienie kariery w strukturach zarządzania państwem. Wyjątek stanowiły te osoby, które już należały do którejś z wpływowych grup elit i mogły liczyć na wsparcie ze strony lidera grupy. W odniesieniu do drugiej funkcji – kooptacji – można było zaobserwować umiarkowane zainteresowanie członkostwem w Jednej Rosji przedstawicieli elity federalnej pracujących w rządzie, administracji prezydenckiej, resortach siłowych. Osoby, które robiły tam karierę nie potrzebowały rekomendacji partii, a jeśli już należały do partii i/lub piastowały funkcje w jej organach kierowniczych, to ich zaangażowanie w życie partyjne było silnie ograniczone.

W regionach sytuacja wyglądała odmiennie. Tamtejsze elity polityczne masowo zasilały struktury Jednej Rosji. Proces ten był rozciągnięty w czasie i miał związek z tym, że machiny polityczne szefów regionów przekształcały

---

[190] И. Нагорных, *Будущим губернаторам готовят партбилеты*, „Коммерсантъ" 2017, 28.11, https://www.kommersant.ru/doc/3481230 [dostęp: 10.11.2018].

[191] А. Белуза, *8 социальных лифтов*...

się w regionalne oddziały Jednej Rosji, a jednocześnie ustawodawca federalny doprowadził do radykalnego „upartyjnienia" systemu wyborów do federalnych i regionalnych organów władzy ustawodawczej. Również szefowie regionów w absolutnej większości należeli do partii. O ile więc Jedna Rosja pełniła z umiarkowanym powodzeniem funkcję kooptacji elit, o tyle nie radziła sobie z zadaniem rekrutacji w szeregi elit władzy. Członkostwo w niej nie było nawet konieczne, by znaleźć się na liście wyborczej partii i zdobyć mandat deputowanego Dumy Państwowej.

4. Ogólnorosyjski Front Narodowy: partner czy rywal Jednej Rosji?

Ogólnorosyjski Front Narodowy zaczęto tworzyć w roku 2011. Za symboliczną datę jego narodzin uznaje się dzień 6 maja 2011 r., kiedy to Władimir Putin podczas międzyregionalnej konferencji Jednej Rosji w Wołgogradzie zaproponował sformowanie szerokiego frontu narodowego zrzeszającego ludzi, którzy nie będąc członkami Jednej Rosji, chcieliby uczestniczyć w kształtowaniu polityki państwa za jej pośrednictwem. Putin zaprosił do udziału w prawyborach Jednej Rosji bezpartyjnych sympatyków partii, przedstawicieli związków zawodowych, organizacji kobiecych i młodzieżowych oraz innych organizacji społecznych. Ogólnorosyjski Front Narodowy miał, w myśl słów Putina: „jednoczyć wszystkich tych, którym na sercu leżało dobro Rosji"[192]. Zjazd założycielski ruchu odbywał się w dniach 11–12 czerwca 2013 r. W trakcie spotkania przyjęto statut ruchu, podkreślający jego ponadpartyjny status. Liderem Frontu wybrano Władimira Putina. Przyjęto również pełną nazwę ruchu, która brzmiała od tego momentu Front Narodowy „Za Rosję"[193]. W październiku roku 2012 Putin, już w charakterze prezydenta Rosji, odbył pierwsze spotkanie z działaczami Frontu, w trakcie którego zarysował funkcje ruchu, czyli: kontrolę implementacji prezydenckich dekretów i poruczeń w regionach (w pierwszej kolejności tzw. 11-majowych dekretów z roku 2012 dotyczących m.in. polityki społecznej, rozwoju mieszkalnictwa i usług komunalnych) oraz walkę

[192] *Председатель Правительства Российской Федерации В. В. Путин принял участие в Межрегиональной конференции партии „Единая Россия" на тему „Стратегия социально-экономического развития Юга России до 2020 года. Программа на 2011–2012 годы" 6 мая 2011 года,* Архив сайта председателяправительства рф В. В. Путина 2008–2012, 2011, 06.05, http://archive.premier.gov.ru/events/news/15104/ [dostęp: 27.05.2017].

[193] *История Общероссийского народного фронта*, https://onf.ru/structure/istoriya-onf/ [dostęp: 27.05.2017].

z korupcją. Z treści wystąpienia lidera Frontu na zjeździe założycielskim można było także wywnioskować, że powstanie ruchu miało pomóc działaczom społecznym wpływać na funkcjonowanie organów władzy ustawodawczej, zapewnić reżimowi napływ nowych, energicznych osób mających doświadczenie w pracy społecznej[194]. Podczas trzeciego spotkania Putina z członkami Frontu w listopadzie 2015 r. omówiono wyniki realizacji projektu kontroli wydatków regionalnych administracji „Na rzecz uczciwych zamówień", a także kwestie walki z korupcją[195]. W efekcie ustaleń odpowiednie służby, w tym izba obrachunkowa, federalna służba podatkowa i prokuratura generalna, otrzymały polecenie sprawdzenia wykorzystania środków budżetowych przez spółkę Specjalne Strefy Ekonomiczne[196]. Frontowi powierzono funkcję nie tylko kontroli realizacji w regionach dekretów i poruczeń prezydenckich, ale też recenzji rządowych ustaleń w tym zakresie, został faktycznie włączony w struktury kontrolne administracji prezydenckiej. Na podstawie orzeczenia Frontu administracja prezydencka podejmowała decyzję, czy dany ukaz lub poruczenie prezydenta zostały zrealizowane, czy też nie[197].

Członkowie Frontu zaczęli być wykorzystywani jako źródło kadr w odniesieniu do Jednej Rosji. W prawyborach organizowanych przez partię, a potem także na jej listach wyborczych, zaczęli pojawiać się członkowie Frontu Narodowego. Wzrost jego reprezentacji w życiu politycznym Rosji był dostrzegalny. Kierując się zasadą ponadpartyjnego zaangażowania w politykę członkowie frontu uczestniczyli w wyborach także z list innych partii – nie ograniczali się do współpracy z Jedną Rosją. Zgodnie z instrukcjami napływającym z administracji prezydenckiej, Front nie mógł, jako samodzielna struktura, uczestniczyć w wyborach ani wykorzystywać symboliki kremlowskiej. Nie broniono jednak jego członkom, uczestniczącym w wyborach, deklarować przynależności do organizacji prezydenckiej. Front miał współpracować z wszystkimi partiami i jednocześnie zachować reputację organizacji ponadpartyjnej[198]. Już w roku 2013 ludzie spod jego znaku stanowili 1/3 frakcji parlamentarnej Jednej Rosji w Dumie Państwowej (80 osób), mieli także swoje przedstawicielstwo we wszystkich regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych. W prawyborach Jednej Rosji w maju 2016 r. wzięło udział około 200 przedstawicieli Frontu.

---

194 *Ibidem.*

195 *Общероссийский народный фронт. Справка*, „РИА Новости" 2016, 06.05. https://ria.ru/spravka/20160506/1426304649.html [dostęp: 09.06.2016].

196 *История Общероссийского народного фронта...*

197 *Плодородный фронт. Какую роль сыграет ОНФ в жизни страны*, „Lenta.ru" 2016, 26.10, https://lenta.ru/articles/2016/10/26/from_front/ [dostęp: 09.06.2016].

198 И. Родин, *В парламенте будет пропрезидентское большинство*, „Независимая газета" 2015, 19.11, http://www.ng.ru/politics/2015-11-19/1_majority.html [dostęp: 10.11.2018].

W wyniku wyborów do Dumy VII kadencji 90 przedstawicieli Frontu Narodowego zdobyło mandaty deputowanych, startując również z list innych partii, np. Sprawiedliwej Rosji. Członkom Frontu powierzono kierownictwo w sześciu z trzynastu komitetów Dumy (do spraw: ekologii, kultury, ochrony zdrowia, regulaminu, transportu, zasobów naturalnych)[199]. W ciągu roku od jego powstania Kreml zaczął wykorzystywać członków Frontu, by przydzielić im znaczące funkcje w strukturze zarządzania państwem. Aleksander Gałuszka (współprzewodniczący centralnego sztabu Frontu) został mianowany w roku 2014 ministrem ds. rozwoju Dalekiego Wschodu. W tym samym roku Andriej Boczarow (szef komitetu wykonawczego Frontu) został powołany na stanowisko pełniącego obowiązki gubernatora obwodu wołgogradzkiego – we wrześniu zaś wybrany gubernatorem regionu[200].

Niektórzy z deputowanych Dumy należący do Frontu mieli bardzo złe relacje z szefami regionów, z których się wywodzili, np. bardzo krytycznie podchodzili do sposobu sprawowania przez nich urzędu. W szczególności odnosiło się to do dokonywanych przez nich zakupów z pieniędzy publicznych. Instytucjonalizacji Frontu towarzyszyło w niektórych regionach napięcie pomiędzy jego liderami a szefami regionów, którzy tak jak stało się to w przypadku Kraju Permskiego chcieli wymusić na współprzewodniczących regionalnego sztabu Frontu rezygnację z zajmowanego stanowiska w zamian za obietnicę miejsca na liście wyborczej Jednej Rosji[201]. Po wyborach parlamentarnych w roku 2011, w wyniku których do Dumy dostała się liczna grupa członków Frontu – 25% kandydatów Jednej Rosji – zaczęły pojawiać się naciski ze strony regionalnych notabli tej ostatniej, by zrzekali się oni mandatów na rzecz kandydatów z legitymacją partyjną. Sprawa stała się na tyle głośna, że stanowisko musiał zająć Putin, który zaapelował do kandydatów Frontu, by nie poddawali się presji i nie oddawali członkom Jednej Rosji swych mandatów[202].

Instytucjonalizacji Frontu Narodowego towarzyszyło wiele prób interpretacji przyczyn jego powstania i funkcji, a także historycznych analogii. Upatrywano w nim podobieństw do Narodowego Frontu w Niemieckiej Republice Demokratycznej czy też korporacyjnej koncepcji państwa Benito Mussoliniego[203].

---

199 О. Чуракова, *Общероссийский народный фронт укрепляет свои позиции в Госдуме* „Ведомости" 2016, 29.09, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/09/29/658949-obscherossiiskii-narodnii-front [dostęp: 10.11.2018].

200 *История Общероссийского народного фронта...*

201 И. Родин, *В парламенте будет пропрезидентское…*

202 *Путин: фракция ЕР в Госдуме обновилась наполовину*, http://actualcomment.ru/putin_fraktsiya_er_v_gosdume_obnovilas_napolovinu.html [dostęp: 08.12.2011].

203 Por. А. Колесников, *Владимир Владимирович приступил к реализации программы Бенито Муссолини. Чай с Путиным-2,* „Новая газета" 2011, 06.05, https://

Na plan pierwszy wysuwała się kwestia stabilizacji autorytarnego reżimu politycznego kształtowanego wokół osoby Putina i poszukiwania alternatywnej platformy politycznej dla Jednej Rosji, tracącej społeczne zaufanie. W obliczu planów dotyczących powrotu Putina na najwyższy urząd w państwie, jego dalsze związki z partią wydawały się niewskazane, wręcz szkodliwe.

W chwili, kiedy powstawał Ogólnorosyjski Front Narodowy wydawało się, że może on zastąpić Jedną Rosję. Poczucie to uległo wzmocnieniu, kiedy w grudniu roku 2011 Putin zadeklarował, że jego sztab wyborczy zostanie zbudowany na bazie Frontu, a jego szef – reżyser Stanisław Goworuchin – uzasadnił decyzję o odsunięciu na drugi plan Jednej Rosji podczas zbliżających się wyborów prezydenckich, popełniła ona bowiem w ostatnim okresie sporo błędów i reprezentuje jedynie mały fragment społeczeństwa, podczas gdy Front Narodowy to: „całe państwo"[204]. W takim znaczeniu Front stanowił próbę rozszerzania społecznej bazy poparcia dla reżimu.

W późniejszym okresie w rosyjskiej prasie zaczęły pojawiać się opinie, że stał się on zapleczem kadrowym służącym odnowie Dumy Państwowej i zmianie jej społecznego wizerunku „maszyny do głosowania". Stał się dla Jednej Rosji i innych partii rezerwuarem kadr, rozszerzał bazę społecznego poparcia dla reżimu, przyciągając w swe szeregi lekarzy, nauczycieli, dziennikarzy, społeczników. Wszystkich tych, dla których nie było miejsca w Jednej Rosji lub którzy nie chcieli wstępować w jej szeregi[205]. W takim ujęciu Front Narodowy nie był zagrożeniem dla Jednej Rosji, wręcz przeciwnie – jego powstanie było dla partii dobrodziejstwem. Jej frakcja parlamentarna została zasilona ludźmi spoza establishmentu, często autentycznie popularnymi w regionach, z których się wywodzili.

Z jego powstaniem wiązało się także wiele innych okoliczności dotyczących przemian następujących w obrębie obozu władzy. Dotyczyły one m.in. rosnącej

---

www.novayagazeta.ru/articles/2011/05/09/5704-vladimir-vladimirovich-pristupil-k-realizatsii-programmy-benito-mussolini [dostęp: 15.04.2017]; *Председатель Правительства Российской Федерации В. В. Путин принял участие в Межрегиональной конференции партии „Единая Россия" на тему „Стратегия социально-экономического развития Юга России до 2020 года. Программа на 2011–2012 годы" 6 мая 2011 года*, Архив сайта председателяправительства рф В. В. Путина 2008–2012, 2011, 06.05, http://archive.premier.gov.ru/events/news/15104/ [dostęp: 27.05.2017]; Ю. А. Нисневич, *Электоральная коррупция в России: политико-правовой анализ федеральных избирательных кампаний в 2003–2012 годах*, Фонд „Либеральная Миссия", Москва 2014, s. 132–133.

[204] *Путин зарегистрирует „Народный фронт" как движение*, „rus.DELFI.lv" 2012, 03.04, https://ru.delfi.lt/abroad/russia/putin-zaregistriruet-narodnyj-front-kak-vizhenie.d?id=57695196 [dostęp: 15.04.2017].

[205] О. Чуракова, *Общероссийский народный фронт*...

roli Wiaczesława Wołodina kierującego w tym okresie aparatem rządu, który dążył jakoby do przejęcia kontroli nad kampanią wyborczą „partii władzy" z rąk administracji prezydenckiej, tj. Władisława Surkowa. Powstanie przed wyborami w roku 2011 Frontu Narodowego, jako ruchu społecznego, który współpracował z Jedną Rosją pozwalało omijać istniejące normy prawne dotyczące rywalizacji partyjno-wyborczej w zakresie przedterminowego rozpoczęcia agitacji przedwyborczej, nielimitowanego dostępu do mediów, tworzenia *de facto* bloku wyborczego z „partią władzy" – zabranianego przez rosyjskie ustawodawstwo[206].

W licznych komentarzach na temat przyczyn powstania Frontu Narodowego wskazywano nie tylko na spadek popularności Jednej Rosji, ale także przypadki przejmowania przez szefów regionów kontroli nad jej regionalnymi strukturami[207]. Front miałby więc realizować zadania równoważenia wpływów szefów regionów przejmujących kontrolę nad filiami Jednej Rosji, monitorowania poczynań szefów regionów, tropienia nadużyć i przypadków korupcji. Z całą pewnością zamierzenia te realizowały już np. FSB czy też Komitet Śledczy, ale po pierwsze nie zawsze można było mieć pełne zaufanie do ich regionalnych struktur, które sprzyjały np. interesom elit regionalnych lub urzeczywistniały swoje interesy ekonomiczne, po drugie korzystny z punktu widzenia rozszerzania legitymacji reżimu był fakt nagłaśniania przypadków korupcji lub niegospodarności przez działaczy społecznych i podejmowanie na tej podstawie czynności przez resorty siłowe[208].

Potrzeba stworzenia Frontu wydawała się logiczną konsekwencją społecznego stosunku do Władimira Putina. Rosjanie oczekiwali bezpośredniego kontaktu z prezydentem, z pominięciem filtra biurokratycznego – gorące linie z udziałem Putina były tego najlepszym przykładem. Cieszyły się one bowiem

---

[206] Е. Лукьянова, *В Народный фронт успели вступить многие*, „Ведомости" 2011, 09.07, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2011/06/11/v_gosdume_priravnyali_nevstuplenie_v_onf_k_suicidu [dostęp: 10.11.2018].

[207] А. Горбачев, А. Самарина, *Тяни-толкай-тандем, Президент и премьер-министр могут принять участие в кампании-2012 вместе*, „Независимая газета" 2011, 09.08, http://www.ng.ru/politics/2011-08-09/1_tandem.html [dostęp: 10.11.2018].

[208] А. Аваков, *„Воспитание Тулеева": политологи объяснили подоплеку громких задержаний в Кузбассе*, „Московский Комсомолец" 2016, 15.11, http://www.mk.ru/politics/2016/11/15/vospitanie-tuleeva-politologi-obyasnili-podopleku-gromkikh-zaderzhaniy-v-kuzbasse.html [dostęp: 16.06.2018]; Н. Козлова, *Жаловались кому надо. Бастрыкин после приема граждан в Башкирии возбудил уголовное дело против своих подчиненных и полицейских*, „Российская газета – Федеральный выпуск" 2015, 24.06, № 6707 (136); *М. Прохоров: Власть в регионах „приватизируют" силовики*, „РБК" 2013, 06.11, https://www.rbc.ru/politics/06/11/2013/570412559a794761c0ce3655 [dostęp: 16.06.2018].

zawsze ogromną popularnością. Fakt, że część pytań była zaaranżowana, nie zmieniał postaci rzeczy – Rosjanom brakowało bezpośredniego kontaktu z prezydentem. Instytucjonalizacja Frontu Narodowego wpisywała się w proces konsolidacji autorytaryzmu, mającego cechy reżimu nie tylko wojskowo-biurokratycznego i spersonifikowanego, ale także populistycznego.

Ruch miał mieć wizerunek antyestablishmentowy i choć w rzeczywistości był sprawnie zaaranżowanym projektem społeczno-politycznym obozu władzy, dla wielu Rosjan popierających Putina okazał się interesującą alternatywą w stosunku do „partii urzędników"[209], mimo że metody, którymi posługiwała się administracja prezydencka, aby zwiększyć poziom członkostwa w nowo powstającym ruchu – „masowe włączenie Rosjan w szeregi ruchu bez ich zgody, całymi zakładami pracy" – zdyskredytowały Front jako oddolny projekt społeczny[210]. Niektórzy z rosyjskich politologów zwracali uwagę, że Front, realizując za namową i zgodą Kremla funkcje kontrolne, pozwalające mu na krytykę władz regionalnych i federalnych, włączał się w program walki z korupcją i przejmował retorykę i funkcje opozycji antysystemowej[211].

Front Narodowy był w omawianym okresie organizacją zajmującą marginalne miejsce w świadomości zbiorowej Rosjan[212]. W sierpniu roku 2015 34% badanych Rosjan, „słyszało o Froncie Narodowym, ale nie bardzo wiedziało, w czym rzecz", 45% respondentów po raz pierwszy usłyszało o istnieniu Frontu od ankietera. Jeśli zaś chodzi o deklarowaną przez Putina „integracyjną rolę Frontu Narodowego, który powstawał z myślą, aby skonsolidować wszystkie »zdrowe siły społeczeństwa« w celu rozwiązania stojących przed państwem problemów" to dostrzegało ją zaledwie 16% badanych (brano tu pod uwagę odpowiedzi osób, które wiedziały o istnieniu struktury). Większość badanych upatrywała we Froncie alternatywy dla Jednej Rosji. Front miał, ich zdaniem,

---

[209] А. Кречетников, *ОНФ – замена „Единой России" или прицеп к ней?*, „BBCRussia.com" 2013, 29.03, http://www.bbc.com/russian/russia/2013/03/130329_putin_party_construction [dostęp: 16.06.2018].

[210] А. Кынев, *Отмежевание от тени. Путин начал дистанцироваться от „Единой России" уже давно*, „Republic.ru" 2012, 17.01, https://republic.ru/russia/otmezhevanie_ot_teni-731496.xhtml [dostęp: 16.06.2018].

[211] И. Коваль, *„Народный фронт" вместо „Единой России"?*, „Deutsche Welle" 2015, 27.10, http://m.dw.com/ru/%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D1%84%D1%80%D0%BE%D1%82-%D0%B2%D0%BC%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE-%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B9-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8/a-18808302 [dostęp: 08.09.2018].

[212] *Общероссийский народный фронт: узнаваемость и оценка деятельности*, „Levada.ru" 2015, 07.09, http://www.levada.ru/print/07-09-2015/obshcherossiiskii-narodnyi-front-uznavaemost-i-otsenka-deyatelnosti [dostęp: 12.04.2017].

rozszerzać zakres politycznego poparcia dla Putina i uniezależniać go od dotychczasowej „partii władzy" lub wprost sprzyjać popularności Putina[213]. Pozytywna ocena społeczna działalności Frontu – na poziomie 60% – nie pozwalała jednak mimo wszystko przyjąć, że stanowił on wyborczą alternatywę dla Jednej Rosji. Przyczyn, dla których Front nie zastąpił Jednej Rosji, nie przekształcił się w partię, było wiele. Jedną z nich, jak zauważano w rosyjskiej prasie, była ostrożność, z jaką Putin podchodził do innowacji w sferze zmian w obrębie funkcjonowania systemu politycznego. Był on zwolennikiem założenia, że lepsze jest wrogiem dobrego[214]. Jedna Rosja funkcjonowała sprawnie na poziomie regionalnym, przy wydatnym wsparciu regionalnych administracji odnosiła zwycięstwa w wyborach regionalnych. Dysponowała rozbudowaną strukturą administracyjną i zdążyła zdobyć doświadczenie wyborcze. Kreml nie zamierzał również rezygnować z ukształtowanego modelu „systemu partyjnego", który przybierał cechy kartelu partii. System dwupartyjny mógł powstać na bazie Jedności i Ojczyzny, ale wówczas nie zdecydowano się na to. Jedna Rosja przezwyciężyła kryzys z lat 2011–2012 i odzyskała konstytucyjną większość. Odbyło się to także dzięki zaangażowaniu w kampanię wyborczą partii ludzi związanych z Frontem.

Front Narodowy tworzony był odgórnie, nie zaś w wyniku działań oddolnych podejmowanych spontanicznie przez organizacje społeczne i związki zawodowe. W takim ujęciu był substytutem społeczeństwa obywatelskiego opozycji antysystemowej. Był organizacją mającą w sposób kontrolowany rozładowywać społeczne napięcie i niezadowolenie, stosował bowiem umiarkowaną krytykę władz federalnych i regionalnych. Do roku 2016 pozostawał wierny wytyczonemu mu statusowi ruchu ponadpartyjnego. Front Narodowy był także przykładem poszukiwania najbardziej optymalnego modelu funkcjonowania systemu politycznego. Jeśli partie w rodzaju Sprawiedliwej Rosji czy Rodiny były „partiami władzy drugiego typy", to Front zagospodarowywał obszar aktywności społecznej. Podobnie jak Sprawiedliwa Rosja nie stał się on dla Jednej Rosji konkurencją ani przeciwwagą. Ruch wspierał działania Jednej Rosji, uzupełniał spełniane przez nią funkcje. Dotyczyły one rozszerzania społecznego poparcia dla reżimu, kontroli i krytyki poczynań organów władzy szczebla regionalnego i federalnego, zapewniał też napływ w szeregi Jednej Rosji „nowych ludzi", co sprzyjało odnowie jej frakcji parlamentarnej.

---

[213] *Ibidem.*

[214] А. Кречетников, *ОНФ – замена „Единой России"...*

Podsumowanie

Rozpatrując realizowane przez Jedną Rosję zadania przez pryzmat cech istotnościowych typów idealnych partii autorytarnych należy stwierdzić, że zdecydowanie bliżej było jej w omawianym okresie do typu „partii władzy" niż partii dominującej. Przesądzały o tym następujące okoliczności:

- partia nie przewodziła wspólnocie politycznej, nie formowała rządu, choć wysuwała kandydatury Putina i Miedwiediewa do udziału w wyborach prezydenckich, nie stała się partią prezydencką – jej nominacja nie była im niezbędna do udziału w nich, jej tożsamość ideologiczno-programowa była złożona z zapożyczonych elementów, fragmentów koncepcji ideologicznych i programowych, takich jak: „suwerenna demokracja", konserwatyzm, plan Putina;
- partia była narzędziem kontroli Dumy Państwowej w rękach Kremla, który panując nad największą frakcją parlamentarną wykorzystywał ją w celu formalno-prawnej legitymacji modyfikacji zasad funkcjonowania systemu politycznego, jednocześnie jej deputowani byli wykorzystywani w rywalizacji ekonomicznej toczącej się pomiędzy członkami obozu władzy;
- nie rozszerzała społecznego poparcia dla reżimu – członkostwo w niej miało charakter ograniczony, nierzadko wymuszony i miało motywację selektywną;
- partia radziła sobie w ograniczonym stopniu z zadaniem kooptacji elit, nie stała się głównym ani nawet jednym z ważniejszych kanałów rekrutacji w szeregi elity władzy, widać było natomiast wyraźnie symptomy instytucjonalizacji kartelu partii, w ramach którego partie opozycji prosystemowej współpracowały z Jedną Rosją nie tylko w Dumie Państwowej, ale także poza nią.

Powstanie Ogólnorosyjskiego Frontu Narodowego było sygnałem, że obóz władzy poszukiwał rozwiązań, które mogłyby wesprzeć Jedną Rosję w realizowanych przez nią działaniach. Obóz władzy nie zamierzał zastępować Frontem Jednej Rosji, jednak uznał za stosowne powołać do życia strukturę, która będzie radziła sobie lepiej z rozszerzaniem społecznego poparcia dla reżimu i Putina, a także zapewni pojawienie się w życiu politycznym Rosji osób „nowych", niekojarzonych np. z szefami regionów, co sprzyjało odnowie frakcji parlamentarnej Jednej Rosji.

Jeśli wziąć pod uwagę proces instytucjonalizacji Jednej Rosji i realizowane przez nią zadania należy stwierdzić, że wbrew deklaracjom składanym w momencie jej narodzin (przez członków obozu władzy i partyjnych notabli) nie stała się ona partią wyraźnie jakościowo nową w stosunku do poprzednich projektów partyjnych, określanych mianem „partii władzy".

Zmiany w statusie Jednej Rosji w porównaniu z Naszym Domem – Rosją były wyraźne i istotne, wynikały one jednak przede wszystkim z przeobrażeń dokonujących się w otoczeniu zewnętrznym partii politycznej. Te natomiast, choć doniosłe, miały w dalszym ciągu ograniczony charakter z punktu widzenia możliwości instytucjonalizacji w rosyjskim systemie politycznym partii dominującej. W stosunku do okresu lat 90. przewartościowaniu uległ stosunek obozu władzy wobec partii politycznej mającej reprezentować jego interesy. Jedna Rosja uzyskała status partii dominującej w wymiarze ilościowym i pozostała w czasie 15 lat swego istnienia „partią władzy pierwszego typu" – nie zastąpiły jej ani inna partia (np. Sprawiedliwa Rosja), ani też ruch społeczny (Ogólnorosyjski Front Narodowy). Miały one za zadanie wspierać Jedną Rosję, a nie z nią rywalizować. Poparcie ze strony Kremla dla Jednej Rosji było trwałe i wyraźne, choć niekiedy partia była odsuwana na dalszy plan, np. podczas wyborów prezydenckich w roku 2012. Trwałemu związkowi w układzie Kreml – Jedna Rosja towarzyszyło wysokie społeczne zaufanie dla osoby Władimira Putina i afirmacja kierunku zmian zachodzących w państwie, kontrastujące ze społecznymi nastrojami lęku i niepewności charakterystycznymi dla lat 90. Miało to pozytywny wpływ na rezultaty wyborcze partii – zdecydowana większość osób deklarujących chęć głosowania na Jedną Rosję motywowała to faktem jej związków z Putinem.

Niemniej jednak pozycja ustrojowa tak Jednej Rosji, jak i innych partii politycznych nie uległa znaczącej zmianie w stosunku do lat 90. „System partyjny" zaczął nabierać cech kartelu partii, zmniejszała się efektywna liczba partii politycznych – dokonywało się to raczej *de facto* niż *de iure*. Reżim konstytucyjny Rosji utrzymał cechy modelu superprezydenckiego, a partie polityczne w dalszym ciągu nie miały wpływu na skład rządu. Jedynym odstępstwem od tej reguły było zgłaszanie przez partie mające większość w regionalnych organach władzy ustawodawczej kandydatur do objęcia stanowiska szefa regionu. Rozwiązanie to jednak miało charakter przejściowy i było w rzeczywistości fasadowe.

Dominacja Jednej Rosji była tyleż znacząca w wymiarze ilościowym, co ograniczona, zawężona była bowiem do obszaru rywalizacji partyjno-wyborczej i organów władzy ustawodawczej. Członkostwo szefów regionów w Jednej Rosji miało charakter formalny, często zaś wstępowali do partii *post factum*, dopiero po objęciu urzędu. Partia nie miała wpływu na skład rządu, nie wytyczała głównych kierunków rozwoju społeczno-gospodarczego i politycznego państwa. Jej tożsamość ideologiczno-programowa składała się z zapożyczonych od rządu, prezydenta, członków administracji prezydenckiej koncepcji programowych i konstrukcji *quasi*-ideologicznych.

Powstała z inicjatywy administracji prezydenckiej, jako próba włączenia do współpracy przedstawicieli elit regionalnych i stworzenia proprezydenckiej

frakcji w Dumie Państwowej. Cieszyła się tzw. zewnętrzną legitymacją, a decydujący wpływ na jej konstrukcję organizacyjną, awans w strukturze organów kierowniczych partii miała administracja prezydencka – zmiany na stanowisku kuratora polityki wewnętrznej w obrębie administracji skutkowały zmianami personalnymi i organizacyjnymi w partii.

Pozbawiona podmiotowości politycznej, miała ograniczony wpływ na stabilizację reżimu autorytarnego w Rosji. Nie rozszerzała społecznej bazy poparcia dla reżimu – w tej funkcji zaczął zastępować ją Front Narodowy. Członkostwo w niej cieszyło się ograniczonym zainteresowaniem elity władzy, jak i kontrelit. Rozszerzanie koalicji poparcia dla reżimu odbywało się z wykorzystaniem innych mechanizmów, np. rezerwy kadrowej. Partia była zdyscyplinowanym i pozbawionym podziałów frakcyjnych – przynajmniej na poziomie federalnym – instrumentem kontroli Dumy Państwowej. Uczestniczyła aktywnie w procesie legislacyjnym, przyjmując kluczowe akty prawne, tworzące formalno-prawne podstawy stabilizacji reżimu autorytarnego. Wokół niej Kreml zaczął budować szeroką koalicję partii sympatyzujących z reżimem. Postępująca konsolidacja reżimu autorytarnego sprzyjała instytucjonalizacji Jednej Rosji w charakterze partii dominującej w wymiarze ilościowym. Sama partia była w większym stopniu beneficjentem tego procesu niż jego współtwórcą.

Podsumowując, wziąwszy pod uwagę stopień instytucjonalizacji Jednej Rosji i zakres pełnionych przez nią funkcji, uznawanych za mające wpływ na stabilizację reżimu autorytarnego, należy przyjąć, że jej dominacja w wymiarze jakościowym w latach 2001–2016 była znacząco ograniczona. Na osi *continuum* partii autorytarnych mogła być umieszczona bliżej typu idealnego „partii władzy". Biorąc pod uwagę fakt obecności wyraźnych różnic pomiędzy Jedną Rosją a Naszym Domem – Rosją w wymiarze dominacji ilościowej i jednocześnie ograniczony udział w stabilizacji reżimu autorytarnego, można przyjąć za właściwe zastosowanie w odniesieniu do niej terminu: dominująca „partia władzy". W takim ujęciu Nasz Dom – Rosja byłby przykładem niedominującej „partii władzy". Nie ma też dostatecznych podstaw, by – uwzględniając ograniczony udział Jednej Rosji w stabilizacji autorytaryzmu – zweryfikować założenie, że rosyjski reżim autorytarny ma cechy nie tylko autorytaryzmu spersonifikowanego, populistycznego i wojskowo-biurokratycznego, ale także partyjnego.

ROZDZIAŁ 5

MIĘDZY CENTRALIZACJĄ A DECENTRALIZACJĄ STRUKTURY JEDNEJ ROSJI – MIEJSCE I ROLA PARTII W PROCESIE KSZTAŁTOWANIA SIĘ RELACJI CENTRUM – REGIONY

W literaturze przedmiotu zależności pomiędzy ewolucją rozwiązań federalistycznych a instytucjonalizacją partii i systemów partyjnych są obiektem licznych rozważań. Odnosi się to zarówno do reżimów demokratycznych, jak i autorytarnych. Godne odnotowania jest np. istnienie nurtu badawczego w studiach nad federalizmem, podkreślającego związki pomiędzy instytucjonalizacją systemu partyjnego a stabilizacją federacyjnego systemu politycznego. Zwraca się uwagę na dobroczynny wpływ obecności rywalizacyjnego systemu partyjnego z punktu widzenia integracji wspólnoty politycznej w wymiarze wertykalnym. Partie w systemach federalnych nie służą wyłącznie artykulacji i agregacji interesów grupowych, zdobywaniu władzy dla najbardziej przedsiębiorczych jednostek, odpowiadają również za instytucjonalizację sieci powiązań pomiędzy elitami centrum i regionów w celu prowadzenia przez państwo spójnych polityk. Partie polityczne przenikające całą strukturę polityczną państwa wyręczają inne instytucje państwa (jeśli te są słabe lub dysfunkcyjne), na czele z administracją, w procesie realizacji powierzanych im zadań. Odpowiadają za kontrolę polityki państwa w regionach – stopnia urzeczywistniania wytyczanych planów. Tym samym sprzyjają wzrostowi stabilności, autorytetu i potencjału państwa, a także jakości realizowanych polityk[1].

Z drugiej strony akcentowany jest wpływ obecności w systemie politycznym partii zdecentralizowanych/partii regionalnych (*noncentralized federal political parties*) na umacnianie się idei federalizmu w wymiarze kultury politycznej. Tego rodzaju partie regionalne, sprzyjając instytucjonalizacji zjawiska dialogu i negocjacji, pośrednio stabilizują system polityczny poprzez wprowadzanie do systemu stosunków centrum – regiony dodatkowej płaszczyzny negocjacji. Partie regionalne, mające ambicje federalne, muszą rozwiązać szereg problemów dotyczących agregacji interesów i budowy spójnych koalicji na poziomie regionalnym. David Kempton pisze w tym kontekście, że obszar twardych negocjacji w relacjach centrum – regiony przemieszcza się w stronę partii, które muszą same określić się ze swoimi interesami. Mowa tu o elitach regionalnych, które je tworzą. Jeśli to w strukturach partii toczy się proces negocjacji

[1] K. Stoner-Weiss, *Central Governing Incapacity and the Weakness of Political Parties: Russian Democracy in Disarray*, „Publius. The Journal of Federalism" 2002, vol. 32, No 2, s. 128–130; M. Shefter, *Political Parties and the State: The American Historical Experience*, Princeton University Press, Princeton NJ 1994, s. 16; B. Taylor, *State Building in Putin's Russia: Policing and Coercion after Communism*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 16–18.

i agregacji interesów, to państwo i rządy regionalne nie są obciążane dodatkową agendą negocjacji w odniesieniu do kształtu relacji centrum – regiony[2].

W latach 90. XX w. federalizm pojawił się w rosyjskim systemie politycznym w postaci modelu federalizmu spajającego (*holding-together federalism*), przeciwstawianego modelowi federalizmu zbliżającego (*coming-together federalism*)[3]. Federalizacja Rosji odzwierciedlała próby zachowania integralności terytorialnej tego państwa w obliczu narastających tendencji decentralistycznych, wywołanych procesem rozpadu Związku Radzieckiego[4]. Decentralizacja funkcji władczych pomiędzy centrum i regionami, przyjęcie *Umowy Federacyjnej*, zawarcie całego szeregu umów o rozgraniczeniu kompetencji i zakresów działania, powołanie do życia Rady Federacji sprzyjały ograniczeniu poczynań rządu federalnego i zwiększyły liczbę *veto players* w systemie politycznym[5]. Przyczyniło się to również do stworzenia szeregu aren, na których rozgrywały się procesy organizacji i mobilizacji interesów grupowych[6].

Instytucjonalizacja Jednej Rosji dokonywała się w środowisku politycznym obarczonym dziedzictwem silnie rozbudzonych tendencji decentralistycznych, które w warunkach zejścia Rosji ze ścieżki demokratyzacyjnej poskutkowały wykształceniem się w niej w latach 90. XX w. zjawiska subnarodowego autorytaryzmu[7]. Zagadnienie dotyczące jego genezy i kształtowania się w Rosji stanowi fragment szerszego problemu, jakim jest instytucjonalizacja zjawiska autorytarnego federalizmu. Zdaniem większości teoretyków federalizm nie może istnieć poza środowiskiem demokratycznym – autonomia i subsydiarność są bowiem niekompatybilne z podporządkowaniem i przymusem[8]. Jednak, jeśli

---

2 D. Kempton, *Russian Federalism: Continuing Myth or Political Salvation?*, „Demokratizatsiya" 2001, vol. 9, No 2, s. 225.

3 A. Stepan, *Toward a New Comparative Analysis of Democracy and Federalism: Demos Constraining and Demos Enabling Federations, Paper presented at the conference on Federalism, Democracy, and Public Policy Centro de Investigación y Docencia Económicas, Mexico City, Mexico June 14–15, 1999.*

4 Idem, *Federalism and Democracy: Beyond the U.S. Model*, „Journal of Democracy" 1999, vol. 10, No 4, s. 22–23.

5 George Tsebelis definiuje *veto players*, jako zbiór tych aktorów zbiorowych i indywidualnych, których zgoda jest wymagana, aby osiągnąć zmianę ustawodawczego *status quo* lub szerzej – zmianę polityki. Por. G. Tsebelis, *Veto Players: How Political Institutions Work*, Princeton University Press, Princeton NJ 2011, s. 2.

6 C. Ross, R. Turovsky, *Centralized but Fragmented: The Regional Dimension of „Russia's Party of Power"*, „Demokratizatsiya" 2015, vol. 23, No 2, s. 206.

7 C. Ross, V. Gelman (eds.), *The Politics of Sub-National Authoritarianism in Russia*, Routledge, Ashgate, Aldershot 2010.

8 J. Kahn, *Russia: Federalism, Democratization, Rule of Law*, Oxford University Press, Oxford 2002, s. 48–49.

przyjąć perspektywę neojarłyku, w ramach którego podmioty składowe państwa federalnego walczą o swą suwerenność i negocjują jej zasady z rządem federalnym, można założyć, iż federalizm był obecny w Rosji w omawianym okresie w wymiarze procesualnym. William H. Riker traktował bowiem federalizm jako nieustający proces negocjacji pomiędzy różnymi poziomami władzy w obrębie systemu federalnego. Dlatego też dostrzegał – z zastrzeżeniami – obecność federalizmu nawet w systemach politycznych Związku Radzieckiego, przyjmując jednocześnie, że w grę wchodzi szczególny model federalizmu[9].

Rozważania Rikera dotyczące federalizmu są szczególnie interesujące w kontekście analizy miejsca i roli Jednej Rosji w rosyjskim systemie politycznym, tym bardziej że zdaniem większości rosyjskich i zachodnich autorów uległ w okresie rządów Władimira Putina defederalizacji, a w obrębie stosunków między partiami zarysowały się cechy kartelu partii. Jedna Rosja, wokół której budowany był przez obóz władzy kartel, nabrała zaś cech dominującej „partii władzy". Riker skonstruował oś *continuum* federalizmu wyznaczaną przez dwa antynomiczne typy idealne – minimalny i maksymalny federalizm, związał również stopień federalizacji systemu politycznego ze stopniem centralizacji systemu partyjnego[10]. Typ minimalny federalizmu (luźny związek) charakteryzował się tym, że rząd centralny miał możliwość podejmowania suwerennej decyzji, w co najmniej jednym obszarze, bez konieczności uzyskiwania akceptacji podmiotów składowych. Typ maksymalny federalizmu odnosi się do sytuacji, w której rząd federalny może swobodnie podejmować wiążące decyzje bez konieczności zabiegania o zgodę regionów we wszystkich obszarach działania poza jednym. Jednocześnie Riker stwierdzał, że: „stosunki federacyjne są scentralizowane w takim stopniu, w jakim partie kontrolujące rząd federalny kontrolują swoje oddziały, które kontrolują regionalne organy władzy państwowej"[11]. Riker mierzył stopień centralizacji systemu partyjnego w systemach państw federalnych zwracając uwagę na dwie kwestie:

1) czy partia rządząca kontroluje również rządy regionalne;
2) jaki jest stopień dyscypliny partyjnej[12].

Podobne stanowisko zajmował Daniel Elazar, który twierdził, że „istnienie zdecentralizowanego systemu partyjnego jest prawdopodobnie jednym z najistotniejszych mechanizmów powstrzymujących centralizację"[13]. Stopień

[9] W. E. Riker, *The Development of American Federalism*, Kluwer Academic Publisher, Boston 1987, s. 10.

[10] *Ibidem*, s. 12.

[11] C. Volden, *The Federalism of William H. Riker Origin, Operation, and Significance*, „Publius: The Journal of Federalism" 2004, vol. 34, No 4, s. 101.

[12] W. E. Riker, *The Development of American Federalism*…, s. 76–77 i 105–106.

[13] D. J. Elazar, *Exploring Federalism*, University of Alabama Press, Tuscaloosa, AL 1987, s. 178.

centralizacji systemu partyjnego miał mieć większy wpływ na ograniczenie autonomii regionów niż rozwiązania formalno-prawne, a nawet typ reżimu politycznego. W takim ujęciu, zdaniem Rikera,

> Związek Radziecki, jako państwo federacyjne, przynajmniej na papierze, zapewniał federalistyczne gwarancje swoim podmiotom składowym. Jednak mimo konstytucyjnych gwarancji, Związek Radziecki był faktycznie pozbawiony federalizmu[14].

Jego brak Riker tłumaczył faktem jednolitości struktury partyjnej KPZR.

> Konstytucyjne gwarancje [federalistyczne – M.S.] były bezwartościowe w Związku Radzieckim nie dlatego, że był autorytarny, ale dlatego, że był rządzony przez scentralizowaną monopartię[15].

Biorąc pod uwagę ustalenia dotyczące centralizacji i decentralizacji partii oraz systemów partyjnych można przyjąć, że scentralizowany system partyjny państwa federalnego to taki, w którym liderzy partyjni szczebla centralnego dysponują potencjałem dyscyplinowania członków partii szczebla regionalnego, a centralne struktury kierownicze partii mają wyraźną kontrolę nad procesem nominacji kandydatów w rywalizacji wyborczej. Członkowie struktur regionalnych reprezentują oficjalne stanowisko partii w przypadku konfliktu między rządem federalnym a regionem. W zdecentralizowanych systemach liderzy regionalnych oddziałów partii dysponują dużą swobodą, np. w zakresie wpływania na decyzje rządów regionów czy też proces nominacji kandydatów w wyborach federalnych. Członkowie regionalnych struktur partyjnych, w tego typu systemach, wykazują tendencję do reprezentowania interesów regionów i tamtejszych elit polityczno-ekonomicznych[16].

Warto w związku z tym zadać sobie pytanie, jak przypadek ewolucji rosyjskiego federalizmu i Jednej Rosji ma się do koncepcji Rikera? Aby na nie odpowiedzieć należy określić:

---

[14] W. E. Riker, *The Development of American Federalism*…, s. 10.

[15] A. Ward, L. Ward, *The Ashgate Research Companion to Federalism*, Ashgate Publishing Company Aldershot, UK 2009, s. 417.

[16] W. Sokół, *Partie w systemach politycznych*, [w:] W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005, s. 31 i 140; A. P. Montero, *The Politics of Decentralization in a Centralized Party System: The Case of Democratic Spain*, „Comparative Politics" 2005, vol. 38, No 1, s. 63; P. J. Söderlund, *Subnational Governments as Institutional and Partisan Veto Players, Paper prepared for presentation at the workshop on „Patterns of Regional Democracies: Institution Building and Policy Performance in European Autonomous Regions". ECPR Joint Sessions, Granada, 14–19 April, 2005*, Åbo Akademi University, Finland, Turku 2005, s. 6.

1) stopień centralizacji i spójności Jednej Rosji w wymiarze przestrzennym, uwzględniając m.in. zakres kontroli organizacji centralnej nad procesami toczącymi się w obrębie jej struktur regionalnych, w tym zjawiskiem dezercji członków partii, zniekształcaniem wyników prawyborów, procesem nominacji kandydatów w wyborach do organów władzy ustawodawczej szczebla federalnego;
2) jej faktyczny wpływ na organy władzy państwowej szczebla regionalnego – przede wszystkim na nominacje najwyższych osób urzędowych regionów;
3) rzeczywisty układ sił między centrum a regionami w zakresie suwerenności – rozumianej jako istnienie obszaru działań nie poddanego efektywnej woli centrum.

Jednak czy koncepcja Rikera w ogóle będzie miała zastosowanie do przypadku rosyjskiego i Jednej Rosji w szczególności? Okres między rokiem 1990 a 2000 byłby potwierdzeniem założeń Rikera – zdecentralizowanemu systemowi partyjnemu, towarzyszyła daleko idąca decentralizacji systemu stosunków federacyjnych, rosyjski federalizm zmierzał w stronę minimalnego federalizmu. Jednak regionalne „partie władzy" miały ograniczony wpływ na szefów regionów, a w szerszym ujęciu – partie polityczne odgrywały ograniczoną rolę w rosyjskim systemie politycznym lat 90. Decentralizacja systemu stosunków federacyjnych miała związek z inercją rozpadu Związku Radzieckiego, konfliktami w łonie elity federalnej, charakterem reżimu politycznego i stylem prezydentury Jelcyna. Przypadek Hiszpanii nakazuje krytycznie podejść do ustaleń Rikera, w obrębie jej systemu politycznego zderzały się bowiem ze sobą dwa wzajemnie sprzeczne, zdaniem tego autora, zjawiska. Scentralizowanemu systemowi partyjnemu, o wysoce zdyscyplinowanych organizacjach ogólnopaństwowych, towarzyszyła postępująca decentralizacja[17].

Wielu rosyjskich badaczy forsowało po roku 1999 tezę, że przebudowa systemu stosunków centrum – regiony następująca w Rosji po roku 1999 była procesem nadrzędnym w odniesieniu do przemian w innych obszarach rosyjskiego systemu politycznego, np. systemu partyjno-wyborczego, i tym samym kluczowym z punktu widzenia kierunków jego rozwoju zmierzającego w stronę skonsolidowanego i stabilnego autorytaryzmu[18]. Innowacje wprowadzane od roku 2001 do ustawodawstwa regulującego zasady funkcjonowania partii politycznych i ich udziału w wyborach federalnych oraz regionalnych były

[17] A. P. Montero, *The Politics of Decentralization...*, s. 64.

[18] A. Kyniev, *Party Politics in the Russian Regions: Competition of Interest Group under the Guise of Parties*, [w:] C. Ross, V. Gelman (eds.), *The Politics of Sub-National Authoritarianism in Russia…*, s. 136–137.

próbą najpierw uniezależnienia się centrum federalnego od regionów, a później podporządkowania ich sobie. Instytucjonalizacja Jednej Rosji wpisywać się miała w nurt działań dyscyplinujących elity regionalne[19]. Nowa „partia władzy" miałaby być narzędziem ograniczającym suwerenność elit regionalnych – regionalne machiny polityczno-wyborcze (substytuty partii politycznych) szefów regionów miały być podporządkowane Jednej Rosji.

Instytucjonalizacja Jednej Rosji w regionach toczyła się równolegle z formalno-prawnym procesem centralizacji systemu stosunków federacyjnych i stanowiła fragment dwóch równolegle dopełniających się działań:

1) poszukiwania najbardziej optymalnego modelu monitorowania poczynań regionów i
2) dyscyplinowania elit regionalnych.

W Rosji proces poszukiwania najbardziej optymalnego mechanizmu zarządzania regionami, np. w wymiarze polityki kadrowej, toczył się nieustannie z małymi przerwami od samego momentu implementacji rozwiązań federalistycznych w tamtejszym systemie politycznym[20].

W literaturze przedmiotu poświęconej zagadnieniu decentralizacji funkcji władczych w Rosji szczególne miejsce zajmuje model nadzoru Kongresu nad Prezydentem Stanów Zjednoczonych autorstwa Matthew McCubbinsa i Thomasa Schwartza. Obydwaj autorzy podejmują problem relacji zleceniodawca – zleceniobiorca (*principal – agent problem*), w ramach którego zleceniodawca delegując część funkcji władczych zleceniobiorcy oczekuje od niego skuteczności w realizacji powierzonych mu zadań. Aby osiągnąć ten cel zleceniodawca ma do wyboru dwie strategie monitoringu swego zleceniobiorcy: „patrolu policyjnego" i „alarmu przeciwpożarowego". Pierwsza z nich zakłada obecność działania zewnętrznego, odgórnego, cyklicznego monitorowania poczynań zleceniobiorcy, np. przez wyspecjalizowane agencje. W przypadku „alarmu przeciwpożarowego", mamy do czynienia z monitoringiem wewnętrznym – zleceniobiorca poddawany jest kontroli przez podmioty niezwiązane ze zleceniodawcą.

---

[19] Można było w tym działaniu dostrzec elementy pozytywne, prodemokratyczne, polegające na demontowaniu regionalnych struktur partyjnych, istniejących tylko i wyłącznie w celu promowania interesów szefów regionów, znanych w literaturze przedmiotu pod nazwą partii patronażu. A. Konitzer, S. K. Wegren, *Federalism and Political Recentralization in the Russian Federation: United Russia as the Party of Power*, „Publius. The Journal of Federalism" 2006, vol. 36, No 4, s. 513.

[20] А. Перцев, С. Самохина, И. Синергиев, *Региональные переменные. Чего хочет Москва от новых губернаторов*, „Коммерсантъ Власть" 2017, 11.02; С. Самохина, *Кремль разработал критерии эффективности для губернаторов, Лента новостей (Москва) от 17.02.2017, 16:14*, http://www.kommersant.ru/doc/3223648 [dostęp: 18.02.2017].

Do tego ostatniego docierają informacje o zachowaniu zleceniobiorcy, niezależnie od tego, czy sobie tego życzy, czy nie, ze strony podmiotów, którym zleceniobiorca miał służyć. W praktyce model „patrolu policyjnego" polega na powoływaniu przez organy władzy państwowej dodatkowych agencji, nadzorujących poczynania zleceniobiorcy, tj. innych urzędników państwowych i organów władzy państwowej. W przypadku „alarmu przeciwpożarowego" kontrola urzędników i agend państwowych odbywa się poza państwem, z wykorzystaniem mediów bądź też społeczeństwa obywatelskiego[21]. Brian Taylor zwraca uwagę, że każdy z tych modeli sprzyja wzrostowi efektywności działań państwa, ale to model „alarmu przeciwpożarowego" podnosi jakość rządzenia. W konsekwencji obydwa modele powinny być stosowane równolegle[22].

Andreas Schedler przywołuje natomiast bardzo rozbudowany katalog możliwych form funkcjonowania autorytarnego federalizmu, w ramach którego obóz władzy, w zależności od wypracowanego *modus operandi*:

- występuje w charakterze arbitra pomiędzy zwaśnionymi grupami elit regionalnych (system arbitrażu);
- stosuje równolegle metody administracyjnego nadzoru i fizycznej przemocy (system represji);
- konstruuje rozbudowane struktury administracyjne – będące agendami rządu centralnego, mającego monitorować poczynania organów władzy szczebla regionalnego (model administracyjny);
- rezygnuje z tradycyjnych metod kontroli administracyjnej, np. ręcznego zarządzania i deleguje organom władzy niższego szczebla znaczny zakres pełnomocnictw, w zamian oczekując efektów politycznych (spokój społeczny) i niepolitycznych (dobrobyt społeczeństwa, efektywność gospodarcza), jednocześnie dysponuje narzędziami formalno-prawnymi, czyniącymi organy władzy niższego szczebla w pełni odpowiedzialnymi przed centrum (model zarządzania)[23].

Przywołane modele funkcjonowania federalistycznego autorytaryzmu zdecydowanie wpisują się w model „patrolu policyjnego". Model „alarmu przeciwpożarowego" wydaje się niekompatybilny z reżimami autorytarnymi, ze względu na ograniczenie roli społeczeństwa obywatelskiego i wolności mediów w tego typu reżimach.

---

[21] A. Starodubtsev, *Decentralize but not Federalize: The Authoritarian Pattern of Regional Policy Report for ECPR General Conference 2013, 4–7 September, 2013*, https://ecpr.eu/.../239166c3-0dd8-456b-a58f-1e0f6de73ed2.pdf [dostęp: 09.06.2018]; B. Taylor, *State Building in Putin's Russia*…, s. 29–30.

[22] *Ibidem*, s. 30.

[23] A. Schedler, *The New Institutionalism in the Study of Authoritarian Regimes*, „Totalitarismus und Demokratie" 2009, No 6, s. 336.

Autor uwzględnia w rozdziale następujące zagadnienia:
- ewolucję stosunków federacyjnych w Rosji po roku 1999;
- instytucjonalizację systemu mechanizmu monitoringu działań organów władzy państwowej szczebla regionalnego;
- ewolucję formalno-prawnych zasad regulujących funkcjonowanie systemu partyjno-wyborczego na szczeblu regionalnym;
- zmiany statusu Jednej Rosji w wymiarze regionalnym, rozumiane jako kombinacja dominacji ilościowej i zakresu faktycznie pełnionych przez partię funkcji w regionach;
- ewolucję kształtowania się nowego formatu relacji Kreml – elity regionalne, utrzymanego w duchu modelu neojarłyku;
- stopnia centralizacji Jednej Rosji w ujęciu przestrzennym, przy uwzględnieniu jej systemowości.

Podsumowując powyższe uwagi – w rozdziale ma zostać przeprowadzona analiza instytucjonalizacji i funkcji Jednej Rosji w wymiarze regionalnym, roli, jaką odgrywała ona w procesie kształtowania się relacji centrum – regiony w okresie postępującej centralizacji stosunków federacyjnych w Rosji w latach 2001–2016, skutkującej ustanowieniem modelu unitarnego federalizmu (maksymalnego federalizmu). Analizując funkcje pełnione przez Jedną Rosję na poziomie regionalnym, autor – kierując się podejściem Rikera do zjawiska zależności pomiędzy defederalizacją a centralizacją systemu partyjnego – stara się znaleźć odpowiedź na pytania:
- jak kształtował się proces instytucjonalizacji Jednej Rosji w wymiarze przestrzennym?
- czy była ona partią scentralizowaną, reprezentującą interesy Kremla i zachowującą przy tym pełną niezależność od elit regionalnych?
- czy uległa decentralizacji, a jej struktury regionalne zostały podporządkowane regionom, Kreml zaś nie był w stanie zapanować nad konfliktami pojawiającymi się w jej strukturach regionalnych?

Odpowiedź na te pytania pozwoli zweryfikować ważność – na gruncie rosyjskim – założenia Rikera dotyczącego związków między centralizacją systemu partyjnego a stopniem federalizacji systemu politycznego.

1. Przemiany w obrębie systemu stosunków federacyjnych w Rosji w latach 1990–2016

Problematyka instytucjonalizacji i funkcji Jednej Rosji w systemach politycznych podmiotów składowych Federacji Rosyjskiej w latach 2001–2016 była ściśle związana z ewolucją idei i praktyki federalizmu w Rosji – dokładniej

rzecz biorąc z przemianami w systemie stosunków centrum – regiony, dokonującymi się w omawianym okresie. W tym czasie stosunki federacyjne uległy daleko idącej centralizacji w stosunku do lat 1990–1999. Ten okres charakteryzował się natomiast gwałtownym i niekontrolowanym procesem decentralizacji, a w jego ramach można wyodrębnić dwa etapy:

1) „parady suwerenności", przypadający na lata 1990–1993 i
2) asymetrycznego federalizmu – w latach 1993–1999.

Pierwszy z nich charakteryzował się „paradą suwerenności", tj. serią deklaracji suwerenności ogłoszonych przez podmioty składowe (republiki) Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, będących pokłosiem walki pomiędzy Borysem Jelcynem a Michaiłem Gorbaczowem i odpowiedzią na ustawę przyjętą w kwietniu 1990 r. w Związku Radzieckim *O rozgraniczeniu pełnomocnictw pomiędzy Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich i podmiotami Federacji*. Zrównywała ona status republik autonomicznych i związkowych ZSRR. W obawie przed utratą ogromnej części terytorium i potencjału gospodarczego Rosji Borys Jelcyn przebywając w Ufie 6 sierpnia 1990 r., zaproponował: „Bierzcie tyle suwerenności, ile zdołacie przełknąć", ale (w domyśle) – pozostańcie w Federacji Rosyjskiej[24]. 31 marca 1992 r. podpisana została *Umowa federacyjna*, dokonująca rozgraniczenia zakresów działania i pełnomocnictwa, która miała powstrzymać proces rozpadu Rosji[25]. Do czasu przyjęcia w grudniu roku 1993 *Konstytucji Federacji Rosyjskiej* wytyczała ona zasady relacji centrum – regiony. W okresie „parady suwerenności" szereg regionów, głównie republik narodowościowych, w sposób jednostronny określiło, jakim zakresem pełnomocnictw będzie dysponowało samodzielnie. Kreml, zaniepokojony wizją rozpadu struktury terytorialnej Rosji, pogrążony w rozwiązywaniu problemów społeczno-politycznych, a później także zaangażowany w konflikt ze Zjazdem Deputowanych Ludowych, zaakceptował rosnące ambicje elit republikańskich, w zamian za lojalność i obietnicę pozostania w granicach Rosji. Jedynym regionem, który posunął się dalej była Czeczenia, która dokonała aktu secesji.

---

[24] Н. Корченкова, *Вся власть субъектам. Как в России менялись федеративные отношения — в специальном проекте „Ъ"*, „Коммерсантъ" 2018, 31.03, https://www.kommersant.ru/doc/3585452 [dostęp: 11.10.2018]; *Борис Ельцин: „Берите столько суверинетета, сколько сможете проглотить"*, Президентский Центр Б. Н. Ельцина, 2015, 06.08, https://yeltsin.ru/news/boris-elcin-berite-stolko-suverineteta-skolko-smozhete-proglotit/ [dostęp: 16.06.2018].

[25] *Федеративный договор (Москва, 31 марта 1992 г.)*, http://constitution.garant.ru/act/federative/170280/ [dostęp: 16.06.2018]; *Борис Ельцин: „Берите столько суверинетета...*

W okresie 1993–1999 stosunki federacyjne miały wytyczać normy konstytucji, sam zaś federalizm miał mieć charakter konstytucyjny, a nie traktatowy – co było zgodne z duchem *Umowy federacyjnej*. Regiony skorzystały skwapliwie z prawa do kształtowania w sposób samodzielny reżimów konstytucyjnych i politycznych. W drugiej połowie lat 90. przed regionami otworzyła się możliwość organizowania powszechnych wyborów gubernatorów – prezydenci republik narodowościowych wywalczyli to prawo już wcześniej. Elity polityczne ustanowiły w regionach dość złożone spektrum reżimów politycznych – od w pełni demokratycznych do skonsolidowanych autorytaryzmów, z silnie zarysowanym wpływem komponentu etnicznego. Dywersyfikacja regionalnych reżimów politycznych, a w szczególności pojawienie się zjawiska subnarodowego autorytaryzmu, były z jednej strony przejawem zdolności elit regionalnych do korumpowania federalnych urzędników w regionach, a zarazem słabości centrum w egzekwowaniu norm ustawodawstwa federalnego, w tym zapisów konstytucji. Z drugiej zaś strony stanowiły świadectwo istnienia asymetrii w relacjach pomiędzy centrum a regionami. Podmioty składowe Rosji różniły się pomiędzy sobą w wymiarze strukturalnym, co miało wpływ na ich relacje z centrum i charakter rosyjskiego federalizmu. Najsilniejsze z regionów – świadome swego znaczenia politycznego, wynikającego z potencjału ludnościowego i ekonomicznego – zdołały zawrzeć niezwykle korzystne dwustronne umowy z centrum o rozgraniczeniu zakresów działania i pełnomocnictw. Relacje centrum – regiony były w omawianym okresie oparte w dużym stopniu na bezpośrednich relacjach pomiędzy Borysem Jelcynem a najbardziej wpływowymi przedstawicielami elit regionalnych. Model relacji centrum – regiony był spersonifikowany i nosił cechy neojarłyku. Rosyjski federalizm ulegał procesowi „feudalizacji"[26]. Kreml, w zamian za autonomię polityczną i gospodarczą oferowaną części regionów, otrzymywał z ich strony lojalność. Poparcie regionalnych liderów uchroniło w roku 1996 Jelcyna (i elitę biznesowo-polityczną z nim związaną) od przegranej w wyborach prezydenckich i utraty kontroli nad Rosją. Mimo podejmowanych przez Kreml prób ograniczenia samowoli regionów i podporządkowania ich centrum federalnemu, a także istnienia przed rokiem 1999 formalno-prawnych instrumentów wymuszania posłuszeństwa ze strony regionów, w postaci ustawy regulującej tryb interwencji federalnej, elity rządzące tych ostatnich skutecznie opierały się wszelkim próbom subordynacji. Zaangażowanie armii w celu zduszenia czeczeńskiej rebelii nie przyniosło skutku – republika pozostała *de facto* niepodległa, Kreml nie był zdolny do

[26] I. Busygina, *Russian Federalism*, [w:] I. Studin (ed.), *Russia Strategy, Policy and Administration*, Palgrave Macmillan, UK, Basingstoke 2018, s. 60.

usunięcia z urzędu gubernatora Kraju Nadmorskiego Jewgienija Nazdratenki, utrudniającego zbliżenie w relacjach rosyjsko-chińskich[27].

Wraz z wyborem Władimira Putina na stanowisko prezydenta Rosji, w marcu 2000 r. rozpoczął się okres centralizacji stosunków federacyjnych i przebudowy dotychczasowych zasad relacji centrum – regiony, niekorzystnych dla centrum. Początek tego procesu poprzedzony był frondą regionów. W przededniu wyborów do Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej w roku 1999, szefowie szeregu znaczących regionów, na czele z Moskwą, Sankt-Petersburgiem i Tatarstanem, sformowali koalicję partyjną pod nazwą „Ojczyzna – Cała Rosja", której celem było zwycięstwo w wyborach do Dumy Państwowej w roku 1999, a następnie przejęcie kontroli nad urzędem prezydenckim, po mającym wkrótce nastąpić jego opróżnieniu przez schorowanego i zniedołężniałego Jelcyna. Plany te nie zostały zrealizowane. W wyborach parlamentarnych bardzo dobry wynik osiągnęła kremlowska „partia władzy", a pełniący obowiązki prezydenta Władimir Putin wygrał wybory prezydenckie już w pierwszej turze. Rozpoczął się proces odbudowy jednolitej konstytucyjno-prawnej przestrzeni Rosji, co odbywało się pod hasłem „dyktatury prawa". W ramach recentralizacji stosunków federacyjnych nastąpiło ograniczenie wpływu regionów na proces decyzyjny na szczeblu federalnym (zmiana zasad wyboru członków Rady Federacji) i regionalnym (wyeliminowanie powszechnych wyborów najwyższych osób urzędowych w podmiotach składowych Federacji Rosyjskiej). Wzmocniono zakres kontroli nad regionami w ramach programu budowy „pionowo zintegrowanej struktury władzy wykonawczej" poprzez ustanowienie instytucji pełnomocnego przedstawiciela prezydenta FR w okręgu federalnym obejmującym kilka-kilkanaście regionów, „penetrację" regionalnych systemów politycznych przez federalną „partię władzy", wprowadzenie zakazu funkcjonowania partii regionalnych. Nastąpiło przeniesienie część zasobów i kompetencji regionów na rzecz centrum federalnego. Rozwiązano umowy dwustronne centrum – regiony o rozgraniczeniu zakresów działania i kompetencji – zastąpił je zbiór ustaw federalnych precyzujących zapisy konstytucyjne mówiące o kompetencjach wspólnych federacji i podmiotów. W wyniku zmian w sferze „federalizmu budżetowego" struktury władzy podmiotów federacji utraciły samodzielność w odniesieniu do możliwości wyboru celów rozwoju i sposobów ich osiągania, a ich działalność była ściśle reglamentowana na poziomie federalnym – podmioty federacji stały się agendami rządu federalnego. Centrum federalne doprowadziło do skrajnej centralizacji finansowej. Znacznie skurczył się udział budżetów podmiotów w skonsolidowanym budżecie FR,

[27] J. Thornton, C. E. Ziegler (eds.), *Russia's Far East*, National Bureau of Asian Research, Seattle and London 2002, s. 46.

w porównaniu z latami 90. – w roku 1998 kształtował się on na poziomie 54%[28]. Już w roku 2005 regiony zachowywały tylko 45% środków na potrzeby wykonania pełnomocnictw własnych i realizację zadań o znaczeniu lokalnym, a w roku 2010 udział ten skurczył się do poziomu 37%. W roku 2015 udział budżetów regionalnych w skonsolidowanym budżecie Rosji zmniejszył się jeszcze bardziej – do 30%[29]. W okresie 2005–2010 udział docelowych transferów między budżetami federalnym i regionalnymi wzrósł z poziomu 24% w roku 2005 do 63% w roku 2010. W roku 2017, według słów wicepremiera Dmitrija Kozaka, tylko 12 regionów było w stanie podzielić się swoimi dochodami z budżetem federalnym, reszta musiała szukać pomocy w centrum w celu wywiązania się ze swych zobowiązań[30]. Trudno w takich warunkach mówić o samodzielności większości rosyjskich regionów, niezależnie od trybu powoływania ich szefów.

Od roku 2000 konsekwentnie rosła liczba urzędników państwowych i municypalnych. W ciągu 16 lat ich liczba się podwoiła. Z punktu widzenia dyskusji nad ewolucją stosunków centrum – regiony i poszukiwania przez Kreml skutecznego mechanizmu monitorowania działań organów władzy szczebla regionalnego i municypalnego kluczowe znaczenie miały następujące fakty. Liczba urzędników federalnych pracujących w regionach niemal podwoiła się w latach 2000–2009 (z 482 do 830 tysięcy) – od roku 2010 odnotowuje się stopniową, lecz wyraźną redukcję zatrudnienia, którą wiązano ze skutkami kryzysu finansowego w Rosji. Liczba urzędników federalnych pracujących w regionach zdecydowanie górowała nad liczbą urzędników państwowych szczebla regionalnego – w roku 2000 kształtowała się ona w proporcjach 482 do 192 tysięcy, w roku 2009 natomiast na 830 tysięcy urzędników federalnych przypadało 283 tysięcy osób zatrudnionych w regionalnych organach władzy państwowej[31].

Od roku 2014 Federalna Służba Statystyczna zaczęła uwzględniać w swych szacunkach dotyczących liczby federalnych i regionalnych urzędników państwowych

---

[28] А. Я. Запорожан, *Проблемы и тенденции развития межбюджетных отношений в России*, „Управленческое Консультирование" 2015, N° 4, s. 72.

[29] И. Стародубровская, В. Глазычев, *Федерализм истинный и мнимый*, *Статья является фрагментом доклада „Стратегия-2020: Новая модель роста – новая социальная политика", подготовленного группой российских экспертов*, „Московские новости" 2011, 14.09, https://www.hse.ru/data/2013/10/30/1283340742/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%8F-2020_%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%201.pdf [dostęp: 11.10.2018]; Н. Корченкова, *Вся власть субъектам...*

[30] Н. Корченкова, *Вся власть субъектам...*

[31] *Численность работников государственных органов и органов местного самоуправления Российской Федерации, Обновлено 06.04.2018*, http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/state/# [dostęp: 16.06.2018].

liczebność terytorialnych organów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rosji – miało to znaczący wpływ na zrozumienie skali obecności urzędników federalnych na poziomie regionalnym, jeśli bowiem ich liczba w roku 2013 szacowana była na 744 tysiące osób, to w roku 2014, z uwzględnieniem pracowników MSW, wzrastała do 1 404 700 osób[32]. Nawet biorąc pod uwagę fakt, że w roku 2016 w strukturach municypalnych pracowało 477 tysięcy osób, a na szczeblu regionalnym 259 tysięcy, to i tak „armia" urzędników federalnych nadzorujących ich działania była niemal dwukrotnie większa i wynosiła 1 360 700 osób[33].

Po roku 2000 w regionach pojawiły się nowe struktury federalne, np. w postaci instytucji pełnomocnego przedstawiciela Prezydenta FR w okręgu federalnym, którym powierzono m.in. zadania nadzorowania i wspierania procesu przywracania zgodności ustawodawstwa regionalnego z federalnym i koordynowania rotacji kadr struktur siłowych w regionach. Biorąc pod uwagę charakter tego drugiego zadania zrozumiały staje się fakt, że pięciu z siedmiu pierwszych pełnomocnych przedstawicieli miało doświadczenie w pracy w strukturach siłowych: armii, ministerstwie spraw wewnętrznych Związku Radzieckiego czy KGB[34]. Powiązania ze strukturami siłowymi miały pozostać cechą szczególną pełnomocnych przedstawicieli prezydenckich w okręgach federalnych, które stały się mniej widoczne w okresie prezydentury Miedwiediewa, ale już w latach 2014–2015 trzech nowych pełnomocnych przedstawicieli prezydenckich nosiło mundury[35].

Kreml skutecznie odwrócił wektor rozwoju stosunków federacyjnych ukształtowany w latach 90. XX w. Miejsce decentralizacji funkcji władczych

---

[32] *Ibidem*; И. Голубицкая, *За 15 лет число чиновников в России выросло вдвое*, „Myslo.ru" 2017, 16.01, https://myslo.ru/news/tula/2017-01-16-za-15-let-chislo-chinovnikov-v-Rossii-viroslo-vdvoe [dostęp: 16.06.2018].

[33] *Численность работников государственных органов...*

[34] Por. *Полномочный представитель президента Российской Федерации в федеральном округе*, https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%87%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B2_%D1%84%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC_%D0%BE%D0%BA%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B5 [dostęp: 16.06.2018].

[35] Н. Петров, К. Рогов, *Исполнительная власть и силовые корпорации*, [w:] А. В. Кынев, А. Г. Качкаева, Э. Л. Панеях (ред.), *Политическое развитие России. 2014–2016: Институты и практики авторитарной консолидации*, Фонд Либеральная миссия, Москва 2016, s. 139.

i autonomii podmiotów składowych Federacji Rosyjskiej, a także tendencji do indywidualnego (niezinstytucjonalizowanego) kształtowania relacji centrum – regiony, zajęła centralizacja zasobów finansowych, wyraźne rozgraniczenie pełnomocnictw i doprowadzenie ustawodawstwa regionalnego do zgodności z federalnym[36]. Autorzy *Strategii 2020*, powstałej z udziałem naukowców z Rosyjskiej Akademii Gospodarki Narodowej i Służby Państwowej przy Prezydencie Federacji Rosyjskiej oraz Wyższej Szkoły Gospodarczej w Moskwie, deklarujący troskę o konieczność modernizacji rosyjskiego państwa, krytycznie oceniali osiągnięcia epoki Putina w dziele stosunków federacyjnych. Jeśli nawet przyjąć założenie, że tego typu polityka miała zapewnić harmonijną współpracę wszystkich poziomów władzy państwowej z myślą o modernizacji państwa, to osiągnięte efekty wywoływały wiele wątpliwości i to nie tylko z powodu ich niekompatybilności z duchem federalizmu. Ukształtowany pod rządami Putina model stosunków federacyjnych, ze względu na daleko idącą centralizację i dążenie za wszelką cenę do zachowania spokoju społecznego w regionach, miał – zdaniem autorów *Strategii 2020* – stawiać pod dużym znakiem zapytania możliwość modernizacji państwa[37]. Zwracano m.in. uwagę, że:

1) organy władzy podmiotów federacji utraciły samodzielność w odniesieniu do możliwości wyboru celów rozwoju i środków ich osiągania, a ich działalność była ściśle reglamentowana na poziomie federalnym – podmioty federacji stały się agendami rządu federalnego;
2) centrum federalne doprowadziło do skrajnej centralizacji finansów państwa, znacznie skurczył się udział podmiotów w skonsolidowanym budżecie FR;
3) jeszcze bardziej – w porównaniu z okresem rządów Borysa Jelcyna – spadła transparentność rozdziału transferów między budżetami – na zasadzie naczyń połączonych, wzrosło znaczenie subiektywnych czynników decydujących o rozdziale środków budżetowych – „asymetryczny federalizm" jawnie manifestujący swą obecność w poprzedniej dekadzie przestał się z nią afiszować;
4) naruszona została przez centrum federalna zasada konstytucyjnego rozgraniczenia pełnomocnictw; centrum wkracza w kompetencje regionów, realizując istotne dla swego publicznego wizerunku i społecznej

[36] И. Стародубровская, В. Глазычев, *Федерализм истинный и мнимый…*

[37] *Ibidem*; В. А. Мау, Я. И. Кузьминова (ред.), *Издательский дом „Дело"*, РАНХиГС, Москва 2013, s. 307–308.

legitymacji reżimu tzw. projekty narodowe, które powinny pozostawać w sferze kompetencji regionów i organów samorządu terytorialnego[38].

Istnieje wiele prób interpretacji przyczyn demontażu federalizmu w Rosji po roku 2000 i zależności między typami reżimów politycznych Rosji epok Jelcyna i Putina, a kształtującymi się przed i po roku 2000 modelami relacji centrum – regiony. Zdecydowanie mniej jest natomiast opracowań próbujących wytłumaczyć, dlaczego federalizm pozostaje „uśpioną" instytucją we współczesnej Rosji, tj. dlaczego Kreml nie zamierza rozstać się z federalistyczną „dekoracją" i wyeliminować federalizmu z grona konstytucyjnych podstaw ustroju rosyjskiego państwa. Jednym z rosyjskich politologów, który starał się wyjaśnić ten problem był Andriej Zacharow[39].

Przede wszystkim sugerował on, że federalizm wciąż formalnie pozostawał jedną z podstaw rosyjskiego ustroju politycznego, ponieważ… nie szkodził. Kreml miał możliwość dokonywania dowolnych i rzeczywistych zmian w obrębie systemu stosunków federacyjnych, bez konieczności dokonywania gruntownej i żmudnej rewizji konstytucji. Federalistyczne rozwiązania konstytucyjne nie powstrzymały centrum federalnego przed faktyczną centralizacją systemu politycznego i nie pobudziły szerokiej społecznej dyskusji nad zasadnością rewizji konstytucji[40]. Kolejny argument związany był z kwestią rozchodzenia się litery prawa i praktyki politycznej we współczesnej Rosji. Konstytucja rosyjska nie pełniła „dyscyplinującej" funkcji, tak charakterystycznej dla państw demokracji liberalnej, rosyjska polityka i normy prawno-konstytucyjne funkcjonować miały, zdaniem Zacharowa, obok siebie, w dwóch równoległych rzeczywistościach. Zapisy federalistyczne zawarte w konstytucji były przy tym niejasne i w konsekwencji dwuznaczne. Otwierały szerokie możliwości interpretacji. Model konstytucyjny współistniał z traktatowym. Z jednej strony podkreślano w konstytucji równorzędny status podmiotów federacji, z drugiej mieliśmy do czynienia z dywersyfikacją ich formalno-prawnego statusu (republiki, obwody, okręgi autonomiczne, miasta o statusie federalnym). Rosyjski federalizm był wyrazem próby łączenia koncepcji terytorialnej (obwody) i etnoterytorialnej (republiki, okręgi autonomiczne). Zacharow tłumacząc fakt zachowania federalizmu, jako podstawy ustroju politycznego Rosji, wskazywał również, że miało to związek z heterogeniczną charakterystyką struktury społecznej współczesnej Rosji w wymiarze narodowościowym. Obawy przed wzrostem napięcia etnopo-

[38] *Ibidem.*

[39] А. Захаров, *Российский федерализм как „спящий" институт*, „Неприкосновенный запас" 2010, № 3 (71), http://magazines.russ.ru/nz/2010/3/za12.html [dostęp: 09.06.2018].

[40] Idem, *Унитарная федерация. Пять этюдов о российском федерализме*, Московская школа политических исследований, Москва 2008, s. 114–116.

litycznego blokowały dyskusje i tym samym działania na rzecz wykorzenienia elementu etnicznego z systemu stosunków federacyjnych i łączenia podmiotów federacji. Oznaczałoby to bowiem likwidację siedzib narodowych nie-rosyjskich mniejszości etnicznych, do których były one silnie przywiązane[41]. Kolejną kwestią sprzyjającą utrzymaniu federalizmu była rewizjonistyczna natura polityki zagranicznej Rosji Putina. Argument ten nabierał szczególnej aktualności z perspektywy roku 2014 i włączenia Krymu w skład Federacji Rosyjskiej. Odradzający się w Rosji duch mocarstwowości, zdaniem Zacharowa, mógł być skutecznie wykorzystany w celu legitymacji reżimu politycznego, Kreml potrzebował triumfu w sferze polityki międzynarodowej, np. w postaci ekspansji terytorialnej i niezbędnych narzędzi jej realizacji. Takim narzędziem mógł być federalizm, jako że – według Rikera – pozostawał on jedynym rozwiązaniem pozwalającym na zdobywanie nowych terytoriów bez konieczności uciekania się do użycia siły. Nowi członkowie dołączający do federacji (rebelianci uciekający przed dominacją imperium), czują się bardziej komfortowo niż w przypadku dołączania do państw unitarnych, gdyż mają poczucie, że ich odrębność będzie w jakimś stopniu poszanowana i prawnie zagwarantowana[42]. Federacje, z samej swej natury, gwarantują bowiem podmiotom składowym daleko idącą autonomię i możliwość wpływania na politykę rządu federalnego. Ostatnim argumentem przemawiającym na rzecz zachowania federalizmu była tzw. federalistyczna (lub raczej *pseudo*-federalistyczna) współodpowiedzialność regionów za rządzenie państwem. Ten kluczowy z punktu widzenia rozważań nad miejscem i rolą federalizmu we współczesnej Rosji argument Zacharowa zasadzał się na założeniu, że mimo koncentracji pełni władzy w obrębie jednego ośrodka decyzyjnego, konsekwentnego „odzierania" regionów z pełnomocnictw, w ramach niezrozumiałego dla większości obywateli procesu ich rozgraniczenia, Kreml nie odżegnywał się od retoryki federalistycznej, aby uniknąć pełnej odpowiedzialności za ewentualne potknięcia i porażki w procesie zarządzania państwem. Kiedy dochodziło do spektakularnego niepowodzenia, np. podczas realizacji któregoś z „projektów narodowych" można było przerzucić odpowiedzialność (lub chociaż jej część) na regionalne organy władzy, które w ramach swoich kompetencji nie poradziły sobie z zadaniem. Centrum federalne samodzielnie kształtuje strategiczny kurs rozwoju państwa, rozdziela zasoby i rozgranicza pełnomocnictwa, zachowując się jak rząd państwa unitarnego, kiedy zaś należy ponosić odpowiedzialność, zrzuca ją na regiony[43].

---

[41] Д. Камышев, *Зона странного электорального поведения*, „Коммерсантъ Власть" 2007, 17.12; Д. Б. Орешкин, Д. Д. Орешкина, *География электоральной культуры России*, „Общественные науки и современность" 2006, № 5, s. 20–34.

[42] Por. W. E. Riker, *The Development of American Federalism*…, s. 8–9.

[43] А. Захаров, *Унитарная федерация*..., s. 124–125.

Podsumowując, w ciągu lat 2000–2016 Kreml włożył sporo wysiłku, by zweryfikować federalistyczne dziedzictwo Borysa Jelcyna. Pozbawiano regiony wpływu na proces decyzyjny na szczeblu federalnym, ustanowiono ścisłą kontrolę nad najwyższymi osobami urzędowymi podmiotów, zlikwidowano część elementów konstrukcji „zdecentralizowanego i asymetrycznego federalizmu" – nie rozwiązując głębokich dysproporcji pomiędzy rozwojem społeczno-gospodarczym regionów, a w końcu dokonano ustawowego rozgraniczenia konstytucyjnych kompetencji centrum i regionów, przekształcając te ostatnie w „agendy rządu federalnego". Centrum zwiększyło zakres obowiązków regionów, jednocześnie zmniejszając ich bazę finansową i wysyłając na prowincję coraz większą liczbę urzędników federalnych, co – zdaniem przedstawicieli organów władzy państwowej podmiotów składowych Rosji – „nie odzwierciedlało realnych proporcji w rozgraniczeniu pełnomocnictw pomiędzy federacją a regionami"[44]. Odnosząc się do płaszczyzny analizy rosyjskiego systemu stosunków federacyjnych konstruowanej wokół osi modelu „patrol policyjny" *vs.* „alarm przeciwpożarowy", można przyjąć, że zdecydowanie zbliżył się on do modelu „patrolu policyjnego". Całość procesu reformy stosunków federacyjnych dokonywała się z pominięciem debaty publicznej i udziału społeczeństwa, w warunkach poddawania elit regionalnych presji psychologicznej mającej skłonić je do współpracy. Koncentracji władzy przez centrum federalne towarzyszyło zachłanne gromadzenie kompetencji i zasobów finansowych. W wymiarze politycznym centralizacja stosunków federacyjnych w Rosji Putina zbiegała się z postępującą konsolidacją reżimu autorytarnego. Dywersyfikacja społeczno-gospodarcza, polityczna i etniczna regionów pozostała cechą szczególną rosyjskiego federalizmu, który w pełni zasługiwał na miano asymetrycznego[45]. Jednocześnie ze względu na konsekwentne akcentowanie przez obóz władzy pozytywnej roli federalizmu we współczesnej Rosji i brak gotowości Kremla do wyeliminowania z tekstu konstytucji zapisów federalistycznych, w połączeniu z „wypłukiwaniem" federalistycznej treści ze stosunków centrum – regiony, przyjmuje się określać Rosję „federacją bez federalizmu". Jeśli natomiast wziąć pod uwagę fakt, że Kreml próbuje „pogodzić" dobrodziejstwa federalizmu z praktyką państwa unitarnego, federalizmowi we współczesnej Rosji przypisuje się termin „unitarny"[46].

---

[44] И. Голубицкая, *За 15 лет...*

[45] Г. Неяскин, *Шесть карт, которые объясняют Россию*, „Republic.ru" 2015, 30.10, https://slon.ru/posts/58717 [dostęp: 09.06.2018].

[46] А. Захаров, *Унитарная федерация...*, s. 114–116.

Uwzględniając zaś federalistyczny układ antynomiczny Rikera, rosyjski model federalizmu wyraźnie zbliżył się w wyniku działań Kremla w stronę bieguna maksymalnego.

2. Status Jednej Rosji w kontekście ewolucji formalno-prawnych zasad rywalizacji partyjno--wyborczej na szczeblu regionalnym w regionach i stosunków Kreml – elity regionalne

Analizując funkcje Jednej Rosji należy wskazać, że kontynuatorka Jedności w przeciwieństwie do niej nie była formacją defensywną, a raczej ofensywną. Henry E. Hale pisał, że:

> Kreml przyjął zwycięstwo Jedności z ogromnym zaskoczeniem. Zrozumiawszy jednak, jak dużo miał szczęścia i jak wiele zależało od powstania szerokiej regionalnej koalicji prokremlowskiej, postanowił pójść za ciosem i przekształcić ją w trwałą, dobrze rozwiniętą partię polityczną, mającą reprezentować interesy ośrodka prezydenckiego w skali całego państwa – Jedną Rosję[47].

W środowisku politologów podejmujących problem stosunków centrum – regiony we współczesnej Rosji wykształciło się dość spójne stanowisko na temat celów, jakie miałaby jakoby realizować Jedna Rosja w wymiarze regionalnym. Przede wszystkim miała ona zapewnić Kremlowi kontrolę nad pionowo zintegrowanym systemem regionalnych machin politycznych. Drugie zadanie, jakie stawiano partii – związane było ściśle z pierwszym – polegało ono na stworzeniu w regionach, na jej bazie, zintegrowanej koalicji z udziałem przedstawicieli wszystkich grup elit regionalnych, zapewniając im możliwość robienia kariery politycznej i dostęp do „łupów". W tym celu Jedna Rosja miała zmusić szefów władz regionalnych do udzielania jej wsparcia w staraniach o uzyskanie statusu partii dominującej i zmonopolizowanie polityki na szczeblu ogólnonarodowym[48].

W ciągu kilkunastu lat od momentu jej powstania cele, jakie stawiano Jednej Rosji ulegały znaczącym modyfikacjom. W decydującym stopniu zdeterminowane było to ewolucją relacji centrum – regiony w okresie 2001–2016. Zmieniała się bowiem równowaga sił w relacjach centrum – regiony i zdolności elit rządzących w regionach do przeciwstawiania się dążeniom centrum

[47] H. E. Hale, *The Origins of United Russia and the Putin Presidency: The Role of Contingency in Party-System Development*, „Demokratizatsiya" 2004, vol. 12, No 2, s. 170.

[48] V. Gelman, *Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, PA 2015, s. 86.

do podporządkowania ich sobie, wynikające ze struktury zasobów pozostających do dyspozycji elit regionalnych, a także ich znaczenia z punktu widzenia stabilizacji reżimu autorytarnego – w omawianym przypadku gwarantowania dominacji ilościowej Jednej Rosji podczas wyborów do Dumy Państwowej i regionalnych zgromadzeń ustawodawczych. Kreml regulował oczekiwania względem partii pod wpływem korekty kursu politycznego wobec regionów – przede wszystkim ich szefów. Dokonywał nieustannej modyfikacji formalno-prawnych zasad rywalizacji partyjno-wyborczej na poziomie regionalnym, która ograniczała bądź wzmacniała pozycję szefów regionów w zależności od tego, jakich działań wymagało zadanie stabilizacji reżimu autorytarnego.

2.1. Wzrost znaczenia Jednej Rosji w regionalnych systemach politycznych w toku ewolucji ustawodawstwa partyjno-wyborczego w latach 2001–2009

Przyjęte w początkowym etapie reformy stosunków federacyjnych w Rosji rozwiązania prawne ograniczały autonomię decyzyjną organów władzy państwowej szczebla regionalnego i skutecznie redukowały ich wpływ na proces decyzyjny na szczeblu federalnym, czego wyrazem była m.in. reforma zasad formowania Rady Federacji, pozbawiająca zasiadających w niej dotychczas *ex officio* szefów regionów immunitetu parlamentarnego. Regionalne elity władzy utraciły kontrolę nad oddziałami agencji federalnych w regionach, np. w zakresie nominacji szefów resortów siłowych. Dokonano centralizacji systemu podatkowego, zaczęto rozwiązywać umowy dwustronne pomiędzy centrum a regionami, regulujące zakresy działania, konstytucje i statuty regionów doprowadzano do zgodności z ustawodawstwem federalnym. Istotnym ciosem z punktu widzenia statusu elit regionalnych w systemie politycznym było zniesienie zasady „dwóch kluczy" w odniesieniu do eksploatacji zasobów naturalnych. Od roku 1992 do 2004 obowiązywała zasada, w myśl której licencję na eksploatację złóż surowców naturalnych w danym regionie podpisywali zarówno przedstawiciel Ministerstwa Zasobów Naturalnych i Ochrony Środowiska Federacji Rosyjskiej, jak i szef regionu. Przyjęte w roku 2004 rozwiązania stanowiły, że decyzję o wydaniu licencji na eksploatację złóż podejmować będzie komisja federalna, złożona z przedstawicieli centrum i regionów. Regiony faktycznie straciły prawo weta w odniesieniu do tego zakresu działania[49]. Oznaczało to również, że w wielu regionach pojawili się zewnętrzni przedsiębiorcy,

[49] А. Корнышева, *Убили недра*, „Коммерсантъ – Власть" 2004, 13.12; *Отмена принципа „двух ключей" негативно отразилась на аукционах по недрам в ХМАО*, „Ura.news" 2006, 08.02, https://ura.news/news/761 [dostęp: 09.08.2018]; *Закон РФ*

co wpłynęło negatywnie na monopol władzy dominujących dotychczas grup elit – pojawiły się alternatywne ośrodki oddziaływania na politykę w regionie i nowe osie konfliktów.

Kreml osiągnął cel podstawowy – pozbawił regiony bezpośredniego wpływu na proces podejmowania decyzji politycznych na szczeblu federalnym w obrębie organów władzy ustawodawczej. Jednocześnie chciał skutecznie i długofalowo oddziaływać na politykę w regionach. Zaczął więc spoglądać z zainteresowaniem w stronę nowo powstałej „partii władzy", która mogłaby potencjalnie stać się narzędziem bezpośredniej i tym samym skutecznej kontroli procesów politycznych w regionach. Rozpoczął się odgórny proces budowy scentralizowanego systemu partyjnego, w centrum którego miała znajdować się Jedna Rosja – obecna we wszystkich regionach i niezależna od gubernatorów oraz prezydentów republik narodowościowych. Realizacja tego zadania wymagała jednak adekwatnej formalno-prawnej modyfikacji istniejącego systemu partyjno-wyborczego, który w ówczesnym kształcie nie sprzyjał oczekiwaniom Kremla[50].

Pierwszym krokiem w stronę budowy regionalnego systemu partyjno-wyborczego zdominowanego przez Jedną Rosję była ustawa *O partiach politycznych* z roku 2001. Miała ona istotny wpływ na centralizację rosyjskiego systemu partyjnego i sprzyjała ustanowieniu kontroli ze strony obozu władzy nad istniejącymi i mającymi powstać w przyszłości partiami[51]. Wprowadzała nowe – znacząco wyższe – wymogi w zakresie niezbędnej liczby członków (10 000 osób), które należało spełnić chcąc zarejestrować partię polityczną. Partia powinna mieć zarejestrowane oddziały w co najmniej połowie podmiotów Federacji Rosyjskiej. Jednocześnie dotkliwy cios dotknął gubernatorów i ich machiny polityczne – ustawodawca federalny zlikwidował bowiem możliwość istnienia partii regionalnych (a przy okazji także mających profil narodowościowy i korporacyjny).

от 21.02.92 N 2395-I (ред. от 30.11.2011) „О Недрах", https://zakonbase.ru/content/part/418938 [dostęp: 25.03.2017].

50 G. V. Golosov, *The Regional Roots of Electoral Authoritarianism in Russia*, „Europe-Asia Studies" 2011, vol. 63, No 4, s. 628.

51 Kyniew podkreślał, iż przed rokiem 2001 partie polityczne w Rosji miały charakter kadrowy i nie były zainteresowane pozyskiwaniem mas członkowskich. Wymuszanie na partii zwiększenia poziomu członkostwa było jego zdaniem podyktowane wyłącznie chęcią ustanowienia kontroli nad procesem powstawania i funkcjonowania partii. Liczba dziesięciu tysięcy członków była niemożliwa do osiągnięcia i zmuszała partie do fałszowania danych lub przyjmowania w szeregi partii „krewnych i znajomych", co ułatwiało proces likwidacji partii, jako że kontrolerom nie było trudno udowodnić faktu niezgodności pomiędzy deklaracjami ze strony partii a stanem faktycznym. А. Кынев, *Особенности межпартийной борьбы в российских регионах: борьба групп влияния и имитация партийности*, http://old.memo.ru/d/1375.html [dostęp: 25.03.2017].

W następnych latach wymagana liczba członków miała zostać jeszcze znacząco zwiększona. Od 1 stycznia 2006 r. partia miała liczyć 50 000 członków. Jeśli chodzi o oddziały regionalne miały one mieć nie mniej niż 500 osób w połowie regionów, w pozostałych nie mniej niż 250 osób[52].

Na Kremlu zapadła decyzja o konieczności wymuszenia na elitach regionów zaakceptowania niezbędności wyboru partii politycznej jako podstawowego narzędzia rywalizacji politycznej. Ustawa *O podstawowych gwarancjach praw wyborczych obywateli i prawa do udziału w referendum* została w roku 2002 zmodyfikowana tak, aby wybory w regionach odbywały się obligatoryjnie z wykorzystaniem list partyjnych. Nie mniej niż połowa deputowanych regionalnych organów władzy lub jedna z izb, powinna być wybierana w drodze głosowania na listy partyjne[53]. Oficjalna argumentacja władz federalnych wspierających ideę mieszanego (proporcjonalno-większościowego) systemu wyborczego w regionach opierała się na założeniu, że wzmocni to nie tylko proces zarządzania istniejącym spektrum sił partyjnych w państwie, ale także przyczyni się do umocnienia jego jedności i wewnętrznej integracji[54].

Wybory w okręgach jednomandatowych (wielomandatowych) wzbudzały szczególne niezadowolenie Kremla, jako że umożliwiały szefom regionów wprowadzanie swoich przedstawicieli do regionalnych organów władz ustawodawczych bez konieczność uzyskiwania jego zgody. Zwiększenie udziału kandydatów partyjnych oznaczałoby zmniejszenie znaczenia deputowanych niezależnych, tj. reprezentujących interesy elit gospodarczych i politycznych regionu[55]. Przyjmując założenie, że celem Kremla była budowa nie tylko pionowo zintegrowanej struktury organów władzy wykonawczej, ale także ustawodawczej, narzucenie regionom modelu systemu wyborczego z silnie zarysowanym komponentem proporcjonalnym, niewątpliwie przybliżało osiągnięcie tego celu. Jeśli bowiem

---

[52] *Ibidem*, s. 628; G. Golosov, *The 2012 Political Reform in Russia. The Interplay of Liberalizing Concessions and Authoritarian Corrections*, „Problems of Post-Communism" 2012, vol. 59, No 6, s. 5.

[53] *Федеральный закон об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан российской федерации, N 67-ФЗ, Принят Государственной Думой 22 мая 2002 года Одобрен Советом Федерации 29 мая 2002 года*, ЦИК России, http://www.cikrf.ru/law/federal_law/zakon_02_67fz_n.html [dostęp: 05.04.2017].

[54] А. Кынев, *Пропорциональная избирательная система по-российски: ограниченная конкуренция и управляемая партийность*, „Российское электоральное обозрение" 2007, № 1, s. 31.

[55] S. P. Roberts, *Putin's Reactive Reforms. Unfavourable Conditions are Forcing the Kremlin to Change the Rules of the Game*, „FIIA Briefing Paper" 2013, No 146, s. 4–5, http://www.fiia.fi/en/publication/386/putin_s_reactive_reforms/ [dostęp: 25.03.2017].

połowa deputowanych regionalnych organów władzy ustawodawczej wybierana jest na podstawie „zamkniętych" list partyjnych, a kandydaci partii uszeregowani są na podstawie decyzji kierownictwa partii, a sama partia znajduje się pod bezpośrednią kontrolą organów władzy wykonawczej, to kontrola tych ostatnich prowadzi pośrednio do kontroli nad deputowanymi[56].

W roku 2006 przyjęto regulację, która jeszcze silniej podporządkowała deputowanych partyjnym notablom – partie nie mogły umieszczać na swych listach wyborczych członków innych partii, a wybranym już deputowanym zabroniono wstępować w szeregi innych partii w trakcie trwania kadencji danego organu władzy ustawodawczej[57].

Wydawało się, że rozwiązania ustawodawcze podjęte przed rokiem 2003 wystarczą, aby trwale związać los gubernatorów i prezydentów republik narodowościowych z Jedną Rosją. Triumf wyborczy „partii władzy" w wyborach do Dumy Państwowej w roku 2003 miał być tego najlepszym potwierdzeniem. Gubernatorzy masowo zaangażowali się w jej kampanię wyborczą, przyjmując funkcje „lokomotyw wyborczych" Jednej Rosji. Jednak tuż po wyborach federalnych szefowie władz wykonawczych w regionach stracili zainteresowanie współpracą z Jedną Rosją i skoncentrowali się na zadaniu utrzymywania równowagi pomiędzy wszystkimi liczącymi się siłami partyjnymi obecnymi w regionie.

Jednocześnie szefowie regionów wszelkimi środkami starali się „obejść" zakaz tworzenia partii regionalnych i dostosować się do mieszanego proporcjonalno-wyborczego systemu wyborczego w regionach. Częstą praktyką było tworzenie bloków wyborczych, które formalnie były zakładane przez filie partii federalnych. Miały one własne nazwy, program i stawały się „nowym podmiotem procesu politycznego"[58]. Co więcej, bloki te miały wyraźnie regionalny charakter – już nawet ich nazwy adresowane były do wyborcy regionalnego. Nim ustawodawca federalny nie zabronił ich tworzenia istniały w regionach takie bloki wyborcze, jak: Chakasja, Na Rzecz Rozwoju Obwodu Amurskiego, Nasza Ojczyzna Sachalin i Kuryle, Za Nasz Tajmyr, Nasza Ojczyzna – Obwód Archangielski, Za Tulski Kraj[59].

---

[56] А. Кынев, *Пропорциональная избирательная система по-российски...*, s. 34.

[57] *Федеральный закон „О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части уточнения порядка выдвижения кандидатов на выборные должности в органах государственной власти" от 12.07.2006 N 106-ФЗ (последняя редакция)*, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61451/ [dostęp: 25.03.2017].

[58] А. Кынев, *Особенности межпартийной борьбы...*

[59] Idem, *Выборы региональных законодательных собраний осени 2004 года: избиратель ищет новых героев*, http://www.indem.ru/idd2000/anal/Kinev/OsenZS05.htm [dostęp: 09.06.2018].

Praktyka tworzenia bloków wyborczych z udziałem mniejszych partii federalnych miała charakter powszechny podczas wyborów regionalnych jesienią roku 2004, a one same zdobywały w wielu przypadkach znaczny procent głosów wyborców. W późniejszym okresie praktyka ta stała się niemożliwa ze względu na likwidację istotnej części małych partii federalnych – w ciągu sześciu lat, tj. od roku 2003 do 2009, liczba zarejestrowanych partii zmniejszyła się z 44 do 7 – i wprowadzenie zakazu tworzenia bloków wyborczych w roku 2005[60].

Gubernatorzy wspierający narodziny tego rodzaju koalicji, starali się współpracować z Jedną Rosją, tj. z Kremlem, i jednocześnie zapewnić sobie kontrolę nad regionalnymi organami władzy ustawodawczej. Czynili to m.in. umieszczając swoich współpracowników na listach wyborczych różnych partii[61]. W praktyce szefowie regionów stosowali dość zróżnicowaną taktykę wobec Jednej Rosji. Analizując jesienne wybory regionalne w roku 2004 Kyniew zarysował następujące scenariusze. Część gubernatorów skonfliktowanych z KPFR wykorzystywała Jedną Rosję jako podstawową platformę do promowania swoich stronników, jednocześnie umieszczając ich na listach wyborczych innych partii. Drugi scenariusz zakładał, że gubernator umieszczał swoich ludzi na wielu listach wyborczych partii, nie mając w zasadzie żadnej opozycji. Trzeci scenariusz przewidywał, że szef regionu oficjalnie deklarował lojalność wobec Jednej Rosji, a jednocześnie formował alternatywny blok wyborczy, który zwalczał regionalne przedstawicielstwo „partii władzy". Należy pamiętać, że w okresie tym funkcjonowało wciąż jeszcze wielu szefów regionów należących do partii opozycyjnych wobec Kremla, przede wszystkim KPFR. W związku z tym, w ramach ostatniego ze scenariuszy, gubernator-komunista toczył walkę z partiami opozycyjnymi, w tym także z Jedną Rosją[62]. W początkowym okresie instytucjonalizacji Jednej Rosji w regionach, kiedy jej pozycja nie była jeszcze ugruntowana, część elit regionalnych nie była przekonana, co do tego, że Jedna Rosja pozostanie „partią władzy pierwszego typu" i korzystała z dobrodziejstw możliwości startu w wyborach w okręgach jednomandatowych (wielomandatowych)[63].

---

60 Idem, *Особенности межпартийной борьбы...*

61 G. V. Golosov, *The Regional Roots*…, s. 630.

62 А. Кынев, *Выборы региональных законодательных собраний...*

63 Tytuł „partii władzy drugiego typu" na poziomie regionalnym należał do roku 2006 do Rosyjskiej Partii Życia. W późniejszym okresie zastąpiła ją w tej roli Sprawiedliwa Rosja. Por. Р. Ф. Туровский, *Региональные выборы в России: случай атипичной демократии*, „Democracy.ru" 2007, 21.01, http://www.democracy.ru/article.php?id=1342 [dostęp: 10.06.2018]; А. Кынев, *Особенности межпартийной борьбы в российских регионах...*

Zniesienie w roku 2004 wyborów powszechnych szefów regionów – niezależnie od kluczowego celu obozu władzy stojącego za tą decyzją, jakim było pozbawienie gubernatorów i prezydentów republik narodowościowych ich społecznej legitymacji do rządzenia – miało nakłonić ich do jednoznacznego popierania podczas wyborów Jednej Rosji[64]. Kreml oczekiwał, że skoncentrują oni swe wysiłki wyłącznie na popieraniu „partii władzy", tym bardziej że bezpośrednie poparcie szefa regionu – jego obecność na liście wyborczej partii – sprzyjało sukcesom wyborczym Jednej Rosji. Dowiodły tej prawidłowości efekty wyborów regionalnych przeprowadzanych po roku 2003. Porównanie rezultatów Jednej Rosji podczas wyborów do Dumy IV kadencji z wynikami wyborów do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych w latach 2004–2005 wykazało, że „tylko tam, gdzie listy partyjne otwierali szefowie regionów, Jedna Rosja osiągnęła wyraźnie lepsze wyniki niż podczas wyborów federalnych"[65]. Jeśli regionalny cykl wyborczy nie pokrywał się z federalnym, decyzje wyborców były zdominowane przez tematykę regionalną, a istotną rolę odgrywała obecność w kampanii wyborczej wpływowych regionalnych polityków – „wybory regionalne stawały się regionalnymi w pełnym tego słowa znaczeniu"[66].

Dotychczas zastosowane środki okazały się niewystarczające, aby trwale związać gubernatorów z Jedną Rosją i uczynić z niej jedyny zasób walki o dominację nad regionalnymi zgromadzeniami ustawodawczymi. Ustanowienie w roku 2004 nowego mechanizmu powoływania najwyższych osób urzędowych w regionach, w połączeniu z innymi innowacjami ustawodawczymi, o których była już mowa, takimi jak wprowadzenie mieszanej formuły wyborczej i zakaz tworzenia bloków wyborczych, rozwiązywało ten problem[67]. Aby

---

[64] Nie bez znaczenia był również fakt, że w marcu 2004 r., w ciągu trzech tygodni, kandydaci obozu władzy, mający wsparcie Jednej Rosji, przegrywali wybory gubernatorskie. Stało się tak w Kraju Ałtajskim, w obwodzie archangielskim i riazańskim. Zwycięstwo odnieśli ludzie, których „w żaden sposób nie można było zaliczyć do grona elity politycznej czy gospodarczej Rosji" – komik (Michaił Jewdokimow), przedsiębiorca niebędący oligarchą (Nikołaj Kisieliew), generał wojsk powietrzno-desantowych (Gieorgij Szpak). Д. Камышев, *Алтай-болтай и другие*, „Коммерсантъ Власть" 2004, 12.04, s. 13.

[65] А. Кынев, *Особенности межпартийной борьбы в российских регионах...*

[66] Idem, *Выборы региональных законодательных собраний...*

[67] Stosowanie terminu wybory w odniesieniu do procedury powoływania szefów regionów wydawało się niewłaściwe, jako że: „proponowany mechanizm mianowania-zatwierdzania »gubernatorów« nie przewidywał alternatywnego kandydata, nie stosowano zasady tajnego głosowania, a nad deputowanymi wisiał miecz Damoklesa w postaci rozwiązania regionalnego zgromadzenia ustawodawczego w przypadku braku zgody dla prezydenckiej kandydatury". Z punktu widzenia dyskusji nad obecnością w relacjach centrum – regiony mechanizmu neojarłyku warto zwrócić uwagę na fakt zniesienia zasady kadencyjności sprawowania urzędu szefa regionu i uzależnienie

jeszcze bardziej zacieśnić więź miedzy Jedną Rosją a gubernatorami, przyjęto ustawę, która modyfikowała istniejące rozwiązania w zakresie powoływania szefów regionów. O ile bowiem wstępnie w proces selekcji i przedkładania prezydentowi kandydatur do objęcia stanowiska szefa regionu zaangażowani byli wyłączenie pełnomocni przedstawiciele prezydenta w okręgach federalnych, o tyle od roku 2005 prawem rekomendacji kandydatury osoby mogącej ubiegać się o fotel szefa regionu dysponowały również partie triumfujące w wyborach do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych[68]. Był to przepis martwy, nigdy nie został w praktyce zrealizowany. W roku 2006 regionalny oddział Jednej Rosji w Adygei przygotował listę trzech potencjalnych kandydatów na stanowisko szefa regionu. Kiedy jednak okazało się, że Kreml ma już wytypowaną osobę do objęcia tego stanowiska, partia zmieniła na jej korzyść swoją propozycję[69]. W roku 2009 jedynym podmiotem upoważnionym do zgłaszania prezydentowi kandydatur szefów regionów zostało kierownictwo federalne partii politycznej, której lista zdobyła najwięcej głosów podczas wyborów do regionalnego zgromadzenia ustawodawczego. Kierownictwo centralne partii (nie zaś jej oddziały regionalne) miało zgłaszać prezydentowi co najmniej trzy nazwiska potencjalnych szefów regionu... po przeprowadzeniu z nim wstępnych konsultacji na ten temat[70].

Jedna Rosja miała być głównym i jedynym beneficjentem tego rozwiązania, aż do roku 2012. Kandydatury wszystkich szefów regionów był przedkładane

ciągłości sprawowania władzy od zaufania ze strony prezydenta. Por. Б. А. Макаров, *Отмена выборов как средство борьбы с терроризмом*, Фонд Информатика для демократии, http://www.indem.ru/idd2000/polemika/Makarov/Otmena.htm [dostęp: 10.06.2018]; G. V. Golosov, *The 2012 Political Reform*…, s. 9.

68 *Указ Президента Российской Федерации от 27 декабря 2004 г. N 1603 О порядке рассмотрения кандидатур на должность высшего должностного лица (руководителя высшего исполнительного органа государственной власти) субъекта Российской Федерации, 29 декабря 2004 г.*, „Российская газета – Федеральный выпуск" 2004, 29.12, N° 3666, https://rg.ru/2004/12/29/gubernatori-dok.html [dostęp: 11.10.2018]; *Федеральный закон от 31 декабря 2005 г. N 202-ФЗ „О внесении изменений в статью 18 Федерального закона „Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации" и в Федеральный закон „О политических партиях"*, http://ivo.garant.ru/#/compare/189030/58047074/tab/0/paragraph/8872:1 [dostęp: 10.06.2018].

69 А. Кынев, *Выборы парламентов российских регионов 2003–2009: Первый цикл внедрения пропорцио-нальной избирательной системы*, Центр Панорама, Москва 2009, s. 27.

70 Idem, *Региональные реформы Путина при президенте Медведеве: централизация продолжается*, „Неприкосновенный запас" 2012, N° 1 (81), http://magazines.russ.ru/nz/2012/1/k3-pr.html [dostęp: 10.06.2018].

z uwzględnieniem stanowiska Jednej Rosji, włączając w to kandydaturę Aleksieja Ostrowskiego – członka LDPR – na stanowisko gubernatora obwodu smoleńskiego[71]. Niemniej jednak praktyka polityczna wskazywała, że Jedna Rosja miała minimalny wpływ na decyzje kadrowe w tym zakresie – faktyczne decyzje, kto będzie sprawował najwyższy urząd w regionie, zapadały w obrębie administracji prezydenckiej, w toku negocjacji pomiędzy przedstawicielami elit regionalnych, resortów siłowych, struktur biznesowych i Kremla. Rzeczywisty cel wspomnianej innowacji sprowadzał się, o czym była już mowa, do zabezpieczenia wpływu Putina na proces nominacji szefów regionów w okresie, kiedy sprawował on jednocześnie funkcję premiera rządu Rosji i przewodniczącego Jednej Rosji.

Kreml osiągnął pożądany efekt – szefowie regionów zaczęli współpracować z Jedną Rosją, z jednej strony troszcząc się o kontrolę nad regionalnymi zgromadzeniami ustawodawczymi – podczas głosowań nad zgłaszanymi przez prezydenta kandydaturami nie było niespodzianek, z drugiej zaś w obliczu działań ustawodawcy federalnego skurczyły się do minimum możliwości skorzystania z usług innych podmiotów politycznych i/lub niemających poparcia Kremla[72]. W szeroko rozumianym interesie politycznym szefa regionu, starającego się o utrzymanie kontroli nad regionalnym reżimem politycznym, konieczna stała się współpraca z „partią władzy", tym bardziej że szefów regionów, którzy zdecydowali się opuścić inne partie na rzecz Jednej Rosji Kreml wynagradzał poparciem podczas wyborów przed rokiem 2005 i nominacjami od roku 2005[73].

W konsekwencji szefowie regionów zaczęli wstępować w szeregi Jednej Rosji. Proces ten miał dynamiczny charakter. Tylko w roku 2005 15 z nich wstąpiło w szeregi „partii władzy", opuszczając w niektórych przypadkach swe macierzyste partie (KPFR, LDPR czy Rodinę). W tym samym roku ośmiu członków Jednej Rosji uzyskało nominację na stanowisko gubernatora. Wiosną 2006 r. w szeregach partii znajdowało się już 70 gubernatorów i prezydentów republik narodowościowych[74]. Od połowy roku 2005 szefowie regionów z większym niż

---

[71] П. Данилин, *Партийная система современной России*, ЗАО Издательский дом Аргументы недели, Москва 2015, s. 124.

[72] Liczba deputowanych sprzeciwiających się kandydaturze zgłaszanej przez prezydenta nie przekraczała jednej – dwu osób. Związane było to zarówno za obawą przed rozwiązaniem przez prezydenta regionalnego zgromadzenia parlamentarnego, gdyby zawiodła druga próba powołania zgłaszanej przez niego kandydatury, jak i odzwierciedleniem faktu, że ubiegający się o urząd kontrolowali regionalny reżim polityczny lub należeli do dominującej grupy elit w danym regionie. Por. Г. Голосов, *Дилеммы авторитарной политической реформы*, „Полит.ру" 2012, 18.05, http://polit.ru/article/2012/05/18/elect/ [dostęp: 10.06.2018].

[73] Д. Камышев, *Алтай-болтай*...

[74] П. Данилин, *Партийная система*..., s. 125.

do tej pory entuzjazmem realizowali zadania „lokomotyw wyborczych" Jednej Rosji. Jeśli w okresie od roku 2003 do pierwszej połowy roku 2005 szefowie regionów zaledwie w pięciu przypadkach poprowadzili w wyborach Jedną Rosję, o tyle w drugiej połowie roku 2005, kiedy to doszło do 12 elekcji w regionach, w pięciu przypadkach otwierali oni listy wyborcze Jednej Rosji. W roku 2006 elekcji było 18, a „lokomotywami wyborczymi" zostało 14 gubernatorów. Wiosną 2007 r. szefowie regionów poprowadzili partię do wyborów w 13 z 15 przypadków, w grudniu tego samego roku podczas siedmiu z dziewięciu elekcji. Podobna tendencja utrzymywała się podczas wyborów regionalnych w latach 2008 i 2009[75].

Miało to istotny i pozytywny wpływ na wyniki wyborcze Jednej Rosji. W okresie 2004–2006 przegrywała dwukrotnie wybory: w obwodach amurskim i sachalińskim, zdobywając poniżej 20% głosów. W obwodzie sachalińskim Jedna Rosja przegrała wybory do regionalnego zgromadzenia ustawodawczego z blokiem wyborczym Nasza Ojczyzna – Sachalin i Kuryle, sformowanym przez regionalne oddziały Rodiny, Partii Agrarnej, Woli Narodu, Partii Eurazjatyckiej[76]. W sumie tylko w 19 z 48 regionów partia zdobyła ponad 50% głosów.

Od roku 2006 Jedna Rosja zaczęła wygrywać wszystkie wybory. W okresie od roku 2004 do 2008 wyniki partii podczas wyborów regionalnych wzrosły średnio do poziomu 66,5%[77]. Pod koniec roku 2011 frakcje Jednej Rosji liczyły ponad połowę składu osobowego regionalnych zgromadzeń ustawodawczych w 82 z 83 podmiotów. W 64 z nich partia miała kwalifikowaną większość. W czterech regionach: w Kraju Krasnojarskim i Kraju Stawropolskim, obwodach leningradzkim i tulskim deputowani wybrani w głosowaniu na listę Jednej Rosji nie stanowili większości. Udało im się ją zdobyć dzięki współpracy z kandydatami niezależnymi, startującymi w okręgach większościowych. W Sankt-Petersburgu frakcja Jednej Rosji nie miała większości – liczyła 23 członków na 50 deputowanych. Zdobyła jednak większość w tamtejszym zgromadzeniu ustawodawczym wchodząc w koalicję z LDPR i częścią deputowanych Sprawiedliwej Rosji[78]. Dominacja Jednej Rosji w wielu regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych miała charakter tzw. sfabrykowanej większości[79].

---

[75] *Ibidem*, s. 126.

[76] Д. Камышев, *Партия власти начала терять власть согласно итогам выборов в парламенты трех субъектов РФ*, „Коммерсантъ" 2004, 12.10, s. 3.

[77] М. В. Барабанов, *Партии и многопартийность в современной России; возникновение, основные тенденции развития*, Москва 2011, cyt. za: П. Данилин, *Партийная система...*, s. 123–125.

[78] П. Данилин, *Партийная система...*, s. 130.

[79] Zjawisku kształtowania się sfabrykowanej większości sprzyjały również ustanowienie siedmioprocentowych progów wyborczych czy stosowanie kwoty *Imperiali*, którą uznaje

Zjawisko to było bardzo rozpowszechnione w okresie przed drugą połową roku 2006. Wynikało z omawianej już tendencji do taktycznego podejścia elit regionalnych do ubiegania się o miejsca w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych za pośrednictwem innych niż tylko Jedna Rosja partii politycznych czy też w okręgach jednomandatowych (wielomandatowych). W przeciwieństwie do szczebla federalnego głosowanie na Jedną Rosję nie cieszyło się bowiem w początkowym okresie jej istnienia społeczną popularnością. Co więcej, KPFR była wciąż w regionach silną partią. W niektórych z nich szefowie regionów byli zbyt mało wpływowi, by – pomimo dostępu do zasobów administracyjnych – zapewnić znaczący sukces wyborczy „partii władzy". W końcu zarysował się problem deficytu miejsc na listach wyborczych Jednej Rosji, gwarantujących zdobycie mandatu. Wynikało to z rosnącej popularności członkostwa w partii zarówno pośród przedstawicieli elit rządzących w regionach, jak i członków kontrelit mających aspiracje do przejęcia władzy w regionie. Jedna Rosja nie miała problemu, by kaptować w szeregi swych frakcji już po wyborach zarówno kandydatów niezależnych, jak i mających wsparcie innych partii politycznych[80]. Ułatwiał to fakt, iż rywalizacja wyborcza pomiędzy partiami politycznymi na poziomie regionalnym miała w dużym stopniu umowny charakter – gubernatorzy umieszczali swoich zaufanych ludzi na różnych listach partyjnych, a przedsiębiorcy nie mieli żadnych oporów, przed radykalną zmianą barw partyjnych[81]. Promowana przez Kreml proporcjonalna formuła

się za korzystną dla partii dużych. Warto zaznaczyć, że przed rokiem 2012 ustawodawca federalny podejmował szereg prób ustanowienia ramowych zasad funkcjonowania systemu wyborczego na poziomie regionalnym. Miały one na celu ograniczenie ambicji elit władzy w niektórych regionach dążących do całkowitej dominacji. Wbrew rozpowszechnionym opiniom na temat centralizacji systemu stosunków federacyjnych, elity regionalne były zdolne wpływać na kształt przyjmowanych na poziomie federalnym ustaw. Ustawodawca federalny w roku 2005 ustanowił górną granicę progu wyborczego na poziomie siedmiu procent, co zostało – wbrew intencjom centrum – powszechnie odczytane w regionach jako wezwanie do podniesienia progów wyborczych w ramach regionalnych systemów wyborczych, na które regiony masowo odpowiedziały. Jednocześnie Moskwa zdołała wywalczyć roczne *vacatio legis* – dana norma nie miała zastosowania podczas wyborów w roku 2005. W konsekwencji wybory moskiewskie odbyły się z wykorzystaniem dziesięcioprocentowego progu wyborczego. Por. B. Michalak, A. Sokala, U. Piotr, *Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów wyborczych*, Wolters Kluwer Polska SA, Warszawa 2013, s. 113; А. Е. Любарев, *Системная взаимосвязь основных параметров пропорциональной избирательной системы*, „Право и политика" 2011, № 10, s. 1627–1638; А. Кынев, *Выборы Московской Городской Думы 4 декабря 2005: апофеоз имитационных выборов*, http://www.scilla.ru/works/raznoe/ak-mgd05.html [dostęp: 09.06.2018].

80 Р. Ф. Туровский, *Региональные выборы в России...*

81 А. Кынев, *Особенности межпартийной борьбы...*, s. 31.

wyborcza nie wzbudzała entuzjazmu wśród elit regionalnych, ograniczała bowiem ich pole manewru w trakcie rywalizacji wyborczej. W pełni proporcjonalne wybory odbyły się w latach 2007–2009 w dziesięciu regionach[82].

Już w roku 2009 działania Kremla zarówno formalne – wynikające z modyfikacji zasad funkcjonowania systemu partyjno-wyborczego i prowadzące do znacznej redukcji liczby partii), jak i nieformalne, polegające na włączaniu za wszelką cenę w szeregi partii triumfatorów wyborów szczebla regionalnego i municypalnego, jak również umieszczania na listach wyborczych Jednej Rosji przedstawicieli różnych grup elit w celu „akumulacji ich potencjału wyborczego", doprowadziły do sytuacji, w której „partia władzy" stała się szeroką platformą grupującą przedstawicieli wszystkich liczących się grup elit w regionach i partii politycznych[83]. Szeregi partii zasilali więc nie tylko szefowie regionów, należący do niedawna do KPFR i innych partii opozycyjnych, ale także merowie Wołgogradu (Roman Griebiennikow) i Orła (Aleksander Kasjanow) cieszący się poparciem KPFR, ale także mer Troicka należący do Sojuszu Sił Prawicy – Wiktor Sidniew[84].

Zainteresowanie elit politycznych regionów członkostwem w Jednej Rosji było w istocie wynikiem braku alternatywy, a partia zaczęła być postrzegana jako użyteczna „odskocznia do zrobienia kariery"[85]. W przeciwieństwie do szczebla federalnego Jedna Rosja przyciągała uwagę zarówno przedstawicieli organów władzy ustawodawczej, jak i wykonawczej. Kreml osiągnął zakładany cel politycznej centralizacji. Wchłonięcie przez Jedną Rosję absolutnej większości przedstawicieli elity regionalnej umożliwiało konsolidację elit pod kontrolą centrum federalnego. Masowe członkostwo szefów regionów w Jednej Rosji, które stało się faktem w ciągu dwóch kadencji Władimira Putina na stanowisku prezydenta Rosji, sprawiało, że zyskała status partii rządzącej. Miał on charakter umowny, członkostwo w partii było bowiem formą „instytucjonalizacji faktu przynależności do elity władzy". Status partii, jako partii rządzącej, dodatkowo wzmacniał fakt, że stała się ona koalicją regionalnych grup elit. Powstające np. w roku 2007 listy wyborcze Jednej Rosji podczas wyborów regionalnych w obwodach: astrachańskim, czelabińskim i niżegorodzkim były tego dowodem. Pierwsze trójki list wyborczych zajmowali przedstawiciele wpływowych grup elit: szef regionu, przewodniczący regionalnego zgromadzenia ustawodawczego, wpływowy przedsiębiorca, mer stolicy regionu. Kierowali oni na co dzień zwaśnionymi grupami elit, zawierając taktyczne porozumienie na czas wyborów[86].

---

82 *Ibidem*, s. 33.

83 *Ibidem*, s. 34.

84 *Ibidem*, s. 35–36.

85 *Приведут ли выборы депутатов и президента к переменам?*, „Аргументы и Факты" 2007, 13.06, http://www.chel.aif.ru/archive/1761025 [dostęp: 11.10.2018].

86 А. Кынев, *Особенности межпартийной борьбы...*, s. 35–36.

2.2. Wpływ ewolucji stosunków Kreml – elity regionalne na status Jednej Rosji

Jak już odnotowano, po roku 2000 elity regionalne, a w szczególności szefowie regionów, zostały postawione w obliczu zdecydowanych działań ze strony centrum federalnego, których celem było ograniczenie możliwości wpływu regionów na proces decyzyjny na szczeblu federalnym. Jednocześnie podjęto decyzje, które miały ograniczyć autonomię elit regionalnych – ograniczyć ich swobodę działania w obrębie regionalnych systemów politycznych. Elity rządzące w regionach pozbawiane były zasobów, które dotychczas pozwalały znacznej części z nich prowadzić negocjacje z centrum federalnym na zasadach równowagi sił – tak, że żadna ze strony nie była z założenia i trwale uprzywilejowana. Regionom odebrano kontrolę nad federalnymi agencjami w podmiotach. Szczególne znaczenie miała utrata wpływu na proces nominacji szefów resortów siłowych na poziomie regionalnym, pozbawiono je prawa weta w postępowaniu dotyczącym przyznawania licencji na eksploatację złóż surowców naturalnych, a w końcu wyeliminowano ich wybory powszechne – wyczerpało się tym samym źródło zasobu wyborczego i źródło społecznej legitymacji do rządzenia[87].

Od roku 2000 daje o sobie znać istotna zmiana w modelu „feudalnych" relacji w układzie Kreml – elity regionalne. Te ostatnie, ze względu na kurczące się zasoby oddziaływania przestawały być partnerem w procesie negocjacji. W latach 2000–2008 ulegały podporządkowaniu i stawały się stroną w układzie zleceniodawca – zleceniobiorca. Proces negocjacji w dalszym ciągu się jednak toczył – przynajmniej do pierwszej połowy trzeciej prezydentury Putina. Część regionów dysponowała w nim większymi możliwościami od innych. Zgoła odmienny był bowiem np. status regionów donatorów budżetowych niż biorców. Centralizacja stosunków federacyjnych nie wyeliminowała strukturalnych różnic istniejących pomiędzy regionami, odnoszących się do ich wielkości, liczby ludności i struktury narodowościowej, bogactw naturalnych, warunków klimatycznych czy w końcu położenia geopolitycznego[88]. Reżimy polityczne rosyjskich regionów również były silnie zróżnicowane i pozycjonowane np. z wykorzystaniem czterech osi: autonomia *vs* podporządkowanie centrum; demokracja *vs* autorytaryzm; monocentryzm *vs* policentryzm; konsolidacja *vs* rywalizacja[89]. Różny

[87] B. Taylor, *State Building in Putin's Russia*…, s. 134–135.

[88] N. Zubarevich, *Four Russias: the New Political Reality*, „Open Democracy" 2016, 01.02, https://www.opendemocracy.net/od-russia/natalia-zubarevich/four-russias-new-political-reality [dostęp: 06.04.2017].

[89] R. Turovsky, *The Liberal and the Authoritarian: How Different Are Russian Regions?*, [w:] V. Gelman, C. Ross (eds.), *The Politics of Sub-National Authoritarianism in Russia*, Ashgate, Aldershot 2010, s. 20.

był także potencjał oddziaływania szefów regionów na centrum. Miało to przede wszystkim związek ze statusem regionu[90].

Elity rządzące w regionach wciąż zachowywały jednak sporo autonomii wewnętrznej. Przede wszystkim Kreml nie miał możliwości, by bezpośrednio zarządzać regionami, np. kontrolować poczynania elit „drugiego rzędu"[91]. Pozostawiał szefom regionów znaczny zakres swobody działania, a nawet dopuszczał podporządkowanie im jednostek samorządu terytorialnego. Prezydenci republik narodowościowych i gubernatorzy dokonywali również „prywatyzacji partii władzy", rozszerzając w ten sposób zakres swojej kontroli nad regionalnymi zgromadzeniami ustawodawczymi[92]. Stawali się beneficjentami wysiłków Kremla na rzecz budowy dominującej „partii władzy" – co z pewnością nie było zgodne z oczekiwaniami obozu władzy. W zgodnej opinii politologów rosyjskich badających tendencje społeczno-polityczne na rosyjskiej prowincji w okresie pierwszej i drugiej kadencji prezydenckiej Putina, centrum ograniczało swe zainteresowanie regionami do okresów wyborczych lub przypadków gwałtownych protestów społecznych bądź kryzysów związanych z bezpieczeństwem narodowym, elity zaś regionalne „z wirtuozerią przekonują centrum, że realizują jego polecenia, w rzeczywistości nie robiąc nic z tego, czego się od nich oczekuje"[93].

---

[90] Od dłuższego czasu czołowe miejsca pod względem wpływu zajmowali: Siergiej Sobianin (Moskwa), Ramzan Kadyrow (Czeczenia), Gieorgij Połtawczenko (Sankt-Petersburg), Władimir Jakuszew (obwód tiumeński), Rustam Minnichanow (Tatarstan), Andriej Worobjew (obwód moskiewski). Ich status korespondował ze znaczącym statusem politycznym, społeczno-gospodarczym lub w zakresie bezpieczeństwa (w przypadku Czeczenii) regionów, którymi kierowali. Por. *Рейтинг влияния глав субъектов Российской Федерации в ноябре 2016 г.*, Агентство политических и экономических коммуникаций, 2016, 06.12, http://www.apecom.ru/articles/?ELEMENT_ID=3262 [dostęp: 06.04.2017].

[91] А. Е. Чирикова, *Путинские реформы и позиционирование региональных элит в России*, „Мир России. Социология. Этнология" 2006, № 15 (1), s. 7; Turowski stosuje w tym względzie pojęcie „regionalnych aktorów politycznych", tj. polityków, urzędników i przedsiębiorców wywierających wpływ na politykę w regionach. Wyszczególnia cztery grupy aktorów. Kluczowe znaczenie miały dwie z nich. Do pierwszej grupy zaliczył: szefów regionów, przedstawicieli ogólnorosyjskich grup kapitałowo-przemysłowych, wpływowych polityków szczebla federalnego. Do drugiej członków rządów regionalnych i frakcji partii politycznych mających większość w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych, merów miast, urzędników federalnych w regionach (pełnomocni przedstawiciele prezydenta, prokuratorzy), deputowanych Dumy Państwowej i Rady Federacji, przedsiębiorców ogólnorosyjskich i regionalnych, lobby etniczne i wyznaniowe. Por. R. Turovsky, *The Liberal and the Authoritarian*…, s. 33.

[92] А. Е. Чирикова, *Путинские реформы*..., s. 8.

[93] Eadem, *Институт социологии Российской академии наук*, http://www.gorby.ru/userfiles/chirikova(1).pdf [dostęp: 09.08.2018].

Z badań prowadzonych przez Ałłę Czirikową w roku 2006 wynikało, że znaczna część elit regionalnych zaczęła w końcu postrzegać feudalizację relacji centrum – regiony, nawet przyjmując fakt podporządkowania i wtłoczenia ich w szereg pionowo zintegrowanych struktur: wykonawczych, partyjnych, siłowych, jako proces korzystny. Nauczono się na poziomie regionalnym adaptować do nowych realiów. Korzystny był przede wszystkim napływ dodatkowych środków finansowych do podmiotów, np. na realizację projektów narodowych. Część szefów regionów afirmowała centralizację stosunków federacyjnych ze względu na rosnące poczucie stabilności i bezpieczeństwa, szczególnie mocno akcentowane to było przez elity republik kaukaskich[94]. Niewątpliwie, w porównaniu z okresem 2000–2003, kiedy zostało przez Czirikową podjęte pierwsze badanie stosunku elit regionalnych do centralizacji modelu zarzadzania państwem, ich krytyczne podejście do polityki Kremla uległo przewartościowaniu – znaczącemu złagodzeniu[95].

Dostrzegalne były symptomy mutualizmu w relacjach centrum – regiony. Z jednej strony Kreml cenił sobie zdolności do mobilizacji zasobów administracyjnych szefów regionów, których znaczenie z punktu widzenia sukcesów wyborczych Jednej Rosji było istotne. Z drugiej zaś strony niektóre z regionów otrzymywały wsparcie w konflikcie z ambitnymi oligarchami, starającymi się przejąć w nich kontrolę. Można było wręcz odnieść wrażenie, że Kreml kupował lojalność regionów, a stosując wobec nich represje, demonstrował jedynie swą słabość[96]. Lojalność wobec Kremla stała się kluczowym elementem nowego kontraktu w układzie centrum – regiony[97]. Członkostwo w Jednej Rosji było z jednej strony ważną formą zademonstrowania lojalności wobec Kremla,

---

[94] Eadem, *Вертикаль власти в оценках региональных элит: динамика перемен*, „Полис. Политические исследования" 2008, N° 6, s. 106.

[95] *Ibidem*, s. 101–103.

[96] И. Маркес, Е. Ю. Назруллаева, А. А. Яковлев, *Деньги вместо роста: межбюджетные трансферты и электоральная поддержка в России, 2001–2008*, Изд. дом Высшей школы экономики, Москва 2013.

[97] Oprócz znaczących wyników wyborczych Jednej Rosji i Putina/Miedwiediewa szefowie regionów mieli zapewnić spokój społeczny w swych domenach. Konflikty takie – jeśli istniały – miały nie docierać do ogólnorosyjskiej opinii publicznej. Przekonał się o tym swego czasu Gieorgij Boos, który dopuścił do wielotysięcznych manifestacji społecznych w obwodzie kaliningradzkim, jako formy protestu przeciwko działalności gospodarczej rządu. Podczas manifestacji w styczniu 2010 r. żądano dymisji nie tylko gubernatora, ale także Putina. Szacowano, że wzięło w nich udział od 6000 do 10 000 osób. Była to skala protestu nieznana do tej pory w Rosji Putina. Gubernator utracił możliwość ponownego ubiegania się o stanowisko. Por. *Боос не останется губернатором Калининградской области*, https://rb.ru/article/boos-ne-ostanetsya-gubernatorom-kaliningradskoy-oblasti/6510297.html [dostęp: 06.06.2018].

z drugiej zaś dawało możliwości odzyskania utraconego wpływu na działalność Dumy Państwowej. Szefowie regionów ponosili jednak również odpowiedzialność za wyniki „partii władzy".

W grudniu roku 2007 ze swoimi urzędami pożegnali się gubernatorzy obwodów smoleńskiego i jarosławskiego, w których wynik ten – jak i wskaźnik frekwencji wyborczej, świadczący o ograniczonych zdolnościach i możliwościach w zakresie mobilizowania zasobów administracyjnych – był jednym z najniższych w kraju[98]. Obydwaj gubernatorzy opuszczali swój urząd w ramach procedury „honorowej dymisji", mieli bowiem objąć stanowiska w Zgromadzeniu Federalnym. Gubernator Nienieckiego Okręgu Autonomicznego (Walerij Potapienko) opuścił swój urząd w lutym roku 2009 – Jedna Rosja odnotowała tam największą porażkę, zdobywając zaledwie 48,78% głosów[99]. Na przełomie lutego i marca 2009 r. ze stanowisk odeszli również gubernatorzy obwodów: murmańskiego, orłowskiego, pskowskiego, woroneskiego, gdzie wynik „partii władzy" nie przekroczył 60% głosów. W skali całego kraju „partia władzy" zdobyła 64,3% głosów. Do marca 2009 r., według obliczeń Turowskiego, na 29 regionów, w których Jedna Rosja nie przekroczyła bariery 60% w grudniu 2007 r., w 12 nastąpiła „wymiana" gubernatora, a tylko w dwóch przypadkach urzędujący gubernatorzy zdołali zachować swój urząd na następną kadencję[100]. Federalny cykl wyborczy lat 2011/2012 pociągnął za sobą kolejną falę dymisji w szeregach szefów regionów. W stosunku do części gubernatorów regionów, w których Jedna Rosja nie przekroczyła progu 34% poparcia, wyciągnięto konsekwencje[101]. Część z nich, jak Wiaczesław Pozgaliew (obwód wołogodzki), sama zrezygnowała z zajmowanego stanowiska. Gubernatorów obwodów archangielskiego i wołgogradzkiego, gdzie Jedna Rosja zdobyła odpowiednio: 31,9 i 36,2% głosów, prezydent zdymisjonował. Pełnomocnictwa gubernatora obwodu tomskiego Wiktora Kressa nie zostały przedłużone w lutym roku 2011[102]. Biorąc pod uwagę te okoliczności szefowie regionów dokładali wszel-

---

98 *Итоги выборов по регионам для семи партий, По данным ЦИК на 15.00 мск 5 декабря. 10.12.2007, 00:00*, ЦИК России, https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%B2_%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%83%D1%8E_%D0%B4%D1%83%D0%BC%D1%83_(2007) [dostęp: 05.04.2017].

99 *Ibidem.*

100 Р. Ф. Туровский, *Практики назначения губернаторов: инерция и радикализм в политике центра*, „Полития" 2009, № 2, s. 80.

101 *Владислав Сурков проинструктировал отстающих. Губернаторы ответят за выборы в персональном порядке*, „Коммерсантъ" 2011, 10.12, s. 3.

102 С. Самохина, *Изменения на местах*, „Коммерсантъ Власть" 2016, 01.08, s. 18.

kich starań, aby osiągnąć pożądane przez Kreml wyniki w odniesieniu do „partii władzy". Jednocześnie w grę wchodziło promowanie klientów wpływowych patronów w regionach. Nadużycia, do których często dochodziło na prowincji, związane były głównie z wykorzystywaniem zaplecza administracyjnego i wynikały z:

1) troski o zapewnienie Jednej Rosji statusu partii dominującej;
2) zabiegów na rzecz wypromowania przez szefów regionów „swoich ludzi";
3) prób wykazania się przez klientów przed swoim patronem[103].

W roku 2004 Kreml zdecydował, że nie oczekuje już, by szefowie regionów cieszyli się społeczną legitymacją[104]. Decyzja o zniesieniu wyborów szefów regionów była formalno-prawnym i zarazem symbolicznym kresem istotnej epoki w relacjach centrum – regiony. Poprzedzona została wieloletnimi przygotowaniami, a elity regionalne ustąpiły woli Kremla pod wpływem kombinacji czynników strukturalnych i procesualnych.

W płaszczyźnie społecznej percepcji idei i zasad funkcjonowania federalizmu odnotowywano wysoki poziom niewiedzy. Poparcie dla decentralizacji funkcji władczych, a przede wszystkim odbudowy federalizmu budżetowego (zwiększenie autonomii podatkowej regionów) nie było symetryczne. Federalizm cieszył się popularnością w regionach – donorach, takich jak Kraj Permski czy Tatarstan, w których dodatkowo ukształtowało się silne poczucie tożsamości – odpowiednio: regionalnej i narodowej. Z drugiej jednak strony idea wyborów powszechnych szefów regionów, a także deputowanych Rady Federacji cieszyła się niesłabnącą społeczną popularnością[105].

---

[103] Troska o uzyskanie dla Jednej Rosji jak najlepszego wyniku wyborczego prowadziła niejednokrotnie do sytuacji kuriozalnych – *vide* chabeski terytorialny okręg wyborczy (Karaczajewo-Czerkiesja) liczący 15 komisji wyborczych, w których wszyscy wyborcy jednomyślnie oddali 2 grudnia 2007 r. swój głos na Jedną Rosję, mowa tu o wszystkich zarejestrowanych wyborcach w liczbie 17 779 osób, wydano tyleż kart do głosowania ilu było zarejestrowanych wyborców, wszystkie głosy były ważne. *Выборы депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации пятого созыва. Наименование избирательной комиссии – Хабезская*, http://www.vybory.izbirkom.ru/region/region/izbirkom?action=show&tvd=100100021960201&vrn=100100021960181&region=0&global=1&sub_region=0&prver=0&pronetvd=null&vibid=2092000124538&type=233 [dostęp: 06.04.2017]; Д. Камышев, *Зона странного электорального поведения...*

[104] А. Е. Чирикова, *Путинские реформы...*, s. 9.

[105] W toku badań socjologicznych realizowanych w latach 2010–2012 zarówno z udziałem mieszkańców wybranych regionów Rosji, jak i ich elit politycznych ustalono, że: „brakuje wyraźnie dominującego sentymentu w stosunku do autonomii regionalnej, nie dominuje afirmacja koncepcji federalizacji, decentralizacji czy też regionalizacji. Na dzień dzisiejszy nie istnieje zapotrzebowanie ani na polityczną, ani administracyjną autonomię podmiotów Federacji tak na poziomie obywatelskim, jak i elit regionalnych".

Część rosyjskich politologów odnotowujących pasywność zarówno szefów regionów, jak i szerzej elit regionalnych w obliczu decyzji o zniesieniu wyborów powszechnych, zwracało uwagę, że ani elity, ani lokalne społeczności nie uznawały politycznej autonomii za wartość, o którą warto walczyć.

> Elity regionalne w swym potencjalnym konflikcie z centrum federalnym nie miały na kim się oprzeć, ponieważ centralizacyjny dyskurs Putina cieszył się popularnością wśród wyborców w skali całego kraju, z wyjątkiem kilku republik narodowościowych, których liderom zagwarantowano reelekcję, pod warunkiem akceptacji prezydenckiej inicjatywy[106].

Elity polityczne wycofały się z konfrontacji z Kremlem m.in. pod wpływem oddziaływania czynników ideowych. Gulnaz Szarafutdinowa dowodziła np., że elity w regionach zdały sobie sprawę, że epoka decentralizacji zakończyła się bezpowrotnie. Rosjan zaprzątała kwestia centralizacji państwa, odbudowy jego potencjału i statusu międzynarodowego. Rosja zyskała nowego lidera i środki finansowe na realizację jego planów modernizacji państwa[107].

Wielu z liderów regionalnych zaczęło upatrywać w zmianach szansy na reelekcję, którą dawały nowe rozwiązania ustawodawcze. Najdłużej opierali się ci spośród nich, którzy dysponowali najlepiej rozwiniętymi strukturami wpływów w regionach, kontrolowali najwięcej zasobów i nie musieli spoglądać w stronę Kremla z nadzieją, że ten wesprze ich w walce o reelekcję[108]. Do maja 2006 r. procedurę mianowania zastosowano w 46 regionach 47 razy – w obwodzie tiumeńskim gubernator był powoływany dwukrotnie. W 34 przypadkach gubernatorem pozostała ta sama osoba. Szefowie regionów w początkowym okresie obowiązywania nowych zasad powoływania najwyższych osób urzędowych w regionach masowo składali swe pełnomocnictwa, aby uzyskać od prezydenta wotum zaufania i zapewnić sobie formalną nominację na stanowisko. Uczyniło tak do połowy roku 2006 25 z nich – wszyscy oni zyskali poparcie

---

М. В. Ноженко, А. В. Стародубцев, *Одна научная загадка, или Почему губернаторы согласились с президентом*, [w:] *Федерализм и российские регионы: сборник статей*, ИНИОН РАН, Москва 2006; *К новой модели российского федерализма: взгляд из регионов. Доклады проекта – 2012*, Горбачев-фонд, Москва 2012, s. 7–9.

[106] А. Стародубцев, *Бесполезное достижение? Губернаторские выборы в контексте проблем регионального развития*, „Неприкосновенный запас" 2012, N° 4 (84), http://magazines.russ.ru/nz/2012/4/s8.html [dostęp: 14.06.2018].

[107] G. Sharafutdinova, *Gestalt Switch in Russian Federalism: The Decline in Regional Power under Putin*, „Comparative Politics" 2009, vol. 45, No 3, s. 358.

[108] O. J. Reuter, *The Politics of Cooptation. United Russia and Russia's Governors*, s. 4, http://researchfellowships.americancouncils.org/sites/researchfellowships.americancouncils.org/files/Reuter_final_report.pdf [dostęp: 04.04.2017].

Putina[109]. Kreml nie tylko, zgodnie z nieformalną umową, zagwarantował przedłużenie pełnomocnictw gubernatorów, których kadencja kończyła się w roku 2006, ale również znosił, w ustawie o systemie organizacji władz państwowych w regionach, zasadę kadencyjności szefów władz wykonawczych.

Istniały w tym zakresie również inne teorie, które w pełni wspierały ustalenia Czirikowej. Dotyczyły one słabości centrum w relacjach z regionami, deficytu kadr zdolnych zarządzać regionami w imieniu centrum federalnego i zależności Kremla od zdolności gubernatorów do manipulowania zasobami administracyjnymi[110]. Jeśli już bowiem dochodziło w okresie drugiej kadencji prezydenckiej Putina do zmian na stanowiskach szefów regionów, to był to wynik konfliktu pomiędzy gubernatorem a wpływowym członkiem elity szczebla federalnego lub wyraźny kryzys społeczno-gospodarczy w regionie bądź w końcu chęć umieszczenia w regionie swojego człowieka przez którąś z wpływowych grup elit federalnych, mających posłuch u Putina[111].

Regiony pozbawione zostały swojego przedstawicielstwa w Dumie Państwowej i w Radzie Federacji. Frakcja Jednej Rosji była spójna i zdyscyplinowana – do tego stopnia, że skrajnie niepopularną ustawę o tzw. monetyzacji ulg socjalnych poparło w sierpniu 2004 r. 302 z 304 deputowanych „partii władzy". Również w sierpniu tego samego roku podpisana została przez Putina ustawa wnosząca poprawki do kodeksu budżetowego, znacząco zmieniająca na korzyść centrum federalnego zasady dystrybucji podatków[112]. Tragedia w Biesłanie stała się natomiast doniosłym argumentem na rzecz dalszej centralizacji państwa, a obecność spójnej i dominującej w Dumie frakcji Jednej Rosji umożliwiła skuteczne działania legislacyjne w tym obszarze.

Odzyskaniem przez centrum federalne kontroli nad regionami zainteresowane było szerokie spektrum sił. Przyświecały im nierzadko odmienne intencje. Obrońcy praworządności i zwolennicy demokracji oczekiwali demontażu regionalnych reżimów autorytarnych i przywrócenia w Rosji jednolitej przestrzeni prawnej. Przedstawiciele wielkiego biznesu szczebla federalnego byli zainteresowani ekspansją regionalną, której przeciwstawiali się gubernatorzy i prezydenci republik narodowościowych. Centralizacji sprzyjało również kierownictwo federalnych partii politycznych, którym wydatnie sprzyjał fakt likwidacji partii

---

109 Р. Ф. Туровский, *Региональные выборы в России...*

110 Idem, *Региональные выборы и эволюция элит...*

111 Idem, *Региональные выборы в России...*

112 Por. В. С. Милов, И. В. Яшин, *Путин. Итоги. 2018. Независимый экспертный доклад*, ИП Ермаков Д. Д., Москва 2018, s. 19; *Федеральный закон „О внесении изменений в Бюджетный кодекс Российской Федерации в части регулирования межбюджетных отношений" от 20.08.2004 г. No 120-ФЗ*, http://www.kremlin.ru/acts/bank/21330/page/1 [dostęp: 14.06.2018].

regionalnych. Regionalni sponsorzy zaczęli okazywać im zainteresowanie w obliczu nieuchronnie zbliżającego się momentu opuszczenia rynku wyborczego przez partie, które dotychczas gwarantowały im obecność w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych i lobbowanie swoich interesów[113].

Paradoksalnie, zdobycie przez centrum federalne kontroli nad regionalnymi systemami partyjno-wyborczymi, w tym przede wszystkim ustanowienie formalno-prawnej zależności szefa regionu od prezydenta Rosji, a także – za pośrednictwem Jednej Rosji – kontroli nad regionalnymi zgromadzeniami ustawodawczymi poprzez trwałe związanie losów gubernatorów i „partii władzy", stało się dla Kremla źródłem problemów. Pierwszy z nich, o którym szerzej w dalszej części rozdziału, dotyczył wpływu sukcesu, jaki odniósł Kreml rozbudzając powszechne zainteresowanie członkostwem w Jednej Rosji wśród elit regionalnych na systemowość partii w wymiarze stopnia centralizacji jej struktury organizacyjnej. Przekształciło to Jedną Rosję w szeroką i heterogeniczną koalicję ogółu liczących się grup elit w regionach, ze wszystkimi negatywnymi konsekwencjami tego faktu[114]. Drugi problem dotyczył utraty przez Jedną Rosję w wyniku wyborów do Dumy Państwowej w roku 2011 konstytucyjnej większości. Przyczyn tego faktu upatrywać można w poczuciu nadmiernej pewności siebie członków obozu władzy – błędnej kalkulacji, że nadmiernie wpływowi szefowie regionów, jak Kirsan Iliumżinow, Jurij Łużkow, Murtaza Rachimow, Eduard Rossel, Minitimer Szajmijew, nie byli już konieczni do mobilizacji społecznego poparcia w imię triumfu wyborczego Jednej Rosji. O ile bowiem spadek społecznej popularności „partii władzy" był procesem, nad którym Kreml nie był wtedy w stanie zapanować, o tyle miał możliwość zapewnienia sobie zawczasu obecności na stanowiskach szefów regionów osób mających doświadczenie w mobilizacji zasobów administracyjnych. Kreml zdemontował długoletnie i sprawnie funkcjonujące machiny polityczne. Niektórzy z rosyjskich politologów sugerowali wręcz, że gdyby nie konflikt między Kremlem a Łużkowem rządzącym Moskwą od 17 lat, nie doszłoby do protestów społecznych na przełomie lat 2011/2012, manipulacje wyborami na korzyść Jednej Rosji przeprowadzone byłyby bowiem sprawniej[115]. Z całą pewnością ówczesne protesty społeczne nie miały związku z pogorszeniem się sytuacji gospodarczej w Rosji. W latach 2011–2013 ceny na ropę naftową

[113] А. Кынев, *„Обновленная" электоральная политика Кремля и регионы: старое новое и новое старое*, „Неприкосновенный запас" 2015, № 5 (103), http://magazines.russ.ru/nz/2015/103/5k.html [dostęp: 14.06.2018].

[114] Р. Ф. Туровский, *Региональные выборы и эволюция элит…*; idem, *Региональные выборы в России...*

[115] Н. Петров, *От федерации корпораций к федерации регионов*, „Pro et Contra" 2012, № 4–5 (56), s. 108.

ponownie wzrosły, co pozwoliło nawet zwiększyć poziom dotacji regionalnych budżetów o 17% w roku 2011. Do regionów dotarły również dodatkowe środki na modernizację zaplecza placówek ochrony zdrowia[116].

W wyniku masowej wymiany kadrowej w odniesieniu do osób sprawujących stanowiska szefów organów władzy wykonawczej w regionach na osoby nowe – trwającej w okresie prezydentury Miedwiediewa – pod koniec roku 2011 urząd szefa regionu sprawowało 59 osób pozbawionych doświadczenia udziału w wyborach powszechnych[117]. Miedwiediew, w przeciwieństwie do Putina, powoływał na stanowiska szefów regionów osoby nowe. W latach 2008–2011 było ich 60% w stosunku do 33% w latach 2005–2007[118]. Dość radykalna wymiana kadry zarządzającej regionami w okresie prezydentury Miedwiediewa stała się możliwa wówczas również dlatego, że to nie on, a Putin zawierał niepisane kontrakty z szefami regionów. Miedwiediew nie miał takich zobowiązań[119]. Kreml poczynał sobie z szefami regionów dość bezceremonialnie od roku 2008 – radykalnie wzrosła, z ośmiu w latach 2005–2007 do 17 w ciągu następnych czterech liczba szefów regionów, którzy złożyli dymisję. Do historii odszedł również model występowania do prezydenta z wnioskiem „o wotum zaufania" – zasada wzajemnego potwierdzania lojalności nie była już potrzebna Kremlowi. Wskazuje się, że pozycja Jednej Rosji w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych stała się na tyle pewna, że partia „mogła podejmować decyzje kadrowe, nawet wbrew woli lokalnych notabli"[120]. Decyzja o wprowadzeniu podczas wyborów do Dumy Państwowej w roku 2007 formuły proporcjonalnej oznaczała, że Kreml nie musiał już szukać poparcia

---

[116] Н. Зубаревич, *„Бремя регионов": что изменилось за десять лет?*, „Контрапункт" 2016, Nº 6, s. 2.

[117] Putin od lutego 2005 do maja 2008 r. mianował 29 nowych szefów regionów, tymczasem Miedwiediew do roku 2011 powołał ich 40. А. Кынев, *Региональные реформы Путина...*

[118] Д. Камышев, *Русь назначальная*, „Коммерсантъ Власть" 2012, 11.06, s. 24.

[119] Przyczyn, dla których rotacja w obrębie korpusu gubernatorskiego nabrała wyraźnej dynamiki w okresie prezydentury Miedwiediewa, było wiele. Miały one związek zarówno z pragnieniem odmłodzenia kadry zarządzającej regionami, otworzenia jej przed przedstawicielami struktur biznesu federalnego, ale także ze złymi wynikami osiąganymi przez Jedną Rosję w niektórych regionach. W omawianym okresie Rosja znalazła się również pod wpływem oddziaływania globalnego kryzysu finansowego, centrum zdecydowało się więc odsunąć od władzy tych szefów regionów, którzy nie byli w stanie zapewnić stabilności sytuacji społeczno-gospodarczej w podmiotach, którymi kierowali. Por. P. Туровский, *Губернаторские отставки и назначения: „антикризисные маневры" федеральной власти*, „Политком.RU" 2009, 24.02, http://politcom.ru/7677.html [dostęp: 09.08.2018].

[120] Д. Камышев, *Русь назначальная...*

kandydatów wybieranych w okręgach jednomandatowych związanych z szefami regionów, „a pełna dominacja *Jedninorosów* w Dumie pozwalała przyjmować dowolne decyzje bez konieczności uwzględniania stanowiska regionalnych lobbystów”[121].

Warto w tym miejscu odnotować fakt dość istotny symbolicznie z punktu widzenia centralizacji państwa i wysiłków Kremla na rzecz unifikacji rozwiązań formalno-prawnych w skali całego państwa. Od grudnia roku 2010 najwyższe osoby urzędowe w republikach narodowościowych Federacji Rosyjskiej traciły możliwość posługiwania się tytułem prezydenta – do 1 stycznia 2015 r. republiki miały czas na wywiązanie się z tego obowiązku[122]. Nie dopełnił go tylko Tatarstan[123].

Determinacja i bezceremonialność w polityce kadrowej może być uznana za przejaw bagatelizowania przez Kreml konieczności przygotowań do wyborów do Dumy zaplanowanych na grudzień roku 2011, w przeciwieństwie do federalnego cyklu wyborczego przełomu lat 2007/2008, od którego zależała stabilność reżimu i ciągłość sprawowania władzy przez ówczesną grupę elit. Do nich obóz władzy przykładał ogromną wagę, podejmując działania na poziomie regionalnym, o których była już mowa, a które miały wpłynąć na zainteresowanie szefów regionów triumfem Jednej Rosji. Dlatego też Putin nie spieszył się z wymianą gubernatorów, powierzając urzędy gubernatorskie najczęściej tym z szefów regionów, którzy już wygrywali w przeszłości wybory powszechne[124].

Obóz władzy miał również zlekceważyć sygnały płynące z regionów w roku 2010, kiedy to okazało się, że Jedna Rosja zaczęła odnotowywać gorsze wyniki podczas wyborów do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych. W dalszym ciągu sprzyjały jej jednak niska frekwencja wyborcza i możliwości głosowania w okręgach jednomandatowych (wielomandatowych)[125]. Nie wszyscy gubernatorzy, którzy objęli swe stanowiska po roku 2004, w okresie obowiązywania zasady nominacji szefów regionów, posiadali dostateczne kompetencje do skutecznego zarządzania regionem. Decyzje o powierzeniu funkcji gubernatora zapadały na Kremlu w ramach administracji prezydenckiej i były one zdominowane przez intrygi i konflikty pomiędzy wpływowymi grupami interesów.

---

[121] *Ibidem.*

[122] *Медведев запретил главам регионов называться президентами*, „Известия” 2010, 29.12, https://www.kommersant.ru/doc/1565136 [dostęp: 05.04.2017].

[123] К. Антонов, *Татарстан встретит новый год с президентом. Госсовет не стал менять конституцию республики*, „Коммерсантъ” 2015, 24.12, https://www.kommersant.ru/doc/2884192 [11.10.2018].

[124] Г. Голосов, *Дилеммы авторитарной политической реформы...*

[125] П. Данилин, *Партийная система...*, s. 130; Г. Голосов, *Дилеммы авторитарной политической реформы...*

Chociaż był to jeden z najbardziej zinstytucjonalizowanych obszarów podejmowania decyzji politycznych w Rosji w omawianym okresie, w dalszym ciągu był on zdominowany przez rozwiązania nieformalne[126]. Urzędy gubernatorskie obejmowali ludzie, których często jedynym celem było przejęcie kontroli nad regionalnymi aktywami gospodarczymi i/lub byli *waregami*, co powodowało, że wchodzili w konflikt z lokalnymi grupami elit[127]. System zarządzania regionem i mobilizowania zasobów administracyjnych na tym cierpiał. Sam Kreml – pośrednio – przyznawał, że nowy system nie jest doskonały, w przypadkach niektórych regionów dochodziło więc do szybkiej wymiany nowo powołanych gubernatorów. W 11 regionach przed rokiem 2012 dwukrotnie dochodziło do wymiany najwyższej osoby urzędowej, w obwodzie zaś irkuckim gubernator zmienił się czterokrotnie[128].

2.3. Jedna Rosja w obliczu prób modernizacji systemu partyjno-wyborczego po roku 2012

Porażka wyborcza Jednej Rosji pobudziła obóz władzy do działań mających na celu zmianę zasad formalno-prawnych funkcjonowania systemu partyjno-wyborczego na szczeblu regionalnym. Miały one na celu stabilizację kształtującego się reżimu autorytarnego, a w odniesieniu do szczebla regionalnego zapewnienie dalszej dominacji ilościowej Jednej Rosji i kontroli nad regionalnymi zgromadzeniami ustawodawczymi.

---

[126] Н. Петров, *Новая номенклатура: Кадровые технологии*, „Ведомости" 2016, 24.08, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2016/08/24/654236-novaya-nomenklatura-prinyatie-reshenii [dostęp: 11.10.2018]; В. Дергачев, Е. Кузнецова, Д. Линделл, *„Варяг" из центра: как изменился портрет губернатора-новичка за 18 лет*, „РБК" 2017, 16.10, https://www.rbc.ru/politics/16/10/2017/59de58a99a79474f1855c9d0?utm_source=amp_full-link [dostęp: 14.06.2018].

[127] Obraz preferencji Kremla w zakresie polityki kadrowej nie jest jednoznaczny. O ile bowiem niewątpliwie zachodził przed rokiem 2012 proces odnowy personelu rządzącego, to głównym źródłem kadr w latach 2004–2012 byli urzędnicy i politycy związani z regionem. В. Дергачев, Е. Кузнецова, Д. Линделл, *„Варяг" из центра*... Waregowie w ujęciu historycznym pochodzili ze środkowej Szwecji i w IX w. n.e. rządzili północnymi plemionami słowiańskimi. Do Rusi zostali oni sprowadzeni w roku 892. Przewodził im Jarl Ruryk i bracia Sineus i Truwor. We współczesnym rosyjskim słowniku politycznym termin ten ma charakter pejoratywny i oznacza urzędnika narzuconego regionom przez Kreml, pozbawionego związków z regionem, którym ma zarządzać w imieniu centrum. Por. Nestor, *Powieść minionych lat*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1999, s. 15, cyt. za: P. Stanisz, *Waregowie*, www.historycy.org/index.php?act=Attach&type=post&id=11397 [dostęp: 15.06.2018].

[128] Д. Камышев, *Русь назначальная...*

Jeśli modyfikacje ustawodawstwa partyjno-wyborczego w latach 2001–2007 miały ograniczyć wpływy elit regionalnych na proces decyzyjny na szczeblu federalnym i pozbawić ich przedstawicielstwa w Dumie Państwowej i Radzie Federacji, a także w budowie partyjnej i parlamentarnej wertykali, o tyle te z okresu 2012–2016 stanowiły próbę zachowania dotychczasowych zdobyczy, w tym kontroli nad regionalnymi zgromadzeniami ustawodawczymi, w obliczu spadku efektywności dotychczasowego modelu zarządzania procesami społeczno-politycznymi.

Kreml stanął w obliczu dwóch łączących się ze sobą wyzwań. Pierwsze związane było ze spadkiem popularności społecznej Jednej Rosji, drugie z niezdolnością ówczesnych szefów regionów do zrekompensowania tego faktu skuteczną mobilizacją zasobów administracyjnych. Rozwiązanie obydwu problemów było rozciągnięte w czasie, obfitowało w szereg inicjatyw ustawodawczych, a także działań nieformalnych. W istotny sposób wpływało to na kształt relacji centrum – regiony, rozszerzając możliwości politycznego oddziaływania elit regionalnych i szefów regionów, które wkrótce zaczęły być ograniczane przez Kreml. Symbolicznym zwieńczeniem poszukiwań najbardziej optymalnej formuły organizacji systemu partyjno-wyborczego było wejście w życie w lutym 2014 r. ustawy *O wyborach deputowanych Dumy Państwowej*, przywracającej mieszaną formułę wyborczą, która – obok innych czynników – przyczyniła się do odzyskania przez Jedną Rosję konstytucyjnej większości w roku 2016.

W odniesieniu do pierwszego z wyzwań podjęto początkowo działania, zmierzające do liberalizacji zasad rejestrowania nowych partii politycznych i odejścia od forsowanej dotychczas proporcjonalnej formuły wyborczej. Nowe zasady tworzenia partii politycznych miały sprzyjać fragmentaryzacji przestrzeni partyjnej, rozszerzanie zaś znaczenia wyborów w okręgach jednomandatowych (wielomandatowych) miało minimalizować po pierwsze ryzyko związane z pojawieniem się nowych projektów partyjnych, po drugie zaś zabezpieczać Jednej Rosji większość w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych kosztem kandydatów niezależnych. W toku ewolucji relacji pomiędzy Kremlem a partiami opozycji prosystemowej, skutkującej narodzinami kartelu partii politycznych w Rosji na szczeblu federalnym, część rozwiązań formalno-prawnych wypracowanych w okresie 2012–2013 uległo zawieszeniu.

Wyniki wyborów regionalnych z lat 2012–2013 miały stanowić potwierdzenie prawidłowości wybranej ścieżki modernizacji systemu partyjno-wyborczego. Zwiększona podaż na rynku partii – większość z nich miała charakter partii „spojlerów" – spowodowała zainteresowanie nimi wyborców. Elektorat niegłosujący na Jedną Rosję uległ rozproszeniu, a jednocześnie niewiele partii zdołało pokonać pięcio- lub siedmioprocentowy próg wyborczy. Konwersja głosów w mandaty okazała się dla Jednej Rosji niezwykle korzystna. Zdobywając

w roku 2013 średnio 54,2% głosów podczas głosowania na listy partyjne, uzyskała aż 70,3% mandatów. W większościowej części wyborów kandydaci Jednej Rosji wygrali w 86,4% okręgów, co zwiększyło poziom kontrolowanych przez Jedną Rosję mandatów w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych do 77,9%[129].

Liberalizacja ustawodawstwa partyjno-wyborczego okazała się jednak krótkotrwała. Doświadczenia wyborów regionalnych z lat 2012–2013, choć generalnie korzystne dla „partii władzy", nie wzbudziły entuzjazmu na Kremlu, chociażby ze względu na sukcesy w wyborach municypalnych Jekaterynburga i Pietrozawodska kandydatów opozycyjnych (Jewgienija Rojzmana i Galiny Szyrszyny). W ciągu następnych kilku lat liczba nowo rejestrowanych partii ulegała ograniczeniu. W przededniu wyborów do Dumy Państwowej w roku 2011 zarejestrowanych było siedem partii. W roku 2012 pojawiły się 42 nowe partie, w roku 2013 – 19. Jeśli w roku 2014 w wyborach regionalnych mogło uczestniczyć 69 partii, o tyle w 2015 – 74[130]. Odrębną kwestią było to, ile z tych partii dopuszczano do udziału w wyborach. W roku 2014 z 69 zarejestrowanych partii listy wyborcze w wyborach do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych i rad miejskich wystawiły 34; kandydatów w wyborach w okręgach jednomandatowych (wielomandatowych), gubernatorskich i merów miast zgłosiły 52 partie[131].

Krokiem w stronę ograniczenia roli partii politycznych podczas wyborów regionalnych i wzmocnienia pozycji Jednej Rosji kosztem kandydatów wybieranych w okręgach jednomandatowych (wielomandatowych) była „ustawa Kliszasa" przyjęta w listopadzie 2013 r. Ustawa zainicjowana przez deputowanego Rady Federacji Andrieja Kliszasa, podpisana przez Putina 2 listopada 2013 r., wnosiła poprawki do ustawy *O ogólnych gwarancjach praw wyborczych i prawa do uczestnictwa w referendum obywateli Federacji Rosyjskiej*. Zmieniała ona dotychczasowe proporcje w odniesieniu do obowiązkowej kwoty deputowanych wybieranych do regionalnych organów władzy ustawodawczej na podstawie głosowania na listy partyjne. Udział tzw. spisoczników miał zmniejszyć się z obowiązkowych 50 do 25%. Jednocześnie w miastach o znaczeniu federalnym (wówczas były to tylko Moskwa i Sankt Petersburg), ustawodawca federalny dopuścił możliwość pełnej rezygnacji z wyborów z udziałem list partyjnych[132].

---

[129] Г. Голосов, *Политическая реформа: эволюция стратегий доминирования и партийная система*, [w:] *Политическое развитие России...*, s. 101–102.

[130] *Ibidem*, s. 118.

[131] А. Кынев, *„Обновленная" электоральная политика Кремля...*

[132] Idem, *Выборы региональных парламентов в России 2009–2013, От партизации к персонализации*, Центр „Панорама", Москва 2014, s. 9 i n.

Proces dalszego „odpartyjniania" wyborów regionalnych uległ jednak przewartościowaniu (i zahamowaniu) w roku 2014, w wyniku zbliżenia, jakie nastąpiło pomiędzy Kremlem a partiami opozycji prosystemowej. Proces kartelizacji partii politycznych, zainicjowany na szczeblu federalnym, miał przynieść Kremlowi i Jednej Rosji szereg korzyści również na szczeblu regionalnym. Podobnie rzecz miała się z pozostałymi członkami kartelu. Przedstawiciele opozycji prosystemowej mieli możliwość objęcia stanowisk szefów regionów w obwodach orłowskim, smoleńskim i w Kraju Zabajkalskim. Członkowie Jednej Rosji zajmowali znaczące stanowiska w ich administracji[133]. W roku 2015 Kreml nie podjął również zdecydowanych działań, by przeciwstawić się zwycięstwu w wyborach gubernatorskich w obwodzie irkuckim członka KPFR[134]. Już podczas wyborów gubernatorskich w roku 2014 partie opozycji prosystemowej zachowywały się lojalnie wobec Kremla, nie wystawiając, z nielicznymi wyjątkami, silnych kontrkandydatów. Jednocześnie zaczął się zmniejszać udział w wyborach partii „spojlerów" odbierających glosy przedstawicielom opozycji systemowej, z wyjątkiem tych regionów, w których znajdowały się one w ostrym konflikcie z regionalnymi administracjami[135]. Procesu rejestracji nie przechodziły również partie stanowiące realną alternatywę wobec partii opozycji systemowej, w rodzaju Partii Bezpieczeństwa Narodowego Rosji czy też Partii Postępu[136].

Partie opozycji systemowej stały się beneficjentem rozwiązań ustawodawczych z maja 2014 r. W szczególności było tak w odniesieniu do wystawiania kandydatur w okręgach jednomandatowych (wielomandatowych), co nabierało dodatkowego znaczenia w kontekście wprowadzonych w listopadzie 2013 r. „ustawą Kliszasa" poprawek. Od roku 2014 kandydaci niezależni i należący do partii niezwolnionych z konieczności zbierania podpisów, musieli zebrać trzy

[133] Idem, *Нервные выборы – 2015: протест в рамках дозволенного*, Комитет гражданских инициатив, 2015, 16.09, https://komitetgi.ru/publications/2462/ [dostęp: 05.04.2017].

[134] Jedna Rosja przegrała wybory gubernatorskie w obwodzie irkuckim na rzecz komunisty Siergieja Liewczenki, który znajdował się w rezerwie kadrowej prezydenta Rosji. Por. И. Синергиев, *Иркутская область получит губернатора 27 сентября; В России впервые с 2004 года пройдет второй тур выборов главы региона*, „Коммерсантъ" 2015, 14.09, s. https://www.kommersant.ru/doc/2809860 [dostęp: 11.10.2018]; Э. Билевская, *Кадровый инкубатор партии власти,* „Независимая газета" 2008, 28.07, http://www.ng.ru/politics/2008-08-14/1_edro.html [dostęp: 10.11.2018]; *Положение о проекте „Кадровый резерв – Профессиональная команда страны"*, Юго-Западный государственный университет, https://www.swsu.ru/nauka/sno/projects-sss/kadreserv.php [dostęp: 05.04.2017].

[135] Г. Голосов, *Политическая реформа...*, s. 118.

[136] *Ibidem*, s. 117–118.

procenty podpisów wyborców danego okręgu. Od roku 2011 kandydaci niezależni musieli zebrać połowę procenta podpisów, zarejestrowane zaś partie były zwolnione z tego obowiązku. Od roku 2014 preferencjami na poziomie regionalnym cieszyły się partie, które zdobyły minimum trzy procenty głosów podczas poprzednich wyborów do regionalnego zgromadzenia ustawodawczego lub osoby z ich list wyborczych zdobyły miejsca w przynajmniej jednym z organów władzy przedstawicielskiej jednostki samorządu terytorialnego[137].

Zbliżenie Kremla z partiami opozycji prosystemowej sprawiło, że „ustawa Kliszasa" pozostała w dużym stopniu na papierze. We wszystkich 11 regionach, w których w roku 2015 odbywały się wybory do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych, listom partyjnym zagwarantowano przynajmniej połowę mandatów. Jedynymi regionami, w których zrezygnowano całkowicie z głosowania na listy partyjne były Moskwa, Sankt Petersburg i obwód kałuski[138]. Obóz władzy bał się radykalizacji postawy starych partii, które w obliczu dalszego kurczenia się liczby deputowanych wybieranych w głosowaniu na listy partyjne, znalazłyby się na progu zaniku. Liberalizacja systemu partyjno-wyborczego była bowiem procesem pochłaniającym energię i szkodliwym dla partii systemowych[139].

Część rosyjskich politologów wskazywała, że „ustawa Kliszasa" będzie sprzyjała elitom regionalnym i szefom regionów. Zmniejszanie udziału deputowanych wybieranych na podstawie głosowania na listy partyjne miałoby osłabić znaczenie zbudowanej na bazie Jednej Rosji „partyjnej wertykali" w regionach. Gubernatorzy zwiększyliby zakres swojego wpływu na skład regionalnych

---

[137] Podczas wyborów we wrześniu 2014 r. od obowiązku zbierania podpisów wyborców było zwolnionych od pięciu do ośmiu partii w regionie, partii zaś uprawnionych do udziału w wyborach było 69. А. Кынев, *„Обновленная" электоральная политика*...

[138] Г. Голосов, *Политическая реформа*..., s. 117.

[139] Zmniejszanie udziału deputowanych wybieranych w głosowaniu na listy partyjne, z uwzględnieniem średniej liczby deputowanych regionalnych zgromadzeń ustawodawczych kształtującej się na poziomie 40–50 osób, oznaczać mogło, że większość partii nie byłaby zdolna wprowadzić do regionalnej dumy więcej niż jednego reprezentanta. Groziło to zachwianiem dotychczasowego modelu funkcjonowania regionalnych oddziałów partii czy wręcz stawiało pod znakiem zapytania możliwość ich dalszego funkcjonowania, przyjmując – na co zwracał uwagę Kyniew – że dotychczas partie opozycji systemowej liczyły na dwa–trzy miejsca w proporcjonalnej części, w układzie „lider partii + sponsor". Po wprowadzeniu zmian ustanawianych „ustawą Kliszasa" istniała realna groźba, że partiom pozostanie w udziale zaledwie jeden mandat i albo utracą źródło finansowania ze strony sponsora, albo też będą musiały zrezygnować z wystawienia kandydatury lidera partyjnego, bez którego aktyw partyjny utraci motywację do działania, a wyborcy do głosowania na partię. Por. А. Кынев, *„Обновленная" электоральная политика...*

organów władzy ustawodawczej za pośrednictwem kontroli nad procesem rejestracji kandydatów ubiegających się o mandat w okręgach większościowych – odsiew kandydatów był bowiem zdecydowanie większy w przypadku wyborów w okręgach jednomandatowych (wielomandatowych) niż w przypadku kandydatów startujących z list partyjnych[140].

Jedna Rosja odniosła wyraźny sukces podczas wyborów regionalnych w roku 2015. Kryzys spadku popularności „partii władzy", a przede wszystkim skuteczności w obszarze mobilizacji zasobów administracyjnych na jej korzyść po stronie szefów regionów, wydawał się zażegnany. Średnia głosów oddanych na listę partyjną Jednej Rosji wzrosła do 59,1%. Jeszcze bardziej spektakularne wyniki „partia władzy" osiągnęła w okręgach, w których stosowano formułę większościową, zdobywając 94% mandatów[141].

Uwzględniając fakt, że podczas wszystkich wyborów regionalnych w latach 2012–2015 Jedna Rosja zdołała zapewnić sobie absolutną większość mandatów rozdysponowywanych na podstawie formuły większościowej, obóz władzy podjął decyzję o zastosowaniu formuły mieszanej podczas wyborów do Dumy Państwowej w roku 2016. Należy również podkreślić, że były to jedne z najbardziej represyjnych wyborów po roku 2011. Spośród 141 list partyjnych do wyborów zostało dopuszczonych tylko 86 – odsiew list partyjnych kształtował się na poziomie 39%, ostatni tak znaczny wynik odnotowano w tym zakresie w roku 2007 – 34%. W okręgach większościowych odsiew kandydatów wynosił 22%. Wskazywano jednak, że w przypadku nowych partii współczynnik ten wyniósł 88% i 63,4% w odniesieniu do kandydatów niezależnych. Jeśli w roku 2013 współczynnik liczby kandydatów ubiegających się o mandat wynosił 6,8, w roku 2014 – 5,1, to w roku 2015 już tylko 4,4[142].

Niewątpliwie wpływ na sukcesy wyborcze Jednej Rosji miało przywrócenie po roku 2012 instytucji wyborów powszechnych szefów regionów. Słowo wybory oczywiście nie w pełni koresponduje z warunkami, w jakich dochodziło

[140] Liczba opozycyjnych deputowanych w regionach zmniejszyła się kosztem deputowanych lojalnych wobec gubernatorów. Kandydaci ubiegający się o stanowisko deputowanego, niezwiązani z partiami politycznymi nie mogli liczyć na takie wsparcie, rozgłos, ochronę, jak ich partyjni koledzy. W trakcie wyborów regionalnych w roku 2012 odsiew kandydatów zgłoszonych przez partie polityczne wyniósł 4%, w przypadku kandydatów niezrzeszonych 40% – łącznie od udziału w wyborach odsunięto 11% kandydatów, w roku 2013 odsiew kandydatów był generalnie jeszcze większy (17,88%), pośród kandydatów z afiliacją partyjną wyniósł 9,77%, w przypadku zaś bezpartyjnych – 58,5%. А. Кынев, *Антипартийные маневры, Александр Кынев о попытках власти урегулировать избирательную систему*, „Газета.Ру" 2013, 14.10, http://www.gazeta.ru/comments/2013/10/14_x_5706613.shtml [dostęp: 14.09.2014].

[141] Г. Голосов, *Политическая реформа...*, s. 102.

[142] А. Кынев, *Нервные выборы – 2015...*

do obsadzania stanowisk szefów regionów po roku 2012. Nowy system przewidywał bowiem obecność filtrów, które umożliwiały już w momencie zgłaszania kandydatur wyeliminowanie z udziału w wyborach osób niepożądanych z punktu widzenia obozu władzy. Poprawka do ustawy federalnej *O ogólnych zasadach organizacji władz ustawodawczych i wykonawczych podmiotów FR*, przywracająca powszechne wybory gubernatorskie, wniesiona pod obrady Dumy Państwowej 16 stycznia 2012 r. jeszcze przez Dmitrija Miedwiediewa sprawującego wówczas funkcje prezydenta Rosji, stanowiła część planu modernizacji rosyjskiego reżimu politycznego[143]. Ustawa ulegała w ciągu następnych kilku miesięcy daleko idącym zmianom[144]. W ostatecznej wersji wprowadzono szereg filtrów, w tym prezydencki, municypalny i karno-sądowy.

Filtr prezydencki przewidywał konieczność konsultacji z prezydentem kandydatur zgłaszanych przez partie polityczne, których listy były dopuszczone do rozdysponowania mandatów w regionalnym zgromadzeniu ustawodawczym danego regionu lub Dumie Państwowej Federacji Rosyjskiej. Prezydent mógł z własnej inicjatywy podjąć konsultacje z partiami i kandydatami chcącymi uczestniczyć w wyborach, ale nie mógł zablokować żadnej z kandydatur, co zresztą było rozwiązaniem korzystnym dla prezydenta zwolnionego z odpowiedzialności za wypromowanie kandydatury gubernatora, który mógł się okazać złym administratorem. Co więcej, prezydent zachowywał możliwość odwołania urzędującego gubernatora i wyznaczenia pełniącego obowiązki do czasu rozpisania nowych wyborów, z której to możliwość Putin faktycznie wielokrotnie korzystał[145]. Wskazanie przez Putina pełniącego obowiązki gubernatora było czytelnym sygnałem dla elity regionalnej, kto w wyniku wyborów ma zostać nowym szefem regionu. Natomiast gubernator usunięty z urzędu przez okres dwóch lat nie mógł uczestniczyć w wyborach[146].

---

[143] Por. *Послание Президента Федеральному Собранию, 22 декабря 2011 года, 13:00, Москва, Кремль*, http://news.kremlin.ru/transcripts/14088/print [dostęp: 14.09.2014].

[144] Д. Камышев, *Выборы с фильтром*, „Коммерсантъ Власть" 2012, 29.04, s. 26.

[145] V. Shtepa, *Russian Regional Elections: Complete Predictability Can Become Unpredictable*, „Eurasia Daily Monitor Volume" 2016, vol. 13, No 154, https://jamestown.org/program/russian-regional-elections-complete-predictability-can-become-unpredictable/#sthash.kk7GLkG5.dpuf [dostęp: 28.06.2017].

[146] *Федеральный закон от 2 мая 2012 г. N 40-ФЗ „О внесении изменений в Федеральный закон »Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации« и Федеральный закон »Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации«"*, „Российская газета" 2012, 04.05, https://rg.ru/2012/05/04/gubernatori-dok.html [dostęp: 11.10.2018].

Filtr municypalny przewidywał konieczność zgromadzenia przez osobę ubiegającą się o możliwość udziału w wyborach poparcia (podpisów) przedstawicieli lokalnych i miejskich rad municypalnych i/lub wybranych w wyborach szefów jednostek municypalnych. Poparcia można było udzielać tylko jednej osobie. Wymagana kwota podpisów była zróżnicowana w zależności od decyzji władz ustawodawczych regionu, musiała jednak mieścić się granicach od pięciu do dziesięciu procent, określanych przez ustawodawcę federalnego.

Filtr karno-sądowy zakładał natomiast, że w wyborach gubernatorskich nie mogła wziąć udziału osoba skazana na karę pozbawienia wolności za popełnienie ciężkiego lub szczególnie ciężkiego przestępstwa. Do decyzji regionów pozostawiono możliwość zablokowania udziału kandydatów niezależnych w wyborach[147].

Wkrótce Kreml zaczął wycofywać się z koncepcji konieczności przeprowadzania powszechnych wyborów gubernatorskich we wszystkich regionach. Rzekomo wpływ na to miały niepokojące słowa przedstawicieli organów władzy państwowej Północnej Osetii (przede wszystkim przewodniczącego republikańskiego parlamentu – Alieksieja Maczniewa), ostrzegających przed groźbą radykalnego pogorszenia się sytuacji społeczno-gospodarczej w regionach północnokaukaskich w wyniku powrotu do otwartej rywalizacji wyborczej[148]. Ostatecznie dano regionom możliwość całkowitej rezygnacji z wyborów powszechnych.

3 kwietnia 2013 r. prezydent podpisał ustawę, która przewidywała możliwość wprowadzenia przez ustawodawcę regionalnego kolejnego wariantu rozwojowego wyborów gubernatorskich. Najnowszy przewidywał, że każda z partii reprezentowanych w regionalnym parlamencie, po zakończeniu wstępnych konsultacji, może zaproponować do trzech kandydatur na stanowisko szefa regionu, prezydent wybiera trzech spośród tej grupy i przedkłada ich kandydatury regionalnemu organowi władzy ustawodawczej, który wybiera jednego z nich[149].

Już w lutym 2015 r. do grona regionów, w których zrezygnowano z wyborów powszechnych, dołączyły trzy okręgi autonomiczne: chanty-mansyjski, jamało-nieniecki, wchodzące w skład obwodu tiumeńskiego, i nieniecki w obwodzie archangielskim. Zgromadzenia ustawodawcze okręgów autonomicznych, w świetle ustawy federalnej, miały możliwość podjęcia decyzji, by wybierać gubernatorów spośród trzech kandydatur zgłaszanych z inicjatywy prezydenta

---

[147] Д. Камышев, *Выборы с фильтром...*

[148] В. Цыбульский, *Синдром отмены, Власти начали избавляться от выборов губернаторов*, „Lenta.ru" 2013, 24.01, http://lenta.ru/articles/2013/01/24/gouverneurs/ [dostęp: 14.09.2014].

[149] *Регионы могут начинать отказываться от губернаторских выборов, Контекст*, „Коммерсантъ" 2013, 03.04, s. 2.

Rosji, na podstawie rekomendacji szefów regionów, w skład których wchodziły okręgi[150]. W gronie regionów, w których zrezygnowano z wyborów powszechnych znalazły się również Krym i Sewastopol.

W świetle wypracowanych ostatecznie zasad organizacji wyborów szefów regionów zaczęło kształtować się poczucie, że to sami szefowie regionów we współpracy z Jedną Rosją, kontrolującą regionalne zgromadzenia ustawodawcze, ustalają reguły gry wyborczej, choć oczywiście Kreml zabezpieczał się przed nadmierną samowolą gubernatorów, powierzając regionalnemu ustawodawcy możliwość zniesienia wyborów powszechnych.

Udział w wyborach kandydatów opozycyjnych – do czego po roku 2012 dochodziło, m.in. w Moskwie i obwodzie irkuckim – był reglamentowany przez obóz władzy. Deputowani rad i szefowie jednostek municypalnych znajdowali się w stanie „administracyjnej i finansowej zależności od szefów regionów" i udzielenie poparcia kandydatowi opozycyjnemu wydawało się trudne do wyobrażenia. Zresztą w momencie uchwalania ustawy główna partia opozycyjna – KPFR – kontrolowała zaledwie 8% mandatów rad municypalnych[151]. Nowy system wyborów szefów regionów był elastyczny, poddawał się modyfikacjom nieformalnym i bazował w dużej mierze na wypracowanej dominacji ilościowej Jednej Rosji na poziomie regionalnym. Prezydent mógł też zniechęcać partie do zgłaszania określonych kandydatur. Na poziomie regionalnym Jedna Rosja – często skutecznie – wpływała na inne partie, by w ogóle zrezygnowały z wystawiania własnych kandydatur, oferując im stanowiska w administracji regionalnej czy – jeszcze częściej – w organach kierowniczych regionalnych organów władzy ustawodawczej[152]. Regionalne komisje wyborcze zaczęły praktykować zasadę unieważniania podpisów kandydatów opozycyjnych ze względu na fakt, iż de-

---

[150] *Дума разрешила нефтегазоносным округам отменить выборы губернаторов*, „РИА Новости" 2015, 27.01, https://ria.ru/politics/20150127/1044538621.html [dostęp: 09.06.2018]; *Федеральный закон Российской Федерации от* 3 февраля 2015 г. N° 6-ФЗ, *„О внесении изменений в статью 18 Федерального закона »Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации« и статью 263 Федерального закона »О политических партиях«"*, https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%BE%D1%82_03.02.2015_%E2%84%96_6-%D0%A4%D0%97 [dostęp: 09.06.2018].

[151] Д. Камышев, *Выборы с фильтром...*

[152] О. Кузьменкова, *Кресло за лояльность. Кандидатов, снявшихся с региональных выборов в пользу „Единой России", обещали трудоустроить за проявленную лояльность*, „Газета.Ру" 2012, 15.10, http://www.gazeta.ru/politics/2012/10/15_a_4812865.shtml [dostęp: 10.04.2017]; И. Синергиев, *Иркутская область получит губернатора 27 сентября; В России впервые с 2004...*

putowani poparli również innego kandydata. Sabotaż opozycyjnych kandydatur stał się popularnym chwytem w pierwszym okresie obowiązywania nowych zasad wyborów powszechnych[153]. Kandydaci opozycji znajdowali się już na starcie w trudnym, by nie powiedzieć beznadziejnym, położeniu, biorąc pod uwagę dominację przedstawicieli Jednej Rosji we władzach przedstawicielskich jednostek samorządu terytorialnego. Jednak, jeśli Kreml uznawał za zasadne dopuszczenie przedstawiciela opozycji do wyborów gubernatorskich, formalne ograniczenia przestawały mieć znaczenie. Udział Aleksieja Nawalnego w wyborach mera Moskwy był egzemplifikacją tej tendencji – deputowani Jednej Rosji zmuszeni byli do udzielenia poparcia swemu zagorzałemu krytykowi[154].

Elity regionalne poczuły się dość silne wskutek implementacji nowych rozwiązań formalno-prawnych regulujących funkcjonowanie systemu partyjno-wyborczego. Na tyle silne, by zacząć lekceważyć publiczne sugestie płynące z Kremla, aby podczas wyborów gubernatorskich nie nadużywać zasobów administracyjnych i aby faworyt obozu władzy nie przekraczał 60% progu poparcia wyborczego[155]. We wrześniu 2014 r. w 15 z 30 regionów, w których odbyły się wybory bezpośrednie, triumfator zdobył ponad 80% głosów. W kolejnych ośmiu poziom poparcia wahał się między 70 a 80%[156]. Tylko w dwóch regionach odnotowano pożądany wynik wyborczy – poniżej 60%. W styczniu 2015 r. Wiaczesław Wołodin wystąpił na seminarium dla szefów regionów, merów miast i przewodniczących regionalnych zgromadzeń ustawodawczych, podczas którego apelował:

> Priorytetem pozostaje zabezpieczenie realizacji formuły rozwoju systemu politycznego: legitymacja, otwartość, rywalizacyjność [...]. Analizując poprzednie wybory, należy jeszcze raz podkreślić – procenty nie są najważniejsze, liczy się zaufanie do nich[157].

Wbrew apelom Wiaczesława Wołodina, wybory regionalne w roku 2015 były jednymi z najbardziej represyjnych[158]. W 2015 r. pojawiała się również

---

153 J. P. Goode, *The Unintended Consequences of Russia's Gubernatorial Elections*, „PONARS Eurasia Policy Memo" 2013, No 283, http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/Pepm_283_Goode_Sept2013.pdf [dostęp: 06.04.2017].

154 R. Turovsky, *The Systemic Opposition in Authoritarian Regimes: A Case Study of Russia's Regions*, [w:] C. Ross, *Civil Society Awakens? The Systemic and Non-Systemic Opposition in the Russian Federation: National and Regional Dimensions*, Routledge [London] 2015, s. 7, https://publications.hse.ru/en/chapters/143723506 [dostęp: 06.04.2017].

155 *Ibidem*, s. 8.

156 А. Кынев, *„Обновленная" электоральная политика...*

157 *Володин: выборы должны быть конкурентными и легитимными*, „РИА Новости" 2015, 31.01, https://ria.ru/politics/20150131/1045217989.html [dostęp: 06.06.2018].

158 *Почему в регионах не услышали требование Кремля провести честные выборы*, „Новая газета" 2015, 31.07, https://www.novayagazeta.ru/articles/2015/07/30/65069-na-mestah-idet-171-svoy-dvizh-187 [dostęp: 11.10.2018].

w prasie informacja, zgodnie z którą Kreml rekomendował szefom regionów, by nie uczestniczyli w wyborach do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych w charakterze „lokomotyw" wyborczych „partii władzy". Zaczęto postrzegać tę praktykę za „przeżytek", a nawet wręcz działanie szkodliwe – listy wyborcze Jednej Rosji miały być konstruowane przede wszystkim spośród lokalnych działaczy społecznych, rozpoznawanych i cieszących się zaufaniem członków lokalnych wspólnot, np. wywodzących się z Frontu Narodowego. „Gubernator miał konsolidować wspólnotę, a nie sprzyjać pojawianiu się konfliktów", „reprezentuje i broni on interesów całego regionu, a nie tylko organizacji politycznej, do której należy"[159]. Tymczasem na ten nieformalny apel odpowiedział zaledwie jeden z 11 gubernatorów regionów, w których we wrześniu 2015 r. odbywały się wybory[160].

Powyższe fakty mogłyby wspierać dość popularne w latach 2012–2014 założenie, że wraz z przywróceniem wyborów powszechnych szefów regionów, odchodzeniem od koncepcji „upartyjniania" wyborów na szczeblu regionalnym i federalnym i rozpoczęciem demontażu autonomii samorządu terytorialnego, będzie rosnąć znaczenie i autonomia elit regionalnych oraz szefów regionów. Było to jednak wrażenie błędne. Po roku 2012 centrum federalne w dalszym ciągu promowało *waregów* w charakterze szefów regionów. Od czerwca 2012 do lutego 2016 r. zdarzyło się 30 przypadków zmiany na stanowisku szefa regionu. 28 z nich dokonało się z inicjatywy Kremla. Dziesięciu nowych szefów regionów nie mało żadnych związków z regionem, którym mieli pokierować, w przypadku pięciu związek ten był ograniczony („umowny")[161].

W latach 2014–2016 większość regionów i tamtejszych elit politycznych znalazła się, z małymi wyjątkami, w warunkach tak znacznego podporządkowania w relacjach z centrum, w jakich nie były one w okresie 2008–2011[162]. Do grona regionów, których szefowie cieszyli się specjalnymi względami Kremla i wysokim stopniem autonomii, można było zaliczyć: Czeczenię, Jakucję, Tatarstan, obwód biełgorodzki i kemerowski, Moskwę i Sankt Petersburg. Pewne elementy autonomii odnaleźć można było w relacjach Kreml – regiony w przypadku obwodów: moskiewskiego, niżegorodzkiego, samarskiego, tulskiego, tiumeńskiego czy woroneskiego.

---

[159] А. Кашеварова, С. Субботина, *Губернаторы не пойдут на выборы в заксобрания во главе партсписков*, „Известия" 2015, 28.05, https://iz.ru/news/587026 [dostęp: 11.10.2018].

[160] А. Кынев, *„Обновленная" электоральная политика...*

[161] *Рейтинг Фонда „Петербургская политика" за февраль 2016 года*, https://fpp.spb.ru/fpp-rating-2016-02 [dostęp: 14.06.2018].

[162] *Рейтинг Фонда „Петербургская политика" за июнь 2017 года*, https://fpp.spb.ru/fpp-rating-2017-06 [dostęp: 14.06.2018].

W obwodach biełgorodzkim i kemerowskim tamtejsi gubernatorzy Jewgienij Sawczenko i Aman Tuliejew zdołali przeciwstawić się próbom usunięcia ich z zajmowanych stanowisk. Dodatkowo Tuliejew zdecydowanie działał na rzecz oczyszczenia z zarzutów swoich dwóch zastępców, aresztowanych przez Komitet Śledczy[163].

Ramzan Kadyrow gniewnie zagroził użyciem siły w odpowiedzi na próbę interwencji federalnych resortów siłowych na terytorium republiki, a także zdecydowanie bronił praktyk społecznych niezgodnych z ustawodawstwem federalnym: noszenia *hidżabów* w liceach czy wydawania za mąż niepełnoletnich dziewcząt. Przeciwstawiał się także praktyce pociągania do odpowiedzialności karnej krewnych osób podejrzanych o terroryzm[164].

Tatarstan sprzeciwiał się zniesieniu tytulatury szefa regionu, nie zamierzał rezygnować ze swej współpracy z Turcją, nawet w czasie największego napięcia w relacjach rosyjsko-tureckich w okresie fazy maksymalnej aktywności armii rosyjskiej w Syrii, walczył z ustawą znoszącą obowiązek nauki języków narodowych, w tym właśnie tatarskiego i w końcu toczył negocjacje dotyczące przedłużenia umowy o rozgraniczeniu zakresów działania i kompetencji w relacjach Tatarstan – Federacja Rosyjska[165].

Wspomniana zdolność do prowadzenia negocjacji z Kremlem wynikała nie tylko z uwarunkowań strukturalnych, ale także procesualnych, związanych z faktem bezpośredniej i dobrej znajomości pomiędzy szefami poszczególnych regionów a wpływowymi przedstawicielami elity federalnej.

---

[163] *Двум бывшим заместителям губернатора Кемеровской области до июня продлили домашний арест*, „ТАСС" 2018, 09.02, http://tass.ru/sibir-news/4943822 [dostęp: 14.06.2018].

[164] А. Стародубцев, *Пересмотр федеративного контракта в России: случай Чеченской Республики*, „Неприкосновенный запас" 2017, № 1, http://magazines.russ.ru/nz/2017/1/peresmotr-federativnogo-kontrakta-v-rossii-sluchaj-chechenskoj--pr.html [dostęp: 08.06.2018]; А. Малашенко, *Как конфликт с силовиками изменил отношения Кадырова с Путиным*, „Московский Центр Карнеги", https://carnegie.ru/commentary/59949 [dostęp: 08.06.2018].

[165] П. Козлов, *Кремль не продлит договор с Татарстаном. Изменит ли это что-то?*, Русская служба Би-би-си, 2017, 11.08, https://www.bbc.com/russian/features-40904692 [dostęp: 08.06.2018]; К. Антонов, С. Самохина, *Татарстан критикует федеральный центр за отмену обязательности. В Казани выступают против факультативного изучения татарского языка*, „Коммерсантъ" 2018, 23.04, s. 3; О. Корзик, Б. Баширов, К. Антонов, А. Перцев, *Башкирские власти отказались от турецкого представительства. В Татарстане следовать примеру Рустэма Хамитова не намерены*, „Коммерсантъ" 2016, 24.03, https://www.kommersant.ru/doc/2945627 [dostęp: 10.11.2018].

W przypadku zdecydowanej większości regionów dotychczasowe zasady kontraktu w układzie Kreml – regiony przestały ostatecznie obowiązywać[166]. Wraz z przywróceniem wyborów powszechnych szefów regionów, a szczególnie od przełomu lat 2014–2015, „partia władzy" przestała ostatecznie odgrywać rolę głównego źródła informacji o sytuacji społeczno-politycznej i gospodarczej w regionach – coraz częściej funkcję tę zaczynał spełniać Front Narodowy, w szczególności jeśli chodzi o tropienie przypadków korupcji, niegospodarności i przekraczania kompetencji przez gubernatorów.

Informacje ze strony Frontu przyczyniły się do aresztowania Aleksandra Choroszawina, gubernatora obwodu sachalińskiego. Front Narodowy bacznie śledził zachowanie elit rządzących regionami (w szczególności ich wydatki na promocję i tryb zamówień publicznych). Przygotował i przedstawił Putinowi raport dotyczący wydatków gubernatora z budżetu regionu w roku 2013, w roku 2014 wydatki obwodu skontrolowała Izba Obrachunkowa, ujawniając nadużycia na sumę 3,5 miliarda rubli[167]. Działania Frontu Narodowego uzupełniały postępowania operacyjne FSB czy też Komitetu Śledczego w regionach, nadawały im przy tym dodatkowej legitymacji. Przykładem w tym względzie może

[166] Kreml stracił w roku 2016 zainteresowanie bliską współpracą z szefami regionów podczas wyborów do Dumy Państwowej. Nie zostały, w przeciwieństwie do lat poprzednich, ustalone pożądane limity w zakresie wyników wyborczych Jednej Rosji. Obóz władzy zdecydował się na taktykę rezygnacji z powszechnego mobilizowania zaplecza administracyjnego, wyciszenia nastrojów społecznych i budowy wrażenia, że przebiegają one bez znaczących nadużyć. Spowodowało to m.in., że szefowie regionów w sposób silnie zindywidualizowany zaangażowali się w kampanię wyborczą partii. Kreml w przeciwieństwie do wyborów z roku 2011, nie wyciągał również znaczących konsekwencji w stosunku do tych szefów regionów, w których wyniki odbiegały znacząco od średniej rosyjskiej. Wówczas ci z gubernatorów, w regionach których Jedna Rosja osiągnęła rezultat niższy od średniej krajowej zostali usunięci ze składu Rady Najwyższej partii. W roku 2016 zainteresowanie wyborami po stronie szefów władz regionalnych jeszcze bardziej zmalało w stosunku do roku 2011. Gubernatorzy otwierali zaledwie 19 z 35 list regionalnych, podczas gdy pięć lat wcześniej było ich aż 54. Por. *Рейтинг Фонда „Петербургская политика" за август 2016 года...*; *Рейтинг Фонда „Петербургская политика" за сентябрь 2016 года...*; O. J. Reuter, *State Duma Elections: United Russia after 15 Years*, „Russian Analytical Digest" 2016, No 189, s. 4, http://www.laender-analysen.de/russland/rad/pdf/Russian_Analytical_Digest_189.pdf [dostęp: 28.05.2017]; Е. Лазарева, *„Паровозы или камикадзе? Для чего губернаторы идут на выборы". Личный взгляд Павла Салина*, „ФедералПресс" 2016, 25.07, http://fedpress.ru/personal-view/1655363 [dostęp: 28.05.2017]; А. Винокуров, *Правительство и партия едины*, „Газета.ру" 2017, 23.01, https://www.gazeta.ru/politics/2017/01/23_a_10488791.shtml#page3 [dostęp: 10.06.2018].

[167] П. Кочегаров, *В деле губернатора Хорошавина может появиться новый эпизод*, „Известия" 2015, 20.04, https://iz.ru/news/585628 [dostęp: 10.11.2018].

być nie tylko sprawa Choroszawina, ale także przypadek gubernatora obwodu briańskiego Nikołaja Dienina czy też Wasilija Jurczenki – gubernatora obwodu nowosybirskiego. Front Narodowy, według informacji dziennika „Izwiestia", przygotował utajnione raporty dotyczące działalności każdego z nich, które zostały bezpośrednio dostarczone Putinowi[168].

Co więcej, już nie tylko umiejętność szefów regionów zapanowania nad konfliktami pojawiającymi się w obrębie regionalnych oddziałów Jednej Rosji, ale także gotowość do współpracy z Frontem Narodowym miały mieć odtąd istotny wpływ na ocenę ich pracy[169]. Jak zauważył Jewgienij Minczenko, „jeśli przywrócenie wyborów powszechnych zwiększyło wartość urzędu gubernatorskiego o 10%, to ataki ze strony struktur siłowych i Frontu Narodowego zmniejszyły je o 25%"[170].

Rezultaty wyborcze Jednej Rosji przestały być kluczowym czynnikiem gwarantującym utrzymanie stanowiska gubernatorskiego. Członkowie Frontu Narodowego obejmowali coraz częściej urzędy szefów regionów[171]. Podsumowując, gubernatorzy, którzy do tej pory wywiązywali się z zasad kontraktu, ale dopuszczali się nadużyć, przestali być bezpieczni. Głośne sprawy szefów Republiki Komi, obwodu kirowskiego i sachalińskiego zachwiały wiarygodnością

---

[168] А. Сивкова, Р. Гарсия, *Губернатор Денин оказался в черном списке из-за связей с бизнесом*, „Известия" 2014, 21.03, https://iz.ru/news/567834 [dostęp: 10.11.2018].

[169] Konflikty te miały związek przede wszystkim z walką o miejsca na listach wyborczych Jednej Rosji, toczącą się w ramach prawyborów, ale także z faktem patrzenia przez aktywistów Frontu na ręce gubernatorom i upublicznianie informacji o ich nadużyciach, np. w zakresie wydatków na promocję, i przekraczaniu swoich kompetencji. W niektórych przypadkach szefowie regionów wpływali na członków Frontu, by ci nie uczestniczyli w prawyborach, np. podpisywali stosowne deklaracje, o czym ci ostatni nie omieszkali natychmiast poinformować Kremla. Por. С. Субботина, И. Казаков, *Конфликты с „Единой Россией" и ОНФ повлияли на рейтинг губернаторов*, „Известия" 2016, 27.01; *В ОНФ заявили о давлении ряда губернаторов на участников праймериз ЕР*, „РИА Новости" 2016, 15.05, https://ria.ru/politics/20160515/1433688634.html [dostęp: 14.04.2017].

[170] А. Перцев, *Двухэтажный федерализм. Центр записал большинство губернаторов во второй класс*, „Коммерсантъ" 2015, 25.12, s. 4.

[171] Andriej Boczarow objął stanowisko szefa obwodu wołgogradzkiego, a Aleksander Bogomaz – obwodu briańskiego. W końcu, w kwietniu roku 2017, współprzewodniczący centralnego sztabu Ogólnorosyjskiego Frontu Narodowego, Aleksander Brieczałow został pełniącym obowiązki szefem Udmurcji, w miejsce kolejnego aresztowanego szefa regionu – Aleksandra Sołowjewa. Е. Мухаметшина, *Четвертый лишний*, „Ведомости" 2017, 05.04, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2017/04/05/684208-aresti-gubernatorov-prezidentskoi-kampanii [dostęp: 10.11.2018]; С. Самохина, *Изменения на местах. Почему прежний формат общения федерального центра с губернаторами больше не работает*, „Коммерсантъ Власть" 2016, 01.08, s. 18.

istniejących mechanizmów oceny efektywności pracy gubernatorów, na czele z niezwykle popularnym indeksem przygotowywanym przez Fundację Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego Konstantina Kostina[172].

Kreml, rezygnując z procesu nominacji szefów regionów na rzecz wyborów powszechnych – obudowanych całym systemem zabezpieczeń („filtrów") – przerzucał odpowiedzialność za niepowodzenia w procesie zarządzania państwem na same regiony. Gubernatorzy musieli sobie radzić z najtrudniejszym odcinkiem zarządzania państwem, generującym największe społeczne emocje: wypłatą świadczeń dla pracowników sektora budżetowego i polityką socjalną. Nie mieli przy tym zagwarantowanej odpowiedniej puli środków na realizację powierzonych im zadań. Także demontaż autonomii samorządu terytorialnego dokonywał się w tym okresie za pośrednictwem organów władzy szczebla regionalnego i najczęściej z inicjatywy szefów regionów, którzy w większości skorzystali z możliwości podporządkowania sobie merów miast, w szczególności stolic regionów. W związku z tym ewentualne przypadki protestów społecznych miałyby charakter antygubernatorski, a nie antyprezydencki.

Od roku 2005 centrum federalne przekazało regionom ponad 630 pełnomocnictw. Jedynie w 117 przypadkach odbyło się to z poszanowaniem procedur przewidzianych w ustawie o rozgraniczeniu pełnomocnictw i zakresów działania. Nie tylko nie został określony ich status, ale także źródła finansowania. Nie wiadomo

> czy były to pełnomocnictwa regionów, które realizowane powinny być z ich środków, czy też były delegowane i w związku z tym powinny być sfinansowane z budżetu federalnego. Subwencji na ich realizację nie ma[173].

Jednocześnie od roku 2012 negatywna ocena realizacji pełnomocnictw federalnych w regionach była podstawą do usunięcia szefa regionu z zajmowanego urzędu, region zaś mógł być poddany zarządowi komisarycznemu – rozwiązanie to nie zostało jednak nigdy zastosowane w praktyce[174]. Urząd gubernatorski tracił na popularności w oczach polityków, urzędników i przedstawicieli biznesu ze względu na wzrost oczekiwań ze strony Kremla, obejmujących konieczność dbania o napływ inwestycji, drastyczny spadek środków budżetowych transferowanych do regionów z budżetu federalnego, poszukiwanie wśród przedstawicieli korpusu gubernatorskiego „kozłów ofiarnych"

---

[172] *Рейтинг эффективности губернаторов. Восьмой выпуск*, Фонд развития гражданского общества, 2015, 10.02, http://civilfund.ru/mat/view/73 [dostęp: 06.04.2017].

[173] Н. Городецкая, *Регионам напомнили о реформе полномочий. Дмитрий Козак пообещал местным властям финансовые, а возможно, и политические санкции*, „Коммерсантъ" 2016, 16.06, s. 4.

[174] *Ibidem.*

w ramach spektakularnych akcji antykorupcyjnych[175]. Kreml coraz częściej spotykał się z problemami w znalezieniu osób chętnych do objęcia stanowiska szefa regionu[176].

W latach 2014–2016 doszło do szeregu bezprecedensowych działań ze strony struktur siłowych wymierzonych przeciwko elitom regionalnym. Aresztowano trzech gubernatorów: Komi, obwodu kirowskiego i sachalińskiego. W tych przypadkach działania służb nosiły wyraźnie propagandowy charakter. W Komi, oprócz gubernatora zarzuty usłyszało 18 urzędników republikańskich. W poprzednich latach zatrzymań dokonywano głównie w odniesieniu do urzędników szczebla municypalnego. W przypadku szefów regionów zatrzymania i procesy sądowe następowały już po opróżnieniu urzędów, co potwierdzają sprawy gubernatorów Karelii, obwodów: briańskiego, nowosybirskiego i orłowskiego[177]. W latach 2012–2016 w 14 podmiotach Federacji Rosyjskiej doszło do kilkudziesięciu zatrzymań i wszczęcia postępowań karno-sądowych w odniesieniu do członków administracji regionalnej (wicegubernatorów i członków rządu)[178].

Z jednej strony wzrost presji na elity regionalne można było wiązać z koniecznością ograniczenia ich autonomii formalno-prawnej, z drugiej zaś strony nie dochodziłoby do tak wielu zatrzymań po stronie elit regionów, gdyby pozycja struktur siłowych nie wzrosła w skali całego państwa. FSB, bo o niej przede wszystkim mowa, prowadziła systematyczne i zakrojone na szeroką skalę działania operacyjno-śledcze przeciwko urzędnikom administracji regionalnych. Akcje antykorupcyjne i zwalczanie przestępstw gospodarczych stały się jednym z głównych obszarów działań FSB i służyły wymuszaniu lojalności zarówno ze strony członków elity rządzącej Rosją, jak i elit biznesowych z nią powiązanych[179].

---

175 А. Перцев, *Губернаторское положение. Почему пост губернатора теряет привлекательность*, „Коммерсантъ Власть" 2016, 07.11, s. 9.

176 В. Дергачев, Е. Кузнецова, Д. Линделл, *„Варяг" из центра...*; М. Ростовский, *Пронзенные вертикалью*, „Московский комсомолец" 2017, 05.04, https://www.mk.ru/politics/2017/04/04/gubernatory-pronzennye-vertikalyu-otnosheniya-moskvy-i-regionalnykh-vlastey-radikalno-izmenilis.html [dostęp: 10.11.2018].

177 Por. *Экс-губернатор Брянской области приговорен к 4 годам колонии*, „ТАСС" 2015, 19.11, http://tass.ru/proisshestviya/2454868 [dostęp: 06.04.2017]; *Приложение 1. Уголовные дела в отношении глав регионов (1996–2016). Рейтинг Фонда „Петербургская политика" за июнь 2016 года...*

178 *Приложение 3. Уголовные дела в отношении председателей региональных парламентов (2012–2016), Рейтинг Фонда „Петербургская политика" за июнь 2016 года...*

179 Więcej na ten temat patrz: *Институты и практики авторитарной консолидации, 2014–2016 гг.*, [w:] К. Рогов (ред.), *Политическое развитие России...*, s. 26–28.

Działania polegające na ścisłej kontroli aktywności elit regionalnych i szefów regionów, szczególnie w obszarze gospodarczym, zdarzały się jeszcze zanim rola FSB znacząco wzrosła, tj. po aneksji Krymu. Przynajmniej od roku 2014 nabrały one jednak wyraźnej dynamiki i, co ważniejsze, rozszerzeniu uległa polityczna autonomia i samodzielność struktur siłowych. Część rosyjskich komentatorów z pełnym przekonaniem twierdzi, że struktury siłowe „działają absolutnie niezależnie od administracji prezydenckiej i nie informują jej o swoich planach i zamiarach"[180].

Warto także wziąć pod uwagę, w kontekście nierespektowania przez szefów regionów apeli ze strony przedstawicieli Kremla, aby wybory w regionach miały charakter mniej autorytarny niż dotychczas, że wyborcze sukcesy Jednej Rosji wymagały zdecydowanego zaangażowania zasobów administracyjnych. W pełni potwierdziły to wybory do Dumy Państwowej w roku 2016, którym towarzyszyło równie dużo „anomalii wyborczych", co podczas wyborów w roku 2007 czy 2011. W związku z tym widać, że apele Wołodina miały charakter propagandowy, a wybory z roku 2015 były jednym z elementów przygotowań do kampanii federalnej. Sama Jedna Rosja, choć nikt nie zamierzał jej rozwiązywać, przestała odgrywać rolę narzędzia kontroli szefów regionów. W świetle konfliktów targających jej strukturami regionalnymi i postępującą ich „prywatyzacją" nie mogła skutecznie pełnić tej funkcji. Pozostała szeroką platformą grupującą tę część elit politycznych w regionach, które zainteresowane były karierą w organach władzy ustawodawczej szczebla regionalnego, municypalnego i federalnego. Kreml w coraz większym stopniu sięgał po kadry Frontu Narodowego, a współpraca z partiami opozycji parlamentarnej i przywrócenie formuły mieszanej zabezpieczały go przed ewentualną porażką w głosowaniu na listy partyjne. Groźba pojawienia się w Dumie regionalnego lobby związanego z szefami regionów była łagodzona obecnością w niej osób związanych z Frontem Narodowym, skonfliktowanym z gubernatorami. Wskutek zbliżenia Kremla z partiami opozycji systemowej członkowie Frontu zaczęli pojawiać się także na ich listach wyborczych. Kreml wolał mieć do czynienia ze słabymi gubernatorami, podatnymi na manipulacje, co było dość zaskakujące w świetle powyborczych podsumowań i statystyk wskazujących, że zgodnie z przewidywaniami Jedna Rosja poradziła sobie lepiej w tych regionach, w których rządzili najbardziej wpływowi gubernatorzy[181].

Podsumowując, szefowie regionów dysponowali szerokimi możliwościami oddziaływania na wynik wyborów do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych za pośrednictwem kontroli nad komisjami wyborczymi w regionach

[180] М. Ростовский, *Пронзенные вертикалью...*

[181] Р. Туровский, *Выборы – 2016: новые и старые тенденции в регионах*, „Politcom.ru" 2016, 26.09, http://politcom.ru/21554.html [dostęp: 06.04.2017].

i stymulowania aktywności wyborczej członków lokalnych wspólnot. Zmienione po roku 2012 zasady obejmowania urzędu gubernatorskiego wymuszała na szefach regionów konieczność (od-)budowy sprawnych machin politycznych. Zwiększały się także, w świetle spadku popularności społecznej Jednej Rosji i rozszerzania znaczenia wyborów większościowych, możliwości utrzymywania własnej klienteli w regionalnych i federalnych organach władzy ustawodawczej. Sama „partia władzy" przestała być ostatecznie przestrzegana przez Kreml jako instytucja władna kontrolować poczynania szefów regionów, pozostawała pod kontrolą szefów regionów, o czym więcej w dalszej części rozdziału.

Kreml podjął wiele środków zaradczych, które ograniczały ryzyko jakiejkolwiek frondy regionów. Przede wszystkim elity regionalne zostały poddane ścisłej kontroli przez struktury siłowe (FSB), które przeprowadziły wobec gubernatorów i członków ich administracji szereg pokazowych akacji zatrzymań, niemających dotychczas precedensu[182].

***

Miejsce i rola Jednej Rosji w wymiarze przestrzennym ulegały ewolucji, co związane to było z przemianami w obrębie formalno-prawnych reguł rywalizacji partyjno-wyborczej na poziomie regionalnym, a także kształtowaniem się nowego modelu relacji pomiędzy Kremlem a elitami regionalnymi. Można wyodrębnić trzy główne etapy procesu ewolucji statusu „partii władzy" w regionach.

Pierwszy z nich rozpoczął się w roku 2001 i związany był z implementacją wstępnego zbioru rozwiązań formalno-prawnych stanowiących fragment procesu centralizacji stosunków federacyjnych w Rosji. Kluczowe znaczenie z punktu widzenia statusu Jednej Rosji w regionach miało przyjęcie dwóch ustaw federalnych prowadzących do „upartyjnienia" regionalnych systemów wyborczych i struktury regionalnych organów władzy ustawodawczej: *O partiach politycznych* i *O podstawowych gwarancjach praw wyborczych i prawa obywateli Federacji Rosyjskiej do udziału w referendum*[183]. Symbolicznie etap ten kończył się w roku

[182] Tendencja ta miała się utrzymać również po roku 2016. W roku 2017 zatrzymany został Aleksander Sołowiow (Udmurcja), a w roku 2018 FSB dokonało masowych aresztowań w Dagestanie w środowisku urzędników republikańskich i współpracowników tamtejszych struktur siłowych, którym zarzucono zorganizowanie grupy przestępczej. Por. М. Ростовский, *Пронзенные вертикалью...*; Д. Серков, *Задержанных в Дагестане чиновников и силовиков обвинят в создании ОПГ*, „РБК" 2018, 05.02, https://www.rbc.ru/society/05/02/2018/5a7827569a794782f9e068d3 [dostęp: 06.04.2018].

[183] *Федеральный закон об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации*, ЦИК России, http://www.cikrf.ru/law/federal_law/zakon_02_67fz_n.html [dostęp: 05.04.2017].

2004, w momencie zniesienia systemu powszechnych wyborów najwyższych osób urzędowych w regionach i wprowadzenia systemu wyborów pośrednich („nominacji"). Nowy system wyłaniania osób mających sprawować najwyższy urząd w regionie przewidywał, że prezydenta FR będzie wybierał jednego kandydata spośród przedłożonych mu do wyboru kandydatur i przedkładał pod głosowanie regionalnego organu władzy ustawodawczej (przedstawicielskiej) rzeczonej propozycji. W okresie tym przedstawiciele elit regionalnych, skupieni wokół szefów regionów, starali się równocześnie zaspokajać oczekiwania centrum federalnego w zakresie dostosowywania ustawodawstwa regionów do norm prawodawstwa federalnego i rozbudowy struktur terytorialnych Jednej Rosji, jednocześnie dalej utrzymywali własne machiny polityczne, a nawet skutecznie podporządkowywali sobie odziały regionalne nowej partii. Rządzący wówczas regionami gubernatorzy i prezydenci republik narodowościowych byli władni obronić autonomię regionalnych oddziałów Jednej Rosji w zakresie wyłaniania kandydatów w wyborach do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych[184].

Drugi etap ewolucji miejsca i roli Jednej Rosji w regionach, rozpoczynający się w roku 2004, związany był z implementacją nowych rozwiązań formalno-prawnych w zakresie funkcjonowania regionalnych systemów partyjno-wyborczych. W okresie tym centrum federalne cieszyło się niemal całkowitym monopolem, jeśli chodzi o wymuszanie posłuszeństwa ze strony najwyższych osób urzędowych w regionach – przynajmniej w wymiarze formalno-prawnym. W roku 2008 rozpoczęły się istotne zmian w strukturze korpusu gubernatorsko-prezydenckiego. Etap ten skończył się wraz z wybuchem społecznych protestów w największych rosyjskich miastach, w następstwie ogłoszenia wyników wyborów do Dumy Państwowej VI kadencji w roku 2011. Jedna Rosja utraciła wówczas konstytucyjną większości w Dumie i doznała wizerunkowej porażki, symbolizującej również jej rosnącą społeczną delegitymizację[185]. Dla obozu władzy był to sygnał niepokojący. Stanowił świadectwo porażki zmian wprowadzanych do zasad funkcjonowania regionalnych systemów politycznych – mianowani szefowie regionów nie wywiązywali się należycie z zadania mobilizacji zasobów administracyjnych na rzecz Jednej Rosji. Zwolnieni z obowiązku poddawania się cyklicznej ocenie wyborców, sami nie byli zainteresowani utrzymywaniem machin polityczno-wyborczych[186].

---

[184] Ю. Г. Коргунюк, *Уничтожение субъектности („Единая Россия" как партийная организация: становление и инволюция)*, „Полития" 2009, № 1 (52), s. 132–135.

[185] Por. Ю. А. Нисневич, *Электоральная коррупция в России: политико-правовой анализ федеральных избирательных кампаний в 2003–2012 годах*, Фонд „Либеральная Миссия", Москва 2014, s. 145–159.

[186] А. Кынев, *С фигой в кармане*, „Газета.ру" 2011, 14.03, https://www.gazeta.ru/comments/2011/03/14_x_3553753.shtml [dostęp: 10.06.2018].

W trzecim etapie rozwoju Jednej Rosji na szczeblu regionalnym, rozpoczynającym się w roku 2012, mamy do czynienia z głęboką reformą systemu partyjno-wyborczego. Odwracała ona dotychczasowe podejście do regulacji zasad rywalizacji wyborczej w regionach, tj. „upartyjnienia" regionalnych systemów politycznych realizowanego od roku 2001. Reformy tego okresu miały na celu zminimalizowanie strat politycznych obozu władzy wywołanych spadkiem popularności „partii władzy". Zmiana zasad obsadzania stanowisk najwyższych osób urzędowych podmiotu Federacji Rosyjskiej – przywrócenie w większości regionów wyborów powszechnych – stanowiła natomiast wyraz krytycznej refleksji na temat negatywnej zależności pomiędzy wynikami Jednej Rosji a brakiem doświadczenia wyborczego ówczesnych szefów regionów, mianowanych przez prezydenta. Jednocześnie wprowadzono zmiany do zasad regulujących tryb wyborów do regionalnych organów władzy ustawodawczej – tzw. ustawa Kliszasa zmniejszała znacząco obowiązkową kwotę deputowanych wybieranych na podstawie głosowania na listy partyjne (z dotychczasowych 50 do 25%). Ograniczeniu roli partii politycznych w wymiarze regionalnym towarzyszyło przywrócenie mieszanej ordynacji wyborczej do Dumy Państwowej. Sprzyjało to wzrostowi znaczenia szefów regionów, którzy mieli teraz znaczący wpływ na kandydatów startujących w okręgach jednomandatowych. Aby zrównoważyć ten proces, obóz władzy zdecydował się poddać elity regionalne wzmocnionej kontroli ze strony resortów siłowych. Jednocześnie do realizacji tego zadania włączony został Ogólnorosyjski Front Narodowy, rozrastanie się wpływów którego szefowie regionów chcieli ograniczyć. Druga połowa tego etapu związana jest z przewartościowaniem dotychczasowych zasad kontraktu w zakresie relacji Kreml – gubernatorzy. Fundamentalne zasady leżące u podstaw kontraktu, w myśl których szef regionu lojalny wobec Kremla, gwarantujący spokój społeczny w regionie i skutecznie radzący sobie z zapewnianiem znaczącego poparcia wyborczego Jednej Rosji, mógł być pewny, że zachowa urząd, przestały obowiązywać. Wyniki wyborcze Jednej Rosji nie były już wiarygodnym źródłem informacji na temat efektywności pracy szefa regionu i gwarancją jego bezpieczeństwa. Wzrosła bezprecedensowo liczba postępowań karnych wobec członków regionalnej elity władzy zarówno gubernatorów, jak i ich zastępców. Uwzględniając w dyskusji na temat ewolucji miejsca i roli Jednej Rosji w regionalnych systemach politycznych koncepcję neojarłyku, należy stwierdzić, że idealne założenia tego typu umowy, tj. możliwość sprawowania niepodzielnej władzy na danym terytorium w zamian za gwarancję lojalności i utrzymywania porządku na tym obszarze – zapewnienia stabilności i dostarczania zasobów, ulegały w Rosji istotnej ewolucji w omawianym okresie[187]. Zmiany formalno-prawne, tj. rezygnacja z powszechnych wyborów szefów regionów i późniejsze ich przywrócenie były tylko jednym z aspektów tego procesu, wca-

[187] R. Bäcker, *Nietradycyjna teoria polityki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012, s. 128.

le zresztą nie najważniejszym. Symbolizowały zmiany w rzeczywistym układzie sił Kreml – regiony i przewartościowania oczekiwań ze strony obozu władzy wobec osób sprawujących najwyższe urzędy w podmiotach federacji. Zabezpieczenie porządku na danym terytorium przestało być gwarancją ciągłości zajmowania urzędu przez szefa regionu. W niektórych sytuacjach Kreml, podejmując decyzję dotyczącą tego, kto będzie sprawował najwyższy urząd w regionie lub pożegna się z zajmowanym stanowiskiem, w ogóle nie brał pod uwagę zdania elit regionalnych. W pewnych odosobnionych przypadkach regiony zachowywały znaczący zakres suwerenności w swych działaniach, co nie tylko przeczyło tezie o ich podporządkowaniu centrum i bezwarunkowej lojalności elit lokalnych wobec Kremla[188].

3. Problem systemowości Jednej Rosji w wymiarze regionalnym

W procesie przebudowy rosyjskiego systemu politycznego po roku 1999 wyraźnie dawało o sobie znać dążenie do podporządkowania regionów centrum federalnemu. Proces ten toczył się zarówno za pomocą rozwiązań odnoszących się bezpośrednio do sfery stosunków federacyjnych, jak i pośrednio – poprzez modyfikację systemu partyjno-wyborczego[189]. Zjawisko ewolucji funkcji i instytucjonalizacji Jednej Rosji w wymiarze przestrzennym było silnie zdeterminowane przez rozwój relacji centrum – regiony. Obawy przed frondą regionów silnie powiązane były z początkowym etapem reformy stosunków federacyjnych. Jednocześnie rosło poczucie, że mechanizmy formalno-prawne wspomnianej reformy nie rozwiążą problemu samowoli władz regionalnych[190]. Początkowo zasięg oddziaływania partii był ograniczony głownie do szczebla federalnego, z czasem podjęto wysiłki na rzecz rozprzestrzenienia jej wpływów, dostrzegając tu potencjalne korzyści z punktu widzenia interesów obozu władzy. Mimo korzyści wynikających z rozbudowy struktur regionalnych Jednej Rosji, zaczęły pojawiać się też zagrożenia. Dotyczyły one przede wszystkim tego, czy nie zostaną one podporządkowane szefom regionów i wtłoczone w tryby ich machin politycznych. Troska ta była zasadna, takie intencje rzeczywiście przyświecały bowiem elitom regionalnym. Próby zawłaszczania regionalnych struktur Jednej Rosji przez szefów regionów stały się zjawiskiem dość powszechnym[191].

---

188 А. Стародубцев, *Пересмотр федеративного контракта...*

189 A. Kyniev, *Party Politics...*, s. 113.

190 *Ibidem*, s. 114.

191 D. Slider, *How United is United Russia? Regional Sources of Intra-party Conflict*, „Journal of Communist Studies and Transition Politics" 2010, vol. 26, No 2, s. 259; А. Перцев, *Губернаторское положение...*

Już w roku 2009 formalne atrybuty, takie jak skala zwycięstw wyborczych Jednej Rosji i liczba kontrolowanych miejsc w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych, pozwalały przyjąć, że Jedna Rosja dominowała w regionalnych systemach politycznych. Przynależność większości szefów regionów do „partii władzy" dodatkowo wzmacniała to założenie. Proces ten był symptomem centralizacji „systemu partyjnego" w Rosji. Era bezpartyjności szefów regionów zakończyła się bowiem w roku 2004. W latach 2000–2004 na 38 wybranych wówczas szefów regionów zaledwie dziesięciu należało do którejś z partii politycznych[192]. W okresie, kiedy szefowie regionów byli faktycznie powoływani przez prezydenta (2005–2012) stanowisko to powierzono aż 20 bezpartyjnym kandydatom. Po roku 2012 partyjnej afiliacji nie miało jedynie dziesięciu wybranych szefów regionów[193]. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że w trakcie przygotowań do wprowadzenia w życie nowych zasad wyborów szefów regionów, ustawodawca federalny pozostawił regionom możliwość otworzenia drogi do urzędu szefa regionu kandydatom niezależnym – z szansy tej skorzystało zaledwie kilka regionów. Należały do nich Moskwa, obwody jarosławski, kirowski i tulski[194].

Sama centralizacja rosyjskiego „systemu partyjnego" postępowała systematycznie i konsekwentnie w latach 2001–2007 i obejmowała szereg działań regulacyjnych powstających z inicjatywy Kremla, takich jak radykalne zwiększenie wymaganej liczby członków partii politycznych, wyeliminowanie z życia politycznego partii regionalnych, zakaz tworzenia bloków wyborczych, zniesienie mieszanego większościowo-proporcjonalnego systemu wyborczego podczas wyborów do Dumy Państwowej, które miały sprzyjać interesom „federalnego kierownictwa partii politycznych"[195]. Ich liczba znacząco skurczyła się do roku 2007. „Struktura funkcjonowania partii przewidywała sztywną hierarchię zarządzania, wszystkie decyzje regionalnych oddziałów partii wymagały uzgodnień z kierownictwem centralnym partii"[196]. Kreml, dążąc do centralizacji systemu politycznego Rosji, budował nie tylko pionowe struktury organów władzy wykonawczej, ale także za pośrednictwem federalnych (scentralizowanych) partii zamierzał podporządkować sobie regionalne organy władzy ustawodawczej. Już sama ustawa *O partiach politycznych* z roku 2001, wraz z dal-

[192] В. Дергачев, Е. Кузнецова, Д. Линделл, *„Варяг" из центра*...

[193] *Ibidem.*

[194] И. Нагорных, *„Единая Россия" пополнится губернаторами*, „Коммерсантъ" 2017, 21.12, https://www.kommersant.ru/doc/3503363 [dostęp: 10.11.2018].

[195] А. Кынев, *Институционально-политические особенности российских выборов 2016 г.*, Комитет гражданских инициатив, 2016, 26.04, https://komitetgi.ru/analytics/2802/ [dostęp: 10.06.2018].

[196] *Ibidem.*

szymi poprawkami, znacząco ograniczała swobodę działalności regionalnych oddziałów partii politycznych[197].

Stopień centralizacji „systemu partyjnego" Rosji po roku 2001 dość dobrze obrazuje fakt, iż Kreml wzmacniając pozycję partii politycznych w procesie nominacji szefów regionów, kosztem pełnomocnych przedstawicieli prezydenta, beneficjentem zmian uczynił federalne kierownictwo partii. Przywracając zaś po roku 2011 w okrojonej formie wybory powszechne szefów regionów, ustawodawca federalny upoważnił do prowadzenia rozmów z prezydentem na temat zgłoszenia kandydata chcącego ubiegać się o urząd gubernatorski również partie polityczne, które nie miały swojego przedstawicielstwa w zgromadzeniu ustawodawczym regionu, gdzie miały się odbyć wybory.

W roku 2014 dynamiki nabrał proces kształtowania się w Rosji na szczeblu federalnym kartelu partii, budowanego wokół Jednej Rosji z udziałem partii opozycji prosystemowej. Miał on istotny wpływ na funkcjonowanie regionalnych oddziałów partii politycznych – w przypadku partii opozycji systemowej, wręcz dobroczynny. Kartelizacja partii federalnych zapewniła im rezygnację przez Kreml z planów dalszej implementacji założeń „ustawy Kliszasa" i obecność w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych[198]. Budowa kartelu partii stanowiła natomiast fragment modernizacji rosyjskiego reżimu politycznego i próbę przezwyciężenia kryzysu politycznego przełomu lat 2011–2012. Kreml, poszukując współpracy ze „starymi" partiami (opozycji systemowej) i jednocześnie przywracając wybory powszechne szefów regionów, starał się zmienić atmosferę towarzyszącą wyborom w regionach. Działania obozu władzy zmierzały do nadania im pozorów legitymacji – zwiększała się liczba uczestników rywalizacji wyborczej zarówno partii, jak i kandydatów partyjnych, a jednocześnie Kreml starał się ograniczać zjawisko nadmiernego wykorzystywania zasobów administracyjnych przez szefów regionów. Do tych nowych standardów musieli dostosować się nie tylko oni, ale także Jedna Rosja.

Jedna Rosja, jeśli mierzyć stopień centralizacji jej struktury organizacyjnej na podstawie statutu partii, powstawała jako partia skrajnie scentralizowana. Przyjęty podczas zjazdu założycielskiego w grudniu 2001 r. statut partii przewidywał udział Centralnej Rady Politycznej w trakcie powoływania szefów

---

[197] И. А. Сланова, *Региональные отделения политических партий как субъект избирательного процесса. Особенности участия региональных отделений политических партий в выборах*, Министерство юстиции Российской Федерации, 2012, 27.01, http://to15.minjust.ru/ru/novosti/regionalnye-otdeleniya-politicheskih-partiy-kak-subekt-izbiratelnogo-processa-osobennosti [dostęp: 10.06.2018].

[198] М. Рубин, *Кремль сформирует кадровый резерв из оппозиции, Парламентские партии получат руководящие посты в регионах*, „Известия" 2013, 18.03, https://iz.ru/news/546792 [dostęp: 10.11.2018].

oddziałów regionalnych partii. Rada dysponowała prawem usuwania kandydatów z federalnej listy wyborczej, a także ubiegających się o miejsce w okręgach jednomandatowych; właścicielem majątku partii, w tym także jej oddziałów regionalnych, była cała partia[199].

W ciągu 15 lat funkcjonowania, jej statut ulegał licznym zmianom wprowadzanym przez kolejne zjazdy partii. W swym kształcie z roku 2016 w dalszym ciągu promował dominację kierownictwa centralnego partii i podporządkowywał mu jej regionalne oddziały. Oddziały takie powstają na podstawie decyzji zjazdu partii lub Rady Generalnej partii. Oddział regionalny partii nie ma prawa samodzielnie podjąć decyzji o swej reorganizacji i likwidacji[200]. Rada Generalna partii m.in. zgłaszała kandydatury osób ubiegających się o wybór na stanowisko szefa regionu, podejmowała decyzję o powołaniu do życia przez regionalne oddziały partii funduszy wyborczych[201]. Prezydium Rady Generalnej partii uzgadniało z Regionalnymi Radami Politycznymi kandydatury osób ubiegających się o obieralne urzędy w organach władzy ustawodawczej podmiotów Federacji Rosyjskiej[202]. Prezydium Rady Generalnej decydowało o uczestnictwie w wyborach oddziałów regionalnych lub lokalnych – decyzja ta miała charakter obowiązkowy. To również centralne organy kierownicze (Rada Generalna Partii lub jej Prezydium) decydowały, kto będzie sprawował funkcję pełniącego obowiązki sekretarza regionalnego oddziału partii w okresie, kiedy osoba powołana na to stanowisko zrzeknie się go lub rezygnuje/zawiesi członkostwo w partii[203].

Niemniej jednak formalno-prawna centralizacja partii była w początkowym okresie istnienia Jednej Rosji przedmiotem sporu pomiędzy centralnym kierownictwem partii a regionalnymi jej oddziałami, którym przewodził mer Moskwy Jurij Łużkow. W latach 2004–2005 centralne kierownictwo partii i część elit partyjnych najbardziej wpływowych regionów (Moskwy i Tatarstanu) uzgadniały zasady tworzenia list wyborczych. Regiony zdołały wywalczyć autonomię w listopadzie 2004 i doprowadziły do usunięcia ze statutu partii zapisu o konieczności uzgadniania z Prezydium Rady Generalnej partii list kandydatów ubiegających się o miejsca w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych. Jednak

---

199 Ю. Г. Коргунюк, *Уничтожение субъектности*..., s. 131.

200 *Устав Партии „Единая Россия". 13. Региональное отделение партии*, https://er.ru/party/rules/#13 [dostęp: 10.06.2018].

201 *Устав Партии „Единая Россия". 9. Генеральный совет партии*, https://er.ru/party/rules/#9 [dostęp: 10.06.2018].

202 *Устав Партии „Единая Россия". 10. Президиум генерального совета партии*, https://er.ru/party/rules/#10 [dostęp: 10.06.2018].

203 *Устав Партии „Единая Россия". 13. Региональное отделение партии*, https://er.ru/party/rules/#13 [dostęp: 10.06.2018].

sporny zapis – wbrew osiągniętemu porozumieniu – pojawił się w tekście statutu partii zamieszczonym na jej stronie internetowej. Skłoniło do Jurija Łużkowa do napisania listu do Komitetu Wykonawczego partii, w którym zarzucał on kierownictwu fałszerstwo[204]. W kwietniu 2005 roku

> Rada Generalna jednogłośnie przyjęła poprawki do statutu, w myśl których kandydatów w wyborach do regionalnych parlamentów zgłaszają Konferencje oddziałów regionalnych partii, a Prezydium Rady Generalnej wyraża jedynie opinię na ich temat, co nie miało jednak charakteru obowiązującego[205].

Przywołana kwestia sporu dotyczącego kontroli nad trybem zgłaszania kandydatur podczas wyborów regionalnych nie była pierwszą odsłoną konfliktu toczącego się w partii w początkowym okresie jej istnienia, ale niewątpliwie była zarówno odzwierciedleniem prób zachowania przez regiony resztek autonomii w relacjach z centrum federalnym, jak i symptomem usiłowań podporządkowywania sobie przez szefów regionów struktur regionalnych Jednej Rosji[206].

Próby dotyczące przejmowania kontroli nad regionalnymi oddziałami partii przez wpływowych gubernatorów i prezydentów republik narodowościowych w początkowym okresie jej istnienia były zjawiskiem powszechnym. Gubernatorzy i prezydenci republik narodowościowych podejmując je wchodzili często w konflikt z federalnym kierownictwem partii[207]. Kreml w początkowym etapie instytucjonalizacji Jednej Rosji starał się unikać konfrontacji z najbardziej wpływowymi szefami regionów i brał ich stronę w konflikcie z „partią władzy"[208].

Proces „prywatyzacji partii" był m.in. skutkiem tego, że Jedna Rosja powstawała w wyniku penetracji terytorialnej, a jej struktury w regionach były budowane na bazie istniejących „substytutów partii politycznych" (machin politycznych gubernatorów i prezydentów republik narodowościowych). Regionalne struktury władzy podejmując się działań na rzecz przejmowania kontroli nad regionalnymi strukturami „partii władzy" dysponowały szeregiem atutów, np. finansowych. Ich doniosłość unaocznił swego czasu konflikt pomiędzy

---

[204] Ф. Румянцев, И. Барабано, *В „Единой России" есть что-то фальшивое*, „Газета. Ру" 2005, 02.03, https://www.gazeta.ru/politics/2005/03/02_a_247342.shtml [dostęp: 10.06.2018].

[205] Ю. Г. Коргунюк, *Время проедать. Партийно-политическая жизнь весной 2005 г.*, „Полития" 2005, № 1, s. 26.

[206] И. Нагорных, *Съезд утвердителей*, „Коммерсантъ Власть" 2003, 24.03, s. 42.

[207] Idem, *Уничтожение субъектности...*, s. 132.

[208] D. Slider, *How United is United Russia…*, s. 271; Ю. Г. Коргунюк, *Уничтожение субъектности...*, s. 143.

Eduardem Rosselem (wieloletnim gubernatorem obwodu swierdłowskiego) a tamtejszymi strukturami partyjnymi. Gubernator czekał na decyzję o reelekcji i wywierał presję finansową na partię, uniemożliwiając jej opłacenie dzierżawy pomieszczeń biurowych[209].

W momencie powstawania partii zdawano sobie sprawę z tego typu zagrożeń i Kreml stawiał na ludzi nowych, niezwiązanych z trzema partiami ją tworzącymi (Jednością, Ojczyzną, Całą Rosją). Szefami regionalnych komitetów partii stać się miały osoby spoza układów rządzących w regionach. Zarządzanie partią na poziomie regionalnym miało być w zamyśle jej kuratorów wolne od wpływów polityków regionalnych – gubernatorów czy szefów regionalnych organów władz ustawodawczych. Proces nominacji szefów struktur regionalnych (do roku 2003 przewodniczących Rad Politycznych, po roku 2003 sekretarzy Rad Politycznych) rozpoczął się w lutym 2002 r. i był rozciągnięty w czasie – zakończył się w marcu roku 2003, a także nacechowany szeregiem konfliktów pomiędzy przedstawicielami partii tworzących Jedną Rosję. Powołane do kierowania partią w regionach osoby nie zawsze znajdowały uznanie w oczach szefów regionów lub administracji prezydenckiej. Analiza składu pierwszej obsady szefów struktur regionalnych partii pozwala stwierdzić, że większość z przewodniczących nie była związana z żadną z partii tworzących Jedną Rosję[210].

Władysław Surkow sugerował członkom rodzącej się Jednej Rosji, by „umieli być elastyczni, jeśli chodzi o dobór sojuszników, należy bowiem umieć zmieniać ich – partie polityczne, które zachowują się zbyt pryncypialnie w tej sferze… zazwyczaj mają krótki żywot"[211]. Szczególnej wrażliwości wymagać miała współpraca z elitami regionalnymi, z którymi Jedna Rosja chciała blisko współpracować. Początkowo główną troską Kremla i kierownictwa federalnego partii miało być harmonijne współdziałanie z korpusem gubernatorskim – na ówczesnym etapie rozwoju relacji centrum – regiony nikt jeszcze nie życzył sobie konfliktów z wciąż wpływowymi i wybieranymi w głosowaniu powszechnym szefami władz wykonawczych podmiotów federacji. Surkow instruował członków partii:

> Nie należy kłócić się z gubernatorami. Powinniśmy być politykami, nie urzędnikami, jeśli gubernator występuje przeciwko partii, należy z nim walczyć, nie ma w tym niczego złego, należy to jednak robić normalnie, delikatnie[212].

---

[209] Idem, *How United is United Russia*..., s. 267.

[210] Ю. Г. Коргунюк, *Социально-демографический состав руководящих органов „Единой России" как показатель специфики организационной структуры партии*, „Полития" 2012, N° 1 (64), s. 97.

[211] Л. Романова, О. Тропкина, *Февральские тезисы Суркова*, „Независимая газета" 2002, 20.02, http://www.ng.ru/politics/2002-02-20/2_surkov.html [dostęp: 11.11.2018].

[212] *Ibidem.*

Kreml nie ułatwiał gubernatorom i prezydentom republik narodowościowych zadania w przejmowaniu kontroli nad partią, uniemożliwiając im udział w pracach kluczowych ośrodków kierowniczych partii na szczeblu federalnym (Biura Rady Najwyższej, Rady Generalnej i Prezydium Rady Generalnej). Zazdrośnie strzeżono partii przed ich wpływami, obsadzając wspomniane stanowiska przede wszystkim członkami Jednej Rosji zasiadającymi w Dumie Państwowej. Z drugiej jednak strony toczył się również proces „regionalizacji" struktur kierowniczych partii, ich szeregi zasilali bowiem członkowie regionalnych zgromadzeń ustawodawczych[213].

Biorąc pod uwagę realną groźbę podporządkowania regionalnych struktur partii szefom regionów i ich klienteli, Kreml starał się temu przeciwdziałać i powoływał na stanowiska kierownicze regionalnych oddziałów partii osoby związane w większym stopniu z centrum niż z regionem. W konsekwencji szef regionalnych struktur Jednej Rosji mógł być niezależny od gubernatora, a jednocześnie bardzo silnie związany z „pionową strukturą władzy". Co ważne, gubernatorzy nie dążyli zazwyczaj do bezpośredniej kontroli nad strukturami Jednej Rosji w regionach poprzez obejmowanie stanowisk szefów regionalnych Rady Politycznej czy też sekretarzy partii. Ograniczali się do roztaczania kontroli nad lokalnymi sekretarzami partii w regionie i wprowadzania na to stanowisko członków swojej klienteli. Z badań realizowanych przez Camerona Rossa i Rościsława Turowskiego wynika, że przed rokiem 2014 wymiana lub próba wymiany przez nowego gubernatora osoby piastującej dotychczas stanowisko sekretarza partii była na porządku dziennym[214]. Byłoby to potwierdzeniem założenia, że szefowie regionów w dalszym ciągu zachowywali – nawet w warunkach ich znaczącego podporzadkowania centrum federalnemu – znaczną autonomię działań, w tym przypadku w odniesieniu do struktur regionalnych Jednej Rosji.

W wielu przypadkach centrum i regiony dzieliły się kontrolą nad strukturami partii na poziomie regionalnym. Umożliwiał to fakt dualizmu władzy w odniesieniu do struktur regionalnych partii. Była ona bowiem rozszczepiona pomiędzy sekretarzem partii – uznawanym za lidera partii w regionie i szefem regionalnego Komitetu Wykonawczego – odpowiedzialnym za organizację wszystkich lokalnych przedsięwzięć partii, włączając w to wybory i zarządzanie znaczną częścią jej budżetu. Szef Komitetu Wykonawczego regionalnego oddziału partii był powoływany przez Komitet Wykonawczy partii na szczeblu centralnym za zgodą Prezydium Rady Generalnej i Regionalnej Rady Politycznej. Wybór szefów Regionalnych Rad Politycznych miał mieć

[213] Ю. Г. Коргунюк, *Социально-демографический состав*..., s. 82.
[214] C. Ross, R. Turovsky, *Centralized but Fragmented*…, s. 213.

charakter rywalizacyjny i być przeprowadzany na forum regionalnej konferencji partyjnej. W praktyce nominacje na kluczowe stanowiska kierownicze partii w regionach były nie do pomyślenia bez zgody administracji prezydenckiej i kierownictwa partii. Kreml zachowywał również kontrolę nad procedurą odwoływania szefów struktur regionalnych partii[215].

Zmiany zasad powoływania szefów regionów w roku 2004, a także dalsze ograniczenie autonomii elit regionalnych i ich wpływu na proces decyzyjny na szczeblu federalnym nie zlikwidowały zjawiska „prywatyzacji" Jednej Rosji. Co gorsza, miały z punktu widzenia statusu partii w regionach szereg dodatkowych i zarazem negatywnych konsekwencji. Aleksij Czesniakow – politolog związany bezpośrednio z obozem władzy – ubolewał, że partyjna centralna i Kreml nie były zainteresowane utrzymywaniem stałej współpracy ze strukturami regionalnymi[216]. Sprowadzała się ona do kontaktów technicznych: organizacyjnych i kadrowych. Wyjątek stanowił okres wyborczy. „Pomiędzy wyborami centralne i regionalne struktury partii funkcjonują w oderwaniu [...]. Regiony zostały wykluczone z większości ideologicznie znaczących przedsięwzięć i kampanii"[217]. W niektórych regionach, zdaniem Czesniakowa, partia

> przekształciła się w swoisty dodatek do struktur organów władzy wykonawczej w regionach i przestała zajmować się znaczącymi z punktu widzenia wyborców zagadnieniami, a podejmuje się ich rozwiązania dopiero, kiedy otrzymuje odpowiedni sygnał ze strony regionalnej administracji lub Moskwy[218].

Jak wynikało np. ze słów wiceprzewodniczącego Dumy Miejskiej Stawropola:

> Listy kandydatów uczestniczących w wyborach municypalnych i regionalnych powstają w administracji gubernatora. Partia mogła mieć wpływ na ten proces [tj. na to, kto będzie ją reprezentował – M.S.] tylko wtedy, kiedy gubernator sam kierował regionalnym oddziałem partii. W innym przypadku sekretarzem Rady Politycznej partii zostawał „figurant", a sprawami partii w praktyce zajmowali się urzędnicy regionalni[219].

Taka sytuacja miała uniemożliwiać jakąkolwiek wewnętrzną debatę polityczną w partii – jeśli bowiem jej członek spierał się z administracją regionalną

---

[215] *Ibidem*, s. 209–210.

[216] W latach 2001–2008 pracował w administracji prezydenckiej w komórce odpowiedzialnej m.in. za nadzór nad Jedną Rosją. W latach 2012–2013 pełnił funkcje kierownicze w strukturach Jednej Rosji.

[217] А. Чеснаков, *О партработе с регионами*, „Актуальные комментарии" 2013, 11.06, Фонд „Центр политической конъюнктуры", http://actualcomment.ru/o_partrabote_s_regionami.html [dostęp: 10.06.2018].

[218] *Ibidem.*

[219] Г. Рубен, Н. Силаев, *Демократизация вопреки реформе*, „Эксперт" 2012, 09.04, http://expert.ru/expert/2012/14/demokratizatsiya-vopreki-reforme/ [dostęp: 11.11.2018].

lub po prostu nie podobał się jej, zostawał z niej usunięty lub nie dopuszczano go do udziału w wyborach[220].

Następująca po roku 2004 zmiana statusu szefów regionów i rezygnacja z zaangażowania nowych gubernatorów w funkcjonowanie regionalnych struktur Jednej Rosji (czy to w postaci pośredniego czy też bezpośredniego kierowania oddziałem regionalnym), wpłynęła na zmniejszenie się, zdaniem Czesniakowa, znaczenia partii w regionach. Szefów regionów w roli szefów partii w regionach zaczęli zastępować inni „publiczni politycy": przewodniczący regionalnych zgromadzeń ustawodawczych, merowie miast. Działanie to miało sprzyjać uwolnieniu struktur partii w podmiotach spod nadmiernej opieki regionalnych administracji. Czesniakow zarzucał osobom odpowiedzialnym za politykę wobec „partii władzy" w regionach, że godząc się na to, by kierowali nią drugorzędni politycy regionalni, jednocześnie nie przeciwdziałali zjawisku „prywatyzacji partii", a przy tym skazywali ją na dalszą degradację w hierarchii ważności w obrębie regionalnych systemów politycznych. Partyjne struktury stawały się coraz bardziej pasywne – proces jej marginalizacji stawał się nieodwracalny. Przywrócenie wyborów powszechnych szefów regionów po roku 2012, w połączeniu z odejściem od upartyjnienia systemu wyborczego w regionach pogłębiły jeszcze bardziej spadek autorytetu partii[221].

Liderzy Jednej Rosji liczyli, że wraz ze spadkiem po roku 2004 znaczenia gubernatorów w systemie politycznym Rosji wzrośnie rola partii w obsadzaniu tych stanowisk. Nadzieje te jednak nie do końca doczekały się spełnienia. Fakt, że niemal wszyscy szefowie władz regionalnych należeli w roku 2016 do Jednej Rosji nie był przypadkowy. Była to konsekwencja nieformalnego wymogu nakładanego przez Kreml na polityków szczebla regionalnego, którzy chcieli kontynuować lub rozpocząć karierę administracyjną na wyższym szczeblu. Koncesje poczynione w roku 2009 na rzecz Jednej Rosji w zakresie udziału w procesie wyłaniania szefów regionów nie wzmacniały faktycznie jej pozycji. Decyzje odnośnie do tego, kto obejmie urząd zapadały na Kremlu, często na długo nim pojawiał się wakat na stanowisku gubernatorskim[222]. Cameron Ross i Rościsław Turowski zwracali uwagę, że członkostwo w strukturach kierowniczych partii na szczeblu regionalnym – wbrew szeroko rozpowszechnionej opinii umniejszającej znaczenie tego faktu – było pozytywnie skorelowane z prawdopodobieństwem objęcia urzędu gubernatora[223].

---

[220] *Ibidem.*

[221] А. Чеснаков, *О партработе с регионами...*

[222] D. Slider, *How United is United Russia*…, s. 264.

[223] Analizując osiem przypadków tego typu karier, obydwaj autorzy uczciwie przyznają, że co prawda politycy ci formalnie objęli wysokie stanowiska w strukturach partyjnych, ale niedługo przed decyzją o powierzeniu im stanowisk szefów podmiotów. Oznaczało

W okresie, kiedy szefowie regionów byli faktycznie powoływani przez prezydenta, preferowali oni model zwracania się do niego z prośbą o wyrażenie przez niego „wotum zaufania". Unikali w ten sposób sytuacji, w której Jedna Rosja formując alternatywną listę kandydatów do objęcia tego urzędu na poziomie regionalnych systemów politycznych wpływałaby na to, że „wzmacniana byłaby pozycja innych aktorów i ich pretensji do objęcia władzy, a także poziom rywalizacji w regionie"[224]. W latach 2012–2016 partia była natomiast faktycznie odsunięta od wyborów gubernatorskich. Odpowiedzialność za nie spoczywała na wewnątrzpolitycznym bloku administracji prezydenckiej. Partia tylko „zapewniała kandydatom markę i rekomendację". Kierownictwo Jednej Rosji sprawowało nadzór nad wyborami municypalnymi i do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych[225].

Systemy patronalno-klientelistyczne na poziomie regionalnym były skoncentrowane i budowane wokół szefów administracji regionalnych. Potencjał patronażu Jednej Rosji w regionach był umiarkowanie rozbudowany. Ani struktury federalne, ani tym bardziej regionalne Jednej Rosji nie mogły poszczycić się wpływem na obsadzanie stanowisk w federalnych agencjach w regionach, uwzględniając m.in. prokuraturę, Federalną Służbę Bezpieczeństwa czy Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Stanowiska te miały być obsadzane na podstawie decyzji urzędników organów władz wykonawczych szczebla federalnego. Do dyspozycji Jednej Rosji pozostawały na poziomie regionalnym następujące zasoby: miejsca w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych i radach municypalnych; stanowiska średniego i niższego szczebla w organach władzy państwowej regionów i jednostek samorządu terytorialnego, miejsca na liście wyborczej do Dumy Państwowej. Po roku 2014 katalog przywilejów rozszerzył się o możliwość obsadzania stanowisk szefów organów władz municypalnych, nastąpiło to w wyniku reformy instytucji samorządu terytorialnego w Rosji oddającej w gestię szefów regionów ustalenia zasad organizacji i funkcjonowania struktury organów władzy na poziomie municypalnym[226].

Kreml był zainteresowany tym, aby na poziomie regionalnym powstawały jak najszersze koalicje elit zarówno z udziałem grup elit dominujących

---

to, że zależność pomiędzy objęciem urzędu gubernatorskiego a członkostwem w partii była nieautentyczna. Por. C. Ross, R. Turovsky, *Centralized but Fragmented*…, s. 213.

[224] Р. Туровский, *Губернаторские отставки...*

[225] Н. Галимова, *„Единой России" рассказали о рисках межэлитных конфликтов на выборах* „РБК" 2017, 15.06, https://www.rbc.ru/politics/15/06/2017/5941855a9a7947bb54f04f6fB [dostęp: 10.06.2017].

[226] Por. D. Slider, *How United is United Russia*…, s. 264; C. Ross, R. Turovsky, *Centralized but Fragmented*…, s. 209; А. Перцев, *Новый мэропорядок. Реформа 2014 года снизила политический вес муниципальных глав*, „Коммерсантъ Власть" 2016, 19.12, s. 9.

w regionalnych systemach politycznych, jak i przedstawicieli opozycji prosystemowej. Obozowi władzy w większym stopniu zależało na budowie szerokiej, w ograniczonym stopniu skonsolidowanej, partii niż na partii zwartej i ostrożnie dobierającej swych członków[227]. Jedna Rosja przekształciła się jednak na poziomie regionalnym – w wyniku podjętych na Kremlu decyzji co do jej charakteru – w strukturę amorficzną. Stała się bowiem jedyną partią, członkostwo w której – w oczach przedstawicieli elit regionalnych – gwarantowało możliwość czerpania zysków politycznych i materialnych. Partie polityczne zmonopolizowały do roku 2007 niemal całkowicie proces ubiegania się o obieralne stanowiska w państwie – na skutek wysiłków centrum federalnego, aby mogła z tej przewagi korzystać przede wszystkim Jedna Rosja. W konsekwencji dotychczasowe konflikty pomiędzy partiami politycznymi i wpływowymi grupami elit na szczeblu regionalnym zostały częściowo przeniesione na poziom struktur regionalnych Jednej Rosji[228]. Na poziomie regionalnym w partii dochodziło do szeregu konfliktów, w które zaangażowani byli przedstawiciele administracji prezydenckiej, regionalne i lokalne grupy elit administracyjnych i biznesowych, a także deputowani Dumy Państwowej i Rady Federacji, mający związki z regionami. Stawką rywalizacji były m.in. miejsca na listach wyborczych partii oraz kontrola nad aparatem partyjnym, przede wszystkim sekretarzami partii. Osie konfliktu na poziomie regionalnym ulegały w latach 2001–2016 zmianie konfiguracji. Od momentu narodzin Jednej Rosji konflikt przebiegał wzdłuż linii: szefowie władz regionalnych *versus* struktury organizacyjne tej partii. W naturalny sposób konflikty w obrębie „partii władzy" połączyły się z wcześniejszym podziałem, ukształtowanym jeszcze w latach 90., tj. konfliktem pomiędzy gubernatorami i prezydentami republik narodowościowych a merami miast, a także pomiędzy władzami wykonawczymi i władzą ustawodawczą na poziomie regionalnym. Wyjątkowo ostry przebieg miały konflikty w Kraju Nadmorskim wybuchające pomiędzy gubernatorami a kolejnymi merami Władywostoku. Kończyły się one najczęściej interwencjami prokuratury i zatrzymaniami tych ostatnich. Tendencja ta miała charakter trwały – merów Władywostoku pozbawiano urzędu na podstawie zarzutów o korupcję lub przekroczenie kompetencji zarówno pod rządami Borysa Jelcyna, jak i Władimira Putina[229]. Postępująca centralizacja stosunków federacyjnych i zmiana zasad powoływania najwyższych osób urzędowych w regionach po roku 2004 spowodowały, że pojawiła się dodatkowa oś konfliktu przebiega-

[227] A. Kyniev, *Party Politics*…, s. 119.

[228] *Ibidem*, s. 118.

[229] Por. С. Самохина, Н. Сергеев, *Привычка садиться. Очередного мэра Владивостока обвиняют в злоупотреблении служебными полномочиями. История вопроса*, „Коммерсантъ" 2016, 02.06, s. 1.

jąc pomiędzy *waregami* (sprawującymi coraz częściej funkcje szefów regionów, dodatkowo reprezentującymi interesy federalnych grup elit biznesowych) a elitami regionalnymi.

W wyniku podejmowanych przez Kreml starań na rzecz rozszerzenia wyborczego potencjału Jednej Rosji, polegających na wciąganiu na listy wyborcze partii przedstawicieli wszystkich liczących się grup elit, w strukturach partii na szczeblu regionalnym zaczęły pojawiać się podziały i frakcje[230]. Niekiedy ulegały one sformalizowaniu. Z chwilą, kiedy Jedna Rosja zaczęła odnosić wyraźne sukcesy wyborcze na szczeblu federalnym i regionalnym zaczęły, jak wspomniano, powstawać w niej frakcje lub – jak pisał Kyniew – „partie w partii"[231]. Do grona tego typu struktur można zaliczyć powstałe w roku 2006 Inicjatywę Omską czy też Jeden Władywostok. Reprezentowały one interesy grupy elit skupionych wokół merów Omska i Władywostoku, miały poparcie Jednej Rosji, ale funkcjonowały autonomicznie[232]. Nie miały charakteru frakcji ideologiczno-programowych („klubów") znanych z funkcjonowania partii na szczeblu federalnym. Ich istnienie odzwierciedlało fakt istotnych podziałów wewnątrz partii na poziomie regionalnym i próbę zachowania autonomii, przy jednoczesnym korzystaniu z dobrodziejstw popularności „partii władzy". W przypadku Kraju Nadmorskiego – Jeden Władywostok Władimira Nikołajewa stanowił zaledwie jedną z czterech skonfliktowanych frakcji Jednej Rosji. Pozostałym przewodzili: gubernator regionu, rektor Dalekowschodniego Uniwersytetu Państwowego i sekretarz regionalnego oddziału partii[233].

Pragnienie Kremla, by za wszelką cenę zgromadzić w ramach szerokiej koalicji wszystkich liczących się członków elity regionalnej, nie mogło nie wywołać negatywnych konsekwencji, kiedy niezadowoleni członkowie partii opuszczali jej szeregi i startowali z list innych partii lub gdy gubernator ignorował decyzję partii i wspierał swoich klientów, startujących w wyborach jako kandydaci niezależni. W Niżnym Nowgorodzie w przededniu wyborów municypalnych w październiku roku 2010 rozłam w ramach Jednej Rosji okazał się na tyle silny, że część opozycjonistów zaczęła szukać wsparcia innych partii. Mer Niżnego Nowgorodu Wadim Buławinow zablokował możliwość udziału w wyborach jednego z członków Jednej Rosji, powszechnie znanego w obwodzie przedsiębiorcy Olega Sorokina, zaangażowanego w szereg (nie)legalnych

[230] C. Ross, R. Turovsky, *Centralized but Fragmented*…, s. 217.

[231] А. Кынев, *Особенности межпартийной борьбы...*

[232] В. Червонящий, *„Омская инициатива" ушла в тень*, http://bk55.ru/news/article/11142/ [dostęp: 08.09.2018].

[233] А. Чернышев, *„Единая Россия" делит пост спикера парламента Приморья*, „Коммерсантъ Хабаровск" 2006, 11.10, https://www.kommersant.ru/doc/711978 [dostęp: 11.11.2018].

przedsięwzięć biznesowych. Ten wraz z grupą „rebeliantów" z Jednej Rosji udał się po pomoc do federalnego kierownictwa Sprawiedliwej Rosji z propozycją wykupu za sumę 40 milionów rubli niżegorodzkiego oddziału partii. Oddział miałby zostać oczyszczony z sympatyków mera i zasilony opozycjonistami z Jednej Rosji. Taka sytuacja była skutkiem wewnętrznego konfliktu w regionie pomiędzy „grupą gubernatorską" a „grupą municypalną"[234]. W roku 2015 gubernator obwodu samarskiego Nikołaj Mierkuszyn zdecydował się poprzeć w wyborach regionalnych kandydatów „niezależnych", którzy nie uczestniczyli w prawyborach Jednej Rosji. Publicznie zagrożono mu wydaleniem z partii, ustąpił jednak dopiero pod naciskiem Kremla[235].

Przypadki wyłamywania się z Jednej Rosji i ubiegania się o urząd lub mandat deputowanego były nagłaśniane w mediach i naruszały wizerunek partii jako zintegrowanej siły politycznej. Jednocześnie były one odosobnione – a jeszcze rzadziej kończyły się sukcesem. Najbardziej spektakularny sukces tego typu odniósł Jewgienij Urszałow, który wygrał wybory na stanowisko mera w Jarosławiu startując przy wsparciu Platformy Obywatelskiej i pokonując kandydatów Jednej Rosji. Reuter, analizując konflikty w łonie Jednej Rosji na poziomie regionalnym, zwrócił uwagę, że w latach 2012–2015 żaden „zbieg" z Jednej Rosji ubiegający się o urząd gubernatorski nie odniósł sukcesu. W przypadku wyborów do regionalnych zgromadzeń ustawodawczych w latach 2009–2014 sprawy miały się nieco inaczej, jako że wyborów było w omawianym okresie zdecydowanie więcej – 111. „Zbiegów" z Jednej Rosji w „pierwszej trójce" opozycyjnych list było w tym czasie 38, co stanowiło 3,5% ogółu kandydatów z „pierwszej trójki" partii opozycyjnych[236]. Kreml zaczął wzmacniać kontrolę nad dyscypliną partyjną, skuteczniej blokować akty niesubordynacji, grozić wydaleniem z partii. Zbuntowani członkowie Jednej Rosji często tracili zdobyte urzędy lub nawet wolność.

---

[234] Sam Sorokin zasłynąć miał już wkrótce jeszcze bardziej, wchodząc w konflikt ze swoim byłym patronem Walerym Szancewem, doprowadzając do otwartego konfliktu pomiędzy władzami centralnymi i regionalnymi partii. Prezydium Rady Generalnej Jednej Rosji zablokowało decyzję niżegorodzkiej miejskiej konferencji partyjnej, udzielającej rekomendacji (urzędującemu merowi) Sorokinowi w wyborach mera miasta. Formalnym powodem był fakt, że pod koniec konferencji, w trakcie zatwierdzania jej protokołu – większość uczestników zagłosowało za Sorokinem – nie podliczono głosów uczestników. Por. Р. Кряжев, *Президиум поступил непротокольно „Единая Россия" не пропускает Олега Сорокина на выборы мэра Нижнего Новгорода*, „Коммерсантъ" 2015, 02.10, s. 8; В. Игнатьев, *Политические измены Олега Сорокина*, „Общая Газета" 2015, 29.09, http://og.ru/politics/2015/09/29/politicheskie-izmeny-olega-sorokina [dostęp: 10.05.2017].

[235] O. J. Reuter, *2016 State Duma Elections*…, s. 3.

[236] *Ibidem*, s. 5–6.

Konflikty trapiące struktury Jednej Rosji w regionach dawały o sobie znać głównie na poziomie wyborów lokalnych. Miasta pozostawały obiektem szczególnego zainteresowania grup biznesowych ze względu na fundusze z budżetu federalnego, które pozostawały do dyspozycji merów. Należy również odnotować, że Kreml większą wagę przykładał do wyborów federalnych i regionalnych. Gubernatorzy i merowie miast starali się wówczas „grać do jednej bramki" – mobilizując wszelkie dostępne zasoby na rzecz zwycięstwa Jednej Rosji. Szczególną aktywność w tym względzie wykazywali gubernatorzy ponoszący przed Kremlem odpowiedzialność za wynik wyborczy „partii władzy". Tymczasem podczas wyborów do organów władzy jednostek samorządu terytorialnego gubernator wchodził w otwarty konflikt ze strukturami lokalnymi, aby osłabić tę część elity politycznej regionu, z którą był skłócony, a która zajmowała stanowiska w strukturach samorządu terytorialnego[237].

W niektórych przypadkach konflikt pomiędzy gubernatorem a merem rozgrywał się z udziałem gubernatora-*warega*, który miał przeciwko sobie całą elitę polityczną regionu. W skrajnych przypadkach wszyscy kontrkandydaci ubiegający się o fotel mera należeli do Jednej Rosji. Pięciu kandydatów należących do Jednej Rosji w Niżnym Tagile w obwodzie swierdłowskim rywalizowało z oficjalnym kandydatem partii mającym objąć ten urząd – ostatecznie zajął on dopiero trzecie miejsce. W przypadku wyborów mera Murmańska gubernator obwodu Jurij Jewdokimow odmówił udzielenia poparcia swemu partyjnemu koledze i urzędującemu merowi Michaiłowi Sawczence[238]. W Bracku w obwodzie irkuckim Jedna Rosja była tak podzielona, że nie była w stanie wystawić jednego oficjalnego kandydata podczas wyborów w roku 2010. W konsekwencji o fotel mera ubiegało się dwóch jej członków – oficjalnie startujących jako kandydaci niezależni[239]. Doniosłość osi konfliktu: gubernator – mer miała się jednak wyczerpać. W roku 2014 ustawodawca federalny podjął decyzję, by o kształcie systemu władzy na poziomie jednostek samorządu lokalnego decydowały regionalne organy władzy ustawodawczej. Szefowie regionów kontrolujący regionalne zgromadzenia ustawodawcze za pośrednictwem frakcji Jednej Rosji skorzystali z tej możliwości i masowo zaczęli eliminować wybory powszechne merów. W roku 2016 na politycznej mapie Rosji było już tylko dziewięć miast-centrów regionalnych, w których odbywały się bezpośrednie wybory tych urzędników[240].

---

[237] В. Деменев, *Главный оппонент „Единой России" – губернатор?*, „Свободная Пресса Нижний Новгород" 2010, 28.05, http://svpressa-nn.ru/2010/142/glavnyi-opponent-edinoi-rossii-gubernator.html [dostęp: 10.05.2017].

[238] A. Kyniev, *Party Politics*…, s. 146–147.

[239] C. Ross, R. Turovsky, *Centralized but Fragmented*…, s. 221.

[240] А. Перцев, *Новый мэропорядок*....

Szczególnym momentem z punktu widzenia wzrostu poziomu konfliktów w ramach partii były okresy poprzedzające wybory, w tym wewnątrzpartyjne prawybory i decyzje o faktycznej obsadzie miejsc na listach wyborczych Jednej Rosji. Same prawybory stały się areną nadużyć, fałszerstw i manipulacji – ze względu na bezpardonowy charakter rywalizacji pomiędzy zwaśnionymi grupami elit regionalnych, których reprezentanci formalnie należeli do tej partii. Istnieje wiele przykładów prób manipulowania prawyborami: rewizji wyników prawyborów, umieszczania na listach wyborczych osób nieuczestniczących w prawyborach, podejmowanych przez którąś z grup elit regionalnych, najczęściej związaną z administracją regionalną, dysponującą największym zapleczem administracyjnym[241]. Z wizerunkowego punktu widzenia prawybory były porażką. Miały one na celu ucywilizowanie konfliktów rozgrywających się w regionach, ale nawet ich ostatnia, najdojrzalsza odsłona z roku 2016, która miała wzmocnić legitymację „partii władzy", zakończyła się jedynie połowicznym sukcesem[242].

Na temat przyczyn pojawienia się prawyborów w Jednej Rosji istniało wiele hipotez, o których była już mowa wcześniej. Z punktu widzenia zagadnienia systemowości „partii władzy" na poziomie regionalnym istotne wydaje się zagadnienie ujawniania i rozwiązywania konfliktów istniejących w obrębie regionalnych struktur Jednej Rosji, nim zagrożą one wizerunkowi partii i jej wynikom podczas wyborów federalnych[243]. Z tego punktu widzenia prawybory w roku 2016 spełniły swoje zadanie. W ich trakcie ujawniły się istotne z punktu widzenia zarządzania regionami informacje dotyczące stopnia konsolidacji elit politycznych w regionach. Na podstawie przebiegu prawyborów w Jednej Rosji

---

[241] В. Деменев, *„Единая Россия" приватизирована на 99%*, „Свободная Пресса Нижний Новгород" 2010, 17.12, http://svpressa-nn.ru/2010/169/edinaya-rossiya-privatizirovana-na-99.html [dostęp: 10.05.2017].

[242] Zarówno Jedna Rosja, jak i prezydencka administracja miały rozczarować elity polityczne w regionach. Ówczesne prawybory zapowiadały się jako w pełni demokratyczne, miały pozwolić na pełną rywalizację. Kreml złożył taką zapowiedź, by następnie wycofać się ze swych obietnic w obawie przed utratą kontroli nad demokratyzacją Jednej Rosji i rozpaleniem jeszcze większych emocji w regionach. Emocje, które zostały uwolnione obietnicami Kremla spowodowały, że najbardziej wpływowi przedstawiciele elit regionalnych poczuli się zagrożeni, administracja prezydencka musiała dołożyć ogromnych wysiłków, by uspokoić nastroje i jednocześnie osiągnąć swój cel odnowy kadrowej parlamentarnej reprezentacji Jednej Rosji. W komentarzach politycznych podkreślano, że prawybory w Jednej Rosji w roku 2016 po raz kolejny zaakcentowały zachowawczy charakter polityki Kremla wobec zmian politycznych i skłonność do „ręcznego sterowania" partią. Por. A. Pertsev, *United Russia Primaries Open Pandora's Box*, Carnegie Moscow Center, 2016, 02.06, http://carnegie.ru/commentary/?fa=63712 [dostęp: 10.05.2017].

[243] *Рейтинг Фонда „Петербургская политика" за сентябрь 2016 года...*

można było przyjąć, że w roku 2016 w absolutnej większości regionów (około 66%) prawybory miały charakter plebiscytu; wynikało to z faktu, że elita polityczna regionu była skonsolidowana wokół szefa regionu lub w pełni podporządkowana Kremlowi; 1/4 regionów targały wewnętrzne konflikty o różnym stopniu intensywności. W niektórych przypadkach prawybory wzmocniły tam jeszcze bardziej spory w obrębie struktury elit regionalnych. Część pokonanych uczestników prawyborów zdecydowała się ubiegać o miejsca w Dumie kandydując samodzielnie bądź z list partii opozycyjnych, w innych administracja prezydencka musiała interweniować i przymusić członków Jednej Rosji oraz regionalnej administracji do znalezienia kompromisu. Ostatnią i najmniejszą grupę regionów (8%) stanowiły te, w których wyniki prawyborów okazały się zaskoczeniem. Dowodzić to miało słabości struktur regionalnych Jednej Rosji i braku kontroli nad systemem politycznym ze strony regionalnej administracji, paradoksalnie jednak „wyniki prawyborów sprzyjały wzrostowi ich legitymacji, dowodziły ich konkurencyjnego charakteru"[244].

Założenie, że Kreml pogodził się ze spadkiem autorytetu i znaczenia Jednej Rosji w regionach nie oznaczało, że wycofał się z zarządzania nią, m.in. w zakresie rozwiązywania pojawiających się konfliktów w obrębie struktur regionalnych i powstrzymywania nadmiernej ingerencji szefów regionów w funkcjonowanie partii czy też, że przestała ona być użytecznym instrumentem z punktu widzenia stabilizacji reżimu politycznego na poziomie regionalnym. Jednocześnie dokonywał się proces ograniczania jej autonomii decyzyjnej. Był on związany również z koniecznością przeciwdziałania próbom przejmowania kontroli przez elity regionalne nad strukturami Jednej Rosji w regionach.

W obliczu spadku społecznej popularności Jednej Rosji, dodatkowo targanej wewnętrznymi konfliktami, i nieumiejętności szefów regionów przezwyciężenia tej tendencji za pomocą środków administracyjnych, obóz władzy podjął szereg działań formalno-prawnych zmierzających do rozwiązania tych problemów. Decyzji o przywróceniu wyborów powszechnych szefów regionów i zmianie dotychczasowych zasad funkcjonowania systemu partyjno-wyborczego w regionach towarzyszył rozciągnięty w czasie proces ich modyfikacji, stanowiący wyraz adaptacji do zmieniających się czynników procesualnych. Kreml starał się osiągnąć równocześnie kilka celów: zachować kontrolę nad szefami regionów, przeciągnąć do współpracy przedstawicieli opozycji prosystemowej, zmniejszyć skalę stosowania zasobów administracyjnych i doprowadzić do mobilizacji elektoratu podczas wyborów regionalnych. Z perspektywy zwycięskich dla Jednej Rosji wyborów do Dumy Państwowej w roku 2016 stało się widoczne, że działania podejmowane na poziomie regionalnym miały

[244] *Рейтинг Фонда «Петербургская политика» за май 2016 года...*

sprzyjać stwarzaniu wrażenia rywalizacyjności wyborów, obejmowały one m.in. zmniejszenie frekwencji wyborczej podczas wyborów szefów regionów, obecność kandydatów reprezentujących partie opozycji systemowej, zmniejszenie dopuszczalnego progu wyborczego. Z Kremla do prasy przedostawały się po roku 2012 informacje, w których pojawiały się sugestie, co do pożądanego poziomu zwycięstwa wyborczego szefów regionów – 60–70%, szef regionu nie powinien bowiem dostawać większego poparcia niż Putin podczas wyborów prezydenckich[245]. Poziom frekwencji wyborczej podczas wyborów szefów regionów w 64 regionach w latach 2012–2015 kształtował się na poziomie 45,6%. Frekwencja w czasie wyborów do Dumy Państwowej w roku 2011, mierzona w tych regionach była zdecydowanie większa i wynosiła 58,8%[246]. Osłabiona po roku 2011 „partia władzy", a także szefowie regionów byli poddawani presji ze strony Kremla, aby uczestniczyć w tych propagandowych przedsięwzięciach, mających na celu zwiększenie poziomu legitymacji reżimu autorytarnego i „wcale nie byli zadowoleni z udziału w grze sztucznej legitymacji"[247]. Udzielenie poparcia Nawalnemu było skrajnym i najbardziej spektakularnym przypadkiem presji ze strony Kremla, jednak skala zaangażowania deputowanych Jednej Rosji na rzecz udziału w wyborach szefów regionów kandydatów opozycyjnych musiała być znaczna, jeśli wziąć pod uwagę, że w latach 2012–2015 współczynnik liczby kandydatów w wyborach gubernatorskich wynosił 4,56[248]. Z przywileju uczestnictwa w wyborach w 35 przypadkach na 64 mogły skorzystać wszystkie trzy partie opozycji parlamentarnej. Niekiedy do wyborów były dopuszczane również inne partie powstałe z inicjatywy Kremla, takie jak Patrioci Rosji czy Słuszna Sprawa.

O ile urzędy szefów regionów, z małymi wyjątkami, były niedostępne dla przedstawicieli koncesjonowanej opozycji, o tyle Kreml był skłonny, inwestując w trwałość kartelu partii, rozszerzyć na szczebel regionalny – znaną z Dumy Państwowej – praktykę dzielenia się z partiami opozycji systemowej

[245] Wynikało to, zdaniem Turowskiego, z faktu, że w zhierarchizowanym reżimie politycznym: „Rządzący na szczeblu regionalnym powinni być relatywnie silni, a ich władza legitymowana, a jednocześnie zależni i słabi w relacjach z centrum". Szefowie regionów nie stosowali się do tego nakazu – ubiegający się o reelekcję gubernatorzy, należący do Jednej Rosji i/lub mający rekomendacje partii, jak Biełych i Sobianin, zdobywali w latach 2012–2015 średnio 78,4% głosów. R. Turovsky, *Systemic Opposition at Russia's Gubernatorial Elections*, Higher School of Economics Research Paper No WP BRP 26/PS/2015, 2015, 10.11, s. 9 i 13, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2688551## [dostęp: 10.06.2018].

[246] *Ibidem*, s. 5.

[247] *Ibidem*, s. 9.

[248] *Ibidem*, s. 7.

stanowiskami w gremiach kierowniczych regionalnych zgromadzeń ustawodawczych. Po roku 2012 rosła liczba deputowanych opozycji systemowej piastujących stanowiska wiceprzewodniczących i szefów komitetów oraz komisji w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych. W roku 2014 w połowie rosyjskich regionów przyjęto tego typu rozwiązania, w jeszcze większej grupie regionów zastosowano wariant, zgodnie z którym deputowani opozycyjni mogli uzyskać stanowiska zastępców przewodniczących komitetów i komisji regionalnych zgromadzeń ustawodawczych[249]. W rzeczywistości proces dzielenia się stanowiskami kierowniczymi z wybranymi partiami – opozycji systemowej – rozpoczął się jeszcze przed rokiem 2012. W roku 2009 w 27 regionach KPFR kontrolowała istotne stanowiska w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych, Sprawiedliwa Rosja w 22, LDPR zaś w 17[250].

Kreml za pośrednictwem centralnych struktur kierowniczych Jednej Rosji zachowywał faktyczne prawo decydowania o ostatecznym kształcie list wyborczych. Interesy regionalnych organizacji partyjnych były brane pod uwagę „tylko w tych przypadkach, gdy ich naruszenie groziło zerwaniem wyborów"[251]. W przededniu wyborów do Dumy w roku 2007 Zjazd Jednej Rosji dokonał istotnych roszad na listach wyborczych – przesuwając wielu kandydatów w stronę list regionów, z którymi nie mieli nic wspólnego, tj. nie mieszkali w nich i/lub nie startowali tam wcześniej[252]. W następnych latach praktyka ta nie uległa zmianie. Zjazd partii podejmował się również rewizji wyników prawyborów poprzedzających wybory do Dumy, w tym także tych z roku 2016.

W trakcie przygotowań do wyborów parlamentarnych w roku 2016 partia została zmuszona do podjęcia dodatkowych działań centralizacyjnych, w celu zmniejszenia wpływu gubernatorów na politykę informacyjną i wykorzystywanie zasobów partii w celu promowania kandydatur osób związanych z szefami regionów mających uczestniczyć w wyborach w okręgach jednomandatowych. W roku 2014 przyjęto, że zastępcy sekretarzy oddziałów regionalnych partii,

---

[249] O. J. Reuter, R. Turovsky, *Dominant Party Rule and Legislative Leadership in Authoritarian Regimes*, SSRN´s eLibrary, 2011, 15.12, s. 14 i n., https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?=823120105064101072014096097067029109052085065093048051024027066074116102066098002028020016099038123036046072000085070083064082025090034086038099114086094003088022104077001085096109122026069095117111012115070122111125123087069087023117067102120081065125&EXT=pdf [dostęp: 10.06.2018].

[250] R. Turovsky, *The Liberal and the Authoritarian*…, s. 34.

[251] *Выборы депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации пятого созыва, Национальный Центр Мониторинга Демократических Процедур Бюллетень № 5, март 2008*, Независимый институт выборов, http://www.vibory.ru/Regs/GD/soderzh.htm [dostęp: 14.06.2018].

[252] *Ibidem.*

odpowiedzialni za działania agitacyjno-propagandowe, mają być powoływani po zatwierdzeniu ich kandydatur przez zastępcę sekretarza Rady Generalnej partii[253]. W grudniu 2015 r. federalne kierownictwo Jednej Rosji podjęło się zadania zdyscyplinowania struktur regionalnych w obwodzie uljanowskim. Wbrew oczekiwaniom z jego strony, członkowie Jednej Rosji – deputowani rady miejskiej Ulianowska – odrzucili propozycje ponownego wyboru na stanowisko mera miasta Mariny Biespałowej. Decyzja ta została poprzedzona negatywną opinią w tej sprawie na regionalnej konferencji partii. W odpowiedzi na wsparcie ze strony federalnego kierownictwa Jednej Rosji, Biespałowa została usunięta z partii przez ulianowski oddział tejże partii. Prezydium Rady Generalnej partii w ostrych słowach skrytykowało wezwanego na konsultacje sekretarza oddziału partii i nakazało cofnięcie podjętych wobec Biespałowej decyzji. Rzeczywistym powodem kłopotów Biaspałowej był jej konflikt z gubernatorem obwodu Siergiejem Morozowem, który faktycznie kontrolował regionalne struktury partii i zdołał bez trudu doprowadzić do wyeliminowania mera z życia politycznego regionu. Partia i Kreml nie zamierzali tolerować tego typu sytuacji. Nie tyle przy tym ze względu na próby podporzadkowania struktur regionalnych szefowi regionu, co raczej z powodu niesubordynacji gubernatora i obaw, że Biespałowa będzie szukała zemsty na Morozowie i poprze podczas zbliżających się wyborów gubernatorskich któregoś z kandydatów opozycyjnych, tak jak stało się w obwodzie irkuckim, gdzie były mer Irkucka Wiktor Kondraszow udzielił wyborczego poparcia komuniście Siergiejowi Liewczence[254].

***

W latach 2001–2016 rosyjski „system partyjny" ulegał daleko idącej centralizacji, kluczowym elementem tego procesu była likwidacja instytucji partii regionalnych, stanowiąca część działania na rzecz centralizacji stosunków federacyjnych w Rosji. Jedna Rosja była partią wyraźnie scentralizowaną w wymiarze formalno-prawnym – jej statut afirmował podporządkowanie regionalnych oddziałów partii kierownictwu centralnemu. Ono natomiast, o czym była mowa już w poprzednich rozdziałach, zachowywało ostatnie słowo

[253] М. Рубин, *„Единая Россия" переподчинила центру региональных агитаторов*, „РБК" 2014, 11.12, https://www.rbc.ru/politics/11/12/2014/54887f1d2ae5962c80e6a892 [dostęp: 14.06.2018].

[254] Idem, *Идущего на выборы губернатора раскритиковали московские единороссы*, „РБК" 2015, 11.12, https://www.rbc.ru/politics/11/12/2015/566b0db19a7947bbcebecf5e [dostęp: 14.06.2018]; М. Рубин, Е. Антонова, *Единороссы и ОНФ разберутся с нелояльными властями в регионах*, „РБК" 2015, 09.12, https://www.rbc.ru/politics/09/12/2015/5666f6019a7947b905751cc1?from=materials_on_subject [dostęp: 14.06.2018].

w odniesieniu do kształtu list wyborczych partii podczas wyborów do Dumy Państwowej i rewizji wyników prawyborów organizowanych w obrębie partii. Absolutna większość szefów regionów należała już pod koniec drugiej kadencji prezydenckiej Putina do Jednej Rosji. Kierownictwo federalne partii we współpracy z Kremlem ograniczało autonomię decyzyjną struktur regionalnych. Do tego „partia władzy" miała ograniczony wpływ na wybór szefów regionów w każdym z trzech okresów ewolucji zasad ich powoływania: wyborów „bez filtra", nominacji prezydenckiej czy wyborów „z filtrem". Kreml toczył z szefami regionów batalie o kontrolę nad regionalnymi oddziałami partii, one zaś były areną konfliktów pomiędzy wpływowymi grupami elit. Status partii w regionach cierpiał w wyniku instrumentalnego wykorzystywania jej w trakcie modernizacji reżimu autorytarnego, np. w celu rozszerzania zasięgu odziaływania kartelu partii w wymiarze przestrzennym i budowy pozorów rywalizacyjności podczas wyborów regionalnych. Rola partii była istotnie ograniczona, dodatkowo Kreml budował struktury (Ogólnorosyjski Front Narodowy), które zastępowały partię w realizacji części jej zadań. Należy również pamiętać o analizowanej w poprzednim rozdziale kwestii autonomii regionalnych struktur partii i administracji podmiotów federacji w pozyskiwaniu środków finansowych na swą działalność statutową.

Sukcesy, jakie Kreml odnosił przekształcając „partię władzy" w szeroką koalicję wszystkich liczących się grup elit, nie pozostały bez wpływu na jej spójność. Konflikty toczące się w obrębie regionalnych struktur były głośne, lecz nie miały one znaczącego negatywnego wpływu na jej status w regionach – w wymiarze ilościowym pozostawała partią dominującą. Konflikty w strukturze partii na poziomie regionalnym były nie do uniknięcia biorąc pod uwagę podejście Kremla do przekształcania Jednej Rosji w podmiotach w szerokie koalicje elit politycznych, niemniej poziom *elite defection* był kontrolowany i utrzymywał się na bardzo niskim poziomie. Jeśli uwzględnić reformę zasad powoływania szefów władz municypalnych i przekształcenie merów miast z rywali gubernatorów w posłusznych dysponentów ich woli – zlikwidowano jeden z istotniejszych obszarów konfliktów w łonie partii na poziomie regionalnym[255].

Próbując umieścić Jedną Rosję na osi *continuum* centralizacji i decentralizacji należy stwierdzić, że mimo pojawiających się w obrębie jej struktur regionalnych konfliktów, obecności prób „prywatyzacji" partii przez najbardziej wpływowe grupy elit regionalnych, pozostała ona partią skrajnie scentralizowaną. Rozpatrując problem centralizacji Jednej Rosji w wymiarze regionalnym z perspektywy 15 lat jej istnienia, uwagę zwraca fakt, że proces ten się pogłębiał.

[255] А. Перцев, *Новый мэропорядок...*

Część konfliktów trwale rozwiązano, np. w drodze likwidacji samodzielności merów miast lub poddano je skuteczniejszej kontroli – poprzez wprowadzenie instytucji prawyborów. Kierownictwo federalne partii zaczęło zwiększać poziom dofinansowania struktur regionalnych. Zjawiskom „prywatyzacji" partii zdecydowanie się przeciwstawiano, zwłaszcza w sytuacjach, kiedy szefowie regionów otwarcie przeciwstawiali się stanowisku kierownictwa federalnego Jednej Rosji. Partia rozszerzała systematycznie zakres swej dominacji w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych, jednak jej wpływ na wybór szefów regionów był niezmiennie ograniczony. Słabnięcie społecznej popularności partii i niemożność wyeliminowania trapiących ją konfliktów powodowały, że Kreml poszukiwał dodatkowych rozwiązań sprzyjających stabilizacji regionalnych reżimów politycznych i kontroli szefów regionów (powstanie Frontu Narodowego, kartelizacja „systemów partyjnych" w regionach). Instytucjonalizacja i funkcje Jednej Rosji w wymiarze przestrzennym – możliwość pozycjonowania jej na osi *continuum* centralizacji i decentralizacji – były wyraźnie skorelowane z pozycją przetargową szefów regionów w relacjach z Kremlem. Stopień centralizacji Jednej Rosji odzwierciedlał zdolność szefów regionów do

1) obrony swej niezależności;
2) kontroli regionalnych systemów politycznych;

a także akceptacji Kremla dla faktu rozszerzania się swobody ich działania na szczeblu regionalnym.

Podsumowanie

W okresie 2000–2016 rosyjski system polityczny ulegał istotnym przemianom. Reżim polityczny nabierał cech skonsolidowanego i stabilnego autorytaryzmu. Duma Państwowa i regionalne zgromadzenia ustawodawcze zostały zdominowane przez Jedną Rosję – nową „partię władzy". Relacje pomiędzy partiami politycznym zaczęły być ściśle kontrolowane przez organy władzy wykonawczej, a z czasem kształtowały się zręby kartelu partii. System relacji centrum – regiony uległ daleko idącej centralizacji, elity regionalne zaczęto pozbawiać przedstawicielstwa i wpływu na proces decyzyjny na szczeblu federalnym, a także autonomii w zakresie zarządzania regionalnymi systemami politycznymi – rosyjski model federalizmu nabrał wyraźnych cech typu maksymalnego.

Centralizacja stała się dominującą tendencją w obrębie rosyjskiego systemu politycznego w pierwszej dekadzie XXI w., w szczególności w odniesieniu do „systemu partyjnego" i systemu stosunków federacyjnych. Jednak doszukiwanie się związków pomiędzy centralizacją „systemu partyjnego" a defederalizacją Rosji po roku 1999 jest nieuzasadnione.

Mówiąc o ewolucji stosunków centrum – regiony należy podkreślić, że Kreml po roku 1999 wyraźnie skłaniał się ku rozwiązaniom modelu „patrolu policyjnego". Reforma stosunków federacyjnych opierała się na hasłach „dyktatury prawa" i budowy „pionowo zintegrowanej struktury władzy". Jedna Rosja, jako partia autorytarna, której głównym zadaniem było stabilizowanie reżimu autorytarnego, o wynikach wyborczych zniekształcanych wskutek nadużywania zasobów administracyjnych i fałszerstw wyborczych, nie mogła być uznana za instrument modelu „alarmu przeciwpożarowego". Podobnie rzecz miała się z Ogólnorosyjskim Frontem Narodowym, który powstał z inicjatywy obozu władzy i był substytutem społeczeństwa obywatelskiego, stosującym retorykę opozycji antysystemowej.

Model „patrolu policyjnego" w stosunkach centrum – regiony zaczął być w Rosji rozumiany dosłownie (w szczególności po roku 2014). Działania antykorupcyjne struktur siłowych zdominowały regionalne systemy polityczne, a ludzie wywodzący się z nich zaczęli zajmować stanowiska szefów regionów. Implementacja tego modelu monitoringu działań organów władzy państwowej szczebla regionalnego zaczęła przybierać formy wymuszania politycznego posłuszeństwa, zastraszania elit regionalnych, przejmowania aktywów gospodarczych. Jednocześnie nie pojawił się spójny i zinstytucjonalizowany w czasie mechanizm oceny pracy szefów regionów, choć dochodziło do wielu prób w tym zakresie, podejmowanych także przez organizacje analityczne, np. Fundację Petersburską Polityka, która publikowała cykliczne rankingi stabilności regionów i czasu przetrwania ich szefów.

Rosyjskie państwo zdobyło potencjał do oddziaływania na regiony, ale nie zwiększyło to poziomu jakości rządzenia[256]. Kreml nie był zdolny osiągać zakładanych celów w zakresie ich długofalowego rozwoju społeczno-gospodarczego, nawet jeśli w grę wchodził rozwój makroregionów o szczególnym znaczeniu geopolitycznym (np. Daleki Wschód)[257]. Brian Taylor zwracał już uwagę, że

> Pod rządami Putina resorty siłowe zwiększyły swój potencjał oddziaływania w sytuacjach nadzwyczajnych, takich jak stosowanie represji wobec gospodarczych i politycznych rywali członków obozu władzy. Jednak nie polepszyły swoich osiągnięć w zakresie swych rutynowych zadań zwalczania przestępczości i terroryzmu czy ochrony własności prywatnej[258].

---

[256] K. Stoner-Weiss, *Resisting the State: Reform and Retrenchment in Post-Soviet Russia*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 147; A. Starodubtsev, *Bureaucratic Strength and Presidential Inattention: Disempowering Territorial Development Instruments in Russia*, „Russian Analytical Digest" 2017, No 201, s. 10–12, http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD201.pdf [dostęp: 08.09.2018].

[257] Н. Зубаревич, *„Бремя регионов"*..., s. 4; idem, *Геополитические приоритеты в региональной политике России: возможности и риски*, „Контрапункт" 2015, № 1, s. 5–7.

[258] B. Taylor, *State Building in Putin's Russia*…, s. 35.

Relatywnie mała liczba osób „w pagonach" pełniących funkcje szefów regionów po roku 1999 dowodzi uświadomienia sobie przez Kreml faktu, że struktury siłowe sprawdzają się w roli czynnika dyscyplinującego elity regionalne, nie zaś administratora procesów politycznych i społeczno-gospodarczych.

Centralizacja modelu rosyjskiego federalizmu miała wymiar formalny i nieformalny. Rozwiązania formalne były dopiero początkiem negocjacji pomiędzy Kremlem a elitami regionalnym na temat zasad ich implementacji – przyjęcie w roku 2004 ustawy znoszącej powszechne wybory szefów regionów nie pociągnęło za sobą automatycznych zmian w strukturze tego urzędu. Przywrócenie po roku 2012 wyborów powszechnych szefów regionów nie oznaczało, że od tej reguły miało nie być odstępstw. Choć wyjątek miano zrobić tylko dla regionów złożonych etnicznie (Republika Dagestanu), wkrótce odstąpiono od konieczności przeprowadzania wyborów powszechnych w monoetnicznych Inguszetii, Kabardyno-Bałkarii, Krymie i Sewastopolu[259]. Po roku 1999 w relacjach centrum – regiony w dalszym ciągu toczyły się negocjacje – w ujęciu procesualnym federalizm pozostał obecny w rosyjskim systemie politycznym.

Jeśli przyjąć perspektywę neojarłyku, to przed rokiem 2000 negocjacje dotyczące suwerenności regionów były zjawiskiem powszechnym – czego przejawem okazała się duża liczba znaczących umów o rozgraniczeniu kompetencji i zakresów działania. Stroną dominującą w procesie negocjacji były regiony. Po tej dacie sytuacja uległa istotnej zmianie, centrum miało w rękach więcej atutów tak materialnych (wzrost dochodów do budżetu), jak i niematerialnych (afirmacja agendy sanacji państwa, akceptacja centralizacji państwa). W konsekwencji elity regionalne zaczęły zmieniać swój początkowo negatywny stosunek do działań Kremla, dostrzegając w nich nie tylko zagrożenie, ale i korzyści, a Jedna Rosja zaczęła być postrzegana przez nie jako struktura, członkostwo w której mogło pomóc zaspokoić ambicje polityczne. Dotychczasowe regionalne machiny polityczne szefów regionów stopniowo zaczęto zastępować przez partyjne struktury organizacyjne. Miało to korzystny wpływ na stabilizację rosyjskiego autorytaryzmu. Jednak z punktu widzenia elit regionalnych, a w szczególności szefów regionów, przestrzeganie zasad porozumienia z Kremlem, tj. możliwość sprawowania niepodzielnej władzy na danym terytorium w zamian za gwarancję lojalności i utrzymywania porządku – zapewnienia stabilności i dostarczania zasobów, nie gwarantowało, że będzie on je honorował. Z drugiej zaś strony elity części regionów walczyły o swoją suwerenność i przeciwstawiały się woli centrum. W pewnych przypadkach szefowie regionów zaczęli podporządkowywać sobie struktury regionalne Jednej Rosji lub też stawała się ona areną konfliktów pomiędzy zwaśnionymi grupami elit.

[259] А. Кынев, *Региональный аспект политической реформы*..., s. 122.

Rosyjski unitarny federalizm lub – przyjmując podejście Rikera – maksymalny federalizm, mimo prób implementacji rozwiązań znanych z modelu określanego mianem „alarmu przeciwpożarowego" nosił zdecydowanie cechy istotnościowe modelu „patrolu policyjnego". Jedna Rosja należała do instrumentarium „modelu policyjnego". Była jednak mało reprezentatywnym przykładem instytucjonalizacji rozwiązań zewnętrznego monitoringu działań regionów. Jej rola w procesie centralizacji stosunków federacyjnych ulegała ewolucji i choć początkowo wiązano z nią duże oczekiwania w tym zakresie, faktyczny jej wkład okazał się w tym obszarze silnie ograniczony. Odnosi się to także do jej zaangażowania w działania związane z kształtowaniem nowego formatu relacji pomiędzy elitami regionów a Kremlem. Jej struktury organizacyjne w regionach były wielokrotnie podporządkowywane interesom najbardziej wpływowych grup elit regionalnych, a jej struktury targane były konfliktami. Udział partii w powoływaniu lub wyborach szefów regionów był ograniczony. Można przyjąć, że o ile Jedna Rosja była partią scentralizowaną, o tyle wykazywała symptomy fragmentaryzacji. Pozostawało to w zgodzie z faktycznie ukształtowanym modelem relacji centrum – regiony i ograniczoną kontrolą centrum federalnego nad procesami społeczno-politycznymi w niektórych regionach Rosji. Mimo formalno-prawnej centralizacji stosunków federacyjnych po roku 1999, ich cechą istotnościową była bowiem znaczna asymetria strukturalna i procesualna. Wiele regionów zachowało autonomię w relacjach z centrum. Centrum w dalszym ciągu nie zdołało w pełni zapanować nad elitami regionalnymi i konfliktami toczącymi się w obrębie struktur regionalnych Jednej Rosji. Sytuacja zaczęła się zmieniać około roku 2014, niemniej jednak istniały regiony, które cieszyły się szczególnymi względami, jak Czeczenia czy Tatarstan.

Federalizm rosyjski ulegał centralizacji, ale nie w konsekwencji centralizacji „systemu partyjnego". Centralizacja „systemu partyjnego" w Rosji toczyła się równolegle i uzupełniała centralizację systemu stosunków federacyjnych, dokonującą się w innych obszarach, np. finansowym czy też rozgraniczenia zakresów działań i pełnomocnictw. Rola Jednej Rosji w procesie centralizacji stosunków federacyjnych była ograniczona. Nie należy jej też jednak marginalizować. Partia w zdyscyplinowany sposób wspierała Kreml w procesie przyjmowania ustaw ograniczających autonomię regionów, za jej pośrednictwem obóz władzy kontrolował regionalne zgromadzenia ustawodawcze, deputowani Jednej Rosji z przedstawicielskich jednostek samorządu terytorialnego tworzyli „filtr municypalny" wykorzystywany po roku 2012 w celu dopuszczenia do udziału w wyborach gubernatorskich wyselekcjonowanych kandydatów. O defederalizacji Rosji przesądziły inne procesy: porażka Ojczyzny – Całej Rosji w wyborach do Dumy Państwowej w roku 1999 i spadek popularności

Jewgienija Primakowa jako kandydata koalicji prezydencko-gubernatorskiej, pojawienie się na arenie politycznej Rosji młodego i energicznego premiera i p.o. prezydenta, którego reformatorska agenda obejmowała, obok odbudowy pozycji międzynarodowej Rosji, również jej wewnętrzną sanację, wymagającą centralizacji. Należy również zwrócić uwagę na brak koordynacji działań po stronie elit regionalnych w celu przeciwstawienia się poczynaniom centrum federalnego i ich kunktatorską postawę, kiedy dostrzegły korzyści wynikające z procesu centralizacji i możliwości adaptacji do nowych reguł gry. W późniejszym okresie centralizacji stosunków federacyjnych na elity polityczne regionów dyscyplinująco wpływały działania podejmowane przez resorty siłowe. Warto również w tym kontekście podkreślić zmianę nastrojów społecznych towarzyszących perspektywie centralizacji i płytkie zakorzenienie idei federalizmu w kulturze politycznej Rosjan, bez czego działania formalno-prawne byłyby zapewne trudniejsze do zrealizowania.

Zakończenie

Punktem wyjścia w dyskusji na temat miejsca i roli Jednej Rosji w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej w latach 2001–2016 powinno być, zdaniem autora, przyjęcie założenia, że w ramach rodziny partii autorytarnych mamy do czynienia ze szczególnym typem partii. Podstawą jego wyodrębnienia są bezpośrednie związki z obozem władzy – faktycznym ośrodkiem podejmowania decyzji politycznych w obrębie danego systemu politycznego i udział w procesie stabilizowania reżimu autorytarnego. Ten typ partii autorytarnych jest wewnętrznie zróżnicowany, co wynika z rzeczywistego wkładu partii w stabilizację systemu autorytarnego i stopnia ich instytucjonalizacji, w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym, przede wszystkim w obszarze autonomii decyzyjnej i systemowości.

Jedna Rosja w ciągu 15 lat swego istnienia nie nabrała wyraźnych cech typu idealnego partii dominującej. Zdecydowanie bliżej było jej w omawianym okresie do typu idealnego „partii władzy", mimo że różniła się dość wyraźnie od „partii władzy" istniejących w rosyjskim systemie politycznym w latach 90. XX w. Biorąc pod uwagę ustalenia zawarte w pracy można przyjąć, że mamy w jej przypadku do czynienia z dominującą „partią władzy", podczas gdy Nasz Dom – Rosja byłby przykładem niedominującej „partii władzy". W dalszym ciągu aktualna pozostaje natomiast typologia „partie władzy pierwszego rzędu" *versus* „partie władzy drugiego rzędu". Jednej Rosji towarzyszyły bowiem tak na szczeblu federalnym, jak i regionalnym partie polityczne, które powstawały z inicjatywy Kremla i przyciągały głosy wyborców niechcących głosować na „partię władzy". Były one zróżnicowane pod względem programowo-ideoologicznym tak, by stanowić pewną alternatywę w stosunku do centrowej Jednej Rosji.

Jedna Rosja mogła poszczycić się dominacją ilościową, choć nie jakościową. Odnosiła sukcesy podczas wyborów do Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej – dysponowała w niej konstytucyjną większością głosów – i regionalnych zgromadzeń ustawodawczych. Szeregi partii zasilali gubernatorzy i prezydenci republik narodowościowych, jej przewodniczącymi byli premierzy rosyjskiego rządu – w tym sam Putin. Jednak faktyczny wpływ na podejmowanie decyzji politycznych był w przypadku organów władzy ustawodawczej silnie ograniczony. Członkostwo w partii przedstawicieli federalnej elity władzy

było zjawiskiem rzadkim, a przewodniczący partii nie musiał być nawet jej członkiem. Przynależność do Jednej Rosji nie była, w omawianym okresie, warunkiem *sine qua non* objęcia urzędu szefa regionu.

W wymiarze realizowanych zadań partia nie przewodziła wspólnocie politycznej – jej tożsamość ideologiczno-programowa kształtowała się pod silnym wpływem Kremla. W ograniczonym stopniu realizowała zadanie kooptacji i rekrutacji elit politycznych – w tej roli zaczął ją z czasem wyręczać Ogólnorosyjski Front Narodowy. Partia skutecznie kooptowała przedstawicieli wszystkich grup elit na poziomie regionalnym. Nie rozszerzała bazy społecznego poparcia dla reżimu – członkostwo w niej nie cieszyło się popularnością społeczną, a obóz władzy nie zabiegał o jej rozszerzanie, tak by nabrała cech partii masowej. Obecność licznej i zdyscyplinowanej frakcji w Dumie Państwowej umożliwiała podejmowanie przez Kreml szeregu inicjatyw ustawodawczych, na czele z centralizacją stosunków federacyjnych.

Biorąc pod uwagę wymiar instytucjonalizacji Jedna Rosja była partią spójną wewnętrznie – obecność skrzydeł/klubów ideologicznych nie przyczyniała się do napięć w jej obrębie. Jednocześnie była silnie scentralizowana w wymiarze przestrzennym. Kierownictwo federalne partii we współpracy z Kremlem panowało nad konfliktami politycznymi pojawiającymi się w regionalnych oddziałach i zjawiskiem „prywatyzacji" partii, przypadki opuszczania szeregów Jednej Rosji na rzecz innych partii były sporadyczne. Dawał o sobie znać fakt ograniczonej autonomii decyzyjnej partii na rzecz Kremla, będącego „organizacją sponsorującą" Jednej Rosji, a także jej niska społeczna legitymacja. W jej przypadku silnie zarysowana była tzw. legitymacja zewnętrzna, będącą pochodną wysokiego społecznego zaufania do osoby Władimira Putina. Kierownictwo partii nie zamierzało przeciwstawiać się personalizacji struktur organizacyjnych. Przejawy emancypacji partii zostały zdławione już u progu jej istnienia (kiedy kierował nią Aleksander Biespałow) na skutek zdecydowanych działań ze strony wpływowych członków administracji prezydenckiej.

Zarówno zakres faktycznie pełnionych przez partię funkcji, jak i stopień jej instytucjonalizacji nie uległy istotnym zmianom w czasie, można jedynie przyjąć, że stopień instytucjonalizacji zwiększył się, a zakres pełnionych funkcji zmniejszył. Zbiór wspomnianych funkcji zmniejszał się ze względu na spadek społecznej popularności partii, konflikty trapiące jej regionalne struktury, a także ukształtowanie się nowego modelu relacji centrum – regiony (utrzymanego w duchu neojarłyku) korzystnego dla Kremla. Pojawił się też w rosyjskim systemie politycznym Ogólnorosyjski Front Narodowy, który zaczął brać udział w prezydenckich kampaniach wyborczych i stał się istotnym źródłem wymiany elit w grupie deputowanych Dumy Państwowej. Rosła rola struktur

siłowych w systemie – w szczególności w okresie trzeciej kadencji prezydenckiej Putina – które brały na siebie zadanie dyscyplinowania elit regionalnych.

W wymiarze instytucjonalizacji partia stawała się coraz bardziej systemowa. Nie pojawiły się napięcia we frakcji parlamentarnej, zjawisko frondy elit (*elit defection*) praktycznie nie istniało – członkowie Jednej Rosji, którzy ją opuścili i podejmowali próby udziału w wyborach na szczeblu regionalnym i lokalnym wykorzystując poparcie ze stronnych innych partii nie odnosili sukcesów lub ich kariery polityczne były łamane przez Kreml. Partia stawała się coraz bardziej scentralizowana – co nie znaczy, że wyeliminowano konflikty na poziomie regionalnym i uwolniono jej struktury od ingerencji ze strony szefów regionów. Pojawiła się instytucja prawyborów, która pozwalała zdiagnozować stan napięcia w obrębie regionalnych struktur partyjnych i rozwiązywać konflikty w przededniu wyborów. Kreml przewartościował również dotychczasowe zasady finansowania partii w regionach, ograniczając autonomię regionów w tym zakresie. Jedna Rosja konsekwentnie była pozbawiana autonomii decyzyjnej, również przez szefów regionów, nawet w okresie, kiedy poziom ich autonomii był już znacząco ograniczony.

Oczekiwania dotyczące miejsca i roli Jednej Rosji w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej zostały wyraźnie rozbudzone jej wyborczymi triumfami i trwałością samej partii. W rosyjskiej i zachodnioeuropejskiej literaturze przedmiotu pojawiły się sugestie dotyczące możliwości przekształcenia się jej w partię dominującą. Założenia te nie doczekały się realizacji w omawianym okresie. Reżim polityczny Rosji kształtował się jako amalgamat spersonifikowanego, populistycznego i biurokratyczno-wojskowego autorytaryzmu. Obecność cech istotnościowych partyjnego autorytaryzmu była niezauważalna. W jego obrębie dawały o sobie znać także symptomy totalitarne, co związane było zarówno z utrzymywaniem się pozostałości po poprzednim systemie, jak i rozszerzaniem się w stosunku do lat 90. XX w. roli państwa w regulowaniu procesów gospodarczych i istnieniem znaczącej grupy osób podatnych na (nad-)używanie zasobów administracyjnych; próbami mobilizacji społeczeństwa w obliczu zagrożenia z zewnątrz i izolacji międzynarodowej Rosji, rosnącą rolą struktur siłowych w polityce wewnętrznej wyrażającą się m.in. prowadzeniem zakrojonych na szeroką skalę działań operacyjnych wobec elit władzy w regionach i towarzyszącą temu budową atmosfery strachu (nowa *opriczina*). Faktyczny ośrodek podejmowania decyzji politycznej tworzyła wąska grupa osób, którą wspierały rozbudowane struktury biurokratyczne i siłowe.

Mimo wzmacniania obecności „partii władzy" w regionalnych zgromadzeniach ustawodawczych i włączania w jej struktury kolejnych szefów regionów, poziom znaczenia partii nie uległ istotnemu wzrostowi w stosunku do lat 90. XX w. Nie zmienił się np. tryb formowania rządu, którego skład nie miał

żadnego powiązania z wynikiem wyborów do Dumy Państwowej. Nie uległ istotnej zmianie również tradycyjnie chłodny stosunek Rosjan do instytucji partii politycznych, parlamentaryzmu i idei transformacji reżimu konstytucyjnego Rosji w stronę modelu parlamentarno-gabinetowego. Euforia wywołana aneksją Krymu na pewien czas pozytywnie wpłynęła na społeczną percepcję wszystkich instytucji politycznych Rosji, w tym także Dumy Państwowej i partii politycznych. Niemniej dziedzictwo lat 90. w odniesieniu do rządów partii wciąż negatywnie wpływało na możliwość nabrania przez rosyjski autorytaryzm cech partyjnych.

Rosyjski reżim polityczny nabierał cech istotnościowych skonsolidowanego i stabilnego autorytaryzmu. Od roku 2007 rosła skala fałszerstw wyborczych i przemocy wobec członków partii opozycyjnych, a także społeczeństwa obywatelskiego. Jedna Rosja odnosiła sukcesy wyborcze w dużym stopniu w warunkach tzw. anomalii wyborczych, na które składały się zarówno fałszerstwa wyborcze, jak i nadużywanie zasobów administracyjnych. Wymagało to działań intensywnych, zakrojonych na szeroką skalę i jednocześnie skoordynowanych w skali całego kraju. Powodowały one, że wyniki wyborcze „partii władzy" były począwszy od roku 2007 wyraźnie zawyżone, a partia wygrywała wybory – parafrazując Sartoriego – „czy to się komuś podobało, czy nie". Dominacji ilościowej partii sprzyjały również zmiany zasad funkcjonowania partii politycznych i systemu wyborczego. Należy jednak podkreślić, że tak jak pluralizm partyjny był ograniczany w większym stopniu *de facto* niż *de iure*, tak ustawodawstwo partyjno-wyborcze nie faworyzowało bezpośrednio Jednej Rosji.

Konsolidacja autorytarna sprzyjała koncentracji zasobów koniecznych do budowy wyborczych sukcesów „partii władzy", ale nie oznaczała, w omawianym przypadku, że nabrała ona cech partii dominującej. Partia była beneficjentem konsolidacji autorytarnej, jednakże niewątpliwie miała również swój wkład w ten proces. Jedna Rosja realizowała zadania wspierające reżim w większym stopniu niż wpływające na jego stabilizację. Nie znaczy to jednak, że jej rola była marginalna. Nie była partią dominującą, ale zadania, które realizowała w charakterze „partii władzy" były istotne. Należy do nich zaliczyć przede wszystkim wsparcie ustawodawcze inicjatyw napływających z obozu władzy. Mając świadomość, że Duma Państwowa pozostała ośrodkiem intensywnych działań lobbystów, frakcja Jednej Rosji sprawnie głosowała nad kluczowymi z punktu widzenia funkcjonowania reżimu ustawami. W działaniach tych zaczęły ją z czasem wspierać frakcje KPFR, LDPR i Sprawiedliwej Rosji. Wokół „partii władzy" począł się po roku 2012 tworzyć kartel partii. Jego powstanie było dla Kremla korzystne w kontekście spadku społecznej popularności Jednej Rosji. Dawało to możliwości zademonstrowania, że reżim cieszy się też wsparciem ze strony partii opozycyjnych, których przedstawiciele obejmowali

stanowiska w strukturach administracyjnych państwa. Członkom partii opozycji systemowej umożliwiano udział w wyborach szefów regionów, co w połączeniu z dodatkowymi innowacjami dotyczącymi np. stymulowania poziomu frekwencji wyborczej i nadużywania zasobów administracyjnych budować miało pozory rywalizacyjności wyborów. Mimo silnie ograniczonych możliwości robienia kariery politycznej przez członków Jednej Rosji, pozostawała ona atrakcyjna dla osób, które chciały np. zabezpieczać swoje przedsięwzięcia gospodarcze uczestnicząc w pracach zgromadzeń ustawodawczych i przedstawicielskich. Kontrola nad regionalnymi zgromadzeniami ustawodawczymi ze strony Jednej Rosji ułatwiała przez rokiem 2012 politykę kadrową centrum w regionach, po roku 2012 zaś partia uczestniczyła w realizacji zadań „filtra municypalnego" – dokonywała odsiewu kandydatów niepożądanych z punktu widzenia Kremla i umożliwiała start tym, których przynależność partyjna nie gwarantowała możliwości pokonania ograniczeń ustawowych, ale których udział w wyborach, był – zdaniem obozu władzy – zasadny.

Jedna Rosja w ograniczonym stopniu uczestniczyła w stabilizowaniu reżimu politycznego w wymiarze przewodzenia wspólnocie politycznej i rozszerzaniu poparcia społecznego dla reżimu, co było skutkiem oczekiwań, jakie w stosunku do niej formułowano i dawało o sobie znać w wymiarze jej instytucjonalizacji. W przeciwieństwie do „partii władzy", partie dominujące nie tylko wytyczają kierunki rozwoju państwa, ale też ze względu na swą genezę i mit założycielski „infekują" państwo swą ideologią, która określa kierunek jego rozwoju społeczno-gospodarczego. Partia cieszyła się zewnętrzną legitymizacją, co oznaczało, że swój wizerunek i do pewnego stopnia sukcesy wyborcze zawdzięczała bliskim związkom z Władimirem Putinem. Postrzegana była jako „partia Putina" i była to jedna z kluczowych przesłanek wpływających na decyzję wielu Rosjan o oddaniu na nią swego głosu. Warto odnotować, że partia traciła głosy, kiedy do wyborów prowadził ją Miedwiediew i zyskiwała w chwili, gdy dokonywała się aneksja Krymu. Dla samego Putina więź z partią stała się z czasem balastem, który odczuwali także niektórzy z szefów regionów, np. mer Moskwy Siergiej Sobianin. Jedna Rosja odczuwała spadek społecznego zaufania, a w pewnym momencie przylgnęło do niej nawet miano „partii żuli i złodziei". Wyborców partii jednak zarówno zarzuty korupcyjne ze strony polityków opozycji antysystemowej, jak i brak podmiotowości politycznej nie zrażały.

Autorytarne *equilibrium* w przypadku Rosji po roku 1999 oparte było w dużej mierze na szerokim poparciu dla obozu władzy ze strony elit politycznych i społecznej akceptacji ukształtowanego porządku politycznego i społeczno-gospodarczego, wzmocnionego manipulacją telewizyjnym przekazem informacyjnym i przemocą, a także społecznym poczuciem braku alternatywy dla dominującej grupy elit i demobilizacją społeczeństwa. Wysiłki na rzecz

zyskania legitymacji dla reżimu były podejmowane z wykorzystaniem personalizmu (Putin pozostawał niekwestionowanym i popularnym liderem państwa i zarazem „prezydentem nadziei"), efektywności (obóz władzy troszczył się o potrzeby materialne Rosjan, mając świadomość jak trwale doświadczenia *smuty* lat 90. wpływają na stosunek Rosjan do akceptacji jakichkolwiek radykalnych zmian istniejącego porządku rzeczy) i zaangażowania międzynarodowego (aneksja Krymu dowiodła, że Kreml jest gotów do konfrontacji z Zachodem w obronie interesów rosyjskiego państwa, a Rosjanie zdecydowanie afirmują tego typu działania). Kwestie proceduralne nie były marginalizowane, wybory były istotnym elementem funkcjonowania reżimu. Nosiły one wyraźne cechy plebiscytu i pozbawione były elementu nieprzewidywalności wyników – uczestnicy rywalizacji wyborczej zarówno indywidualni, jak i zbiorowi byli uprzednio wyselekcjonowani. W przypadku Jednej Rosji plebiscytarny charakter wyborów prezydenckich dawał o sobie wielokrotnie znać, kiedy liderzy partii narzucali wyborcom narrację, w myśl której głosowanie na partię było formą poparcia dla Władimira Putina i jego programu politycznego. Sympatycy Putina z czasem przyswoili sobie tę postawę i zaczęli postrzegać głosowanie na „partię władzy", jako dodatkową sposobność wyrażenia zaufania jego osobie. Mając świadomość, że z punktu widzenia większości Rosjan rosyjski reżim polityczny zasługiwał na miano demokratycznego, trzeba stwierdzić, że wybory nie zajmowały wysokiego miejsca w hierarchii ważności komponentów demokracji. Ustępowały m.in. miejsca wolności słowa, rządom prawa, sprawiedliwości społecznej.

Tak jak konsolidacji autorytaryzmu w Rosji nie towarzyszył proces faktycznego wzmacniania pozycji „partii władzy" i nabierania przez nią cech partii dominującej, tak też brak było wyraźnych zależności pomiędzy centralizacją „systemu partyjnego" a defederalizacją Rosji. Argumentacja Rikera nie miała zastosowania w przypadku Rosji, co tym samym negatywnie weryfikowało jej prawidłowość, o ile proces defederalizacji był bowiem oczywisty, a system partyjny ulegał centralizacji, o tyle brak było przekonujących argumentów, by stwierdzić, że:

1) wzrosła rola partii politycznych w procesie zarządzania państwem;
2) Jedna Rosja odegrała znaczącą rolę w procesie ograniczania autonomii regionów i podporządkowywania szefów regionów Kremlowi.

Założenie to dodatkowo podważa fakt, że centralizacja Jednej Rosji nie była całkowita – partia wykazywała silne symptomy fragmentaryzacji.

Ewolucja stosunków federacyjnych w Rosji po roku 1999 ulegała konsekwentnej centralizacji. Rosyjski model federalizmu nabierał cech unitarnych lub też, przyjmując terminologię Rikera, zbliżał się do typu idealnego maksymalnego federalizmu. Mimo prób implementacji rozwiązań znanych z modelu

określanego mianem „alarmu przeciwpożarowego" nosił bardzo wyraźne cechy istotnościowe „modelu policyjnego". Jedna Rosja zdecydowanie należała do instrumentarium „modelu policyjnego", była jednak przykładem mało reprezentatywnym instytucjonalizacji rozwiązań zewnętrznego monitoringu działań regionów. Jej rola w procesie centralizacji stosunków federacyjnych ulegała ewolucji i choć początkowo wiązano z nią duże oczekiwania w tym zakresie, faktyczny jej wkład okazał się silnie ograniczony. Odnosi się to w szczególności do jej zaangażowania w działania związane z kształtowaniem nowego formatu relacji pomiędzy elitami regionów a Kremlem. Podporządkowywanie elit regionalnych centrum było rozciągnięte w czasie i choć Jedna Rosja zapewniła ustawodawcze wsparcie inicjatywom centralizacyjnym obozu władzy, to znacznie większe znaczenie miały w tym względzie: porażka wyborcza gubernatorsko-prezydenckiej „partii władzy" podczas wyborów w roku 1999, zmiana na stanowisku prezydenta Rosji, nastroje społeczne w Rosji w odniesieniu do idei federalizmu oraz istnienie szerokiego grona podmiotów zainteresowanych demontażem regionalnych machin politycznych. Struktury organizacyjne partii w regionach były podporządkowywane w wielu przypadkach interesom elit regionalnych, a regionalne oddziały partii doświadczały efektów konfliktów pomiędzy głównymi grupami elit w regionach.

Można przyjąć, że o ile Jedna Rosja była partią scentralizowaną, o tyle wykazywała wyraźne symptomy fragmentaryzacji, co było zgodne z faktycznym stanem relacji centrum – regiony i ukształtowanym modelem stosunków federacyjnych, cechującym się ograniczoną kontrolą centrum federalnego nad procesami społeczno-politycznymi w niektórych regionach Rosji. Mimo formalno-prawnej centralizacji stosunków federacyjnych w Rosji po roku 1999 i swobody, z jaką po roku 2012 struktury siłowe poprowadziły działania operacyjno-śledcze wobec członków regionalnej elity władzy, ich cechą istotnościową była znaczna asymetria strukturalna i procesualna w relacjach centrum z regionami. Przyjmując perspektywę neojarłyku, można także zauważyć, że idealne założenia tego typu umowy: możliwość sprawowania niepodzielnej władzy na danym terytorium w zamian za gwarancję lojalności i utrzymywania porządku na tym obszarze – zapewnienia stabilności i dostarczania zasobów, ulegały jednak istotnej ewolucji w omawianym okresie. Zabezpieczenie porządku na danym terytorium przestało być gwarancją ciągłości piastowania urzędu przez szefa regionu. Co więcej, model ten nie miał uniwersalnego zastosowania. Zmniejszyła się też radykalnie liczba podmiotów mogących pozwolić sobie na negocjacje z centrum i zdolnych bronić swej autonomii.

Biorąc pod uwagę notowany w literaturze przedmiotu stan badań na temat partii politycznych funkcjonujących w systemach autorytarnych, z uwzględnieniem tych określanych mianem partii hegemonicznych/dominujących, jak

i „partii władzy", zwłaszcza PRI, YAP, *Nur Otan*, UMNO, Partii Akcji Ludowej, Komunistycznej Partii Wietnamu, NDP, i przyjętej przez autora na potrzeby analizy miejsca i roli Jednej Rosji w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej metody idealizacyjnej polegającej na zbudowaniu osi *continuum* antynomicznych typów idealnych partii autorytarnych i umiejscowieniu na niej Jednej Rosji autor przyjął, że podejście funkcjonalno-strukturalne w trakcie konstruowania wspomnianych typów idealnych będzie uzasadnione, szczególnie jeśli wzięte pod uwagę zostaną:

1) zakres faktycznie pełnionych przez partię funkcji związanych ze stabilizowaniem reżimu autorytarnego,
2) stopień instytucjonalizacji partii w wymiarze zewnętrznym i wewnętrznym.

Autor proponuje, bogatszy o doświadczenie związane z analizą funkcjonalno-strukturalną Jednej Rosji, stosowanie w celu pozycjonowania partii autorytarnych matrycy uwzględniającej faktyczny stan pełnionych przez partie funkcji związanych ze stabilizowaniem reżimu autorytarnego i ich instytucjonalizację, głównie w wymiarze systemowości i autonomii decyzyjnej.

Proponowane przez autora podejście badawcze bierze pod uwagę fakt uzależnienia struktur partyjnych od zasobów aktorów zewnętrznych; dominacji biurokracji nad strukturami partyjnymi, a także znaczenia autorytetu lidera państwa autorytarnego w trakcie budowy wizerunku społecznego partii. Tego typu podejście zapewnia możliwość zintegrowanego badania partii autorytarnych i pozycjonowania partii politycznych w systemach autorytarnych, a w związku z tym także uzyskania odpowiedzi na pytanie o miejsce „partii władzy" w rodzinie partii autorytarnych. Jednocześnie jest to próba skorygowania dotychczasowej metody umieszczania w jednym zbiorze partii hegemonicznej/dominującej tak różnych organizacji partyjnych, jak meksykańska PRI, egipska NDP czy singapurska Partia Akcji Ludowej.

Poniższa tabela (tab. 15), w której autor umiejscowił najbardziej reprezentatywne przykłady partii określanych mianem partii hegemonicznych/dominujących i „partii władzy", stanowi zaledwie próbę uporządkowania istniejących ustaleń w zakresie wymiarów zjawiska dominacji partii i punkt wyjścia pogłębionych komparatywnych badań w zakresie pozycjonowania partii autorytarnych na osi *continuum* wyznaczanej przez typy idealne „partii władzy" i partii dominującej. Wysiłkom tym towarzyszyć może analiza ilościowa wymiarów dominacji, w tym kwantyfikacja zakresu realizowanych funkcji i stopnia instytucjonalizacji partii.

Tabela 15. Wymiary dominacji partii politycznej w systemach autorytarnych: funkcje i instytucjonalizacja

Stopień instytucjonalizacji	Zakres spełnianych funkcji		
	Ograniczony	Znaczny	Pełny
Wysoki		PRI	Komunistyczna Partia Wietnamu
Średni	Jedna Rosja	UMNO	Partia Akcji Ludowej
Niski	YAP, Nur Otan, NDP, Golkar,		

Źródło: opracowanie własne.

Pozycjonowanie poszczególnych partii ma tu charakter egzemplifikacyjny mając na celu ukazanie możliwości otwierających się przed zastosowaniem podejścia funkcjonalno-strukturalnego do badań partii w systemach autorytarnych. Autor wziął m.in. pod uwagę:

1) zależność singapurskiej Partii Akcji Ludowej od społecznego autorytetu Lee Kuan Yew;
2) fakt zdominowania PRI przez struktury biurokratyczne;
3) wieloetniczny charakteru społeczeństwa Malezji i współpracy UMNO z partiami etnicznymi, a także przejmowania kontroli nad partią przez koterię Seri dr Mahathir bin Mohammeda;
4) różnice w statusie Golkaru pod rządami Sucharto i po ich zakończeniu, tj. w warunkach nierywalizacyjnych i rywalizacyjnych.

Pozycja Jednej Rosji ilustruje pogląd autora, że mimo braku podmiotowości jej struktura uległa w ciągu 15 lat istnienia wyraźnej instytucjonalizacji. Warto również odnotować fakt, że pewne kombinacje zależności pomiędzy funkcjami a instytucjonalizacją, np. pełen zakres funkcji i niska instytucjonalizacja, są trudne do wyobrażenia, podobnie jak ograniczony zakres funkcji i wysoki stopień instytucjonalizacji. Otwiera to dyskusję na temat zależności pomiędzy funkcjami a instytucjonalizacją partii autorytarnych. Poza obszarem analizy znalazły się te partie, które były związane z obozem władzy w ograniczonym stopniu i/lub nie wykazywały symptomów dominacji ilościowej – tzw. niedominujące „partie władzy" i „partie władzy drugiego rzędu". W konsekwencji najbliżej typu idealnego partii dominującej znalazłaby się Komunistyczna

Partia Wietnamu, Jedna Rosja zaś ciąży w stronę typu „partii władzy", zachowując jednak szereg cech odróżniających ją nie tylko od Naszego Domu – Rosji, ale także egipskiej NDP.

W końcu zaproponowane przez autora podejście stanowi próbę odpowiedzi na obecne w literaturze przedmiotu postulaty odejścia od analizy systemów autorytarnych przez pryzmat stopnia ich rywalizacyjności, na rzecz studiowania roli, jaką poszczególne instytucje autorytarne odgrywają z punktu widzenia podtrzymania ich stabilności. Część politologów zasadnie argumentowała, analizując współczesne autorytaryzmy, że należy skoncentrować uwagę na roli jednostki, armii czy wreszcie partii politycznych z punktu widzenia ich funkcjonowania, zakładając, że dostarcza to większej wiedzy na temat ich stabilności i perspektyw transformacji. Wymaga to jednak zarazem m.in. skupienia zainteresowania na wymiarach dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych: na faktycznej sile poszczególnych partii; okolicznościach zdobywania przez nie władzy; rzeczywistym udziale w procesie rządzenia, w który zaangażowany może być szereg innych podmiotów politycznych: jednostek, armii, związków wyznaniowych, klanów. Błędna diagnoza w odniesieniu do klasyfikacji partii autorytarnej otwiera drogę ku niewłaściwym prognozom w zakresie trajektorii rozwoju reżimu autorytarnego. W niektórych bowiem przypadkach, czego dowodzi też analiza dotychczasowego stanu badań w odniesieniu do miejsca i roli Jednej Rosji w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej, „partii władzy" przypisywano błędnie cechy partii dominującej. Wynikało to z nadmiernej koncentracji na wymiarze ilościowym dominacji Jednej Rosji, a szerzej – z braku wyraźnie zoperacjonalizowanej kategorii dominacji partii politycznych w systemach autorytarnych.

Bibliografia

Dokumenty i zbiory dokumentów

Konstytucja Rosji, wstęp A. Bosiacki, tłum. A. Kubik, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.

„План Путина – достойное будущее великой страны", Принята VIII Съездом Всероссийской политической партии „Единая Россия" 1 октября 2007 года, г. Москва, Предвыборная Программа, Всероссийской политической партии „Единая Россия", „Российская газета" 2007, 09.11, http://www.ng.ru/politics/2013-12-30/3_conservative.html [dostęp: 28.10.2018].

Доклад Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации за 2015 год, „Российская газета" 2016, 24.03, https://rg.ru/2016/03/24/ombudsman-doklad-dok.html [dostęp: 03.11.2018].

Конституция Российской Федерации от 25 декабря 1993 года, с изменениями от 30 декабря 2008 года, „Российская газета" 2009, 21.01, https://rg.ru/2009/01/21/konstitucia-dok.html [dostęp: 12.11.2018].

Предвыборная Программа Всероссийской политической партии „Единая Россия", Принята VIII Съездом Всероссийской политической партии „Единая Россия" 1 октября 2007 года, г. Москва, „Российская газета" 2007, 09.11, https://rg.ru/2008/02/02/edinros.html [dostęp: 08.11.2018].

Список политических партий, имеющих право в соответствии с Федеральным законом от 11 июля 2001 г. nr 95-ФЗ „О политических партиях" принимать участие в выборах депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации в качестве избирательных объединений, *„Российская газета"* 2011, 31.08, https://rg.ru/2011/08/31/spisok-dok.html [dostęp: 12.11.2018].

Федеральный закон nr 303-ФЗ „О внесении изменений в отдельные законодательные акты РФ", „Российская газета" 2015, 06.10, https://rg.ru/2013/11/06/a876488-dok.html [dostęp: 12.11.2018].

Федеральный закон от 2 мая 2012 г. N 40-ФЗ „О внесении изменений в Федеральный закон »Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации« и Федеральный закон »Об

основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации«",, „Российская газета" 2012, 04.05, https://rg.ru/2012/05/04/gubernatori-dok.html [dostęp: 12.11.2018].

Федеральный закон от 24 ноября 2014 года nr 355-ФЗ „О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации по вопросу финансовой отчетности политических партий, избирательных объединений, кандидатов на выборах в органы государственной власти и органы местного самоуправления", „Российская газета" 2014, 27.10, https://rg.ru/2014/11/27/izmeneniya-dok.html [dostęp: 12.11.2018].

Федеральный закон от 30 декабря 2012 года nr 327-ФЗ „О внесении изменения в статью 251 Федерального закона О государственной гражданской службе Российской Федерации", „Российская газета" 2013, 02.01, https://rg.ru/2013/01/02/vozrast-site.html [dostęp: 12.11.2018].

Указ Президента Российской Федерации от 27 декабря 2004 г. N 1603 О порядке рассмотрения кандидатур на должность высшего должностного лица (руководителя высшего исполнительного органа государственной власти) субъекта Российской Федерации, 29 декабря 2004 г., „Российская газета – Федеральный выпуск" 2004, 29.12, N° 3666, https://rg.ru/2004/12/29/gubernatori-dok.html [dostęp: 12.11.2018].

Monografie autorskie i prace zbiorowe

Adamowski J., Skrzypek A. (red.), *Federacja Rosyjska 1991–2001*, ASPRA-JR, Warszawa 2002.

Afanasjew J., *Groźna Rosja*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.

Antoszewski A. (red.), *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.

Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Demokracje Europy Środkowej i Wschodniej w perspektywie porównawczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.

Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997.

Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Leksykon politologii*, Wrocław 1996.

Ayako M., *The End of Personal Rule in Indonesia. Golkar and the Transformation of the Suharto Regime*, Kyoto University Press, Melbourne 2015.

Bäcker R., *Nietradycyjna teoria polityki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012.

Bäcker R., *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.

Baluk W., *Kształtowanie systemu partyjnego Ukrainy w okresie transformacji ustrojowej (1987–2004)*, Arboretum, Wrocław 2006.

Bartnicki A., *Demokratycznie legitymizowany autorytaryzm w Rosji 1991–2004*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007.

Beyme K. von, *On Political Culture, Cultural Policy, Art and Politics*, Springer, Heidelberg 2014.

Bieleń S., *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006.

Bieleń S., Skrzypek A. (red.), *Geopolityka w stosunkach polsko-rosyjskich*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2011.

Bieleń S., Skrzypek A. (red.), *Rosja. Refleksje o transformacji*, ASPRA-JR, Warszawa 2010.

Błaszczyk T., Brzechczyn K., Ciunajcis D., Kierzkowski M. (red.), *Uwikłania historiografii. Między ideologizacją dziejów a obiektywizmem badawczym* (Studia i materiały poznańskiego IPN, t. XVIII), Instytut Pamięci Narodowej, Poznań 2011.

Bodio T., *Kaukaz: mechanizmy legitymizacji i funkcjonowania elit politycznych*, Seria Władza Elity Przywództwo, t. VII, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012.

Bodio T., *Kaukaz: transformacja przywództwa i elit politycznych*, Seria Władza Elity Przywództwo, t. VI, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012.

Brechenmacher S., *Civil Society Under Assault. Repression and Responses in Russia, Egypt, and Ethiopia*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC 2017.

Broda M., *„Zrozumieć Rosję"? O rosyjskiej zagadce-tajemnicy*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2011.

Brownlee J., *Authoritarianism in an Age of Democratization*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.

Bryc A., *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.

Bryc A., Legucka A., Włodkowska-Bagan A. (red.), *Bezpieczeństwo obszaru poradzieckiego. Księga poświęcona pamięci Profesora Kazimierza Malaka*, Difin, Warszawa 2011.

Brzechczyn K., *Metodologiczny status koncepcji totalitaryzmu a modelowanie dynamiki systemu komunistycznego*, [w:] T. Błaszczyk, K. Brzechczyn, D. Ciunajcis, M. Kierzkowski (red.), *Uwikłania historiografii. Między ideologizacją dziejów a obiektywizmem badawczym* (Studia i materiały poznańskiego IPN, t. XVIII), Instytut Pamięci Narodowej, Poznań 2011.

Chehabi H. E., Linz J. J. (eds.), *Sultanistic Regimes*, The Johns Hopkins University Press, London–Baltimore 1998.

Curanović A., Kardaś S., *Prezydent on-line*, Rambler, Warszawa 2017.
Czachor R., *Postradzieckie reżimy polityczne w perspektywie neopatrymonialnej. Wstęp do badań*, Biblioteka Instytutu Polsko-Rosyjskiego, Wrocław 2005.
Czajowski A., *Demokratyzacja Rosji w latach 1987–1999*, Atla 2, Wrocław 2001.
Duverger M., *Political Parties: Their Organisation and Activity in the Modern State*, Methuen, London 1954.
Gandhi J., *Political Institutions under Dictatorship*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.
Gasiorowski M. J., *The Political Regimes Project*, [w:] *On Measuring Democracy: Its Consequences and Concomitants*, ed. A. Inkeles, Transaction Publishers, New Brunswick–London 2006.
Gelman V., *Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime Changes*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, PA 2015.
Grabowska M., *Podział postkomunistyczny*, Scholar, Warszawa 2004.
Greene K. F., *Why Dominant Parties Lose. Mexico's Democratization in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
Hale H. E., *Patronal Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
Hale H. E., *Why, Not Parties in Russia? Democracy, Federalism, and the State*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
Herbut R., *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
Hicken A., *Building Party Systems in Developing Democracies*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.
Holzer J., Balik S., *Postkomunistyczne reżimy niedemokratyczne*, tłum. V. Petrilák, Ośrodek Myśli Politycznej we współpracy z Wyższą Szkołą Biznesu-National Louis University w Nowym Sączu, Kraków–Nowy Sącz 2009.
Huntington S. P., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven 1968.
Huntington S.[P.], *Trzecia fala demokratyzacji*, tłum. A. Dziurdzik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
Jach A., *Rosja 1991–1993. Walka o kształt ustrojowy państwa*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013.
Jelonek A. W., *W stronę nieliberalnej demokracji: szkice z antropologii politycznej Azji Południowo-Wschodniej*, Scholar, Warszawa 2002.
Kahn J., *Russia: Federalism, Democratization, Rule of Law*, Oxford University Press, Oxford 2002.
Kaufman P. S., *The Mexican Profit-Sharing Decision: Politics in an Authoritarian Regime*, University of California Press, Los Angeles 1975.

Kennedy P., *Mocarstwa świata: narodziny, rozkwit, upadek. Przemiany gospodarcze i konflikty zbrojne w latach 1500–2000*, tłum. M. Kluźniak, Książka i Wiedza, Warszawa 1994.

Khan J., *Russia: Federalism, Democratization, Rule of Law*, Oxford University Press, Oxford 2002.

King C., *O północy w Pera Palace. Narodziny współczesnego Stambułu*, tłum. J. Hunia, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2016.

Ledeneva A. L., *Can Russia Modernise? Sistema, Power Networks and Informal Governance*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.

Levitsky S., Way L., *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Lindberg S. I. (ed.), *Democratization by Elections*: *A New Mode of Transition*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2009.

Linz J. J., *Totalitarian and Authoritarian Regimes,* Lynne Rienner Publishers, Boulder 2000.

Lussier D. N., *Constraining Elites in Russia and Indonesia. Political Participation and Regime Survival*, Cambridge University Press, Cambridge 2016.

Magaloni B., *Voting for Autocracy: Hegemonic Party Survival and its Demise in Mexico*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

Mainwaring S., Scully T. R. (eds.), *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America*, Stanford University Press, Stanford 1995.

Malak K., *Czynnik wojskowy w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej (1991–2000)*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2001.

Maor M., *Political Parties and Party Systems: Comparative Approaches and the British Experience*, Routledge, London 1997.

Marciniak W., *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Arcana, Warszawa 2001.

Meleshevich A., *Party Systems In Post-Soviet Countries: A Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic State, Russia and Ukraine*, Palgrave Macmillan, New York 2007.

Michalak B., Sokala A., Piotr U., *Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów wyborczych*, Wolters Kluwer Polska S.A., Warszawa 2013.

Migdal J. S., *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton University Press, Princeton 1988.

Morgenbesser L., *Behind the Facade: Elections under Authoritarianism in Southeast Asia*, State University of New York Press, Albany 2016.

Nadskakuła O., *Kategorie swój i obcy w rosyjskim myśleniu politycznym*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013.

Nestor, *Powieść minionych lat*, Templum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1999.

Panebianco A., *Modelli di partito. Organizzazione e potere nei partiti politici*, Il Mulino, Bologna 1982.
Panebianco A., *Political Parties: Organization and Power. Cambridge Studies in Modern Political Economies*, Cambridge University Press, Cambridge 1988.
Pempel T. J. (ed.), *Uncommon Democracies: The One-Party Dominant Regimes*, Cornell University Press, Ithaca 1990.
Pobóg-Malinowski W., *Najnowsza historia polityczna Polski. Okres 1914–1939*, Oficyna Wydawnicza Graf, Gdańsk 1990.
Potulski J., *System partyjny Rosji. Tradycja i współczesność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007.
Przeworski A., *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
Raś M., *Ewolucja polityki zagranicznej Rosji wobec Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej w latach 1991–2001*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
Remington T. F., *Presidential Decrees in Russia. A Comparative Perspective*, Cambridge University Press, New York 2014.
Reuter O. J., *The Origins of Dominant Parties: Building Authoritarian Institutions in Post-Soviet Russia*, Cambridge University Press, Cambridge 2017.
Riker W. E., *The Development of American Federalism*, Kluwer Academic Publisher, Boston 1987.
Roberts S. P., *Putin's United Russia Party*, Routledge, London–New York 2012.
Robertson G. B., *The Politics of Protest in Hybrid Regimes. Managing Dissent in Post-Communist Russia*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
Ross C., *Federalism and democratisation in Russia*, Manchester University Press, Manchester 2002.
Ross C., Gelman V. (eds.), *The Politics of Sub-National Authoritarianism in Russia*, Routledge, London 2013.
Sakwa R. (ed.), *Power and Policy in Putin's Russia*, Routledge, London 2009.
Sartori G., *Parties and Party Systems: a New Framework for Analysis*, ECPR Press, Colchester 2005.
Schedler A., *The Politics of Uncertainty Sustaining and Subverting Authoritarian Regimes*, Oxford University Press, Oxford 2013.
Sergunin A., *Explaining Russian Foreign Policy Behavior. Theory and Practices*, ibidem-Verlag, Stuttgart 2016.
Shefter M., *Political Parties and the State: The American Historical Experience*, Princeton University Press, Princeton 1994.
Skrzypek A., *Druga smuta: zarys dziejów Rosji 1985–2004*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2004.

Skrzypek A., *Putinada: Rosja – kraj kierowanej demokracji*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2014.

Słowikowski M., *Polityka federacyjna Borysa Jelcyna i Władimira Putina*, Wydawnictwo Naukowe GRADO, Toruń 2009.

Sobolewska-Myślik K., *Partie i systemy partyjne na świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

Sobolewski M., *Partie i systemy partyjne świata kapitalistycznego*, PWN, Warszawa 1977.

Sokół W., *Partie w systemach politycznych*, [w:] W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005, s. 128–156.

Sokół W., Żmigrodzki W. (red.), *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005.

Solchany J., *L'Allemagne au XXe siècle: entre singularité et normalité*, Presses universitaires de France, Paris 2003.

Stelmach A., *Zmiana i stabilność w systemie politycznym Rosji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003.

Stępień-Kuczyńska A., *Michaił Gorbaczow a idea i praktyka pieriestrojki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.

Stępień-Kuczyńska A., Głowacki A. (red.), *Rosja Putina: leksykon*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004.

Stępień-Kuczyńska A., Olędzki M. (red.), *Cultura et politica. Studia i rozprawy dedykowane profesorowi Jerzemu Kmiecińskiemu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006.

Stoli D., Persak K. (red.), *PZPR jako machina władzy*, Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2012.

Stoner-Weiss K., *Resisting the State: Reform and Retrenchment in Post-Soviet Russia*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

Szczupaczyński J. (red.), *Władza i społeczeństwo*, Scholar, Warszawa 1995.

Taylor B., *State Building in Putin's Russia. Policing and Coercion after Communism,* Cambridge University Press, Cambridge 2011.

Thornton J., Ziegler C. E. (eds.), *Russia's Far East*, National Bureau of Asian Research, Seattle–London 2002.

Tomsa D., *Party Politics and Democratization in Indonesia: Golkar in the Post-Suharto Era*, Routledge, London–New York 2008.

Tomsa D., Ufen A. (eds.), *Party Politics in Southeast Asia: Clientelism and Electoral Competition in Indonesia, Thailand and the Philippines*, Routledge, New York 2013.

Topolski I., *Siła militarna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004.

Tsebelis G., *Veto Players: How Political Institutions Work*, Princeton University Press, Princeton 2011.

Ward A., Ward L., *The Ashgate Research Companion to Federalism*, Ashgate Publishing Company, Aldershot, UK 2009.

Wegren S. K. (ed.), *Return to Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., New York 2013.

Wiatr J. J., *The Hegemonic Party System in Poland*, [w:] E. Allardt, S. Rokkan (eds.), *Mass Politics. Studies in Political Sociology*, Free Press, New York 1970.

Wierzbicki A., *Rosja. Etniczność i polityka*, Seria Władza Elity Przywództwo, t. V, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2011.

Williams P. M., *French Politicians and Elections 1951–1969*, Cambridge University Press, London 1970.

Winnicki Z. J., Baluk W. (red.), *Polityka wewnętrzna i międzynarodowa. Badania wschodnie*, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2009.

Włodkowska-Bagan A., *Rywalizacja mocarstw na obszarze poradzieckim*, Difin, Warszawa 2013.

Zieliński E., *Współczesna Rosja: studium polityczno-ustrojowe*, Elipsa, Warszawa 1995.

Zygar M., *All the Kremlin's Men: Inside the Court of Vladimir Putin*, Public Affairs, New York, NY 2016.

Żukowski A. (red.), *Polska a Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej. Teraźniejszość i wyzwania przyszłości*, Toruń 2008.

Żurawski vel Grajewski P., *Polityka Unii Europejskiej wobec Rosji a interesy Polski 1991–2004*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2008.

Барабанов М. В., *Партии и многопартийность в современной России; возникновение, основные тенденции развития*, Москва 2011.

Белонучкин Г., Беломестнов Д., *Есть такие партии! 2016/2017. Путеводитель избирателя*, Информационное агентство „Панорама", Москва 2017.

Бузин А. Ю., Любарев А. Е., *Преступление без наказания: Административные технологии федеральных выборов 2007–2008 годов*, Никколо, Москва 2008.

Гельман В., Рыженков С., Бри М. (ред.), *Россия регионов: трансформация политических режимов*, Весь мир, Москва 2000.

Гудков Л. Д., Дубинин Б. В., Левада Ю. А., *Проблема „элиты" в сегодняшней России*, Фонд Либеральная миссия, Москва 2007.

Данилин П., *Партийная система современной России*, ЗАО Издательский дом Аргументы недели, Москва 2015.

Жегулев И., Романова Л., *Операция „Единая Россия". Неизвестная история партии власти*, Эксмо, Москва 2011.

Заславский С. Е., *Политические партии России: проблемы правовой институционализации*, Институт права и публичной политики, Москва 2003.

Захаров А., *Унитарная федерация. Пять этюдов о российском федерализме*, Московская школа политических исследований, Москва 2008.

Зенькович Н., *Путинская энциклопедия: семья, команда, оппоненты, преемники, ОЛМА Медиа Групп*, Москва 2006.

Иванов В. В., *Партия Путина. История „Единой России"*, Олма Медиа Групп / Просвещение, Москва 2008.

Казаков А., *Идеология партии Путина (глобальный инновационный проект)*, Москва 2009.

Коргунюк Ю. Г., Мелешкина Е. Ю., Михалева Г. М. (ред.), *Политические партии и политическая конкуренция в демократических и недемократических режимах*, Товарищество научных изданий „КМК", Москва 2010.

Кынев А., *Выборы парламентов российских регионов 2003–2009: Первый цикл внедрения пропорцио-нальной избирательной системы*, Центр Панорама, Москва 2009.

Макаренко Б., *Партийная система в России: эволюция, нынешнее состояние и перспективы*, Центр политических исследований, Московский Центр Карнеги, Москва 2001.

Маркес И., Назруллаева Е. Ю., Яковлев А. А., *Деньги вместо роста: межбюджетные трансферты и электоральная поддержка в России, 2001–2008*, Изд. дом Высшей школы экономики, Москва 2013.

Мау В. А., Кузьминова Я. И. (ред.), *России на период до 2020 года. Книга 2*, Издательский дом „Дело" РАНХиГС, Москва 2013.

Милов В. С., Яшин И. В., *Путин. Итоги. 2018. Независимый экспертный доклад*, ИП Ермаков Д. Д., Москва 2018.

Нисневич Ю. А., *Политико-правовой анализ парламентских и президентских выборов 2007–2008 гг.*, Издательский дом ГУ ВШЭ, Москва 2009.

Нисневич Ю. А., *Электоральная коррупция в России: политико-правовой анализ федеральных избирательных кампаний в 2003–2012 годах*, Фонд „Либеральная Миссия", Москва 2014.

Политическая наука в современной России: Время поиска и контуры эволюции. Ежегодник 2004, РОССПЭН, Москва 2004.

Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире: Сб. науч. Трудов, ИНИОН, Москва 2006.

Савинцева М., Чуклинов А., Чиркова Е., Шевердяев С., *Мониторинг злоупотреблений административным ресурсом в ходе федеральной*

кампании по выборам в Государственную Думу Российской Федерации в декабре 2003, Правиздат, Москва 2004.

Хейл Г., Курилла И. (ред.) *Россия „двухтысячных": стереоскопический взгляд*, Планета, Москва 2011.

Artykuły w periodykach naukowych i rozdziały w pracach zbiorowych

Adamiec M., *Dynamika (nie)wiedzy, chaos, kultura*, „Chowanna" 2010, nr 2, s. 51–75.

Ambrosio T., *Beyond the Transition Paradigm: A research Agenda for Authoritarian Consolidation*, „Demokratizatsiya" 2014, vol. 22, No 4, s. 471–494.

Antoszewski A., *Ewolucja polskiego systemu partyjnego*, [w:] A. Antoszewski (red.), *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 137–156.

Antoszewski A., *System polityczny jako przedmiot badań politologii i nauki prawa konstytucyjnego*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie" 2014, t. VIII, s. 13–28.

Bader M., *Hegemonic Political Parties in post-Soviet Eurasia: Towards Party-based Authoritarianism?*, „Communist and Post-Communist Studies" 2011, vol. 44, No 3, s. 189–197.

Bader M., *Understanding Party Politics in the Former Soviet Union. Authoritarianism, Volatility, and Incentive Structures*, „Demokratizatsiya" 2009, vol. 17, No 2, s. 100–120.

Bartnicki A. R., *Organizacja przestrzeni władzy przez Borysa Jelcyna i Władimira Putina – Podobieństwa i różnice*, „Białostockie Studia Prawnicze" 2016, nr 20/B, s. 283–294.

Bartnicki A. [R.], *Specyfika rosyjskiego autorytaryzmu*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne" 2001, nr 2, s. 129–142.

Bodio T., Zuzankiewicz P., *Etnokratyczno-klanowy wymiar reżimu politycznego Tatarstanu*, „Studia Politologiczne" 2014, nr 33, s. 313–332.

Broda M., *Pierestrojka znaczy smuta? O mentalno-społecznym kontekście sposobu pojmowania przez Rosjan gorbaczowowskich przemian*, „Eastern Review" 2016, t. V, s. 69–81.

Broda M., *Rosja – autorytaryzm – demokracja – między iluzją i realnością*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne" 2014, nr 2, s. 5–19.

Brownlee J., *...And Yet They Persist: Explaining Survival and Transition in Neopatrimonial Regimes*, „Studies in Comparative International Development" 2002, vol. 37, No 3, s. 35–63.

Brzechczyn K., *Metodologiczny status koncepcji totalitaryzmu a modelowanie dynamiki systemu komunistycznego*, [w:] T. Błaszczyk, K. Brzechczyn, D. Ciunajcis, M. Kierzkowski (red.), *Uwikłania historiografii. Między ideologizacją dziejów a obiektywizmem badawczym* (Studia i materiały poznańskiego IPN, t. XVIII), Instytut Pamięci Narodowej, Poznań 2011, s. 87–107.

Bunce V., *Democratization and Economic Reform*, „Annual Review of Political Science" 2001, vol. 4, s. 43–65.

Busygina I., *Russian Federalism*, [w:] I. Studin (ed.), *Russia Strategy, Policy and Administration*, Palgrave Macmillan, UK 2018, s. 57–64.

Carothers T., *The End of the Transition Paradigm*, „Journal of Democracy" 2002, vol. 13, No 1, s. 5–21.

Collier D., Levitsky S., *Democracy with Adjectives. Conceptual Innovation in Comparative Research*, „World Politics" 1997, vol. 49, s. 430–451.

Czachor R., *Witalij W. Iwanow, Partija Putina. Istorija „Jedinoj Rossii", Ołma Media Grupp, Moskwa 2008, ss. 342*, [w:] Z. J. Winnicki, W. Baluk (red.), *Polityka wewnętrzna i międzynarodowa, Badania wschodnie*, Wrocław 2009, s. 323–327.

Czajowski A., *Opozycja polityczna w mentalności rosyjskiej*, [w:] A. Stępień-Kuczyńska, M. Słowikowski (red.), *Na gruzach Imperium... W stronę nowego ładu międzynarodowego i społeczno-politycznego w regionie Europy Środkowej i Wschodniej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 301–327.

Ćwiek-Karpowicz J., *Rosyjska wielopartyjność w latach 1993–2003 – ewolucja systemu*, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny" 2004, nr 8/9, s. 50–62.

Davenport C., *State Repression and Political Order*, „Annual Review of Political Science" 2007, vol. 10, No 1, s. 1–23.

Deudney D., Ikenberry G. J., *The Myth of the Autocratic Revival. Why Liberal Democracy Will Prevail*, „Foreign Affairs" 2009, vol. 88, No 1, s. 77–93.

Diamond L., *Is the Third Wave Over?*, „Journal of Democracy" 1996, vol. 7, No 3, s. 20–37.

Diamond L., *Thinking about Hybrid Regimes*, „Journal of Democracy" 2002, vol. 13, No 2, s. 21–35.

Donno D., *Elections and Democratization in Authoritarian Regimes*, „American Journal of Political Science" 2013, vol. 57, No 3, s. 703–716.

Ekman J., *Political Participation and Regime Stability: A Framework for Analyzing Hybrid Regimes*, „International Political Science Review" 2009, vol. 30, No 1, s. 7–31.

Frye T., Gehlbach S., Marquardt K. L., Reuter O. J., *Is Putin's Popularity Real?* „Post-Soviet Affairs" 2017, vol. 33, No 1, s. 1–15.

Fyderek Ł., *Autorytarny system polityczny. Przegląd ujęć teoretycznych*, „Polite-ja" 2011, t. III, nr 17, s. 109–127.

Gandhi J., Przeworski A., *Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats*, „Comparative Political Studies" 2007, vol. 40, No 11, s. 1279–1301.

Geddes B., *What Do We Know About Democratization After Twenty Years?*, „Annual Review of Political Science" 1999, vol. 2, s. 115–144.

Geddes B., Wright J., Frantz E., *Autocratic Breakdown and Regime Transitions: A New Data Set*, „Perspectives on Politics" 2014, vol. 12, No 2, s. 313–331.

Gelman V., *From 'Feckless Pluralism' to 'Dominant Power Politics'? The Transformation of Russia's Party System*, „Demokratization" 2006, vol. 13, No 4, s. 545–561.

Gelman V., *Party Politics in Russia: From Competition to Hierarchy*, „Europe-Asia Studies" 2008, vol. 60, No 6, s. 913–930.

Gelman V., *Party Politics in Russia: From Competition to Hierarchy*, [w:] R. Sakwa (ed.), *Power and Policy in Putin's Russia*, Routledge, London 2009, s. 35–50.

Gelman V., *The Politics of Fear: How Russia's Rulers Counter Their Rivals*, „Russian Politics" 2016, vol. 1, No 1, s. 27–45.

Gelman V., *The Rise and Decline of Electoral Authoritarianism in Russia*, „Demokratizatsiya" 2012, vol. 22, No 4, s. 503–522.

Gereshewski J., *The Three Pillars of Stability: Legitimation, Repression, and Co--Optation in Authoritarian Regimes*, „Democratization" 2013, vol. 20, No 1, s. 13–38.

Gill G., *Russia and the Vulnerability of Electoral Authoritarianism?*, „Slavic Review" 2016, vol. 75, No 2, s. 354–373.

Golosov G. V., *The 2012 Political Reform in Russia. The Interplay of Liberalizing Concessions and Authoritarian Corrections*, „Problems of Post-Communism" 2012, vol. 59, No 6, s. D.

Golosov G. [V.], *Machine Politics: The Concept and Its Implications for Post-Soviet Studies*, „Demokratizatsiya" 2013, vol. 21, No 4, s. 459–480.

Golosov G. V., *The Regional Roots of Electoral Authoritarianism in Russia*, „Europe-Asia Studies" 2011, vol. 63, No 4, s. 623–639.

Golosov G. V., *Voter Volatility in Electoral Authoritarian Regimes: Testing the „Tragic Brilliance" Thesis*, „Comparative Sociology" 2016, vol. 15, No 5, s. 535–559.

Grayson G. W., Klesner J. L., Wuhs S. T., González F. E., *Evolution of Mexico and Other Single-Party States*, „International Studies Review" 2007, vol. 9, No 2, s. 322–367.

Greene K. F., *The Political Economy of Authoritarian Single-Party Dominance*, „Comparative Political Studies" 2010, vol. 43, No 7, s. 807–834.

Gvosdev N. K., *Mexico and Russia: Mirror Images?*, „Demokratizatsiya" 2002, vol. 10, No 4, s. 488–508.

Hale H. E., *Eurasian Polities as Hybrid Regimes: The Case of Putin's Russia*, „Journal of Eurasian Studies" 2010, vol. 1, s. 33–41.

Hale H. E., *The Origins of United Russia and the Putin Presidency: The Role of Contingency in Party-System Development*, „Demokratizatsiya" 2004, vol. 12, No 2, s. 169–194.

Hale H. E., *Why Not Parties? Electoral Markets, Party Substitutes, and Stalled Democratization in Russia*, „Comparative Politics" 2005, vol. 37, No 2, s. 147–166.

Hanson S. E., *Plebiscitarian Patrimonialism in Putin s Russia: Legitimating Authoritarianism in a Postideological Era*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Science" 2011, vol. 636, s. 32–48.

Herbut R., *Systemy partyjne krajów Europy Centralnej i Wschodniej oraz wzorce rywalizacji politycznej*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje Europy Środkowej i Wschodniej w perspektywie porównawczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998, s. 129–167.

Hicken A., Martinez Kuhonta E., *Shadows From the Past: Party System Institutionalization in Asia*, „Comparative Political Studies" 2011, vol. 44, No 5, s. 572–597.

Hirschman A. O., *Excerpt from Chapter Eight Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States*, „The Social Contract" 1994, vol. 4, No 4, s. 272–275.

Howard M. M., Roessler P. G., *Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes*, „American Journal of Political Science" 2006, vol. 50, No 2, s. 365–381.

Hutcheson D. S., *Party cartels beyond Western Europe: Evidence from Russia*, „Party Politics" 2012, vol. 19, No 6, s. 907–924.

Hutcheson D. S., *Party Finance in Russia*, „East European Politics" 2012, vol. 28, No 3, s. 267–282.

Isaacs R., Whitmore S., *The Limited Agency and Life-cycles of Personalized Dominant Parties in the post-Soviet Space: the Cases of United Russia and Nur Otan*, „Democratization" 2014, vol. 21, No 4, s. 699–721.

Ishiyama J. T., Kennedy R., *Superpresidentialism and Political Party Development in Russia, Ukraine, Armenia and Kyrgyzstan*, „Europa-Asia Studies" 2001, vol. 53, No 8, s. 1177–1191.

Kalandadze K., Orenstein M. A., *Electoral Protests and Democratization Beyond the Color Revolutions*, „Comparative Political Studies" 2009, vol. 42, No 11, s. 1403–1425.

Karl T. L., *The Hybrid Regimes of Central America*, „Journal of Democracy" 1995, vol. 6, No 3, s. 72–86.

Katz R. S., Mair P., *Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party*, „Party Politics" 1995, vol. 1, No 5, s. 5–28.

Kempton D., *Russian Federalism: Continuing Myth or Political Salvation?*, „Demokratizatsiya" 2001, vol. 9, No 2, s. 201–242.

Kendall-Taylor A., Frantz E., Wright J., *The Global Rise Personalized Politics*, „The Washington Quarterly" 2017, vol. 40, No 1, s. 7–19.

Kertman G., *The Status of the Party in Russian Political Culture*, „Russian Social Science Review" 2008, vol. 49, No 4, s. 51–66.

Konitzer A., Wegren S. K., *Federalism and Political Recentralization in the Russian Federation: United Russia as the Party of Power*, „Publius" 2006, vol. 36, No 4, s. 503–522.

Korgunyuk Y., *Classification of Russian Parties*, „Russian Politics" 2017, vol. 2, No 3, s. 255–286.

Kryshtanovskaya O., White S., *Putin's Militocracy*, „Post-Soviet Affairs" 2003, vol. 19, No 4, s. 289–306.

Kurochkin A., *Legal Environment for Political Parties in Modern Russia*, „Asian Social Science" 2015, vol. 11, No 22, s. 242–246.

Kyniev A., *Party Politics in the Russian Regions: Competition of Interest Group under the Guise of Parties*, [w:] C. Ross, V. Gelman (eds.), *The Politics of Sub-National Authoritarianism in Russia*, Routledge, London 2013, s. 135–150.

Laverty N., *The „Party of Power" as a Type*, „East European Politics" 2015, vol. 31, No 1, s. 71–87.

Levitsky S., Way L. A., *Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism*, „Journal of Democracy" 2002, vol. 13, No 2, s. 51–65.

Levitsky S., Way L. A., *Linkage versus Leverage. Rethinking the International Dimension of Regime Change*, „Comparative Politics" 2006, vol. 38, No 4, s. 379–400.

Linz J. J., *Totalitaryzm i autorytaryzm*, [w:] J. Szczupaczyński (red.), *Władza i społeczeństwo*, Scholar, Warszawa 1995, s. 303–326.

Lipset S. M., *The Indispensability of Parties*, „Journal of Democracy" 2000, vol. 11, No 1, s. 48–55.

Lipset S. M., *Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Development*, „American Political Science Review" 1959, vol. 53, No 1, s. 69–105.

Lukin A., *Russia's New Authoritarianism and the Post-Soviet Political Ideal*, „Post-Soviet Affairs" 2009, vol. 25, No 1, s. 66–92.

Magaloni B., *The Game of Electoral Fraud and the Ousting of Authoritarian Rule*, „American Journal of Political Science" 2010, vol. 54, No 3, s. 751–765.

Magaloni B., Kricheli R., *Political Order and One-Party Rule*, „Annual Review of Political Science" 2010, vol. 13, s. 123–143.

Mainwaring S., *Party System Institutionalization: Reflections Based on the Asian Cases*, [w:] A. Hicken, E. Martinez Kuhonta (eds.), *Party System Institutionalization in Asia: Democracies, Autocracies, and the Shadows of the Past*, Cambridge University Press, Cambridge 2014, s. 328–348.

Makarenko B., *Experiences in Party Management of Political Parties: The „United Russia" Party*, [w:] C. Schläger, J. Christ (eds.), *Modern Political Party Management – What Can Be Learned from International Practices?*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Shanghai Coordination Office for International Cooperation, Shanghai 2014, s. 52–67.

Makarenko B., *Post-Soviet Party of Power. United Russia in Comparative Context*, „Russian Politics & Law" 2012, vol. 50, No 1, s. 54–83.

Makarychev A., Medvedev S., *Biopolitics and Power in Putin's Russia*, „Problems of Post-Communism" 2015, vol. 62, No 1, s. 45–54.

Malesky E. J., *Understanding the Confidence Vote in Vietnamese National Assembly: An Update on „Adverse Effects of Sunshine"*, [w:] J. D. London (ed.), *Politics in Contemporary Vietnam Party, State, and Authority Relations*, Palgrave Macmillan, London 2014.

Mansfield E. D., Snyder J., *Democratization and War*, „Foreign Affairs" 1995, vol. 74, No 3, s. 79–97.

March L., *Managing Opposition in a Hybrid Regime: Just Russia and Parastatal Opposition*, „Slavic Review" 2009, vol. 68, No 3, s. 504–527.

Markowski R., Stanley B., *Rozłamy socjopolityczne w Polsce: Iluzja czy rzeczywistość?*, „Studia Socjologiczne" 2016, nr 4, t. CCXXIII, s. 14–40.

Merkel W., *Embedded and Defective Democracies*, „Democratization" 2004, vol. 11, No 5, s. 33–58.

Merkel W., Gerschewski J., *Autocracies at Critical Junctures: A Model for the Study of Dictatorial Regimes*, „WZB Mitteilungen" 2011, vol. 133, s. 14–17.

Montero A. P., *The Politics of Decentralization in a Centralized Party System: The Case of Democratic Spain*, „Comparative Politics" 2005, vol. 38, No 1, s. 63–82.

Motyl A. J., *Putin's Russia as a fascist political system*, „Communist and Post-Communist Studies" 2016, vol. 49, No 1, s. 25–36.

O'Donnel G., *Delegative Democracy*, „Journal of Democracy" 1994, vol. 5, No 1, s. 55–69.

Olvera A. J., *The Elusive Democracy. Political Parties, Democratic Institutions, and Civil Society in Mexico*, „Latin American Research Review" 2010, vol. 45, s. 79–107.

Oversloot H., Verheul R., *Managing Democracy: Political Parties and the State in Russia*, „Journal of Communist Studies and Transition Politics" 2006, vol. 22, No 3, s. 385.

Panov P., Ross C., *Patterns of Electoral Contestation in Russian Regional Assemblies: Between „Competittive" and „Hegemonic" Authoritarianism*, „Demokratizatsiya" 2013, No 3, s. 369–399.

Paruch W., *Autorytaryzm w Europie XX wieku. Zarys analizy politologicznej cech systemu politycznego*, „Annales UMCS, Sectio K: Politologia" 2009, t. XVI, nr 1, s. 129–152.

Pavlovsky G., *Russian Politics Under Putin. The System Will Outlast the Master*, „Foreign Affairs" 2016, vol. 95, No 3, s. 10–17.

Perlmutter A., *The Praetorian State and the Praetorian Army. Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities*, [w:] N. Provizer (ed.), *Analyzing the Third World: Essays from Comparative Politics*, G. K. Hall & Co., Boston 1978, s. 300–322.

Pietrzko B., *System partyjny Federacji Rosyjskiej*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis" 2005, nr 1, s. 130–153.

Polese A., Beacháin D. Ó., *The Color Revolution Virus and Authoritarian Antidotes. Political Protest and Regime Counterattacks in Post-Communist Spaces*, „Demokratizatsiya" 2011, vol. 19, No 3, s. 111–132.

Prokop M., *Demokratyczno-autorytarna hybryda: redefinicja kategorii teoretycznej*, „Historia i Polityka" 2015, t. XX, nr 13, s. 31–46.

Remington T. F., *Parliament and the Dominant Party Regime*, [w:] S. K. Wegren (ed.), *Return to Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., New York 2013, s. 39–58.

Remington T. F., *Patronage and Power: Russia's Dominant Party Regime*, „Politische Vierteljahresschrift" 2008, vol. 49, No 2, s. 213–228.

Reuter O. J., Gandhi J., *Economic Performance and Elite Defection from Hegemonic Parties*, „British Journal of Political Science" 2011, vol. 41, No 1, s. 83–110.

Reuter O. J., Remington T. F., *Dominant Party Regimes and the Commitment Problem The Case of United Russia*, „Comparative Political Studies" 2009, vol. 42, No 4, s. 501–526.

Roberts S. P., *Converging Party Systems in Russia and Central Asia: A Case of Authoritarian Norm Diffusion?*, „Communist and Post-Communist Studies" 2015, vol. 48, No 2–3, s. 147–157.

Roberts S. P., *United Russia and the Dominant-party Framework: Understanding the Russian Party of Power in Comparative Perspective*, „East European Politics" 2012, vol. 28, No 3, s. 225–240.

Robinson N., *Institutional Factors and Russian Political Parties: the Changing Needs of Regime Consolidation in a Neo-patrimonial System*, „East European Politics" 2012, vol. 28, No 3, s. 298–309.

Roessler P. G., Howard M. M., *Post-Cold War Political Regimes: When Do Elections Matter?*, [w:] S. I. Lindberg (ed.), *Democratization by Elections*: *A New Mode of Transition*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2009, s. 101–127.

Ross C., Turovsky R., *Centralized but Fragmented: The Regional Dimension of „Russia's Party of Power"*, „Demokratizatsiya" 2015, vol. 23, No 2, s. 205–223.

Sakwa R., *Party and Power: between Representation and Mobilisation in Contemporary Russia*, „East European Politics" 2012, vol. 28, No 3, s. 310–327.

Schedler A., *The Menu of Manipulation*, „Journal of Democracy" 2002, vol. 13, No 2, s. 36–50.

Sharafutdinova G., *Elite Management in Electoral Authoritarian Regimes: A View From Bashkortostan and Tatarstan*, „Central Asian Affairs" 2015, vol. 2, No 2, s. 117–139.

Sharafutdinova G., *Gestalt Switch in Russian Federalism: The Decline in Regional Power under* Putin, „Comparative Politics" 2009, vol. 45, No 3, s. 357–376.

Slider D., *How United is United Russia? Regional Sources of Intra-party Conflict*, „Journal of Communist Studies and Transition Politics" 2010, vol. 26, No 2, s. 257–275.

Słowikowski M., *Wybory do Dumy Państwowej w 2003 roku*, [w:] *Cultura et politica. Studia i rozprawy dedykowane profesorowi Jerzemu Kmiecińskiemu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006, s. 314–331.

Smith B., *Life of the Party: The Origins of Regime Breakdown and Persistence under Single-Party Rule*, „World Politics" 2005, vol. 57, No 3, s. 421–451.

Smyth R., *Building state capacity from the inside out: parties of power and the success of the president's reform agenda in Russia*, „Politics & Society" 2002, vol. 30, No 4, s. 555–578.

Sobkowiak L., *Legitymizacja polityczna*, [w:] A. W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki*, t. II, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998, s. 149–162.

Soest C. von, Grauvogel J., *Comparing Legitimation Strategies in Post-Soviet Countries*, [w:] M. Brusis, J. Ahrens, M. Schulze Wessel (eds.), *Politics and Legitimacy in Post-Soviet Eurasia*, Palgrave Macmillan, London–New York 2016, s. 18–46.

Stepan A., *Federalism and democracy: beyond the U.S. model*, „Journal of Democracy" 1999, vol. 10, No 4, s. 19–34.

Stoner-Weiss K., *Central Governing Incapacity and the Weakness of Political Parties: Russian Democracy in Disarray*, „Publius. The Journal of Federalism" 2002, vol. 32, No 2, s. 125–146.

Surkov V., *Nationalization of the Future: Paragraphs pro Sovereign Democracy*, „Russian Studies in Philosophy" 2009, vol. 47, No 4, s. 8–21.

Trawin D., *Trzy reżimy Putina*, „Więź" 2015, nr 660, s. 7–20.

Turovsky R., *The liberal and the authoritarian: How Different Are Russian Regions?*, [w:] V. Gelman, C. Ross (eds.), *The Politics of Sub-National Authoritarianism in Russia*, Ashgate, Aldershot 2010, s. 19–38.

Turovsky R., *Party Systems in Post-Soviet States: The Shaping of Political Competition*, „Perspectives on European Politics and Society" 2011, vol. 12, No 2, s. 197–213.

Turovsky R., *The Systemic Opposition in Authoritarian Regimes: A Case Study of Russian Regions*, [w:] C. Ross (ed.), *Systemic and Non-Systemic Opposition in the Russian Federation. Civil Society Awakens?*, Routledge, London 2015, s. 121–138.

Volden C., *The Federalism of William H. Riker Origin, Operation, and Significance*, „Publius: The Journal of Federalism" 2004, vol. 34, No 4, s. 89–107.

Wallis D., *The End of the PRI in Mexico?* „Politics" 1998, vol. 18, No 3, s. 30–42.

Way L., *The New Authoritarianism in the Former Soviet Union*, „Communist and Post-Communist Studies" 2010, vol. 43, s. 335–337.

White D., *Dominant Party Systems: A Framework For Conceptualizing Opposition Strategies in Russia*, „Democratization" 2011, vol. 18, No 3, s. 658–681.

Wiatr J. J., *The Hegemonic Party System in Poland*, [w:] E. Allardt, S. Rokkan (eds.), *Mass Politics. Studies in Political Sociology*, Free Press, New York 1970.

Wiatr J. J., *Political Parties, Interest Representation and Economic Development in Poland*, „American Political Science Review" 1970, vol. 64, No 4, s. 1239–1245.

Wilczewski D., *Fenomen „partii władzy" w systemie partyjnym Federacji Rosyjskiej*, „Polityka Wschodnia" 2013, t. II, nr 4, s. 9–26.

Wilson K., *How Increased Competition Can Strengthen Electoral Authoritarianism Party-System Pluralization in Russia*, „Problems of Post-Communism" 2016, vol. 63, No 4, s. 199–209.

Wilson K., *Party Finance in Russia: Has the 2001 Law „On Political Parties" Made a Difference?*, „Europe-Asia Studies" 2007, vol. 59, No 7, s. 1089–1113.

Zakaria F., *Rise of Illiberal Democracy*, „Foreign Affairs" 1996, vol. 76, No 6, s. 22–43.

Анохина Н. В., Мелешкина Е. Ю., *Эволюция структуры партийного спектра России накануне парламентских выборов 2007 г.*, „Полис. Политические исследования" 2008, № 2, s. 105–121.

Бляхер Л. Е., Васильева Л. А., *Дальний Восток России в режиме консервации: между „глобальной экономикой" и „государственной опекой"*, „Полития" 2009, № 2 (53), s. 60–71.

Болтинова О. В., *Конституционные начала бюджетного процесса Российской Федерации*, „Lex Russica" 2012, № 3, s. 449–457.

Важенина О. В., *Административный ресурс в государственном управлении – хорошо это или плохо ?*, „Чиновник" 2006, № 1 (41), http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1232081 [dostęp: 03.11.2018].

Ворожейкина Т., *Авторитарные режимы XX века и современная Россия: сходства и отличия*, „Вестник общественного мнения" 2009, № 4 (102), s. 50–62.

Воронцова А. Б., Звоновский В. Б., *Административный ресурс как феномен российского избирательного процесса*, „Полис. Политические исследования" 2003, № 6, s. 114–124.

Гаман-Голутвина О. В., *Российские партии на выборах: картель „хватай-всех"*, „Полис. Политические исследования" 2004, № 1, s. 22–25.

Гельман В. [Я.], *Перспективы доминирующей партии в России*, „Pro et Contra" 2006, № 4 (10), s. 62–71.

Гельман В. Я., *Политические партии в России: От конкуренции – к иерархии*, „Политические исследования" 2008, № 5, s. 135–152.

Гельман В. Я., *Расцвет и упадок электорального авторитаризма в России*, „Полития" 2012, № 4 (67), s. 65–88.

Гельман В. [Я.], *Трансформации и режимы. Неопределенность и ее последствия*, [w:] Гельман, С. Рыженков, М. Бри (ред.), *Россия регионов: трансформация политических режимов*, Весь мир, Москва 2000, s. 16–60.

Глебова И. И., *Партия Власти*, „Полис. Политические исследования" 2004, № 2, s. 85–92.

Глебова И. И., *Русская власть и ее партии*, „Политическая концептология" 2011, № 3, s. 112–130.

Голосов Г. [В.], *Политическая реформа: эволюция стратегий доминирования и партийная система*, [w:] К. Рогов (ред.), *Политическое развитие России. 2014–2016: Институты и практики авторитарной консолидации*, Фонд „Либеральная Миссия", Москва 2016, s. 99–113.

Голосов Г. В., *Сфабрикованное большинство: конверсияголосов в места на думских выборах 2003 г.*, „Полис. Политические исследования" 2005, № 1, s. 10–119.

Голосов Г. В., Лихтенштейн А. В., *„Партии власти" и российский институциональный дизайн: теоретический анализ*, „Полис. Политические исследования" 2001, № 1, s. 6–15.

Голосов Г. В., Шевченко Ю. Д., *Независимые кандидаты и зависимые избиратели: влияние социальных сетей на электоральную политику в России*, „Полис. Политические исследования" 1999, № 4, s. 108–121.

Гордеева М. А., *Политическая стабильность. Как спроектированный конфликт*, „Вестник РГГУ. Ежемесячный научный журнал" 2009, № 1, s. 72–83.

Гудков Л., *Доверие в России: смысл, функции, структура*, „Вестник общественного мнения" 2012, № 2 (112), s. 8–47.

Гудков Л., *Природа „путинизма"*, „Вестник общественного мнения" 2009, № 3 (101), s. 6–21.

Гудков Л., *Путинский рецидив тоталитаризма*, „Pro et Contra" 2014, № 3–4 (63), s. 129–147.

Гудков Л. Д., Дубин Б. В., Зоркая Н. А., *Российские парламентские выборы: электоральный процесс при авторитарном режиме*, „Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии" 2012, № 1 (111), s. 5–31.

Домашенко А. Е., *„Партия власти" в современной российской политической науке: проблема эволюции подходов*, „Известия Саратовского университета. Социология. Политология " 2011, № 3 (11), s. 98–101.

Дубин Б., *Коллективная амнезия как форма адаптации: перестройка и девяностые годы в оценках „нулевых"*, „Вестник общественного мнения" 2011, № 2 (108), s. 93–98.

Завадская М. А., *Время выбирать: манипулирование электоральными циклами в современных авторитарных режимах*, „Вестник Пермского Университета. Серия: Политология" 2015, № 4, s. 5–28.

Завадская М. А., *Электоральные циклы в соревновательных авторитарных режимах*, „Вестник Пермского университета. Серия: Политология" 2014, № 3, s. 5–21.

Запорожан А. Я., *Проблемы и тенденции развития межбюджетных отношений в России*, „Управленческое Консультирование" 2015, № 4, s. 70–79.

Зубаревич Н., *„Бремя регионов": что изменилось за десять лет?*, „Контрапункт" 2016, № 6, s. 1–9.

Зубаревич Н., *Геополитические приоритеты в региональной политике России: возможности и риски*, „Контрапункт" 2015, № 1, s. 1–11.

Иванов А. Ф., Устименко С. В., *Самодержавная демократия: дуалистический характер российского государственного устройства*, „Полис. Политические исследования" 2007, № 5, s. 56–67.

Идиатуллина К. С., Хайруллина Л. И., *Президент Российской Федерации в зеркале общественного мнения*, „Вестник экономики, права и социологии" 2011, № 2, s. 208–213.

Иоффе Г., *Авторитаризм без олигархии*, „Pro et Contra" 2011, № 3–4 (15), s. 29–49.

Клямкин И. М., *Постсоветская политическая система в России (возникновение, эволюция и перспективы трансформации)*, „Acta Slavica Iaponica" 2000, № 17, s. 172–221.

Коргунюк Ю. Г., *Время проедать. Партийно-политическая жизнь весной 2005 г.*, „Полития" 2005, № 1, s. 201–232.

Коргунюк Ю. Г., *Как проигрывают доминирующие партии, или чему учит мексиканский опыт Greene K. F. Why Dominant Parties Lose: Mexico's Democratization in Comparative Perspective. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007*, „Полития" 2010, № 2, s. 167–179.

Коргунюк Ю. Г., *Социально-демографический состав руководящих органов „Единой России" как показатель специфики организационной структуры партии*, „Полития" 2012, № 1 (64), s. 76–105.

Коргунюк Ю. Г., *Уничтожение субъектности („Единая Россия" как партийная организация: становление и инволюция)*, „Полития" 2009, № 1 (52), s. 123–151.

Коргунюк Ю. Г., *Финансирование партий в постсоветской России: между бизнесом и властью*, „Полития" 2010, № 3–4 (58–59), s. 87–120.

Крымчаникова М. В., *Проблемы легитимности власти во „второй путинской республике"*, [w:] *Психологические аспекты политического процесса во „второй Путинской республике"*, ред. Е. Б. Шестопал, Аспект Пресс, Москва 2006, s. 28–44.

Кынев А., *Особенности межпартийной борьбы в российских регионах: борьба групп влияния и имитация партийности*, „Вестник общественного мнения" 2009, № 4 (102), s. 24–37.

Кынев А., *Пропорциональная избирательная система по-российски: ограниченная конкуренция и управляемая партийность*, „Российское электоральное обозрение" 2007, № 1, s. 30–40.

Кынев А., *Региональный аспект политической реформы: новая модель вертикальной интеграции*, [w:] К. Рогов (ред.), *Политическое развитие России. 2014–2016: Институты и практики авторитарной консолидации*, Фонд „Либеральная Миссия", Москва 2016, s. 114–132.

Любарев А. Е., *Системная взаимосвязь основных параметров пропорциональной избирательной системы*, „Право и политика" 2011, № 10, s. 1627–1638.

Любарев А. Е., *Соответствуют ли российские выборы своему конституционному предназначению*, „Право и политика" 2013, № 13, s. 1903–1915.

Макаренко Б. [И.], *Губернаторские „партии власти" как новый общественный феномен*, „Полития" 1998, № 1, s. 50–58.

Макаренко Б. [И.], *Консолидация демократии: „Детские болезни" постсоветских государств*, „Полития" 2002, № 4, s. 5–18.

Макаренко Б. И., *Нанопартийная система*, „Pro et Contra" 2007, № 4–5 (11), s. 43–57.

Мантиков Б. А., *Консерватизм в постсоветской России: между ностальгией и утопией*, „Полития" 2012, № 1 (64), s. 33–54.

Мебейн У., Калинин К., *Электоральные фальсификации в России: комплексная диагностика выборов 2003–2004, 2007–2008 гг.*, „Российское электоральное обозрение" 2009, № 2, s. 57–70.

Мелешкина Е. Ю., *Доминирование по-русски или мировой феномен?*, „Политическая наука" 2006, № 1, s. 135–161.

Мелешкина Е. Ю., *Доминирование по-русски или мировой феномен?*, [w:] Е. Ю. Мелешкина (ред.), *Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире: Сб. науч. Трудов*, Москва 2006, s. 135–161.

Мельвиль А. Ю., *Неоконсервативный консенсус в России? Основные компоненты, факторы устойчивости, потенциал эрозии*, „Полития" 2017, № 1 (84), s. 29–45.

Михалева Г. М., *Роль оппозиции и псевдооппозиции в партийной системе России*, [w:] Ю. Г. Коргунюк, Е. Ю. Мелешкина, Г. М. Михалева (ред.), *Политические партии и политическая конкуренция в демократических и недемократических режимах*, Товарищество научных изданий „КМК", Москва 2010, s. 75–96.

Михалева Г. М., *Эволюция административных партий в современной России*, „Вестник РГГУ – Серия „Политология. Социально-коммуникативные науки" 2009, № 1, s. 93–112.

Ноженко М. В., Стародубцев А. В., *Одна научная загадка, или Почему губернаторы согласились с президентом*, [w:] *Федерализм и российские регионы: сборник статей*, ИНИОН РАН, Москва 2006, s. 55–77.

Носкова Е. Ю., *От „партии власти" к „партии большинства": этапы эволюции „партии власти"*, „Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова" 2008, № 4 (14), s. 342–346.

Орешкин Д. Б., Орешкина Д. Д., *География электоральной культуры России*, „Общественные науки и современность" 2006, № 5, s. 20–34.

Паин Э., *Политический режим в России 2000-х гг.: особенности наследственные и приобретенные*, „Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии" 2009, № 4 (102), s. 38–49.

Петров Н., *От федерации корпораций к федерации регионов*, „Pro et Contra" 2012, № 4–5 (56), s. 101–118.

Петров Н., *Политическая механика российской власти: субституты против институтов*, „Вестник общественного мнения" 2009, № 4 (102), s. 5–23.

Петров Н., Рогов К., *Исполнительная власть и силовые корпорации*, [w:] А. В. Кынев, А. Г. Качкаева, Э. Л. Панеях (ред.), *Политическое развитие России. 2014–2016: Институты и практики авторитарной консолидации*, Фонд Либеральная миссия, Москва 2016, s. 133–153.

Пивоваров Ю. С., *Русская Власть и публичная политика (Заметки историка о причинах неудачи демократического транзита)*, „Полис. Политические исследования" 2006, № 1, s. 12–32.

Пивоваров Ю. С., Фурсов А. И., *„Русская Система" как попытка понимания русской*, истории, „Полис. Политические исследования" 2001, № 4, s. 37–48.

Подвинцев О., *„Глиняные ноги" партии власти*, „Pro et Contra" 2010, № 3 (14), s. 97–105.

Подвинцев О., *„Глиняные ноги" партии власти Чем обусловлены проигрыши „Единой России" на местных выборах 2008–2010 годов: кризисом в обществе или самой ее природой?*, „Pro et Contra" 2010, № 49, s. 97–105.

Поляков Л. В., *Электоральный авторитаризм и российский случай*, „Полития" 2015, № 2 (77), s. 6–20.

Рогов К., *Политический режим и социальный порядок. Проблемное поле посттранзитологической парадигмы*, „Контрапункт" 2017, № 9, s. 1–15.

Рыжков В. А., *Партии в современной России*, „Полития" 2000, № 1 (15), s. 36–45.

Рябов А., *„Партия власти" в политической системе современной России*, [w:] M. McFaul, С. Марков, А. Рябов (ред.), *Формирование партийно-политической системы в России*, Московский Центр Карнеги, Москва 1998, s. 80–96.

Рябов А., *Распадающаяся общность или целостный регион?*, „Pro et Contra" 2011, № 3–4 (15), s. 6–18.

Соловьев А. И., *Институциональные эксперименты в пространстве политической культуры: Реалии российского транзита*, „Политическа я наука в современной России: Время поиска и контуры эволюции: Ежегодник" 2004, s. 321–330.

Соловьев А. И., *Квазипартийные образования в поле российской политики: Конференция „Формирование партийных систем в современной России и послевоенной Германии: сходства и различия"*, „Власть" 2003, № 12, s. 42–43.

Туровский Р. Ф., *Практики назначения губернаторов: инерция и радикализм в политике центра*, „Полития" 2009, № 2 (53), s. 72–89.

Устименко С. В., Иванов А. Ф., *Российская многопартийность и место „партии власти" в партийной системе*, „Власть" 2005, № 4, s. 22–29.

Хейл Г., *Эволюция гибридного режима*, [w:] Г. Хейл, И. Курилла (ред.), *Россия „двухтысячных": стереоскопический взгляд*, Планета, Москва 2011, s. 19–43.

Хенкин С., *„Партия власти": российский вариант*, „Pro et Contra" 1996, № 1 (1), s. 32–45.

Холодковский К. Г., *К вопросу о политической системе современной России*, „Полис. Политические исследования" 2009, № 2, s. 7–22.

Чирикова А. Е., *Вертикаль власти в оценках региональных элит: динамика перемен*, „Полис" 2008, № 6, s. 99–112.

Чирикова А. Е., *Путинские реформы и позиционирование региональных элит в России*, „Мир России. Социология. Этнология" 2006, № 15 (1), s. 3–28.

Шкель С. Н., *Неопатримониальные практики и устойчивость авторитарных режимов евразии*, „Полития" 2016, № 4 (83), s. 94–107.

Шмелёв А., *Перспективы авторитаризма в России,* „Отечественные записки" 2007, N° 6, s. 55.

Янклович А.Ю., *Технологии праймериз на российской политической почве*, „Власть" 2016, № 4, s. 62–67.

Materiały konferencyjne

Söderlund P. J., *Subnational Governments as Institutional and Partisan Veto Players, Paper Prepared for Presentation at the Workshop on „Patterns of Regional Democracies: Institution Building and Policy Performance in European Autonomous Regions". ECPR Joint Sessions, Granada, 14–19 April, 2005*. [b. m. i r. w.].

Starodubtsev A., *Decentralize but not Federalize: The Authoritarian Pattern of Regional Policy Report for ECPR General Conference 2013, 4–7 September, 2013* [b. m. i r. w.].

Stepan A., *Toward a New Comparative Analysis of Democracy and Federalism: Demos Constraining and Demos Enabling Federations, Paper Presented at the Conference on Federalism, Democracy, and Public Policy Centro de Investigación y Docencia Económicas, Mexico City, Mexico June 14–15, 1999* [b. m. i r. w.].

Artykuły prasowe

Kacewicz M., *Pokolenie Putina – młodzi nie chcą zmian?*, „Newsweek" 2011, 08.12, https://www.newsweek.pl/swiat/wybory-w-rosji-pokolenie-putina/kgq0hev [dostęp: 18.10.2018].

Kolesnikov A., *Navalny Has Alleged the Russian Prime Minister Is Corrupt. Now What?*, „The Moscow Times" 2017, 06.03, https://themoscowtimes.com/articles/navalny-has-exposed-the-russian-prime-ministers-corruption-now-what-57336 [dostęp: 28.10.2018].

Krastev I., *Suwerenna demokracja*, „Europa – Tygodnik Idei" (Dodatek do „Dziennik. Polska, Europa, Świat") 2006, 26.08, nr 34 (125), s. 11.

Алексей К., *Прививка от бешенства*, „Новые Времена" 2017, 23.01, № 1 (431), https://newtimes.ru/articles/detail/116111/ [dostęp: 09.11.2018].

Антонов К., *Татарстан встретит новый год с президентом, Госсовет не стал менять конституцию республики*, „Коммерсантъ" 2015, 24.12, https://www.kommersant.ru/doc/2884192 [dostęp: 11.10.2018].

Антонов К., Самохина С., *Татарстан критикует федеральный центр за отмену обязательности. В Казани выступают против факультативного изучения татарского языка*, „Коммерсантъ" 2018, 23.04, s. 3.

Бабиченко Д., *Блеск и нищета кандидатов*, „Итоги" 2003, № 44 (386), http://www.itogi.ru/archive/2003/44/88871.html [dostęp: 10.11.2018].

Байдакова А., *Национализация элит достигла дна*, „Новая газета" 2015, 21.10, s. 9.

Барабанов И., Черкасов Г., *16 лет редакции nr 6. Как изменилась администрация президента России и ее задачи*, „Коммерсантъ" 2016, 07.05, https://www.kommersant.ru/doc/2980456 [dostęp: 28.10.2018].

Бекбулатова Т., Зеленская Д., Гробман Е., *Партии прицениваются к голосам*, „Коммерсантъ" 2016, 30.05, s. 1.

Белуза А., *8 социальных лифтов российской политики. Механизмы отбора и ротации политических кадров*, „Московские новости" 2013, 12.08, http://www.mn.ru/politics/87725 [dostęp: 10.11.2018].

Билевская Э., *Кадровый инкубатор партии власти*, „Независимая газета" 2008, 28.07, http://www.ng.ru/politics/2008-08-14/1_edro.html [dostęp: 10.11.2018].

Бирюкова Л., *Партия власти оказалась партией миллионеров*, „Ведомости" 2011, 01.10, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2011/10/21/partiya_millionerov [dostęp: 10.11.2018].

Брутер В., *Партии власти уходят?: О предстояпщх, выборах в государствах СИГУ*, „Содружество. Независимая газета" 1999, N° 5 (17).

В новом законе об НКО от „Единой России" наконец-то появится понятие „иностранный агент", „Коммерсантъ" 2012, 29.06, s. 1.

Вишнепольский К., Моченов А., Никулин С., *Партия власти. Словарь русского публичного языка конца XX века*, „Коммерсантъ Власть" 2003, 23.06, s. 64.

Владислав Сурков проинструктировал отстающих. Губернаторы ответят за выборы в персональном порядке, „Коммерсантъ" 2011, 10.12, s. 3.

Гайдар М., Снеговая М., *Познается в сравнении: Зачем нужны выборы*, „Ведомости" 2017, 02.09, https://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2013/09/02/zachem-nuzhny-vybory [dostęp: 28.10.2018].

Гончарук Д., *„Единая Россия" проверила свой резерв*, „Парламентская газета" 2017, 31.05, https://www.pnp.ru/politics/edinaya-rossiya-proverila-svoy-rezerv.html [dostęp: 03.11.2018].

Горбачев А., Самарина А., *Тяни-толкай-тандем, Президент и премьер-министр могут принять участие в кампании-2012 вместе*, „Независимая газета" 2011, 09.08, http://www.ng.ru/politics/2011-08-09/1_tandem.html [dostęp: 10.11.2018].

Городецкая Н., *Регионам напомнили о реформе полномочий. Дмитрий Козак пообещал местным властям финансовые, а возможно, и политические санкции*, „Коммерсантъ" 2016, 16.06, s. 4.

Городецкая Н., Самохина С., Голубев Г., *Губернаторам меняют систему отчета. Президент подписал указ о новом перечне критериев их эффективности*, „Коммерсантъ" 2017, 16.11, s. 1.

Гражданкин А., *Партии: Система костенеет*, „Ведомости" 2016, 22.06, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2016/06/22/646245-partiinaya-sistema-kosteneet [dostęp: 04.11.2018].

Епифанова М., *Народу не оставляют выборов*, „Новая газета" 2014, 17.10, s. 6–7.

Есть такие в партии. Госдума разрешила министрам занимать партийные должности, „Коммерсантъ" 2004, 14.10, s. 3.

Жегулев И., Романова Лю., *Владислав Сурков: „Голосуйте, как вам написано!”*, „Forbes” 2011, 23.11, http://www.forbes.ru/sobytiya/vlast/76741-vladislav-surkov-golosuite-kak-vam-napisano [dostęp: 31.10.2018].

Законодательная рецептура. Как рождаются на свет российские законы, „Коммерсантъ Власть” 2015, 26.01, s. 9.

Иванов М., *Предварительные лица*, „Коммерсантъ Власть” 2016, 04.07, s. 9.

Иванов М., Занина А., Пушкарская А., *Компенсации ЮКОСу не сошлись с Конституцией*, „Коммерсантъ” 2015, 14.07, s. 3.

Иванов М., Нагорных И., *Президент сказал за „Единую Россию”. Владимир Путин защитил партию от критики оппонентов*, „Коммерсантъ” 2016, 06.09, s. 5.

Иванова Е., Преображенский И., *Партии нужен министр без билета*, „Ведомости” 2007, 17.07, http://www.vedomosti.ru/newspaper/article.shtml?2007/07/17/129354 [dostęp: 31.10.2018].

Илья Б., Екатерина С., *КПСС XXI века. Социальный портрет партии власти*, „Новые Времена” 2009, 19.10, № 37, https://newtimes.ru/articles/detail/8073/ [dostęp: 09.11.2018].

Камышев Д., *Алтай-болтай и другие*, „Коммерсантъ Власть” 2004, 12.04, s. 13.

Камышев Д., *Демоверсия демократии*, „Коммерсантъ Власть” 2007, 03.12, s. 16.

Камышев Д., *Зона странного электорального поведения*, „Коммерсантъ Власть” 2007, 17.12, s. 32.

Камышев Д., *Кремлевская ничья*, „Коммерсантъ Власть” 2002, 16.04, s. 9.

Камышев Д., *Партия власти начала терять власть согласно итогам выборов в парламенты трех субъектов РФ*, „Коммерсантъ” 2004, 12.10, s. 3.

Камышев Д., *Семь чудес единого дня*, „Власть” 2010, 18.10, s. 26.

Карпов М., *В России будет единый политблок*, „Независимая газета” 1991, 29.10, s. 4.

Кашеварова А., Субботина С., *Губернаторы не пойдут на выборы в заксобрания во главе партсписков*, „Известия” 2015, 28.05, https://iz.ru/news/587026 [dostęp: 11.10.2018].

Клусова Ю., *Владимир Путин получил право на президентскую квоту. Он подписал закон об изменении состава Совета федерации*, „Коммерсантъ” 2014, 22.07, s. 3.

Козичев Е., Левинский Д., Федуненко Е., Чернышева Е., *Итоги пятилетки. Как работали депутаты Госдумы шестого созыва*, „Коммерсантъ” 2016, 22.06, https://www.kommersant.ru/doc/3019232 [dostęp: 15.11.2018].

Козлов П., *Праймериз „Единой России" „раскачали лодку" в некоторых регионах. Не помогло даже вмешательство федерального центра*, „Ведомости" 2016, 09.06, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/06/09/644727-praimeriz-edinoi-rossii [dostęp: 15.11.2018].

Козлов П., *Фракция „Единой России" серьезно обновится за счет одномандатников*, „Ведомости" 2016, 21.09, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/09/22/658048-edinoi-rossii-odnomandatnikov [dostęp: 03.11.2018].

Козлов П., Кашеварова А., *„Единую Россию" покинуло всё руководство администрации президента*, „Известия" 2013, 22.03, https://iz.ru/news/547061 [dostęp: 04.11.2018].

Козлов П., Чуракова О., Корня А., *Думский список „Единой России" обеднел на миллиардеров*, „Ведомости" 2016, 16.08, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/08/17/653322-dumskii-spisok-edinoi-rossii-obednel-milliarderov [dostęp: 10.11.2018].

Козлова Н., *Жаловались кому надо. Бастрыкин после приема граждан в Башкирии возбудил уголовное дело против своих подчиненных и полицейских*, „Российская газета – Федеральный выпуск" 2015, 24.06, N° 6707 (136), https://rg.ru/2015/06/25/skandal.html [dostęp: 10.11.2018].

Колесников А., *Плюс гибридизация всей страны. Мы преувеличиваем управляемость процессов в России*, „Ведомости" 2016, 18.01, https://www.vedomosti.ru/opinion/columns/2017/01/18/673417-gibridizatsiya [dostęp: 28.10.2018].

Колесников А., *Политэкономия: Тост за русский народ*, „Ведомости" 2016, 28.09, https://www.vedomosti.ru/opinion/columns/2016/09/28/658767-tost-russkii-narod [dostęp: 10.11.2018].

Комитеты Госдумы разделили „пакетно", „Парламентская газета" 2016, 26.09, https://www.pnp.ru/politics/2016/09/26/komitety-gosdumy-razdelili-paketno.html [dostęp: 09.11.2018].

Корзик О., Баширов Б., Антонов К., Перцев А., *Башкирские власти отказались от турецкого представительства. В Татарстане следовать примеру Рустэма Хамитова не намерены*, „Коммерсантъ" 2016, 24.03, https://www.kommersant.ru/doc/2945627 [dostęp: 10.11.2018].

Корнышева А., *Убили недра*, „Коммерсантъ – Власть" 2004, 13.12, s. 30.

Корня А., Гликин М., *Как избирательная система помогает „Единой России" побеждать на выборах*, „Ведомости" 2011, 30.11, https://www.vedomosti.ru/library/articles/2011/11/14/izbiratelnyj_ritual [dostęp: 10.11.2018].

Корченкова Н., *Вся власть субъектам. Как в России менялись федеративные отношения – в специальном проекте „Ъ"*, „Коммерсантъ" 2018, 31.03, https://www.kommersant.ru/doc/3585452 [dostęp: 11.10.2018].

Корченкова Н., *„Голос" призвал партии платить за праймериз. И не привлекать чиновников к предварительному голосованию*, „Коммерсантъ" 2016, 21.03, https://www.kommersant.ru/doc/2944013 [dostęp: 03.11.2018].

Корченкова Н., *Уровень угрозы: красный. Как результаты выборов в Думу в 1995 году повлияли на выбор Бориса Ельцина*, „Коммерсантъ" 2015, 17.12, s. 6.

Костенко Н., *Сколько нужно „Единой России"*, „Ведомости" 2011, 13.10, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2011/10/13/skolko_nuzhno_edinoj_rossii [dostęp: 31.10.2018].

Кочегаров П., *В деле губернатора Хорошавина может появиться новый эпизод*, „Известия" 2015, 20.04, https://iz.ru/news/585628 [dostęp: 10.11.2018].

Кригер И., *Грызлов открыл рот – все замерли*, „Новая газета" 2010, 26.02, https://www.novayagazeta.ru/articles/2010/02/26/4516-gryzlov-otkryl-rot-vse-zamerli [dostęp: 10.11.2018].

Крючкова Е., Сапожков О., Едовина Т., *Дальний Восток разменял рубль на двенадцать. Президенту доложили об инвестиционном буме с господдержкой*, „Коммерсантъ" 2016, 05.05, s. 1.

Кряжев Р., *Президиум поступил непротокольно „Единая Россия" не пропускает Олега Сорокина на выборы мэра Нижнего Новгорода*, „Коммерсантъ" 2015, 02.10, s. 8.

Кувшинова О., *Прокопенко А., Пенсии кризиса не преодолеют*, „Ведомости" 2017, 31.05, https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2017/05/31/692224-dohodi-vernutsya [dostęp: 10.11.2018].

Курбатова Т., *Илья Яшин доложил о „Единой России". В партии не увидели в документе ничего нового*, „Коммерсантъ" 2016, 30.08, https://www.kommersant.ru/doc/3076948 [dostęp: 28.10.2018].

Латухина К., Корня А., Руднева Е., *Из Кремля в штаб партии*, „Ведомости" 2007, 10.04, https://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2007/04/10/iz-kremlya-v-shtab-partii [dostęp: 31.10.2018].

Лоббизм по-русски. Как работает рынок продвижения интересов в России, „Коммерсантъ" 2017, 12.04, https://www.kommersant.ru/doc/3268864 [dostęp: 10.11.2018].

Ложные сигналы. Политолог Владимир Гельман о том, почему думское голосование не позволяет судить о предпочтениях граждан, „Ведомости" 2016, 22.09, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2016/09/22/658056-signali [dostęp: 15.11.2018].

Лукьянова Е., *В Народный фронт успели вступить многие*, „Ведомости" 2011, 09.07, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2011/06/11/v_gosdume_priravnyali_nevstuplenie_v_onf_k_suicidu [dostęp: 10.11.2018].

Маргелов М., *Поговорим по-партийному*, „Парламентская газета" 2005, 11.03, https://special.informpskov.ru/news/19378.html [dostęp: 15.11.2018].

Мереминская Е., *Государство и госкомпании контролируют 70% российской экономики. ФАС признала государство главным врагом конкуренции*, „Ведомости" 2016, 29.09, https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2016/09/29/658959-goskompanii-kontroliruyut-ekonomiki [dostęp: 28.10.2018].

Мухаметшина Е., *Малопартийная стабильность*, „Ведомости" 2015, 27.04, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2015/04/27/vse-bolshe-rossiyan-schitayut-chto-strane-nuzhna-odna-silnaya-partiya-levada-tsentr [dostęp: 15.11.2018].

Мухаметшина Е., *Ноль влияния*, „Ведомости" 2016, 24.08, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/08/24/654243-rossiyane-mogut-ne-hotyat-vliyat-vlast-levada-tsentr [dostęp: 28.10.2018].

Мухаметшина Е., *Четвертый лишний*, „Ведомости" 2017, 05.04, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2017/04/05/684208-aresti-gubernatorov-prezidentskoi-kampanii [dostęp: 10.11.2018].

Мухаметшина Е., Бочарова С., Чуракова О., *Выборы президента остались без независимой социологии. „Левада-центр" отказался публиковать данные опросов о выборах президента*, „Ведомости" 2018, 16.01, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2018/01/16/747868-vibori-bez-sotsiologii [dostęp: 09.11.2018].

Нагорных И., *„Единая Россия" наломала стереотипов. Вместе с президентом*, „Коммерсантъ" 2003, 30.06, s. 3.

Нагорных И., *„Единая Россия" перераспределила партийные финансы. Добавив денег региональным отделениям*, „Коммерсантъ" 2017, 21.07, https://www.kommersant.ru/doc/3362233 [dostęp: 10.11.2018].

Нагорных И., *„Единая Россия" пополнится губернаторами*, „Коммерсантъ" 2017, 21.12, https://www.kommersant.ru/doc/3503363 [dostęp: 10.11.2018].

Нагорных И., *„Единая Россия" приняла президентское послание*, „Коммерсантъ" 2016, 17.04, https://www.kommersant.ru/doc/2635794 [dostęp: 08.11.2018].

Нагорных И., *„Единая Россия" растет медленно и бесконтрольно*, „Коммерсантъ" 2013, 17.05, s. 2.

Нагорных И., *„Единая Россия" станет партией нового типа*, „Коммерсант" 2008, 23.05, s. 3.

Нагорных И., *„Кадры должны быть с партбилетом »Единой России«"*, „Коммерсантъ", 2010, 07.12, s. 4.

Нагорных И., *Будущим губернаторам готовят партбилеты*, „Коммерсантъ" 2017, 28.11, https://www.kommersant.ru/doc/3481230 [dostęp: 10.11.2018].

Нагорных И., *Внутрипартийная дискуссия закрывается*, „Коммерсантъ" 2016, 29.12, https://www.kommersant.ru/doc/3184993 [dostęp: 15.11.2018].

Нагорных И., *Глава РЖД войдет в руководство „Единой России". Олег Белозеров на съезде партии будет предложен в состав высшего совета*, „Коммерсантъ" 2017, 22.01, https://www.kommersant.ru/doc/3199403 [dostęp: 20.10.2018].

Нагорных И., *Единороссы укрепили штаб административным ресурсом. На выборы они пойдут с человеком из Кремля*, „Коммерсантъ" 2007, 10.04, s. 3.

Нагорных И., *Короткая скамейка запасных*, „Коммерсантъ" 2010, 07.12, s. 4.

Нагорных И., *ОНФ поделился с „Единой Россией" инструментами Партия займется мониторингом думских наработок*, „Коммерсантъ" 2016, 20.07, https://www.kommersant.ru/doc/3043073 [dostęp: 20.10.2018].

Нагорных И., *Съезд утвердителей*, „Коммерсантъ Власть" 2003, 24.03, s. 42.

Нагорных И., *Ход ферзем. „Единая Россия" добавила президента РФ к поп-звездам, спортсменам и губернатор*, „Коммерсантъ" 2003, 22.09, s. 1.

Нагорных И., Бекбулатова Т., *Выборы пошли на смычку города и деревни. Лепестковая нарезка избирательных округов в Тульской области может расширить географию*, „Коммерсантъ" 2014, 18.02, s. 3.

Нагорных И., Карпенко М., Павлова О., *„Единая Россия" нарушила штабные традиции. Избирательную кампанию партии власти проведет исполком*, „Коммерсантъ" 2016, 14.07, s. 3.

Нагорных И., Октябрев А., *Единая и многопартийная. Как и почему партии консолидируются вокруг власти*, „Коммерсантъ" 2014, 23.09, s. 4.

Нагорных И., Перцев А., Инютин В., *Совету федерации подбирают многопартийный состав*, „Коммерсантъ" 2014, 27.06, s. 2.

Национально-административное устройство Дагестана, „Коммерсантъ" 2006, 21.02, s. 3.

Некоммерческим прописали организацию. В новом законе об НКО от „Единой России" наконец-то появится понятие „иностранный агент", „Коммерсантъ" 2012, 29.06, s. 1.

Никольская П., Романычева А., *Судьба агента. С начала 2015 года в России признали иностранными агентами десятки некоммерческих организаций*, „Коммерсантъ-Власть" 2015, 18.05, s. 9.

Одни в Думе. У „Единой России" отпала необходимость в других партиях, „Коммерсантъ" 2016, 20.09, s. 1.

Озерова М., *„Паровозы" и мандаты*, „Московский Комсомолец" 2011, 17.12, https://www.mk.ru/politics/2011/12/16/653922-quotparovozyiquot-i-mandatyi.html [dostęp: 03.11.2018].

Орешкин Д., *Как подковать саламандру*, „Огонёк", 2014, 24.02, s. 20.

Откуда ушла демократия. Политолог Александр Кынев об уровне демократичности российских регионов и качестве политических институтов, „Ведомости" 2015, 12.05, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2015/05/12/otkuda-ushla-demokratiya [dostęp: 28.10.2018].

„Парламент – не место для дискуссий", „Коммерсантъ" 2011, 14.12, https://www.kommersant.ru/doc/1838005 [dostęp: 09.11.2018].

Перцев А., *Губернаторское положение. Почему пост губернатора теряет привлекательность*, „Коммерсантъ Власть" 2016, 07.11, s. 9.

Перцев А., *Двухэтажный федерализм. Центр записал большинство губернаторов во второй класс*, „Коммерсантъ" 2015, 25.12, s. 4.

Перцев А., *Новый мэропорядок. Реформа 2014 года снизила политический вес муниципальных глав*, „Коммерсантъ Власть" 2016, 19.12, s. 9.

Перцев А., Самохина С., Синергиев И., *Региональные переменные. Чего хочет Москва от новых губернаторов*, „Коммерсантъ Власть" 2017, 11.02, https://www.kommersant.ru/doc/3213364 [dostęp: 15.11.2018].

Петров Н., *Методы репрессий отрабатываются в регионах*, „Ведомости" 2017, 05.09, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2017/09/06/732503-metodi-repressii [dostęp: 28.10.2018].

Петров Н., *Новая номенклатура: Кадровые технологии*, „Ведомости" 2016, 24.08, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2016/08/24/654236-novaya-nomenklatura-prinyatie-reshenii [dostęp: 11.10.2018].

Петров Н., *Репрессии стали механизмом контроля элиты*, „Ведомости" 2017, 30.08, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2017/08/30/731537-repressii-kontrolya-eliti [dostęp: 28.10.2018].

Петров В., *Читатель делает выбор. В стране стартует агитационный период в СМИ*, „Российская газета – Федеральный выпуск" 2016, 18.08, № 7053 (185), https://rg.ru/2016/08/18/v-rossii-s-20-avgusta-nachnetsia-agitacionnyj-period-v-smi.html [dostęp: 03.11.2018].

Пивоваров Ю. С., *Партия власти: от идеи к воплощению*, „Независимая газета" 2005, 12.10, http://www.ng.ru/ideas/2005-10-12/7_party.html [dostęp: 22.10.2018].

Политов Ю., *По итогам выборов депутатский корпус обновился наполовину*, „Российская газета – Неделя" 2016, 06.10, No 7094 (226), https://rg.ru/2016/10/06/po-itogam-vyborov-v-gosdumu-deputatskij-korpus-obnovilsia-napolovinu.html [dostęp: 03.11.2018].

Почему в регионах не услышали требование Кремля провести честные выборы, „Новая газета" 2015, 31.07, https://www.novayagazeta.ru/articles/2015/07/30/65069-na-mestah-idet-171-svoy-dvizh-187 [dostęp: 11.10.2018].

Президент взял курс на консерватизм. Владимир Путин окончательно сформулировал идеологическую доктрину государства, „Независимая газета" 2013, 30.12, http://www.ng.ru/politics/2013-12-30/3_conservative.html [dostęp: 28.10.2018].

Приведут ли выборы депутатов и президента к переменам?, „Аргументы и Факты" 2007, 13.06, http://www.chel.aif.ru/archive/1761025 [dostęp: 11.10.2018].

Прочь из Белого дома, „Огонёк", 08.04.2007, s. 31.

Пустота на марше. Дмитрий Орешкин – о закончившемся политическом сезоне российских праймериз, „Огонёк", 29.08.2011, s. 16.

Путин В., *Россия на рубеже тысячелетий*, „Независимая газета" 1999, 30.12, http://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millenium.html [dostęp: 02.11.2018].

Пушкарская А., *Конституционный суд разрешил не исполнять решения ЕСПЧ если они противоречат Конституции РФ*, „Коммерсантъ" 2015, 14.07, https://www.vedomosti.ru/politics/news/2017/01/19/673644-konstitutsionnii-sud-yukosa [dostęp: 12.04.2017].

Пять мифов о „Единой России", Сергей Иванович Неверов, Повестка у партии абсолютно конкретная – решение задач, которые поставил ее основатель и моральный лидер Владимир Путин, „Независимая газета" 2013, 02.12, http://www.ng.ru/politics/2013-12-02/2_er.html [dostęp: 02.11.2018].

Регионы могут начинать отказываться от губернаторских выборов, Контекст, „Коммерсантъ" 2013, 03.04, s. 2.

Родин И., *В парламенте будет пропрезидентское большинство*, „Независимая газета" 2015, 19.11, http://www.ng.ru/politics/2015-11-19/1_majority.html [dostęp: 10.11.2018].

Родин И., *Губернаторов разжалуют из „паровозов" в „паровозики". „Единая Россия" будет решать, нужны ли ей главы регионов для выборов в заксобрания*, „Независимая газета" 2015, 24.11, http://www.ng.ru/politics/2015-11-24/1_gubernatory.html [dostęp: 02.11.2018].

Родин И., *Медведева просят из „Единой России". Коммунисты настаивают, что большинство Госдумы руководить правительством может, но не наоборот*, „Независимая газета" 2015, 18.06, http://www.ng.ru/politics/2015-06-18/2_medvedev.html [dostęp: 15.11.2018].

Родин И., *Национализация элит, видимо, не состоялась*, „Независимая газета" 2014, 06.10, http://www.ng.ru/politics/2014-10-06/2_elite.html [dostęp: 04.06.2018].

Романова Л., Тропкина О., *Февральские тезисы Суркова*, „Независимая газета" 2002, 20.02, http://www.ng.ru/politics/2002-02-20/2_surkov.html [dostęp: 8.11.2018].

Россия перед выбором, Евгений Примаков: Прежде всего надо понять, что может помешать нам создать новую экономику, „Российская газета" 2010, 14.01, https://rg.ru/2010/01/14/primakov.html [dostęp: 15.11.2018].

Ростовский М., *Пронзенные вертикалью*, „Московский комсомолец" 2017, 05.04, https://www.mk.ru/politics/2017/04/04/gubernatory-pronzennye-vertikalyu-otnosheniya-moskvy-i-regionalnykh-vlastey-radikalno-izmenilis.html [dostęp: 10.11.2018].

Рубен Г., Силаев Н., *Демократизация вопреки реформе*, „Эксперт" 2012, 09.04, http://expert.ru/expert/2012/14/demokratizatsiya-vopreki-reforme/ [dostęp: 11.11.2018].

Рубин М., *Кремль сформирует кадровый резерв из оппозиции. Парламентские партии получат руководящие посты в регионах*, „Известия" 2012, 03.05, https://iz.ru/news/523642 [dostęp: 09.11.2018].

Рубин М., Шишкунова Е., *Единороссы отказываются платить взносы. В партии власти возникли сомнения по поводу идеи, поддержанной президентом Дмитрием Медведевым*, „Изестия" 2012, 03.05, https://iz.ru/news/523642 [dostęp: 09.11.2018].

Рункевич Д., Малай Е., *Антироссийские статьи журналистов приравняют к госпреступлению*, „Известия" 2014, 06.03, https://iz.ru/news/567042 [dostęp: 15.11.2018].

Самарина А., *Праймериз: две стороны одной медали*, „Независимая газета" 2011, 19.08, http://www.ng.ru/politics/2011-08-19/1_primaries.html [dostęp: 15.11.2018].

Самохина С., *„Единая Россия" ищет лицо. В партии создадут разные идеологические платформы*, „Коммерсантъ" 2012, 04.04, https://www.kommersant.ru/doc/1908303 [dostęp: 09.11.2018].

Самохина С., *Два взгляда на одну систему Чем отличаются политические стили Сергея Кириенко и Вячеслава Володина*, „Коммерсантъ" 2017, 11.04, https://www.kommersant.ru/doc/3263816 [dostęp: 09.11.2018].

Самохина С., *Изменения на местах. Почему прежний формат общения федерального центра с губернаторами больше не работает*, „Коммерсантъ Власть" 2016, 01.08, s. 16.

Самохина С., Корченкова Н., Маляренко Е., *Созыв нерушимый*, „Коммерсантъ" 2014, 24.12, s. 2.

Самохина С., Сергеев Н., *Привычка садиться. Очередного мэра Владивостока обвиняют в злоупотреблении служебными полномочиями. История вопроса*, „Коммерсантъ" 2016, 02.06, s. 1.

Сергеев Н., *Генерал всех силовых структур продавал место в „Единой России", Задержаны подозреваемые в крупном мошенничестве*, „Коммерсантъ" 2014, 22.01, https://www.kommersant.ru/doc/2389525 [dostęp: 11.10.2018].

Сивкова А., *„Есть Путин – есть Россия, нет Путина – нет России"*, „Известия" 2014, 22.10, https://iz.ru/news/578379 [dostęp: 15.11.2018].

Сивкова А., Гарсия Р., *Губернатор Денин оказался в черном списке из-за связей с бизнесом*, „Известия" 2014, 21.03, https://iz.ru/news/567834 [dostęp: 15.11.2018].

Сидибе П., *Медведев позвал министров в „Единую Россию". В ближайшее время в партию могут вступить три члена правительства*, „Известия" 2012, 09.06, https://iz.ru/news/527151 [dostęp: 15.11.2018].

Синергиев И., *Иркутская область получит губернатора 27 сентября; В России впервые с 2004 года пройдет второй тур выборов главы региона*, „Коммерсантъ" 2015, 14.09.

Синергиев И., Нагорных И., *Партия веса. После попыток реформ „Единая Россия" так и осталась номенклатурной партией*, „Коммерсантъ Власть" 2015, 14.09, https://www.kommersant.ru/doc/2809860 [dostęp: 11.10.2018].

Скоробогатый П., *Первичные, конкурентные, твои*, „Эксперт" 2016, 30.05, № 22 (989), s. 38.

Стародубровская И., Глазычев В., *Федерализм истинный и мнимый, Статья является фрагментом доклада „Стратегия–2020: Новая модель роста – новая социальная политика", подготовленного группой российских экспертов*, „Московские новости" 2011, 14.09, https://www.hse.ru/data/2013/10/30/1283340742/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%8F-2020_%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%201.pdf [dostęp: 11.10.2018].

Субботина С., Казаков И., *Конфликты с „Единой Россией" и ОНФ повлияли на рейтинг губернаторов*, „Известия" 2016, 27.01, https://iz.ru/news/602629 [dostęp: 15.11.2018].

Сурков: Путин и „Единая Россия" – одно целое, „Коммерсантъ" 2007, 11.06, https://www.kommersant.ru/doc/999972 [dostęp: 15.11.2018].

Сухова С., *От соратников к исполнителям. Глава аналитического департамента Центра политических технологий Татьяна Становая – о трансформации путинских элит*, „Огонёк" 2017, 07.08, s. 16.

Титаев К., *Силовые люди. Какие ценности привносят силовики в российскую бюрократию*, „Огонёк" 2016, 19.12, s. 14.

Токарев А., Тимаков В., Казарин П., *Двойная Россия. Как изменился взгляд россиян на мир, на себя и друг на друга за последний год*, „Коммерсантъ Власть" 2014, 01.12, s. 11.

Тропкина О., *„Если правительство плохое, об этом надо говорить”*, „Независимая газета” 2002, 11.03, http://www.ng.ru/politics/2002-03-11/1_bespalov.html [dostęp: 31.10.2018].

Тропкина О., Рубин М., *„Единую Россию” отстраняют от президентской кампании Путина*, „Известия” 2012, 10.01, https://iz.ru/news/511427 [dostęp: 04.11.2018].

Хамраев В., *Зарубежные вклады чиновников выведут в интернет. И попробуют приравнять к „иностранным агентам”*, „Коммерсантъ” 2012, 27.07, s. 2.

Хамраев В., *На выборы попали не все, кто мог. Предъявить документы ЦИКу успели только 22 партии из 24*, „Коммерсантъ” 2016, 27.06, https://www.kommersant.ru/doc/3024085 [dostęp: 4.11.2018].

Хамраев В., *Партия власти пообещает только то, что выполнит, „Единая Россия” провела предвыборный съезд*, „Коммерсантъ” 2016, 27.06, https://www.kommersant.ru/doc/3024085 [dostęp: 04.11.2018].

Харсеев О., *Ресурс крепчал*, „Коммерсантъ Власть” 2010, 18.10, s. 24.

Чернышев А., *„Единая Россия” делит пост спикера парламента Приморья*, „Коммерсантъ Хабаровск” 2006, 11.10, https://www.kommersant.ru/doc/711978 [dostęp: 11.11.2018].

Чуракова О., *Непорядок с демократией*, „Ведомости” 2015, 15.04, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2015/04/15/bolshinstvo-rossiyan-predpochitayut-demokratii-poryadok-levada-tsentr [dostęp: 28.10.2018].

Чуракова О., *Общероссийский народный фронт укрепляет свои позиции в Госдуме*, „Ведомости” 2016, 29.09, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/09/29/658949-obscherossiiskii-narodnii-front [dostęp: 10.11.2018].

Шевчук М., *„Единая Россия” позвала россиян в светлое прошлое. Чтобы предотвратить революционное будущее*, „Коммерсантъ” 2016, 29.09, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/09/29/658949-obscherossiiskii-narodnii-front [dostęp: 10.11.2018].

Шлейнов Р., *Кто и почему пожертвовал „Единой России” 6 млрд руб.*, „Ведомости” 2010, 20.12, http://berezniki.bezformata.com/listnews/pozhertvoval-edinoj-rossii-6-milliardov/356362/ [dostęp: 15.11.2018].

Шульман Е., *Три степени ущерба*, „Ведомости” 2016, 28.06, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2016/06/29/647153-stepeni-uscherba [dostęp: 9.11.2018].

Эппле Н., *Кто большие европейцы – россияне или турки. Что думают граждане двух стран о свободе, демократии, рынке и религии*, „Ведомости” 2016, 28.09, https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2016/09/28/658769-evropeitsi-rossiyane-turki [dostęp: 28.10.2018].

Bibliografia – publikacje elektroniczne

Dokumenty

Medvedev D., *Speech at World Policy Conference, October 8, 2008, Evian, France*, http://www.kremlin.ru/eng/text/speeches/2008/10/08/2159_type82912type82914_207457.shtml [dostęp: 12.04.2017].

Opinion on the Law On Political Parties of the Russian Federation, Adopted by the Council for Democratic Elections at its 40th meeting (Venice, 15 March 2012) and by the Venice Commission at its 90th Plenary Session (Venice, 16–17 March 2012) on the basis of comments by Strasbourg, 20 March 2012, Opinion no. 658/2011, http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2012)003-e [dostęp: 30.03.2017].

Report on the Long-Term Observation of the Regional and Local Elections Russian Federation 14 September 2014, European Platform for Democratic Elections, http://www.epde.org/tl_files/EPDE/RESSOURCES/Election%20reports/Russia%20Local%20Elections%202014/Report_Ru2014%20loc-el_EN.pdf [dostęp: 05.04.2017].

Всероссийская политическая партия „Единая Россия", Министерство юстиции Российской Федерации, http://minjust.ru/nko/gosreg/partii/ER [dostęp: 20.05.2017].

Выборы депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации пятого созыва. Наименование избирательной комиссии – Хабезская, http://www.vybory.izbirkom.ru/region/region/izbirkom?action=show&tvd=100100021960201&vrn=100100021960181&region=0&global=1&sub_region=0&prver=0&pronetvd=null&vibid=2092000124538&type=233 [dostęp: 06.04.2017].

Выступление на завершающем заседании VIII съезда партии „Единая Россия", „Kremlin.ru" 2007, 17.12; http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24729 [dostęp: 31.05.2017].

Высший совет Партии, http://er.ru/persons/supreme_council/ [dostęp: 08.09.2014].

Грызлов Б., *Идеология стабильности и развития*, „Стратегия России" 2009, № 12, http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1261741425&archive=1261741578&start_from=&ucat=14& [dostęp: 31.05.2017].

„Единая Россия" оценила результаты работы своих проектов, http://er.ru/news/126522/ [dostęp: 10.05.2017].

Итоги выборов по регионам для семи партий, По данным ЦИК на 15.00 мск 5 декабря.+–10.12.2007, 00:00, ЦИК России, https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%8B_%D0%B2_%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%83%D1%8E_%D0%B4%D1%83%D0%BC%D1%83_(2007) [dostęp: 05.04.2017].

Клубы – важнейший элемент партийной жизни, http://www.cscp.ru/1/9651/?print [dostęp: 31.05.2017].

О проекте федерального закона N 817414-6 „О внесении дополнения в статью 10 Федерального закона «О политических партиях»", http://asozd2c.duma.gov.ru/addwork/scans.nsf/ID/F8EEC9A042737EC643257E6700402BF4/$FILE/817414-6.PDF?OpenElement [dostęp: 30.01.2017].

Объединение с Аграрной партией – важный шаг на пути укрепления политической системы, уверен Борис Грызлов, http://edinros21.ru/?id=27478 [dostęp: 31.05.2017].

Положение о проекте „Кадровый резерв – Профессиональная команда страны", Юго-Западный государственный университет, https://www.swsu.ru/nauka/sno/projects-sss/kadreserv.php [dostęp: 05.04.2017].

Послание Президента Федеральному Собранию, 1 декабря 2016 года, Москва, Кремль, http://special.kremlin.ru/events/president/news/53379 [dostęp: 20.05.2017].

Председатель Правительства Российской Федерации В. В. Путин принял участие в Межрегиональной конференции партии „Единая Россия" на тему „Стратегия социально-экономического развития Юга России до 2020 года. Программа на 2011–2012 годы" 6 мая 2011 года, Архив сайта председателяправительства рф В. В. Путина 2008–2012, 2011, 06.05, http://archive.premier.gov.ru/events/news/15104/ [dostęp: 27.05.2017].

Программный документ партии «Единая Россия» XI съезд партии, 21 ноября 2009 г., Санкт-Петербург, http://edinros.ru/er/text.shtml?10/9535,110030 [dostęp: 31.05.2017].

Путин В., *Вступительное слово на VIII съезде партии «Единая Россия», 1 октября 2007 года 19:00, Москва, Гостиный двор*, http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24562 [dostęp: 12.04.2017].

Путин В., *Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности, 10 февраля 2007 года, Мюнхен*, http://www.kremlin.ru/appears/2007/02/10/1737_type63374type63376type63377type63381type82634_118097.shtml [dostęp: 12.04.2017].

Сводные финансовые отчеты политических партий за 2012 год и информация о результатах проверки, http://www.cikrf.ru/politparty/finance/svodn_otchet_12.html [dostęp: 09.06.2018].

Сводные финансовые отчеты политических партий за 2012–2014 годы, http://www.cikrf.ru/politparty/finance/svodn_otchet_14.html.html [dostęp: 09.06.2018]

Сводные финансовые отчеты политических партий за 2015 год, http://www.cikrf.ru/politparty/finance/svodn_otchet_15.html [dostęp: 09.06.2018].

Сводные финансовые отчеты политических партий за 2016 год, http://www.cikrf.ru/politparty/finance/svodn_otchet_16.html8 [dostęp: 09.06.2018].

Список политических партий, принимающих участие в выборах. Выборы депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации седьмого созыва, ЦИК России, http://www.vybory.izbirkom.ru/region/region/izbirkom?action=show&root=1&tvd=100100067795854&vrn=100100067795849&region=0&global=1&sub_region=0&prver=0&pronetvd=0&vibid=100100067795849&type=236 [dostęp: 25.03.2017].

Стенографический отчет о встрече с автодорожниками, занятыми на строительстве участка объездной магистрали вокруг Красноярска, 13 ноября 2007 года, Красноярск, http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24676 [dostęp: 31.05.2017].

Сторонники, http://er.ru/supporters/ [dostęp: 07.05.2017].

Сурков В. Суверенитет – это политический синоним конкурентоспособности. Стенограмма выступления заместителя Руководителя Администрации Президента – помощника Президента РФ Владислава Суркова перед слушателями Центра партийной учебы и подготовки кадров ВПП „Единая Россия". 7 февраля 2006 года, „Росбалт" 2006, 09.03, http://www.rosbalt.ru/main/2006/03/09/246302.html [dostęp: 13.05.2017].

Съезд партии „Единая Россия" 24 сентября 2011 года. Вступительное слово В. Путина: Стенограммы, http://www.kremlin.ru/transcripts/12802 [dostęp: 30.05.2017].

Устав Всероссийской политической партии „Единая Россия", 2016, http://er.ru/party/rules/ [dostęp: 18.02.2016].

Устав Всероссийской политической партии „Единая Россия", 2016, 7. Председатель партии и председатель высшего совета партии, http://er.ru/party/rules/#7 [dostęp: 07.05.2017].

Федеральный закон „О внесении изменений в Бюджетный кодекс Российской Федерации в части регулирования межбюджетных отношений" от 20.08.2004 г. No 120-ФЗ, http://www.kremlin.ru/acts/bank/21330/page/1 [dostęp: 14.06.2018].

Федеральный закон „О политических партиях" от 19 декабря 2016 г. N 452-ФЗ, http://base.garant.ru/183523/7/#ixzz50y1huhAg [dostęp: 8.06.2018].

Федеральный закон об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации, ЦИК России, http://www.cikrf.ru/law/federal_law/zakon_02_67fz_n.html [dostęp: 05.04.2017].

Федеральный закон об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации, N 67-ФЗ, Принят Государственной Думой 22 мая 2002 года Одобрен Советом Федерации 29 мая 2002 года, ЦИК России, http://www.cikrf.ru/law/federal_law/zakon_02_67fz_n.html [dostęp: 05.04.2017].

Федеральный закон от 03.11.2015 nr 300-ФЗ „Об утверждении схемы одномандатных избирательных округов для проведения выборов депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации", http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201511040012.pdf [dostęp: 08.06.2018].

Федеральный закон от 11 июля 2001 года nr 95-ФЗ „О политических партиях", ЦИК России, http://www.cikrf.ru/law/federal_law/2001_95fz.html [dostęp: 04.05.2015].

Федеральный закон от 12 июня 2002 года nr 67-ФЗ „Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации", ЦИК России, http://cikrf.ru/law/federal_law/ [dostęp: 05.04.2017].

Федеральный закон от 28.12.2012 г. nr 272-ФЗ О мерах воздействия на лиц, причастных к нарушениям основополагающих прав и свобод человека, прав и свобод граждан Российской Федерации, http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201212280003.pdf [dostęp: 08.06.2018].

Федеральный закон Российской Федерации от 3 февраля 2015 г. № 6-ФЗ, „О внесении изменений в статью 18 Федерального закона „Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации» и статью 263 Федерального закона „О политических партиях", https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%BE%D1%82_03.02.2015_%E2%84%96_6-%D0%A4%D0%97 [dostęp: 09.06.2018].

Федеративный договор (Москва, 31 марта 1992 г.), http://constitution.garant.ru/act/federative/170280/ [dostęp: 16.06.2018].

Artykuły w czasopismach naukowych i rozdziały w pracach zbiorowych

Bowyer A. C., *Parliament and Political Parties in Kazakhstan*, „Silk Road Paper" 2008, s. 13, https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2008_05_SRP_Bowyer_Parliament-Kazakhstan.pdf [dostęp: 16.05.2017].

Hutcheson D. S., *Party Cartels beyond Western Europe: Evidence from Russia*, „Party Politics" 2012, vol. 19, No 6, s. 10, http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1354068811436033 [dostęp: 11.05.2017].

Krastev I., *Russian Revisionism. Putin's Plan For Overturning the European Order*, „Foreign Affairs" 2014, 03.03, https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-03-03/russian-revisionism [dostęp: 30.05.2017].

Kryshtanovskaya O., *An Exhausted Resource*, „Russia in Global Affairs" 2008, No 3, http://eng.globalaffairs.ru/number/n_13582 [dostęp: 03.06.2018].

Turovsky R., *The Systemic Opposition in Authoritarian Regimes: A Case Study of Russia's Regions*, [w:] C. Ross (ed.), *Civil Society Awakens? The Systemic and Non-Systemic Opposition in the Russian Federation: National and Regional Dimensions*, Routledge 2015, s. 7, https://publications.hse.ru/en/chapters/143723506 [dostęp: 06.04.2017].

Бызов Л., *Потребитель стабильности (о феномене „Единой России")*, „Апология" 2005, http://www.politnauka.org/library/parties/byzov.php [dostęp: 18.02.2017].

Гончаров В. Э., *Идеологический брендинг „Единой России"*, „ПОЛИТЭКС" 2010, № 1 (6), http://www.politex.info/content/view/664/30/ [dostęp: 11.05.2017].

Захаров А., *Российский федерализм как „спящий" институт*, „Неприкосновенный запас" 2010, № 3 (71), http://magazines.russ.ru/nz/2010/3/za12.html [dostęp: 27.05.2017].

Коргунюк Ю. Г., Мелешкина Е. Ю., *Организационное устройство „Единой России" и партии коммунистов республики Молдова: взгляд изнутри*, „ПОЛИТЭКС" 2010, № 1 (6), http://www.politex.info/content/view/666/30/ [dostęp: 13.04.2017].

Кынев А., *„Обновленная" электоральная политика Кремля и регионы: старое новое и новое старое*, „Неприкосновенный запас" 2015, № 5 (103), http://magazines.russ.ru/nz/2015/103/5k.html [dostęp: 14.06.2018].

Кынев А., *Региональные реформы Путина при президенте Медведеве: централизация продолжается*, „Неприкосновенный запас" 2012, № 1 (81), http://magazines.russ.ru/nz/2012/1/k3-pr.html [dostęp: 10.06.2018].

Макаркин А., *„Единая Россия": партия-инструмент*, „Неприкосновенный запас" 2013, № 1 (87), http://magazines.russ.ru/nz/2013/1/m5-pr.html [dostęp: 23.05.2017].

Мартьянов В., *Многопартийная партия власти*, „Неприкосновенный запас" 2007, № 3 (53), http://magazines.russ.ru/nz/2007/3/ma3.html [dostęp: 26.05.2017].

Михалева Г., *Партии бывают разные: „Единая Россия" как административная партия*, „Неприкосновенный запас" 2007, № 3 (53), http://magazines.russ.ru/nz/2007/3/mi5-pr.html [dostęp: 23.05.2017].

Стародубцев А., *Пересмотр федеративного контракта в России: случай Чеченской Республики*, „Неприкосновенный запас" 2017, № 1, http://magazines.russ.ru/nz/2017/1/peresmotr-federativnogo-kontrakta-v-rossii-sluchaj-chechenskoj--pr.html [dostęp: 08.06.2018].

Чирикова А. Е., *Российская элита и ее роль в общественном развитии: вызовы XXI века*, s. 8–9, http://www.imepi-eurasia.ru/baner/Chirikova.doc [dostęp: 03.06.2018].

Materiały konferencyjne i opracowania naukowe

Autocratic Regime Data, http://sites.psu.edu/dictators/ [dostęp: 27.05.2018].

Basedau M., Stroh A., *Measuring Party Institutionalization in Developing Countries: A New Research Instrument Applied to 28 African Political Parties*, „GIGA Working Paper" 2008, No 69, https://www.giga-hamburg.de/en/system/files/publications/wp69_basedau-stroh.pdf [dostęp: 30.01.2017].

Colton T. J., McFaul M., *Are Russians Undemocratic?*, „Carnegie Working Papers" 2001, No 20, http://carnegieendowment.org/files/20ColtonMcFaul.pdf [dostęp: 26.05.2017].

Diaz-Cayeros A., Magaloni B., Weingast B. R., *Democratization and the Economy in Mexico: Equilibrium (PRI) Hegemony and its Demise*, June 2000, s. 5–6, http://web.stanford.edu/class/polisci313/papers/demz0.07.06.pdf [dostęp: 24.03.2017].

Erdmann G., Engel U., *Neopatrimonialism Revisited – Beyond a Catch-All Concept*, „GIGA Research Program: Legitimacy and Efficiency of Political Systems Working Papers" 2006, No 16, https://www.giga-hamburg.de/en/system/files/publications/wp16_erdmann-engel.pdf [dostęp: 18.02.2017].

Florig D., *The Hegemonic Party-State, Democratization, and East Asian Political Institutions*, http://www.dflorig.com/CHAP8.html [dostęp: 09.10.2017].

Frye T., Borisova E., *Elections, Protest and Trust in Government: A Natural Experiment from Russia*, 2016, 31.03, http://econ.sciences-po.fr/sites/default/files/file/t-frye.pdf [dostęp: 24.03.2017].

Gabuev A., *Russia's Policy Towards China: Key Players and the Decision-making Process*, „Asan Forum" 2015, 05.03, http://carnegie.ru/2015/03/05/

russia-s-policy-towards-china-key-players-and-decision-making-process/i4ek [dostęp: 26.03.2017].

Gandhi J., Reuter O. J., *Economic Performance and the Unraveling of Hegemonic Parties, Prepared for a conference on Constitutions and Markets, European University Institute, San Domenico di Fiesole, June 14–15, 2007*, http://www.eui.eu/Documents/MWP/Conferences/ConstitutionsMarkets/GandhiReuterConstitutionsMarkets.pdf [dostęp: 19.02.2017].

Gandhi J., Reuter O. J., *Opposition Coordination in Legislative Elections under Authoritarianism, Prepared for presentation at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Boston, MA, August 27–31, 2008*, http://ojreuter.com/wp-content/uploads/2015/06/Gandhi_Reuter_Coordination_Legislative_Elections_APSA08.pdf [dostęp: 31.05.2017].

Geddes B., *Why Parties and Elections in Authoritarian Regimes?, Revised Version of a Paper Prepared for Presentation at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Washington DC, 2005*, https://pl.scribd.com/document/133702645/Barbara-Geddes-Why-Parties-and-Elections-in-Authoritarian-Regimes-2006 [dostęp: 31.05.2017].

Geddes B., Wright J., Frantz E., *Autocratic Breakdown and Regime Transitions. A New Data Set*, „Perspectives on Politics" 2014, vol. 12, No 2, s. 313–331; *Autocratic Regime Data*, http://sites.psu.edu/dictators/ [dostęp: 27.05.2018].

Green K. F., *Creating Competition: Patronage Politics and the PRI's Demise*, „Kellog Institute Working Paper" 2007, No 345, s. 3 i 34, https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/345.pdf [dostęp: 28.05.2017].

Guriev S. M., Treisman D., *How Modern Dictators Survive: An Informational Theory of the New Authoritarianism*, 2016, 01.05, https://ssrn.com/abstract=2571905 [dostęp: 10.03.2017].

Guriev S.[M.], Treisman D., *How Modern Dictators Survive: Cooptation, Censorship, Propaganda, and Repression*, http://econ.sciences-po.fr/sites/default/ files/file/guriev/GurievTreismanFeb19.pdf [dostęp: 21.06.2015].

Hadenius A., Teorell J., *Authoritarian Regimes: Stability, Change, And Pathways To Democracy, 1972–2003*, „Kellogg Working Paper" 2006, No 331, s. 3–4, https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/331.pdf [dostęp: 23.03.2017].

Hernández J. A., *Parallel Authoritarian Institutions: An Explanation of Mexico's Authoritarian Regime Durability and Breakdown,* https://pdfs.semanticscholar.org/7520/afc7980f6ee04d2f7526906a835866ed703c.pdf?_ga=1.48840678.1799935634.1489219428 [dostęp: 13.03.2017].

Magaloni B., *Credible Power-Sharing and the Longevity of Authoritarian Rule*, „Comparative Political Studies" 2008, vol. 41, No 4/5, https://cddrl.fsi.stanford.edu/sites/default/files/3.pdf [dostęp: 11.03.2017].

Mainwaring S., *Rethinking Party System Theory in the Third Wave of Democratization, The Importance of Party System Institutionalization*, „Kellog Institute Working Paper" 1998, No 260, https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/260.pdf [dostęp: 04.05.2015].

Malesky E., Schuler P., *Why do Single-Party Regimes Hold Elections? An Analysis of Candidate Data in Vietnam's 2007 National Assembly Contest*, https://www.researchgate.net/publication/228869053_Why_do_Single-Party_Regimes_Hold_Elections_An_Analysis_of_Candidate_Data_in_Vietnam%27s_2007_National_Assembly_Contest [dostęp: 13.03.2017].

McFaul M., *Party Formation and Non-Formation in Russia*, „Carnegie Working Papers" 2000, No 12, http://carnegieendowment.org/files/partyform.pdf [dostęp: 15.03.2017].

Omelicheva M. Y., *Authoritarian Regimes Use Rhetoric to Legitimize Their Power*, „EurekAlert!" 2016, 30.11, https://www.eurekalert.org/pub_releases/2016-11/uok-aru113016.php [dostęp: 24.03.2017].

Ottaway M., Olcott M. B., *Challenge of Semi-Authoritarianism*, „Carnegie Working Papers" 1999, No 7, http://carnegieendowment.org/1999/10/01/challenge-of-semi-authoritarianism-pub-142 [dostęp: 06.05.2017].

Petrov N., Lipman M., Hale H. E., *Overmanaged Democracy in Russia: Governance Implications of Hybrid Regimes*, „Carnegie Papers" 2010, No 106, http://carnegieendowment.org/files/overmanaged_democracy_2.pdf [dostęp: 24.03.2010].

Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800–2013, http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm [dostęp: 24.03.2017].

Randall V., Svåsand L., *Party Institutionalization and the New Democracies, Paper for the ECPR Joint Session of Workshops, Mannheim, 26–31.03.1999*, s. 5–6, https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/2184ac97-23a6-40fd-9e83-1603c3bd59bb.pdf [dostęp: 06.05.2017].

Resende M., Kraetzschmar H., *Parties of Power as Roadblocks to Democracy. The Cases of Ukraine and Egypt*, „CEPS Policy Brief" 2005, No 91, https://www.ceps.eu/publications/parties-power-roadblocks-democracy-cases-ukraine-and-egypt [dostęp: 20.02.2017].

Reuter O. J., *The Politics of Cooptation: United Russia and Russia's Governors*, http://researchfellowships.americancouncils.org/sites/researchfellowships.americancouncils.org/files/Reuter_final_report.pdf [dostęp: 04.04.2017].

Reuter O. J., *Regional Patrons and Hegemonic Party Electoral Performance in Russia, University of Wisconsin – Milwaukee – Department of Political Science; National Research University Higher School of Economics, May 16, 2012*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2060830 [dostęp: 18.02.2017].

Reuter O. J., Turovsky R., *Dominant Party Rule and Legislative Leadership in Authoritarian Regimes*, „Party Politics" 2012, s. 3, http://ojreuter.com/wp-content/uploads/2015/06/Party-Politics-2012-Reuter-1354068812448689.pdf [dostęp: 29.02.2017].

Roberts S. P., *Putin's Reactive Reforms. Unfavourable Conditions are Forcing the Kremlin to Change the Rules of the Game*, „FIIA Briefing Paper" 2013, No 146, http://www.fiia.fi/en/publication/386/putin_s_reactive_reforms/ [dostęp: 25.03.2017].

Sanchez O., *„Party Non-Systems: A Conceptual Innovation". Paper, Midwest Political Science Association National Conference, Chicago, IL, April 3, 2008*, http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/2/6/7/6/1/pages267611/p267611-1.php [dostęp: 31.05.2017].

Schmidt M. G., *Measuring Democracy and Autocracy*, „Universität Heidelberg – IPW" 2015, 27.02, http://www.uni-heidelberg.de/md/politik/personal/schmidt/2015_schmidt_measuring_democracy_and_autocracy.pdf [dostęp: 24.03.2017].

Schofield N., Gallego M., *Autocracy and Anocracy*, Center in Political Economy, Washington University, 2011, 07.09, https://polisci.wustl.edu/files/polisci/imce/17.xxxanocracies-sept7-final-2011.pdf [dostęp: 24.03.2017].

Tan N., *Why No Liberalizing Outcome? Singapore's Hegemonic Party Regime After 2011 Elections, Paper prepared for presentation at the „Dominant Party Systems" Conference, University of Michigan, 9–10 May 2014*, https://pdfs.semanticscholar.org/ba8c/fafe24f01cdd05e5205f41e69a89f24e1b26.pdf [dostęp: 31.05.2017].

Tkacheva O., *Governors as Poster – Candidates in Russia's Legislative Elections, 2003–2008*, University of Michigan, Ann Arbor, s. 5, http://sites.lsa.umich.edu/polisci-cpw/wp-content/uploads/sites/223/2015/02/olesyatkacheva-september_20.pdf [dostęp: 8.05.2017].

Turovsky R., *Systemic Opposition at Russia's Gubernatorial Elections*, Higher School of Economics Research Paper No WP BRP 26/PS/2015, 2015, 10.11, s. 9 i 13, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2688551## [dostęp: 10.06.2018].

Демократический аудит регионов. Предварительные результаты, Институт „Общественная экспертиза", http://www.freepress.ru/publish/publish043.shtml [dostęp: 05.06.2018].

Крашенинников Ф., *Порочная Конституция. Конституция России: почему она не работает и что с этим делать*, „Intersection" 2017, 01.09, http://intersectionproject.eu/ru/article/politics/porochnaya-konstituciya [dostęp: 05.06.2017].

Петров Н., Титков А., *Рейтинг демократичности регионов Московского Центра Карнеги: 10 лет в строю*, Московский центр Карнеги, Москва 2013, http://carnegieendowment.org/files/CP_Petrov_Rus_2013.pdf [dostęp: 05.06.2018].

Чуров В. Е., Арлазаров В. Л., Соловьев А. В., *Итоги выборов. Анализ электоральных предпочтений*, ЦИК России, 2008, 15.09, http://cikrf.ru/activity/relevant/detail/29380/ [dostęp: 04.06.2018].

Raporty i opracowania analityczne

Democracy Index 2011. Democracy under Stress, A report from the Economist Intelligence Unit, http://akgul.bilkent.edu.tr/eiu/Democracy_Index_Final_Dec_2011.pdf [dostęp: 23.03.2017].

Democracy Index 2015. Democracy in an Age of Anxiety, A report by The Economist Intelligence Unit, http://www.yabiladi.com/img/content/EIU-Democracy-Index-2015.pdf [dostęp: 23.03.2017].

Domańska M., *Kryzys w Rosji. Degradacja modelu zarządzania gospodarką*, „Prace OSW" 2017, nr 61, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_61_pl_kryzys-w-rozji_net.pdf [dostęp: 06.06.2017].

Gaaze K., *Court and Politburo: Putin's Changing Inner Circle*, Carnegie Moscow Center, 2017, 22.09, http://carnegie.ru/commentary/73193 [dostęp: 04.06.2017].

Kalinin K., Mebane Jr. W. R., *Worst Election Ever in Russia?*, 2016, 18.12, http://www-personal.umich.edu/~wmebane/Russia2016.pdf [dostęp: 04.06.2016].

Makarychev A., *Russian (In)Security: Cultures, Meanings and Contexts*, SiT/DP/07/16, http://www.securityintransition.org/wp-content/uploads/2016/12/WorkingPaper_Makarychev.pdf [dostęp: 15.02.2017].

Malesky E., Schuler P., *Why do Single-Party Regimes Hold Elections? An Analysis of Candidate Data in Vietnam's 2007 National Assembly Contest*, https://www.researchgate.net/publication/228869053_Why_do_Single-Party_Regimes_Hold_Elections_An_Analysis_of_Candidate_Data_in_Vietnam%27s_2007_National_Assembly_Contest [dostęp: 13.03.2017].

Minchenko Y., Petrov K., *Vladimir Putin's Big Government and the „Politburo 2.0"*, http://minchenko.ru/netcat_files/File/Big%20Government%20and%20the%20Politburo%202_0.pdf [dostęp: 04.06.2018].

Morozov V., *Nationalization of the Elites' and its Impact on Russian Foreign Policy*, „PONARS Eurasia Policy Memo" 2013, No 251, http://www.ponarseurasia.org/memo/%E2%80%9Cnationalization-elites%E2%80%9D-and-its-impact-russian-foreign-policy [dostęp: 04.06.2018].

Nichol J., *Russia's December 2007 Legislative Election: Outcome and Implications*, „CRS Report for Congres" 2007, 10.12, s. 2, https://fas.org/sgp/crs/row/RS22770.pdf [dostęp: 09.05.2017].

Polity IV Country Report 2010: Azerbaijan, http://www.systemicpeace.org/polity/Azerbaijan2010.pdf [dostęp: 29.02.2017].

Rogov K., *Russia's 2016 Duma Elections. Ambiguous Triumph and New Challenges for the Regime*, „FIIA Briefing Paper" 2016, No 205, https://storage.googleapis.com/upi-live/2017/04/bp205_russia_s_2016_duma_elections.pdf [dostęp: 03.06.2018].

Rozszerzenie Unii Europejskiej, http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/pl/FTU_6.5.1.pdf [dostęp: 17.03.2017].

Russia. Country Report. Freedom in the World. 2005, Freedom House, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2005/russia [dostęp: 23.03.2017].

Russia – Country Report, Transparency International, https://www.transparency.org/country/RUS# [dostęp: 25.03.2017].

The Russian Elite 2016, Российская Элита 2016. Perspectives On Foreign And Domestic Policy, 2016 Hamilton College Levitt Poll Supported by The Arthur Levitt Public Affairs Center Hamilton College, Clinton, NY 2016, May 11, Version 2.0, https://www.hamilton.edu/documents/russianelite2016final.pdfHamiltonCollege Levitt Pol [dostęp: 30.05.2017].

Russian Elite – 2020, Valdai Discussion Club Grantees Analytical Report, 2013, s. 56–58, http://vid-1.rian.ru/ig/valdai/Russian_elite_2020_eng.pdf [dostęp: 04.06.2018].

Slider D., Petrov N., *Kremlin Strategy: „Just Good Enough" Elections While Maintaining Control*, „Russian Analytical Digest" 2016, No 186, http://www.laender-analysen.de/russland/rad/pdf/Russian_Analytical_Digest_186.pdf [dostęp: 04.04.2017].

Soest C. von, Grauvogel J., *How Do Non-Democratic Regimes Claim Legitimacy? Comparative Insights from Post-Soviet Countries*, „GIGA Working Paper" 2015, No 277, https://www.giga-hamburg.de/en/publication/how-do-non-democratic-regimes-claim-legitimacy-comparative-insights-from-post-soviet [dostęp: 03.06.2018].

Stanovaya T., *Opposition From Within: Russia's New Counter-Elite*, Carnegie Moscow Center, 2017, 09.02, http://carnegie.ru/commentary/?fa=67873 [dostęp: 13.05.2017].

Starodubtsev A., *Bureaucratic Strength and Presidential Inattention: Disempowering Territorial Development Instruments in Russia*, „Russian Analytical Digest" 2017, No 201, s. 10–12, http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD201.pdf [dostęp: 08.09.2018].

Taylor B., *Putin's Crackdown: Sources, Instruments, and Challenges*, „PONARS Eurasia Policy Memo" 2013, No 277, s. 2, http://www.ponarseurasia.org/memo/putin%E2%80%99s-crackdown-sources-instruments-and-challenges [dostęp: 04.06.2018].

Агенты народа. Четыре года действия закона „об иностранных агентах" в России: последствия для общества, Amnesty International, 2016, http://docs.wixstatic.com/ugd/f99adf_39a09b2d95534907b77979f8c390bcd2.pdf [dostęp: 10.06.2018].

Андрейчук С., *Аналитический доклад. Финансирование избирательных кампаний по выборам глав субъектов Российской Федерации*, Движение „Голос", Москва, 2015, 20.08, http://st.golosinfo.org/2015/08/d033924e.pdf [dostęp: 09.06.2018].

Андрейчук С., *Доклад „Трансперенси Интернешнл-Россия". Деньги на выборах: Проблемы обеспечения прозрачности финансирования политических партий и избирательных кампаний в Российской Федерации, Доклад "Трансперенси Интернешнл-Россия"*, Москва, 2017, 16.11, s. 9–10, https://transparency.org.ru/special/dengi-na-viborah/money-to-elect.pdf [dostęp: 08.06.2018].

Барабанов М. В., *Партии и многопартийность в современной России: возникновение, основные тенденции развития*, Издательство МГОУ 2011, http://uchebnik-online.com/133/1202.html [dostęp: 11.05.2017].

Волков Д., Гончаров С., *Демократия в России: установки населения. Сводный аналитический отчет*, Аналитический Центр Юрия Левады 2015, s. 6, http://www.levada.ru/sites/default/files/report_fin.pdf [dostęp: 27.05.2017].

Всероссийская политическая партия „Единая Россия". Досье – Биографии и справки, „ТАСС информационное агентство" 2016, 04.02, http://tass.ru/info/2640831 [dostęp: 15.04.2017].

Выборы 4 декабря 2011 года. Карта нарушений на выборах, https://www.kartanarusheniy.org/2011-12-04 [dostęp: 05.06.2018].

Выборы 18 сентября 2016 года. Карта нарушений на выборах, https://www.kartanarusheniy.org/2016-09-18/stat/812384676 [dostęp: 05.06.2018].

Выборы глав регионов в 2017 году: сценарии кампаний и прогнозы, „Фонд развития гражданского общества" 2017, 28.08, http://civilfund.ru/mat/105 [dostęp: 03.06.2017].

Выборы депутатов Государственной Думы 4 декабря 2011 года, „Карты итогов выборов", http://2011.kartaitogov.org/p/99 [dostęp: 05.06.2018].

Выборы депутатов Государственной Думы 4 декабря 2011 года. Единая Россия, „Карты итогов выборов", http://2011.kartaitogov.org/p/23 [dostęp: 05.06.2018].

Выборы депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации пятого созыва, Национальный Центр Мониторинга Демократических Процедур Бюллетень N° 5, март 2008, Независимый институт выборов, http://www.vibory.ru/Regs/GD/soderzh.htm [dostęp: 14.06.2018].

Голосов Г., *Дилеммы авторитарной политической реформы*, „Полит.ру" 2012, 18.05, http://polit.ru/article/2012/05/18/elect/ [dostęp: 10.06.2018].

Государство не выполняет свои обязанности перед гражданами, считают россияне, „Levada.ru" 2016, 20.04, http://www.levada.ru/2016/04/20/gosudarstvo-ne-vypolnyaet-svoi-obyazannosti-pered-grazhdanami-schitayut-rossiyane/ [dostęp: 28.11.2016].

Действующие главы субъектов Российской Федерации, http://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=Действующие_главы_субъектов_Российской Федерации&stable=1 [dostęp: 04.04.2017].

Демократический аудит регионов. Предварительные результаты, Институт „Общественная экспертиза", http://www.freepress.ru/publish/publish043.shtml [dostęp: 05.06.2018].

Доклад Комиссии „Круглого стола 12 декабря" по Общественному расследованию событий 6 мая 2012 года на Болотной площади, 2013, 22.04, http://rt12dec.ru/bolotnoe-delo/doklad-komissii-kruglogo-stola-12-dekabrya-po-obshhestvennomu-rassledovaniyu-sobytij-6-maya-2012-goda-na-bolotnoj-ploshhadi-22-04-2013/ [dostęp: 04.06.2016].

Доклад Финансовая деятельность политических партий накануне выборов депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации в 2016 г., Движение „Голос", Москва, 2016, 04.08, http://st.golosinfo.org/2016/08/Doklad-finansovaya-deyatelnost-politicheskih-partii-nakanune-vyborov-deputatov-GD-FS-RF.pdf [dostęp: 08.06.2018].

Доклад Финансовая деятельность политических партий накануне выборов депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации в 2016 г., Движение „Голос", „Golosinfo.org" 2016, 04.08, http://st.golosinfo.org/2016/08/Doklad-finansovaya-deyatelnost-politicheskih-partii-nakanune-vyborov-deputatov-GD-FS-RF.pdf [dostęp: 09.05.2017].

Замечания директора Левада-центра Л. Д. Гудкова по поступившему Акту проверки, „Levada.ru" 2016, 07.09, http://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2016/09/Zamechaniya-direktora-k-Aktu-proverki.pdf [dostęp: 03.06.2018].

Ивахник А., *Партийно-правительственный дуализм*, „Политком.RU" 2013, 05.04, http://politcom.ru/15598.html [dostęp: 08.06.2018].

История Всероссийской политической партии „Единая Россия”, „РИА Новости” 2011, 01.12, https://ria.ru/spravka/20111201/501376946.html [dostęp: 15.04.2017].

К новой модели российского федерализма: взгляд из регионов. Доклады проекта – 2011. Горбачев-фонд, Москва 2011, http://www.gorby.ru/userfiles/book_rus12.pdf [dostęp: 15.11.2018].

Как изменялось избирательное законодательство за последние 27 лет, „Golosinfo.org”, http://www.golosinfo.org/timeline/#34 [dostęp: 25.03.2017].

Кризис и идейно-политические взгляды россиян: левый поворот или объединение вокруг власти?, „Всероссийский центр изучения общественного мнения. Пресс-выпуск” 2009, 03.02, № 1147, http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=11340 [dostęp: 10.03.2013].

Критерии оценки эффективности губернаторов. История вопроса и методика Фонда развития гражданского общества, Фонд развития гражданского общества, http://civilfund.ru/mat/61 [dostęp: 06.04.2017].

Кынев А., *Выборы региональных законодательных собраний осени 2004 года: избиратель ищет новых героев*, http://www.indem.ru/idd2000/anal/Kinev/OsenZS05.htm [dostęp: 09.06.2018].

Кынев А., *Институционально-политические особенности российских выборов 2016 года. Комитета гражданских инициатив*, s. 15, https://komitetgi.ru/upload/uploaded_files/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3%20%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%202016-1%20%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D1%83%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%8F.doc [dostęp: 08.06.2018].

Кынев А., *Институционально-политические особенности российских выборов 2016 г., Комитет гражданских инициатив*, 2016, 26.04, https://komitetgi.ru/analytics/2802/ [dostęp: 10.06.2018].

Лауринавичюс М., Кащюнас Л., Кяршанскас В., *Пирамида путинской власти: кто на самом деле управляет Россией?*, „Delfi.ru” 2014, 04.08, http://inosmi.ru/russia/20140805/222160424.html [dostęp: 04.06.2018].

Любарев А., *Сбор подписей избирателей и регистрация кандидатов и партсписков,* 2010, 28.10, http://www.democracy.ru/article.php?id=3104 [dostęp: 07.05.2017].

Макаренко Б. [И.], *Партийная система и перспективы политического плюрализма в России*, „Политком.RU” 2010, 08.10, http://politcom.ru/10851.html [dostęp: 11.05.2017].

Макаренко Б. И., *Партийная система России в 2008 году*, [w:] *Ежегодный доклад ИнОП „Оценка состояния и перспектив политической системы России"*, Институт Общественного Проектирования (ИНОП), 2009, 02.04, http://www.inop.ru/files/Chapter12.pdf [dostęp: 16.05.2017].

Макаров Б. А., *Отмена выборов как средство борьбы с терроризмом*, Фонд Информатика для демократии, http://www.indem.ru/idd2000/polemika/Makarov/Otmena.htm [dostęp: 10.06.2018].

Малашенко А., *Как конфликт с силовиками изменил отношения Кадырова с Путиным*, „Московский Центр Карнеги", https://carnegie.ru/commentary/59949 [dostęp: 08.06.2018].

Мартовские рейтинги одобрения и доверия. Дела в стране идут сегодня в целом в правильном направлении, или страна движется по неверному пути?, „Левада-Центр" 2017, 05.04, http://www.levada.ru/2017/04/05/martovskie-rejtingi-odobreniya-i-doveriya-5/ [dostęp: 11.05.2017].

Мотивация участвовать в выборах, „Levada.ru" 2016, 12.07, http://www.levada.ru/2016/07/12/motivatsiya-uchastvovat-v-vyborah/ [dostęp: 24.03.2017].

Мотивы и факторы электорального выбора, Фонд „Общественное мнение" 2007, 13.12, http://bd.fom.ru/report/cat/mot_el/d074922 [dostęp: 31.05.2017].

Новый рейтинг политического влияния „Политический класс России", „Политком.RU" 2016, 04.07, http://politcom.ru/21256.html [dostęp: 08.06.2018].

Обновленный рейтинг демократичности регионов, 12.05.2015, https://alexander-kynev.livejournal.com/230047.html [dostęp: 05.06.2018].

Образ партий, „Левада-Центр" 2016, 24.06, http://www.levada.ru/2016/06/24/obraz-partij/ [dostęp: 12.05.2017].

Общероссийский народный фронт: узнаваемость и оценка деятельности, „Levada.ru" 2015, 07.09, http://www.levada.ru/print/07-09-2015/obshcherossiiskii-narodnyi-front-uznavaemost-i-otsenka-deyatelnosti [dostęp: 12.04.2017].

Оппозиция: необходимость, узнаваемость и доверие, „Левада-Центр" 2016, 14.03, http://www.levada.ru/2016/03/14/oppozitsiya-neobhodimost-uznavaemost-i-doverie/ [dostęp: 12.05.2017].

Опрос «Левада-центра»: «Единая Россия» – марионеточная структура, „Левада-Центр", 2013, 09.07, https://www.levada.ru/2013/07/09/opros-levada-tsentra-edinaya-rossiya-marionetochnaya-struktura/ [dostęp: 09.08.2018].

Отчет об итогах наблюдения за организацией и проведением политическими партиями процедуры предварительного голосования (праймериз) по отбору кандидатов для выдвижения на выборах в единый день голосования 18 сентября 2016 г., Движение „Голос", „Golosinfo.org" 2016, 15.06, https://www.golosinfo.org/ru/articles/97861 [dostęp: 09.05.2017].

Перцев А., *Чем займется „Единая Россия" на президентских выборах и после*, Московский Центр Карнеги, 2018, 17.01, http://carnegie.ru/commentary/75282 [dostęp: 16.02.2018].

Петров Н., Титков А., *Рейтинг демократичности регионов Московского Центра Карнеги: 10 лет в строю*, Московский центр Карнеги, Москва 2013, http://carnegieendowment.org/files/CP_Petrov_Rus_2013.pdf [dostęp: 05.06.2018].

Политические партии, выдвижение которыми кандидатов, списков кандидатов не требует сбора подписей избирателей на выборах депутатов законодательных (представительных) органов государственной власти субъектов Российской Федерации (в соответствии со статьей 351 Федерального закона nr 67-ФЗ „Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации") Информация, указанная в пп. „б" – „г", составлена на основании данных ГАС „Выборы" и носит справочный характер. Согласно п. 10 ст. 351 Федерального закона nr 67-ФЗ списки политических партий, http://cikrf.ru/cik_info/part_din/13/index.html [dostęp: 30.11.2017].

Предстоящие выборы и образ нынешней Госдумы, „Левада-Центр" 2016, 18.07; http://www.levada.ru/2016/07/18/predstoyashhie-dumskie-vybory-i-obraz-nyneshnej-gosdumy/ [dostęp: 12.05.2017].

Путин заслонил единороссов, „Левада-Центр" 2014, 13.08, http://www.levada.ru/2014/08/13/putin-zaslonil-edinorossov/ [dostęp: 11.05.2017].

Путинское большинство: структура, динамика, политические предпочтения, Фонд развития гражданского общества, 2016, 05.05, http://civilfund.ru/mat/view/100 [dostęp: 07.06.2018].

Рейтинг влияния глав субъектов Российской Федерации в ноябре 2016 г., Агентство политических и экономических коммуникаций, 2016, 06.12, http://www.apecom.ru/articles/?ELEMENT_ID=3262 [dostęp: 06.04.2017].

Рейтинг Фонда „Петербургская политика" за февраль 2015 года. Активность правоохранительных органов в отношении высокопоставленных региональных и муниципальных чиновников в 2014–2015 гг. (губернаторы, вице-губернаторы, министры, депутаты ЗС, представители в регионах, руководители представительств федеральных ведомств, главы, заместители глав, главы администраций муниципальных образований – без учета случаев ДТП и бытовых инцидентов), https://fpp.spb.ru/fpp-rating-2015-02 [dostęp: 05.06.2018].

Рейтинг Фонда „Петербургская политика" за февраль 2016 года, https://fpp.spb.ru/fpp-rating-2016-02 [dostęp: 14.06.2018].

Рейтинг Фонда „Петербургская политика" за июнь 2017 года, https://fpp.spb.ru/fpp-rating-2017-06 [dostęp: 14.06.2018].

Сколько партий нужно России?, „ВЦИОМ. Пресс-выпуск" 2008, 26.09, № 1056, http://wciom.ru/arkhiv/tematicheskii-arkhiv/item/single/10746.html?no_cache=1&cHash=e4d43fbcf3 [dostęp: 12.04.2012].

Сланова И. А., *Региональные отделения политических партий как субъект избирательного процесса. Особенности участия региональных отделений политических партий в выборах*, Министерство юстиции Российской Федерации, 2012, 27.01, http://to15.minjust.ru/ru/novosti/regionalnye-otdeleniya-politicheskih-partiy-kak-subekt-izbiratelnogo-processa-osobennosti [dostęp: 10.06.2018].

Смешанные округа на выборах в госдуму в 2016 году: особенности конкуренции и стимулы развития политической системы, Институт социально-экономических и политических исследований, http://www.isepr.ru/upload/iblock/954/isepr_analiz_narezki.pdf [dostęp: 08.06.2018].

Становая Т., *Путин в Думе. Новый формат российского парламента*, Московский Центр Карнеги, 2016, 23.06, http://carnegie.ru/commentary/2016/06/23/ru-63886/j2d9 [dostęp: 13.05.2017].

Становая Т., *Трансформация путинских элит: 2014–2024*, Московский Центр Карнеги, 2017, 26.07, http://carnegie.ru/2017/07/26/ru-pub-72625 [dostęp: 21.08.2018].

Туровский Р. [Ф.], *Выборы – 2016: новые и старые тенденции в регионах*, „Politcom.ru" 2016, 26.09, http://politcom.ru/21554.html [dostęp: 26.05.2017].

Туровский Р. [Ф.], *Губернаторские отставки и назначения: «антикризисные маневры» федеральной власти*, „Политком.Ru" 2009, 24.02, http://politcom.ru/7677.html [dostęp: 09.08.2018].

Туровский Р. Ф., *Региональные выборы в России: случай атипичной демократии*, „Democracy.ru" 2007, 21.01, http://www.democracy.ru/article.php?id=1342 [dostęp: 10.06.2018].

Туровский Р. [Ф.], *Региональные выборы и эволюция элит в современной России*, „Агентство Политических Новостей – Нижний Новгород" 2006, 04.05, http://apn-nn.com/80006-400773.html [dostęp: 08.06.2018].

Февральские рейтинги одобрения и доверия, „Левада-Центр" 2015, 26.02, http://www.levada.ru/2015/02/26/fevralskie-rejtingi-odobreniya-i-doveriya-4/ [dostęp: 12.05.2017].

Чеснаков А., *О партработе с регионами*, „Актуальные комментарии" 2013, 11.06, Фонд „Центр политической конъюнктуры", http://actualcomment.ru/o_partrabote_s_regionami.html [dostęp: 10.06.2018].

Чирикова А. Е., *Российская элита и ее роль в общественном развитии: вызовы XXI века*, s. 8–9, http://www.imepi-eurasia.ru/baner/Chirikova.doc [dostęp: 03.06.2018].

Численность работников государственных органов и органов местного самоуправления Российской Федерации, Обновлено 2018, 06.04, http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/state/# [dostęp: 16.06.2018].

Чуров В. Е., Арлазаров В. Л., Соловьев А. В., *Итоги выборов. Анализ электоральных предпочтений*, ЦИК России, 2008, 15.09, http://cikrf.ru/activity/relevant/detail/29380/ [dostęp: 04.06.2018].

Шпилькин С. А., *Статистическое исследование результатов российских выборов 2007–2009 гг.*, „Троицкий вариант" 2009, 27.10, № 40, https://trv-science.ru/2009/10/27/statisticheskoe-issledovanie-rezultatov-rossijskix-vyborov-2007-2009-gg/ [dostęp: 12.12.2017].

Яшин И., *Независимый экспертный доклад. Партия „Криминальная Россия"*, http://putin-itogi.ru/f/IlyaYashin-PartyCriminalRussia.pdf [dostęp: 24.03.2017].

Artykuły prasowe

Arrested Mayor Haunts Russia's Yaroslavl Election, „BBC News" 2013, 06.09, http://www.bbc.com/news/world-europe-23984725 [dostęp: 05.06.2018].

Bordachev T., *Russia's Pivot to the East and Comprehensive Eurasian Partnership*, „Valdaiclub.com" 2016, 31.08, http://valdaiclub.com/a/highlights/russia-pivot-to-the-east-and-comprehensive/ [dostęp: 12.04.2017].

Coalson R., *Statistics Point To Massive Fraud In Russia's Duma Vote*, „Radio Free Europe/Radio Liberty" 2016, 20.09, https://www.rferl.org/a/statistics-point-to-massive-fraud-russia-state-duma-elections/28002750.html [dostęp: 04.06.2018].

Golosov G., *Building a New Political Machine*, „Russian Analytical Digest" 2009, No 57, s. 3, http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD-57-2-6.pdf [dostęp: 28.05.2017].

Goode J. P., *The Unintended Consequences of Russia's Gubernatorial Elections*, „PONARS Eurasia Policy Memo" 2013, No 283, http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/Pepm_283_Goode_Sept2013.pdf [dostęp: 06.04.2017].

Pannier B., *Kazakhstan: Ruling Party Gets Even Bigger*, „Radio Free Europe/Radio Liberty" 2006, 22.12, http://www.rferl.org/a/1073642.html [dostęp: 16.05.2017].

Pertsev A., *United Russia Primaries Open Pandora's Box*, Carnegie Moscow Center, 2016, 02.06, http://carnegie.ru/commentary/?fa=63712 [dostęp: 10.05.2017].

Piwowarow J., *W Rosji jedynym liberałem jest państwo*, „Newsweek.pl" 2008, 12.04, http://www.newsweek.pl/europa/w-rosji-jedynym-liberalem-jest-panstwo,44236,1,1.html [dostęp: 20.02.2017].

Reuter O. J., *2016 State Duma Elections: United Russia after 15 Years*, „Russian Analytical Digest" 2016, No 189, s. 4, http://www.laender-analysen.de/russland/rad/pdf/Russian_Analytical_Digest_189.pdf [dostęp: 28.05.2017].

Slider D., Petrov N., *United Russia's „Primaries": A Preview of the Duma Elections?*, „Russian Analytical Digest", No 186, s. 7, http://e-collection.library.ethz.ch/eserv/eth:50404/eth-50404-01.pdf [dostęp: 27.05.2017].

Surkov V., *Divides Democracy*, „Kommersant" 2016, 29.06, http://www.kommersant.com/p686274/r_1/Vladislav_Surkov_Divides_Democracy/ [dostęp: 29.05.2017].

Walczak D., *Komisja ekspercka rosyjskiego rządu uznała za niemożliwe odrzucenie antyterrorystycznego prawa Jarowoj*, „PAI" 2017, 20.01, http://interpresspai.pl/pl/rosja/item/7794-komisja-ekspercka-rosyjskiego-rzadu-uznala-za-niemozliwe-odrzucenie-antyterrorystycznego-prawa-jarowoj [dostęp: 03.06.2018].

Wines M., *Drive to Impeach Russian President Dies in Parliament*, „New York Times" 1999, 16.05, http://www.nytimes.com/1999/05/16/world/drive-to-impeach-russian-president-dies-in-parliament.html [dostęp: 28.03.2017].

„Голос": Бесплатное использование „одной из партий" школ и больниц для проведения праймериз недопустимо, „Росбалт.RU" 2016, 23.03, http://www.rosbalt.ru/federal/2016/03/23/1500316.html [dostęp: 09.05.2017].

„Единая Россия" выдвинула Путина кандидатом в президенты РФ от партии, „Россия сегодня" 2011, 27.11, https://ria.ru/politics/20111127/499515128.html [dostęp: 09.06.2018].

„Единая Россия" исключила Андрея Горохова из списков праймериз в Госдуму, „Калининград.Ru" 2016, 26.06, https://kgd.ru/news/policy/item/54941-edinaya-rossiya-isklyuchila-andreya-gorohova-iz-spiskov-prajmeriz-v-gosdumu [dostęp: 22.08.2018].

„Единая Россия" провела „аудит" членов партии: более 80 тысяч человек утратили связь, „NEWSru.com" 2008, 06.08, http://www.newsru.com/russia/06aug2008/members.html [dostęp: 08.06.2018].

„Паровозы" отказались от депутатских мандатов, „BBCRussian.com" 2007, 14.12, http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print/news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_7143000/7143989.stm [dostęp: 01.02.2018].

„Российский консерватизм" стал официальной идеологией „Единой России", „РИА Новости" 2009, 21.11, https://ria.ru/politics/20091121/194856090.html [dostęp: 10.05.2017].

116 „паровозов" отказались работать в Госдуме. „Преемником" Путина в Думе стал Сергей Капков – человек Абрамовича, „NEWSru.com" 2007, 13.12, http://www.newsru.com/russia/13dec2007/parovozy.html [dostęp: 01.02.2018].

Аваков А., *„Воспитание Тулеева": политологи объяснили подоплеку громких задержаний в Кузбассе*, „Московский Комсомолец" 2016, 15.11, http://www.mk.ru/politics/2016/11/15/vospitanie-tuleeva-politologi-obyasnili-podopleku-gromkikh-zaderzhaniy-v-kuzbasse.html [dostęp: 16.06.2018].

Агитаторы „Единой России" воспользуются тезисом „большинство не может ошибаться", 2016, 11.08, https://slon.ru/posts/71909 [dostęp: 12.05.2017].

Алексей Макаркин: „Внешнеполитическая мобилизация слабеет, но ощущение величия сохраняется, так как связано с более глубинными чувствами, чем просто крымский эффект", „Политком.RU" 2016, 29.12, http://politcom.ru/21926.html [dostęp: 18.02.2017].

Альбац Е., *Что происходит с „Единой Россией"?*, „Эхо Москвы" 2013, 01.04, http://echo.msk.ru/programs/albac/1043194-echo/ [dostęp: 07.05.2017].

Афанасьев М., *Есть ли в России спрос на модернизацию. Часть II. Принцип политического плюрализма приходит в головы россиян „от противного"*, „Газета.ru" 2009, 16.06, https://m.gazeta.ru/comments/2009/06/16_x_3211160.shtml [dostęp: 06.06.2018].

В ОНФ заявили о давлении ряда губернаторов на участников праймериз ЕР, „РИА Новости" 2016, 15.05, https://ria.ru/politics/20160515/1433688634.html [dostęp: 14.04.2017].

В России растет количество политзаключенных – центр „Мемориал", „Крым. Реалии" 2015, 04.06, https://ru.krymr.com/a/news/27053923.html [dostęp: 04.06.2018].

В. Иванов: Образ „идеальной России", „Взгляд" 2006, 05.10, http://www.vz.ru/columns/2006/10/5/51571.html [dostęp: 10.05.2017].

В. Рыжков: „Единая Россия" – это инструмент, „Время" 2002, 04.03, http://www.vremya.ru/print/20314.html [dostęp: 16.05.2017].

В. Юрченко, Откуда берутся молодые технократы, „Новая газета" 2017, 23.10; *Президентский резерв управленческих кадров*, https://gossluzhba.gov.ru/rezerv [dostęp: 08.06.2018].

Белобородова О., *Вячеслав Володин возглавит региональную группу „Единой России"*, „Взгляд" 2016, 27.06, https://vz.ru/politics/2016/6/27/818318.print.html [dostęp: 10.05.2017].

Берсенева Т., *КС изучает, в какой части решения ЕСПЧ должны исполняться*, „Pravo.ru" 2015, 01.07, http://pravo.ru/court_report/view/119876/ [dostęp: 12.04.2017].

Боос не останется губернатором Калининградской области, https://rb.ru/article/boos-ne-ostanetsya-gubernatorom-kaliningradskoy-oblasti/6510297.html [dostęp: 06.06.2018].

Бочарова С., *Господин исполнитель*, „РБК" 2015, 15.07, https://www.rbc.ru/society/15/07/2015/56bcb9b39a7947299f72bdea [dostęp: 08.06.2018].

Бочарова С., *За неправый уклон. Алексей Кудрин раскритиковал „Единую Россию" у Познера вслед за Мироновым*, „Газета.Ру" 2010, 09.02, http://www.gazeta.ru/politics/2010/02/09_a_3321653.shtml [dostęp: 09.06.2018].

Вандышева О., *Михаил Юревич перешел из губернаторов в депутаты*, „Expert Online" 2014, 12.02, http://expert.ru/2014/02/12/mihail-yurevich-pereshel-iz-gubernatorov-v-deputatyi/ [dostęp: 07.05.2017].

Веретенникова К., *„Медведи" не летают. Борис Грызлов заявил о том, что крылья „Единой России" не нужны*, „Время" 2005, 25.04, http://vremya.ru/print/123558.html [dostęp: 11.05.2017].

Винокуров А., *„Единая Россия" реформирует внутренние платформы*, „Газета.Ру" 2017, 05.04, https://www.gazeta.ru/politics/2017/04/05_a_10612793.shtml#page1 [dostęp: 11.05.2017].

Винокуров А., *Правительство и партия едины*, „Газета.ру" 2017, 23.01, https://www.gazeta.ru/politics/2017/01/23_a_10488791.shtml#page3 [dostęp: 10.06.2018].

Винокуров А., Братерский А., Маетная Е., *Из МВД в правозащитники. Генерал-майор МВД Татьяна Москалькова стала новым омбудсменом*, „Газета.Ру" 2016, 21.04, https://m.gazeta.ru/politics/2016/04/21_a_8189525.shtml [dostęp: 04.06.2018].

Винокуров А., Дергачев В., *Юрий Чайка решит судьбу коммуниста. Депутаты от КПРФ напишут письмо Путину с просьбой защитить их коллегу*, „Газета.Ру" 2015, 17.12, https://www.gazeta.ru/politics/2015/12/17_a_7975379.shtml?updated [dostęp: 08.06.2018].

Винокуров А., Стародубцева М., *„Возвращаться, чтобы сесть, не совсем правильно"*, „Газета.Ру" 2015, 17.07, https://www.gazeta.ru/politics/2015/07/17_a_7643441.shtml?updated [dostęp: 08.06.2018].

Винокурова Е., *„В элитах состояние истерии. Вид машины СК вызывает панику". В регионах – резкий рост влияния силовиков. „Они уже пытаются назначать своих губернаторов"*, „Znak" 2013, 25.11, https://www.znak.com/2013-11-22/v_regionah___rezkiy_rost_vliyaniya_silovikov_oni_uzhe_pytayutsya_naznachat_svoih_gubernatorov [dostęp: 05.06.2018].

Винокурова Е., *„ЕР не прочь стать более независимой". Администрация президента стала уделять „Единой России" меньше внимания*, „Znak" 2016, 22.12, https://www.znak.com/2016-12-22/administraciya_prezidenta_stala_udelyat_edinoy_rossii_menshe_vnimaniya [dostęp: 09.06.2018].

Винокурова Е., *„Тебе звонят и говорят: есть хороший карьерный вариант, подъезжай". Как снимают и назначают губернаторов в 2017 году*, „Znak" 2017, 06.02, https://www.znak.com/2017-02-06/kak_snimayut_i_naznachayut_gubernatorov_v_2017_godu [dostęp: 09.08.2018].

Владимир Рыжков: „Единая Россия" – это инструмент, „Vremya.ru" 2002, 04.03, http://www.vremya.ru/print/20314.html [dostęp: 20.02.2017].

Владислав Сурков: Президент и „Единая Россия" – одно политическое целое. – Единая Россия (официальный сайт партии), „Лента.Ру" 2007, 09.06, https://lenta.ru/lib/14159273/full/#101 [dostęp: 13.05.2017].

Володин: выборы должны быть конкурентными и легитимными, „РИА Новости" 2015, 01.31, https://ria.ru/politics/20150131/1045217989.html [dostęp: 06.06.2018].

Володин и Поклонская вошли в предвыборный список „Единой России", „Интернет-портал Российской газеты" 2016, 27.06, https://rg.ru/2016/06/27/er-utverdila-kandidatami-v-gd-volodina-govoruhina-poklonskuiu-shamanova.html [dostęp: 08.06.2018].

Гаазе К., *Кабинет имени Путина: что президент может сделать с правительством*, „РБК" 2017, 04.08, https://www.rbc.ru/opinions/politics/04/08/2017/598332769a794724574a5e85 [dostęp: 09.06.2018].

Гельман В., *Трансформация российской партийной системы, „Публичные лекции «Полит.ру»"* „Полит.ру", 2008, 14.03, http://polit.ru/article/2008/03/14/gelman/ [dostęp: 28.05.2017].

Гирин Н., *Заданный процент. Участие в праймериз „фронтовиков" не изменит долю новых лиц в будущих списках депутатов „Единой России"*, „Новая газета" 2011, 12.08, https://www.novayagazeta.ru/articles/2011/08/12/45418-zadannyy-protsent [dostęp: 08.09.2014].

Гогин С., *Единоросса и зампреда Закса Ульяновской области поймали на полумиллионной взятке*, „Новая газета" 2016, 21.06, https://www.novayagazeta.ru/articles/2016/06/21/68991-iz-kresla-vitse-spikera-pod-sledstvie [dostęp: 09.06.2018].

Голубицкая И., *За 15 лет число чиновников в России выросло вдвое*, „Myslo.ru" 2017, 16.01, https://myslo.ru/news/tula/2017-01-16-za-15-let-chislo-chinovnikov-v-Rossii-viroslo-vdvoe [dostęp: 16.06.2018].

Гордеев В., Витько С., *В правительстве обсудили отсрочку „пакета Яровой" на пять лет*, „РБК" 2017, 04.07, https://www.rbc.ru/politics/04/07/2017/595b2df89a794768b832dbf1 [dostęp: 08.06.2018].

Госдума рассмотрит 13 октября законопроект „О Правительстве”, „ИТАР-ТАСС” 2004, 12.10, http://uchebana5.ru/cont/1560816-p12.html [dostęp: 04.04.2017].

Госдума седьмого созыва начнет работу после обращения президента РФ, ТАСС, 2016, 05.10, http://tass.ru/politika/3678493 [dostęp: 10.06.2018].

Двум бывшим заместителям губернатора Кемеровской области до июня продлили домашний арест, „ТАСС” 2018, 09.02, http://tass.ru/sibir-news/4943822 [dostęp: 14.06.2018].

Деменев В., *„Единая Россия” приватизирована на 99%*, „Свободная Пресса Нижний Новгород” 2010, 17.12, http://svpressa-nn.ru/2010/169/edinaya-rossiya-privatizirovana-na-99.html [dostęp: 10.05.2017].

Деменев В., *Главный оппонент „Единой России” – губернатор?*, „Свободная Пресса Нижний Новгород” 2010, 28.05, http://svpressa-nn.ru/2010/142/glavnyi-opponent-edinoi-rossii-gubernator.html [dostęp: 10.05.2017].

Дергачев В., Винокуров А., Галимова Н., *КПРФ просит ЕР выйти из офшоров*, „Газета.Ру” 2015, 01.09, https://m.gazeta.ru/politics/2015/09/01_a_7734731.shtml [dostęp: 04.06.2018].

Дергачев В., Кузнецова Е., Линделл Д., *„Варяг” из центра: как изменился портрет губернатора-новичка за 18 лет*, „РБК” 2017, 16.10, https://www.rbc.ru/politics/16/10/2017/59de58a99a79474f1855c9d0?utm_source=amp_full-link [dostęp: 14.06.2018].

Для чиновников категории „А” пенсионный возраст с 70 лет. „Дворянский жест” Путина, http://maxpark.com/community/2831/content/1484889 [dostęp: 04.05.2017].

Доброхотов Р., *Летающий медведь и тоска в „Единой России”. Заседание так называемого либерального клуба „Единой России” многое расставило по местам*, „Slon.ru” 2011, 26.10, https://republic.ru/russia/letayushchiy_medved_i_toska_v_edinoy_rossii-692058.xhtml [dostęp: 11.05.2017].

Доронина О., *Единоросы омедведились*, „Expert Online” 2012, 28.05, http://expert.ru/2012/05/28/edinorossyi-omedvedilis/ [dostęp: 09.05.2017].

Доронина О., *Иносчет до тюрьмы доведет*, „Expert Online” 2012, 26.06, http://expert.ru/2012/07/26/inoschet-do-tyurmyi-dovedet/ [dostęp: 12.04.2017].

Дума разрешила нефтегазоносным округам отменить выборы губернаторов, „РИА Новости” 2015, 27.01, https://ria.ru/politics/20150127/1044538621.html [dostęp: 09.06.2018]; http://expert.ru/russian_reporter/2013/14/chtobyi-zdes-byili-ih-dengi-zhenyi-i-lyubovnitsyi/ [dostęp: 04.06.2018].

Евстифеев Д., *Белый террор. Зюганов пожаловался Путину на преследование коммунистов – в понедельник один депутат от КПРФ получил срок, другой попал под следствие*, „Газета.Ру” 2014, 26.05, https://www.gazeta.ru/social/2014/05/26/6049073.shtml?updated [dostęp: 08.06.2018].

Жегулев И., *Черные кассиры Почему «Единую Россию» принуждают отказаться от неофициальных избирательных фондов*, „Meduza" 2016, 31.03, https://meduza.io/feature/2016/03/31/chernye-kassiry [dostęp: 09.06.2018].

Жуков В., *„Из-за Абдулкадырова единороссы чуть не потеряли Нижний Тагил"*, „URA.RU" 2016, 06.06, https://ura.news/articles/1036268058 [dostęp: 22.08.2018].

Зудин А. Ю., *Новая публичность: моноцентризм и „режим консультаций"*, Библиотека РАПН, 2006, 04.01, http://www.rapn.ru/library.php?d=291&n=35&p=12 [dostęp: 24.03.2017].

Игнатьев В., *Политические измены Олега Сорокина,* „Общая Газета" 2015, 29.09, http://og.ru/politics/2015/09/29/politicheskie-izmeny-olega-sorokina [dostęp: 10.05.2017].

Иноземцев В., *Как рухнет режим. Возможный сценарий*, „Republic.ru" 2015, 05.01, https://republic.ru/insights/1202339/ [dostęp: 10.02.2017].

Иноземцев В., *Накопленная усталость, или Когда рухнет режим? Причины, по которым это произойдет, автором уже описаны, осталось понять – когда*, „Republic.ru" 2016, 27.12, https://republic.ru/posts/77872 [dostęp: 10.02.2017].

К рассмотрению проекта федерального бюджета Государственная дума приступила в полном составе, „Телекомпания НТВ" 2009, 21.10, http://www.ntv.ru/novosti/178438/video/ [dostęp: 08.06.2018].

Кашин О., *Аплодирующая массовка. Чем „Единая Россия" хуже КПСС? Партия власти как главный враг российского правящего класса*, „Republic.ru" 2016, 23.01, https://republic.ru/posts/78805 [dostęp: 28.01.2016].

Кичанова В., *Более 70% россиян поддержали право регионов на самоопределение*, „Slon.ru" 2014, 18.11, http://slon.ru/fast/russia/71-rossiyan-podderzhal-pravo-regionov-na-samoopredelenie-1185554.xhtml [dostęp: 03.06.2018].

Козлов П., *Кремль не продлит договор с Татарстаном. Изменит ли это что-то?*, Русская служба Би-би-си, 2017, 11.08, https://www.bbc.com/russian/features-40904692 [dostęp: 08.06.2018].

Колесников А., *Владимир Владимирович приступил к реализации программы Бенито Муссолини. Чай с Путиным-2*, „Новая газета" 2011, 06.05, https://www.novayagazeta.ru/articles/2011/05/09/5704-vladimir-vladimirovich-pristupil-k-realizatsii-programmy-benito-mussolini [dostęp: 15.04.2017].

Коломиец М., *Личная ответственность за честные выборы: Володин включен в список „ЕР"*, „Ридус. Агентство гражданской журналистики" 2016, 27.06, https://www.ridus.ru/news/224864.html [dostęp: 10.05.2017].

Комаров А., *В чем особенности праймериз „Единой России"*, „Dni.ru" 2017, 28.05, https://dni.ru/polit/2017/5/28/370409.html [dostęp: 28.05.2018].

Конституционный суд разрешил не платить компенсацию бывшим акционерам ЮКОСа, „Ведомости" 2017, 19.01, https://www.vedomosti.ru/politics/news/2017/01/19/673644-konstitutsionnii-sud-yukosa [dostęp: 12.04.2017].

Кречетников А., *ОНФ – замена „Единой России» или прицеп к ней?*, „BBCRussia.com" 2013, 29.03, http://www.bbc.com/russian/russia/2013/03/130329_putin_party_construction [dostęp: 16.06.2018].

Кто финансирует российские партии?, 2015, 05.09, http://inance.ru/2015/09/finansi-partij/ [dostęp: 04.06.2018].

Кузьменкова О., *Кресло за лояльность. Кандидатов, снявшихся с региональных выборов в пользу „Единой России", обещали трудоустроить за проявленную лояльность*, „Газета.Ру" 2012, 15.10, http://www.gazeta.ru/politics/2012/10/15_a_4812865.shtml [dostęp: 10.04.2017].

Кынев А., *Отмежевание от тени. Путин начал дистанцироваться от „Единой России" уже давно,* „Republic.ru" 2012, 17.01, https://republic.ru/russia/otmezhevanie_ot_teni-731496.xhtml [dostęp: 16.06.2018].

Кынев А., *Партийные финансы: как „оппозиция" догоняет „партию власти"*, „Forbes.ru" 2015, 14.05, http://www.forbes.ru/mneniya-column/vertikal/288267-partiinye-finansy-kak-oppozitsiya-dogonyaet-partiyu-vlasti [dostęp: 08.06.2018].

Кынев А., *С фигой в кармане*, „Газета.ру" 2011, 14.03, https://www.gazeta.ru/comments/2011/03/14_x_3553753.shtml [dostęp: 10.06.2018].

Левинсон А., *Важнейшее из искусств: как телевидение формирует сознание россиян*, „РБК" 2016, 24.08, http://www.rbc.ru/opinions/politics/24/08/2016/57bd601b9a7947df992a83c1http://www.rbc.ru/opinions/politics/24/08/2016/57bd601b9a7947df992a83c1 [dostęp: 24.03.2017].

М. Прохоров: Власть в регионах „приватизируют» силовики, „РБК" 2013, 06.11, https://www.rbc.ru/politics/06/11/2013/570412559a794761c0ce3655 [dostęp: 16.06.2018].

М. Рубин, Е. Антонова, *Единороссы и ОНФ разберутся с нелояльными властями в регионах*, „РБК" 2015, 09.12, https://www.rbc.ru/politics/09/12/2015/5666f6019a7947b905751cc1?from=materials_on_subject [dostęp: 14.06.2018].

Макутина М., *„Голос" обнаружил схему скрытого финансирования „Единой России"*, „РБК" 2016, 04.08, http://www.rbc.ru/politics/04/08/2016/57a1f67c9a7947f9e2d61f2a [dostęp: 09.05.2017].

Макутина М., Рубин М., *„Единая Россия" перемешает округа на выборах вопреки протестам оппозиции*, „РБК" 2015, 15.10, https://www.rbc.ru/politics/15/10/2015/561f8e4d9a7947ddd08d3e7d [dostęp: 08.06.2018].

Макутина М., Рустамова Ф., Стародубцева М., *Принтер правительства: кто заставил Думу принять рекордное число законов*, „РБК" 2016,

24.07, https://www.rbc.ru/politics/24/07/2016/578f789c9a7947c1f15cf09e [dostęp: 08.06.2018].

Медведев встретится с участниками праймериз „Единой России”, „Взгляд.Ру” 2016, 28.03, http://www.vz.ru/news/2016/3/28/801942.html [dostęp: 22.08.2018].

Медведев запретил главам регионов называться президентами, „Газета Известия” 2010, 29 декабря, http://izvestia.ru/news/483625 [dostęp: 05.04.2017].

Медведев получил корочки „Единой России”, „LIFE.NEWS” 2012, 22.05, 13:32, http://lifenews.ru/news/92489 [dostęp: 07.05.2017].

Минеева Ю., *Политические бюджетники. Исследование „ГОЛОСа”: как финансовая поддержка „правильных” партий оборачивается заключением выгодных госконтрактов*, „Новая газета” 2016, 10.08, https://www.novayagazeta.ru/articles/2016/08/10/69503-politicheskie-byudzhetniki [dostęp: 09.05.2017].

На праймериз в Москве пришло рекордное количество избирателей, „Газета района Замоскворечье (ЦАО) Замоскворечье” 2014, 12.06, http://zamoskvorech.caoinform.ru/2014/06/12/na_prajmeriz_v_moskve_prishlo_rekordnoe_kolichestvo_izbiratelej/ [dostęp: 28.05.2018].

Наша российская модель демократии называется суверенной демократией, www.edinros.ru/news.html?id=114108 [dostęp: 13.05.2017].

Никифорова М., Черкасов Г., Хамраев В., *Большая партийная мечта*, „Vremya.ru” 2002, 04.03, http://www.vremya.ru/2002/37/13/20312.html [dostęp: 05.04.2015].

О планах „Единой России” корреспонденту газеты „Время новостей” Марии Никифоровой рассказал председатель генерального совета партии Александр Беспалов, „Время Новостей Online” 2002, 04.03, http://www.vremya.ru/print/20314.html [dostęp: 19.05.2017].

Опрос: Россиянам важнее стабильность, а не реформы, „Vedomosti.ru” 2016, 22.07, https://www.vedomosti.ru/politics/news/2016/07/22/650219-rossiyanam-vazhnee-stabilnost [dostęp: 24.03.2017].

Осипов И., *Как финансируются российские выборы: расследование Forbes*, „Forbes.ru” 2012, 10.10, http://www.forbes.ru/sobytiya/vlast/159304-novyi-sezon-ohoty-na-biznes-naidutsya-li-biznesmeny-sredi-senatorov [dostęp: 09.06.2018].

Осипов Н., *„Ельцинская гвардия” уходит на покой: региональную власть ждут перемены*, „Вести.Ру” 2009, 11.11, http://www.vesti.ru/doc.html?id=325197&tid=74515 [dostęp: 04.06.2018].

Отмена принципа „двух ключей" негативно отразилась на аукционах по недрам в ХМАО, „Ura.news" 2006, 08.02, https://ura.news/news/761 [dostęp: 09.08.2018]

Очерки истории партии „Единая Россия". Глава 7. Блоки Рыбкина и Черномырдина. НДР как новая версия „партии власти" и результат выборов в Госдуму 17 декабря 1995 года, „Московская областная газета" 2016, 16.08, http://moscowoblgazeta.ru/663-istoriya-er.-glava-7.html [dostęp: 23.05.2017].

Партийная щедрость: с кем „Единая Россия" поделилась властью в округах, „РБК" 2016, 29.06, https://www.rbc.ru/politics/29/06/2016/57729ebb9a79476a6d3a840a [dostęp: 10.06.2018].

Партийные проекты, http://er.ru/party/projects/ [dostęp: 13.04.2017].

Перцев А., *Свои миры: как начала разрушаться вертикаль власти*, Московский Центр Карнеги, 2017, 18.01, http://carnegie.ru/commentary/?fa=67705 [dostęp: 10.02.2016].

Песков о назначении „силовиков" в регионах: Путин им доверяет, 2016, 28.07, https://ria.ru/politics/20160728/1473088914.html [dostęp: 10.06.2018].

Подосенов С., *„Нынешняя Россия наиболее близка к идеальной". Согласно опросу Левада-центра, 86% россиян гордятся своей страной*, „Gazeta.ru" 2014, 19.11, http://www.gazeta.ru/politics/2014/11/18_a_6305885.shtml [dostęp: 27.05.2017].

Политологи к юбилею „Единой России" подвели итоги деятельности партии, „РИА Новости" 2011, 01.12, https://ria.ru/politics/20111201/503028008.html; http://er.ru/history/ [dostęp: 10.06.2018].

Почему арестован губернатор Сахалина. Экономист Наталья Зубаревич о начале „разборок по понятиям" для отъема региональной нефтегазовой ренты, „Ведомости" 2015, 04.03, https://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2015/03/04/geografiya-gubernator-ne-po-ponyatiyam [dostęp: 05.06.2018].

Продлили удовольствие. „Единая Россия" увлеклась своими праймериз, „Lenta.ru" 2011, 27.07, https://lenta.ru/articles/2011/07/27/primaires/ [dostęp: 28.05.2018].

Путин: фракция ЕР в Госдуме обновилась наполовину, „Актуальные комментарии" 2011, 08.12, http://actualcomment.ru/putin_fraktsiya_er_v_gosdume_obnovilas_napolovinu.html [dostęp: 22.08.2018].

Резунков В., *Самая скучная кампания*, „Радио Свобода" 2016, 16.09, https://www.svoboda.org/a/27991655.html [dostęp: 20.08.2018].

Рейтер С., Стаббс Д., *Как арест губернатора Кировской области связан с парламентскими выборами*, „Reuters.com" 2016, 20.10, https://

ru.reuters.com/article/topNews/idRUKCN12K231?pageNumber=1&virtualBrandChannel=0 [dostęp: 09.06.2018].

Рейтинг эффективности губернаторов. Восьмой выпуск, Фонд развития гражданского общества, 2015, 10.02, http://civilfund.ru/mat/view/73 [dostęp: 06.04.2017].

Родионов А., Белянин А., Пашкова Т., *2,5 года с Мишариным – итоги работы губернатора Свердловской области Подробный анализ ситуации от „Нового Региона"*, https://newdaynews.ru/ekb/386498.html [dostęp: 03.06.2018].

Рожкова Н., *Золото партий. Кто спонсирует политику в России?*, „Lenta.ru", https://lenta.ru/articles/2016/06/03/zoloto/ [dostęp: 09.06.2018].

Рожкова Н., *У партий нашли офшорные деньги „Голос" нашел иностранных спонсоров у нескольких партий*, „Газеты.Ru" 2016, 04.08, https://m.gazeta.ru/politics/2016/08/03_a_9747185.shtml [dostęp: 09.05.2015].

Российские губернаторы, не являющиеся членами „Единой России", „РИА Новости" 2012, 26.02, https://ria.ru/spravka/20140226/997176023.html [dostęp: 09.08.2018].

Рубин М., *„Единая Россия" переподчинила центру региональных агитаторов*, „РБК" 2014, 11.12, https://www.rbc.ru/politics/11/12/2014/54887f1d2ae5962c80e6a892 [dostęp: 14.06.2018].

Рубин М., *Идущего на выборы губернатора раскритиковали московские единороссы*, „РБК" 2015, 11.12, https://www.rbc.ru/politics/11/12/2015/566b0db19a7947bbcebecf5e [dostęp: 14.06.2018].

Рубин М., Бочарова С., Антонова Е., *Городских избирателей разбавят жителями села на выборах в Госдуму*, „РБК" 2015, 01.09, https://www.rbc.ru/politics/01/09/2015/55e5fe8f9a794729ad9b3386?from=materials_on_subject [dostęp: 08.06.2018].

Румянцев Ф., Барабано И., *В „Единой России" есть что-то фальшивое*, „Газета.Ру" 2005, 02.03, https://www.gazeta.ru/politics/2005/03/02_a_247342.shtml [dostęp: 10.06.2018].

Рябов А., *Пока не началось*, „Полит.ру" 2006, 10.02, http://polit.ru/article/2006/02/10/ryabov [dostęp: 21.02.2017].

Самохина С., *Кремль разработал критерии эффективности для губернаторов, Лента новостей (Москва) от 17.02.2017, 16:14*, http://www.kommersant.ru/doc/3223648 [dostęp: 18.02.2017].

Серков Д., *Задержанных в Дагестане чиновников и силовиков обвинят в создании ОПГ*, „РБК" 2018, 05.02; https://www.rbc.ru/society/05/02/2018/5a7827569a794782f9e068d3 [dostęp: 06.04.2018].

Серова Я., *Куда уходят „паровозы”*, „Новая газета” 2007, 27.04, https://www.novayagazeta.ru/articles/2007/04/27/33718-kuda-uhodyat-parovozy [dostęp: 08.06.2018].

Сибирский экологический центр попал в список иностранных агентов, „Коммерсантъ – Лента новостей (Москва)” 2015, 13.02, http://kommersant.ru/doc/2668025 [dostęp: 12.03.2017].

Соловьев А., *Российский партогенез, современные практики*, „Обозреватель – Observer” 2004, № 3 (170), http://observer.materik.ru/observer/N3_2004/3_13.htm [dostęp: 14.03.2017].

Степенин М., *Сколько стоит депутатское кресло*, „The New Times” 2007, 15.06, https://newtimes.ru/stati/others/3eab6ebb3d35e39ea0df53e76ba64f5e-skolko-stout-depytatskoe-kreslo.html [dostęp: 04.04.2017].

Сурначева Е., Макутина М., *Для партии не жалко*, „РБК” 2016, 02.06, https://www.rbc.ru/newspaper/2016/06/03/574df7229a79471f538a2cda [dostęp: 15.11.2018].

Сурначева Е., Макутина М., *Крупнейшие спонсоры „Единой России” победили на праймериз*, „РБК” 2016, 02.06, http://www.rbc.ru/politics/02/06/2016/574df7229a79471f538a2cda?from=newsfeed [dostęp: 09.05.2017].

Съезд „Единой России” одобрил программу партии на 10 лет, „Газета.Ру” 2009, 21.11, https://www.gazeta.ru/news/lenta/2009/11/21/n_1427099.shtml [dostęp: 10.05.2017].

Трофимов А., *Краткая история закручивания гаек в России*, „Forbes.ru”, http://www.forbes.ru/sobytiya-slideshow/vlast/84393-kratkaya-istoriya-zakruchivaniya-gaek-v-rossii/slide/9?photo=2 [dostęp: 15.04.2017].

Фальсификации на выборах-2012: факты, интриги, расследования, „РосБизнесКонсалтинг” 2012, 05.03, http://top.rbc.ru/society/05/03/2012/640439.shtml [dostęp: 04.06.2018].

Фурман Д., *Проблема 2008: общее и особенное в процессах перехода постсоветских государств*, „Полит.ру” 2007, 19.10, http://polit.ru/article/2007/10/19/furman/ [dostęp: 16.05.2017].

Хачатрян Д., *Не допустить „пятой колонны”!*, „Novaya Gazeta.ru” 2012, 17.07, http://www.novayagazeta.ru/politics/53562.html?print=1 [dostęp: 10.05.2017].

Хэлпин Т., *Эксперт-компьютерщик утверждает: Медведеву „накрутили” лишние голоса*, „The Times” 2008, 18.04, https://www.inopressa.ru/article/18Apr2008/times/medvedev.html [dostęp: 04.06.2018].

Цыбульский В., *Итоги выборов в Госдуму оказались слишком идеальными Ученые нашли подозрительные числа в явке избирателей и результатах голосования*, „Meduza” 2017, 13.01, https://meduza.

io/feature/2017/01/13/itogi-vyborov-v-gosdumu-okazalis-slishkom-idealnymi [dostęp: 04.06.2017].

Цыбульский В., *Синдром отмены. Власти начали избавляться от выборов губернаторов*, „„Lenta.ru" 2013, 24.01, http://lenta.ru/articles/2013/01/24/gouverneurs/ [dostęp: 14.09.2014].

Червонящий В., *„Омская инициатива" ушла в тень*, http://bk55.ru/news/article/11142/ [dostęp: 08.09.2018].

Шевалье Е., *Чем известна глава управления АП по внутренней политике Татьяна Воронова?*, „Аргументы и Факты" 2015, 23.03, http://www.aif.ru/dontknows/file/chem_izvestna_glava_upravleniya_ap_po_vnutrenney_politike_tatyana_voronova [dostęp: 08.06.2018].

Ярцев И., *Кто такие праймериз?*, „Politcom.ru" 2011, 17.08, http://politcom.ru/12408.html [dostęp: 09.04.2017].

Inne

Foxall A., *Assessing the State of Russian Politics 2013: the Moscow Mayoral Election*, http://henryjacksonsociety.org/2013/09/13/assessing-the-state-of-russian-politics-2013-the-moscow-mayoral-election/ [dostęp: 05.06.2018].

„Единая Россия" о работе правительства Медведева: „Бездействие правительства в экономической сфере убивает эффект от социальной поддержки и запланированных индексаций, так как рост цен съедает рост доходов", 2015, 19.01, https://kprf.ru/opponents/er/138292.html [dostęp: 08.06.2018].

„Единая Россия" получила конституционное большинство в Госдуме. Что это значит?, https://meduza.io/cards/edinaya-rossiya-poluchila-konstitutsionnoe-bolshinstvo-v-gosdume-chto-eto-znachit [dostęp: 10.06.2018].

„Очередной год провалов и нереализованных обещаний". Обзор основных событий в жизни партии „Единая Россия" в 2013 году, https://kprf.ru/opponents/er/127085.html [dostęp: 08.06.2018].

„Первая сотня резерва управленческих кадров, находящихся под патронажем Президента России, 2009, 17.02, http://kremlin.ru/events/president/news/3212 [dostęp: 08.06.2018].

Б. Грызлов о социальном составе „Единой России". Открытый ответ на вопрос „Аргументов и фактов", 2010, 28.04, http://www.politonline.ru/interpretation/4746712.html [dostęp: 08.06.2018].

Борис Ельцин: „Берите столько суверинетета, сколько сможете проглотить", Президентский Центр Б. Н. Ельцина, 2015, 06.08, https://yeltsin.ru/news/boris-elcin-berite-stolko-suverineteta-skolko-smozhete-proglotit/ [dostęp: 16.06.2018].

Венедиктов А., *Замечательное выражение Дмитрия Муратова – „Дума, как взбесившийся принтер, выплевывала законы один за другим”*, Twitter, 2012, 17.07, https://twitter.com/aavst/status/225417811034517504 [dostęp: 10.06.2018].

Вижу много графиков о фальсификации на выборах. Что они значат?, „Meduza” 2016, 19.09, https://meduza.io/cards/vizhu-mnogo-grafikov-o-falsifikatsii-na-vyborah-chto-oni-znachat [dostęp: 04.06.2018].

Единый день голосования 2016 года: ответы на вопросы о выборах, https://unecon.ru/countryandworld/edinyy-den-golosovaniya-2016-goda-otvety-na-voprosy-o-vyborah [dostęp: 22.08.2018].

Интервью Дмитрия Медведева программе „Вести в субботу” телеканала „Россия”, 2016, 02.07, https://er.ru/news/143813/ [dostęp: 08.06.2018].

Интервью телеканалам „Первый”, „Россия” и НТВ, 28 ноября 2003 года 20:00, Ново-Огарево, http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22229 [dostęp: 09.06.2018].

Как Владислав Сурков создавал партию власти, 2011, 23.11, http://www.online812.ru/2011/11/23/016/ [dostęp: 04.04.2017].

Кынев А., *Выборы Московской Городской Думы 4 декабря 2005: апофеоз имитационных выборов*, http://www.scilla.ru/works/raznoe/ak-mgd05.html [dostęp: 09.06.2018].

На выборы с Сильвестром Сталлоне или о чём пишет „Столица Единой России”, https://nstarikov.ru/blog/66510 [dostęp: 08.08.2018].

О классовой природе и социальном составе политических партий, Нижегородское региональное отделение КП РФ, 2015, 05.05, http://archive.kompas-rf.ru/articles/112/8155.html [dostęp: 09.08.2018].

Партия „Единая Россия” сегодня, https://er.ru/party/today/ [dostęp: 08.06.2018].

Правительство Медведева – правительство „Единой России”, 2016, 27.06, https://nstarikov.ru/blog/67496 [dostęp: 09.06.2018].

Пресс-конференция Председателя ЦИК России А. А. Вешнякова 25 декабря 2006 года на тему „О предстоящих выборах в регионах Российской Федерации в будущем, 2007 году” (стенограмма), „Viperson” 2006, 25.12, http://pligin.viperson.ru/articles/press-konferentsiya-predsedatelya-tsik-rossii-a-a-veshnyakova-25-dekabrya-2006-goda-na-temu-o-predstoyaschih-vyborah-v-regionah-rossiyskoy-federatsii-v-buduschem-2007-godu-stenogramma [dostęp: 08.06.2018].

Проект национализации элиты можно сказать провалился полностью. Незыгарь, https://rusmonitor.com/proekt-nacionalizacii-ehlity-mozhno-skazat-provalilsya-polnostyu-nezygar.html [dostęp: 12.11.2017].

Расширенное заседание рабочей группы по формированию системы „Открытое правительство”, 2012, 14.03, http://kremlin.ru/events/president/transcripts/deliberations/14773/work [dostęp: 08.06.2018].

Сведения о выдвижении и регистрации кандидатов, списков кандидатов, выдвигаемых политическими партиями на выборах депутатов законодательных (представительных) органов государственной власти субъектов Российской Федерации в единый день голосования 18 сентября 2016 года, http://tass.ru/elections2016/article/2748297/ [dostęp: 30.11.2017].

Сколько силовиков среди российских губернаторов, „Meduza”, https://meduza.io/short/2016/07/28/skolko-silovikov-sredi-rossiyskih-gubernatorov-v-odnoy-kartinke [dostęp: 05.06.2018].

Станислав Белковский – Особое мнение, „Эхо Москвы” 2016, 27.06, https://echo.msk.ru/programs/personalno/1790942-echo/ [dostęp: 10.06.2018].

Съезд партии „Единая Россия”. Завершилась работа первого этапа XII съезда партии „Единая Россия”, 24 сентября 2011 года, 13:10, Москва, http://kremlin.ru/events/president/news/12802 [dostęp: 09.06.2018].

Устав Партии „Единая Россия”, https://er.ru/party/rules/#4; https://storonniki.info/o-nas/ [dostęp: 08.06.2018].

Федеральный список кандидатов в депутаты Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации седьмого созыва от партии «Единая Россия», http://er.ru/news/143674/userdata/files/2016/06/30/federalnyij-spisok.doc [dostęp: 08.06.2018].

Чирикова А. Е., *Институт социологии Российской академии наук*, http://www.gorby.ru/userfiles/chirikova(1).pdf [dostęp: 09.08.2018].

Члены Совета Федерации РФ – члены партии „Единая Россия”, https://er.ru/persons/federal_council/ [dostęp: 10.06.2018].

WYKAZ TABEL I RYSUNKÓW

Tabela 1. Wymiary instytucjonalizacji partii politycznej 27
Tabela 2. Poparcie dla głównych rodzin programowych partii politycznych w Rosji w latach 1993–2016 60
Tabela 3. Sartoriańska koncepcja totalitarnej, autorytarnej i pragmatycznej jednopartyjności 75
Tabela 4. Model autorytarnej równowagi (*equilibrium*) 105
Tabela 5. Model analizy „partii władzy" i partii hegemonicznych 115
Tabela 6. Typy systemów autorytarnych: skonsolidowany i nieskonsolidowany autorytaryzm 143
Tabela 7. Charakterystyka autorytaryzmu w Azji Południowo-Wschodniej w roku 2015 145
Tabela 8. W jakim stopniu państwo realizuje swoje zobowiązania wobec obywateli? 201
Tabela 9. Co twoim zdaniem odbywa się w Rosji? 208
Tabela 10. Czym charakteryzuje się demokracja? 208
Tabela 11. Wybrane aspekty dominacji ilościowej Jednej Rosji w wymiarze regionalnym w latach 2004–2008 256
Tabela 12. Dochody Jednej Rosji w latach 2005–2011 w milionach rubli 289
Tabela 13. Finanse rosyjskich partii politycznych otrzymujących dotacje z budżetu państwa w latach 2012–2016 290
Tabela 14. Aktywność ustawodawcza Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej w latach 1995–2016 332
Tabela 15. Wymiary dominacji partii politycznej w systemach autorytarnych: funkcje i instytucjonalizacja 477

Rysunek 1. Zależności pomiędzy statusem „partii władzy" a charakterem systemu politycznego 68
Rysunek 2. Związki w obrębie rodziny partii autorytarnych pomiędzy zbiorem partii hegemonicznych a zbiorem „partii władzy" 111
Rysunek 3. Oś *continuum* antynomicznych typów partii autorytarnych: partia dominująca *versus* „partia władzy" 122
Rysunek 4. Oś *continuum* antynomicznych typów idealnych równowagi autorytarnej: stabilny *versus* niestabilny autorytaryzm 198

Od redakcji

Michał Słowikowski, rocznik 1977, doktor nauk politycznych, adiunkt w Katedrze Systemów Politycznych na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego. Obronił rozprawę doktorską pod tytułem *Miejsce i rola Prezydenta Federacji Rosyjskiej w procesie kształtowania stosunków federacyjnych w Rosji* na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego. Jest autorem i współautorem szeregu publikacji poświęconych problematyce relacji pomiędzy Unią Europejską a państwami Europy Wschodniej, stosunkom federacyjnym i ewolucji idei federalizmu w poradzieckiej Rosji, kształtowaniu się reżimów politycznych w państwach regionu poradzieckiego, a także zjawisku paradyplomacji. Pełni funkcję sekretarza redakcji czasopisma „Eastern Review".